

Divânü Lugâti't-Türk

Kâşgarlı Mahmûd

Kâşgarlı Mahmûd
Divânü Lugâti't-Türk
© Kabalci Yayınevi, İstanbul 2005

Birinci Basım: Mayıs 2005

Kapak Düzeni: Gökmen Ekincioglu
Teknik Hazırlık: Zeliha Güler
Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Küpüşoğlu

KABALCI YAYINEVI
Himaye-i Etfal Sok. 8-B Cağaloğlu 34110 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05
www.kabalci.com.tr yayinevi@kabalci.com.tr

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)
Mahmûd, Kâşgarlı
Divânü Lugâti't-Türk
1. Şark Klasikleri 2. Sözlük 3. Türk dili

ISBN 975-997-013-9

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 5678003)
Litros Yolu Fatih San. Sitesi 12/197-203 Topkapı-İstanbul

201
K1

KÂŞGARLI MAHMÛD
DÎVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÛRK

KABALCI YAYINEVİ: 247
ŞARK KLASİKLERİ DİZİSİ: 3

Hasan Bey
TABRİZ

1

Hasan Bey
TABRİZ

Kâşgarlı Mahmûd
Divânü Lugâti't-Türk
© Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005

Birinci Basım: Mayıs 2005

Kapak Düzeni: Gökmen Ekincioglu
Teknik Hazırlık: Zeliha Güler
Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Kûpüşoğlu

KABALCI YAYINEVI
Himaye-i Etfal Sok. 8-B Çağaloğlu 34110 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 Faks: (0212) 513 63 05
www.kabalcı.com.tr yayınevi@kabalcı.com.tr

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in -Publication Data (CIP)
Mahmûd, Kâşgarlı
Divânü Lugâti't-Türk
1. Şark Klasikleri 2. Sözlük 3. Türk dili

ISBN 975-997-013-9

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. (0212 5678003)
Litros Yolu Fatih San. Sitesi 12/197-203 Topkapı-İstanbul

KÂŞGARLI MAHMÛD

DÎVÂNÜ
LUGÂTİ'T-TÛRK

ÇEVİRİ, UYARLAMA, DÜZENLEME

Seçkin Erdi

Serap Tuğba Yurteser

*Dîvânü Lugâti't-Türk çalışmalarına yıllarını veren
Şinasi Tekin ve Gönül Tekin'e
Saygılarımızla...*

SUNUŞ

Kitābu Divāni Lugāti't-Türk elyazması halen İstanbul Millet Kütüphanesi'nde saklanmaktadır ve söz konusu eserin tek kopyasıdır. Kalın ve soluk-sarımsı, esasen aharlı olan kâğıdın üzerinde yılların etkileri açık kahverengi lekeler olarak görülmektedir. Kitap 319 folyodan oluşur. Folyoların ortalama genişliği 239x165 mm'dir ve her bir sayfadaki ortalama yazı alanı 175x115 mm'dir. Folyolar kesilmiş, bantla onarılmış ve hatta eski tip, siyah cilde sığması için bazıları katlanmıştıdır. Her bir sayfa boyunca onyediyedi satır vardır. Oldukça rahat okunacak biçimde istinsâh [kopya] edilmiş nüsha, eksiksiz olarak harekelendirilmiştir; ki bu da hareketlerin, tıpkı bazı tashihler gibi nâsîh'in [kopyacı] değil daha sonraki bir elin eseri olduğunun kanıtıdır. Ayrıca sayfa boşlukları boyunca, bir dizi elden çıkma, pek çok şerh ve hâşiye [açıklama ve not] bulunmaktadır. Takdim sayfasında, özgün metne dahil olmayan, ama nüshayı yazan el tarafından yazılmış uzunca bir not vardır. Bu ketebeğe göre yazar [Kâşgarlı Mâhmud] elyazmasını 466/1074 yılında [büyük bir olasılıkla bu 469/1077'nin hatalı yazılışdır] bitirmiş ve elimizdeki metin, bu elyazmasından 664/1266 yılında istinsâh edilmiştir.

Elyazmasının yüzyıl başında Ali Emîri tarafından bulunup, kıymet bilir bir hasasiyetle değerlendirilmesinden sonra Kilisli Rifat üç ciltlik bir *Divân* basar (1917-9); bu edisyon bir eleştirel çalışma niteliğinde değildir ve daha çok yıpranmış elyazmasından tarihe düşülen bir not niteliğindedir. Daha sonra Carl Brockelmann, tamamen Kilisli Rifat çalışmasına dayanan bir sözlükçe basar (1928) ve bu çalışma da, kaynak aldığı çalışmanın kusurlarından ve ayrıca bir takım yazım yanlış ve hatalı göndermeden muzdariptir. Besim Atalay'ın üç ciltlik Türkçe tercümesiyle *Divân* çalışmalarında dev bir adım atılır (1939-41); bunu "Tıpkıbasım" (1942) ve "Dizin" (1943) çalışmaları izler. Atalay edisyonu eksiksiz ve yöntemli bir çalışmanın eseridir; ancak bazı noktalarda özgün metinden oldukça ayrılır ve aşırı yorum içerir, "Tıpkıbasım" elyazmasındaki şerhleri ve hâşiyeleri dışlar ve çoğu yerde açıkça Kilisli edisyonunu takip eder. Üzerinden altmışbeş yıl geçtikten sonra bu çalışma gerek dil gerek yöntem gerekse de biçim olarak yetersiz kalmaktadır ve yeni bir Türkçe çalışmanın yapılması kaçınılmaz ve gereklidir – ki Kabalcı edisyonu da bu amaçla basılmıştır. Daha sonra Mutallibov, Atalay edisyonuna dayanan üç ciltlik bir Özbekçe tercüme oluşturur (1960-63). Sovyet Bilimler Akademisi *Divân*'daki tüm sözcükleri içeren bir "Eski Türkçe Sözlüğü" basar (1969); burada da alıntılar elyazmasından ziyade Atalay'dan yapılmaktadır. *Divân* çalışmalarındaki ikinci önemli adım Sir Gerard Clauson'un "Lûgat"ıdır (1972). Tıpkıbasım uyarınca metni ele alan Clauson, Arapçasıyla birlikte ana maddelerin tamamını sunmak ve sözcüklerin

sözlükte görülen değişik biçimlerini ve sözlükte kaç kez anıldıklarını göstermek için çaba sarf eder. Ama her şeyden önemlisi tarihsel kanıtlar ve koşut çalışmalar aracılığıyla doğru söyleyişlere ulaşma gayreti içine girmekte ve kendinden önceki çalışmalardaki hataları düzeltmektedir. Ancak bu çabasında her açıdan başarılı olamaz, özellikle eksik alıntı ve hatalı çeviri sorunları yaşar; yine de eserdeki sözlükbilimsel malzemeye dair düşünmek için ufuk açıcı olmuştur. Eserin üzerine düşen bunca ışıktan sonra artık onu tamamen aydınlatacak çalışmayı yapmanın vakti gelir; bu, bir yandan önceki çalışmaların doğrularını benimseyecek, diğer yandan da onlardaki yanlışlarla hesaplaşacak ve böylece doğru okunuş, anlam ve izaha ulaşacak bir eser olmalıdır ve olur da. Sayın Şinasi Tekin ve Gönül Tekin'in editörlüğünde hazırlanan ve Robert Dankoff/James Kelly ortak çalışması *Compendium of the Turkic Dialects*, 1982'de yayımlanır; bu, önceki çalışmaları bir potada eriten ve kendi özgün çevirisi ve yöntemiyle kusursuzlaşan görkemli bir eserdir. Dipnotları, sunumları, açıklamaları ve dizinleriyle bu çalışma tüm tartışmaları, önerileri, olası okumaları ve *Divânü Lugâti't-Türk*'ün yetkin bir çevirisini okuyucuya sunar.

Divân'ı Türkiyeli okurla tekrar buluşturmak arzusu içine giren Kabalcı Yayınevi, 17 Eylül 2004'te aramızdan ayrılan değerli hocamız Şinasi Tekin'in ellerinde şekillenmiş bu çalışmadan başkasını kendine rehber olarak alamazdı. Hem akademik yetkinliğiyle göz dolduran hem de yeni bir Türkçe çeviri için açıklayıcı ve yardımcı nitelikte olan bu çalışmayı merkeze alarak ve Besim Atalay tercümesiyle kıyaslayarak söz konusu çeviri, uyarılma ve düzenleme çalışması gerçekleştirildi. Özgün eseri olabildiğince anlaşılır bir biçimde sunma gayretiyle hareket eden arkadaşlar bu amaçla sözlükte hem eski tertipi koruyor hem de yeni bir düzenle sözcükleri sunuyor. Eski dilin verdiği şiirsel lezzeti bozmama gayretiyle (bazen sözcükleri benzer Arapça denklemlerle karşılama pahasına) yapılan çeviri, çağdaş dilbilim kavramlarını ve Arapça dilbilgisi terimlerini metnin içinde eksiksiz bir biçimde sunuyor. Hikâyeler, izahlar, hadisler, mitler ve hikmetli sözler edebi duyum önplanda tutulacak biçimde okuyucuya takdim ediliyor.

Elbette *Divânü Lugâti't-Türk*'e dair ve ondan hareketle yapılacak çalışmalar için bu bir son nokta değil; eldeki malzemenin zenginliği pek çok yeni –bazıları üzerine hâlâ süren çalışmalardan haberdar olduğumuz– edisyona imkân verecek cömertlikte

Bu konuda çalışmış ve çalışan herkese minnettar kalarak sizlere bu eseri sunmak benim için bir gurur kaynağıdır. İyi okumalar!

Prof. Dr. Aykut Kazancıgil

YAYINCININ NOTU

Çeviri, uyarlama ve düzenleme aşamaları boyunca özgün esere bağlılık ve açıklayıcılık önplanda tutulmuştur. Bu amaçla modern okuyucu için kullanışsız olan Arapça lûgat tertibi uyarınca kurulmuş özgün biçim içinden bir çözüme gidilmiş ve kitap iki bölüm üzerine inşa edilmiştir. *Kitâbu Divâni Lugâti't-Türk* metni Arapça dilbilgisine ait sözcük özellikleri uyarınca sınırları çizilmiş sekiz kitaptan oluşur; her kitap, sözcüğün içerdiği harf sayısına/nitelğine göre kurulan çeşitli vezinlerle belirlenen alt bölümlere ayrılmıştır; sözcükler ve tanımları bu bölümler boyunca sıralanmış ve dilbilgisi açıklamaları bu alt bölümlerin nitelikleri uyarınca ve yeri geldikçe verilmiştir. Bu düzen içinde sözcüklere ve açıklamalara ulaşmak zordur. Biz kitabı iki bölüme ayırdık ve önce özgün metindeki sırayla sözcükleri ve açıklamaları sunduk; bu bölüm boyunca sözcük tanımlaması yapılmamış ve girişten *hetebe* sayfasına kadar metnin dönüm noktaları (giriş, kitap başları, alt bölümler, vezinler, niteliksel ayrımlar, madde başları ve açıklamalar) aynen sunulmuştur [bkz. s. 11-126]. İkinci bölüm ise çağdaş bir sözlük görünümü arz etmektedir ve sözcükler ve tanımları A'dan başlayarak Z'ye ulaşacak biçimde sıralanmaktadır [bkz. s. 127-720]. Sözcüklerin ve örnek kullanımların yazımında Şinasi Tekin/Gönül Tekin editörlüğünde yapılmış Robert Dankoff/James Kelly çalışmasının çevriyazı sistemine [bkz. s. 8] sadık kalınmış, ayrıca Besim Atalay çevirisi de bu anlamda taranmıştır, bu yöndeki çabamızın hareket noktası özgün metni müdahalesiz aktarma gayretidir; ayrıca eğer açıklama/tanım bölümleri içinde aynı zamanda sözlükte bir madde olan bir sözcük geçerse bu koyu fontla, eğer çevriyazıyla kullanılması daha münasip olan bir sözcük geçerse bu da italik fontla yazılmıştır. Yine bir madde [sözcük] için tanım, örnek ve değişik sesletim font değişimleriyle anlaşılır kılınmıştır. Dilbilgisi kavramları Arapçaya aitse –tanımları ayrıntılı verilmek koşuluyla– o dildeki biçimleriyle ve geri kalanları ise modern dilbilim terimleriyle karşılanmıştır; bütün bu kavramlar kitabın sonundaki sözlükçede, tanımlarıyla birlikte bulunabilir [bkz. s. 721]. Kitaptaki Kur'an alıntıları, hadisler ve Arapçanın klasikleşmiş şiirleri –çevirileriyle birlikte– özgün dillerinde bırakılmış, ayrıca bazı sözcük tanımlarında gerek tam karşılık sağlama gerekse de günümüz Türkçesinde hâlâ kullanılan ve okuyucuya tanıdık gelebilecek sözcükleri anma gayretiyle Arapça biçimler de bırakılmıştır.

Kabalıcı Yayınevi Arapça konusundaki yardımları için Mehmet Dalkılıç'a, sunduğu çalışma ortamı için Mustafa Kıpüşoğlu'na, tenkid ve tedbirleri için Ergun Kocabıyık'a, desteği için Robert Dankoff'a ve tüm emeği geçenlere müteşekkirdir.

KİTAPTA KULLANILAN ÇEVİRİYAZI

ÜNSÜZLER (Arapça)	ÇEVİRİYAZI
hemze	(Baştaki hemze özel bir imle belirtilmemiştir)
be	b, p
pe	p (1)
te	t
se	t (2)
cim	c, ç
çim	ç (3)
ha	h
hi	x (4)
dal	d
zel	<u>d</u>
re	r
ze	z
je	j
sin	s
şin	ş
sād	ş (5)
dād	-
tı	t (6)
zı	-
ayn	-
gayn	g
fe	f, w
kaf	q
kef	k, g
lām	l
mīm	m
nun	n
he	h
vav	v
ye	y

BİRLEŞİK

ÇEVİRİYAZI

YAZAÇLAR

ng

nġ

kq

k, q (?)

ÇEKER

HARFLERİ;

ÜNLÜLER; SESÇİL İMLER

medde

ā, ē

elif

ā, ē

fetha

a, e, e

vav

ō, ō, ū, ū

zamme

o, ō, u, ū

ye (elif-i maksûre)

ī, ī, ē

kesre

ı, î, e

sükûn

(Özel bir imle belirtilmemiştir)

teşdîd

(Katmerlenme)

Notlar:

1. *pe*, *çim* ve *G* yazaçlarına nadiren rastlanır ve sesçil imler büyük bir olasılıkla özgün esere sonradan bir başkası tarafından eklenmiştir.
2. Arapça çevriyazıda *ğ*'dir; kitapta yalnızca bir sözcükte kullanılmakta ve burada da *t* olarak geçmektedir; bkz. *tûf*.
3. Bkz. birinci not.
4. Arapça çevriyazıda *h*'dir; kitapta yalnızca bir sözcükte kullanılmakta ve burada da *x* olarak geçmektedir; bkz. *xoc*.
5. Arapça çevriyazıda *ş*'dir; kitapta yalnızca *sabrân* sözcüğünde (*sabrân*'ın gündelik dildeki kullanımı *sâd*'la *şabrân*'dır vurgusuyla) kullanılmakta ve burada da *ş* olarak geçmektedir.
6. Arapça çevriyazıda *ğ*'dir; kitapta iki kez kullanılmakta ve buralarda da *t* olarak geçmektedir; bkz. *sunğqur* maddesi içinde *toğrıl*, *toğrıl* biçiminde ve *tawğâç* maddesi içinde *xıtây*, *xıtây* biçiminde yazılmıştır.
7. Bu gerçek bir birleşik yazaç değildir; özgün metni kopya eden kimse eylemliği *-mâq* olarak yazmış, ancak o ya da bir başkası bunu *-mêk'e* çevirmek istemiş ve bu yazaç ortaya çıkmıştır. Bizim açımızdan bu durum yalnızca bilgi düzeyinde kalabilir, zira bizim kitabımızda böylesi bir yazaç gösterilmemiştir.

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

-Yardım O'ndandır-

Cömertlikte eli açık, ihsanda merhametli Allah'a hamd olsun. O ki, en sağlıklıların hasta, hitabeti en kuvvetlilerin konuşmaktan aciz oldukları bir devirde, haram ile mubahı açıkça belirten ayrıntılı bir izahla, Vahiyle birlikte Cebrail'i Allah Yolunun yolcusu olan, Mürşidi ve Kandili yücelten Muhammed'e (Allah'ın salat ve selamı onun, ailesinin ve şerefli neslinin üzerine olsun) gönderdi.

İmdi, kul Mahmûd ibn el-Hüseyn ibn Muhammed [el-Kâşgarî] der ki:

Talih Güneşinin Türklerin Burcunda doğduğunu ve Cenab-ı Hakk'ın Türk Hakanlığını Göğün felekleri arasına yerleştirdiğini, onlara "Türk" dediğini ve Egemelik verdiğini, onları çağın hakanları yapıp dünyaya hükmetmenin dizginlerini ellerine verdiğini, onları tüm beşeriyete memur ettiğini, Doğruluğa yönelttiğini, onlara katılanları ve onlar adına çabalayanları güçlendirdiğini böylece istedikleri her şeyi elde ettiklerini ve çapulcuların rezilliginden kurtulduklarını idrak ettim – [ve anladım ki] akıl sahibi her insan onlara katulmalıdır; aksi halde onların ok yağmuruna maruz kalır. En iyisi gönüllerini almak, kulaklarına eğilmek suretiyle onlara yanaşmak ve onlarla kendi dillerinde konuşmaktır. Hasımlarından birisi onların tarafına geçerse, onu diğerlerinin hışmından korurlar; başkaları da onunla birlikte iltica edebilir ve böylece kötülüğe maruz kalma konusundaki tüm korkular bertaraf olur.

Buhârâlı İmamlar arasındaki bir güvenilir kaynaktan ve Nişabur halkının bir imamından işittim: Her ikisi de aşağıdaki hadisi aktardı ve ikisinin de isnat zinciri Restûlullâh'a (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) dayanıyor. Kıyamet âlemlerinden, ahir zaman azaplarından ve Oguz Türklerinin ortaya çıkışından söz ediyordu. Dedi ki: "Türklerin lisanını öğrenin, çünkü onların saltanatı uzun sürecektir." Bu hadis sahih ise –vebâli boyunlarına olsun– Türkçeyi öğrenmek dini bir vebecedir. Eğer sahih değilse, Ma'rifet bunu gerektirir.

Onların yaşadığı şehirleri, bozkırları dolaştım ve Türk, Türkmên-Oguz, Çigil, Yagma, Qırqız lehçelerini ve manzumelerin öğrendim. Ayrıca bu dili en iyi ve en etkili şekilde konuşanlardan, en eğitimlilerden, soyu en köklü kişilerden ve kargı sallamakta en beceriklilerden birisiyim. Türk kavimlerinden her birinin lehçesini mükemmelen öğrendim ve güzelce sıralanmış bir tertib içinde kapsamlı bir kitapta topladım.

Bu kitabı Cenab-ı Hakk'tan yardım dileyerek ve bâkî kalan bir âbide, ezeli ve ebedi bir hazine olması arzusuyla yazdım ve buna *Kitâbu Divâni Lugâti't-Türk* adını

vererek Kudsi, Nebevi, Imami, Hâşimî ve Abbasî silsilesinden, Âlemlerin Rabbi'nin vekili, Emirü'l-müminün'e, Şeyhimiz ve Efendimiz Ebû'l-Kâsım Abdullâh ibn Muhammed el-Muktadî bi-Emrillâh'a adadım. Allah onu ebedi izzet ve salih bir hayat için daim etsin; hükümdarlığının temelini öyle bir izzetle sağlamlaştırsın ki eski devirlerin ihtişamı sarayından eksik olmasın; rehberliğinin derecesini öyle nimetlerle yükseltsin ki, beşeriyet, hayatı onun cömert elinden alsın. Onun rehberliği uğur yıldızının yoldaşı İyi Talih'le, oku hedefinden şaşmayan Azim'le, şanlı zafere kavuşmuş dostla ve rezil bir şekilde boyun eğmiş düşmanla taçlansın. Müslümanlar onun Gölgesi, Cemâli, Kudreti, İhsanı ve Şanından ilelebed mahrum kalmasın.

Arayan, kelimeyi doğru yerde bulsun ve dileyen onu tahsis edilmiş düzende görebilsin diye kitabı alfabetik sıraya göre düzenledim ve mensur ve manzum cümlelerle, atasözleriyle, hikmetli sözlerle ve zarif bir lisanla donattım. Pürüzlü yerlerini düzelttim, çukurlarını oyuklarını doldurdum, tek tek her kelimeyi uygun olduğu yere koyarak ve onları belirsizlikten kurtararak kitabın üzerinde yıllarca çalıştım.

Bu dilin her şeyini ihtiva edecek biçimde sekiz kitap meydana getirdim.

1. *Hemze Kitabı*. Cenab-ı Hakk'ın Kitabı'nı bir işaret olarak alıp biz de kitabımıza böyle başlıyoruz [*Başı-Ünlülü Sözcükler Kitabı*].

2. *Sâlim Kitabı* [*İçinde İlet Bulunmayan Sözcükler Kitabı*]

3. *Muzâaf Kitabı* [*Katmerlenmiş Sözcükler Kitabı*].

4. *Misâl Kitabı* [*Başı İletli (vav'lı ya da ye'li) Sözcükler Kitabı*].

5. *Zevâtü's-selâse Kitabı* [*Üç Yazaca Sahip (sülâsti) Sözcükler Kitabı*].

6. *Zevâtü'l-erba'a Kitabı* [*Dört Yazaca Sahip (rubâti) Sözcükler Kitabı*].

7. *Gunne Kitabı* [*Genizsil Sözcükler Kitabı*].

8. *Ce'm beyne's-sâkineyn Kitabı* [*Ünsüz Kümeleri Kitabı*].

Her kitabı iki bölüme ayırdım, Adlar ve Eylemler; öne adları ardına eylemleri koydum ve onları da kendi içlerinde bölümlere ve fasıllara ayırdım, [uzunluklarına ve vezne göre] önce gelmesi gerekeni önce yazdım. Kitapların ve bölümlerin başlıklarını şekli ifadeler olarak Arapçadan aldım, zira insanlar için bunlar bildiktir.

Aslında Kitabı, Halil'in *Kitâbu'l-ayn*'da sunduğu çerçeve üzerine inşa etmeve, böylece Türk lehçelerinin yarıştaki iki atın birbirine ayak uydurduğu gibi Arapçaya ayak uydurduğunu gösterme gayreti içinde hem kullanımda olan hem de artık rastlanmayan kelimeleri birlikte anmaya niyet ettim. Bu tertib çok daha etraflı olabilirdi. Bununla birlikte şimdiki yapı, sözcüklere ulaşmayı daha kolay kıldığı için amacına daha çok yaklaşıyor ve insanlar genellikle bunu tercih ediyor. Dolayısıyla yalnızca kullanımda olan kelimeleri kâğıda döktüm ve vecizlik sağlama amacıyla eski kelimeleri göz ardı ettim.

Kitapta bulunabilecek ve bulunamayacak sözcük türleri izleyen tabloda verilmiştir, böylece Türkçe'deki kapsamları bilinebilir.

arıq	ark (<i>nehir</i>)	var
aqur	ahır (<i>ıstabl</i>)	var
qâr	kar (<i>selc</i>)	var
qara	kara (<i>esved</i>)	var
raqa		yok
-râq	karşılaştırma soneki	var
azuq	azık (<i>zâd</i>)	var
aquz		yok
qozı	kuzu (<i>hamal</i>)	var
qız	kız (<i>câriye</i>)	var
zıqı		yok
zıyıq		yok

"Atılan ilk adım tutulacak yolu işaret eder;" bunlarla kıyaslayarak dört ya da daha çok harften [yazaç] meydana gelenleri muhakeme edebilirsiniz.

Hafiflik ve vezizlik için bu tertibi tercih ettim. Böylece hiçbir şeyle mukayese edilemeyecek bir kitap meydana getirdim. Temeller kati bir biçimde sunulan ilkeler ve kaideler uyarınca kuruldu, böylece terkip münasip yolu ve ibret alınacak tertibi takip edebildi. Kitap, içinde ciddiyetle araştırma yapmak isteyenlere bir rehber ve onu aşıp ötesine geçmek isteyenlerin sadık takipçisi olacaktır; bu yolcu için açık bir yol ve öteye doğru ilerlemek için bir merdivendir.

Her bir lehçe için, konuşmanın çeşitli niteliklerinin bu ilkelerden boy vererek dallanıp budaklandığı temel ilkeler tesis ettim, zira iç içe geçerek yayılmış olanı budamak hikmetin büyümesine imkan verir. Kitaba onların konuşmaları ve beyanlarında söyledikleri manzum cümlelerden örnekler serpiştirdim; ayrıca gerek sıkıntılı gerek saadet dolu zamanlarda hikmetin taşıyıcısı olarak dile getirdikleri ve söyleyenden aktarana geçerek kuşaktan kuşağa miras kalan atasözlerinden örnekler de sundum. Ayrıca çok tekrarlanan meseleleri ve iyi bilinen ifadeleri bir araya getirdim. Böylece kitap azami yetkinliğe ve mükemmel saflığa ulaştı.

Allah bu gayretimde bana muvaffakiyet ihsan etsin. O'na itimat ederim. Allahü Teâlâ'nın ötesinde Kuvvet ve Kudret yoktur. O bize kâfi gelir ve himaye O'ndandır.

TÜRKÇE SÖZLER VE YAZAÇLAR ÜZERİNE

Türk lehçelerinde kullanılan yazaçlar onsekiz temel yazaçtan ibarettir ve bunlar Türk yazısını meydana getirir. Şu ezberleticide [*vox memoriae*] bir arada görülebilir-

ler: *ehuke leffe semec nazaq bedr-ı şütiyye* ["kardeşin, dürdüğün, çirkin, tohum, yağmurlu mevsim"]. [Alfabetik düzen içinde] ayrı ayrı olarak şu biçimde yazılırlar:

F(w)	X	V	Z	Q	Y	K	D	
M	N	S	B	J(ç)	R	Ş	T	L

Bu yazaçlar Arapçadaki [*heca'* düzenindeki] ' , b, t, t'ye tekabül eder.

Aynı zamanda yazıda farklılaştırılmayan, ancak lehçeler için elzem olan yedi ikincil yazaç daha vardır. Bunlar titreşimsiz *be* (sert *be* – *p*); bu dilde ender rastlanırsa da Arapçadaki *cim*; *ze* ile *sin*'in eklemleme noktaları arasından söylenen *ze* (*j*); Arapçadaki *fe*; *gayn*; *kaf* ile *kef*'in eklemleme noktaları arasından söylenen *kef* (*g*); *gayn* ile *kaf* ya da *nun* ile *kaf* arasında söylenen genizsil *kef*'dir (*nğ*) – Türk olmayan birisi için bu söylenmesi en zor yazaçtır. Bu ikincil yazaçlar temel yazaçların şekillerinde yazılır, ancak sesçil noktalarla ayırt edilir.

Hiçbir Türk lehçesinde şunları [şu Arapça yazaçları] bulamazsınız: *se*; vurgulu yazaçlar, yani *tı*, *zı*, *sād*, *dād*; boğazsıl yazaçlar, yani *ha*, *hı*, *ayn*. Her ne kadar "bâykuş" anlamına gelecek biçimde *ûhi* sözcüğü kullanılsa da özgün dilde bu sözcük *kefle* üği biçimindedir – Qıfçâq lehçesi. Kençek lehçesinde incelik (*rakik*) söz konusudur ve "çakmak" anlamına gelecek biçimde *çaha* denir. Ve "gözün sulanmasına"na da *ûh* denir – bu da özgün dile ait değildir. Bunun dışında *he*, uzatmaya yönelik bir biçim içinde [belli yansıma ifadelerde] görülebilir, nitekim şahini çağırmaq için *tah tah* ya da tayı çağırmaq için *qurrih qurrih* denir. Ancak muntazam konuşma dahilinde [*he*] asla görünmez. *Hoten* lehçesinde *he*'ye rastlarsınız, çünkü bu Hint kökenli bir dildir ve Kençek lehçesinde de durum budur, çünkü o da Türk kökenli değildir.

se yazmanız gerekirse Türk zel'i (*d*) için söz konusu olan biçimi alıp buna uygun olan sesçil imi eklemelisiniz; benzer bir biçimde *dād* için noktalayarak zel (*d*) ve *sād* için noktalayarak *sin* kullanılır. *ha*, *ayn* ve *he* için *hı*'da kullanılan biçim kullanılır ve arzu edilen yazaç uygun bir im koyularak belirtilir, çünkü bu yazaçlar Arapçaya özgüdür ve Türk alfabesiyle yazıldıklarında o yazaçların kalıplarına uyduurulmaları gerekmektedir; bu nedenle münasip düşen noktalar ve imlerle ayırt edilirler.

Tüm yazaçlar bir araya getirildiğinde şu ezberletici [*vox memoriae*] içinde yazılabilirler:

avaha veseqe yakada manaza beçera şatala.

Bu yazımdaki temel ilke, eğer söyleyişte onun için bir vurgu yoksa [yani uzun okunmuyorsa] her *fetha*'nın [a ya da e okutan üstün imi] yazıda bir *elif*'le ifade edilmesidir; onun için özel bir vurgu yoksa bütün *zamme*'ler [o, ö, u, ü okutan ötre imi] *vav*'la ve bütün *kesre*'ler [ı ya da i okutan esre imi] *ye*'yle ifade edilir. Bu Arapça *ab* ve *ax* sözcüklerinin kavram halindeki yazımına benzer; *heđe ebuke* ["Bu senin babandır"], *raeytu ebute* ["Babanı gördüm"] ya da *merartu bi-ebike* ["Babana uğradım"] dersiniz – bunları ünlü için bir yazaç ekleyerek yazarsınız [Arap yazısında ünlü uzatımı *çeker harfleri*'yle gösterilir: *elif* için *ā*, *vav* için *ū*, *ye* için *ī* –çn].

Kadim zamanlardan ahir zamanlara, *Kāşgar*'dan Yukarı Çin'e dek Türk ülkesinin dört bir yanında Hakanlar ve Sultanlar fermanları ve mektuplarında bu yazıyı kullanmıştır.

Ayrıca Türklerin konuşmasında *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak], *imāle* [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma], üç ünlü için *işmām* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama], söyleyişte *salābet* [sertlik] ve *rikkat* [incelik], *gunne* [genizsilleştirme], genizsil ünsüz, ünlü-almayan iki ünsüzün bir araya gelmesi, *kaf* ve *cim*'in birleşmesi, *be*'nin *mim*'e ve *nun*'un *lām*'a dönüşmesi söz konusudur. Her biri yeri geldiğinde anlatılacaktır.

EYLEMDEN TÜREYEN ADLAR ÜZERİNE

Adlar iki çeşittir; türemiş ve yalın. Eylemden yapılanlar, [eylem gövdelerine] oniki yazaçtan biri eklenerek türetilir. Yalın olanlar "kılıç" için *qılıç* ve "ok" için kullanılan *oq* sözcüğü gibidir; bu tür adlar daha öte bir tahlili gerektirmez. Yalnızca türemiş olanlar tahlil edilecektir. Dahası bu adların bazıları hâlâ duyulmakta ve kullanılmakta olsa da bazılarının artık rastlanmamaktadır, ancak bunlar diğerlerine benzetilerek türetilir. Artık kullanılmaz, rastlanmaz olanı kitaba dahil etmedim ve şu andaki kullanımlara dayanan ilkeler temin ettim, yine de benzetme esasına dayanarak artık rastlanmayan biçimler bunlardan türetilir.

Eylem gövdelerine şu oniki yazaçtan biri [ya da birkaçı] eklenerek adlar elde edilir: *elif*, *te*, *cim*, *şın*, *gayn*, titreşimsiz *kef* (sert *kef*), *kāf* ile *kef*'in eklemleme noktaları arasından söylenen titreşimli *kef* (ince *kef* – g), *lām*, *mīm*, *nun*, *vav*.

elif örneği – bilge: bilge sözcüğü bildi: (bir şeyi) bildi sözünden türemiştir. öge: akıllı, olgun ve görmüş geçirmiş, halkın arasından bir adama verilen unvan sözcüğü, *ōdi nēnġni*: o, üzerine düşündükten sonra meseleyi anladı ifadesinden türemiştir. Bir tür "yemek"e *uva* [uwa] denir ve bu sözcük *uvdı* [uwdı]: o, bir şeyi ufaladı sözünden türetilmiştir, çünkü bu yemeğin içine şeker ufalanır.

elif çoğu kez *mim*'le birlikte kullanılır. *kesme*: perçem sözcüğü *kesdi*: (bir şeyi) kes-ti sözcüğünden gelir, zira gözlerin önünü kapatmaması için saçın bu kısmı kesilir.

Ve “saç örgüsüne” de ördi: (bir şeyi) ördü sözünden hareketle *örme saç* denir.

te örneği – *qaçut*: bir savaşta ya da buna benzer bir çarpışmada kovalama, takip sözcüğü *qaçdı*: kaçtı sözünden türemiştir. Ve “bir giyim eşyası” anlamındaki *keğüt* sözcüğü *kedti*: giydi sözünden gelmektedir.

cim örneği – *kómeç*: küllerin içine gömülerek pişirilen yassı ekmeğ sözcüğü *kómdi*: (küllerin ya da başka bir şeyin içine) gömdü sözünden ve *sewinç*: sevinç sözcüğü de *sewindi*: sevindi sözünden türemiştir.

şın örneği – *biliş*: kendisi hakkında malumata sahip olunun kimse sözcüğü *bildi*: (bir şeyi) bildi sözünden türemiştir. Ve “savaş ve mücadele” anlamındaki *ürüş toquş* sözcüğü *ürdi*: dövdü ve *toqıdı*: vurdu sözünden gelmektedir.

gayn'in üç kullanımı vardır:

1. Ad meydana getirmek için eylem köklerine eklenir. “temiz” olan bir şeye *arığ* denir ve bu *arıdı nenğ*: nesne temiz oldu ifadesinden gelir. “kuru” olan bir şeye *qurug* denir ve bu sözcük *qurıdı*: kurudu sözünden türemiştir.

2. Yer adları yapmak için yalın adlara eklenir. Nitekim *yayläğ*: yayla, yaz otağı sözcüğü kullanılır; *yây* “ilkbahar” anlamına gelir ve bu sözcüğe söz konusu anlamı verecek biçimde *gayn* eklenir. Benzer bir biçimde “kışlak”a *qışläğ* denir; *qış* “kış” anlamındadır ve eklenen *gayn* söz konusu anlamı getirir.

3. Tüm Türk lehçelerinde araçsal adlar oluşturmak için *vav*'la birlikte eylem köklerine eklenir. Nitekim “kendisiyle bir şey kesilen bir alet”e verilen bir ad olan *biçgu* sözcüğü *biçdı*: kesti sözünden gelmektedir. *urgu nenğ*: kendisiyle bir şeye vurulan nesne ifadesi *urđı* [ürdü]: dövdü sözünden türemiştir. Bu son kullanımda titreşimli *kefle* (ince *kef* – *g*) yer değiştirebilir. Nitekim *kesgü nenğ*: kesmeye yarayan bir şey ifadesi *kesdi*: kesti'den türemiştir. *ewüsğü*: savurmaya yarayan nesne sözcüğü *ewüsdi*: (bir şeyi) savurdu sözünden gelir. *işba*’lı eylemlerde *gayn* kullanılır, *imâle* ya da *rikhat*’ın söz konusu olduğu eylemlerde ise *gayn*’a rastlanmaz; *kef* ise bunun tam tersi bir mevcudiyet içindedir. Bu dildeki *gayn* ve *kef*, Arapçada [araçsal adlar oluşturmak için] eylem köklerinin başına eklenen *mîm*’e tekabül eder; nitekim *mincal* (“orak”) *necele*’den (“kesti”), *munhul* (“elek”) *nahale*’den (“unueledi”) ve *minsaf* (“taneleri savurmak”) *nasafa*’dan (“bir şeyi savurdu”) gelmektedir.

Bu kullanım söz konusu olduğunda *Oğuzlar gayn* ya da *kef* yerine *elif*, *vav* yerine *sin* ya da *ye*’ye başvurur. Nitekim *yığâç biçesi nenğ*: ağaç kesmeye yarayan bir şey *otünğ kesesi baldu*: odun kesmekte kullanılan balta derler. Zaman ve mekân anlatan adlar ve eylemlilik de aynı vezin [kalıp] içinde oluşturulur. Bir yanda *Hâqânî Türkleri* diğer yanda *Türkmên-Oğuzlar* olmak üzere [Türkler arasında] kesin ve tutarlı bir lehçesel ayrılık vardır. Allah’ın izniyle bu, yeri geldiğinde izah edilecek [bkz. syf. 23-25]

kaf örneği – “tarak”a *targâq* denir ve *taradı*: taradı sözünden gelir. “orak”a ise or-

gâq denir ve *ot ördi*: ot biçti ifadesinden türetilmiştir.

titreşimsiz *kef* (sert *kef*) örneği – “Herhangi bir nesnenin bir parçası”na *keseh nenğ* denir, *kesdi*: kesti sözünden gelmektedir. “Yatak örtüsü”ne de *eşük* denir; *eşüdi*: (bir şeyin) üzerini örttü sözünden türemiştir.

titreşimli *kef* (ince *kef*) örneği – “canlı” olan bir şeye *tirig* denir ve bu sözcük *tirildi*: *dirdi* sözünden türemiştir. Ve “ölü” olan bir şeye *ölüg* denir, *öldi*: öldü sözünden türemiştir.

lâm örneği – *bıçgıl* [bıçgıl] *yer*: topraktaki çatlaklar ifadesi *bıçıldı* [bıçıldı] *nenğ*: bir şey kesildi sözünden türemiştir. “siyah ve beyazın karışık olduğu, alacalı bir şey”e *targıl* [targıl] denir ve bu sözcük –siyah ve beyazın birbirine karışmış haldeyken birbirinden ayrıldığı anlamını verecek biçimde– *tarıldı* [tarıldı]: bir şey ayrıldı sözünden türemiştir.

mîm örneği – *yağım*: döşek, yaygı sözcüğü *yağtı*: yaydı sözünden türemiştir. Ve “bir dilim kavun”a *bîr biçim qâğün* denir, bu ifade *bıçdı* [bıçdı]: kesti sözünden gelir.

nun örneği – “Sel”e *aqın* denir ve bu sözcük *suv aqdı*: su aktı ifadesinden türemiştir. “Toprak yığını”na ise *yıgın toprâq* denir ve bu ifade *toprâq yıgđı*: toprak yığı sözünden gelmektedir.

Kendisine eşlik eden bir sözcük bulunmaksızın tek başına *vav*’ın kullanımı ender rastlanan bir durumdur. “Hacamat ederken içine kan aınan *şşe*”ye *sorgu* denir ve bu sözcük *sordı* [sördı]: (hayvan sütü ya da kanı) emdi sözünden türetilmiştir; “kalınacak yer”e de *turgu yēr* denir.

Bunlar Demirkazığın üzerinde dönen Felek gibi bütün lehçelerin çevresinde şekillendiği ilkelerdir. Bütün eylemler, ikiyazaçlılar, üçyazaçlılar, dört yazaçlılar, beşyazaçlılar ve daha uzun sözcükler için umumi kaideleri meydana getirirler. Burada yalnızca kısa bir açıklama sunduk, Allah’ın izniyle kitabımız ilerledikçe bunlar üzerine tekrar konuşacağız.

SÖZCÜK VEZİNLERİNİN KAPSAMI ÜZERİNE

İkiyazaçlı, sadeleşmiş [yani kısa ünlüyle] – *at*: *at*; *er*: *erkek*.

Üçyazaçlı – *azuq*: *azık*, *erzak*; *yazuq*: *günah*.

Dört yazaçlı – *yagmur*: *yağmur*; *çagmur*: *şalgam*.

Beşyazaçlı – *quruşâq* [quruşaq]: *mide*; *quğurgâq* [quğurgâq]: *kaftanın iki kuyruğundan biri*.

Altıyazaçlı – *kö müdürük*: *atın göğsünden geçen eyer bağı*; *quğuzgün* [quğuzgün]: *kuskun; eyerin kaymasını önlemek için atın kuyruğu atından geçirilerek eyere bağlanan kayış*.

Yediyazaçlı – *adlarda* ender görülür. *zargunçmüd* [zargunçmüd]: *bir tür fesleğen*.

Yediyazaçlıdan öte *vezin* yoktur.

ADLARI ETKİLEYEN UZATMALAR ÜZERİNE

Adları etkileyen uzatmalar *medd* [elif, vav, ye'yi çekme] ve *lîn* [yumuşatarak çekme] yazaçlarıdır [bu uzatmalar öncelikle bu yazaçlardan oluşur].

medd örneği – “buğday çuvalı”na *tagâr* ve “ateş yakmak için kullanılan çalı çırpı”ya *çawâr* denir.

lîn örneği – “korunaklı, özel olarak tahsis edilmiş yer”e *qorîg* [qorîg], “temiz” bir şeye *arîg* [arîg], “hazır” olan bir şeye *anûq* [anuq] ve “tanık” anlamına gelecek biçimde *tanûq* [tanuq] denir.

hemze örneği – “aygır”a *adgîr* ve “ravendiye, ışkın” bitkisine *ışgûn* [ışgun] denir.

nun örneği – “demirci çekici”ne *bazgan* [bazgân] ve “suyla aşınmış, üzerinde oyuklar ve çatlaklar olan toprak”a *qazgân* denir.

vav örneği – “ipek”e *torqu* ve “ağırbaşlı olmayan ve zevzek adam”a *qurgu* denir.

ye örneği – “toprak yığını, tepcecik”e *kôtki* ve “ekşimiş, asık surat”a *burqî* denir.

fa'âl ya da *fu'âl* ya da *fi'âl* ya da *fa'ûl* ya da *fa'til* veznindeki sözcüklerden söyleyişte *lîn* yazacının düşürülmesine müsaade edilir. “ağaç”a *yığaç* denir, ama *yığaç* denmesi de mümkündür. Benzer bir biçimde “bir nehri ya da su yolunun karşı yakası”na *yo-guç* denir, ama bunun *yoğuç* biçiminde söylenmesine de rıza gösterilir. *qorîg*: korunaklı, özel olarak tahsis edilmiş yer sözcüğü için de aynı şey geçerlidir, *qorîg* da denebilir. Kısa söyleyiş, uzun söyleyişe kıyasla daha *fasih*'tir.

Geriyen kalan konular Allah'ın izniyle kitabın akışı içinde anlatılacaktır.

EYLEMLERİ ETKİLEYEN UZATMALAR VE EYLEM KURULUŞU ÜZERİNE

Eylemler [yani eylem kökleri] ikiyazaçlı, üçyazaçlı, dört yazaçlı, beşyazaçlı ve altıyazaçlı olabilir. Eylemleri etkileyen uzatmalar [ad ya da eylem köklerine gelen sonekler] şu on yazaçtan meydana getirilir: *elif*, *te*, *re*, *sin*, *şın*, *kaf* ya da *kef*, *lâm*, *nun*, *lâm-elif* ve *ye*. Bunların her biri değişik bir anlam verecek biçimde eklenir.

elif [eylemler ve adlar oluşturur]. *tepzêdi*: o, ona haset etti sözcüğü *teviz*: bataklık ya da çorak yer kökünden, *qopzâdi*: kopuz çaldı, *qopuz*: kopuz kökünden gelmektedir.

te bir eylemi geçişli hale getirmek için kullanılır. *tarîg arıttı*: bugdayı ayıkladı ya da *ton quruttı*: gıysıyı kuruttu denir. Bu eylemlerin kökleri *arîdi*: temiz oldu ve *qurîdi*: kurudu'dur.

re genellikle *te*'yle birlikte bir eylemi geçişli hale getirmek için kullanılır. Nitekim *bardı*: vardı (gitti)'den hareketle *barturdı*: yolladı (gitmesine neden oldu), *keldi*: geldi'den hareketle *keltürdi*: getirtti denir.

se, kişinin eylemi icra etmeyi arzuladığı anlamını verecek biçimde eylem köklerine eklenir. Nitekim *sûw içsedi* [içsêdi]: su içmek istedi ya da *aş yêsedî* [yêsedî]: yemek yemek istedi denir.

se aynı zamanda kişinin eylemi icra ediyormuş gibi görüldüğü, ama gerçekte yapmadığı anlamını verecek biçimde, yani [Arapçanın vezinlerinden biri olan] *tefâ'ul* anlamında da eyleme eklenir. Nitekim *ol mendin yarmâq alımsındı*: O, kendisini benden para alır gibi gösterdi, *ol mañga külümsindi*: O, bana gülüyormuş gibi göründü denir.

şm, *mufâ'ale* anlamıyla, yani eylemin ortaklaşa icra edildiğini belirtecek biçimde eklenir. *ürdü*: vurdü'dan hareketle *uruşdı*: tartıştı, *turdı*: ayağa kalktı'dan hareketle *turuşdı*: karşı koydu ve direndi denir. Bir işte yarışma ya da çekişme olgusu da bu biçim içinde anlatılabilir, bunu uygun bölüm geldiğinde müzakere edeceğiz [bkz. syf. 68-69].

kaf, *mef'ul* anlamıyla eklenir, yani kişinin bir şeyin etkisi altında kalmasını, bir şey tarafından alt edilmesini anlatır. Nitekim *er açıqdı*: adam acıktı, *yılgı yutuqdı*: başlarına gelen bir felâket [yağan karla birlikte aç kalma] hayvanları ısırdı denir. Bu biçim içinde *kaf* genellikle *sin*'le birlikte kullanılır. *er arşıqdı*: adam aldatıldı, *er soysuqdı*: adamın zenginliği elinden alındı denir.

rikkat ve *imâle*'nin söz konusu olduğu ya da *kefli* sözcüklerde böylesi bir anlam dahilinde *kef*, *kaf*'la yer değiştirir. *qaçgın er yetşikti*: kaçan adama yetişti ve *ol er bilsikti*: adam tanındı ve onun gizli işi bilinir oldu denir.

lâm eylemin edeninin belli olmadığı durumlarda eylem köküne eklenir. *er âq attı*: adam ok attı ifadesinden hareketle *oq atıldı*: ok atıldı denir. Eğer ifade *böz toqıdı*: kumaş dokudu'ysa *böz toqıldı*: kumaş dokundu denir.

nun arada hiçbir aracı olmadan edenin eylemle doğrudan ilişki içinde olduğu anlamını verecek biçimde eklenir. *ol yarmâqın alındı*: o, başkasının yardımı olmaksızın, kendi başına parasını aldı, *ol mendin tawârin qolındı*: o, benden malını isteme işini kendi üstlendi denir.

lâm-elif yalnızca eylem yapmak için adlara eklenir. *beg qüşlâdı*: bey kuş avladı denir. *qüş* [quş] "kuş" anlamına gelen çekimsiz bir addır, buna *lâm-elif* eklendiğinde her bakımdan yalın bir eylem gibi kullanılabilir. Bu çok önemli ve iyice öğrenilmesi gereken bir kuraldır. *beg kende qışlâdı*: bey kişi kentte geçirdi denir; *qış* [qış] "kış" anlamındadır ve *lâm-elif* eklenince bir eylem haline gelir.

ye, *lâm*'la birleştirilerek, eylemin icra edilmek üzere olduğu, ancak henüz gerçekleşmediği [olayazdığı] anlamını verecek biçimde eklenir. Nitekim *ol turgalı qaldı*: o ayağa kalkayazdı [ama kalkmadı] veya *ol bargalı qaldı*: o gideyazdı, ama henüz gitmedi denir.

Bu ilkeleri öğrenin!

VEZİNLERİN DÜZENİ ÜZERİNE

İkiyazaçlılarla başlıyoruz, sonra üçyazaçlı, dört yazaçlı, beşyazaçlı ve altıyazaçlılar gelecek.

Önce orta kök-yazacı ünlü-almayanları anıyor, sonra değişik ünlülenmeleri içinde

ünlü-alanları koyuyoruz; daha sonra başına ek alarak uzatılanları, yani *hemze* ve benzerlerini görüyoruz; sonra değişik ünlülenmeleri içinde ilk ve ikinci kök-yazacı uzatmalı olanlar gelecek ve nihayetinde sonek alarak uzayanlarla bölümler bitecek.

İzah ettiğim her vezin için bu usul geçerlidir ve izah ettiğim vezinler her kitapta andığım adlara ilişkin vezinlerden müteşekkildir.

YAZAÇ DÜZENİ ÜZERİNE

Arapça lûgatlarındaki tertibi örnek alarak ve önde gelen edîblerin inşa ettikleri usule uygun düşme gayreti içinde, *be'*yle biten adlarla başlıyor ve buradan ilerleyerek bütün bir alfabeyi sırasıyla anıyoruz. Aynı zamanda sözcüklerin başındaki ünsüzleri ve eklemlemelerini de göz önüne alıyoruz; bir *yazaç hemze'*ye ne kadar yakınsa, vezin içinde [bu vezne dahil olan sözcükler arasında] o kadar erken anılacaktır. Sözcükler arasında *vav-ı âtıfa* koymadık, çünkü bu dilde böylesi bir kullanım yoktur; bunu iyice kavrayın.

KİTAPTA ANILMAYAN SIFATLAR ÜZERİNE

Her biri kendi özel anlamına sahip olacak şekilde, şu türde sıfatlar herhangi bir bölümde [eylemlerden türetilerek] meydana getirilir.

1. Eylemin ara sıra gerçekleştiğini ifade eden ortaç. *bardı er*: adam vardı (gitti) denir, ortaç biçimi *bardaçı er*: varan (giden) adam. *keldi er*: adam geldi ifadesinden hareketle *keldeçi er*: gelen adam denir. Bu tür sıfatlar [adları anlatan kısımlar içinde] anılmayacaktır.

2. Eylemin devam ettiğini (sürekliliğini) ya da sık sık gerçekleştiğini ifade eden ortaç. *ol er ol ewke bargân*: bu sürekli evine giden bir adamdır; *ol kişi ol bîzke kelgên*: bu sık sık bize gelen bir adamdır. Bu tür sıfatlar anılmayacaktır.

3. Eylemin icrasına yönelik niyet ve arzuyu ifade eden ortaç. *ol er ol ewke barg-sâq*: bu evine gitmeyi arzulayan ve buna niyetlenen bir adamdır; *ol kişi ol bîzke keligsêk*: bu bize gelme konusunda arzulu olan bir adamdır. Bu tür sıfatlar anılmayacaktır.

4. Birine eylemin icrası yönünde öğüt vermeyi ifade eden ortaç. *ol ewke barguluq erdi*: o, eve gitmeli denir. *Oguzlar* böylesi bir anlam için *lâm'ı sin'e* çevirir ve bu, tüm bölümlerde bu biçimdedir [bkz. syf. 63]. *ol yigit bîzke kelgûlûk erdi*: bu yigit bize gelmeliydi.

5. Birinin eylemi icra etmek üzere olduğunu [yapayazdığım] ifade eden ortaç. *men ewke barıglı men*: ben size gelmek üzereyim [geleyazdım].

Tüm bu sıfatlar aynı eylem kökünden türetilmiştir. Bununla kıyaslayarak bütün eylem köklerinden aynı anlamları taşıyan sıfatlar türetebilirsiniz.

Kuralın kapsamını izah etme ve bu biçimin halk arasındaki değişik sesletimlerini gösterme gayreti içinde kurallarla ilişkili olarak zikredildikleri yerler [yani ku-

rallara dair kısımlar] dışında edilgen ortaç (*ism-i mef'ûl*) da anılmayacaktır.

Çoğul ve tekilin meydana getirilişi, sıfatların karşılaştırılması, küçültme ve diğer çekim türlerine gelince, bunların hiçbirini anmıyorum zira *kitâb cevahir an-nahiv fi lugati't-Türk* adıyla maruf başka bir kitabı bunlara adadım ve bu dilbilgisi kuralları için Allah'ın izniyle onu tetkik edebilirsiniz.

KİTAPTA ANILMAYAN EYLEMLİKLER ÜZERİNE

Eylemlikler ya da eylemsel adlar iki çeşittir: 1. halis eylemlik – bu, eylemlerin anlatıldığı kısımlarda geniş zaman ve geçmiş zamanla birlikte anılmaktadır; 2. kurulmuş eylemlik, ki bu *hâl* anlamına sahiptir [oluş, bulunuş bildiren bir belirteçtir] – gerekmediği müddetçe bunu anmayacağım.

Halis eylemlik örneği – *bardı*: vardı (gitti), *barîr*: varır (gider), *barmâq*: varmak (gitmek); *keldi*: geldi, *kelîr*: gelir, *kelmek*: gelmek.

Kurulmuş eylemlik örneği – *menig bargım bolsa manğa tuşgîl*: gitme vaktim gelince benimle buluş; *keyik keligi bolsa oqta*: av görününce ona ok at. Şu atasözünde de geçer *tâz keligi bôrhcîke*: kelin geleceği yer (kaçınılmaz bir biçimde) başlıktır. Bu türden eylemlikler için kural *kaf*'lı ya da *işba*'lı [ya da *kefli*, bkz. syf. 58] sözcüklerde gövdeye *gayn* ya da *kaf* eklemektir. Nitekim *barig bardı*: doğrudan gitti, *ol qulın urug urdı*: o, kölesini şiddetli bir biçimde dövdü denir. *kaf* ya da [titreşimsiz – sert] *kef* yalnızca bir [kişi adıyla] tamlama kurulduğunda görülür, *gayn* [ya da titreşimli (ince) *kef*] gibi tek başına bulunmaz. Nitekim *anıg yonqı neteg*: onun yürüyüşü, tavıran nasıl denir. Bu biçim içindeki *kaf*, *gayn*'ın yerine geçebilir. [Titreşimli – ince] *kef*, *kef* ya da *rikhat*'a sahip sözcüklerde kullanılır. Nitekim *anı söküg sökti*: ona ağır bir biçimde sövdü, *ol qulın tepig tepdi*: o, kölesine sert bir tekme attı denir. Bu biçim vurgu ve tasdikleme amacıyla kullanılır; tıpkı Cenab-ı Hakk'ın şu ayetinde olduğu gibi: *ve kellema'llâhu Mûsâ teklime* ("... Ve Allah Musa'ya da konuşmuştu." [K. 4:164]).

Bu türden kuralları açıklamadaki yegâne amacım vecizlik sağlamak ve natamamlığa mani olmaktır, zira bu kurallar umumi bir tatbik sahasına sahiptir. Zikrettiğim her kural ve tesis ettiğim her ilke bütün lehçeler için muteberdir, dolayısıyla Allah'ın izniyle iyice öğrenilmelidir.

KİTAPTA ANILAN VE ANILMAYAN ŞEYLER ÜZERİNE

İsmi zikrettiğim dağ, çöl, nehir, göl ve diğer akar ve durur sular İslam mıntkası içinde olanlardır, zira bunların isimleri halkın dilindedir. İyi biliniyor oldukları için onları andım; fakat büyük bir kısmının ismini anmadan bıraktım, zira bunlar pek bilinmezler. [Birden fazla tanrıya ibadet eden] kâfirlerin ülkelerindekiler gelince, bunların çok azının ismini zikrettim ve geri kalanlardan imtina ettim, zira bunları anmanın faydası yoktur.

Bu dildeki yabancı sözcükler anılmamıştır.

Kitapta zikrettiğim çok iyi bilinen ve yaygın olan ve bu nedenle de kati bir biçimde öğrenilmesi gerekenler dışında, kendine has erkek ve kadın isimleri için de aynı durum geçerlidir.

ANAHATLARIYLA TÜRK KAVİMLERİ VE KOLLARI ÜZERİNE

Türkler kökünde yirmi kavimdir. Hepsinin soyu, Allah'ın selamı üzerine olsun Nuh oğlu Yafet oğlu Türk'e dayanır – bu Allah'ın selamı üzerine olsun İbrahim oğlu İshak oğlu Esav oğlu Rûm'a [ve soyuna] benzer. Her kavim kollara ayrılmıştır, ki bunların sayısını sadece Allah bilir. Ben yalnızca büyük kavimlerin adlarını zikredecek ve küçükleri dahil etmeyeceğim; *Oguz-Türkmên* kolları dışında – bu kolların adlarını, sığırlarına vurdukları damgalarla birlikte açıklayacağım, çünkü insanlar bunları öğrenmeli [bkz. *oguz* maddesi].

Onların her bir kavminin Doğu âlemindeki [yani Türklerin Yakındoğu ve Anadolu'daki yayılmaları hariç tutularak] coğrafi mevkilerini taslak halinde sundum. *Rûm* ülkesine en yakın olandan başlayarak, hem kâfirleri hem de Müslümanları, belli bir tertip içinde [Baudan] Doğuya doğru sıraladım. Önce *Beçenek* gelir, sonra *Qıfçâq*, *Oguz*, *Yemek*, *Başgirt*, *Basmil*, *Qây*, *Yabâqu*, *Tatâr*, *Qırqız* gelir. En sonuncusu Çin'e en yakın olandır. Bu kavimlerin hepsi *Rûm* ülkesinden başlayarak Doğuya doğru yayılır. Sonra *Çigil*, *Tuxsı*, *Yagma*, *Ogrâq*, *Çaruq*, *Çömül*, *Uygur*, *Taŋğut* sonra *Xıtây* gelir ki bunların ülkeleri Çin'dir ve sonra *Tawgâç* gelir ki ülkeleri *Maçin*'dir. Bu kavimler Güney ile Kuzey arasında yayılırlar.

Bunların her biri şu dairede [harita] gösterilmiştir.

TÜRK LEHÇELERİ ÜZERİNE

Lehçelerin en yalını, tek dil bilen, Farsilerle karışmayan ve başka ülkelere yerleşme âdetinde olmayanlara ait olandır. İki dile sahip ve şehir halklarıyla karışmış olanların ifadelerinde mutlak bir *rikkat* mevcuttur – tıpkı *Sogdâq*, *Kençek*, *Argu* kavimleri gibi. İkinci bir durum *Hoten*, *Tübüt* ve *Taŋğutların* bir kısmının kullandığı lehçelerde görülür – bunlar Türk ülkesinde yerleşimcidir. Bunların her birinin dilini kısaca izah etme gayreti içindeyim.

Ülkelerinin uzaklığı ve *Maçin*'le aralarında yer alan Büyük Deniz nedeniyle *Câbarqâ* [Japon] halkının dili meçhuldür.

Her ne kadar yerleşik halk Türk dilini iyi bilse ve bizimle yazışmalarında Türk yazısı kullansalar da *Maçin* ve Çin halkının kendilerine ait bir dili vardır.

Maçin yakınında dağların ve denizin yer alması ve Büyük Duvar [Çin seddi] nedeniyle *Ye'cûc* ve *Me'cûc*'ün dili de meçhuldür.

Tübüt'ün de kendine ait bir dili vardır. *Hoten* kendine ait hem bir dile hem de

bir yazıya sahiptir. Her iki kavimde Türk dilini çok iyi bilmez.

Uygurlar yalın bir Türkçe konuşur ve aynı zamanda kendi aralarında kullandıkları başka bir dili de bilirler. Biri yazışmalarda kullandıkları, daha önce teker teker sıraladığım yirmibir [elyazmasında yirmidört yazıyor -çn] yazaçtan müteşekkil olan Türk yazısı ve diğeri Çin'le müşterek kullandıkları ve dini yazıları ya da resmi sicilleri yazdıkları yazı olmak üzere iki yazım düzenine sahiptirler - bu ikincisini rahipleri dışında kimse okuyamaz.

Buraya kadar ismini sıraladıklarım yerleşik olan halklardı. Göçebeler arasında Çömül -bunların kendilerine ait anlamsız bir dilleri vardır [ratânet - Arapçadan başka bir dil], ama Türk dilini de bilirler- ve ayrıca Qây, Yabâqu, Tatâr, Basmil kavimleri vardır. Bu halkların kendilerine ait bir dilleri vardır, ama Türkçeyi de iyi bilirler.

Sonra Qırqız, Qıfçâq, Oguz, Tuxsı, Yagma, Çigil, Ogrâq, Çaruq kavimleri gelir - bunlar yalın bir Türkçe ve tek bir dil konuşurlar.

Bunlara yakın olan *Yemek* ve *Başğırtların* dilidir.

Rûm ülkesine yaklaştıkça karşımıza çıkan Bulgâr, Suvâr ve Beçenek kavimlerinin diline gelince, bu kendine özgü bir Türkçedir, çünkü sözcük sonlarının kısaltıldığı yegâne kullanımdır.

Lehçelerin en sade olanı *Oguzlara* ait olandır. En doğrusu Yagma ve Tuxsı kavimlerine ve Uygur ülkesine kadar İla [İli], Ertiş [İrtiş], Yamar [Yamâr], Etil [Volga] nehirleri boyunca ikamet edenlere ait olandır. En bozulmamış (*fasih*) lehçe *Hâqânî* hakanlarının ve onların tebaasının kullandığıdır.

Baläsâgün halkı hem *Sogd* dilinde hem de Türkçe konuşur. *Taraz* [Taläs] ve *Medine-i Beyza* [Sipencâb - sayram] halkı için de aynı şey geçerlidir.

Sipencâb'tan *Baläsâgün*'a kadar uzandığı düşünülen *Argu* ülkesi boyunca yaşayan halkın konuşmasında *rikkat* mevcuttur.

Kâşgar'ın *Kençek* lehçesinin konuşulduğu köyleri vardır, ancak kentte *Hâqânî* Türkçesi konuşulur.

Rûm ülkesi yakınlarından Maçin'e kadar uzanan Türk ülkesinin esas kısımları, beşbin fersah uzunluğunda ve üçbin fersah genişliğindedir, ki bu sekizbin fersahlık [aynen alınmıştır] bir büyüklük eder. Bunların hepsine dünyanın şekli gibi olan dairede [haritada] işaret ettim, böylece bilinebilirler.

LEHÇESEL FARKLAR ÜZERİNE

Temel dilde [lehçelerdeki kök-biçimlerde] çok az bir farklılık görülür. Yazaçların birbirlerinin yerine geçmesi ya da düşmesi marifetiyle farklılıklar oluşur.

Nitekim *Oguzlar* ve *Qıfçâqlar*, ister ad ister eylem olsun, sözcüklerin başındaki

bütün ye'leri *elif* ya da *cim*'le değiştirirler. Örneğin *Türkler* "gezgin" anlamına gelecek biçimde *yelgin* derken, onlar *elgin* der. *Türkler* "ılık su"ya *yılığ süw* der, onlar *elif*'le söyler ve ılığ der. Benzer bir şekilde *Türkler* "inci"ye *yinçü* derken, onlar *cinçü* der. *Türkler* "devenin çenesinin altındaki uzun tüyler"e *yogdu* derken, onlar için bu *cogdu*'dur.

Argular orta ya da son yazaç olan her ye'yi *nun*'a çevirir. Örneğin *Türkler* "koyun" a *qöy* derken, onlar *qön* der. *Türkler* "yoksul" a *çığây* derken, onlar *çığân* der. Ve *Türkler* "hangi şey" anlamına gelecek biçimde *qâyü neñg* derken, onlar *nun*'la söyleyip *qanu* der.

Oguz, *Qıfçâq* ve *Suvâr* kavimleri ilk yazaç olan bütün *mim*'leri *be* yapar. *Türkler* "ben vardım (gittim)" anlamına gelecek biçimde *men bardum* derken, adımı saydığını kavimler *ben bardum* der. *Türkler* "çorba"ya *mün* derken, bunlar *bün* der.

Oguzlar ve onları izleyen kavimler bütün *te*'leri *dal* yapar. Nitekim "deve" anlamına gelen sözcük *tewe*'dir, ama onlar *deve* der. Benzer bir şekilde *Türkler* "dök" e *üt* derken, onlar *ūd* der. Gerçek *Türklerin* kullandıkları *dal*'ların çoğu *Oguz* lehçesindeki *te*'ye tekabül eder [el yazmasında bu ifade tersine çevrilmiştir –çn]. Örneğin *Türkler* "hançer" e *bögde* derken, onlar için bu anlama gelen sözcük *bögte*'dir. Türkçede "iğde" *yigde*'dir, *Türkmên-Oguz* lehçesinde ise bu *yigte* olarak anılır. Burada anmadıkların da bu kurala uygun düşer.

fe ve titreşimsiz *be*'nin Arapçadaki eklemleme noktaları arasından söylenen öz Türkçedeki bütün *fe*'ler (yani *w*) *Oguzlar* ve onları izleyenler tarafından *vav*'la değiştirilir. Nitekim *Türkler* "ev" e *ew* derken, bunlar *ev* der. *Türkler* "av" a *âw* derken, bunlar *vav*'la söyler ve *av* der. Ben sözcüğün gerçek biçimini vereceğim, siz isimlerini verdiğim bu kavimler söz konusu olduğunda yazaçları değiştirebilirsiniz.

Yagma, *Tuxsı*, *Qıfçâq*, *Yabâqu*, *Tatâr*, *Qây*, *Çömül* ve *Oguz* kavimleri bütün *zel*'leri *ye*'ye dönüştürmekte hemfikirdirler. Bunu asla *zel* olarak söylemezler. Diğer bütün kavimler "kayın ağacı"na *qađıñg* derken, bunlar *qayıñg* der. Aynı zamanda "kayın" a *qağın* denir, ancak bunlar için bu anlama gelen sözcük *qayın*'dir.

Benzer bir şekilde *Çigillerin* ve diğer *Türklerin* dillerinde bulunan bütün *zel*'ler, *Qıfçâqların* bir kısmı ve *Yeşmek*, *Suvâr*, *Bulgâr* kavimleri ve *Rus* ve *Râm* ülkelerine uzanan bölgelerde yaşayanlar tarafından *ze*'ye çevrilir. Nitekim *Türkler* "ayak" a *adaq*, derken, bunlar *azaq* der. *Çigil Türkleri* "karn doydu" anlamına gelecek biçimde *qarn toğdı* derken, bunlar *tozdı* der. Bu örneklerle karşılaştırarak diğer adları ve eylemleri oluşturabilirsiniz.

Özetle *Çigil* lehçesindeki *zel*, Çin'den yukarı doğru gidildikçe *Yagma*, *Tuxsı*, *Oguz* kavimlerinin ve *Arguların* bir kısmının lehçelerinde *ye*'ye ve *Qıfçâq* lehçesinden başlayarak *Râm* ülkesinden doğru gelindikçe *ze*'ye tekabül eder. Her şeyi yeri geldiğinde anlatacağız.

Hoten ve Keñçek halkı sözcüğün başındaki bütün *elif*leri *he*'ye çevirir. Bu nedenle onları *Türklerden* saymıyoruz, zira konuşmalarına bu dile ait olmayan bir ses eklerler. Örneğin *Türkler* "baba"ya *ata* derken, onlar *hata* der. Ve "anne"ye de *ana* değil, *hana* derler.

re, *lâm*'la yer değiştirebilir – bunu yeri geldiğinde göreceksiniz [bkz. syf. 150]. *ze*, *sin*'e çevrilebilir ve tam tersi de olabilir – bu da izah edilecektir [bkz. syf. 155].

Oguzlar zaman ve mekân anlatan adlardaki bütün *gayn*'ları *elife* çevirir. Nitekim *Türkler* "varılacak (gidilecek) yer" anlamına gelecek biçimde *bargu yēr* derken, *Oguzlar* bunu *barāsı yēr*'e çevirir. *Türkler* "ayağa kalkma vakti" anlamına gelecek biçimde *turgu ugūr* derken, *Oguzlar* *turāsı ugūr* der.

kaf, *kefe* çevrilebilir ve bunun tersi de mümkündür – Allah'ın izniyle münasip yer geldiğinde bunu göreceksiniz.

Böylece yazaçların birbirlerinin yerine geçmesi bahsi tamamlanıyor.

Yazaçların atılması ya da düşürülmesi bahsine gelince: *Oguzlar* ve *Qıfçâqlar* adlardaki ve işin devam ettiği (süreklilik) anlamını barındıran eylemden türemiş biçimlerdeki orta yazaç olan *gayn*'ı düşürür. Adlara örnek olarak "ayak kısmı beyaz karga" anlamına gelen çumguş sözcüğü verilebilir, ki *Oguzlar* *gayn*'ı düşürerek *çumuş* der. *Türkler* "boğaz"a *tamgaş* derken, bunlar *tamaş* der. Eylemden türemişlere örnek olarak *ol ewke bargān ol*: bu sürekli evine gidendir ifadesi verilebilir; *Oguzlar* aynı anlama gelecek biçimde *barān ol* der. *Türkler* *er qulını urgān ol*: bu kölesini sürekli döven bir adamdır derken, bunlar *urān* der. Ayrıca sadeleştirme amacıyla adlardaki *kefi* ve eylemlerde yukarıdaki anlamı taşıyacak biçimde *gayn*'a tekabül eden *kefi* düşürürler.

Bütün Türk lehçelerinin kapsamı budur. Geriye kalan şeyler [bu işe hasredilmiş kısımlar boyunca anlatılan] kuralların ilerleyişi içinde zikredilecektir.

Vecizlik ve sadelik sağlama maksadıyla *fetha*'lı, *zamme*'li ve *kesre*'li olanlara dair fasılları bir araya getirdim.

Kuvvet ve kudret Cenabı Hakk'tadır.

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

HEMZE KİTABI

HEMZE'Lİ (BAŞI-ÜNLÜLÜ) ADLAR KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

ep, ap, üp, ob, op, at, et, ot, it, aç, uç, iç, er, ir, üz, us, es, üs, oş, öş, iş, oq, iq, ol, em, am, um, im, ün

KATMERLENMİŞ

arra, urra, ırra

SONU İLLETLİ

â, û, ü, ü, ö, ê, î

GENİZSİL

eñg, anğ, öñg, onğ

İkiyazaçlılar Bölümünün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'l, fu'l, fi'l Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-almayanlar

alp, art, urt, ört, ast, and, arq, and, arq, urq, ırq, erk, örk, irk, ilk

EKSİKLİ

öb, ôt, üt, ôt, öç, üç, öd, üd, ör, ör, ír (êr), êr, üz, öz, üz, öz, iş, eş, üg, oq, ög, ik, ig, ül, öl, el, öm, ön, ün, ün, en, in

SONU İLLETLİ

öy

İkinci kök-yazacı ünlü-almayanlar faslının sonu

İkinci Kök-yazacı Ünlü-alanlar Fasılları

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-alan sözcükler

ağut, orut, oçüt, ugut, ewet, uwut, oqut, egit, ögüt, ögit, eget, igit, ölut,

olut, ataç, etiç, eşiç, ekeç, amaç, olıç, anaç, enüç, ağır, ogar, ugur, egir, ügür, ögür, imir, obuz, atız, uçuz, uçuz, eđiz, aguj (aguz), agız, oguz, ögüz, öküz, awus, öläs, öpüş, atış, utuş, ötüş, itiş, öçeş, adaş, idiş, arış, oğuş, uwuş, uquş, ũküş, ũgüş, alış, aluş, alış, ũlüş, uluş, ũlüş, açığ, adığ, ođug, arıg, urug, azıg, asıg, osug, alıg, ulug, ılıg, ulug, açuq, oçaq, eçiq, adaq, açuq, uğıq, ıduq, arıq, aruq, uruq, azuq, azaq, azuq, uzaq, ozuq, aşaq, aşuq, uşaq, uşuq, uguq, ıwıq, oluq, oluk (olak [?]), uluq, alıq, anuq, epek, etek, etük, ötüg, ütüg, içük, üđig, erük, örük, örüg, irig, erig, erük, erük, erig, irig, ezig, özüq, özek, üjük, esik, isig, eşük, üşik, elig, ölüq, ũlüq, ilik, emig, emik, enük, abul, etil, agıl, ogul, ũkil, amul; öpüm, atım, orum, üzüm, agım, aqım, ekim, ũküm, alım, ölüm, atan, üçün, için, udun, adın, eren, aran, ören, erin, uzun, ajun, esen, esin, öşün, agın, ugan, ewin, agın, ugan, ewin, aqın, egin, ekin, egin, ũkün, alın, ulun, üpüp, ekek, ükek, ılal

BAŞI İLLETLİ

ât, âç, êd, êđ, âr, âz, êz, âs, âş, âg, âw, êw, âq, âl, ala

BAŞKA BİR BİÇİM

ây

ORTASI İLLETLİ

avut, uvut, evet ...

... Buradaki kural şudur; "iki eklemleme noktası arasındaki her w, v'ye dönü-şebilir." Örneğin "peygamber" anlamına gelecek biçimde hem yalâvaç hem de yalâvaç denebilir. "İlaç olarak kullanılan bir bitki" hem yawa hem de yava olarak adlandırılır. Nitekim *Sipencâb* olarak da bilinen sayram kenti lehçesindeki âvan: ağaçlar ve ewin'in değişik sesletimi olan evin: tahlî tanesi sözcükleri de bu kural dahilindedir. ...

... âvan, evin

yeU

uyaz, ayıg, ayıg, ayaq, ayıq, oyuq, öyük, iyik, oyun

ORTASI ve SONU İLLETLİ [mu'telli'l-'acız]

aya, uya

SONU İLLETLİ

ebe (epe), apa, aba, abı, oba, opu, ata, eçe, açı, uça, eçi, udu, idi, ara, arı, öru, orı, urı, azu, oza, özi, izi, aşu, agu, agı, awa, uwa, ewe, aqı, eke, eze, öge, ala, ele, ula, ıla, ili, uma, üme, ana, ini

GENİZSİL

anğıt, anğut, anğar, ünğür, inğir, anğız, enğes, anğıl, öngin

Yalın Kökler Faslı'nın Sonu

İlaveli Kökler Fasılları

e^fal Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

armut, artuç, üçleç, odguç, arguç, erkeç, örgüç, adğır, ülker, arwuz, ergüz, ögsüz, utmış, adrış, üdrüş, adğış, edğış (egdiş), ertiş, irteş, arqış, alqış, otrug, atlıg, otlug, ıtlıg, artıg, agrıg, ogrug, utluq, uçguq, adrıq, adruq, uğluq, udluq, udmaq, artuq, ortuq, ajmuk, ısırq, osruq, usırq, agduq, agruq, iwriq, uqrug, oqluq, alçaq, olduq, alguq, amraq, iprük, epmek, etlik, etlig, etrek, ötrük, ötlük, etmek, içlik, içmek, idrig, ödleg, üdreg, edlik, ürpek, ertik, örtüg, örçüg, ördek, ersek, erlik, ernek, izlik, esrük, ewşük, ilrük, ümzük, igdük, egrik, ügrüg, ekşig, egsük, ügmek, ükmek, endek, üçgil, arsal, aştal, endik, ötrüm, axşam, edrim, üdrüm, erdem, üstem, ısırim, işküm, oqtam, egrim, imrem, utgun, arqun, örge, erken, irkin, arqun, ürkün, otran, içkin, üstün, astın, ewren, altın, ışgun, eşkin, amşan, andan

KATMERLENMİŞ

ertüt, arquq, üpgük, emgek, ümgük, eşgek, erkek, ingek

BAŞI İLLETLİ

uygur ...

... Böylece bu ülkeye *hudhur* (*xudxur*) dendi. Daha sonraları bu sözcükteki (ilk) *hı* (*x - h*) *elife* (*u*) dönüştü. Bu durum boğazsıl yazaçlarda sıklıkla görülür; birbirlerine, özellikle de *hı elife*, *elif hı*'ya dönüşür.

Bu kitabın yazarı Mahmüd der ki: buna uygun olarak atalarımıza, beylerimize *xamîr* (*hamîr*) denirdi, çünkü *Oğuzlar emîr* diyemez ve *elifi* (*e*), *hı*'ya (*x - h*) dönüştürerek *xamîr* (*hamîr*) biçiminde kullanırlardı. Türk ülkesini *Sâmânîlerin* elinden alarak fetheden atamıza *el-'amir* denirdi [Besim Atalay bunu tashihle *hemîr teğîn* olarak okumuştur, ancak en muhtemel okuma ve tashih *el-'amir bahr teğîn* (*el-hamîr*'in özgün metinde hatalı yazılışı) ya da *el-'amir nasr teğîn*'tir; bu zat Gazneli Mahmüd'la birlikte 389/992'de *Sâmânî* devletine son veren *Arslan İlig Nasr ibn Alî*'den ziyade Buhârâ'yı 382/992 yılında *Sâmânîlerden* alan *Buğra Han Hârûn el-Hasan ibn Süleyman*'dır -çn]. Tıpkı size gösterdiğim gibi *elifi hı*'ya dönüştürmüşlerdir.

Uygur'a gelince; *hı*'yı (*x*) *elife* (*u*) dönüştürünce *hud*'daki (*xud*) *zel*'i (*d*) de *ye*

(y) haline getirmişlerdir – bu önemli bir kuraldır, zel (ğ) ye (y) yapılabilir. hur'daki (xur) hı'yı (x) da gayn (g) yaparlar – hı'nın gayn'la ve gayn'ın hı'yla yer değiştirmesi (Arapçada da) uygun görülen bir durumdur, tıpkı *hatara≈gadara* ["ihnet etti"] sözcüklerinde olduğu gibi. ...

... aytış, aytığ, ayruq, ayrıq, ayloq

Kİ İLLETU

ayla, öyle

BAŞKA BİR BIÇIM

açlıq, aşıq, eşyek

SONU İLLETU

awya, igtü, aqru, edgü

BAŞKA BİR BIÇIM

amşuy

GENİZSİL

añğduz, inğliç, enğlik, öñgdün

GENİZSİL SONDA

uldañg, ajlañg, ızdañg, axsunğ

BAŞI İLLETU

aypañg, aydıñg

SONU İLLETU

ernğen

ef'âl, uf'âl, if'âl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

arqâr, aşbâr, eşlêr, oxşâg, arqâg, ovrûg, ugrâg, andâg, indâg, oprâq, atgâq, uçmaq, axsâq, artâq, orgâq, ogrâq, aglâq, oglâq, istêk, üstêg, aplân, argün, altün, ömgên, ingên

BAŞI İLLETU

oynâş, oynâq, ayrân

SONU vov/LI

oynâgu

EKSIKİ

ulyân

GENİZSİL

ernġek, ũrnġek

fa'al, fa'ül Faslı

alũc, ulâr, ũsũz, eşiz, ediz, eġiŝ, igiş, eŵek, elũk, ulâġ, oxâq, uŝâq, osâl, inâl, uçân

BAŖI İLLETLİ

ayâs, utũn

SONU İLLETLİ

öġey, umây

fa'li (fa'la) Faslı;

deġiŝik ũnlũlenmeleri içinde

arpa, ortu, erte, arı, ordu, egdũ, egdi, amdı (imdi), umdu, anda, oprı, otra, ayru, adrı, utru, asra, ısrâ, eşri, ogrı, egri, ũgre, lri, arju, ersũ, argu, urga, ımgâ, ingâ, irwi, arqa, öpke, tki, ekũ, ikũ, edġũ, erki, rgũ, esġũ, eski, ũlgũ, elke, ogla, oġlı, ıdma, örme, azma, ũjme, usmı, egme, ũkme, alma, olma, tnũ, aşnu, anda [bu madde başı zgũn eserde yanlış yerdedir ve asıl olması yer bir önceki anda maddesidir –n] ...

... *Oguzlar* "sũnra" anlamında kullandıkları zaman sondaki *elif*'i (*a*) *nun*'a (*n*) dũnũŝtũrũrler [ve andan derler]; ancak "orada" anlamında kullandıkları zaman diġer *Tũrklere* uyarlar. *elif*'in *nun*'a dũnũŝmesine Arapçada da rastlamır; rneġin Allah'ın, Musa'nın hikâyesinin anlatıldıġı *vemâ rabbu'l-âlemin* ("âlemlerin Rabbi nedir?" [K. 26:23]) ayetinde *elif*, *nun*'la yer deġiŝtirir, nkũ akıl sahibi varlıklar hakkında soru sorarken *men* ("Kim?") yerine *mâheze* ("Bu ne?") ifadesinin kullanılması uygun deġildir; aynı zamanda Allah'ın *la nesfean bin nâsiye* ("... (*onu*) perçem(*in*)den yakalar (*ateşe sũrũkter*)iz ..." [K. 96:15]) ayetinde *elif*, *nun*'la yer deġiŝtirir [yani *tenvin* yerine *nun*'la *la nesfean* denir]; *el-A'şâ'nın* [Câhiliye devrinden İslâm'a geçiş dũneminin önemli ŝairlerindendir; İslamiyete tanık olmuş ve Peygamber'e iyi bilinen bir methiye yazmış, ancak Mũslũmanlıġı seçmemiştir; doġumu bilinmemektedir, lũmũ takribi 629 yılıdır –n] dizelerinde olduġu gibi,

vele'n-nusube'l-mensube la tabudennehu

li aqibetin vallahu rabbeke fe'budâ

Ondan bir şey gelecek diye kurulu puta tapmayın
Allah sizin Rabbinizdir, O'na ibadet edin

fa'la Faslı

ekki

fu'ul Faslı

ötünç, ütünç, üçünç, erinç, urunç, erinç, awınç, çkinç, ökünç, ögünç,
ulınç, ilenç, umunç, onunç, inanç

Başka bir biçim:

fe'anlâ;

değişik ünlülenmeleri içinde

atınçu, itinçü, ıdınçu, irinçü, awınçu, aqınçı

keflu GENİZSİL

apañg, otunğ, ürünğ, oranğ, irinğ, üşenğ, alañg

KATMERLENMİŞ

eñgek, öñgik

SONU İLLETÜ

önği

BAŞKA BİR BİÇİM

ernğeyü

fa'âlû, fu'âlû, fi'âlû Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ülêtü, alâçu, abâcı, ağıcı, ulâgu, uligu, abâqı, atâqı, itëgü, içëgü, ölige,
inëgü, ebëki, anûmı, eğëme

İKİ İLLETÜ

eyëgü

SON UZATIM OLARAK *nun*'LU

aşicân, alüçin, arüdüñ, urâgün, ötükên

BAŞKA BİR BİÇİM

almıla, ermegü, oglâgu, oxşâgu

ef'âl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
arübât, urâgüt, arāmüt, ıqılâç, alāvân

ef'alân Faslı

arpagân, armagân

fi'inlî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
itindi, aqındı, ekindi, ögüندی, çekindi

Üçyazaçlılar Bölümünün Sonu

Dört yazaçlılar Bölümü

ef'âl Faslı

KATMERLENMİŞ

argâg, ırgâg

BU VEZNE EKLENMİŞ YEYLE

imtili, umdücü, arquçı, erdini (ertini), usbarı

fa''âl Faslı;

orta kök-yazacı katmerlenmiş

ottuz, eşsiz, çekiz, arrıg, ellig

fa'allâ Faslı;

üçüncü kök-yazacı ünlü-almamış

awıçga

İLK KÖK-YAZACI ZAMME'LI

uğıtma

İLK KÖK-YAZACI KESRE'LI

elimga

ef'âlil Faslı

alpâgut, ağgırâq, arqıcaq, ardütâl

fa'lâlî Faslı

eşgüti, awrüzı

fa'landî Fası

üdründi, ewdindi

Bu fasıl, “bir şeyden geriye kalan şeyler” için kullanılan Arapça *fu'ala* veznine uygun düşen eylemden türemiş adlar içerir.

fu'ûlîn Fası

GENİZİL

onġüjîn

Dörtüyaçlılar Bölümünün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'al Fası;
değişik ünlülenmeleri içinde

Bu fasıl yalın adlar, sıfatlar ve bir şeyin konumlandırıldığı yer adlarından oluşur. Yer adları ve sıfatlar kuralın uygulanması suretiyle türetilebilir, ancak özel olarak belirtilmediği müddetçe bilinemez olan bazı sözcükler vardır. Bu nedenle söz konusu sözcükler burada anılmıştır, böylece bunları öğrenen kişiler kuralı uygulayabilir.

uwutlug, ağırlıg, ugurlug, obuzlug, uğuzlug, agujlug, oguşlug, uquşlug, açıglıg, adıglıg, uruglug, azıglıg, oçaqlıg, açuqlug, asıglıg, adaqlıg, arıqlıg, uruqlug, azuqlug, aranlıg, atanlıg, ularlıg, alımlıg, alınlıg, ulunlug, urunçaq, ogulçuq, ağırşuq, ogulmuq, uçuzluq, adaşlıq, adaqlıq, uduqluq, oğugluq, arıglıq, urugluq, açıglıq, açuqluq, açıqlıq, oçaqlıq, aruqluq, uruqluq, azuqluq, uzaqlıq, uşaqıqlıq, ulugluq, amaçlıq, anuqluq, özütlük, eġetlik (eġetlig) ...

... Bu genel bir kuraldır. Eğer sonek titreşimsiz *kef*'li [sert *kef* – *k* – *-lik*] ise anlam, söz konusu adın olduğu yer ya da ad için hazırlanmış veya saklanmış bir şey ya da bir eylemdir. Ancak eğer sonek titreşimli *kef*'li ise [ince *kef* – *g* – *-lig*] anlam bu üç işlevden birini üstlenmez ve söz konusu adın sahibi olur ya da o adla birliktedir. Bizim örneğimizde ad eġet'tir; eġetlik, geline hizmet etmek için gönderilmek üzere bir genç kızın hazır olduğu anlamına gelir; eğer ek g'ye dönüşürse sözcüğümüz eġetlig olur ve bu, gelinin, hizmet eden bir genç kızla birlikte ya da ona sahip olduğu anlamına gelir. Bu tür bir ek kullanımının olduğu tüm örneklerde anlam bu şekildedir. ...

... etiçlik, eğerlik (eğerlig), ügürlük, ögürlüg, eğizlik, eşizlik, eteklik (eteglig), etüklük, ötüglüg, üzüklük, örümçek, ilersük, isiglik, erüklük, eşiglik, eşiklik, eşüklük (eşüklüg), eġeklik, ekeklik, ükeklik, ükëklig,

eliglik, emiglig, enüklüg

fa'al'ân Faslı,

değişik ünlülenmeleri içinde

ilk ve ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

Bu fasıl bir eylemin sık sık tekrarlandığını anlatan ortaçlardan oluşur. Arapçada bir eylemin sıklıkla gerçekleşmesini anlatan sıfatlar için geçerli olan *miş'al* veznine tekabül eder; *mis'âm* ["sıklıkla beslemek"], *mihrâb* ["sık sık savaşmak"] gibi. Bu veznin sonunda bir *nun* (n) vardır, ama *Oguzların* ve *Qıfçâqların* çoğu bu *nun*'u (n) *kaf* (q) yapar. Örneğin "çabuk sınıtlenen bir adam"a *buşgân* denir, ancak *Oguzlar* *buşaq* der – *gayn*'i (g) atarlar. Bu özgün bir kuraldır.

opıtgân, açıtgân, uğıtgân, arıtgân, azıtgân, uzatgân, ozıtgân, usıtgân, agıtgân, aqıtgân, oqıtgân, ulıtgân, unitgân, anutgân, uçurgân, açurgân, asurgân, osurgân, ısrıgân, awujgün, atışgân, öpürgên, içürgên, eđergên, ewürgên, üdürgên, üşergên, ügürgên, egirgên, itilgên, ețilgên, üzülgên, ürülgên, esilgên, eşilgên, egilgên, ükülgên

BAŞKA BİR BİÇİM

urumdây

ef'alal Faslı

arsalıq

İLK KÖK-YAZACI ZAMME'Lİ

üşkebeç, öğreyük

fu'âilil Faslı

osâyuq

BAŞKA BİR BİÇİM: EKSIKLİ

uyadsılıq

BAŞKA BİR BİÇİM

ûhi

GENİZSİL

ötgünç

fa'âilil Faslı

GENİZSİL

alânğır, onğamuq, öngëyük

BAŞKA BİR BİÇİM

otunġluq

HEMZE'Lİ ADLAR KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

(HEMZE'Lİ) EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

Biliniz ki, her kitabın eylemler bölümünde eylemlerin geçmiş zaman, geniş zaman ve eylemlik biçimleri anılacaktır. Ayrıca geçmiş zamanın kullanımı açıklanacak, ancak fuzuli olacağı düşüncesiyle geniş zaman ve eylemlik kullanımları için örnek verilmeyecektir. [Ancak bunlar anılmaktadır] çünkü geniş zamanın biçimi ve söylenişi tahmin edilemez. Aynı durum eylemlik için de geçerlidir. Belirtilmediği müddetçe kimse *rakik*'i [*rikkat*'in söz konusu olduğu] *müşbi*'den [*işba*' edilmiş] ya da *mümâl*'i [*imâle*'nin söz konusu olduğu] *mufehham*'dan [eylemlik] ayıramaz [yani eylemlüğün *-mêk*'li mi *-mâk*'li mi olacağını bilemez].

Tüm eylemler için kural şudur ki eğer eylemlik *kef*'liyse [*k* – *mêk*], geniş zamanda *imâle* [damaksıllaştırma – iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] ya da *rikkat* [incelik – ince ünlü] vardır. *kaf*'li [*q* – *mâq*] eylemlik ise gövdenin *kaf*'a (*q*) [artdamaksıllaştırma] *işba*'ya [kalına çekme – kalm ünlü] ya da *gayn*'a (*g*) sahip olmasını gerektirir. *kef*'li (*k*) olan eylemlik ise sözcüğün *kef*'e, *imâle*'ye ya da *rikkat*'a sahip olmasını gerektirir. Bu tüm eylemler ve eylemliklerde göz önüne alınan bir kuraldır.

öpdi, açdı, uçdı, içdi, erdi, ürđi, ezdi, üzdi, esdi, usdı, eşdi, üşdi, uwdı, awdı, çwdı, aqđı, uqđı, ekdi, ükđi, egdi, aldı, oldı, ildi, emdi, umdı, öndi, çndi

KATMERLENMİŞ

attı, uttı, ötti, ütti, itti, çtti...

... Bu sözcük başında illet bulunan sözcükler faslında da anılabilir.

EKSIKLI

öpđi, açtı, ârdı, ördi, ördi, çrdi, ördi, âzdı, özdı, âsdı, âgdı, âwdı, ögdı

SONU İLLETLİ

âydı, uydı

GENİZLİ

eňgdi, ünğdi, onğdı

Kural. Bu bölümdeki buyrum kipleri ikiyazaçlıdır, tıpkı *yarmâq al*: Parayı al ya da *attın il*: attan in ifadelerinde olduğu gibi. Aynı zamanda bilmelisiniz ki bu dildeki eylem düzeni buyrum kipine bağlıdır. Buyrum kipinde kullanılan biçim, üzerine türetici soneklerin eklendiği gövdedir. Tüm eylemlerin olumsuz biçimi gövdeye *mîm (m)* ve *elif* ekleyerek yapılır, örneğin *alma*: alma, *ilma*: inme. Bütün dilbilgisel kurallar, Allah'ın izniyle, *Sâlim Kitabı*'nda titizlikle ele alınacak.

İkiyazaçlılar Bölümünün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

öpürdi, ötürdi, oturdı, ötürdi, uçurdu, öçürdi, içürdi, ağırdı, üğürdi, eğderdim, asurdu, osurdu, ısırdu, üşerdi, ogurdu, ewürdi, egirdi, alardı, ilerdi, emüzdi, öpüşdi, atışdı, utuşdı, itişdi, açışdı, öçeşdi, içişdi

Bu veznin iki kullanımı vardır. Bunlardan biri tıpkı Arapçadaki *mufa'ela* vezni gibi eylem gövdesini geçişli yapmak ya da eylemde söz konusu olan etkinliğin gerçekleşmesinde yardımcı olduğu veya bu işte rekabet edildiği anlamını vermektedir. Bir diğer kullanım ise eylem gövdesini geçişsiz yapmak, ancak eylemin öznenin tümünü etkilemesini sağlamaktır, tıpkı *sirke açışdı*: sirke tamamen ekşidi ya da *tön terni içişdi*: gysi teri tamamen emdi. Böylesi pek çok eylem vardır.

ağışdı, uğışdı, içişdi, arışdı, erüşdi, uruşdı, ürüşdi, örüşdi

"Yardım etme" ile "rekabet etme" anlamları birbirinden ayırt edilmek istendiğinde, eyleme eşlik eden belirtece bakılmalıdır. Eyleme eşlik eden sözcük "bana ya da benim için" anlamına gelen *manğa* ise ima edilen şey "yardım etme"dir; eğer "benimle" anlamına gelen *menğig birle* ifadesi eşlik ederse ima edilen şey "rekabet etme"dir. Bu tüm işteş eylemler için bir temel-ilkedir. Üçüncü kişi için eğer anlam "yardım etme" ise *aňgar* – "ona ya da onun için" anlamına gelen bir ilgeç, "rekabet etme" ise *anıg birle*: onunla kullanılır. Bu akılda tutulmalıdır!

üzüşdi, ozuşdı, asışdı, esişdi, isişdi, eşişdi, ağışdı, uwuşdı, ewişdi, aqışdı, uquştılâr, oquştılâr (oquşdı), ekişdi, egişdi, öğüşdi, ögişdi, igeşdilâr, egeşdi, alışdı, ilişdi, ulışdı, üleşdi, ulaşdı, ölişdi, ilişdi, amuşdı, unaşdilâr, eñişdi, açıqtı, uçuqtı, usuqtı, aşuqtı, aguqtı, eliqtı, etikti, içikti, öcükti, öpüldi, atıldı, öteldi, otaldı, ütüldi, itildi, açıldı, içildi, açıldı,

ıdıldı, uruldu, oruldu, örüldü, ürüldü, ırıldı, ırıldı, azıldı, özeldi, üzüldü, esildi, asıldı, uşaldı, eşüldü, eşildi, işildi, üşeldi, uwuldu, uquıldı, oquıldı, ekildi, egildi, öküldü, öğüldü, opındı, öpüldü

nun (n) soneki alan bazı eylemler böylesi bir anlama sahiptir; yani özne söz konusu eylemi yapar gibi görünür, ama gerçekte yapmaz ya da eylemi gerçekleştiren gerçekleştirmemekte özgürdür ve kimsenin yardımına ihtiyaç duymaz.

itindi, atındı, utandı, ötündü, açındı, oğundı, uğındı, arındı, urundı, öründü, ırındı, esindi, isindi, işendi, aşındı, awındı, uwundu, oquındı, ekindi, öküdü, öğüdü, igendi, alındı, ulandı, ulındı, olındı, ilendi, ilindi, umundu, anındı, inandı

KATMERLENMİŞ

opıttı, atıttı, ötetti, açtıttı, uğıttı, arıttı, eretti (ereğti), erütti, azıttı, ırzıttı, uzattı, üzıttı, esıttı, usıttı, ısıttı, aşattı, eşütti, üşıttı, uşattı, üşetti, eşıttı, ağıttı, ağıttı, oquıttı, ekıttı, öğüttı, igıttı (igığtı), ılıttı, ılıttı, ölıttı, ırletti, ılıttı, emıttı, anıttı, unıttı, ırnettı

EKSİKLİ

ayıttı, uyattı (uyadıttı)

SONU İLLETLİ

opıdı

GENİZSİZ

oıguqtı, oıguıltı

Üçyazaçlılar Bölümünün Sonu

Dört yazaçlılar Bölümü

fa'laldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci ve dördüncü kök-yazacı ünlü-almayanlar

ürperdi, öptürdi, atturdu, öttürdi, ırttürdi, açturdı, içtürdi

Bu eylemlerdeki temel-ilke çifte geçişliliğe [biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olma özelliği -çn] sahip olmalarıdır; edenlerden biri icra edilecek işi emrederken, bir diğeri bu emir doğrultusunda işi icra eder. Bu eylemler ikiyazaçlı bir köke eklenmiş -söz konusu anlamı veren- iki yazaçlı [t ve r] bir sonekten oluşur. Bu tür eylemler kural dahilinde bilinemez, dolayısıyla onları burada andım.

axtardı (agtardı), arturdu, ertürdi, eştürdi, üztürdi, asturdu, estürdi, üsterdi, eştürdi, eştürdi, üstürdi, aqturdu, uqturdu, ektürdi, egtürdi, ögtürdi, üktürdi, alturdu, olturdu, iltürdi, öldürdi, ıldurdu (eëndürdi), öndürdi, atgardı, otgardı, odgurdu, odgardı, argurdu, angardı (andgardı), alwırdı, ötgürdi, içgerdi, edgerdi, ergürdi, eskirdi, üşkirdi, üşkürdi

Bu bölümdeki geçişsiz eylemleri geçişli hale getirmek ya da geçişli bir eyleme çifte geçişlilik [yani eylemin biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olması] kazandırmak için geçmiş zamanı bildiren *d*, iki *t*'yle yer değiştirir – bu *t*'lerden biri benzeşime maruz kalmış *d*, diğeri ise geçişlilik veren *t*'dir. Örneğin *söz üşkürdi*: sözü hatırladı ifadesi kullanılır; bu eylemi geçişli hale getirmek için *üşkürtti*: o, birine, unuttuğu sözleri hatırlattı denir. Çifte geçişliliğe sahip bir eyleme örnek olarak şu ifadeye bakılabilir, *anıg atın argurttı*: o, birinin, onun atını yormasını sağladı. Bu eylemlerin bir başka söylenişi de *argurturdu*: o, atın [biri tarafından] yorulmasını emretti ve *üşkirtürdi*: o, kışkırtmaya neden oldu'dur – ancak ilk kullanılan biçimler bozulmamış (*fasih*) ve daha doğrudur.

ürpeşdi, irteşti, artaşdı, örtüşdi, örteşdi, ertişti, artışdı, oqtaştı, ündeşdi, opraşdı, öprüşdi, ötrüşdi, utruşdı, otruşdı, uçruşdı, öçrüşdi, içrüşdi, adrışdı, üdrüşdi, ısrıştı, asruşdı, osruşdı, ugraşdı, agraştı, ogruştı, ewrüşti, oqraşdı, egrişti, ügrişti, emrişti, arwaşdı, arqaştı, alqıştı, alqaşdı, irkişti, elgeşti, emgeşti, üpleşdi, ütleşdi, etleşdi, itlişdi, açlışdı, eğleşdi, uğlaşdı, erleşdi, orlaşdı, üzlüşdi, isleşdi, ıglaştı, awlaşdı, ewleşti, üklüşdi, aqlışdı, ikleşdi, igleşdi, emleşdi, ümleşü, imleşdi, utsuqtı, arsqıqtı, ursuqtı, alsıqtı, andıqtı, eñçikti, östikti, irpeldi, artıldı, örtüldi, örteldi, irteldi, öprüldi, üsteldi, isteldi, eştildi, agtıldı, ewdıldı, igdıldı, ötrüldi, otrüldi, adrıldı, üdrüldi, ısrıldı, aşruıldı, ugraldı, ogruldu, ewrüldi, egrildi, ügrildi, amruıldı, ırgaldı, arwaldı, alqaldı, irkildi, ürküldi, elgeldi, artındı, örtündi, örtendi, ewdindi, utrundi, ısrındı, agrındı, öğrendi, egrindi, oxsındı, ersindi, ewsindi, içgındı, ırgandı, aşgındı, alqındı, ötgündi, irkindi, iskendi, elgendi, emgendi, üplendi, atlandı, etlendi, itlindi, açlındı, üçlendi, içlendi, uçlandı, eğlendi, üçlendi, erlendi, örlendi, üzlüldi, üzlendi, aşıldı, ewlendi, öglendi, iglendi, emlendi

KATMERLENMİŞ

ürpetti, irpetti, artattı, irtetti, örtetti, istettim, oqtattı, olxuttı ...

... Bunun kök-biçimi *olguttı*'dır; nitekim eylemler asla *hı*'yla (*x*) geçişli yapılmaz, *gayn*'la (*g*) yapılır – tıpkı *odgurdu*: o, onu uyandırdı ve *toğgurdu*: o, onu doyurdu sözcüklerinde olduğu gibi.

... oprattı, üdretti, agrıttı, ugrattı, öğretti, ügritti, emritti, etsetti, axşattı, aşşattı, ewsetti, oxşattı, uwşattı, ölşetti, ırgattı, ulgattı (ulgâdı), ürkütti, emgetti, elgetti, üpletti, etletti, üklitti, eğletti, uğlattı, işletti, aşlattı, ağlattı, uğlıttı, awlattı, ikletti, igletti, emlettim, imlettim, ağnattı, ornattım, esnetti, osnattım, agnattı, ulnattı

BAŞKA BİR BİÇİM: EKSIKLİ

ötürdi, ittürdi (?), āçurdi, oyuşdı, uyuşdı, üyükti, ayıldı, oyuldu, uyaldı, ıyındı

DÖRTYAZAÇLI

ayturdı, oyturdı, uyturdı, oygurdi, ayrışdı, aytıldı, aytındı, eyмени, ęrildi, eysildi, ęwildi

KATMERLENMİŞ

oynattı

BAŞKA BİR BİÇİM

ayādı

ÜÇYAZAÇLI, SONU İLLETLİ

irpeldi, artādı, örtēdi, irtēdi, istēdi, ündēdi, ewdīdi, aldādı, oldīdi, oprādı, üdrēdi, agrūdi, agrıdı, ugrādı, oqrādı, ügrīdi, emrīdi, ewzēdi, öpsēdim, etsēdi, atsādı, ötsēdi, itsēdi, açsādı, içsēdi, axsādı, ıqsādı, ursādı, üzsēdi, aşsādı, agsādı, ewsēdi, ęwsēdi, uqsādı, egsēdim, ögsēdi, egsūdi, üksēdi, alsādı, ölsēdi, ılsādı, emsēdi, ęnsēdi

KURAL

Biliniz ki iki ve üçyazaçlı adlara ve eylemlere son ek olarak gelen *sin* (s) ve *elif* (a, e), edenin bu eylemi icra etmeyi istediği ve buna niyet ettiği, ancak henüz gerçekleştirmediği anlamını verir. Kural iki ve üç yazaçtan daha uzun olan adlar ve eylemler için de geçerlidir, ancak nadiren uygulanır.

İkiyazaçlı örnekleri – *er etsēdi*: adamın canı et istedi. *et* sözcüğü “et” anlamına gelir ve ikiyazaçlıdır, buna son ek olarak gelen *sin* ve *elif* “istemek ve arzu etmek” anlamı yaratır. *er ewsēdi*: adam evini özledi. “ev” anlamına gelen *ew* sözcüğü ikiyazaçlıdır ve daha sonra bu sözcüğe söz konusu iki yazaç son ek olarak gelir ve ona arzu etme ve isteme anlamı verir.

Üçyazaçlı adlara örnekler – “ekşi” ya da “acı” anlamına gelen sözcük *açığ’dır* ve “adamın canı ekşi bir şeyler istedi” demek için *er açığsādı* ifadesi kullanılır. “hoş bir lezzet, tatlı” anlamına gelen sözcük *tatıg’dır* ve “adamın canı tatlı istedi” demek için *er*

tatıgsâdi ifadesi kullanılır.

Uzatmalı sözcüklere örnekler – *er qâgünsâdi*: adamın canı kavun istedi; *er çeniştürüksâdi*: adamın canı çeniştürük [yazın başında olgunlaşan, fındığa benzeyen bir meyve, Çine özgü (?)] istedi. Kural umumi olarak uygulanabilir, ancak biz yalnızca birkaç örnek gösterdik, siz geri kalanını türetebilirsiniz.

İkiyazaçlı eylemlere örnekler – *er qızın öpsâdi*: adam, kızını öpmek istedi; *ol ya at-sâdi*: o, ok atmak istedi. Kökler *öpdi*: *öptü* ve *attı*: *attı'dır*.

Üçyazaçlı eylemlere örnekler – *er yük kötürsâdi*: adam yükü taşımak istedi; *ol quş uçursâdi*: o, kuşu uçurmak istedi.

Uzatmalılara örnekler – *ol tenğrîke hêrtgünsâdi*: O, Cenabı Hakkın birliğini ikrâr etmeye niyetlendi.

re'yle biten gövdeler söz konusu olduğunda bu kural farklılaşabilir. Bu durumda gövdelere *ışba'* yazaçlarının biriyle birlikte *gayn* ya da *kef* eklenir. *ol ewke barıgsâdi*: o eve gitmeyi arzuladı ve buna niyetlendi; *men seni körügsâdim*: ben seninle görüşmek istedim denir. *barıgsâdi* yerine *barsâdi*, *körügsâdi* yerine *körsâdi* demek de mümkündür; ancak ben zikrettiğim biçime istinaden bunları kullandım. Kökleri *bardı* ve *kördi*'dir. Gövdeler *lâm*'la bitiyorsa yine aynı durum geçerlidir. Nitekim *ol andın yarmâq alıgsâdi*: o, ondan para almak istedi denir.

Bu iki yazacın anlamı, "bir şeyi saydı" anlamına gelen *sâdi nêngni* sözünden hareketle oluşmuştur – eden, bu betimleyici durumları arzuladığı ve niyetlendiği şeyler arasında sayıyormuş gibi. Nitekim *er suwsâdi*: adam susadı denir – bu, adamın istekleri arasında suyu da saydığı anlamına gelir.

Bu sözcüklerdeki *elif*, *ye*'ye dönüşürse bu, söz konusu nesnenin özgün durumundan değişime uğrayarak ilişkili olduğu bir şeye benzemeye başladığı anlamına gelir. *süçig suwsâdi*: şarap sulandı; *üzüm açıgsâdi*: üzüm ekşidi ve ekşilik üzümün tatlılığından daha baskın bir tat haline geldi. Bu kural yalnızca akışkan ya da bir durumdan başka bir duruma geçişebilen şeyler söz konusu olduğunda geçerlidir. Bu eylemlerin taşıdığı anlam *sîdi nêngni*: bir şeyi kırdı ifadesinden hareketle oluşmuştur – sulanma şarabın lezzetini, ekşilik üzümün tatlılığını kırıyormuş gibi.

Bunlarla kıyaslanarak başka örneklerde şekillendirilebilir. Tüm Türk lehçeleri için bu istikrarlı bir kuraldır.

oxsâdım, uxşâdi, ölsâdi, ırgâdı, arwâdı, arqâdı, iskêdi, elgêdi, emgêdi, üplêdi, etlêdi, otlâdı, atlâdı, ıtlâdı, içlêdi, edlêdi, özlêdi, uslâdı, aşlâdı, işlêdi, ıglâdı, awlâdı, üklîdi, iklêdi, iglêdi, emlêdim, imlêdim, ağnâdı, ornâdım, öznêdi, esnêdi, ösnêdi, agnâdı

GENZSİL

ürñgerdi, osñgardı, anğraşdı, ınğrandı, öñglendi, enğtürdi, ünğtürdi

BAŞKA BİR BIÇIM

anġlâdı

Dört yazaçlılar Bölümünün Sonu

Beş yazaçlılar Bölümü

uwutgardı, isirgendi, esirgendi, uwutlandı, eġetlendi, eşiçlendi, enüçlendi, ağırlandı, ugurlandı, öġürlendi, atızlandı, uçuzlandı, eğizlendi, eşiizlendi, oguzlandı, öküzlendi, oġuşlandı, uruglandı, oçaqlandı, ağaqlandı, arıqlandı, azuqlandı, eteklendi, etüklendi, erüklendi, isiglendi, enüklendi, atanlandı, üzümlendi

KATMERLENMİŞ; VEZNE AYYIKI

[Bu kısım yanlış yerdedir, dört yazaçlıları katmerlenmiş sözcükler kısmında yer alması daha doğrudur -çn]

üpleldi, etleldi, eğleldi, aşlaldı, işleldi, awlaldı, igleldi, emleldi, imleldi

BEŞ YAZAÇLI, EKSIKLI

arपालandı, ordülandı, utrülandı, arqalandı, üjmelendi

BAŞKA BİR BIÇIM

ötlandı, āzlandı, üzlandı, işlandı, āwlandı, ōġlendi

SONU İLLETU

ağutlâdı, özütledi, öġütledi, eġetledi, ölütledi, amaçlâdı, enüçledi, eğerledi, ağırlâdı, ugurlâdı (ogurlâdı), atızladı, uçuzlâdı, uçuzlâdı, ağızlâdı, oguzlâdı, oqıtsâdı, öġitsâdı, egirsâdı, açıġsâdı, uluġsâdı, erüksâdı, ölüġsâdı, üküşledi, arıġlâdı, uruġlâdı, azıġlâdı, uluġlâdı, ağaqlâdı, ağuqlâdı, aruqlâdı, aşuqlâdı, uşaqılâdı, anuqlâdı, içüklâdı, erüklâdı, özeklâdı, isigledi, ösüġledi, esirġedi, üşikledi, ekeklâdı, ükeklâdı, elüklâdı, emigledi, enüklâdı, esenledi

BAŞKA BİR BIÇIM

uğülâdı, arâlâdı, orilâdı, örüledi, aġülâdı, awâlâdı, aqılâdı, ekêledi, öġêledi, anâlâdı

GENİZSİL

anġdidi

BAŞKA BİR BIÇIM

anġilâdı

BAŞKA BİR BİÇİM

önğiklendi

BEŞYAZAÇLI

agrıqandı

ÜNLÜ-ALMAYAN İKİ ÜNSÜZLE

andgardım

ALTIYAZAÇLI

armutlandı, artuçlandı, erkeçlendi, örgüçlendi, adgırlandı, uğmaqlandı,*
artuqlandı, ajmuqlandı, agruqlandı, ograqlandı, etmeklendi ...

... Adlardan türemiş böylesi pek çok eylem vardır. Bu kullanımın Arapçada da benzerleri görülür, örneğin adamın çok fazla sütü olduğunu belirtmek için *elbene'r-racûl* ["adam süt sahibi oldu"] denir ya da "çok fazla kâğıt şeridine sahip" anlamına gelecek biçimde *esha'* ["adam şeritlendi"] denir.

içmeklendi, erseklendi, ügmeklendi, egrimlendi, iştonlandı (içtonlandı)

KATMERLENMİŞ

arquqlandı, emgeklendi, eşgeklendi, erkeklendi

SONU İLLETLİ

arpâlâdı, ortülâdı, ertêlêdı, eşrîlêdı, ogrîlâdı, igtûlêdı, argülâdı,
öpkelêdı, öpkîlêdı

Kurallar yeri geldiğinde tartışılacak.

HEMZE KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

SÂLİM KİTABI

SÂLİM (İÇİNDE İLLET BULUNMAYAN) ADLAR KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

tap, töp, çap, çöp, cıp, çöp, zap zap, sep, sıp, şap, qop, köp, bat, bit, çat,
çit, şat, qat, qut, köt, mat, saç, suç, qaç, qoç, qaç, köç, heç heç, ked (keç),
bir, ter, çer, çir, çür, çur, çır, sır, şar şur (çar çur), qar qur, qur, qır, kür,
biz, tüz, çuz, quz, qız, kez, küz, kiz, miz, bis, tes...

... *Oguzlar* yuvarlak bir şeyi betimlerken aşırı vurgu yapmak isterlerse *tes tegirme* derler. Bu kullanım kurala aykırıdır. Türk lehçelerinin çoğunda kural, renkler ya da bir şeyin özellikleri anlatılırken pekiştirme yapılmak istendiğinde sözcüğün ilk yazacının alınması ve bunun *p*'yle birleştirilmesidir; ancak *Oguzlar m*'yle birleştirir. Örneğin *Türkler* "derin kurşuni" rengini anlatmak için *köp kök* derken, *Oguzlar köm kök* der. *kök*, "kurşuni" anlamına gelir. *Türkler*, ilk yazacı (*k*) alır ve bunu *p* sesiyle birleştirerek, pekiştirme sıfatı olarak *köp* derler, daha sonra rengin adını [*kök*] söylerler. *Oguzlar*, *p*'yi *m*'ye çevirerek "derin kurşuni" için *köm kök* derler. *Türkler* "san"ya sarıg, "açık san"ya *sap sarıg* derler. *s* alınmış ve pekiştirme sıfatını oluşturmak için *p*'yle birleştirilmiş ve sonra arkasına rengin adı eklenmiştir. "Boş yer, açık arazi"ye yazı denir. Betimlemeyi pekiştirmek için *yap yazı*: geniş bir açık arazi denir. Bütün pekiştirmeler bu kurala göre yapılır. Ancak *p*'nin *s*'ye dönüştürülmesine ilişkin bir kural yoktur.

tas, tos, kes, kis, boş, tüş, çeş, çiş, siş, quş, qış, tew, çıw, qıw, toq, çaq, çaq çoq, çiq, zaq zaq, saq, suq, bek, bük, tek, çek çük, çök, çik, dük, dik, sik, şük, mük, bol, bül, tıl, çil, şal şul, qul, qıl, kül, tam, tum, çim, süm, qum, kem, köm, kim, ben, tün, tın, çın, sen, qın, ken, kün, kin, men, mün

Türk yazısında ya da bu yazıda bu sözcüklere *medd-i lîn* eklenmesine müsaade edilir; ancak söyleyişte, bu lehçelerdeki kullanımı yukarıda belirttiğim gibidir.

Sâlim İkiyazaçlılar Bölümünün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'l, fu'l, fi'l Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
ortadaki yazacı ünlü-almayanlar

bart, bert bürt, bürt, bört, tirt, tört, çert çürt, çert, çirt, sart, sart surt, sırt, qart, qurt, qart qurt, qırt, kürt, qarç quç, murç, kend, bars, bars, ters, çars çars (tarş tars), qars, külf, barq, turq, çulq, çalq çulq, qırq, berk, bürk, türk, terk, türk, türk, serk, sürk, kürk, körk

Ortakdaki yazacı ünlü-almayan sözcükler faslının sonu

Ortakdaki Yazacı Ünlü-alan Sözcükler Bölümü

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
ortadaki yazacı ünlü-alanlar

kelep, basut, bulıt, tübüt, teğit, çöküt, çigit, sıbut, sugut, sıgit, söğüt, qaçut, qarıt, qurut, qanat, qonat, kebit, küçet, köçüt, keğüt, kirit, külüt,

buqaç, bekeç, begeç, buluç, toqaç, tiküç, çanaç, sanaç, qaqaç, quluç, qulaç, qılıç, qamıç, kötiç, küzeç, küdeç, kömeç, kömüç, masıç, botar, badar badar, basar, bagır, baqır, bögür, tapar, tatır, titir, taqır taqır (tıkır tıkır), temür, tamur (tamar), tawar (tavar), çöpür, çöpür çepür, çotur, çağır, çıgır, çağır, çikir çikir, sugur, sagır, sığır, qatır, qadır, qısır, keler, boguz, tepiz, topuz, titiz, tögüz, sagız, saqız, sekiz, semiz, qopuz, qotuz, qutuz, qadıız, qoduz, qımız, kögüz, kiğiz, köwiz, köwij, tarus, talas, tulas, bıçış, burış, bağış, biliş, buluş, boluş, tapış, tutuş, tawış, toqış, tikiş, tegiş, çepiş, çawuş, çıqış, çalış, soruş, sıqış, söküş, sikış, qapış, qapuş, qaçış, quçuş, qadaş, qadış, qarış, qoğuş, qamış, keçiş, keriş, körüş, kiriş, keriş, keliş, kümüş, batıq, bıçığ, barıq, basıq, busuq, boşuq, bışıq, baqıq,

Çok yaygın olarak kullanılanlar dışında bu kitapta böylesi eylemden türemiş adlara yer vermeyi düşünmüyorum.

buşuq, tapuq, tutuq, tıdıq, tarıq, turıq, toruq, turıq, çawıq, sapıq, satıq, sıdıq, sarıq, soruq, çalıq, qapug, qatıq, qadıq, quduq, qıdıq, quruq, qorıq, qasıq, qısıq, qusıq, qoşuq, qaqıq, qamug, qanıq, butıq, butaq, bıçuq, bıdıq, baraq, bariq, biruq, bozuq, başaq, buşaq, bışıq, balıq ...

... *Oguzların ve Arguların* bir bölümü yan yana üç ünlü-almayan yazaç kullanıp bâlq der. Ancak Türkçe'de en fazla iki tane ünlü-almayan yazaç bir arada bulunabilir; *Argular* konuşmada sesleri yuvarlar. ...

... bulaq, bamuq, topıq, tutuq, turuq, tuzaq, taşaq, tutuq, tanuq, çapaq, çıpq, çoçuq, çaruq, çoluq, çuluq, çomaq, çanaq, saçüq, suğuq, sıruq, sasıq, susaq, qapaq, qabaq, qapaq, qatıq, quçaq, qadıq, qaraq, qıruq, qazuq, qasuq, qusıq, qaşaq, qaşuq, qawaq, qowuq, qawuq, qawıq, qalıq, qulaq, qılıq, qumuq, qanaq, qonuq, qonaq, bitig, biçek, bedük, bürük, bezek, bezig, bösüg, bölük, bilek, beleg, bilik, bilig, benek, tepük, tepig, titig...

bâş titig titti: Yara acıyla zonkladı. Bu [cümle yapısı] pekiştirme amacıyla kullanılır. Bunun başka örnekleri de vardır, *ol erig urug urdı*: O, adama sertçe vurdu; *ol qaçığ qaçdı*: O, arkasına bakmadan kaçtı.

... tütek, titig, tirig, tezek, tezig, tizig, tajik, teşük, teşik, tüşük, töşek, tişek, tölek, tülek, telik, tüwek, çüpek, çipek, çetük, ççek, çerig, çörek, çilik çilik, çünük, çüşek, dülek, sibek, sidük, sıdıq, sürüg, süzük, seşük, sewük, silig, şöpik, sütük, şünük, kepek, köpük, keçig, köçük, kiçig, kedük, ködüg, kerek, körük, küzük, kezik, kezig, küjek, kesek, kewig, küwük, kölük, kemek, könek, mejek, neteg, neçük, nelük, nerek, bıçal, başıl, badal, tasal, tegül, çigil tigel, çigil, çömül, sökel, sigil, qızıl, kewel, bıçım, bogım, büküm, terim, tarım, turum, torum, tizim, toqum, tikim, telim, tulum, tilim, didim, serim, sagım, suqım, quçam, qorum, kerem,

kerim, bütün, boğun, burun, bujin, basan, bogın, baqan, bıqın, bögen, бүken, bulun, taban, topun, tağun, tuğun, tütün, tügün, tiken...

... Bu söyleyiş yalnızca sadeleştirmek içindir. Kurala göre *k* ikilenmeli ve *tikhēn* denmelidir. Bu sözcük tikki: bir şeyi deldi, toprağa dikti, sıvı bir şeyle dürttü sözcüğünden türemiştir. İlk *k* sözcüğün kökünün bir parçasıdır, ikinci *k* bir sıfat yapmak için eklenmiştir. Benzer örnekler verilebilir;

tewdi etni: O, eti (şişe saplayarak) deldi eyleminden sıfat yapılırken *etni tewgēn*: eti şişleyen (kimse) denir. Sözcüğe [eyleme], kökün parçası olmayan bir *kef* eklenir.

er çömdi suwda: Adam suya daldı eyleminden sıfat yapılmak istenirse *suwqa çömgēn er*: suya dalan adam; dalgıç denir. Sıfat yapmak için sözcüğe [eyleme] kökün parçası olmayan bir *kef* (*g*) eklenir. Eğer sözcüğün kökünde bir *kef* (*k*, *g*) varsa kural, sıfat yapmak için eklenen *kefin* (*k*, *g*), *kef* (*k*, *g*) ikilenecek biçimde gelmesidir [düşürülmez]. Nitekim *er urāğutni sikti*: adam, kadını cinsel ilişkiye girdi ifadesinden sıfat yapılmak istenirse *sikhēn er*: sıklıkla cinsel ilişkiye giren adam denir. *tiken* sözcüğünün oluşumu da aynı biçimde gerçekleşir; ancak bir *kef*, sadeleştirmek için düşürülmüştür. ...

tulun, tolun, temen, tümen, tosun, çupan, çıkan, çekün, çögen, saban, sagun, sıgan, sögen, qaçan, qağın, qarın, qurun, qoqun, qalın, qulun, qolan, keten, küden, köpen, kürin, küzen, kelin

Bu fasıldaki sözcükler [Uygur yazısıyla] yazılırken Türkçede ortadaki *A* (*el-mensubu'l-evsat* – orta harfi üstün imli) bir *elif* ekleyerek yazılır. Örneğin *taban*: devenin toynağı *T'-l-B'-l-N* biçiminde yazılır, kök-sözcük Arap yazısıyla yazılırken var olmayan iki *elif* eklenir. *A* (*nasb* [yazacın *a* ya da *e*'yle okunması]) dikkate alındığında durum budur. Ortaya *U* alan sözcüklere ise şunlar örnek verilebilir; *topun*: mısır sapaındaki yumru sözcüğü Türk yazısında *T-V-B-V-N* biçiminde yazılır, benzer şekilde sözcüğe *U* (*zamme* [*o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi]) için iki tane *vav* eklenmiştir. *kelin*: gelin Türk yazısında *K'-l-L-Y-N* biçiminde yazılır [*I* yerine *Y* konmuştur]. Burada anmadığım sözcükler için de kural aynı biçimde işler. *medd* ve *lin*'in eklenmesine izin verilebilir, ancak bozulmamış (*fasih*) ve daha doğru olan söyleyiş bu kitapta belirttiğim biçimde olmalıdır. Bu kullanımlara müsaade edilmesinin nedeni *fa'al*'ın *fa'āl*, *fu'al*'in *fu'āl* ve *fi'al*'in de *fi'āl* vezninin kısaltılmış biçimi olmasıdır. Uzun biçim vezinden kopma anlamına gelmez. Sadelik ve vezizlik için kısaltılmış biçime başvurulur ve sade olan her zaman daha doğrudur.

İlavesiz Sözcükler Bölümünün Sonu

Birinci ve İkinci Kök-yazacı Arasında *medd* İlavesi Olan Sözcükler Bölümü

fâ'il Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

qâgut, çâtır, çâçır (çâşır), sâtır, sâgır, tûdeş...

... Bunun kökü tû: tûy'dür. Bir hayvan için *bu at ne tûlûg*: bu atın rengi ne denir. -*daş/-deş*, yakınlık, benzerlik bildiren bir ilgeçtir. "Bir rahimden doğan iki ayrı çocuk" a *qarındaş* denir; *qarın*, "rahim" anlamına gelir, sözcüğe sonek olarak -*daş* gelince anlamı "rahim-kardeşliği [ayrı rahimi paylaşanlar]" olur. "Meme"ye, *emig* denir; "aynı memeyi emen iki bebek" *emigdeş*: emme-kardeşleri [birlikte emenler] olarak adlandırılır. "Aynı yerden gelen iki insan" a *yêrdeş* [yêrdeş] denir. "Kardeş"e *qadaş* denir; kökü *qa*: kap'dır, buna -*daş* soneki geldiğinde "aynı kapta, yani aynı annenin rahminde yatan iki kişi" anlamını kazanır. *könğüldeş*: gönüt-arkadaşı sözcüğü de böyledir; *könğül*: gönül, kalp demektir. Dolayısıyla *tûdeş* de "aynı rengi paylaşan" demektir.

... *tîdiş*, *kêküş*, *bâlig*, *tâtig*, *bêşik*, *dîdek*, *bêleg*, *tûnek*, *sûçig*, *sêzig*, *kûpig*, *kôşik*, *kôlik*, *qâgıl*, *bêrim*, *bêçin*, *têmin*, *çödın*, *sögun* (*sögan*), *sîgun*, *çâdan*, *lâçin*

fâ'ül Faslı

qâtün, qâgün, lâgün.

İkinci ve Üçüncü Kök-yazacı Arasında *medd* ya da *lîn* İlavesi Olan
Sözcükler Bölümü

fa'âl, *fa'ül*, *fa'il* Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

buqâç, tatâr, tagâr, tawâr, çawâr, soqâr, xuzâr, küwêz, marâz, taşüg, tuşâg, baçâq, talâq, tılâq, solâq, bödîg, bezêk, teşêk, tilêk, tülêk, tülêl, qıwâl, çurâm, qurâm, bulân, teşîin, tüzün, tögün, tumân, çarün, çigîn, samân, qulân, qapân, qutân, kögên

Üçüncü Kök-yazaçtan Sonra Uzatmalı Olanlar

fa'lâ, *fa'lû*, *fa'li* Faslı;

ünlü-almayan yazaç ortada

torpı, körpe, kirpi, kesbe, kenpe, bertü, burta, taxtu, sökti, suqtu, qıftu, kертü, barça, terçi, tançu, çömçe, jinçü, jançu, sınçu, şanju, qamçı, kewçi, kömçü, mançu, bögde, baldu, tamdu, çügde, samda, sindu, qamdu, qanda, qardu, kendü, kündi, munda, mende, mandu, bugra, bükri, teşrü, togru, tegre, çöpre, çagrı, çıgrı, sagrı, sıgra, süwrê, suqru, kûsri, köwre, kekre, banzı, sunzı, çawju, kenzi, buxı, tuxı, tewsi, tumsa, xafı, tutşı, çaxşu, qarşı, qawşı, batga, tuzgu, tamga, çuwga, sorgu, salga, qapga,

çağgu, quğgu, qargu, qaşga, qamğı, tēlwe, qalwa, burqı, tarqa, torqu, talqa, talqu, çanqa, qatqı, qotqı, berge, bürge, bērgü, belgü, bilge, tērgü, tērgi, tezgi, tilkü, tilge, çeçge, çürgü, bütgü, çilgü, sirke, ketki, kötki, keçgü, külgü, kerki, körge, butlu (buylu), birle, bibli, toplu, toqlı, çawlı, çagla, şuglu, bıçma...

Edilgen ortacı belirten *mim elif* [-ma] sonekini alan bu [eylemden türemiş] adlar yalın adlar haline gelmiştir, dolayısıyla onları burada anıyorum.

... tutma, turma...

Biliniz ki Oguz lehçesi daha andır. *Türklerin* yalnızca ikili ifadelerde, kökün bir dalı ya da köke bağımlı bir yan unsur olarak kullandıkları adları ve eylemleri onlar tek başına da kullanır. Örneğin *Türkler*, *qattı qardı*: o iki şeyi karıştırdı der. *qattı*, "iki şeyi birbirine karıştırma" işini anlatan köktür; *qardı* yan unsurdur. *Oguzlar* kökü bir yana bırakır ve "iki şeyi birbirine karıştırdı" anlamına gelecek biçimde *qardı* sözcüğünü kullanır. Benzer bir biçimde *Türkler*, *edgü yawlāq* der – *edgü* "iyi," *yawlāq* "kötü" anlamına gelir ve yalnızca *edgü* sözcüğüyle birlikte ikili olarak kullanılır. *Oguzlar* bu sözcüğü tek başına kullanır.

tizme, tegme, tügme, tikme, çalma, satma, süzme, qatma, qarma, qırma, kesme, begni, bagna, tagna, tekne, çurnı, çigne, xasnı, qoşnı

fa'lân, fu'lân, fi'lân Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

torpun (?), tartın, taştın, çiktēn, qaftān, barçān, tapçān, jurçān, barxān, burxān, tarxān, çındān, tewrēn, sabrān, subrān, tügsīn, toqsōn, saxsīn, seksōn, köpsūn, kimsēn, kirşēn, kökşīn, bazgān, başgān, tutgūn, tadgūn, talgān, sıçgān, sargān, qazgān, quzgūn, quşgūn, qumgān, mungān, barqın, turqūn, talqān, çalqan, qalqān, terken, terkin, tōrkūn, tērgin, taşken, tüşgūn, çetgēn (çīgēn), çimgēn, çiwgin, sitkūn, süzgūn, kirgin, kewgin, kelgin, limken, baqlān, beklēn, çoqlān, süglīn (sūwlīn), batmān, çuqmīn, sökmēn, sıqmān, qurmān, ketmēn, közmēn

İkinci ve Üçüncü Kök-yazacı Arasında *medd* ya da *lin* İlavesi Olan Sözcükler Bölümü

fâ'âlâ Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tamāta (?), qarāçı, kelēçü, kömīçe, tapāru, xumāru, namīja, şalāşu, şamūşa, qarāgu, qurigu, qırāgu, buzāgu, boşūgu, tuşāgu, buqāgu, taqāgu, talāgu, tumāgu, qanāgu, bütūge, bilēgü, tirēgü, kerēkü, közēgü, köşige, kelēgü, kölīge, çümēli, kepēli

fa'âlân, fa'ilân Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

qarizân, çibîqân, qarâqân, çulimân

fa'anli Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

tatındı, saçındı, tıdı, keçindi, süründi, qırındı, zaranza, süzündi,
qazındı, bogundı, salındı, tamındı, kömündi

Eylem köklerine *nun* (n) *dal* (d) *ye* (ı) eklendiğinde, bu eylemler fazlalık (*fuđála*) belirten ya da edilgen ortaç (*el-mef'ül*) anlamı veren adlar haline gelir. Bu Arapça *fu'ála* veznindekiyle aynı işlevdir.

Başka bir yaklaşım da eylemin geçmiş zaman biçimiyle işe başlamaktır. Eylemin son kök-yazacı ile geçmiş zaman imi olan *dal ye'nin* [-di] arasına *nun* (n) eklendiğinde, eylem edilgen ortaç anlamına sahip bir ad haline gelir. Örneğin *suwni süzdi*: O suyu süzdü denir. Kök-yazaç *ze* (z) ile geçmiş zaman imi *dal ye'nin* [-di] arasına *nun* (n) eklendiğinde *süzündi süw* denir; böylece eylem, işin nesnesi olan bir ad haline gelir ve anlamı "süzülmüş su" olur. Diğer sözcükler de bu kurala bağlıdır.

fu'lulî Faslı

bustulı

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Üç Kök-yazaçtan Fazlasına Sahip Sözcükler Bölümü

fa'lal, fa'lâl, fu'lul Faslı;
değişik ünlülenmeleri içinde

boşgut, tarmut, teğsüt, rabçat [? – bu sözcük alfabetik dizilişte doğru yerde değildir, çünkü eğer geçtiği yer burasıysa ilk yazacın *T* ya da *Ç* olması gerekirdi; belki de sözcük *tapçut* ($\approx$ *tapşut*) ya da *çapçut* ($\approx$ *çapşut*) olmalıdır –çn], çapgut, qarşut, qızgut, qawşut, luçnuç [belki de *köçnüt*, zira *köçüt* sözcüğü "at" anlamına gelir –çn], biçgüç, budrâç, bürgüç, bösgëç, tutmâç, tutgüç, tudriç, talgüç, tawgâç, sarqıç, surqıç, sarnıç, sagdıç, sogdıç, sawdıç, sengeç, qatquç, qısgâç, quşgâç, kerpiç, kirtüç, baştar, bektür, böktir, beldir, baldır, buldur, bildur, bulgâr, tolwır, çaldır, çagmur (çamgur), serker, qandır, kester, keşmîr, mandâr, borduz, baldız, tarmuz, qutsuz, qırqız, qalbuz, qunduz, kündüz, munduz, biçgâs, bekmes, qırpâs, borbâş, bulgâş, terğëş, çalpuş, sarmaş, suwsuş, qatlış, qatmış, qırtış, qargış, qoldaş, kirdeş,

borbâg, bırıqı, burqı, boşlâg, bogrug, taplâg, tapzug, tutsug, tartıg, turqıg, tuğrâg, tıldâg, tugsug, talqıg, tumlıg, sırtıg, saçlıg, sarsıg, sızlâg, sıgzag, sanlıg, suwlâg, qutlug, qarşâg, qurşâg, qışlâg, quşlâg, qırqâg, qulsıg, nıjdâg, batraq, buçgâq, boxsuq (bogsuq), boxsaq, badruq, barçuq, burçaq, buzluq, basruq, baştaq, başmaq, bogmaq, balçıq, bulgâq, topırâq, toplüq, tutgâq, tartuq, targâq, turlâq, tarmâq, tuzluq, togrâq, tıgrâq, tugsâq, tawrâq, toqluq, talgüq, tumşuq, tamgâq, çaxşâq, çarmaq (çamraq), çıgruq, çaqmâq, çalpaq, çumguq (cumuq), çamguq, sapgaq, saplıq, saçgâq, sıçgâq ...

... Bu kullanım kuraldan bir istisnadır. Kurala göre bu sözcükteki *kaf* (*q*), *n* olmalıydı; çünkü alışkanlık haline gelmiş davranışları anlatan sıfatlar bu biçimde yapılır. Örneğin "her zaman önde giden at" a *ozgân at* denir ya da *ol iş qilgân ol*: o, her zaman çok fazla çalışın adamdır ifadesi kullanılır.

susgâq, sogdâq, sagrâq, sırmâq, sugnâq, saglıq, suwluq, saqlıq, suqluq, qapgâq, qatçaq, qadraq, qudruq, qarsâq, qarluq, qorluq, qarnâq, qırnâq, qızlâq, qısrâq, qısmâq, quşluq, qışlıq, qogsâq, qıfçâq, qulbâq, qaltuq, qoltuq, qıltıq, qamgâq, qumlâq, qançiq, monçuq, mançuq, mungâq, qısmâq, bürçek, bitrik, bıstek, bökseg, tütsüg, taxçek, törpig, terlik, türlüg, türmek, tırnek, tüşlük, tegrek, teglük, tewlüg, çekrek, çerlig, çelpek, çildeg, sürtük, sedrek, sörcük (sörçek), selçük, şekrik, sökrük, köprüg, kötlük, tümrüg, köpçük, kirpik, kertük (kertik), kürşek, kezklik, közlük, kösrük, kewrik, küwrüg, kewrek, kewşek, köwşek, küwlük, keklik, kekmek, kemdük, könçük (könçek), kençek, kendük, künlük, merdek, meldek, bıçgıl, basbal, basmil, başgıl, bitmül, böşgêl, bogrul, büktel, bögrül, bandâl, targıl, togrıl, çeşkel, sepgil, sarsâl, qartâl, qırgıl, qızgıl, beçkem, berçem, beçküm, badram (bayram), birtem, bagram, buxsum, tomrum, tüşrüm, züngüm, sıdrım, sarqım, kötrüm, köçrüm, kedrim, kestem

Aynı Cinsten İki Yazaca Sahip Olan Sözcükler

tartar (turtur), çürçür, qurqur, süksük, somlım, kürküm

fa'âli Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

sarâguç, sıpâqur, qulâbuz, çıçâlaq, çıçâmuq, solâmuq, qarâçuq, qarâmuq, qamîçâq, tünêrig, çömêrük, çüçünêk, beçenek

fa'al'al Faslı;

ikinci ve dördüncü kök-yazacı ünlü-alanlar;

fa'allû

tawilgûç, bugurda, çınaxsı (?), tapuzgu, tutuzgu, sıbizgu, sırıçga, sarıçga, qoburga, tatırqu, tatırqa, tawılqu, awılqu, toqurqa, saqırqu, qasırqu, tüşürgü, çekürge, süpürgü, kötürgü, kesürgü, dünüşge, kimişge, tegirme, sekirme, quturma, köçürme

İkinci Kök-yazacı Ünlü-almayan, Üçüncü Kök-yazacı Ünlü-alan Sözcükler mındatu, qulnaçı, qarnagu, sagnagu, qondıgu, qamçıgu, törpigü, temregü, sögnegü, kerşegü, bulgama, çoqrama, bulguna (malguna)

fu'lulî Faslı

buldumı (?), sondırı (?), mandırı, bustulı, közkeni (?)

fu'lundî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

süpründi, sarqındı, quçgundı

Dört-yazaçlılar [Üç Kök-yazaçtan Fazlasına Sahip Sözcükler] Bölümü'nün Sonu

Beş-yazaçlılar Bölümü

fa'al' al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

soqarlaş, qagurmâç (qawurmâç), yogurgûç, çıgilwâr, samurtug, qurutlug, tatırlıg, qatırlıg, basarlıg, bagırlıg, çağırlıg, sugurlug, sıgırlıg, tawarlıg, çawârlıg, baqırlıg, tamurlug, qopuzlug, qotuzlug, sagızlıg, saqızlıg, qamışlıg, tapuglug, qapuglug, tatıghı, tutuglug, tıdıgıg, qıdıgıg, quduglug, tarıglâg, turuglâg, tarıghı, sarıghı, quruglug, busuglug, qapaqlıg, qatıqlıg, baraqlıg, çaruqlug, qaraqıg, qasuqlug, qusıqlıg, başaqlıg, taşaqlıg, qaşuqlug, boquqlug, taquqlug, suqaqlıg, balıqlıg, qulâqlıg, qonuqlug, torumlug, qorumlug, tulumlug, tabanlıg, topunlug, bodunlug (boqunlug), baqanlıg, qarınlıg, qurunlug, sagınlıg, sogunlug, samanlıg, qaganlug, qoqunlug, qulunlug

İlke şöyledir: bu adlara eklenen *-lıg*, söz konusu nesneye sahip olunduğu anlamını verir ya da kitabın ilerleyişi içinde izah edilmedikçe anlaşılamayacak olan sayısız ayrıntıya gebe edilgen ortacı (*mef'ûl*) ifade eder ya da yine mekân anlamı taşıyan adlara işaret eder. Bu kullarımların ilki şu ifadeler de görülebilir – *bedük qarnlıg er*: koca göbekli, şişman bir kama sahip olan adam; *samanlıg er*: saman

olan adam. İkinci kullanım için şu ifadelere bakılabilir: *sarığlıq er*: vücudunda aşın miktarda safra olan adam; *qurugluq ya*: gerilmiş [teli kurulmuş] yay. Üçüncü kullanım şu sözcüklerde mevcuttur – *tarıglâg*: ekilmiş arazi; *turuglâg*: ikamet edilen yer.

Biliniz ki beşyazaçlılar bölümündeki sözcüklerin çoğu yalın üçyazaçlı köklerden yapılmış bileşik sözcüklerdir.

gayn'li olan sonekin kattığı anlamlar, *kaf*'li olandan daha farklıdır. *gayn* yukarıda gösterdiğim gibi kullanılır. *kaf* ise yalnızca mekân belirtmek için kullanılır. *tarıglıq ew* ifadesi "tahta sahip olan ev" anlamına gelirken, *tarıglıq*, "ambar" demektir; "gerilmiş [teli kurulmuş] yay" a *qurugluq ya* denir, *qurugluq* ise "sadak" demektir. Beni bu hususa dair pek çok örnek vermeye iten neden budur; böylece iyice bilinmeleri mümkün olabilir.

Yazarken *lâm* ve *gayn*'i sözcükten ayırabilirsiniz, zira onlar adın yalın halinin bir parçası değildir. Örneğin *balıqlıq ögüz* ifadesinde *balıq*'i *-lıq*'dan ayırabilirsiniz. [Bir diğer örnek de şöyle yazılabilir] *baraqlıq er*: tüylü bir köpeği olan adam. Ancak bu kitapta uygulanan düzen (*hezihî'l-cihe*) daha iyidir, çünkü hem ölçüde (*mizân*) hem de yazımda (*kitba*) vecizlik sağlar.

burunduq, *basınçaq*, *sıgırçıq*, *quburçâq*, *qoğurçuq*, *qarınçaq*, *bagırçaq*, *tolarsuq* (?), *bagırsaq*, *bagırsuq*, *bagırdaq*, *qurugsaq*, *buturgâq*, *tapuzguq*, *topulgâq*, *sıdırgâq*, *quğurgâq*, *qağızgâq*, *badıçlıq*, *çanaçlıq*, *bagırlaq*, *tawarluq*, *туруqluq*, *tarıglıq*, *çubulmaq* (?), *çomuşluq*, *çaruqluq*, *tanuqluq*, *tugâqlıq*, *satıglıq*, *sarıglıq*, *sıruqluq*, *sogıqlıq*, *qabaqlıq*, *qağaşlıq*, *qurugluq*, *qaşuqluq*, *saranlıq*, *qagunluq*, *qonuqluq*, *taguzmaq* (*taquzmaq*), *muguzgaq*

Bu sonekin beş kullanımını vardır: 1. Eylemlik anlamı taşıyan adlar meydana getirmek – *ulugluq*: büyüklük sözcüğü, "büyüdü" anlamına gelen *ugâğtı*'dan gelmektedir. *qurugluq*: kuruluk sözcüğü "bir şey kurudu" anlamına gelen *qurındı nēñg* ifadesinden türetilmiştir. 2. Bir şeyin, başka bir şey için hazırlandığı ya da hazırda tutulduğu anlamını taşıyan adlar meydana getirmek – *sıruqluq yığâç*: çadır direği olarak kullanılmak için hazırlanmış ağaç; *togâqlıq* [*tugâqlıq*] *yığâç*: süzgeç yapmak için ayrılmış ağaç parçası. 3. Bir şeyin yetiştiği yeri ifade eden adlar meydana getirmek – *qabaqlıq*: kabak tarlası ve *qagunluq*: kavun yetiştirilen bostan. 4. Tüm bu diğer anlamlardan bağımsız olan yalın adlar meydana getirmek – *bagırlaq*: çöltavuşu, *sıgırçuq* [*sıgırçıq*]: *sıgırçık*. Burada anılmayan sözcükleri oluşturmak için bu bir rehberdir. Onlar da bu kullanımlar içinde şekillenir. Konuyu bu nokta-i nazarla ele alırsanız, kuralın dışına çıkan pek az kullanım bulursunuz. 5. Eylemlik meydana getirmek – *туруqluq*: sıskalık.

kiritlik (*kiritlig*), *közetlig*, *çökütlük*, *sögütlük* (*sögütlüg*), *küzeçlik* (*küzeçlig*), *temürlük* (*temürlüg*), *kömürlük* (*kömürlüg*), *teyizlik*, *titizlik*, *büşinçek*, *tegirmek* (*ügürmek*), *şekirtük*, *kebezlik* (*kebezlig*), *bedizlig*,

kiğizlik (kiğizlig), tögüzlük, semizlik, küwezlik, çeçeklik, kepeklik (kepeklig), tüweklik, bitiglik (bitiglig), kedüklük (kedüklüg), ködüglüg, tereklik (tereklig), kereklig, beşiklig, töseklik (töseglig), köşiklig, tikiglig, töküklüg, bileklik, biliglig, kölüklüg, köliklig, bürüncük, bilinçek, terinçek

Bu sonekin beş kullanımı vardır:

1. Bir şeyin yetiştigi yeri ifade eden adlar meydana getirmek – sögütlük: sögüt-
lük. Ya da bir şeyin bulunduğu, konulduğu mekânı ifade eden adlar meydana ge-
tirmek – kepeklik: kepek konulan yer.
2. Bir şeyin, adı geçen şeyi yapmak için hazırlandığı anlamını taşıyan adlar
meydana getirmek – *töseklik barçın*: döşek yapmak için hazırlanan [döşek yapmakta kullanı-
lan] ipek kumaş; *bu y:ğâc ol qapugqa tireklik*: bu, kapiya sürgü yapmakta kullanılacak bir ağaç-
tır.
3. Soyut eylemlikleri ifade eden adlar meydana getirmek – küwezlik: küstahlık;
yigitlik: gençlik.

Eğer sözcük bu üç kullanımdan birine dahilse [sonек] titreşimsiz *kefe* (sert *kef – k*) sahiptir, bunun dışındaki bir yazaçla kullanılamaz ve bu durum tüm leh-
çelerde böyledir.

4. Adı geçen şeye sahip olunduğunu ifade eden adlar meydana getirmek – *bileklik*
er: güçlü bir bileğe sahip olan adam; *bitiglig er*: muskası olan adam. Bu *racul temir ve lâbin*
(“hurmalanmış ve sütenmiş adam”) ifadesindeki Arapça vezinle örtüşür.
5. Edilgen ortaç olan adlar meydana getirmek – *bilig kişi ara ülüklüg ol*: akıl, insanlar
arasında paylaşmıştır [üleştirilmiştir]; *töseklik tösekh*: yayılmış döşek.

Eğer sözcük bu iki kullanımdan birine dahilse [sonек] titreşimli *kefe* (ince *kef – g*) sahiptir, bunun dışında bir yazaçla kullanılamaz.

Zikrettiğim anlamları taşıyan bütün bu sözcükler, yalın üçyazaçlı adlara bu
bölümde titreşimli veya titreşimsiz *kefli* (*k – g*) ve son kısımda da *kaf*’lı (*q*) bir
sonек eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Söz konusu beş anlam için de *sâlim* veznindeki –yalın bir gövdeden daha öte
biçimlere sahip olan– dörtyazaçlı, beşyazaçlı ve daha uzun sözcüklere, kök *kaf*’lı
ve *işba*’’hısa *lâm* ve *kaf*, kök *kefli* ve *rikhat*’liyse *kef* eklenir. Lehçelerin hiçbirin-
de bir istisna yaşanmadan bu kural tüm durumlarda geçerlidir.

fa'allân Faslı;

ikinci kök-yazacı ünlü-alan, üçüncüsü ünlü-almayan sözcükler

balıqçın, çugurdân, qorugjin (quşun), budursin, tawışgân, çapıtğân,
sapıtğân, qağıtğân, tarıtğân, qurıtğân, tozıtğân, boşutğân, taşıtğân,
qaşıtğân, qaqıtğân, qalıtğân, qamatğân, qomitğân, qanatğân, qanıtğân,
baturğân, taturğân, topurgân, suburgân, qapargân, qaturğân, qopurgân,

tođurgān, sıdırgān, qatargān, qaçurgān, qıçurgān, qađırgān, taşurgān, qağurgān, qawurgān, tomurgān, sağızğān, quduzgūn, turuşğān, satışğān, baqışğān, toquşğān, sowuşğān, bıçılğān, topulğān, qatılğān qarılğān, qurulğān, qutulğān, qawulğān, qoşulğān, sugulğān, qaqılğān soqulğān, tuturqān, taşırqān, sıqırğān, bitilğēn, tērilğēn, kōtūrgēn, keçūrgēn, çewūrgēn, kōsūrgēn, tūşūrgūn, kōwūrgēn (kōmūrgēn), temūrgēn, tegūrgēn, kōlergēn, sūmūrgēn, sūrūlgēn, kerilğēn, tirilğēn, tizilğēn, kesilğēn, seşilğēn, tūğūlgēn

Bu sonekin [faslın] –gayn'lı biçiminin de keflî biçiminin de [yani her iki kısmının da]– beş kullanımı vardır.

1. Eylemin sürekliliğini ya da alışkanlık haline geldiğini ifade etmek – *bu ogul ol burnı tomurgān*: bu, burnu her zaman kanayan bir çocuktur; *bu er ol edgū sāwın tirilğēn*: bu, her zaman iyi bir ünle yaşayacak olan adamdır.

2. Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) anlatan geçişli sıfatlar meydana getirmek – *bu er ol tōnin qurıtğān*: Bu sık sık gıysisini kurutan bir adamdır; *bu er ol sūwug sūmūrgēn*: Bu, suyu [başka bir şeyi de olabilir] çabucak yudumlayan bir adamdır.

Bu kısımdaki yalın adlar titreşimsiz kefe (sert kef – k), sıfatlar titreşimli kefe (ince kef – g) sahiptir.

3. Edilgen ortaç anlamına sahip olan sıfatlar yapmak – *bu er ol qaqılğān soqulğān*: bu, insanların darbeleriyle itilip kakılan bir adamdır; *bu er ol yērdin yērge sūrūlgēn*: bu sürekli bir yerden kovulup başka bir yere sürülen adamdır.

4. İstemdışı bir eylemi ifade eden sıfatlar meydana getirmek – *bu kişî ol sōzūg unıtğān*: bu sık sık sözünü unutan bir kimsedir; *bu tūğūn ol seşilğēn*: bu, her zaman çözülen bir düğündür.

5. Yukarıdaki anlamlardan hiçbirine sahip olmayan yalın adlar meydana getirmek – *kōwūrgēn*: dağ soğanı; *tawışğān*: tavşan.

Oğuzlar ve *Rûm* ülkesinden Çin'e kadar yayılmış olan bütün göçebe halklar, sadelik sağlama gayretiyle, süreklilik anlamı veren *gayn*'ı ya da *kefi* düşürürler.

Konuşmada eril ve dişil sıfat ayrımı yoktur. Cinsiyet yalnızca bağlam aracılığıyla anlaşılır.

İzah ettiğim sıfatların ya da kuralların hiçbiri yalnızca bu fasla özgü değildir. Aksine her kural, her bir kitaptaki dört ya da daha çok kök-yazaçtan oluşan bütün eylemler için geçerlidir. Allah'ın izniyle, yakında onları da göreceksiniz.

fa'lalâl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci kök-yazacı ünlü-almayan sözcükler

sondilâç, qarğılâç (qarlığaç), qarğalıq, tamgalıq, sarmaçuq, sarmusaq,

qurguluq, qızlâmuq, qaşgalaq, belgülüg, közkünek, qağnâgun, sanduvâç,
mundaru

Beşyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Altıyazaçlılar Bölümü

fa'al'alal Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tizildürük, közüldürük, çeniştürük, kömüldürük, saqalduruq, qalalduruq

Yediyazaçlılar Bölümü

zargunçmüd

SÂLİM ADLAR KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

(SÂLİM) EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

tapdı, tepdi, çapdı, sapdı, qapdı, bıçdı, saçtı, sıçdı, qaçdı, quçdı, keçti,
köçti...

Titreşimsiz seslerle ilgili olarak şu söylenebilir; geçmiş zaman kipinde *dal*'ın (*d*) *akışma*'nın güzelliği için *te*'ye (*t*) dönüşmesi daha tercih edilir bir kulanımdır. Titreşimsiz sesler şunlardır: *p*, *ç*, *q*, *k*. Bu istisnalar bir yana, geçmiş zamanın doğru söyleyişi *dal*'ladır (*d*).

bardı, bürdi, burdı, turdı, türdi, serdi, sürdi, qurdı, qırdı, kerdı, kördi, kirdi, bezdi, bozdı, tezdi, tüzdi, tizdi, çijdi, çöjdi, süzdi, sızdı, qazdı, kezdi, basdı, bösdi, busdı, qusdı, qısdı, kesdi, küsdi, buşdu, bişdi, taşdı, tuşdı, tüşdi, seşdi, çoşdı, bogdı, tugdı, tıgdi, çıgdi, sagdı, sugdı, sıgdi, tewdi, sewdi, qowdı, kewdi, baqdı, boqdi, tıqdi, taqdi, çaqdi, çoqdi, çıqti, suqdu, soqdu, sıqdi, bükdi, bögdi, tökdi, tegdi, tügdi, tikdi, çekdi, çökdi, çıgdi, sökti, sikti, buldı, bildi, teldi, taldı, tildi, saldı, qaldı, qoldı, qıldı, keldi, küldi, tamdı, çomdı, çömdi, qamdı, kömdi, bandı, tundı, tındı, sandı, sundı, sındı, qundı, köndi, mandı, mundı, mündi

Dilbilgisel Kurallar ve Çekimler, Sıfat Yapımının Açıklanması ve Kuralların Uygulanması

Şunları beyan ediyorum - ve yardım Allah'tandır

Eylem tertibi geçmiş zaman ve buyrum kipine dayanır.

Geçmiş zamana dayandığını beyan ediyorum, zira geçmiş zaman biçimindeki sözcüğün ilk ünsüzü (yazacı) *fetha*'lıysa geniş zaman ve eylemlik biçimleri ilk ünsüzünün *nasb*'li olması vasfıyla onu izleyecektir *ref* [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ö, u, ü*) okuma - *u*] ya da *hafz*'a [esre imi - *ı*] sahip olduğu durumda da aynı şey geçerlidir - *bardı*: vardı (gitti); *be* geçmiş zaman biçiminde *fetha*'lıdır, geniş zaman biçiminde *be* yine *fetha*'lıdır ve *barır* denir, [eylemlik biçimi olan] *barmâq*'da *be* daha öncekiler gibi yine *fetha*'lıdır. *ref* kullanarak *turdı*: ayağa kalktı denir, geçmiş zaman biçiminde *te ref*'lidir, dolayısıyla geniş zamanda *te*'nin *zamme*'li haliyle *turur* biçiminde ve eylemlik olarak *te*'nin *ref*'li haliyle *turmâq* biçiminde kullanılır. *kesre* kullanarak *yinçü tizdi*: inci dizdi denir; *te kesre* almıştır dolayısıyla geniş zamanda *te*'nin *kesre*'li hali olan *tizer* biçiminde ve eylemlikte yine *te*'nin *kesre*'li hali olan *tizmek* biçiminde kullanılır.

Bu dilin yapısı, geçmiş zamanın geniş zamandan farklı olduğu Arapçaya benzemez. Nitekim "oturmak" anlamına gelen eylemin ilk-gövde biçiminde, *kaf*'ın *nasb*'li haliyle *qa'ade* denir, geniş zamanda *kaf* ünlü-almaz ve *yequdu* denir ve eylemlik biçiminde *kaf*'ın *zamme*'li haliyle *qu'üden* denir. Yine "yağmak" anlamına gelen eylem geçmiş zamanda *mim*'in *fetha*'lı haliyle *matara* biçimindedir, *mim*'in ünlü-almamış haliyle *yemturu* ve *mim*'in *zamme*'li haliyle *muturan* denir. Geçmiş zamanda *nasb*, eylemlikte *zamme* vardır ve geçmiş zaman biçimi ünlü-almamıştır. Türemiş-gövde biçimlerine bir örnek "ikram etmek" anlamına gelen eylemdir, geçmiş zamanda *fetha*'nın *hemze*'li haliyle *'ekreme* denir, geniş zamanda *ye*'nin *zamme*'li haliyle *yükrimu* denir, eylemlik ise *hemze*'nin *kesre*'li haliyle *ikrâmen* biçimindedir. Bir diğer örnek *istegfere*'dir ("günahın bağışlanmasını isteme") - *elif kesre* alır, *nestagfiru* ve *istigfâren* denir. Bütün eylemlerde geçmiş zaman biçimi, geniş zaman ve eylemlikten farklıdır. Ancak Türkçede durum böyle değildir. Daha ziyade ikiyazaçlı, üçyazaçlı, dört yazaçlı, beşyazaçlı ve bunları aşan uzunluktaki sözcüklerden oluşan bölümler boyunca tamamen düzenlidir. Geçmiş zaman, geniş zaman ve eylemlik biçimleri arasında bir uyum vardır.

İkinci veçhe katmerlenmenin geniş zaman ya da eylemlik biçimlerinde görülme-yip yalnızca geçmiş zamanda ortaya çıkmasıdır [bkz. syf. 85].

Üçüncüsü Oguz, Qıfçâq, Yemek, Yagma, Argu halkı ve Suvârlardan Beçenekle-

re kadar göçebe halkın lehçesinde etken ortaç'ın geçmiş zaman biçimine dayanmasıdır – bardı: vardı (gitti), bardacı: gidici (varıcı); geçmiş zamanı işaret eden *dal* ile *ye*'nin arasına bir *cim* eklenmiştir. *turdi*: ayağa kalktı, *turdaçı*: ayağa kalkan kimse; geçmiş zamanı işaret eden *dal* ile *ye*'nin arasına bir *cim* eklenmiştir. Bütün eylem bölümleri bu kalıbı takip eder.

Buyrum kipi biçimine gelince; Türk lehçelerinin çoğunda, Çigil ve benzerlerinde etken ortaç'ın buyrum kipi biçimine dayandığını beyan ediyoruz [bkz. syf. 60] Allah'ın izniyle izah edeceğimiz gibi bir dizi amaç çerçevesinde eylemlerle birlikte görülen anlam veren yazaçlar [yani sonekler] yalnızca buyrum kipi biçimine eklenir.

Biliniz ki bütün eylemlerde geçmiş zaman *dal* ve *ye*'nin eklenmesiyle yapılır; tek istisna titreşimsiz (sert) yazaçlarla yan yana gelen *dal*'ın, eklemleme noktalarının etkisiyle [benzeşime maruz kalarak] *te*'ye dönüşmesidir. Bu dildeki titreşimsiz yazaçlar dört tanedir: titreşimsiz *pe*, *te*, titreşimsiz *cim* ve titreşimsiz *kef*. *pe* örneği – *tepti* [tepdî]: ayağıyla vurdu, tekmeledi. *te* örneği – *tutti*: tuttu. *cim* örneği – *qaçtı* [qaçdı]: kaçtı. titreşimsiz *kef* örneği – *tewe* çöktü: deve çöktü. Aynı zamanda titreşimsiz *kefi* takiben *kaf* da bu grup içinde sayılabilir – *ol manğa baqtı*: o, bana baktı. İzah ettiğimiz gibi yalnızca bu yazaçların eklemleme noktalarının sertliğine göre *dal*, *te* olabilir. Kök-biçimleri *dal*'dır, ancak bu yazaçlarla birleştiklerinde *te*'yle söylenmeleri öz dile daha uygundur. İster yalın ister türemiş olsun, bu kitaptaki bütün eylemler için bu kural geçerlidir.

Her bir kitaptaki bütün eylemlerin geniş zaman biçimleri *re* eklenmesiyle yapılır. Eğer gövdenin son ünsüzü (yazacı) *re*'yse, biri gövdeye ait olan, diğeri geniş zamanı işaret eden iki, yinelenmiş *re* ortaya çıkar. Bu dildeki geniş zaman *re*'si Arapçada geniş zamanı işaret eden *elif*, *te*, *nun* ve *ye* [önekleri] gibidir. Eğer sözcüğün gövdesinde *re* yoksa, geniş zaman imi olan tek bir *re* görülür. Bu kural en iyi geçmiş zaman ve buyrum kipi biçimlerinde gözlemlenir. Eğer *re* geçmiş zamanı işaret eden *dal*'dan önce yer alıyorsa varlığını sürdürür ve buyrum kipi biçiminde geçmiş zamanı işaret eden *dal* ve *ye*, *re*'yi ünlü-almamış bırakacak biçimde atılır. O zaman bu *re* gövdeye aittir ve geniş zamanda, bu çekimi temsil edecek bir diğer *re* gövdeye eklenmelidir. Ancak diğer yandan eğer geçmiş zaman ve buyrum kipi biçimlerinde *re* yoksa, geniş zamanı ifade eden *re* [gövdeye basitçe] eklenir – *bardı*: vardı, *dal*'dan önce bir *re* vardır, buyrum kipi biçimi *bar*'dır, geçmiş zaman imleri atılırken *re* bağlı bir biçimde kalır, demek ki bu durumda *re* gövdeye aittir, o zaman geniş zaman *ol barır*: o var biçimindedir; biri gövdeye ait olan, diğeri geniş zamanı işaret eden iki *re* ortaya çıkaracak biçimde geniş zaman *re*'si eklenmiştir. *ol turdi*: o ayağa kalktı, buyrum kipi biçimi *tur*: ayağa kalk, geniş zaman biçimi *ol yoqârı turur*: o, ayağa kalkar'dır – şimdi söz-

cükte biri gövdeye ait olan, diğeri geniş zaman işareti olan iki *re* vardır. *Oğuzlar* geniş zaman biçimindeki pek çok eylemde hafiflik için bu iki *re*'den birini atar ve buyrum kipi biçiminde olduğu gibi tek *re*'yle söyler; bu münasip değildir ve kuraldışıdır [bkz. syf. 65-66]. *re* içermeyen eylemlere gelince *-keldi*: geldi, buyrum kipi biçimi *kel*, geniş zaman biçimi *kelir*'dir ya da *küldü er*: adam güldü denir, geniş zaman biçimi *küler*'dir- geniş zaman biçiminde gövdede olmayan bir *re* eklenir. *re* içermeyen eylemler konusunda *Oğuzlar*, *Türklerle* uzlaşır ve bu *re*'yi atmaz. Bu üçyazaçlı, dört yazaçlı ve daha uzun eylemler için geçerli umumi bir kuraldır.

Türklerin [lehçelerinin] eylem vezinlerinin Arap lehçelerinininkine benzediğini biliniz. Bunlar geçmiş zaman için *fa'lâ*, geniş zaman için *fa'il* ve eylemlik için *fa'lâl'*dir – *bardı*: vardı (gitti), bu *'aqrâ* [*'aqir* (“yaralanmış”) sözcüğünün çoğulu] ve *halqâ* [*haliq* (“uraş olmuş”) sözcüğünün çoğulu] sözcüklerinin veznine benzer; *barır*: varır (gider), bu *nemir* (“pars”), *recil* (“ayakla”) ve *bekir fi hâcetihi* (“ihtiyaçlarını karşılamak için erken kalkmak”) sözcüklerine benzer; *barmâq*, *el-qerqâf* (“şarap”) ve *el-halhâl* (“hahâl”) sözcüklerine benzer. İster yalın ister türemiş olsun bu dilin bütün eylem vezinleri böyledir.

işba' nedeniyle bir ikiyazaçlı, söyleyişte üçyazaçlı olarak kabul edilebilir – *bardı*: vardı (gitti), *bârdı* da denebilir; *turdı*: ayağa kalktı, *türdü* da denebilir. Ancak bu kullanımlara yalnızca geçmiş zamanda rıza gösterilir, geniş zaman ya da eylemlikte müsaade edilmez. Bu, yalın adlara, kökün bir parçası olmadan *medd* ve *lin* yazaçları eklenmesine müsaade edilmesine benzer – *yığaç*: ağaç, kök-biçimi *yığaç*'tır; *tanûq*: tanık, kök-biçimi *tanuq*'tur. Ancak hem adlar hem de eylemler için daha doğru ve bozulmamış (*fasih*) olan biçim söyleyişte kısa ve sözcelemede sağlam olmalıdır.

Eylemlik bütün eylemlerde tek bir biçime sahiptir. Bu biçime, *kaf* veya *gayn* içeren veya söyleyişte *işba'*lı olan sözcüklerde gövdeye *müm elif kaf* [-*maq*] ya da *kef* içeren veya *rikhat*'in söz konusu olduğu veya üç ünlüsü *imâle*'li sözcüklerde *kaf* yerine *kef* kânaarak aynı ekin [-*mek*] eklenmesiyle ulaşılır. *kaf* örneği: *ol ya qurdu*: o, yayı kurdu, *qurâr*, *qurmâq* – sözcük *kaf*lı olduğu için eylemlik *kaf*'lidir. *gayn* örneği: *ol sût sagdı*: o süt sağdı, *sagâr*, *sagmâq* – sözcük *gayn*'li olduğu için eylemlik *kaf*'lidir. *işba'* örneği: *er bardı*: adam gitti, *barır*, *barmâq*; *turdı*: ayağa kalktı, *turur*, *turmâq* – sözcük *işba'*lı olduğu için eylemlik *kaf*'lidir. *kef* örneği: *keldi*: geldi, *kelir*, *kelmek* – sözcük *kef*'li olduğu için eylemlik *kef*'lidir. Aynı durum titreşimsiz (ince) *kef* için de geçerlidir, nitekim *ol meni ögdi*: o beni övdü, *ögër*, *ögmek* denir – [sözcüğün] esas kısmı titreşimsiz (ince) *kefe* sahip olsa da eylemlik tıpkı [kökte titreşimsiz *kefe* sahip olan] *sâlim* sözcüklerde olduğu gibi titreşimsiz *kef*'lidir. *rikhat* örneği: *er telim serdi*: adam çok sabretti, *serer*, *sermek* –

sözcükte *rikkat* söz konusu olduğu için eylemlik *kefl*dir. Buna benzeyen *işba*’lı bir sözcüğün eylemlik biçiminin *kaf*’lı olduğunu hatırlayın: *beg anı sardı*: bey, onu azarladı, *sarar*, *sarmâq*; *er bitig türdi*: adam kitabı [başka bir şeyi de olabilir] dürdü, *türür*, *türmêk*; *ol yarmâq tərdi*: o, para biriktirdi, *tərer*, *tərmêk*; *at sürdi*: at sürdü, *sürer*, *sürmek* – [bu durumlarda] işaret ettiğim kurallar uyarınca eylemlik *kefl*dir. Bu, kitaptaki bütün bölümler boyunca, ister yalın ister türemiş olsun, istisnasız bütün eylemler için geçerli olan umumi bir kuraldır. *kaf* ve *kef*in kapsamı verilen örneklerle ziyadesiyle idrak edilebilir, dolayısıyla onları dikkatle tetkik edin. Eylemlikler üzerine olan kaidelerin yekûnu budur.

Eden eylemi icra ettiğinde onunla tamlamaya giren ve ad gibi davranan başka bir tür eylemlik vardır. Bunun için kural *kaf*, *gayn* ya da *işba*’ içeren sözcüklerde gövdeye *kaf ye* [-qı], daha önce sunulan örneklerde olduğu gibi zıttı durumda *kaf* yerine *kef* koyarak aynı ek [-gi] ya da anılan şeye bağlanacak biçimde *gayn ye* [-gı] eklemektir. Gövde, buyrum kipi biçiminde sabit kalan bölümdür: *ol bağ bardı*: o, hiç bir şey üzerinde durmaksızın bir gidiş gitti; *anıg iş qılıgı belgülig*: onun iş yapması aşikârdır; *sökel tinıgı artaq*: hastanın soluğu kötü – bu, “adam iç çekti” anlamına gelen *er ulug tındı* ifadesinden türetilmiştir. *menig yorıqım neteg*: benim gidişim nasıl; *senig yorıqı neteg*: senin gidişin nasıl; *anıg yorıqı neteg*: onun gidişi nasıl. Bu bir eylemlik tamlamasıdır [kurulmuş eylemlik]. Kökü “seyahat etti” anlamına gelen *yorıdı* sözcüğüdür. Bu eylemde *kaf* yoktur. *gayn* yalnızca eylemlikleri *kaf*’lı olanlarda [olan sözcüklerde] görülür. Kendisinden eylemlik türetilecek bu türden eylemler için kural en iyi, geçmiş zamanı işaret eden *dal* ve *ye* atıldıktan sonra sözcüğün buyrum kipi biçiminde kalan kısmı olan gövdede incelenir. Bu anlam [geçmiş zaman] söz konusu olduğunda *kaf* alamayan sözcüklerde *kef* görünür – *anıg yarmâq tēriği hōr*: onun para biriktirşiine bak; *tâz keligi bōrkçike*: kelin gelşi (kelliğini örtecek bir şey bulmak için) şapkacıdır. Bu kaçamayacağı birinden kaçmaya çalışan biri için kullanılır. Eylemin kökü keldi: geldi’dir; bu anlamdan türetildiğinde gördüğünüz gibi eylemliksel *kef* eklenmiştir. Eylemlik bu anlamda ve bu seviyedeyken *gayn*’ın yerine geçen *kaf*’a rastlanmaz; ancak bu seviyeden sonra, *gayn*’ın gözükmesinin zor olduğu bir yerde, yani *sâlim* bir eylemlik tamlaması oluşturacak biçimde geçmiş zamanı işaret eden *dal* ile *ye*’nin arasında *kaf* görülür. Yukarıdaki izah uyarınca benzer bir yerde *kef* de görülür – *barđı*: gitti, bundan bir eylemlik *anıg barduqı barmăduqı bîr*: onun varması varmaması bir biçiminde yapılır; *türdi*: ayağa kalktı, bundan bir eylemlik *menig turduqum turmăduqum bîr*: benim kalkışım kalkmayışım bir biçiminde yapılır. Bu tür söz konusu olduğunda *gayn* ortaya çıkmaz; zira “kalkış” anlamına gelecek biçimde *turduqı* yerine *turduğı* denilemez, keza “benim varmam [varmamam]” anlamına gelecek biçimde *menig bardugum barmăduqum* ifadesi de kullanılamaz. Bu tür içinde *gayn* kullanımı vuku bulmaz. Ancak *kef* görülür,

nitekim *anıg heldüki kelmedüki bîr*: onun geldiği, gelmediği bir, *seniñ kördüğü körmedükünğ bîr*: senin gördüğün görmediğin bir denir. Bu eylemlilik türünü [kitabın ilerleyişi içinde] ne adların ne de eylemlerin içinde andım, çünkü her kim ki bu kuralları idrak eder, çeşitli lehçeler dahilinde bunları kendi başına oluşturabilir. Bu kural –ister yalın ister türemiş olsun– *sâlim*, illetli, katmerlenmiş ve benzeri bütün eylem türleri için geçerlidir.

Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri iki ünsüzden oluşmaktadır, bu nedenle onu “ikiyazaçlı” olarak adlandırdık – *bar*: git; *kel*: gel. Bu köktür. Buyrum kipi biçiminin nesnesi tekilse *Türklerin* çoğu gövdeye *kaf*’lı ya da *ışba*’lı sözcüklerde *gayn* ve *lâm*, *gayn*’la biten sözcüklerde *kaf* ve *lâm*, *kefli* ya da *imâle*’li ya da *rikkat*’in söz konusu olduğu sözcüklerde *kef* ve *lâm* ekler. Bu durumda eylem kipi biçimi ikiyazaçlıdan dört yazaçlıya ya da üçyazaçlıdan beşyazaçlıya ya da dört yazaçlıdan altıyazaçlıya artar – *bargıl*: git, *turgıl*: kalk; bunlar *ışba*’lı sözcüklerdir, bu nedenle sonek *gayn* ve *lâm*’dır. Sonu *gayn*’lı olanlara örnek *tâgqa aqqıl*: dağa çık, *süt sâgqıl*: süt sağ’dır; bunlar *gayn*’la biter, bu nedenle sonek *kaf*’lıdır. *kefli* olanlara örnek *ewke kirgil*: eve gir, *yarmâq tergil*: para biriktir’dir; yukarıda izah ettiğim şeyden dolayı sonek *kefli*dir ve sözcüğün ikiyazaçlıdan dört yazaçlıya dönüşmesine neden olmuştur. Üçyazaçlılara örnek: *yük kötür*: yükü taşı, *tâm ôtür*: duvan del; buyrum kipi [biçimleri] *kötürgil*, *ötürgil* [olacaktır]; üçyazaçlıdan beşyazaçlıya dönüşmüşlerdir. Dört yazaçlılara örnek: *at suwgâr*: ata su ver, *meni odgur*: beni uyandır; buyrum kipi [biçimleri] *odgurgil*, *suwargil* [olacaktır] – buyrum kipi biçimi dört yazaçlıdan altıyazaçlıya çıkmıştır. Bu tür buyrum kipi biçimlerinin yapımına yalnızca hitap edilen kişi tekilse müsaade edilir, ikil ya da çoğul söz konusuysa bunlar uygulanmaz.

İkil ve çoğul için buyrum kipi biçimi tek bir kalıba göre yapılır ve eril ya da dişil ayrımı yoktur – *bar*: git [tekil], *bariñglâr çigü*: (ikiniz) gidin [ikil], çoğul *bariñglâr qamug* [“hepiniz gidin”].

Hitap edilen kişi yaşı ya da mevkisi nedeniyle hürmet görüyorsa *Türkler* çoğul biçimi kullanarak ona seslenir: *bariñg*: git [gidin – tekil] – kök-anlamı “gidin”dir [çoğul]. *Oğuzlar* ve *Qıfçâqlar* *bar*: git ve *bariñg*: gidin ifadelerini kullanır; çoğul anlamı veren *-lâr* atılmıştır ve eğer hitap edilen kişiye hürmet ve saygı gösterildiğini ifade etmek isterlerse bunun yerine [tekil için] genizsil *kefle* birlikte *ze* getirirler – bu onların lehçesinde tekile hitap etmek için kullanılan “çoğulun çoğulu”dur; şu dürtlükte de kullanılmıştır,

awlap meni qoymanğız
ayıq ayıp qıymanğız
aqar közüm oş tenğiz
tegre yöre quş uçar

Beni avlayıp terk etmeyiniz
Sözünüzden dönmeyiniz
Akar gözüm sanki deniz
Yöresinde uçar kuşlar

Bu biçime yalnızca ikinci kişi söz konusu olduğunda müsaade edilir. Buyrum kipinin birinci ve üçüncü kişi biçimlerinde görülmez, zira genizsil *kef* yalnızca buyrum kipinin ikinci kişi biçiminde düşünülebilir. Ancak *bardıng*: *vardın* (gittin) ve *keldıng*: *geldin* sözcükleri buyrum kipi biçimini değil, ikinci kişi çekimindeki bir eylemi ifade eder. Dolayısıyla arkasında bir iz bırakmadan yazaç ortadan kaybolmaz [bu iki kullanımın birbirine karışması zordur]: *barıng*: *git*.

Geçmiş zaman imi olan *dal* birinci, ikinci, üçüncü kişiler için her zaman *kesre* alır: *bardım*: *vardım* – *dal kesre* alır; *bardıng*: *vardın* – *aynısı*; *bardı*: *vardı*. *dal* bütün durumlarda *kesre* almıştır. *mîm* birinci kişi imidir – *bardım*: *vardım*. Genizsil *kef* (*ng*) ikinci kişi imidir – *bardıng*: *vardın*. *ye* üçüncü kişi imidir – *bardı*: *vardı*. Hürmet gösterilen biri için kullanılan ikinci tekil kişide *Türkler bardıngız*: *vardınız* (tekil) der; kök-anlamında *ze* ve genizsil *kef* (*ng*) çoğul için kullanılır, keza *Oğuzlar* ikinci çoğul kişi için *bardıngız*: *vardınız* (çoğul) der. *Oğuzlar* bu kullanımında kuralı gözetir, ancak *Türkler* ifadede güzellik sağlamış ve ast ve üst arasındaki ayrımı muhafaza etmiştir. Andığım biçimlerin hepsinde, daha önceki izahım uyarınca, *dal kesre*'lidir. Bu bütün *Türklerin* dilinde kullanılan ve her bir kitapta anılan bütün eylemler için geçerli bir kuraldır.

Bu ve bütün bölümlerde etken ortaç, değişik anlamları ifade eden beş biçime sahiptir. [Lehçeler arasında] yalnızca eylemin doğrudan edenden hâsıl olduğunu ifade eden ortacın biçimi konusunda bir ayrılık vardır; diğer eylemden türemiş sıfatlar [ortaçlar] hususunda uyum içindedirler. Bütün *Türkler*, ifade ettikleri değişik anlamlarla birlikte onları aynı usulde kullanır.

1. Üzerinde uzlaşmayan biçim – *bardaçı*: *varı* (varan kimse); *turdaçı*: *ayağa kalkan kimse* (kalkıcı). Bu ortaç geçmiş zamana dayanır. *Oğuz*, *Qıfçâq*, *Yagma*, *Oğraq* ve *Rûs* ülkesine kadar uzanan *Suvâr* ve *Beçeneklerin* lehçesinde geçmiş zaman imi olan *dal* ve *ye*'nin arasına *cim* getirilir. Bu kural uyarınca yapılır, zira *bardı*: *vardı* sözcüğünde *dal* geçmiş zaman imi görevi gören yazaçken, *ye* (*i*) üçüncü kişiyi ima eder. Bunun [yani bu anlama gelen *ye*'nin] ikinci kişi söz konusu olduğunda –*bardıng*: *vardın*– ve keza birinci kişide –*bardım*: *vardım*– atıldığına dikkat edin [bu kullanımlardaki *ye*'ler (*i*) geçmiş zamana aittir]. Buna karşın *dal* atılmaz ve eylemin geçmiş zaman kipinde olduğu bütün durumlarda yerini muhafaza eder. [Diğer yandan] *bardaçı* sözcüğünde *cim* ve *ye*'nin edene ilişkin imler olduğu bilinmektedir. Bu, geçmiş zamanda üçüncü kişiyi ima edenle aynı *ye* değildir. Eğer böyle olsaydı, bir “ilgi” veya “betimleme” adına dayanması gerekirdi, *etçi*: *kasap*, *etmekçi*: *ekmekçi* gibi. Bütün Türk grupları uğraş, meslek betimleyen adlar elde etmek için adların sonuna *cim* ve *ye* ekleme [–*çı*, –*çi*] konusunda uzlaşır – *tarıg*: *ziraat*, *tarıgçı*: *çiftçi*; *etük*: *çizme*, *etükçi*: *çizmec*i anlamındadır. *bardaçı*: *varı* (varan kimse), *turdaçı*: *ayağa kalkan kimse* (kalkıcı) gibi sözcüklere gelince, bunlar da

betimleyici adlardır [sıfat], ancak yukarıda geçenler adlardan türemişken bunlar eylemden türemiştir. Bu, kurallarının tek ilkeye dayanması durumuna uygundur. Bu kural *kaf*lı ya da *kefli* ya da *işba*"lı ya da başka türde sözcükler için değişmez.

Çigil, Kâşgar, Balâsâgün, Argu, Barsgân ve Yukarı Çin'e dek Uygur lehçesinde bu anlamın söz konusu olduğu ortaç, buyrum kipi biçimine dayanır. Geçmiş zaman imi *dal*'ın yerine *kaf*lı ya da *gayn*'li ya da *işba*"lı sözcüklerde *gayn*, zıttı durumda ise titreşimli *kef* geçer. Her iki durumda da *cim* ve *ye* sabit kalır – *bar*: var, bu lehçelerde “vancı (varan kimse)” anlamına gelecek biçimde *bargūci* denir; *tur*: ayağa kalk, *turgūci*: ayağa kalkan kimse (kalkıcı). *kaf*lı olanlar – *ya qurgūci*: yay kurucu; *tawâr qapūci*: mal çalıcı. *gayn*'li olanlar – *at suwgargūci*: atlara su verici; *meni ođgurgūci*: beni uyandırıcı. İkiyazâçlılar bölümünde *gayn*'li sözcüklerde bu *gayn kaf*a dönüşmüştü – *tâgqa aqūci*: dağa tırmanıcı; *qōy sagqūci*: koyun sağıcı. *gayn kaf*a dönüşür, çünkü aynı cins iki boğazsıl yazaç yan yana gelmiş ve söyleyişte ağırlık oluşmuştur, bu ağırlıktan kurtulmak için biri *kaf*a çevrilir. Aynı durum sözcüğün son yazacı *gayn*'ken buyrum kipi biçimi içinde geçerlidir – [buyrum kipi biçiminin sonekindeki *gayn*] *kaf*a çevrilir: *tâgqa aqıl*: dağa çık; *sūt sagıl*: süt sağ. *kaf*lı olanlarda, geçmiş zaman imi olan *dal*'ın yerine titreşimsiz *kef* geçer – *kūlgūci er*: gülcü adam; *ewke kirgūci*: eve girici. *imâle*'li olanlar – *yarmâq tērgūci*: para delici; *at sūrgūci*: at sürücü.

Oguzlar ve onları takip ettiğini beyan ettiklerim, konuşmaları ilk usule dayanacak biçimde, kuralı gözetirler; ancak ikinci biçim söz konusu olduğunda Oguzlar ve diğerleri, Çigil Türkleri ve geriye kalanlarla bazen uzlaşır, dolayısıyla ayırım ortadan kalkar. Buna karşın Oguzlar “gelin ile güveyin akrabaları arasında söz getirip götürün aracı”ya *yorigci* der, *yoridaçi* demez. Ve “çiftçi”ye *tarigci* der, *taridaçi* demez. Bu bütün lehçeler için doğru kullanımdır. Bu betimleyici adları buyrum kipi biçimini esas alarak oluşturdukları ve buyrum kipi biçimi de ünlü-almayan bir yazaçla bittiği için yalnızca edene ilişkin iki im olan *cim* ve *ye*'yi [-ç-, -çi] ekleyip *baruçi*: vancı, *turuçi*: kalkıcı gibi bir kullanıma gidemezler, çünkü bu durumda *re* ünlü-almış olur ve yapı buyrum kipi biçiminden uzaklaşır. Dolayısıyla *kaf*lı ya da *işba*"lı sözcüklere *gayn*, zıttı sözcüklere *kef* ekleyerek buyrum kipi biçimini ünlü-almamış bir son yazaçla korumuş olurlar. Demek ki söz konusu lehçelerdeki bu türden sıfatların buyrum kipi biçimine dayandığı aşikârdır. Ayrıca bu sıfatlara aynı anlama gelecek biçimde başka yazaçlar eklemektense, *gayn* ve *kef* eklenmesi daha munasiptir, çünkü bunlar eylemlikte de görülür – *anıg turugi neteg*: onun ayakta duruşu nasıl; *tâz keligi bōrkçiğe*: kelin geliş şapkacıya.

[Arapçada] bazı durumlarda ortaç eylemlik biçiminde ifade edilebilir, örneğin *nâimun* (“uyuyan adam”) yerine *racûlün nevmün* ya da *sâim* (“oruç tutmak”)

yerine *savmun* ya da Hakk'ın *qul era'aytum in esbaha mâ'ukum gavran* ("De ki: eğer suyunuz çekilse, ..." [K. 67:30]) ayetinde olduğu gibi *gairan* yerine *gavran* kullanılabilir.

İşte bütün bölümler boyunca geçecek, [lehçesel] öbeklerin üzerinde uyum sağlayamadığı sıfat çeşidi budur.

2. Eylemin sürdürdüğü ya da sıklıkla icra edildiği anlamını veren ortaç. Bütün [lehçesel] öbeklerin, bütün bölümler boyunca üzerinde uzlaştığı bu ortaç çeşidi buyrum kipi biçimine dayanır. Buyrum kipi biçimine *kaf*'lı ya da *işba*'lı sözcüklerde *gayn elif nun* [-gân], *kefli* ya da *imâle*'li sözcüklerde *gayn* yerine *kef* getirilerek aynı ek [-gên] eklenir – buyrum kipi biçimi *bar*: var'dır, bu eylemin sıklıkla icra edildiğini ifade etmek için *ol er ewke bargân*: o eve çok giden adamdır, *ol er ol iş-lârqa turgân*: bu sıklıkla üzerine iş alan bir adamdır denir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamı methediyor)

<i>turgân ulug işlaqa</i>	Büyük işleri üzerinealandı
<i>tergi urup aşlaqa</i>	(Şölenler için) sık sık sofraya serendi
<i>tumlug qadır qışlaqa</i>	Kışın acı soğuşunda
<i>qodtı erig umduru</i>	Halkı (iyiliğini ve cömertliğini) diler bırakarak gitti

kefli olanlar – *külgên er*: gülen adam, buyrum kipi biçimi *kül*: gül'dür ve bu yazaçlar buyrum kipi biçimine söz konusu anlamı verecek biçimde eklenmiştir.

Şimdi, bu sıfat biçiminde, eylemin sıklıkla gerçekleştiğini ifade edecek biçimde *gayn* ve *kef* eklenmesine müsaade ediliyorsa, *barquç*: gidici, *kelgüç*: gelici gibi ifadelerde bunları kullanmak da uygundur, çünkü daha az sıklıkla gerçekleşen daha yaygın olana dayanır; bu iyice bilinmelidir. Bu biçim, *innehu le-şerrab bi-enqu'* ("o, bataklık-suyunu sürekli içer"), *telle' encud* ("tepelere tırmanan kimse"), *mit'âm* ("besleyici"), *mit'ân* ("mızrak atıcı") ifadelerinde de geçen Arapçadaki *fa'âl* ve *mif'âl* kalıplarına benzer. Bu kullanımların tümü eylemin sıklıkla icra edildiğini ifade eder.

3. Birinin eylemi üstlenme arzusunda ya da icra etmek üzere olduğunu ifade eden ortaç. Bu [doğrudan] buyrum kipi biçimine dayanmaz. Gövdeye, *kaf*'lı ya da *gayn*'lı ya da *işba*'lı sözcüklerde *gayn sin elif kaf* [-gsaq], *kefli* ya da *rikhat*'li sözcüklerde ise ortadaki *gayn*'ın ve sondaki *kaf*'ın yerine *kef* getirmek suretiyle aynı ek [-gsêk] eklenir. Buyrum kipi biçiminde ünlü-almayan yazaç şimdi *kesre* almaktadır – *bar*: git (var), gitme arzusunda olan birini anlatmak için *ol ewke barıgsâq ol*: o, eve gitme arzusundadır denir; *tur munda*: burada dur (kal), bu fikri ifade etmek için *ol munda turıgsâq ol*: o, burada kalma isteğindedir denir. *kefli* olanlar – *ol berü kelıgsêk erdi*: o, buraya gelmek isteği ve niyetindedir; *ol ewke kirıgsêk ol*: o eve girmek arzusundadır; *ol tawar terıgsêk ol*: o, para biriktirmek arzusundadır. Bu kuralları ezberleyin!

Bu [sonek] aynı zamanda bir adamın bu anlamla ifade edilebilecek bir durumda olduğunu anlatmak için adlara eklenmiş bir biçimde de bulunabilir – *ol er tawarsâq*: o adam para ister; *bu urâgut ol ersêk*: bu kadın erkek arzular. Ancak adlarda *gayn* ve *kef* görülmez.

4. Birinin, gözükmeyen ancak anılan bir eylemi icra etmesi gerektiğini ya da icra etmeye niyetlendiğini ifade eden ortaç. Bu ortaç çeşidi, buyrum kipi biçimi üzerine kurulur. Buyrum kipi biçiminin son yazacı (ünsüzü) ünlü-almamış biçimde sabit kalır ve buna, *kaf*'lı ya da *işba*'lı sözcüklerde *gayn lâm kaf*, [zıttı sözcüklerde] ortadaki *gayn* ve sondaki *kaf*'ın yerine *kef* gelecek biçimde aynı ek eklenir – *bar*: git (var), *ol barguluq erdi*: o gitmeliydi ya da gitmeye niyetlendi; *ol munda turguluq erdi*: o, burada kalmalıydı ya da kalmaya niyetlendi. *Oguzların* bir kısmı *lâm*'ı *sin*'le değiştirir – *ol munda turugsaq erdi*: o, burada kalmalıydı; *o mundın barig-saq tegül*: o, buradan gitmeyecek.

Bu sıfat türü ikiyazaçlıdan beşyazaçlı, [üçyazaçlıdan] altıyazaçlı ve dört yazaçlıdan yediyazaçlı yapar. Münasip yer geldiğinde Allah'ın izniyle bunların hepsi görülecektir.

5. Birinin eylemi icra etmeyi aklına koyduğunu ifade eden ortaç. Bu, edenin eylemi icra etmeye niyetlendiği ilk biçime [aynen alınmıştır – bir önceki biçime –çn] yakındır. Bu ortaç çeşidi buyrum kipi biçimine dayanmaz; daha ziyade sözcüğün son yazacının ünlü-aldığı, sonekin ilk yazacının ise ünlü-almadığı bir biçim arz eder ve bu tüm bölümlerde böyledir – *bar*: git (var), *kaf*'lı ya da *işba*'lı sözcüklerde gövdeye *gayn lâm ye* [-gılı], *kefli* ve *rikhat*'li sözcüklerde ise *gayn*'ın yerine *kef* geçecek biçimde aynı ek [-gli] eklenir; *men sanğa bariglı men*: aklında sana gitmek vardı; *ol munda turuglı ol*: o, burada kalmayı aklına koymuştu (kurmuştu). *kefli* olanlar – *ol manğa keligli turur*: aklında bana gelmek vardır ve bu azimdedir; *ol manğa tawâr berigli ol*: o, bana mal verecek.

Bu sıfat çeşidi kurulmuş [gerçek olmayan] eylemliğe dayanır, ancak buna *lâm* ve *ye* eklenir ve böylece sıfat yapılır; daha önce izah ettiğimiz gibi gövdeye *gayn* ya da *kef* eklendiğinde ve ünlü-almayan yazaç [ünsüz] ünlü-aldığında eylemin şu an icra edilmekte olduğunu ifade eden bir kurulmuş eylemlilik biçimi ortaya çıkar – *anıg barigı kôr*: onun gidişini gör; *anıg keligi kôr*: onun gelişini gör. Bu bir eylemlilik olduğu için, beyan ettiğim gibi, *lâm ye* eklenmesiyle sıfat olur.

Bu tür sıfatlar üzerine, bütün *Türkler* arasında eksiksiz bir uzlaşma vardır.

Kendilerine özgü anlamlarıyla birlikte bütün eylemlerden oluşturulabilecek beş çeşit sıfat bunlardır.

Edilgen ortaç bütün bölümlerde tek bir usulle oluşturulur; buyrum kipi biçimine *mim şın* eklenir – *ya qur*: yayı kur (ger), edilgen ortaç biçimi *qurmuş ya*: kurulmuş (gerilmiş) yay'dır; *qazmış arıq*: kazılmış ark. Gövde sabit kalır ve bu iki yazaç ona

eklenir. Bu geçişli eylemler için geçerli olan durumdur. Geçişsiz eylemler geçmiş zaman için de *mîm şın* alır – *ewke barmış*: eve gitmiş, ama ben bunu görmedim; *ol marîğa kelmiş*: o bana gelmiş, ama benim bundan haberim yok. Bu örneklerde *bardı*: gitti, *keldi*: geldi sözcüklerindeki geçmiş zaman imi olan *dal* ve *ye'nin* yerinde *mîm* ve *şın* vardır. Bu iki biçim arasındaki ayrım şudur: geçmiş zaman biçimindeki eylemlerdeki *dal ye*, eylemin konuşmacının huzurunda gerçekleştiğini ifade eder. Onun hazır bulunduğu bir biçimde gerçekleştiği için eylemin doğruluğu tespit edilmiştir. Eğer biri *bardı* diyorsa bu “o gitti ve ben onun gidişini kendi gözlemlerimle gördüm” anlamına gelir. Diğer yandan *mîm şın*, eylemin konuşmacının mevcut olmadığı bir durumda gerçekleştiğini ifade eder – *ol barmış*: o gitmiş, ama ben gittiğini görmedim; *ol kelmiş*: o gelmiş, ama ben geldiğini görmedim. Bu, geçişsiz olsun ya da olmasın, geçmiş zaman biçimindeki bütün eylemler için geçerli, umumî bir kuraldır. Örneklerin kanıtladığı gibi ne *kaf*’lı veya *işba*’lı ya da *kefli* veya *rikkat*’li sözcükler arasında ne de eril ya da dişil kullanımlar bağlamında bir farklılık yoktur. *barmış kişi*: gitmiş adam, *kelmiş er*: gelmiş adam ifadelerinde *mîm şın* eylemi sıfat haline getirmiştir. *bardı*, *keldi* kullanımlarında *dal ye'nin* böylesi bir işlevi yoktur.

Çekim. Lehçe gruplarının büyük bir bölümü –Yagma, Tuxsı, Çigil, Argu ve Çin’e varıncaya dek Uygur– *dal* ve *ye*’yle düzenlenen geçmiş zaman hususunda uyum içindedirler – *bardı*: vardı (gitti). Ancak Oguzlar, *Qıfçâqların* bir kısmı ve *Suvârlar* onlardan ayrılır ve *kaf*’lı, *gayn*’lı ya da *işba*’lı sözcüklerde *ye*’yi *kaf*’la ve *kefli* ya da *rikkat*’li sözcüklerde *ye*’yi *kefle* değiştirirler. Bu lehçede tekil ve çoğul arasında bir fark yoktur ve bunlar tek bir biçime sahiptir. *kaf* örneği – *ya qurduq*: o, yay kurdu (gerdi), *men ya qurduq*: ben yay kurdum (gerdim), *biz ya qurduq*: biz yay kurduk (gerdik). *gayn* örneği – *ol sût sagduq*: o sût sağdı; *olâr tâğqa agduq*: onlar dağa tırmandı, birinci kişi *biz agduq*: biz tırmandık. *işba*’ örneği – *ol anı urduq*: o, onu dövdü, *men munda turduq*: ben burada kaldım. *kef* örneği – *ol keldük*: o geldi, *biz keldük*: biz geldik, *olâr ewke kirdük*: onlar eve girdi. *imâle* örneği – *men anğar tawâr bērdük*: ben, ona mal verdim; *men yarmâq tērdük*: ben para biriktirdim. Gördüğünüz gibi bu örneklerin hiçbirinde tekil çoğul ayrımı yoktur. *Oguzların* büyük bir kısmı birinci kişi için *kaf* yerine *mîm* kullanır ve [*barduq* yerine] *bardım* der; çoğul ve tekil kullanımlar aynı biçime sahiptir. Ancak üçüncü kişi de *Türklerle* uzlaşır ve “gitti, geldi” anlamına gelecek biçimde *barduq keldük* demezler.

Buyrum kipi biçimi bütün lehçelerde aynıdır.

Olumsuz – *barmâdim*: gitmedim; *kelmêdim*: gelmedim. Bu hususta birinci kişi söz konusuysen bütün lehçeler arasında bir uzlaşma vardır. Üçüncü kişinin olumsuzu – *barmâduq*: duyduğum ya da bildiğim kadarıyla gitmedi; *kelmêdük*: bildiğim kadarıyla henüz gelmedi. Böylesi bir olumsuzluk anlamı, önesürüm hususunda işa-

ret ettiğimiz şeye tekabül eder – *barmış*: gitmiş, ama ben onu görmedim ya da gidişine tanık olmadım; *kelmış*: gelmiş, ama ben gelişini görmedim. Olumsuzluk anlamı, bütün eylemlerde, *kaf*lı ya da *işba*’lı sözcüklerde *kaf*la, zıttı sözcüklerde *kef*le kurulduğunda böylesi bir yananlama sahiptir. Ancak eğer olumsuzluk vurgulanmak istenirse *barmadı*: kesinlikle gitmedi, *kelmēdi*: kesinlikle gelmedi denir. *Oguzlar* böylesi bir vurgulamayı *barduq*: gitti, *keldük*: geldi biçimlerini kullanarak ifade eder. *kaf* ya da *kef* üçüncü kişinin ye’sinin ya da *Türklerin* olumsuz biçiminin birinci kişinin *mim*’inin yerine geçer – *barmāduq*: gitmedi; *kelmēduk*: gelmedi. Bu [Oguz lehçesinde] pekiştirme imi olarak kullanılır. Bu istisnasız bütün eylemler için geçerli olan umumi bir kuraldır.

Vurgulama amacıyla kullanılan eylemlik, Arapçadaki kuralın aksine, eylemden önce gelir: *ol barmāq bardı*: o, bir geliş geldi – eylemlik eylemden önce gelmektedir; *ol kelmēk keldi*: o, bir gidiş gitti – eylemlik geçmiş zamandan [yani eylemden] önce gelmektedir.

Eylem çekimi – *bardı*: gitti; *barır*: gider; *barmāq*: gitmek, gidiş; buyrum kipi biçimi *bar*: git [tekil], çoğulu *barınglār*: git (gidin). İkinci çoğul kişinin buyrum kipi biçimine *lām elif re [-lar]* eklemek *Türklerle* ait bir kuraldır; onlar [yani *Oguzlar*] *Türklerin* hürmet gösterdikleri bir kimseye seslenirken kullandığı genizsil *kefi* (*ng*) ikinci çoğul kişi için kullanır – *barıng*: gidin [çoğul].

Yasaklayıcı (olumsuz buyrum) için bütün lehçelerde geçerli olan yegâne usul, buyrum kipi biçimine *mim elif* eklemektir – *barma*: gitme, *turma*: ayağa kalkma; çoğul biçimleri *barmānglār*: gitmeyin, *turmānglār*: ayağa kalkmayın. Üçüncü kişi biçimleri *barmāsūn*: gitmesin, *kelmēsūn*: gelmesin.

[Önceki kullanımın] önesürüm hali *barsūn*: gitsin, *kelsūn*: gelsin biçimindedir. Bütün lehçelerde buyrum kipinin ikinci kişi biçimine *sin vav nun* eklenir.

[Geniş zaman]. Birinci kişi – *barır men*: ben giderim. *Oguzlar* geniş zamanda *re*’lerin birini atar; gövdenin *re*’sini muhafaza eder, geniş zamanla gelen *re*’yi göz ardı ederler – *men baran*: ben giderim, *men turan*: ben kalkanım. Ancak eğer gövdede *re* yoksa, geniş zaman *re*’sini eklerler: *men kelirēn*: ben gelirim – *keldi*: geldi, sözcükte *re* yoktur; *men küleren*: ben gülerim – *küldi*: güldü, sözcükte *re* yoktur. Aynı zamanda *mim*’i *elif*le değiştirirler – *men barır men*: ben giderim ifadesinde eylemden sonra gelen; *Türkler*, biri köke diğeri geniş zamana ait olacak biçimde iki *re* kullanıp bunu takiben *men koyarak qurar men*: ben kuranım derken, onlar *men ya quran*: ben yayı kuranım der. *Türklerin* kullanımı kurala uygundur; *Oguzların* yaptığı şey kural uyarınca degildir, ama sadelik içindir.

Olumsuzluk – *ol barmās*: o gitmez; *men barmās men*: ben gitmem. Lehçe grupları arasında bu hususta bir ayrım yoktur. Geniş zamandaki eylemlerde olumsuzluk, ister birinci ister üçüncü kişide olsun, buyrum kipi biçimine *mim elif sin*

[-mas] ekleyerek sağlanır. Çoğulda ise bu eylemlere *-lâr* ilgecini eklersiniz – *olâr barmâslâr*: onlar gitmez; *bulâr barmâslâr*: bunlar gitmez; *biz barmâsmuz*: biz gitmeyiz.

Eğer birinin bir şeyi gelecekte yapacağını ifade etmek isterseniz, buyrum kipi biçimine *kaf*lı ya da *işba*’lı sözcüklerde *gayn elif ye* [-gây], zıttı sözcüklerde aynı ekin *kefli* biçimi [-gêy] ve *gayn*’lı sözcüklerde aynı ekin *kaf*lı biçimi [-qây] eklenir – *ol ya qurgây*: o, yay kuracak; *ol sût sâgqây*: o, sût sağacak; *ol ewke bargây*: o, eve gidecek; *ol maŋga kelgêy*: o, bana gelecek; *ol yarmâq têrgêy*: o, para [başka bir şey de olabilir] biriktirecek.

Edenin eylemi icra etme noktasında ya da icra etmek üzere olduğunu ifade etmek için buyrum kipi biçimine, *kaf*lı ya da *işba*’lı sözcüklerde *gayn elif lâm re* [-gâlr], *gayn*’la biten sözcüklerde aynı ekin *kaf*lı biçimi [-qâlr] ve bunun dışındaki sözcüklerde de aynı ekin *kefli* biçimi [-gêlr] eklenir. Bu bütün lehçeler için aynıdır – *men bargâlr men*: ben varmak (gitmek) üzereyim; *men turgâlr men*: ben kalkayazdım; *ol ya qurgâlr*: o, yay kurmak üzere; *ol tâgqa agqâlr*: o, dağa çıkmak üzere, çıkayazdı. *kef* örneği – *ol ewke kirgêlr*: o, eve gireyazdı, neredeyse girdi; *o, yarmâq têrgêlr*: o, para biriktirmek üzeredir. Bu, bütün eylemlerde geçerli olan umumi bir kuraldır.

Zaman, mekân ve araç adları gövdeye, *kaf*lı ya da *işba*’lı sözcüklerde *gayn ve vav*, *kaf*lı ya da *imâle* ya da *rikkat*’in söz konusu olduğu sözcüklerde ise *gayn* yerine *kefin* getirilmesiyle aynı ekin eklenmesiyle oluşturulur. Bu Çıgıl, Yagma, Tuxsı, Argu ve Yukarı Çin’e dek Uygur lehçelerinde görülen durumdur. Oguz, Qıfçâq, Beçenek ve Bulgâr lehçelerinde ise böylesi adlar meydana getirmek için buyrum kipi biçimine *sin* ve *ye* eklenir. Zaman [ve mekân] adı – *bu ya qurgu ugur ermês*: bu, yay kuracak zaman değil; *bu turgu yêr ermês*: bu durulacak yer değil. Oguzlar ise aynı anlama gelecek biçimde *bu ya qurâsi ugur tegül*: bu, yay kuracak zaman değil, *bu turâsi yêr tegül*: bu durulacak yer değil der. *Ve bu tâg agqu (ugur [?]) ermês*: bu, dağa çıkacak zaman değil – daha önce de işaret ettiğim gibi [bkz. syf. 61, 65] sözcüğün son yazacı *gayn*’sa, böylesi sonelerde ona [gayn yerine] *kaf* eklenir; son cümle bunun bir örneğidir. Oguz lehçesinde ise [bu ifade] *bu tâg agâsi ugur tegül*: bu, dağa çıkacak zaman değil biçiminde söylenir. Bu sonikle birlikte “zaman” ve “mekân” anlamı vermek için kullanılan sözcükler de, yani *ugur*: zaman ve *yêr*: mekân da zikredilir. *kef* örneği – *bu ewke kirgü ôđ ol*: bu eve girme zamanıdır; *ol bizke kelgü boldı*: onun bize gelme zamanı geldi. Oguzlar bu anlama gelecek biçimde *ol bizke kelesi boldı*: onun bize gelme zamanı geldi der. Bu tür eylemler, ad gibi davranır, dolayısıyla [kişi adlarıyla] tamlama oluşturabilir – *senig bargüŋ qaçân*: benim gidişim ne zaman. Oguzlar [bu anlama gelecek biçimde] *senig barâsiŋ qaçân* der. *menig bargüm yaqtı*: benim gidişim yaklaştı; *anıg bargüsi* [“onun gidişi”]. Oguzlar “benim gidişim” anlamında *menig barâsım* der. Buradaki *sin ye* onların bu türden adlara ilişkin kuralı uyarınca eklenir. Onların lehçelerinde *kaf*lı ve *kefli* ya da benzeri

sözcükler arasında [bu biçim söz konusu olduğunda] bir ayrım yoktur; geriye kalanların lehçelerinde *gayn*'li, *kaf*'li ve *kef*'li sözcükler arasında bir ayrım söz konusudur. Her türden araç adı, eylemden türetilmesine rağmen [yalın] ad gibi işlev görür – *yēġü nēġġ*: üzerinde bir şey yenilecek nesne, tabak; *urgu*: vurmakta kullanılan nesne; *yığaç bıçġu*: ağaç kesmeye yarayan balta; *sorgu*: hacamat ederken içine kan alınan şişe, bu sözcük *emig sordı*: meme [başka bir şey de olabilir] emdi ifadesinden türetilmiştir. Bu tür adlarda da, bir öncekinde olduğu gibi, söz konusu lehçelerde *gayn*, *kaf* ve *kef* arasında ayrım vardır; ancak *Oguzlarda* [bu ayrım yine] görülmez. Kural öncekiyle aynıdır. *Oguzlar* araç adları meydana getirmek için eylemlere *sin* ve *ye* ekler – *yığaç bıçası nēġġ*: ağaç kesmeye yarayan bir şey; *yeyēsi nēġġ*: [kendisinden yemek] yenilecek bir şey.

Beyan ettiğim bu kurallar ve ilkeler yalnızca bu bölüme özgü değildir. Her bir kitapta geçen ve tasvir edilen üslup içindeki üçyazaçlı, dört yazaçlı, beşyazaçlı, altıyazaçlılara, herhangi bir istisna olmaksızın umumi bir kural olarak uygulanır. Dolayısıyla bu noktada ilkeleri ve kuralları ziyadesiyle idrak etmelisiniz, zira bu bölümde tekrarlara başvurdum ve uzun uzadıya anlattım, başka bir yerde bu kadar müsrif olmayacak ve [buraya] gönderme yapacağım. Bu, lehçelerin ilkelerinin kimyasıdır. Onların hesabına sayısız defter harcadım. Bu ilkeleri bir kez iyice öğrenirseniz, geri kalanı kendiliğinden gelecektir; öğrenmede gayretli davranırsanız, bir Türk'den duyduğunuz herhangi bir sözcüğü anlamak, kökünü bilmeseniz bile, size zahmet vermeyecektir. Bunları iyice kavrayın!

İkiyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'aldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

tüpirdi, qapardı, quturdi, qopurdi, köpürdi, bütürdi, baturdi, taturdu, tütürdi, tuwırdı (?), qatarı, qaturdi, quturdi, kötürdi, süçirdi, qaçurdu, keçürdi, köçürdi, toğurdu, qağırdı, qudurı, keğürdi, keğirdi, qarardı, qurırdı, qızardı, tazardı, tüzerdi, küzerdi, basurdi, busardı, qısurdi, köşürdi, buşurdi, bışurdi, taşurdi, tuşurdi, tüşürdi, saşurdi, köşerdi, bugardı, tugurdi, togurdi, sugurdi, sıgurdi, qagurdi (qawurdi), tewürdi, çewürdi, sawurdi, qawurdi, boqurdi, baqurdi, çıqardı, sıqırdı, qıqırdı, tegürdi, çökürdi, keğirdi, kökerdi, kölerdi, tomurdi, çomurdi, çömürdi, sümürdi, süpürdi, kemürdi, tünürdi, tapuzdı, tutuzdu, tamuzdı, ködeşdi...

Bu eylemlerdeki *ze* (z) kurala uygun değildir, çünkü [kurala göre] herhangi

bir geçişsiz eylem, buyrum kipi biçimine *re* (*r*) eklenerek geçişli hale getirilir. Örneğin *er qaçtı*: adam kaçtı – bu geçişsiz bir eylemdir; geçişli biçimi *ol anı qaçurdı*: o, onu kaçırdı'dır. Ya da *er sūw keçti*: adam suyu geçti, *ol anı keçürdi*: o, ona suyu geçirdi. Bunlar kök-biçimlerinde de geçişsiz eylemlerdir, tıpkı *sūw tamdı*: su damladı ve *meni küdti*: o, beni bekledi ifadelerinde olduğu gibi.

Oğuzlar da bazen *re* (*r*) yerine *ze* (*z*) kullanır. *ol tawār aldudzi*: O [malının alınıp götürülmesine izin verdi, o] talan edildi ya da çalındı. Bunun kökü *aldu*: o (bir şeyi) kavradı ya da aldı'dır.

tepişdi, qapışdı, qopuşdı, küpişdi, bitişdi, bütüşti, tutuşdı, tütüşdi, titişdi, satışdı, qatışdı, keşişdi...

-lıqın/-likin "ile" anlamına gelen iki ilgeçtir. *lām* (*l*) bazen *ref*'li [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ö, u, ü*) okuma] bazen *kesre*'li [Arapçada *ı, i* okutan im] okunur. Bazı bağlamlarda bunlar ["ile" anlamına gelen Arapça bir ilgeç olan] bağlantı kurucu nitelikteki *bā*'ya [yerine göre *be*] tekabül eder.

biligin ulugluqqa tegdim: Bilglikle ululuğa eriştim.

edgülikün kel, isizligin kelme: Hayıra gel, şerle gelme. Kök-biçimleri *kaf*lıdır (*q*), ancak *kef*'li (*k*) ve *imāle*'nin [damaksillaştırma – vezne uydurmak için kısa heceyi daha uzun okuma] söz konusu olduğu sözcüklerde bu *kaf* (*q*), *kef*'le (*k*) –yukarıda açıkladığım gibi– yer değiştirmiştir. Eğer eki alan sözcüğün ortası *ref*'liyse [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ö, u, ü*) okuma] *lām* (*l*), *ref*'li olur; eğer ortasında *kesre* [Arapçada *ı, i* okutan im] varsa ya da bir ünlü yoksa *lām* (*l*) *kesre*'li olur.

biçişdi, sūçişdi, qaçıştı, quçuşdı, keçişti, küçeşdi, bödüşdi, buğuşdı, tıdışdı, qadışdı, qıdışdı, qoduşdı, küdüşdi, barışdı, bürüşdi, buruşdı, berişdi, turuşdı, tireşdi, saruşdı (sarışdı), soruşdı, sorışdı, sırişdı, sürüşdi, qarıştı, quruştı, qurışdı, qoriştı, qırışdı, kerişdi, körişdi, küreşdi, kirişdi, bezeşdi, bozuşdı, tezişdi, tüzeşdi, tizişdi, qazışdı, kezişdi, közeşti, basışdı, busuşdı, süsüşdi, kesişdi, küşeşdi, boguşdı, sağışdı, sogışdı, tewişdi, sawaşdı, sewişdi, suwışdı, suwaşdı, qawuşdı, qowuşdı, baqışdı, toqıştı, tıqıştı, çaqışdı, çıqışdı, soquşdı, sıqışdı, qaqışdı, beküşdi, büküşdi, böğüşdi, tegişdi, tügüşdi, tögüşdi, tikişti, töküşdi, çekişdi, sikişdi, söküşdi, bilişdi, buluşdı, boluşdı, telişdi, tilişdi, tileşdi, çalışdı, çılaşdı, salışdı, soluşdı, qalışdı, qılışdı, qoluşdı, kelişdi, kölişdi, külüşdi, tamışdı, çomuşdı, çömüşdi, qamaşdı, qomışdı, kömişdi, kemişdi, tanuştı, tanışdı, sunuşdı, qunuşdı, qanışdı

Kural. Bu kısımdaki *şın* bir dizi anlamın oluşturulmasını sağlar. Bu eylemlerin kökleri ikiyazaçlıdır. Nitekim *er tawār qaptı*: o, malı çaldı, *ol anı tepdi*: o, onu tekmeledi denir. *şın*'ın eklenmesi eylemin iki ya da daha fazla kişi tarafından karşılıklı olarak (*el-mufa'ale*) icra edildiği anlamını verir – *ol menig birle topıq*

qapuşdı: o, benimle top kapıştı; *ol menig birle tepişdi*: o, benimle tekmeleşti. Bu biçimin kullanımının ihtiva ettiği dört anlam vardır.

1. Eylemin icrası sırasında yardım etme (*el-i'âne*) anlamı taşır – *ol manğa tön tikişdi*: o bana giysiyi dikmekte yardım etti; *ol manğa bitig bitişdi*: o, bana kitap yazmakta yardım etti.

2. Eylemin icrası konusunda –bu işte kimin daha hünerli, daha cesaretli, daha güçlü, daha becerikli olduğunu görmek için– yarışma (*el-mubârât*), boy ölçüşme anlamı taşır – *ol menig birle çalışdı*: O (hangimizin daha iyi, daha güçlü bir güreşçi olduğunu görmek için) benimle güreşti; *ol menig birle ya quruştı*: O (hangimizin daha güçlü olduğunu görmek için) yay germekte benimle çekişti.

Yardımlaşma ile yarışma anlamları birbirinden şöyle ayrılır. Eğer “bana” anlamına gelen *manğa* ilgeci zikredilirse yardımlaşma anlamı taşır. Eylemle birlikte “benimle” anlamına gelen *menig birle* ifadesini kullanırsanız, yarışma anlamı taşır.

3. Ada *lâm* ve *şın* eklendiğinde ad, şans oyunları, yarış ya da ok atmada ortaya konan bahsin adı olur. *oynâdım atlaşu*: ortaya bahis olarak bir at koyarak oynadım; *oynâdım altunlaşu*: altını ortaya koyarak onunla oynadım. Burada da bir tür yarış vardır.

4. İzah ettiğim anlamların hiçbirini taşımayan yalın bir eylem olarak görülür – *kemişdi nêngni*: o, bir şeyi fırlattı; *ol anıg birle kerişdi*: o, onunla kavga etti. Böylece bilinsin!

tariqtı, turuqtı, soruqtı, qarıqtı, basıqtı, busuqtı, tusuqtı, taşıqtı, tatıqtı, tılıqtı, tağıqtı, çawıqtı, çımıqtı, kirikti, sêzikti, küzükti, bölükti, çülükti

kaf ve *kef* kullanımının kapsamı iki yönlüdür.

1. Özneyi etki altında bırakan, alt eden bir eylem oluştururlar – *bassıqtı er*: adam gece basıldı – bu, düşmanın ona gece saldırdığı anlamına gelir; kökü *basdı*'dir. *tön kirikti*: giysi kirlendi.

2. Bir eylem kökleri öbeği oluştururlar – *er balıqtı*: adam yaralandı; *balıqâr, balıq-mâq. çülükti er*: adamın görünümü hirpaniydi.

bitildi, tepildi, topluldu, tapıldı, çapıldı, sapıldı, qapıldı, küpildi, tutuldu, tatıldı, tıtlıdı, têtildi, satıldı, qatıldı, qutaldı, qutuldu, bıçıldı, saçıldı, suçuldu, serildi, sarıldı, sürüldü, saruldu, sırlıldı (?), süzüldü, seşildi, sışıldı, sagıldı, suguldu, sawuldu, suwaldı, soquldu, suwaldı, suquldu, sıqıldı, söküldü, söğüldü, sikildi, sımalıdı, tıdıldı, tarıldı, taraldı, turuldu, tirildi, tērildi, türüldü, tüzüldü, tizildi, tusuldu, teşildi, tōşeldi, tişeldi, tagıldı (tıgıldı), taqıldı, toquldu, tıqıldı, tōküldü, tügüldü, tegildi, tikildi, tanuldu, tınıldı, bürüldü, bērildi, bezeldi, bozuldu, boguldu, baqıldı, boquldu, büküldü, bōğüldü, çöjüldü, çıgıldı, çaqıldı, çıqıldı, çekildi, çigildi, qaçıldı, qaduldu, qarıldı, quruldu, qırıldı, qazıldı, qızıldı, qısıldı, qoşuldu,

qaqıldı, qamuldu, keçildi, küçeldi, keçildi, kerildi, körüldi, kirildi, kesildi, kösüldi, kewildi, manıldı, müneldi, münüldi

Kural. Bu kısım *lâm* üzerine kuruludur. Üç veçesi vardır.

1. İkiyazaçlı kökler ve bunlara eklenmiş, edeni belirtilmeyen eylemlerin [edilgen] bir işareti olan *lâm* sonekinden oluşan üçyazaçlı eylemler meydana getirmek – *ya quruldu*: yay kuruldu; *er uruldu*: adam dövüldü; tamamen bu konuya hasretilmiş başka bir kısım vardır. Kökler qurdu ve urdı'dır.

2. Geçişsiz eylemlerden kişisiz (*meçûl*) eylemler meydana getirmek. Bu, Arapça'nın dil kurallarına uymaz – *ol neñg körüldi*: o şey görüldü; *ol yerge barıldı*: o yere vardı.

Bu kullanımın yarattığı anlam bazen [l yerine] sıradaki yazacın (*nun – n*) kullanımıyla da sağlanır – *bitük bitindi*: kitap yazıldı; bitildi de aynı anlama gelir. *er itindi*: adam itildi; itildi bir değişik sesletimdir.

3. Bağımsız eylemler meydana getirmek – *ülüg tirildi*: ölü dirildi; *süt soguldu*: süt çekildi; *suw süzüldi*: su süzüldü.

tapındı, tepindi, bitindi, butandı, biçindi, büründi, barındı

Bu tür eylemler, edenin gerçekte icra etmeye niyetlenmediği, ama yapıyor-muş gibi görüldüğü şeyleri anlatmaya yarayan [Arapça vezin olan] *tefâ'ul* anlamına sahiptir; tıpkı *tesâmma'r-racul*: adam sağır-mış gibi göründü ya da *temavvata*: ölüyormuş gibi göründü ifadelerinde olduğu gibi.

bezendi, basındı, boşundı, boşandı, bogundı, baqingıl, boqundı, tegindi, tügündi, bulundı, bilindi, tutundı, tetindi, todundı, tıdındı, tarandı, tarındı, tarundı, turundı, türündi, tirendi, terindi, turundı, tezindi, tizindi, tuşandı, tüşendi, tewindi, toqındı, tıqındı, telindi, tilindi, tamındı, çapındı, çaqındı, çekindi, çigindi, çalındı, çılandı, sapındı, satındı, saçındı, süçindi, sarındı, serindi, süründi, süzündi, şezindi, seşindi, süsündi, sagındı, sogundı, sığındı, sewündi, sagındı (saçındı), saçındı, suqundı, sökündi, salındı, qapındı, qatındı, qutandı, qaçındı, qorındı, qurındı, qırındı, qazındı, qozandı, qısındı, qaşandı, qolundı, qılındı, keçindi, küçendi, kiçindi, kirindi, köründi, közündi, kesindi, köşindi, küwendi, kölündi, kömündi

Bu kısmın bir dizi veçesi vardır.

1. Edenin eylemi bağımsız bir biçimde ve kimsenin yardımını almadan icra ettiğini ifade eder [bu tanım aslında ikinci özelliğe aittir ve burada bir hata söz konusudur; doğru tanım "edenin eylemi icra ediyormuş gibi görüldüğü, ama aslında gerçekleştirmediğini ifade eder", olmalıdır –çn]. Bu türdeki eylemlerin kökleri ikiyazaçlıdır – *ol ewke barındı*: o, eve gidiyormuş gibi göründü, ama gerçekte gitmedi; *ol aş tatındı*: o, yemeği tadıyormuş gibi göründü, ama gerçekte tatmadı. Bu bi-

çim, *tesamma'r-racul* (“adam, sağır olmamasına karşın, sağır olmuş gibi göründü”) ve *te'âqala* (“adam akıllıymış gibi göründü”) ifadelerinde de görülen Arapçadaki *tefâ'ul* veznine benzer.

2. Edenin, başkalarını dikkate almayarak eylemi tek başına icra ettiğini ifade eder – *er almin alındı*: adam alacağını kendi başına aldı; *ol tarîf tarındı*: o kendisi için kendi başına tohum ekti. Anlam bu biçimde olduğu zaman *özînge*: kendine veya *özi*: kendi sözcükleri kullanılarak “kendi için ve kendi kendi kendinelik” [*nefs*] anlamı ifade edilebilir demektir. *kef* [-ge soneki; *özi-n-ge*], *lâm* [Arapçadaki “için” anlamı veren *li-* öneki] anlamıyla eklenmiştir.

Buna karşın eğer eylem, birinin söz konusu işi gerçekte yapmamasına karşın icra ediyormuş gibi görünmesini ifade ediyorsa “kendi için ve kendi kendi kendinelik” belirtilmez.

Bu ikisi arasındaki ayrım [şöyle izah edilebilir]. İcra edilecek eylemler beşeriyet için umuma aittir. Eger bir kişi [eylemin icrasına ilişkin] her şeyi tek başına üstlenirse, edenin bu işi doğrudan ve kimsenin yardımını istemeden üzerine aldığı ifade edilir. Ancak eğer bu durumda “kendi için ve kendi kendi kendinelik” zikredilmezse tanımlama eksik kalır; “kendi için ve kendi kendi kendinelik” ifade edildiğinde ise, eylem umuma ait olma niteliğinden sıyrılarak edene özgü hale gelir ve tanım eksiksizleşir. Bu [anlam olarak] Cenab-ı Hakk'ın şu ayetine benzer: *feqtulû enfûsekum* (“... (kendinize böylece) zulmediyordunuz!... kendi kendilerine zulmediyorlardı” [K. 2:51/57]). Zulüm umuma ait bir eylem olmakla birlikte, bunlar bütünden ayrılarak, eylemi doğrudan kendi üzerlerinde icra etmeye başlamıştır. “Kendi için ve kendi kendi kendinelik” ifade edilmeden bu tanımlama tamamlanmış sayılmazdı, keza ifade edilmiştir. Ancak tanım eğer icra ediyormuş gibi görünme anlamı taşıyorsa ya da eylem geçişsizse ya da umuma ait olup olmamaya ilişkin bir his yaratılmıyorsa, “kendi için ve kendi kendi kendinelik” anlamı veren sözcük [*nefs*] –eylemle birlikte zikredilmese bile– sanki kullanılıyormuş gibidir, zira geçişsiz bir eylem bunu ima eder. Bu durumda tanım eksiksizdir. [Anlam olarak] Cenab-ı Hakk'ın şu ayetini andırır: *kellâ inne'l-insâne la-yesgâ an ra'ahu's-tagnâ* (“Hayır, (Rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen) insan azar; Kendini zengin (kendine yeterli) gördüğü için” [K. 96:6-7]). Yüce Rabbimiz *an ra'â nefsehu's-tagnâ* demiyor. Bu bizim Türkçedeki “işine, amelinin sonucuna bak” anlamına gelen *işqa baqın* sözümüz gibidir; *qurın* “kendini kurut” demektir; *suwqa kirin*, “kendini yıka” anlamına gelir.

3. *lâm* ve yerine kullanılabilen *nun*'ün anlatıldığı kısım aynı anlamı taşır – *bitig bitildi/bitindi*: kitap yazıldı. Her iki kullanımda doğrudur. demektir. Bu edilgen bir eylemi işaret eder. Arapçada da *lâm* ile *nun* birbirlerinin yerine kullanılabilir, tıpkı *racul şatnu'l-asabi'* ve *şatluhá* (“hoyrat parmaklara sahip olan adam”) ile

kabnû'd-dalv ve kabluhu ("deri kabın kıvrımı") ifadelerinde olduğu gibi.

4. Andığım anlamlardan hiçbirini ifade etmeyen yalın eylemler içerir – *tenğrike tapındı*: Cenab-ı Hakk'a ibadet etti; *tenğrike sığındım*: Cenab-ı Hakk'a sığındım.

Bunlar, gerek yalın gerekse de türemiş olan illetli, genizsil ve benzeri sözcüklerin anıldığı kısımlar boyunca da geçerli anlamlardır.

Kural: Üçyazıçlı köklerin geniş zaman biçimleri iki türdür:

1. Orta kök-yazacı ünlü-almayanlar: *ol ton keğürdi*: o [birisine] giysi giydirdi; *keğrür*: giydirir – *zel (d)* geçmiş zamanda ünlü-almakta, geniş zamanda ünlü-almamaktadır. *tenğrike tapındı*: Cenab-ı Hakk'a ibadet etti; *tapnür – be (p)* geçmiş zamanda ünlü-almakta, geniş zamanda ünlü-almamaktadır.

2. Hem geçmiş zaman hem de geniş zamanda orta kök-yazacı ünlü-alanlar: *at qu-lâq tuwırdı*: at kulaklarını dikti; *tuwırâr [tuwırâr]* – titreşimli *fe* (ince *fe – w*) hem geçmiş zaman hem de geniş zamanda ünlü-alır. *tenğri meni köğezdi*: Cenab-ı Hak beni korudu – *zel (d)* hem geçmiş zamanda hem de geniş zamanda *fetha*'lıdır [*köğezür*].

Buradaki ilke şudur; addan türemiş bütün eylemlerin geniş zamanda orta kök-yazacı ünlü-alır – *töşek töşeldi*: döşek yayıldı [*töşêlür*]; *tügün tügildi*: düğüm düğümlendi [*tüglür*]; *tarıg suwaldı*: tarla sulandı [*suwalur*]. Yalın ve basit eylemlerden türeyenlerin ise geniş zamanda orta kök-yazaçları ünlü-almaz. *sût sugıldı*: memede süt kesildi; *suglur*. *kün sawuldi*: güneş battı; *sawlur*. Ve benzerleri.

Bu bölümün her bir kısmı, diğer kısımlarda rastlanmayan kendine özgü bir anlamı üstlenir.

re-kısının üç veçhesi vardır.

1. Addan türemiş eylemler meydana getirir: *tön qızardı*: giysi [başka bir şey de olabilir] kızardı – kök-biçimi "kırmızı oldu" anlamına gelen *qızıl erdi*'dir; yalın bir eylem meydana getirecek biçimde *lâm* ve *hemze* düşmüştür. *tün qarardı*: gece karardı – kök-biçimi "kara oldu" anlamına gelen *qara erdi* ifadesidir; *qara*: siyah sözcüğünden gelmektedir.

2. İkiyazıçlı ve geçişsiz bir eylemden geçişli bir eylem meydana getirir: *er sūw keçti*: adam suyu geçti; buradan hareketle *anı sūwdan keçürdi*: onu sudan geçirdi denir. *er qaçtı*: adam kaçtı; buradan hareketle *qaçurdi*: onu kaçırdı denir.

3. Andığım anlamlardan hiçbirini ifade etmeyen yalın eylemler meydana getirir: *anıg boynın qağırdı*: onun boynunu büdürdü; *qâp quturdi*: kabı boşalttı.

ze-kısının iki veçhesi vardır.

1. Eylemi geçişli hale getirir – *er sūw tamuzdı*: Adam suyu damlattı. Bu, kurala uygun olmayan istisnai bir kullanımdır [bkz. syf. 67-68].

2. Yalın eylemler meydana getirir – *tabuzguq tapızdı* [tapuzdı]: bilmece sordu. *şın*-kısımları daha önce izah edildi [bkz. syf. 68-69].

kaf-kısımı ve *kef*-kısımının işlevi iki türdür [bkz. syf. 69].

1. İkiyazacı bir eyleme *kaf* ya da *kef* eklendiğinde anlam, eylemin nesnesinin eylem tarafından istem dışı bir biçimde etki altında bırakıldığı, alt edildiğidir – *er yağıqa basıqtı*: adama gece sakındı ve adam düşman tarafından esir alındı; *er usuqtı*: adam susadı (susuzluk adamı alt etti). Bu eylemlerin kökleri *basdı* ve *usdı*'dir. *kaf* örneği – *tön kirikti*: giysi kirlendi; *er keñikti*: adam zayıf düştü ve yoldaşlarından geri kaldı.
2. Yalın eylemler meydana getirirler – *er ewke aşuqtı*: adam evini özledi; *er işi çülük-ti*: adamın görünümü hırpaniydi.

lâm ve *nun* daha önce izah edildi [bkz. syf. 70-72].

Bu bölümdeki eylemler *fa'allâl* veznine göre kurulur. *qaçurmâq* – ikinci kök-yazacı ünlü-almış; *yük kötürmek*: yükü taşımak. Bu *sâlim* bir eylemdir.

Diğer yandan kurulmuş eylemler ikinci kök-yazacı ünlü-almayan *fu'lûlî* veznine göre kurulmaktadır. *anıg yük kötrügi kör*: onun yükü taşımaya bak; *anıg sâw keçrügi kör*: onun suyu geçmesine bak. Bu biçim içinde *gayn*'in ya da *kefin* yerini daha önce izah ettim [bkz. syf. 58].

Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri üç yazacı sahiptir ve bu nedenle biz onlara “üçyazacı” dedik – *tenğrike tapın*: Cenabı Hakka ibadet et; *tenğrike yükün*: Cenabı Hakkın önünde secde et; *serin*: sabırlı ol. Buyrum kipinin tekil biçimi için daha önce zikrettiğim kural uyarınca [bkz. syf. 59], eğer isterseniz *tapingil*, *yüküngil*, *seringil* de diyebilirsiniz.

Olumsuz buyrum (yasaklayıcı), daha önce de izah ettiğim gibi [bkz. syf. 65], *mîm* ve *elif*le oluşturulur – *saqınma*: sakınma; *sewinme*: sevinme.

Birinci tekil kişi: *tapındım*: ibadet ettim – *mîm*'le. İkinci kişi: *tapındıñ* – genizsil *kef*'le. Üçüncü kişi: *tapındı* – *ye*'yle.

Arğu ülkesindeki bazı lehçelerde ikinci kişinin *kefi* *gayn*'a çevrilir – *tapındug*: ibadet ettin (tekil); *sen anı qaçurdug*: sen onu kaçırdın. Bu kural bütün eylemler için geçerlidir. Ancak *kef* kök-biçimdir ve bunun yerine *gayn* koyulması doğru değildir.

Bu bölümdeki eylemlerin etken ortaç biçimleri *Türklerin* pek çoğunun lehçelerinde *tapinguçi*: tapınan, *yüküngüçi*: secde eden biçimindeyken, *Oguzlarda* *tapındaçı* ya da *yükündeçi* biçimindedir.

Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) ifade eden ortaç ise *tapingân*, *yüküngên* biçimindedir. Bu biçim içinde *kaf*, *kef*, *gayn*, *işba'* ve benzerlerinin kullanımı daha önce izah ettiğim gibidir [bkz. syf. 61-62].

Kişinin eylemi icra etme arzusu içinde olduğunu ifade eden ortaç *tapugsâq er*: hizmet (ibadet) etmek isteyen adam ifadesindeki gibidir. Üçyazacı ve “çokyazacı” eylemlerden böylesi sıfatlar ender olarak yapılır. Kural bütün eylemler için geçerlidir. İkiyazacıdan uzun olan bütün eylemlerde, bu sığata taşıdığı anlamı ve-

ren sonekle birleştirilirken gövdenin son kısmı atılır. *tapındı*: ibadet etti, sıfat biçimi *tapugsâq*'dır – *nun* düşmüştür ve sözcük kök-biçimine yani *tapug*: hizmet (ibadet)'e geri döner.

Kişinin eylemi icra etmesinin öğütlenmesini ya da bu icranın gerekli olduğunu ifade eden ortaç *fa'ul'ulul* vezninde kurulur; iki *ayn* (ikinci ve dördüncü kök-yazaçlar) üç ünlüden biri eklenerek ünlü-almış ve iki *lâm* (üçüncü ve altıncı kök-yazaçlar) ünlü-almamıştır – *beg yâzuq keçürgülük erdi*: bey günahı affetmeli; *ol tenğriğe tapınguluq erdi*: o, Cenabı Hakk'a ibadet etmeli. Kural sözcüklerin *kaf*'lı olup olmadığını göz önünde tutarak gövdeye soneki eklemektir. Bu biçim içindeki sözcüklerde eylemlilik anlamıda sezilmektedir.

Kişinin eylemi icra eden olduğunu ifade eden ortaç *ol tenğriğe tapıngılı erdi*: o, Cenabı Hakk'a ibadet edenlerdendi ifadesinde olduğu biçimdedir. *ol meni suwdın keçrügli erdi*: o beni sudan geçirendi. Bu biçimin vezni *fa'la'li'*'dir; iki *ayn* (ikinci ve dördüncü kök-yazaç) ünlü-almamış ve iki *lâm* (üçüncü ve beşinci kök-yazaç) ünlü-almıştır. Bir eylemle birlikte *erdi* sözcüğünün kullanılması, edenin eylemi geçmişte icra ettiği anlamını verir; *ol ilgeci ya da turur* [tûrur] sözcüğü kullanılırsa bu, edenin eylemi icra etmeye niyetlendiği, ama henüz gerçekleştirmediği anlamına gelir.

Edilgen ortaç tek bir vezinle kurulur – *közetmiş nēng*: gözetilmiş nesne; *quturmuş qâp*: boşaltılmış şarap tulumu. Geçişsiz eylemlere *lâm* ve *sin* eklendiğinde, bunlar için gerçekleştiğini bildiren sıfatlara dönüşür – *sawılmış kün*: batmış güneş; *sugulmuş sūw*: çekilmiş su.

Eylem çekimi ikiyazaçlılarda olduğu gibidir. Zaman ve mekân adları için de aynı şey geçerlidir. Kuraldışı bir durum yaratmadan gövdeye çeşitli sonekler eklenir; böylece bilinsin!

Üçyazaçlı Sözcükler Bölümü'nün Sonu

Dört yazaçlılar Bölümü

fa'laldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci ve dördüncü kök-yazaçlı ünlü-almayan sözcükler

bürkürdi, bıçtırdı, bartırdı, bastırdı, boğtırdı, bırırdı, burkırdı, belgürdi, talpırdı, tuğtırdı...

... *Kökü tuğurdi*'dir – *t* almadan geçişli olan her eylemin [bu örnekte *tugurdi*] *t* eklendiği zaman çifte geçişlilik kazanması [yani biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olması] kuralı akılda tutulma-

lıdır. Şu örneklere bakınız;

sūw içürdi: Suyun içilmesini sağladı/*sūw içtürdi*: O, birine, suyun içilmesini sağlamasını emretti.

ol anı bogdı: O, onu boğdu/*ol anı bogturdı*: O, birine onu boğmasını emretti.

Benzer bir şekilde Arapçada da *laqata's-sūnbūl* ["O, buğdayın başaklarını topladı"] ve *elqatahu gayrahu* ["O, onları birine toplattı"] ya da *naqata'l-mushaf* ["O, metni noktalandı"] ve *enqatahu gayrahu* ["O, onu birine noktalttı"] denir – bir *elif (e)* eklenmesiyle eylem çifte geçişlilik kazanır. Bu örnekte de durum budur. ...

taqturdu, tıqturdu, tutturdu, töktürdi, tiktürdi, talturdu, teltürdi (teldürdi)...

... Buradaki ikinci *te (t)*, *dal'*dan (*d*) değişmiştir [*teldürdi*]. Nitekim Arapçada *qatera alā 'iyālihi* ["o, onun, ailesine kabulü konusunda kısıtlayıcı davrandı"] ifadesinin *qadera* sözcüğüyle de söylenilebilmesi benzer bir değişime örnek teşkil eder. Buna ilişkin olarak Cenab-ı Hakk'ın şu iki ayetini karşılaştırın: *ve men qudira 'aleyhi rizquhu* ("Rızkı kısılmış bulunana da Allah kendisine verdiğiinden versin. ...") [K. 65:7] ya da *ve emmā mebtelāhu feqadera aleyhi rizqahu* ("Ama Rabbi onu sunayıp rızkını daraltırsa ...") [K. 89:16]. Bu örneklerde de *dal'*ın (*d*), *te'*yle (*t*) değişmesine izin verilmiştir. *gadera* ("aldatmak") kökünden gelen *hatara* ve *hatala* sözcüklerinde de *te (t)* *dal'*dan (*d*) değişmiştir – bu örnekte üç değişim vardır [*g~x, d~t, r~l*]. ...

tolturdu, tiltürdi, tamturdu, tamçurdu, tapçurdu (tapşurdu), taldurdu, tildürdi, biltürdi, tamturdu, tanturdu, tındurdu, tunturdu, toğgürdi, turgurdu, tazgırdı, tozgırdı, toşgurdu, taşgurdu, tuşgurdu, tolgardı, talgırdı, tamgırdı, tüpgerdi, tırgürdi, tüzgürdü, telmirdi, çapturdu, çijtürdi, çöjtürdi, çigtürdi, çaqturdu, çoqturdu, çıqturdu, çektürdi, çöktürdi, çalturdu, çomturdu, çömtürdi, çanturdu, çingardı, septürdi, sapturdu, satturdu, sutturdu (südtürdi), sittürdi (sıdtürdi), saçturdu, sıçturdu, sürtürdi, sorturdu, süztürdi, süstürdi, seştürdi, şeşturdu, sağturdu, sıgturdu, sewtürdi, suqturdu, soqturdu, sıçturdu, söktürdi, siktürdi, salturdu, şeştürdi, saçgırdı, suçgurdu, sargardı, sızgurdu, suwgardı, sangardı, sarqurdu, sütgerdi, süsgirdi, qapturdu, qopturdu, qaçturdu, quçturdu, qatturdu, qarturdu, qurturdu, qırturdu, qazturdu, qusturdu, qısturdu, qaçturdu, qalturdu, qolturdu, qılturdu, qamturdu, qomturdu, qanturdu (qandurdu), qondurdu, qatgurdu, qutgardı, qaçgurdu, quzgırdı, qurgırdı, qızgurdu, qolgırdı, qamgırdı, keçtürdi, kertürdi, körtürdi, kırtürdi, kestürdi, kewtürdi, költürdi, költürdi, keltürdi (keldürdi)...

... Bu sözcük Oguz lehçesinde *t'yle*, diğer Türk lehçelerinde *d'yle* [keldürdi şeklinde] kullanılır. *d'yi t'ye* ve *t'yi de d'ye* çevirmek Oguzların bir uygulamasıdır ve diğer Türk lehçelerine ters düşen bir tutumdur. *Türkler teşve, Oguzlar*

deve der. *Türkler* “dahî, üstelik” anlamında *taqı*, *Oğuzlar daqı* der.

kikçürdi, kömtürdi, külsirdi, kedgirdi, kezgerdi, közgerdi, küzgerdi, kelgirdi, köngerdi, mündürdi, mandurdi, mangirdi

Bu kısmın dört işlevi vardır.

1. İkiyazaçlıları geçişli hale getirmek – *bardı*: vardı (gitti); *barturdi*: birisi onu vardırdı (yolladı). *er suwqa qardı*: adamın suda nefesi kesildi; *anı suwqa qarturdi*: suda onun nefesini kesti. Bunlar bu kısımda geçişli hale getirilen geçişsiz ikiyazaçlı örnekleridir.

Ya da geçişli ikiyazaçlılar alınır ve bunlara *sonek* olarak *te* ve *re* eklenir [böylece çifte geçişlilik sağlanır]. *er ya qurdi*: adam yay kurdu (gerdi) – burada bir eden vardır; ama eğer başka birinin ona bu eylemi icra ettirdiğini ya da icra etme görevi verdiğini ifade etmek isterseniz, *te* ve *re*'den oluşan *soneki* eklersiniz. *ol anğar ya qurturdi*: o, ona yay kurma görevini verdi ve o da yayı kurdu – burada biri emreden, diğeri icra eden olmak üzere iki eden vardır. Bu [anlam olarak] Arapçadaki *naqate'r-racûlû'l-mushaf* (“adam elyazmasını noktaladı”) ile *enqatehu gayruhu* (“başka biri ona noktalattı”) ya da *laqata's-sûnbûl* (“o, buğdayın başaklarını topladı”) ile *elqatahu gayruhu* (“başka birisi ona toplattı”) benzer – burada da iki eden vardır.

Ya da eyleme *gayn* ve *re* ya da *kef* ve *re* eklersiniz – *at turdu*: at zayıfladı, *er atın turgurdi*: adam atını zayıflattı; *er yoqâru turdi*: adam ayağa kalktı, *anı turgurdi*: (başka birisi) onu kaldırdı; *yâğ erûdi*: yağ eridi, *er yag ergürdi*: adam yağ eritti; *oq hõndi*: ok düzgündü, *oqçı hõndgürdi*: okçu oku düzeltti.

Bu eylemlerin geçişli olmasını sağlayan *te*, *gayn* ve *kef* değildir, bunu tek başına *re* gerçekleştirir. İzleyen örnekler bunun kanıtıdır – *quş uçurdi*: kuşu uçurdu; *sûw keçürdi*: (o, onu) sudan geçirdi. Bu eylemler geçişlilik niteliğini *re*'yle kazanır; diğerlerindeki durum da budur.

te, *gayn* ya da *kef* eklenmesinin nedeni söyleyişte kolaylık sağlamaktır. Eğer bunlar eklenmeseydi bu eylemlerde geçişli biçim için geçmiş zamanda iki, geniş zamanda üç *re* yan yana gelecekti. Örneğin *qutgardı*: kurtardı eylemine *gayn* eklenmemiş olsaydı *qutrardı* demek gerekirdi. *suwgardı* yerine *suwrardı* denirdi. Bu geçmiş zamandaki durum. Geniş zaman da *qutrurur*: kurtarır ve *suwrurur*: su verir denilmesi gerekirdi. Buradaki *re*'lerin biri köke ait olacaktır [bu önerme Kâşgarlı Mahmûd'un *qur-*, *tur-* gibi *re*'yle biten köklerle kıyaslayarak, farazi bir *re*'yle biten kök-biçimi varsaydığını gösteriyor –çn], ikincisi geçişlilik kazandıran *re*'dir, üçüncüsü ise geniş zamanın *re*'sidir. Bu nedenle kökteki *re* gövdelerde *te*'ye, *kaf*'lı ya da *işba*'lı gövdelerde *gayn*'a ve *kefli* ya da *rikkat*'li gövdelerde *kefe* dönüşür. Buradaki amaç akışmayı sağlamaktır

2. Geçişsiz olan üçyazaçlı bir eylemi geçişli hale getirmek – *er tirildi*: adam dirildi; *teñgri turgürdi*: Allah (ölüyü) diriltti. *er qızıldı*: adam cezalandırıldı; *anı qızgurdi*: (başka biri) onu cezalandırdı.

3. Bir şeyin neredeyse gerçekleşti (olayazdığı) ya da gerçekleşmeye niyetlendiği, ama icranın tedricen gerçekleştiği anlamını taşıyan geçişsiz eylemler meydana getirmek – *suw tamçırdı* [tamçurdu]: su (buluttan) damla damla [yavaş yavaş] serpildi; *aşıc taşgurdı*: güğüm taşayazdı. Eylem bu anlama sahip olduğunda ikinci kök-yazaç geçmiş zaman ve geniş zamanda ünlü-almaz, ancak dördüncü kök-yazaç fet-ha'lıdır (a).

4. Andığım anlamlardan hiçbirine sahip olmayan yalın eylemlerden oluşur – *tenğri meni qutgardı*: Allah beni kurtardı; *er qatgurdı*: adam katla katla güldü.

Bu bölümdeki eylemlerin, icra sırasında birinin yardım etmesi ya da biriyle yanılması anlamlarını ifade etmesi istenirse *dal*'dan önceye bir *şın* eklenir – *ol manğa at suwgarışdı*: o, bana ata su vermekte yardım etti; *ol meniğ birle qarın todguruşdı*: o, benimle karın doyurmakta [yemek yemekte] yanıştı.

Yine bu eylemlerin, birinin eylemi icra ediyormuş gibi görünmesi, ama gerçekte yapmaması anlamını ifade etmesi istenirse tutulabilecek iki yol vardır.

1. Daha önce izah edildiği gibi *dal*'dan önceye bir *nun* eklemek – *ol at suwgardı*: o, ata su veriyormuş gibi göründü; *ol qarın todgurundı*: o, karın doyuruyormuş gibi göründü (ya da bu işi tek başına gerçekleştirdi).

2. Daha münasip, daha güzel ve daha çok kullanılan usul ise *nun*'dan önceye *mim* ve *sin* eklemek ve *nun*'u da içeren üç yazaçlı bir sönek oluşturmaktır – *ol at suwgarımsındı*: o, ata su veriyormuş gibi göründü. *mim* ve *nun* ünlü-almamış ve *sin* kes-re'yle (i) ünlü-almıştır. Buna dair açıklama münasip yer geldiğinde verilecektir [bkz. syf. 80-82].

bulduzdı, bildüzdü, borbaşdı, bertişdı, bugruşdı, bütrüşdı, batruşdı, bekleşdı, törpişdı, tepreşdı, talpışdı, tartışdı, türtüşdı, topraşdı, tepzeşdı, tergeşdı, taplaşdı, tüpleşdı, tatlaşdı, talqışdı, tökleşdı, tüglüşdı, tiklişdı, tarmaşdı, çalpaşdı, çandışdı, çomruşdı, çewrüşdı, çoqraşdı, çıqrışdı, çağrıştı, tikreşdı, çıqraştı, çergeştı, çarlaşdı, çekleşdı, çiglişdı, çermeşdı, sürtüşdı, saçtaşdı, sıxtaşdı (sıgtaşdı), sedreşdı, sıdrışdı, tograşdı, tıgraşdı, togruşdı, tograşdı, sugruşdı, sigruşdı, sawruşdı, sigruşdı, sıqrışdı, tomruşdı, semrişdı, sümrüşdı, sanrışdı, satgaşdı, sitgaşdı, sarqışdı, saçlaşdı, suçluşdı, sarlaşdı, sözleşdı, süzlüşdı, sawlaşdı, saqlaşdı, suqluşdı, sıqlışdı, somlışdı, sarmaşdı, sarmaşdı (sermeşdı), tınçışdı, sançışdı, taprışdı, tatrüşdı, titreşdı, qopruşdı, qutruşdı, qaçruşdı, qurdaşdı, qadırışdı, qısruşdı, qawruşdı (qagruşdı), qoqruşdı, qıqrışdı, qopzaşdı, qargaşdı, qırğaşdı, tasgaşdı, tolgaşdı, qarwaşdı, qorquşdı, qırqışdı, qızlaşu, qarmaşdı, qasnaşdı, kekteşdı, kertişdı, kötrüşdı, keçrüşdı, kedrüşdı, kedrişdı, kökreşdı, kemrüşdı, kizleşdı, kezleşdı, közleşdı, kesleşdı, kökleşdı (kökteşdı)

Bu kısmın dört veçhesi vardır.

1. İşte yardımlaşma ya da yarışma anlamı taşır – *ol manğa yük kötrüşdi*: o, bana yükü taşımakta yardım etti. *manğa'nın* "yardım etme," *menig birle* ilgecinin ise "yarışma" anlamlarını ima ettiğini daha önce anlatmıştım [bkz. syf. 68-69]. *ol menig birle şehrişdi*: o, hangimizin daha güçlü olduğunu görmek için benimle atlama konusunda rekabet etti.

2. İkiyazaçlılardan çıkan dallar misali eylemlerin türetilmesini sağlar – *qaçtı*: kaçtı, *qaçurdı*: kaçışa önayak oldu, *qaçruşdı*: onlar birbirlerinden kaçtı. *şın* burada işteşlik kurulmasını sağlar. *sūw keçti*: suyu geçti, *keçürdi*: suyu geçirdi, *sūw keçrüşdi*: onlar birbirlerinin suyu geçmesini sağladılar ya da suyu geçmekte birbirlerine yardım ettiler. İkiyazaçlıya bir yazaç eklenir ve üçyazaçlı meydana gelir; üçyazaçlıya bir yazaç eklenir ve dörtyazaçlı oluşur.

3. Üçyazaçlı bir addan türetilmiş ve ortaya koyulan bahis, ödül anlamı taşıyan bir eylem meydana getirmek. Sonek *lâm* ve *sin*'den müteşekkildir – *ol menig birle oq attı atlaşu*: o, ortaya kazananın alacağı ödül olarak bir at koyarak benimle ok atıştı. Bu, adlar ne uzunlukta olursa olsun onlardan eylemler oluşturmaya yarayan genel bir kuraldır. *ol menig birle oynadı kögürçgünleşü*: o, benimle ortaya bahis olarak bir güvercin koyarak oynadı; *ol at yarışdı menig bile tawışganlaşu*: o, ortaya kazananın alacağı ödül olarak bir tavşan koyarak benimle at yarışı yaptı. Tüm eylemler bu kurala uyar.

4. Andığım anlamlardan hiçbirini taşımayan yalın eylemlerden oluşur. Ancak bu türden eylemler oldukça azdır – *iş borbaşdı*: iş karıştı; *yıp boymaşdı*: ip çözülemeyecek biçimde dolaştı.

bagrıqtı, bulduqtı, tutsuqdı, tunçuqtı, sançıqtı, bassıqtı, sawruqtı, bilsikti, borbaldı, bögsüldi, törpüldi, tartıldı, türtüldi, çertildi, tetrüldi, tograldı, talqıldı, tarmaldı, çewrüldi, çermeldi, sürtüldi, sançıldı, süprüldi, sıdırdı, sawruldu, sıgzaldı, satgaldı, sıtgaldı, sarmaldı, qurtuldu, qartaldı, qırçaldı, qutruldu, qağrıldı, qawruldu (qagruldu), qopzaldı (qopsaldı), tewşeldi, tüwşeldi, qowşaldı, qargaldı, qorquldu, qırqıldı, kertildi, keğrüldi, keğrildi, kiğrüldi

Bu kısmın iki yönü vardır.

1. Üçyazaçlılardan edilgen eylemler meydana getirmek.

yarmaq tartıldı: Para tartıldı.

iş örtüldi: Mesele belirsiz kaldı – meselenin üstü örtüldü.

2. Yalın eylemler meydana getirmek.

qurtuldu: Kaçtı, kurtuldu.

sarmaldı: (Bir şey) sarıldı, dolandı.

bertindi, bürlendi, boşgundi, bulgandı, başlandı, bağlandı, boglandı, boglundı, beklendi, beğlendi, bükündü, böglündü, talpındı, tartındı,

türtüdü, teprendi, tograndı, tawrandı, tersindi, tewşindi, tatgandı, tolgandı, turqındı, tezgindi, telgendi, toplundi, tüplendi, tığlındı, tüşlendi, terlendi, türlüdü, tüzlüdü, tuzlandı, tizlindi, tuşlandı, tişlendi, tüglüdü, töklüdü, tiklindi, çerlendi, çürlendi, çoğlandı, çuglandı, çawlandı, sürtüdü, sıtgandı, silkindi, saçlandı, suçlandı, sarlandı, sırlandı, sözlendi, süzlüdü, seşlindi, suwlandı, saqlandı, suqlundi, söglüdü, şatlandı, qartandı, qurtandı, qawdı, qatrundi, qağrandı, qurşandı, qarğandı, qazgandı, qısgandı, qarwandı, qorqındı, qorlandı, qırlandı, qızlandı, qazlındı, qıslındı, qoşlandı, qoşlandı, qaqlandı, kewşendi, küçlendi, kürlendi, kirlendi, kezlendi, kizlendi, keslindi, köklendi, küglendi, kemlendi

Bu kısmın dört veçhesi vardır.

1. Adı geçen şeyin sahibi bulunduğu anlamını vermek – *urâğut beğlendi*: kadın koca sahibi oldu; *er anı qızlandı*: adam o kızı evlat edindi.
2. İkiyazaçlı adlardan eylem meydana getirmek – *er atlandı*: adam ata bindi; *at terlendi*: at [başka bir şey de olabilir] terledi.
3. Edenin eylemin icrasını tek başına üstlendiği anlamını vermek – *er öziñge yemiş ewdindi*: adam kendisi için ve kendi başına meyve topladı; *ol öziñge et söglüdü*: O, kimseden yardım istemeden kendi başına et pişirdi.

Ünlüyle biten (*min zevâtü'l-erba'a*) adlar ve eylemler bu kısımda *sâlim* olabilir, çünkü söyleyişte sertliğin (*salâbet*) söz konusu olmasıyla birlikte *illet* [*elif, vav, ye*'den herhangi biri] atılır. *er qartın qartandı*: adam kendi yarasını iyileştirdi – bu geçişsiz bir eyleme benzer, kökü *qartadı*'dir. *er küglendi*: adam şarkı söyledi – kökü *küglendi*'dir. *qūr qūrşandı*: kuşak kuşandı – kökü *qūrşadı*'dir.

4. Andığımız anlamlardan hiçbirini taşımayan yalın eylemler meydana getirmek – *tewe kewşendi*: deve geviş getirdi; *er turqındı*: adam işi üstlenmekten utandı; *çıgır tezgindi*: çıkırk [başka bir şey de olabilir] döndü.

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri dört ünsüze sahiptir – *meni toğgur*: beni doyur; *at suwgar*: ata su ver; *meni oğgur*: beni uyandır.

Eğer *re*-kısmındaki bir eyleme çifte geçişlilik niteliği kazandırmak istiyorsanız *re*'den sonra bir *te* eklersiniz ve bunu izleyen *dal* benzeşime maruz kalır ve sonuçta katmerlenmiş *te* oluşur: *öl atın suwgarttı*: o, atına su verdirdi – burada ünlü-almayan iki ünsüz bir araya gelmiştir. *men anı toğgurttum*: ben onun doyurulmasını emrettim. Bunu iyice anla!

Etken ortaç Türklere göre *suw gargüçi*, *toğgurgüçi* biçiminde, *Oğuzlara* göre *toğgurdaçı*, *suwgardaçı* biçimindedir.

Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) ifade eden etken ortaç *kaflı* ya da *gayn*'lı ya da *işba*'lı sözcüklerde *oğgurgân*, *toğgurgân* biçiminde, *kefli* sözcükler-

de ise *kûlsirgēn er*: sürekli gülen adam ya da bir deve için söylenen *kewşengēn tewe*: sürekli geviş getiren deve ifadelerinde olduğu biçimdedir.

Eylemin yapılması gerektiğini ya da icrasına niyet edildiğini ifade eden etken ortaç *ol anı toğgurguluq erdi*: onu doyurmalıydı sözünde olduğu biçimdedir.

Birinin eylemi icra etmeyi arzuladığını ve bu azimde olduğunu ifade eden etken ortaç *ol at suwgarıgşāq erdi*: o, ata su vermeyi arzuluyordu, *ol anı suwdın keçrüşsēk erdi*: o, onun sudan geçmesine yardım etme dileğinde ve azmindeydi. Ancak bu kullanıma ender olarak rastlanır.

Birinin eylemi icra etmeyi sürdürdüğü ya da başka birine havale edilen bir eylemi anlatan etken ortaç şu biçimdedir: *ol at suwgarlı erdi*: o, ata su vermektedir; *ol anı toğguruglı ol*: o, onu doyuruyor. Bu anlam söz konusu olduğunda gövdenin son yazacı ünlü-alır..

Edilgen ortaç *oğgurmış er*: uyandırılmış adam, *toğgurmış*: doyurulmuş ifadelerinde olduğu biçimdedir. Daha önce izah edildiği gibi [bkz. syf. 63-64] tek bir usul içinde kurulur.

Dört-yazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Beş-yazaçlılar Bölümü

fa'al'aldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci ve dördüncü kök-yazacı ünlü-alan sözcükler

salımlaşdı, qonuqlaşdı

Bu ilk örnekler dışında, bu türden eylemler, eylem gövdelerinden türemezler. Daha ziyade bunlar üçyazaçlı adlardan oluşturulur. Kumarda ortaya konulan bahis anlamı taşırlar – *anıg birle oynadı yarıqlaşu*: o, ortaya kazananın alacağı ödül olarak bir zırt koyarak onunla oynadı. Ya da rekabet etmeyi ifade ederler – *olār eşki qonuqlaşdı*: misafirperverlikte birbirleriyle yarıştılar. Bu kural uyarınca, ister üçyazaçlı ister dört-yazaçlı isterse de daha uzun olsun, dilediğiniz bütün adlardan eylem yapabilirsiniz. **barımsındı, tarımsındı, kelımsındı, külümsındı**

Bu eylemlerin kökü ikiyazaçlıdır ve bunu beşyazaçlı yapacak biçimde *müm sin nun [-msin]* eklenmiştir. Bu yazaçlar aynı anlamla üçyazaçlı, dört-yazaçlı ve beş-yazaçlılara da eklenebilir. Bu *teğāfele'r-racāl* ("adam, böyle olmamasına karşın, bir şeye karşı kayıtsızmış gibi göründü") ya da *tedāhaka* ("gülmemesine karşın gülüyormuş gibi göründü") gibi ifadelerde de görülen Arapça *tefā'ul* veznine denk gelir.

Eğer arzulanan anlam buysa, kök sözcüğün son yazacı kökün *fetha*'lı (*a*) olması durumunda *fetha*'yla, *zamme*'li (*u*) olması durumunda *zamme*'yle ve *hesre*'li

(i) olması durumunda *kesre*'yle ünlü-alır. *Fetha* örneği – *ol andın nēng tilemsindi*: o, ondan bir şey istiyormuş gibi göründü; *ol biçek bilemsindi*: o, gerçekte bilememesine karşın, bıçağı biliyormuş gibi göründü. Bu eylemlerin buyrum kipi biçimleri *tile*: ara ve *bile*: bile'dir. *lâm* buyrum kipi biçimindeyken *fetha* almıştır ve böylece kalır. *Zamme* örneği – *ol manğa telim külümsindi*: o, bana çok gülüyormuş gibi göründü; *ol yoqâru turumsindi*: o, gerçekte kalkmamasına karşın, kalkıyormuş gibi göründü. Bu eylemlerin buyrum kipi biçimleri *kül*: gül ve *tur*: kalk'tır. *lâm* ve *re* buyrum kipi biçiminde ünlü-almamıştır, sonek eklendiğinde kendilerinden önce gelen ve sözcüğün ilk ünsüzü olan ünsüzün aldığı ünlü uyarınca [ilk seslemler ünlü uyumu içinde] *zamme* alırlar. Ancak ikiyazaçlı kökün *fetha*'lı olduğu durumda *kesre* alırlar ve [kendilerinden önceki ünsüzün aldığı] *fetha* uyarınca hareket etmezler [yani ünlü uyumu yoktur]. *ol ewke barımsindi*: o, eve gidiyormuş gibi göründü; *er suwqa qarımsindi*: adam suda nefesi kesiyormuş gibi göründü. İzah ettiğimiz biçimde, bu eylemlerde son ünsüz *fetha* (a) almaz. Eğer ikiyazaçlı eylemin ilk yazacı *kesre*'liyse (i) böylece kalır. *ol ewke kirımsindi*: o, eve giriyormuş gibi göründü; *ol yarmâq terımsindi*: o, para [başka bir şey de olabilir] topluyormuş gibi göründü.

mim her zaman ünlü-almamış biçimdedir. *sin* her zaman *kesre* (i) alır. *nun* her zaman ünlü-almamış biçimdedir. Yalnızca sonekin ilk ünsüzünden önceki ünlü değişir.

Buraya kadar anlattığımız her şey ikiyazaçlılara özgüdür.

Üçyazaçlılar – *ol anı qaçrumsindi*: o, onu kaçıyormuş gibi göründü, ama gerçekte kaçırmadı; *ol anıg yazuqın keçrürımsindi*: o, onun günahını affedi yormuş gibi göründü. Bu örneklerdeki *re*, *zamme*'lidir, zira *qaçur* sözcüğünde *cim*, *zamme*'lidir. Bu kısım boyunca *cim* ünlü-almamış biçimde kalır ve *zamme*, *re*'ye geçer. Üçyazaçlılarda ünlü ortadan alınır, çünkü sözcüğün son yazacına daha yakındır.

Dört yazaçlılar – *er at suwgarımsindi*: adam, ata su veriyormuş gibi göründü. Burada *gayn fetha*'lı olsa da *re kesre*'lidir, çünkü *fetha kesre*'yle uyuyor; ikiyazaçlılarda olduğu gibi *barımsindi*: gidiyormuş gibi göründü dersiniz. Ancak "anyormuş gibi göründü" anlamına gelen *tilemsindi* sözcüğü söz konusu olduğunda *tilımsindi* denmez, çünkü bu sözcük ünlüyle biten (*zevâtü'l-erba'a*) bir köke sahiptir: *tile* – sonekin gövdeyle birleşmesi için *elif* düşürülür; nitekim *elif* söyleyişte ortadan kaybolmaktadır ve yazıda da atılır. *elif* düşürüldükten sonra *lâm*'ın *kesre* almasına izin verilmez, çünkü bu durumda sözcük, *yarındâq tilımsindi*: o, deriyi kayış yapmak için uzunlamasına kesiyormuş gibi göründü ifadesinde de geçen ikiyazaçlıya benzer. *biçek bilemsindi*: o, bıçağı biliyormuş gibi göründü ifadesi de böyledir – eğer *lâm kesre* alsaydı *ış bilımsindi*: o, konuyu biliyormuş gibi göründü ifadesindeki sözcüğe benzer. İlki üçyazaçlı bir köke, ikincisi ikiyazaçlı bir köke sahiptir.

Daha önce de beyan ettiğimiz gibi üçyazaçlılar için kural, ünlüyü sözcüğün

orta yazacından almaktır; tıpkı *qaçur* ve *keçür* örneklerinde olduğu gibi. Bu kı-
sımda “o, onu kaçınıyormuş gibi göründü” anlamına gelen *qaçrumsındı* sözcüğünde *cim*
ünlü-almamıştır – ünlü, (*cim*’i) izleyen *re*’ye geçmiştir. Öyleyse *kesre*’yle (*i*)
uyuşmazlık içinde olmadığı için *fetha* (*a*) olduğu gibi kalır diyebiliriz. Ancak
zamme (*u*) onla uyuşmaz, dolayısıyla (son yazaç) *kesre* alamaz – *di anı*
toğgurumsındı: o, onu doyuruyormuş gibi göründü.

İzah ettiğim bu kurallar Türk lehçelerindeki bütün eylemler için istisnasız
bir biçimde geçerlidir.

Bu vezin içinde söz konusu anlamı taşımayan hiçbir beşyazaçlı eylem yoktur;
biri dışında: *yaramsındı*..

qısırqandı, *bulıtlandı*, *bağırlandı*, *butaqlandı* (*butıqlandı*), *başaqlandı*,
balıqlandı, *biçeklendi*, *tübütlendi*, *tatıqlandı*, *tutuqlandı*, *туруqlandı*,
tulumlandı, *çöpürlendi*, *çepişlendi*, *çaruqlandı*, *çëçeklendi*, *sögütlendi*,
soguqlandı, *suwıqlandı*, *qanatlandı*, *qılıçlandı*, *çagırlandı*, *çığırlandı*,
qağırlandı, *qağızlandı*, *qoğuzlandı*, *qımızlandı*, *qoğuşlandı*, *qamışlandı*,
qıdıqlandı, *qatıqlandı*, *quruglandı*, *qaşuqlandı*, *keleplendi*

Bu kısmın bir dizi vechesi vardır.

1. Birinin söz konusu şeye sahip ya da egemen olduğu anlamını vermek – *er*
tarıqlandı: adam tarla sahibi oldu; *er qaşuqlandı*: adam kaşık sahibi oldu.
2. Birinin kendisini zikredilen zümreden saydığı ya da onların üslubunda giyin-
diği anlamını vermek – *er oguzlandı*: adam Oguz üslubunda giyindi ve kendini onlardan
biri saydı; *er çigillendi*: adam Çigil üslubunda giyindi. Bu [anlam olarak] Arapçadaki ve
gayse 'aylâne ve mentegayyesâ (“Kays-Aylân (kuzey Arabistanda kurulmuş eski bir kabile birliği -
çn) ve onlar gibi giyinenler”) ifadesine benzer. Bu, tüm eylemler için geçerli olan
umumi bir kuraldır.
3. Bir şeyin doğal olarak bir şeyi var ettiği anlamını vermek – *yığaç butaqlan-
dı/butuqlandı*: ağaç dallandı; *yığaç yemişlendi*: ağaç meyve verdi.
4. Andığım bu anlamlardan hiçbirini taşımayan yalın eylemler içermek – *er qa-
tıqlandı*: Adam çaba sarf etti, uğraştı; *kışi yumurlandı*: halk toplandı.

Bu eylemlerin tümünün kökü üçyazaçlı bir addır. Bunlara benzeterek sizde
dört yazaçlı, beşyazaçlı ya da daha uzun adlardan eylemler meydana
getirebilirsiniz. Öyleyse bunları ziyadesiyle öğrenin, ki hikmet sizde büyüsün.

Beşyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Altıyazaçlılar Bölümü

boşgutlandı, *tarmutlandı*, *qızgutlandı*, *tawgâçlandı*, *surqıçlandı*,
sarqıçlandı, *sawdıçlandı*, *mandarlandı*, *çalpuşlandı*, *qırtışlandı*,

qoldaşlandı, boşlaglandı, turqıglandı, tugraglandı, tumlıglandı, qışlaglandı, quşlaglandı, buçgaqlandı, burçaqlandı, başmaqlandı, bognaqlandı, bogmaqlandı, tarmaqlandı, tıgraqlandı, çaqmaqlandı, çamguqlandı, saglıqlandı, qapgaqlandı, qadraqlandı, qısraqlandı, qarluqlandı, qıfçaqlandı, monçuqlandı, mançuqlandı, bürçeklendi, türmeklendi, tewlüglendi, çekreklendi, çelpeklendi, bökseglendi, kirpiklendi, kençeklendi, könçüklendi, beçkemlendi, torpunlandı, kirşenlendi, törkünlendi, tüşgünlendi, çiwginlendi, sökmenlendi...

Bu bölümdeki eylemlerin buyrüm kipi biçimi altı ünsüzle yapılır – *sökmenlen*: savaşı gibi giyin; *kirşenlen*: yüzünü beyaz boyayla/üstübeçle kapla.

Bu bölümün dört veçhesi vardır.

1. Birinin kendisini zikredilen zümreden saydığı ya da onların üslubunda giyindiği anlamını vermek – *er qıfçaqlandı/er ograqlandı*: adam Qıfçaq ya da Ograk üslubunda giyindi.
2. Birinin, adı zikredilen şeye sahip ya da egemen olduğu anlamını vermek – *er kısqraqlandı*: adam kısqrak sahibi oldu; *er yarmaqlandı*: adam para sahibi oldu.
3. Dört yazaçlı bir addan meydana getirilmiş bir eylem olmak – *anıg kōzi çelpeklendi*: onun gözü çapaklandı; *anıg kōzi kirpiklendi*: onun gözündeki kirpik uzadı kötü.
4. Yalın bir eylem olmak – *ter burçaqlandı*: ter damla damla oldu; *ylān çoqmaqlandı*: yılan çörekledi.

Bu türdeki bütün altıyazaçlı eylemler, dört yazaçlı adlardan oluşturulmuştur; bağımsız bir eylem yoktur. Eğer ikiyazaçlı, üçyazaçlı ya da dört yazaçlı adlardan andığımız anlamları taşıyan eylemler yapmak isterseniz, *lām nun* [-lan] soneki eklemelisiniz; nitekim çekimi girecek bir eylem böylece oluşturulur. Bu tüm lehçelerde istisnasız geçerli olan bir kuraldır, dolayısıyla iyice öğrenilmelidir.

SÂLİM KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

MUZÂAF KİTABI

MUZÂAF (KATMERLENMİŞ) ADLAR KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

tat, xoc, heç, siş, qaç, kek, kök

İkiyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
ortadaki kök-yazacı ünlü-alan sözcükler

qatut, ketüt, qaçaç, boqaç, boquq, taquq, saqaç, suqaç, tügek, çekek, çekig,
çekik, kekük

BAŞI İLLETU

yeüt, kökëgün

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Dörtüyaçlılar Bölümü

fa'lâl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tolgâg, talgâg, qargâg, qırgâg, tolqûq, bürkek, bezgêk, türgêk, tezgêk,
sergek, kergük, kesgük, kösgük, kürgêk, kewgêk

fa'al'al veznindeki beşyazaçlılar Faslı

semürgük, kiđizgêk, kösürgêk

GENİZSİL SÖZCÜKLER

çenğgek, çönğgek, ternğgük

MUZÂAF ADLAR KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

(MUZÂAF) EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

Biliniz ki gerçek bir katmerlenme nadiren gerçekleşir. Eylemler, geçmiş zaman imi olan *dal* (*d*) ile sözcüğün kendisinin bir parçası olan *te'nin* (*t*) bir araya gelmesiyle katmerlenmiş olur; iki yazacın yan yana gelmesi sonucunda bir *teşdid* [bir yazacı çift okutan ve şedde denilen im] ortaya çıkar ve biz buna "katmerlenmiş" deriz. Katmerlenmenin, eylemin geniş zaman ve eylemlik biçimlerinde gö-

rülmediğini akılda tutunuz; çünkü her iki durumda da *dal* yoktur. Gerçek katmerlenmeye gelince; bu ender görülen bir durumdur ve bu özelliği nedeniyle bunu, bu bölümde, belirgin bir şekilde vurgulayacağız. Nitekim *tutti (tutti), tutti, tutti (tıdı), teтті, süsdi, şeşdi, qaqtı, qoqtı, kikki* sözcüklerinde gerçek katmerlenme söz konusudur. Geriye kalan sözcüklerde ikincil katmerlenme görülür. Bu sözcükler şunlardır: *battı, bütti, çattı, sattı, suttı (süğti), sitti (sığti), qattı, qottı (qöğti), ketti (keçti), keтті*

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimi iki ünsüze sahiptir ve bu nedenle biz onları ikiyazaçlı olarak adlandırdık – *at tut:* atı al; *tawâr sat:* malı sat.

Geçmiş zaman biçiminde aynı cins iki ünsüz yan yana geldiği için bu tür eylemlere söz konusu adı (“katmerlenmiş”) verdik. Gördüğünüz gibi geniş zaman ve eylemlik biçimlerinde Arapçadaki [katmerlenmiş kökler] seyrini izlemezler. Ancak geçmiş zamanda [Arapçaya] benzediği için, bu ad verilmiştir.

Erken ortaç *tutgücü:* alıcı, *satgücü:* satıcı ifadelerinde olduğu biçimdedir. Bu Türk lehçelerindeki kullanımdır. *Türkmênler* ve onları izleyenler *tuttaçı, sattaçı* der.

Bir işin sık sık gerçekleştiğini ifade eden ortaç *tutgân, satgân* “sık sık alan, sık sık satan” biçimindedir.

Birinin eylemi icra etmeyi arzuladığını ifade eden ortaç *tutugsâq, satugsâq* biçimindedir.

Birinin eylemi icra etmesi gerektiğini ifade eden ortaç *ol tutguluq erdi:* o almalıydı, *ol satguluq turur:* o satmalıydı ifadelerinde olduğu biçimdedir. *Oğuzlar* bu anlam söz konusu olduğunda *lâm*'i *sin* yapar ve *ol anı tutugsaq erdi:* o, onu alma niyetindeydi, *ol anı satıgsaq ol* [“o, onu satmak niyetindeydi”] der.

Birinin eylemi icra etmek üzere olduğunu ifade eden ortaç *ol anı tutuglı ol:* o, onu alıyazdı, *ol tawârın satıglı ol:* o, malını satıyazdı ifadelerinde olduğu biçimdedir.

Geriye kalan türetmeler daha önceki kısımlardaki kurallara göre, tamamen aynı usulle ve hiçbir farklılık olmadan yapılabilir.

İkiyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Üçyazaçlılar Bölümü

fa'aldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci kök-yazacı ünlü-alan sözcükler

çapıttı, sapıttı, subıttı, kepıttı, küpıttı, bitıttı, tatıttı, tütetti, qutattı, saçıttı, süçıttı, sıçıttı, suçıttı, qaçıttı, keçıttı, küçetti, kiçıttı, keçıttı, bedütti, qadıttı, qadıttı, qıdıttı

Bazı Türkler bütün bu eylemlerdeki *dal*'ları (*d*) *ye* (*y*) yaparlar, çünkü bütün *dal*'ların (*d*) *zel* (*d – dh*) olduğunu sanırlar. Ben böylesi kullanımları Yagma, Tuxsı, Oguz ülkelerinde ve Uygur ülkesinin sınırlarında bizzat duydum. *dal*'ın (*d*) *zel*'le (*d – dh*) değişmesi Arapçada da meydana gelir, örneğin *ma duqtu 'adūfen velā 'adūfen* ["bir şey bile tatmadım"] ifadesi hem *dal*'la (*d*) hem de *zel*'le (*d – dh*) kullanılabilir.

buğıttı, böğıttı, sıçıttı, burıttı (burıttı), tarıttı, törütti, terıttı, sarıttı, sorıttı, sırıttı, qarıttı, qurıttı, küretti, kürıttı, kerıttı, bezetti, tezıttı, bezıttı, tozıttı, sızıttı, quzıttı, kezıttı, közetti, boşattı (boşıttı), taşıttı, tōşetti, tişetti, çışetti, qaşıttı, köşıttı, baqıttı, buqattı (buqāđtı), toqıttı, tıqıttı, qaqtıttı, qoqtıttı, bekütti, bükütti, tüketti, sikıttı, sökıttı, bulattı (bülāđtı), biletti, tiletti, tōletti (tületti), çılattı, qalattı, kölitti, tamıttı, qamattı, qomıttı, tanıttı, tünetti, sınattı, qanattı, qonattı, qınattı, könıttı

BAŞI İLLETU

[Bu kısım tekselemli köklerle birlikte, *ke*tti maddesinden hemen sonra yer almahydı –çn]

yattı, yuttı, yattı (yāđtı), yıttı, yeğti, yeğti

Oguzlar ve Qıfçâqlar, sözcüklerin başında bulunan bütün *ye*'leri (*y*), *cim* (*c*) olarak söylerler. Nitekim *ol meni cētti*: O, bana yetiştı derler; ancak bu aslında *ye*'yle (*y*) söylenen *yeğti* eylemidir. Benzer bir şekilde Türkler, *suwda yundum*: su da yıkandı derken, bunlar [Oguzlar ve Qıfçâqlar] aynı anlama gelecek biçimde *cundum* der. Türk ile Türkmen lehçesi arasında bu değışmez kural vardır.

BAŞI İLLETU

yopattı, yarattı, yorıttı, yıratıttı, yerıttı, yagıttı, yagıttı, yülıttı, yulıttı, yılıttı, yomıttı, yanıttı, yeñetti (yeñēđtı), yeñıttı

Kural. Türk dilinde katmerlenme yalnızca *te*'yle biten sözcüklerde görülür [bu ikincil katmerlenmedir; bkz. syf. 84-85]. Bu katmerlenme eylem çekimlerinin bütün biçimleri boyunca devam etmez. Ve adlarda nadiren rastlanır. Geçmiş zaman biçiminde aynı cins iki ünsüz yan yana geldiği için bu tür eylemlere "katmerlenmiş" diyoruz. Bunlardan biri *te*'dir ve kök-yazaç –sözcüğün kökünün bir parçası– olarak orada bulunur. Diğeri geçmiş zamanı işaret eden *dal*'dır; titreşimsiz *te*'ye (sert *te*) yakınlığı nedeniyle [benzeşime maruz kalarak] *te*'ye dönüşür ve böylece katmerlenme gerçekleşir.

Daha önce de belirttiğim gibi [bkz. syf. 84-85] kökte katmerlenme nadiren

görülür. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri üç ünsüze sahiptir – *ew bezet*: evi boya; *bitig bitit*: kitabı yazdır.

Bu bölümdeki *sâlim* etken ortaç *bitig bititgüçi*: yazılı bir şeyleri olan kimse, *at közetgüçi*: atı gözeten, koruyan kimse ifadelerinde olduğu biçimdedir. *Oguz* ve *Qıfçâq* lehçelerinde *bititdeçi*, *közetteçi* biçimindedir – bunun kök-biçimi *közetdeçi*'dir, benzeşime maruz kalmıştır.

Eylemin sürekliliğini ifade eden etken ortaç için sözcüğe *gayn elif nun* ya da kural uyarınca bazen *gayn* yerine *keft*ten müteşekkil olan *sonek* eklenir – *ol atıg közetgên ol*: o, sürekli atı gözetir; *ol ewin bezetgên ol*: o, her zaman evini boyar. Ve *ışba*"lı sözcüklerde ek [*kefli ve*] şu biçimdedir – *ol tarıg tarıtgân ol*: o, sürekli tarlanın işlenmesini emreder; *ol bugday arıtgân ol*: o, her zaman buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] ayıklar.

kefli ya da *gayn*"lı ve *rikhat*"lı ya da *ışba*"lı sözcükler ilk usul için verilen örnekleri takip eder.

Birinin eylemi icra etme arzusu ve azmi içinde olduğunu ifade eden etken ortaç *ol tarıg tarıtıgsâq ol*: o, tarlayı işlemeye heveslidir; *ol ewin bezetıgsêk ol*: o, evini boyamaya heveslidir ifadelerinde olan biçimdedir. *ışba*"lı ya da *kaf*"lı ya da *kefli* sözcüklerde gövdeye *gayn* ya da *kefle* birlikte *sin* ve *kaf* eklenir; ancak *sâlim* sözcükler için geçerli olan kural uyarınca [bkz. syf. 62-63] *kefli* ya da *imâle* ya da *rikhat*'in söz konusu olduğu sözcüklerde *kef* [sonekin] başında ve sonunda bulunur.

Birinin eylemi icra etmesi gerektiğini ya da bu niyette olduğunu ifade eden etken ortaç *ol tarıg tarıtıguluq ol*: o, tarlanın işlenmesi niyetindedir, *ol at közetgülük*: o, atı gözetmeliydi, bu niyetteydi tümcelerinde geçtiği biçimdedir. *gayn*'ın ya da *kefin* yeri bu örneklerde görüldüğü gibidir. *Oguzların* bir bölümü, daha önce izah ettiğim gibi [bkz. syf. 63], *lâm*'i *sin* yapar.

Birinin aklında olan bir eylemi icra etmek üzere olduğunu ifade eden etken ortaç *ol tarıg tarıtıgı erdi*: o, tarlanın işlenmesini kafasına koymuştu ve gerçekleştireyazdı, *ol atıg közetıgı erdi*: o, atı koruma azmindeydi ve bunu yapayazdı ifadelerinde geçtiği biçimdedir. Bu nitelik, *sâlim* etken ortaç için sunulan ilk nitelikte hemen hemen aynıdır.

Edilgen ortaç *közetmiş at*: korunmuş at, *bititmiş bitig*: yazılması emredilmiş kitap ifadelerinde olduğu biçimdedir. Bu biçimde ortaya çıkan *şın* için geçerli olan kurallar daha önceki bölümlerde verilmişti [bkz. syf. 63-64]. Eylemlikler de gördüğünüz gibidir.

Zaman, mekân ve araç adları tek bir vezinle kurulur. Nitekim [zaman bildiren ad olarak] *bitig bititgü ugur*: kitap yazdıracak zaman, *at közetgü ugur*: atı gözetme zamanı denir.

Mekân adı – *tarıg tarıtıgı yêr*: ekin ekecek yer; *tarıg arıtıgı yêr*: buğday ayıklayacak yer.

Araç adı – *tarig aritgu nêng*: buğday ayıklamakta kullanılacak nesne; *bitig bititigü nêng*: üzerinde bir şey yazılacak nesne.

Zaman, mekân ve araç adları arasındaki ayırım şudur: zaman bildiren bir addan sonra *ôđ* [ôd] ya da *ugur* sözcükleri kullanılır – *tarig aritgu ugur*: buğday ayıklayacak zaman. Mekân bildiren bir addan sonra *yêr* sözcüğü gelir – *aritgu yêr*: ayıklayacak yer. Araç bildiren bir addan sonra ise *nêng* sözcüğü kullanılır – *tarig aritgu nêng*: buğday ayıklamakta kullanılacak nesne.

Oguzlar bu anlamları taşıyan bütün adlarda *gayn*'in ya da *kef*'in yerine *elif* ve *vav*'in yerine *sin* koyarlar – *tarig aritası ugur*: buğday ayıklayacak zaman; *tarig aritası yêr*: buğday ayıklayacak yer; *tarig aritası nêng*: buğday ayıklamakta kullanılacak nesne. Bu, ister yalın ister türemiş olsun, bütün eylemler için kati bir kuraldır.

İster yarışma ister yardımlaşma biçiminde olsun bir eylemin iki ya da daha çok kişi tarafından müşterek olarak icra edildiğini ifade etmek için gövdeye *şın* eklenir: *ol manğa tarig aritışdı*: o, bana buğday ayıklamakta yardım etti; *ol manğa at közetişdı*: o, bana atı korumakta yardım etti – bu konuda boy ölçüşmek ya da başka şeyler için de kullanılır.

Biliniz ki bu bölümün bir dizi veçhesi vardır. Buradaki eylemler eksikli (*menkûs*) ya da sonu-illetli sözcükler bölümlerinden türetilmiş geçişsiz eylemlerdir; eylemi geçişli hale getirmek için *te* eklenir. *Huruf-i illet* [*elif*, *vav*, *ye*'den herhangi biri] düşer ve *te* onun yerini alır ve eylem [*yine*] üçyazıçlı görünümü alır.

Eksikli bir eylem örneği – [burada *qāna*-nın eksikli olduğu kabul edilir, çünkü orta yazaç olarak *elif* almış biçimde söylenmektedir; sözlükte madde olarak ise sonu-illetli (*zevâtü'l-erba'a*) olarak yani *qana*- biçiminde verilmiştir –çn] *er burnı qānadı*: adamın burnu kanadı; *er burnın qanattı*: (o) adamın burnunu kanattı biçiminde geçişli yapılır ve buyrum kipi biçimi *anınğ burnın qanat*: onun burnunu kanat'tır. *qānadı* sözcüğünden *elif* düşmüştür. *ol bilikni qōqıttı*: o, kandili söndürdü ve keskin kokulu duman etrafa yayıldı; kökü *qōqdı*'dir ve buyrum kipinde *qoqıt* biçimini alır – *vav* (o) düşmüştür.

Sonu-illetli olan bir eylem örneği – *er qomıdı*: adam bir işte coştı, harekete geçti; bu geçişsiz bir eylemdir ve *anı qomıt*: onu coştur, harekete geçir biçiminde geçişli yapılır – *ye* düşer ve *te* onun yerini alır. *ölidi nêng*: bir şey ıslandı; *ölitti*: (başka bir şey bir şeyi) ıslattı biçiminde geçişli yapılır ve buyrum kipi biçimi *ölit*: ıslat'tır.

Gördüğünüz gibi eksikli ya da sonu-illetli olan geçişsiz eylemler *te*'yle geçişli yapılır. Geçişsiz *sâlim* eylemleri geçişli yapmaya yarayan [izleyen örneklerde görülen] *re* ve *gayn* ya da *kef* soneki bunlarda kullanılmaz – *quş uçdı*: kuş uçtu; geçişli biçimi *uçurdı*: (bir şey onu) uçurdu'dur; *ölüg tirildi*: ölü dirildi, *tenğri turgürdi*: Cenab-ı Hak ölüyü diriltti, *er toğtı*: adam doydı, *ol toğgurdı*: o, onu doydurdu. Katmerlen-

menin söz konusu olduğu bütün bölümlerde kural budur.

Eksikli ya da sonu-illetli bir eylem bir edene sahipken [geçişli], bu eyleme te eklendiğinde eylem biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olur [çifte geçişlilik] – *er bitig bitidi*: adam kitap yazdı. Bu tek edenin icra ettiği ve doğrudan nesneye yönelmiş bir eylemdir. *ol anğar bitig bititti*: o, ona kitap yazdı. Eylem bir nesne üzerinde iki edenin etkili olduğu bir biçimde geçişli olur. *er biçek bilēdi*: adam bıçağı bileği; *biletti*: başka birine biletti. Aynı durum söz konusu.

Bir diğ̈er veçhe bu eylemlerin yalın kökler olması ve andığım anlamlardan hiçbirini taşımasıdır – *tām emitti*: duvar eğildi, *er söz unuttı*: adam sözlerini unuttu.

EKSİKLİ

bayuttı, tayıttı, quyuttı

GENİLSİL

tōngitti, teñgitti, keñgütti

BAŞI İLLETLİ

yinğitti, yonğattu

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Dört yazaçlılar Bölümü

fa'landi Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde
*dal'*ın katmerlendiği sözcükler

borbattu, törpitti, bagdattu, sıxtattu (sıgdadı), kökletti (kökdetti), sürçitti, qırçattu, törçitti, qawçıttı, tewçitti, tepretti, taprıttı, toprattu, tograttu, tawrattu, tıgrattu, tikretti, tigretti, saçrattu, sedretti, sugruttı (sugrattu), süwrıttı, sewretti, şekrıtıttı, çalrattu, semrıttı, çıgruttı, çoqrattu, çaqrattu, çıqrattu, qaqrattu, qoqrattu, kewretti, tepzetti, qopzattu, boxsattu, tepsetti, keçsetti, sarsıttı, suwsattu, samsıttı, tewşetti (tüwşetti), çıwşattu, şuwşattu, qarşattu, qurşattu, qoğşattu (qoxşattu), qowşattu, kewşetti, tasgattu, qargattu, qurgattu (qurgadı), qırgattu, qarwattu, burqıttı, talqıttı, sarqıttı, qorqıttı, berkıttı, körgıttı, körketti (körkēđti), bilgettı (bilgēđti)

Biliniz ki *-ēđti*, doğal özellikleri anlatan eylemler yapmak için adlara eklenen bir sonektir. Örneğin "güzellik" anlamına gelen sözcük körk'tür, bir şeyin güzel olduğunu söylemek için *-ēđti* soneki getirilir ve *körkēđti*: güzeldi denir. "Bilgi" anlamına gelen sözcük bilig'tir, "oğlan bilig'iydi" anlamına gelecek biçimde *oglan*

bilgêdî denir. Daha sonra söyleyişte *elif* (ê) kaybolur [yani ünlü kısahr] ve *zel* (d) *te*'ye (t) dönüşür, bu da katmerlenmeyi sağlar.

bozlattı, başlattı, baglattı (boglattı), bekletti, taplattı, tüplätti, terletti, tuzlattı, tizletti, tüşletti, tuşlattı, taşlattı, tışlattı, taglattı, tumluttı, saplattı, çarlattı, çerletti, çürletti, çuglattı, çıglattı, çınlattı, sarlattı, sırlattı, sözletti, sızlattı, sugluttı, suwlattı, senletti, sizletti, somluttı, qarlattı, qırlattı, quşlattı, qışlattı, qıglattı, qaqlattı, kötletti, kezletti, kizletti, kemletti, tarmattı, çermetti, sarmattı (sermetti), sarmattı, qatnattı, qasnattı, bulnattı, qalnattı (qalnâdıtı)

GERÇEK KATMERLENME

şuwşaşdı, qoğşaşdı (qoxşaşdı), qowşaşdı, kewşeşdı

BAŞKA BİR BİÇİM

tolquqlandı, türgeklendi

BAŞI İLLETLİ

yarpattı (yarpâdıtı), yełpitti, yunçıttı, yaprıttı, yagrıttı, yawrıttı, yolrıttı, yalrıttı

Bu iki eyleme bakıldığında [yalrıttı ve yolrıttı], *ye*'nin (y) *fetha*'lı [yalrıttı – Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] olduğu eylemin, *zamme*'li [yolrıttı – Arapçada *o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi] olduğu eylemden daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

yarsıttı, yüksetti, yumşattı, yuwgattı (yuwgâdıtı), yalgattı, yalwattı, yörgetti, yıplattı, yatlattı, yazlattı, yıglattı, yağlattı, yoqlattı, yükletti, yügletti, yamlattı, yaşnattı

BAŞKA BİR BİÇİM

yaylattı

EKSİKLİ

boynattı, saypattı, sayrattı, qaynattı

EKSİKLİ

ıñgrattı, menğdetti, çıñgrattı, mañgrattı, münğretti, menğzetti, tañglattı, tıñglattı, sañglattı, menğletti

BAŞI İLLETLİ

yañgrattı, yañğsattı, yuñglattı

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri dört ünsüze sahiptir

– *tawrat*: acele et; *tepret*: hareket ettir. Olumsuz buyrum – *tawratma*: acele etme; *tepretme*: hareket ettirme.

Bu bölümde söz konusu olan kökte katmerlenme, aynı cinsten iki ünsüzün buyrum kipii biçiminde birlikte görünmesidir – *ışığ artat*: işi boz; *anı sıgtat*: onu ağlat.

Bu bölümdeki *sâlim* etken ortaç *tawratguç*: acele eden kimse, *tepretgüç*: kimıldatan kimse biçimdedir. Oguz lehçesinde bunlar *tawrattaç*, *tepretteç*'dir.

Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) ifade eden ortaç *tawratgân*: her zaman acele eden kimse, *tepreteğen*: sürekli bir şeyleri kimıldatan kimse biçimindedir.

Birinin eylemi icra etme arzusunda olduğunu ifade eden ortaç *tawratıgsâq ar*: acele etmek isteyen adam, *ol yığaçığ tepretıgsêk ol*: ağacı [başka bir şeyi de olabilir] sallamak isteyen adam ifadelerinde geçtiği biçimdedir.

Birinin eylemi icra etmesi gerektiğini ifade eden ortaç *ol tawratguluq ol*: o acele etmeli, *ol tepretigülük erdi*: onu hareket ettirmeliydi (hareket ettireyazdı) ifadelerinde geçtiği biçimdedir. *Oguzların* bir kısmı buradaki *lâm*'ı *sin* yapar ve *ol tawratıgsaq erdi*: o acele etmeliydi, *ol tepretıgsêk erdi*: o, onu kimıldatmalıydı der. Bir diğer kısmı ise lehçelerinde *kaf*'ı *ye* yapar ve *ol tawratıgsı erdi*, *tepretıgsı erdi* der – anlam aynıdır; ancak ilk biçim daha doğrudur. Geriye kalan *Oguzlar*, bu sözcüklerde Türk söyleyişine uyar.

Birinin aklında olan bir işi yapmak üzere olduğunu ifade eden ortaç *ol tawratıglı ol*: o acele etme azmindeydi ve bunu yapayazdı, *ol tepretıglı ol*: o, bir şeyi hareket ettirme azmindeydi ve bunu yapayazdı.

Edilgen ortaç *tawratmış yıp*: eğrilmiş ip, *tepretmış nêng*: kimıldatılmış nesne biçimindedir.

Zaman, mekân ve araç adları daha önce beyan edilen [bkz. syf. 87-88] kurala uyar – *tawratgu yıp*: eğrilecek ip; *tepreteğü nêng*: bir şeyi hareket ettirmeye yarayan nesne; *tepreteğü yêr*: bir şeyin hareket ettirileceği yer; *tepreteğü ugur*: bir şeyin hareket ettirileceği zaman; *tawratgu yêr*: acele edilecek yer; *tawratgu ugur*: acele etme zamanı. *Oguz lehçesinde tawratâsı yêr*: acele edilecek yer, *tepretesi ogur*: bir şeyi hareket ettirme zamanı denir.

Eylemin iki kişi tarafından müşterek bir biçimde icra edildiğini ifade etmek için gövdeye *şın* eklenir – *ol yığaç tepreteşdi*: o, ağaçları silkelemede ona yardım etti ya da onunla rekabet etti; *ol anıg birle tawratışdı*: o, kimin daha hızlı yürüdüğünü görmek için acele etme konusunda onunla yarıştı.

Bu bölümün bir dizi veçhesi vardır.

Bu veçhelerden biri bu eylemlerdeki *lâm*'a ilişkindir. Bu eylemlerin çoğu iki-yazaçlı ad köklerine *lâm* ve *te* eklenerek oluşturulmuştur – *ol anı emletti*: o, onun ilaçla tedavi ettirdi, *em*: ilaç; *bugdây atıg kemletti*: (yediği) buğday atı hasta etti, *kökü*

“hastalık” anlamına gelen *kem'*dir.

Diğer yazaçlar [yani *lâm* dışındakiler] söz konusu olduğunda farklılaşırlar. Tıpkı daha önceki bölümdeki bazı eylemlerin sonu-illetli üçyazaçlı eylemlerden türemesi gibi bunların bazıları da sonu-illetli dört yazaçlı eylemlerden türemiştir. *lîn* yazacı düşürülür ve katmerlenme gerçekleşir: *ol anıg yüzin tarmadı*: o, onun yüzünü tırmaladı. Bu sonu-illetli bir eylemdir, çünkü buyrum kipi biçimi “tırmala” anlamına gelen, dört ünsüze sahip [bizim sonu-illetli dediğimiz *zevâtü'l-erba'a* gerçekte “dörde sahip olan” demektir] *tarma*'dır. Bu eylem çifte geçişli hale getirildiğinde *ol anı tarmattı*: o, onu tırmalattı denir. Sonu-illetli biçimdeki *elif*, yerini *te'*ye bırakacak biçimde düşmüştür. Buyrum kipi biçimi *tarmat*: tırmalattır – gördüğünüz gibi *elif*, *te* lehine ortadan kaybolmuştur. *ol anı bagdâdı*: o, onun ayağına çelme taktı. Buyrum kipi biçimi *bagda*: çelme taktır. Bu sonu-illetli bir eylemdir. Çifte geçişli yapıldığı zaman *ol anıg ağâqın bagdattı*: o, onun ayağına çelme taktı denir. *elif*, *te* lehine düşmüştür. Buyrum kipi biçimi *bagdat*: çelme taktır'dır.

Bu ilk veçhedir.

Bazıları adlardan türer – *ol bözüg qarşattı*: o, bezi kaş cinsinden ölçtürdü; kökü “kaş” anlamına gelen *qarış* sözcüğüdür. *ol anı qorqıttı*: o, onu korkuttu; kökü *qorqunç*'tur. *ol yëriğ ağlattı*: o, yeri boşalttı; kökü *aglâq yër*: boş yer'dir demektir. Bu tür adların son yazacı *te* lehine ortadan kaybolur.

Bu bölümdeki eylemlerin çoğu, daha önce izah ettiğimiz gibi edenlerin birinin emrettiği, diğerinin eylemi icra ettiği biçimde çifte geçişlidir. Bazıları sonu-illetli geçişsiz eylemlerdir, bunlara *te* eklenir ve geçişli yapılırlar – *at semrîdi*: at semirdi, *er atın semrittı*: adam atını semirtti; *nëñg üklidi*: bir şey sayıca çoğaldı, *er nëñgîn üklitti*: adam zenginliğini artırdı.

Bu eylemlerin son veçhesi andığımız anlamlardan hiçbirini taşımayan, bağımsız kullanımlar olmalarıdır – *er tawrattı*: adam acele etti; *oglan ulgattı*: oğlan [başka biri de olabilir] büyüdü.

MUZÂAF KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

MİSÂL KİTABI

MİSÂL (Başı illetli [vav'lı ya da ye'li]) ADLAR KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

vap, yıp, yat, yar, yır, yaş, yoş, yış, yuq, yoq, yük, yul, yıl, yam, yem, yin

Bu sözcükler, eksikli yazılan ve *medd-i lîn*'le söylenen sözcükler bölümünde de anılabilir; ancak burada verilen biçimleri daha doğrudur.

{Üçyazaçlılar Bölümü}

fa'l, fu'l, fi'l Faslı;

ortadaki kök-yazacı ünlü-almayanlar

yarp, yurt, yalt, yurç, yond

Bu fasılda oldukça az sözcük vardır, çünkü bu sözcükler [ikinci kök-yazaç olarak] akıcı ünsüzlere sahiptir.

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;

ortadaki kök-yazacı ünlü-alanlar

yoğut, yaşut, yigit, yemet, yanut, yasiç, yıgaç, yoguç, yagir, yügür, yumur, yular, yetiz, yagız, yawuz, yamız, yarış, yagiş, yawaş, yöwüş, yumuş, yemiş, yatıg, yıdıg, yoğug, yarag, yışıg, yuwug, yaqıg, yalıg, yulug, yılıg, yalıg, yanıg, yatuq, yatıq, yaruq, yarıq, yorıq, yarıq, yazaq, yazuq, yasıq, yulaq, yolaq, yitük, yitig, yürek, yöşüg, yerük, yüzük, yežek, yeņik, yasul, yaşıl, yağım, yarım, yerim, yışım, yıgım, yalım, yeļim, yeņün, yatan, yarın, yurun, yaşın, yıgın, yaqın, yigen, yalı, yulun, yeļin

BAŞKA BİR BİÇİM

yayıg, yayıq, yayım

KİİLLETÜ

yıba, yapı, yaru, yöre, yazı, yası, yagi, yeğwe, yawa, yaqa, yaqı yuqı, yaqu, yigi, yala, yulá, yelü, yamu, yana

BAŞKA BİR BİÇİM

yaya, yava, yeğve

fa'lal Faslı

yeğti

faw'al Faslı

yovlıc, yuvga, yayguq

fa'ál Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yanüt, yıgâç, yıpâr, yulâr, yamâr, yadâg, yarâg, yamâg, yırâq, yağâq,

yagûq, yonâq, yemêk, yagân, yogûn, yılân, yamân

fa'lâ Faslı;

ortadaki yazacı ünlü-almayan sözcükler

yalpı, yartu, yırcu, yerçi, yincü, yogdu, yigde, yemdü, yundı, yaprı, yaşru, yogru, yagru (yaqru), yogrı, yaqrı, yaxşı, yarşı, yawgu, yuwga, yalga, yalgu, yelwi, yuwqa, yubqa, yılgı, yarma, yagma, yalma, yezne, yigne

KİLİLETU

yomgı

fa'âlî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yalâcı, yopâgu, yorîgu, yıragu, yaşâgu, yamâgu, yabâqu, yapâqu, yölêgü, yenîgü

fa'lân Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yabçân (yawçân), yımşân, yawgân, yalgân, yılgûn, yeppîn, yelgin, yamlân

fa'ilân Faslı

yeğîgên, yasimân, yulimân

fa'anlâ Faslı

yonındı

Üçyazacı Kökler ve Bunların Uzatmalı Biçimleri Bölümü'nün Sonu

Dörtüyazacılar Bölümü

fa'lal, fa'lâl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yapgut, yaptaç (yapguç), yapguç, yagğâç, yagmur, yarpuz, yulduz, yıldız, yolsüz, yerdeş, yarmaş, yugruş, yunçığ, yortug, yarlıg, yaşlıg, yamlıg, yapgâq, yatgâq, yudruq, yarmaq, yastuq, yawlaq (yawlâq), yumgâq, yumşâq, yandaq, yandıq, yundaq, yunguq...

... Şunu bilin ki bir âlet, araç gereç adı yapmak için eylem gövdelerine *kaf* (*q*) eklenir; tıpkı *orgâq*: orak sözcüğünün ördi: o, ot biçti sözcüğünden türemesi gibi. Aynı kural bu sözcükte de geçerlidir, *yüdi*, "o, (giysi) yıkadı" anlamındadır

ve bu sözcük de "onun (giysileri) yıkamakta kullandığı şey" anlamına gelir. Gördüğümüz gibi eylem gövdelerine sonek olarak *kaf (q)* getirilmiştir.

yanlıq, yançuq, yüdrük, yüzlüg, yügrük, yüksek, yüksük, yełpik, yełgil, yartım, yogrum, yełrüm, yarşım, yügrüm, yełgin

BAŞKA BİR BİÇİM

yaylāg

fa'âlil Faslı

yalāwaç (yalāvaç), yalāwar, yabıtaq, yemēçük

fa'allû Faslı

yawışgu (yumuşga), yigirme (yigirmi)

Dört-yazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Beş-yazaçlılar Bölümü

fa'al'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yıparlıg, yağırlıg, yularlıg, yapıgılg, yağıgılg, yaraglıg, yazıgılg, yışıgılg, yuluglug, yamağlıg, yarıqlıg, yazuqlug, yusıqlıg, yasıqlıg, yagaqlıg, yurunlug, yaşınlıg, yaganlıg

Bu fasıl bir dizi anlamı içerir. Bu anlamlardan birisi, *yağıgılg töşek*: yayılmış döşek ve *yazıgılg at*: çözülmüş [başboş] at kullanımlarında olduğu gibi "edilgenlik"tir. Bir diğer anlam, "anılan şeyin sahibi olma"dır; *yıparlıg er*: miske sahip olan adam. Aynı zamanda *ayaqlıg tewsi*: çanaklı tepsi ve *üglug ew*: kemeri ev kullanımlarında olduğu gibi "taşınan belli bir niteliği belirtme" anlamı da söz konusudur.

yarındaq, yapuşgâq, yapurgâq, yıgaçlıq, yağaglıq, yıdıgılg, yamağlıq, yılıgılg, yagaqlıq, yaruqluq, yıraqlıq, yalındaq, yigitlik, yürekliq, yetizlik, yölekklik (yölekklig), yiliklig

fa'al'an Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

agıtgân, yaratgân, yarutgân, yoritgân, yagutgân, yagıtgân, yomitgân, yapurgân, yaşurgân, yapuşgân, yuşulgân, yışılğân, yıgılğân, yıqılğân, yogurqân, yügürgên, yügürgün, yemürgên, yerilğên, yümülğên

KİLLETU

yorigçı, yayılğân

fa'lalal Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

yörgemeç, yatgaşuq, yatgaşıq, yaqrıqan, yaqrıqân

BAŞKA BİR BİÇİM

yapâqulaq

ALTIYAZAÇILAR KISMI

yarsınçığ, yağmurçıl

Bu bir kuraldır; bir şey başka bir şey üzerindeki etkisini hiç durmadan sürdürürse, söz konusu etkiyi yaratan eylemin türeddiği ada sonek olarak *cim* (ç, c) ve *lam* (l) getirilir. Böylece o şeyin sıfat hali elde edilir. Nitekim *tüpîçil yêr*: rüzgârı yer denir; tüpi: şiddetli rüzgâr sözcüğüne sonek olarak *cim* (ç) ve *lam* (l) getirilir ve bu sözcük çokluk bildiren bir sıfat haline gelir. "Her zaman hasta olan bir adam"a da *îğçil* denir. Ancak bu kural nadiren kullanılır.

MİSÂL ADLAR KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

(MİSÂL) EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

yaptı, yardı, yördi, yerdi, yazdı, yüzdi, yasdı, yaşdı, yuşdı (yüşdi), yagdı, yıgdı, yuwdı, yowdı, yaqdı, yuqdı, yıqdı, yaldı, yuldi, yeğdi, yümdi, yundi, yindi

BAŞKA BİR BİÇİM

yüdi, yeğdi

fa'aldî veznindeki Üçyazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ortadaki yazacı ünlü-alanlar

yapurdı, yitürdi, yüdürdi, yaşardı, yaşurdi, yaqurdi, yügürdi, yemürdi, yapuşdı, yağışdı, yoğuştı, yıdıştı, yeğiştı, yüdüştı, yaraşdı, yarıştı, yoriştı, yeşiştı, yazışdı, yaguştı, yığıştı, yowuşdı (yöwüşdi), yuwuşdı, yaqışdı, yuquştı, yıqışdı, yılıştı, yalaştı, yulışdı, yamaştı, yonuşdı, yatıqtı, yutıqtı, yazıqtı, yaşıqtı, yapuldi, yopaldi, yeğildi, yağıldı, yoğuldi,

yeğildi, yarıldı, yerildi, yörüldi, yazıldı, yasıldı, yuşıldı, yişildi, yuşıldı (yüşildi), yağıldı, yığıldı, yawaldı, yuwuldu, yeşildi, yağıldı, yuquıldı, yıqıldı, yamaldı, yanuldu, yonuldu

KATMERLENMİŞ

yalaldı, yöleldi, yülildi, yapındı, yopandı, yaçandı, yağındı, yoğundı, yarandı, yerindi, yazındı, yığındı, yükündi, yalındı, yulundı, yamandı, yumundı (yümündi), yonındı

BAŞKA BİR BİÇİM

yayındı

SONU İLLETLİ

yopādı, yıdıdı, yarūdı, yarādı, yorıdı, yırādı, yazādı, yozādı, yezeği, yaşādı, yaşūdı, yağūdı, yalādı, yölēdi, yülīdi, yulīdı, yılıdı, yamādı, yanūdı, yeñīdi

Üçyazaçlılar Faslı'nın Sonu

Dört yazaçlılar Bölümü

fa'laldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci kök-yazacı ünlü-almayan sözcükler

yełpirdi, yaptırdı, yatturdu (yađturdu), yotturdu (yođturdu), yittürdi, yeттürdü (yeđтürdü), yarturdu, yeттürdi, yazturdu, yüztürdi, yağturdu, yığturdu, yöwtürdi, yuwturdu, yaqturdu, yuqturdu, yıqturdu, yığtürdi, yalturdu, yulturdu, yümtürdi, yapçurdu (yawçurdu), yunçurdu, yełdirdi, yomdardı, yandurdu, yindürdi, yapşurdu, yatgurdu, yalwardı, yełwirdi, yılmırdı

BAŞKA BİR BİÇİM

yayturdu, yełpişdi, yırtışdı, yortuşdı, yapruşdı, yeтрüşdi, yaşruşdı, yogruşdı, yügrüşdi, yamraşdı, yemrüşdi, yatgaşdı, yalgaşdı, yulqaşdı, yulqışdı, yöргеşdi, yıplaşdı, yıdlaşdı, yadlışdı, yodluşdı, yazlışdı, yığlışdı, yuwluşdı, yamlaşdı, yumluşdı, yarsıqdı, yeтsikti, yırtıldı, yastaldı, yançıldı (yençildi), yapruıldı, yeтрüldi, yogruıldı, yığııldı

BAŞKA BİR BİÇİM

yayqaldı, yełpindi, yırtındı, yapçundı (yapşundı/yawşundı), yigreñdi,

yaxsındı, yersindi, yemsindi, yalgandı, yalwandı, yulqındı, yörgendi, yıdlandı, yazlındı, yüzlendi, yaglandı, yuwlandı, yarmandı

Kural. Daha önce de işaret edildiği gibi, geçişli olan herhangi bir ikiyazaçlı eyleme *lâm* eklenirse, eylem geçişsiz ya da edilgen olur.

Geçişli bir eyleme *nun* eklendiği zaman eylem geçişsiz hale gelir. Bu, Arapçadaki kullanıma da uygun düşer, zira Arapçada “kapıyı açtı” anlamına gelecek biçimde, geçişli olan *feteha'l-babe* ifadesini kullanırsınız; bunun geçişsiz hali *infeteha'l-bâbu*'dur (“kapı açıldı”). Geçişli eyleme *nun* eklendiği zaman geçişsiz olur. Yine *kesere'r-racâluş-şey'e* (“adam bir şeyi kırdı”) denir; bunun geçişsiz biçimi *inkesere'*dir (“kırdı”).

Bu dilde [Türkçe] “adam düğümü çözdü” anlamına gelecek biçimde *er tügün yazdı* denir; daha sonra eyleme *nun* eklenir ve *tügün yazındı*: düğüm çözüldü denir. *nun*'un eklenmesiyle eylem geçişsiz hale gelir.

“Düğüm çözüldü” anlamına gelecek biçimde *lâm*'la *tügün yazıldı* denir; bu aynı zamanda “düğüm kendi kendine çözüldü” anlamına da gelebilir; dolayısıyla *nun*, *lâm*'la birlikte eyleme eklenebilir ve *yazlındı*: kendi kendine çözüldü denir. Benzer bir şekilde *er topıq yuwdı*: adam topu yuvarladı, *topıq yuwuldı*: top yuvarlandı denir. Buna da *nun* eklenebilir ve *yuwlandı*: kendi kendine yuvarlandı denir. *nun*, *lâm*'a eklenmeden önce eylem iki bakımdan geçişsizdir. Öncelikle eylem bilinmeyen ya da noksan bir eden tarafından icra edilmektedir, bu durumda eylem geçişsizdir; eyleme *nun* eklendiğinde ise eylem, işi onun üzerinde icra eden bir şey olmaksızın geçişsiz olur [etken]. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi *yuwdı*: yuvarladı – ikiyazaçlı, geçişli bir eylem; *lâm* eklendiği zaman *yuwuldı*: başka birinin aracılığıyla yuvarlandı [edilgen] ya da kendi kendine yuvarlandı [etken] biçiminde kullanılır. Eylem iki bakımdan da üçyazaçlı ve geçişsizdir. *nun* ve *lâm* birlikte kullanıldığında ise “kendi kendine yuvarlandı” anlamına gelecek biçimde *yuwlandı* denir. Eylem önce ikiyazaçlıdan üçyazaçlıya, sonra da üçyazaçlıdan dört yazaçlıya doğru gelişerek dört yazaçlı ve geçişsiz hale gelir.

Kuralların çoğu *Sâlim Kitabı*'nda beyan edildi. Bu eylemlerin tümünün buyrum kipi biçimleri, olumsuzları ve diğer kullanımları daha önce tesis edilen ilkeler uyarıncadır.

Dört yazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Beş yazaçlılar Bölümü

fa'al'aldî Faslı

yıgaçlandı, yagırlandı, yumurlandı, yularlandı, yawuzlandı, yemişlendi,

yalıqlandı, yarıqlandı, yıraqlandı, yulaqlandı, yüreklendi, yarımlandı, yışımlandı (yişimlendi), yeşimlendi

ALTIYAZAÇLILAR

yalgandurdu, yıldızlandı, yudruqlandı; yarmaqlandı, yumşaqlandı, yumgaqlandı, yawganlandı, yılgunlandı

MİSÂL KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

ZEVÂTÜ'S-SELÂSE

(Üç Yazaca Sahip Sözcükler)

KİTABI

İkiyazaçlı Adlar Bölümü

tâh, çöh, kēh, mâh

BAŞI İLLETİ

yâh

Gündelik konuşmada bu sözcüklerden *lîn* yazaçları düşer – *tah tah; çoh çoh; keh keh; mah; yah*. Bu nedenle onları eksikli sözcükler bölümünde andık, zira yazı da mevcut olmasına rağmen, konuşmada *lîn* yazacı namevcuttur.

Bu kullanımlardaki *he, fe-bi-huddâhumuqtedih* (“... Onların yoluna uy...” [K. 6:90]) ve *lem yetesannah* (“... bozulmamış. ...” [K. 2:259]) ifadelerinde olduğu gibi duruş *he'sidir* [*he istirâhâ*].

Kök-yazaç olarak *he* öz Türkçe'de görülmez, bir ifade dışında: *er ihladı*: adam hıçkırdı – ancak bu göğüsten çıkan bir sesin yansımasıdır [bkz. ıq]; ayrıca *he* “baykuş” anlamında kullanılan *ûhi* sözcüğünde de vardır – ama bunu da gerçek Türkler *kefle* üği biçiminde söyler. *Hoten* ve *Kençek* konuşmasında *he'*ye rastlanır; zira onlar Türk değildir, Türk ülkesinde yerleşimcidir.

fa'l, fu'l, fi'l Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ortadaki yazacı ünlü-almayan sözcükler

tûp, töp, çöp, qöp, kûp, kęp, bût, büt, tit, çit, şût, şüt, tûç, kûç, kęp, böd, töd, bör, bir, tör, tör, çör, sör, qör, qür, böz, büz, bęp, töz, töz, tüz, tüz,

tîz, tēz, çîj, sōz, sîz, qūz, būs, tōs, bōş, bēş, tūş, tūş, tūş, sîş, sēş, qōş, kîş, kēş, lēş, mūş, bōg, tōg, tūg, tīg, çōg, çūg, çōg, çīg, -sīg/-sīg, qōg, qīg, tūf, sūw, qōw, bōq, çōq, çiq, sūq, siq, qāq qōq, bōk, kūg, kōk, bēl, tūl, tōl, tīl, çīl, sōl, sōl, sīl, qōl, kōl, tīm, sīm, qōm, nōm, tōn, tūn, tīn, çīn, xūn, sūn, sīn, sēn, şīn, qōn, qīn, kōn, mūn

KİLLETU

bōy, bōy, bōy, tōy, qōy, qūy

BAŞI İLLETU

yōp, yūt, yār, yēr, yīr, yūz, yēz, yōş, yīş, yōg, yūq, yōq, yūg, yīk, yēg, yīg, yīk, yōl, yūl, yēl, yēm, yūn, yēn

fa'al Faslı;

vav ortada olacak biçimde (*min zevâtü'l-vav*)

ikinci ve üçüncü yazacı ünlü-alan sözcükler

tāp, sāp, şāp, qāp, çāt, qāt, sāç, qād, bār, tār, tēr, çār, qār, bāz, tāz, qāz, qāz/qās, bāş, tāş, sāş, qāş, bāg, tāg, dāg, dāg/dāg, sāg, sāw, şāw, qāw, lāw, qāq, bēg, tēg, çek, nāg, bāl, tāl, çāl, sāl, tām, sām, qam, tām, xām, sām, qām, mām

SONU İLLETU

bāy, tāy, sāy, qāy

BAŞI İLLETU

yāp, yāt, yāz, yās, yāş, yāg, yāq, yēk, yāl, yām, yān

BAŞKA BİR BİÇİM

yāy

Kural. Bu kısma ve başka kısımlara “eksikli” dedik, çünkü onu yazıda böyle olmamasına rağmen, söyleyişte ikiyazacı hale getirecek biçimde ortadaki *līn* yazacı sözcükten düşürülebilir, yazılı biçimde yazaçlar *sālim* kalmaktadır – qōl: kol; *anıg qolın aldı*: onun kolunu kavraçlı. *vav* (ō) düştüğü için bu sözcük “köle, kul” anlamına gelen *qul* sözcüğüne benzemiştir. Benzer bir şekilde: *yēl*: rüzgār, konuşmanın akışı içinde “o güçlüdür” anlamına gelecek biçimde *anıg yēli kūçlūg*: onun rüzgār güçlü denir. Bu “sene” anlamına gelen *yīl* sözcüğüne benzemiştir. “Eksikli” başlığı altındaki bütün adlar ve eylemler için kural budur. Bunun Arapçayla nasıl uyduğuna dikkat ediniz. Örneğin Arapçada *zāne*, *yezīnu* eylemlerinin buyrum kipi biçimi *zin*'dir (“süsle”); *kēle*, *yekīlu* ve *kīl*'dir (“öle”); her iki durumda da *līn* yazacı düşmüştür. Ancak bu dilde [Türkçe] adlar ve eylemler

için, onların doğaları uyarınca işleyen tek bir kural vardır; halbuki Arapçada bu kural yalnızca eylemler için geçerlidir, adları bağlamaz. Bunu öğrenin!

fa'al veznindekiler;

vav kök-yazacıyla

çüvit, qavut, qovuç, küveç, qovuz, kövüz, yuvug, suvıq, qovuq, qavuuq, qavıq, küvük, tavıl

je kök-yazacıyla

qayır, taviş, tayıg, tuyag, qoyug, qayıg, quyug, qıyıg, bayıq, tayuq, tayaq, tuyuq, qayaq, qıyıq, mayağ, keyik, keyük, küye, -kiye, yana

BAŞKA BİR BİÇİM

yaya

Bu tür bir ad ne söyleyişte, ne de yazılışta eksiklidir; çünkü ikinci kök-yazaç ünlü-almıştır, yalnızca ikinci kök-yazaçları ünlü-almayanlarda eksiklik görünür.

Yalın Sözcükler Bölümünün Sonu

Uzatmalı (İlaveli) Sözcükler Bölümü

fâ'il Faslı

tādun, tūđün, tēđin

fa'âl Faslı

bayât, köyük, mayıl, qıyım, küyüm, boyun, boyun, tuyın, toyın

İKİ İLLETLİ

qaya, -qıya, quyār, qayās, quyāş, ayāğ, muyān

fa'lâ Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

böçü, qayda, köyde, quyqa, qıyma, quyma

fa'âlû Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tayāgu, toriğa, soyāgu, bitigü, kölige, qalıma, egeşe, köşige

BAŞI İLLETLİ

yoriğa, yülügü, eyēgü

fa'lân Faslı

taygân, keygên

fay'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

qıymaç, baynaq, boynaq, qayguq, maygaq, keylik, boymul, bayram, çaydam, sayram (saryam)

fa'âlil Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

baqâyaq (baqânaq), toqımaq, qayâçuq

BAŞI İLLETU

yabıtaq

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

qayırlıq, qayaslıq, tuyaglıq, qoyugluq

İkinci Kök-yazacı Ünlü-almayanlar

sanduvâç, bulgayuq, sarqıyuq (sarqınuq), quyurçaq

BAŞKA BİR BİÇİM

baybayuq

ALTIYAZAÇULAR

boyunduruq, muyançılıq

SÛLÂSİ ADLAR KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

EYLƏMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

kęçti, bürdi, bęrdi, târdı, türdi, tęrdi, sârdı, sördı, qârdı, tözdi, sizdi, qışdı, tögdi, ęwdi, qowdı, çiqdı, qoqdı, tögdi, sökdi, tândı, töndi, qândı, qöndi

BAŞI İLLETU

yêrdi, yôrdi, yêldi

Bu kısımdaki sözcükler gerçekte ikiyazaçlı değildir, ancak bu sözcüklere üçyazaçlı da denilemez. Onları ikiyazaçlılarla birlikte andık, çünkü böylece söyleyişte kısa ve daha bozulmamış (*fasîh*) olurlar. Buna karşın Arapçada iki seslemli ('*ale'-hicâ'ayn* – iki hece üzerine kurulmuş) gibi yazılırlar ve *Türkçe* yazıldığı zaman bunlar, gördüğünüz gibi, *medd-i lin'e* bağlanır.

Üçyazaçlılar Bölümü;

değişik ünlülenmeleri içinde

fa'alâdi

buyurdi, bâqırdı, tâturdi, têtürdi, tözardı, sâturdi, sîturdi, qıçurdi, kûtürdi, kêtürdi, kêtürdi, köyürdi, tayışdı, soyuşdı, qayışdı, quyuşdı, qıyışdı, mayışdı (yamaşdı), soyuqtı, sayıqtı, soyuldi, qoyuldi, qıyıldı, mayıldı, qayındı (qaynadı), quyundı

BAŞI İLLETU

yayıqtı, yayıldı

Bu bölümde yer alan ikinci kök-yazaç ünlü-almayan eylemler gerçekte üçyazaçlı olsalarda biçim olarak dörtyazaçlılara benzerler. Örnek olarak *ol qöyug bâ-turdi*: O, koyun bağlattı ifadesi ya da *sâturdi*: saydı sözcüğü verilebilir. Ve örnekler çoğaltılabilir.

Dörtyazaçlılar Bölümü;

değişik ünlülenmeleri içinde

fa'laldî veznindekiler

tayturdi, tuyturdi, qayturdi, qaytardı, quyturdi, qıyturdi, köytürdi, saygırdı, qaygurdi, boymaşdı, sayraşdı, qayrışdı, quyluşdı, qoyluşdı, qaytışdı (qaytaşdı), tuysuqdi, kêtildi, bêteldi, küymendi

BAŞKA BİR BİÇİM

qâtlandı, qârlandı, qörlandı

KÖK-YAZAÇLI [orta yazaç illet]

tayaqlandı, tayuqlandı, qayaqlandı

Kural. Bu tür eylemler, bir dizi anlamı ifade edecek biçimde bu kitaptaki üçyazaçlı adlardan meydana getirilir:

1. Anılan nesnenin biriyle birlikte bulunması ya da ona sahip olunması anlamını ifade eder – *er tayaqlandı*: adam asa sahibi oldu; *sût qayaqlandı*: sût kaymaklandı.
2. Birinin, zikredilen şeyi, söz konusu adın sınıfına ait saydığı anlamını ifade eder – *er atıq qızlandı*: adam atı pahalı buldu; *ol anı qızlandı*: onu kendi kızlarından biri saydı [onu kızı olarak kabul etti].
3. Edeni belli olmayan bir eylem olarak mevcuttur – *tawār çuglandı*: mal sarıldı ve bohçalandı; *bôz çuglandı*: bez (arşın cinsinden) ölçüldü.
4. Söz konusu olan ada benzerlik ifade eden bir eylem olarak mevcuttur – *er tayuqlandı*: adam züppe gibi giyindi.

Burada benzetme esasına dayanarak iki alt anlam grubu zikredilebilir:

1. Konuşmacının [öznenin] adı geçen şeyle birlikte ya da ona sahip veya egemen olduğunu ifade eden anlam – *tâg tütlandı*: dağ, çamlarla kaplandı; *er qāplandı*: adam şarap tulumuna sahip oldu.
2. Konuşmacının zikrettiği şeyi, söz konusu adın sınıfına ait saydığını ifade eden anlam – *ol nēngni qızlandı*: o, bir şeyi pahalı buldu. Ve bu türden olduğunu izah ettiğimiz diğer örnekler de buraya eklenebilir.

Geriye kalanları bu örneklerle kıyaslayarak (benzeterek) biçimlendirir ve onları anılan anlamlarda söylerseniz hataya düşmezsiniz, zira çeşitli soneklerle ad çekimi yapılmasının sakıncası yoktur. Ancak lehçelerin tamamına bakıldığında bütün adların böylesi usullerle eyleme dönüştürülemeyeceğini görürüz. *er sawlandı*: adam atasözü söyledi ya da *er çawlandı*: adam ün sahibi oldu biçimindeki kullanımlara rıza gösterilmez. Ancak benzetme esasına göre bu kullanımlara müsaade edilir, bunları zikrettiğiniz takdirde kimse sizi kınamaz.

BAŞKA BİR BİÇİM

körpēlendi, kirpīlendi, bertülendi, burtalandı, bugralandı, tuzgulandı, qadgulandı, quđgulandı, qurgulandı, talqalandı, bergelendi, bürgelendi, bilgelendi, tilkūlendi, sirkelendi, tūgmelendi, kesmelendi

BAŞI İLLETLİ

yaqrılandı, yuwgalandı, yuwqalandı, yagmalandı

Bu tür eylemler dörtyazaçlı adlardan türeterek biçimlendirilmiştir. Sözcüğün son yazacı atlandığı için sözcük söyleyişte besyazaçlı olsa bile yazımda böyle değildir. *qōy yaqrılandı*: koyun şişmanladı, yağlandı ve *er yuwqalandı*: adam yaltaklandı örneklerinde olduğu gibi. *yaqrı*: içyağı sözcüğünden *ye (i)* ve *yuwqa*: ince olan herhangi bir şey sözcüğünden de *elif (ā)* düşürülmüştür.

İşaret ettiğim anlamlar söz konusu olacak biçimde, diğer adlardan da eylemler türetebilirsiniz.

Altıyazaçlılar Bölümü

sarāguçlandı, bilēzüklandı...

Bu tür bir eylem dörtyazaçlı bir addan türetilerek yapılmıştır. Beşyazaçlı ya da altıyazaçlı bir addan yapılması da mümkündür ve böylesi eylemlerin türetilmesi, genel bir kural olarak, bütün Türk lehçelerinde görülen ve müsaade edilen bir durumdur. Örnekler,

er saqalduruqlandı: Adam saqalduruq [başlığının ipini] bağladı; *er alāçūlandı*: Adam alāçu [büyük çadır] kurdu; *er xumārūlandı*: Adama xumāru [miras] kaldı (bir dostundan ya da başka birinden); *er kerēkūlandı*: Adam kerēkü [çadır] kurdu ve içine girdi; *sūw sayramlandı*: Su sayramlaştı [bir parça çekildi, sığlaştı]; *urāğut qātūnlandı*: Kadın Qātūn gibi giyindi; *er qāğūnlandı*: Adam kavun sahibi oldu.

Bütün kurallar *Sâlim Kitabı*'nda anılmıştır ve orada bulunabilir.

ZEVÂTÜ'S-SELÂSE KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

ZEVÂTÜ'L-ERBA'A

(Dört Yazaca Sahip Sözcükler)

KİTABI

İkiyazaçlı Adlar Bölümü

be, bu, be, bi, tü, to, -ça/-çe, çi, -çu/-çü, -sa, sa, sü, -sı: İyelik anlatan bir tamlamada ünlüyle biten adlara sonek olarak gelen bir ilgeç; eğer son yazaç ünsüzse bir *ı* (ye - y, i) eklenmesi yeterlidir. Örneğin ata: baba sözcüğü ünlüyle biter; iyelik belirten bir sonek aldığında bu *anıg atāsı*: onun babası olur. ana sözcüğüne ek geldiğinde -ünlüyle bittiği için- *anıg anāsı*: onun annesi denir. *anıg atāy*: biçiminde, yani iki ye'yle (i) kullanılamaz; çünkü bir sözcükte üç *lin* yazacı yan yana gelemez. Bu nedenle ortadaki yazaç, *sin*'le (s) yer değiştirir, böylece söyleyişte akışma gerçekleşir ve *lin* yazacı kaybolur.

Ünsüzle biten sözcüklere iyelik eki gelmesine örnek olarak şunlara bakılabilir; *oğul*: oğul, *anıg oğlı*: onun oğlu - burada s yazacı kullanılmaz, l tamlamada *ı* eki alır. at: at, *anıg atı*: onun atı - s'ye gerek duyulmaz, t'ye ünlü eklenir.

Bütün lehçelerdeki bütün adlar için kural budur. Gelecek sonekin ünlüyle mi

ünsüzle mi başlayacağı adın son yazacına göre belirlenir ve tamlama buna göre kurulur.

şa, -şu/-şü, şî, -gu, qa, -qa, qı, -qı, -ke, kü, la, -ma, ma, -mu/-mü...

Bazı Oguzlar, üçüncü kişi soru ekinde *Türklerden* ayrılır; *mîm*'i (*m*) *kesre*'li [Arapçada *ı* ya da *î* okutan im] okur ve *vav*'i (*û*), *ye* (*î*) yaparlar.

ol bardı mı: O, gitti mi?

Bu ayırım yalnızca eylemlerde geçerlidir; adlara gelen ek konusunda *Türklerle* uzlaşırlar. Nitekim *bu at senig mü*: Bu at senin mi?; *bu ogul senig mü*: Bu çocuk senin mi? derler.

ne, nû

BAŞI İLLETLİ

va, ya, yu, yi

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ortadaki kök-yazacı ünlü-alanlar

tapa, tapı, töpü, tüpi, subı, quba, qaba, küpe, kibe, biti, büte, botu, xutu, sata, şutı, qata, qayu (xayu), kütü, ketü, boçı, seçe, saçu, qoço, keçe, keçi, keçe, keçe, neçe, tadu, tada, dede, qoğı, bõri, bõri, turı, tura, tõre, tõrũ, teri, serũ, qara, qarı, qarı, qurı qurı, qoru, naru, buzı, qazı, qozı, basa, basu, tusu, qası, tuşu, tişi, kişi, buga, tuga, çoğı (çağı), qugu, sagu, teşew, çawa, çowı, çıwı, qowı, baqa, baqu, buqa, taqı, toqu, saqa, soqu, qıqı, bõke, beki, bũgũ, teke, tũge, tikũ, cigi, tũkũ, tũgi, tiki (teđi), sekũ, sõke, kũkũ, bala, balu, bala, telũ, talu, tolu, tolı, tili, çıla, sili, sulı, qola, qalı, kũli, tamu, toma, çamı, suma, kemi, kũmi, kemı, meme, mamu, neme, tana, tanu, sunı, qanu, qanı, kõni, kũni, munu, dava, qova

fâ'il Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

litu, qâça, qõço, çũcu, qıçı, õnu, mũnu, sũnu, qãni

[İKİ İLLETLİ]

liyu, õhi

fa'âl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

xıtây, tagây, çıgây

fa'lâ Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

turna, qarvı

fa'lâl Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

şanbüy, boxtây, loxtây, quñcüy, bugdây, budgây, çildëy, samdüy, qordây,
qumsüy, borgüy, çirgüy, çalgây, qargüy (qırgüy), qarğüy, mingüy, çolqüy

Beşyazaçlılar Bölümü

tarıgçı, sorugçı, qorıgçı, qurunçı, boqursı

ALTIYAZAÇLILAR

çipçirga, söglünçü, qamlançu, kizlençü, keslinçü

fa'ülalî Faslı

çoqubarı, qarâgunı

fa'allâl Faslı

turumtây

RUBÂÎ ADLAR KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

taydı, tuydı, tıydı (tığtı), toydı (toğtı), soydı, qaydı, quydı, qıydı, köydi

BAŞKA BİR BİÇİM

yaydı

BAŞKA BİR BİÇİM

bâdı, tûdı, tēdi, sâdı, sûdı, sîdı, qâdı

BAŞKA BİR BİÇİM

yüdi, yēdi

Biz bu eylem türüne "sonu-illetli" [zevâtü'l-erba'a – dörde sahip] dedik,

çünkü birinci kişi dört yazaca sahiptir – *at bādım*: atı bağladım ve *qōy sādım*: koyun saydım. Bu, Arapçadaki, *da'avtū* ("seslendim") ve *gadavtū* ("sabah ayrıldım") ifadelerine benzer; her biri dört yazaca sahiptir ve iki biçim arasındaki bu benzerlik nedeniyle bu adla adlandırılmıştır.

fa'aldî veznindeki üçyazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

orta yazacı ünlü-alanlar

[ünlüyle başlayanlar]

opīdi, atādi, otādi, ötēdi, ütīdi, otādi, açīdi, arīdi, erūdi, irīdi, üzīdi, isīdi, aşādi, üşēdi, eşūdi, üşīdi, oqīdi, oqīdi (ogīdi), ögīdi, eġēdi, igēdi, ülēdi, ulādi, ulīdi, ölēdi, anūdi, unādi, eñēdi, sapīdi, subīdi, kepīdi, küpīdi, tatīdi, sūçīdi, suçīdi, küçēdi, kiçīdi, bedūdi, bōdīdi, uđīdi, bođūdi, qađūdi, yıđīdi, tarādi, tarūdi, törūdi, tarīdi, tirēdi, sırīdi (sarīdi), sarūdi, qarīdi, qurīdi, qorīdi, kūrēdi, kūrīdi, bezēdi, tuzādi, qazīdi, quzīdi, qızūdi, qızādi, közēdi, küzēdi, sasīdi, kūsēdi, başādi, boşūdi, taşūdi, tüşēdi, tōşēdi, tişēdi, çişēdi, seşūdi, qaşīdi, köşīdi, kişēdi, sogīdi, toqīdi, saqīdi, suqīdi, sıqādi, qaqīdi, bekūdi, tükēdi, beļēdi, bulādi, bilēdi, beļēdi, tülēdi, tōlēdi, tilēdi, çilēdi, sülēdi, qalīdi, kölēdi, qamādi, qomīdi, tanūdi, tünēdi, sınādi, qanādi, qınādi, qanıdi, münēdi, sanādi

BAŞKA BİR BİÇİM

bayūdi, tayādi

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Dört yazaçlılar Bölümü

fa'laldî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

orta kök-yazacı ünlü-almayanlar

borbādi, törpīdi, sıgtādi, törçīdi, tewçīdi, tıncīdi, qurçādi, qırçādi, qawçīdi, bagdādi, qondīdi, teprēdi, toprādi, taprīdi, sedredi, bugrādi, tıgrādi, togrādi, tawrādi, tuwrādi, buqrādi, tikrēdi, çıgrūdi, çoqrādi, çıqrādi, çikrēdi, çalrādi, sewrēdi, şekrīdi, semrīdi, sanrīdi, tenrīdi, kewrēdi, kökrēdi, külrēdi, tepzēdi, sıgzādi, qopzādi, tepsēdi, bütsēdi, boxsādi, çapsādi, satsādi, sürsēdi, suwsādi, suwsīdi, qapsādi, qopsādi, körsēdim, kelsēdim (keligsēdim), qaqsīdi, tūwşēdi, tewşēdi, çaxşādi, çıwşādi, suwşādi, qarşādi, qurşādi, qoğşādi, qowşādi, kewşēdi, tasgādi, satgādi, sıtgādi, badgādi, bulgādi, tolgādi, qargādi, qurgādi, qırgādi, qarwādi,

telgēdi, batlādi, butlādi, bitlēdi (bitlādi), bozlādi, başlādi, baglādi, boglādi, boqlādi, beklēdi, beḡlēdi, taplādi, tüplēdi, tatlādi, terlēdi, tazlādi, tuzlādi, tizlēdi, taşlādi, tuşlādi, tişlēdi, taglādi, tuglādi, tumlīdi, çarlādi, çoḡlādi, çuḡlādi, çıḡlādi, çawladı, çınlādi, saplādi, sarlādi, sırlādi, sözlēdi, sızlādi, suglıdı, sawlādi, suwlādi, samlādi, somlıdı, senlēdi, qarladı, qurlādi, qırlādi, qaşlādi, quşlādi, qışlādi, qınlādi, kötlēdi, kedlēdi, kezlēdi, közlēdi, kizlēdi, keslēdi, köklēdi, küḡlēdi, kemlēdi, mūnlēdi, bulnādi, tōḡnēdi, çıḡnēdi, söḡnēdi, qatnādi, qasnādi, qalnūdi, qulnādi, kişnēdi

BAŞI İLLETU

yastādi, yunçidi...

tançadi sözcüğünün kök-biçimi *tançgādi*'dir; dörtlüğün uyak düzeni bunu gerektirdiği için *gayn* (g) düşürülmüştür. Oguz ve Qıfçaq lehçelerinde böylesi bir atlamaya izin verilir, çünkü onlar adlarda ve eylemlerde ortadaki *gayn*'i (g) düşürürler.

yawrıdı, yeşēdi, yapsādi, yatsādi, yeşēdi, yaḡsādi, yoḡsādi, yarsīdı, yazsādi, yaşsādi, yagsādi, yagsīdı, yuwsādi, yowsādi (yōwsēdi), yıqsādi, yüksēdi, yumşādi, yalgādi, yalwādi, yörgēdi, yıplādi, yatladı, yıplādi (yiplēdi), yıḡladı, yarlādi, yırlādi, yaşladı, yağladı, yogladı, yıḡladı, yüklēdi, yiklēdi, yamlādi, yimlēdi, yaşnādi, yeḡnēdi

EKSKU

boybādi, saypādi, sayrādi, yayladı

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri dört ünsüzden müteşekkildir ve bu nedenle biz onlara dörtyazaçlı dedik – *et togra*: eti doğra; *ewke ugra*: eve uğra. Söyleyen eğer isterse *togrāḡil*, *ugrāḡil* da diyebilir.

Üçüncü kişi için buyrum kipi biçimi *togrāsūn*: doğrasın, *ugrāsūn*: uğrasın biçimindedir.

Olumsuz buyrum için buyrum kipi biçimindeki gövdeye *mim* ve *elif* eklenir [-ma] – *ugrāma*: uğrama; *togrāma*: doğrama. Üçüncü kişi için yasaklayıcı ise *ugrāmāsūn*: uğramasın, *togrāmāsūn*: doğramasın biçimindedir.

Eylemin gelecek zamanda icra edileceğini (*seyfe yefālu*) ifade etmek için buyrum kipi biçimindeki gövdeye *işba*"lı ya da *gayn*"lı sözcüklerde *gayn elif ye* ve *kefli* ya da *rikhat*'in söz konusu olduğu sözcüklerde *gayn* yerine *kef* gelecek biçimde aynı ek eklenir – *men et togrāḡāy men*: ben eti doğrayacağım; *men anḡar ugrāḡāy men*: ben ona uğrayacağım. Bu fasıldaki ve diğerlerindeki bütün eylemler için bu kural geçerlidir.

Bunun izahı şudur, Arapçanın lehçelerinde çeşitli anlamlar önekler vasıtasıyla verilir; bitmemişlik önekleri, soru öneki [e-], gelecek zaman *sin*'i [se-], kesme *elif*leri, bağlaç niteliğindeki [atıf] *vav*'lar ve benzerleri.

Ancak Türkçenin lehçelerinde, gövdeler sabit kalır ve daha önce tetkik edildiği gibi [bkz. syf. 15, 55-56] sonlarına sonekler eklenir. Etken ortaçlar için de aynı durum geçerlidir. Arapçadaki ortaç imi bir *îç-ek*'tir: *gâfir* ("bağışlamak"), *gaffâr* ("sık sık bağışlamak"), *gafûr* ("sık sık bağışlamak"). Ancak bu 'dilde [Türkçede] bu imler, izah edeceğimiz gibi, sözcüğün sonuna eklenir.

Geniş zamanın olumsuzunda, olumsuzluk ekinden sonra bir *sin* eklenir – *ol et togrâmâs*: o, et doğramaz; *ol sanğa ugrâmâs*: o, sana uğramaz.

[Üçüncü kişi için] olumsuzun yasaklayıcısı *ol et togrâmâsün*: o, eti doğramasın, *ol anğâr ugrâmâsün*: o, ona uğramasın ifadelerinde olduğu biçimdedir.

Çoğul biçime gelince; buna ilişkin kural daha önce beyan edildi, ki Qıfçâq ve Oguz lehçesindeki usule göre buyrum kipi biçimindeki tekil gövdeye genizsil *kef* [nğ] eklenmesine ilişkin – *et togrânğ*: eti doğrayın; *ewke ogrânğ*: eve uğrayın. Bu değişmez bir kuraldır; ancak *Türkler* genizsil *kefi* saygı duyulan ya da yaşlı birini anlatırken ikinci tekil kişi için kullanır; bu nedenle bir topluluktan bahsederken *togrânğlâr*, *ugrânğlâr* biçimindeki kullanımlara müsaade edilir. Bu anlam için kullanılmasa, *Türkler* çoğul anlam veren bu iki soneki yan yana getirmezlerdi, zira bu iki ek birbirinin yerini tutmaktadır. *Oguzlar* ve *Qıfçâqlar* kurala uygun olan ilk usulü uygular.

Bu fasıldaki *sâlim* ortaç *et togrâgûcı*: et doğrayıcı (et doğrayan kimse), *ewke ugrâgûcı*: eve uğrayıcı (eve uğrayan kimse) ifadelerinde geçtiği biçimdedir. *Oguz* ve *Qıfçâq* lehçelerinde, onlarla ilişkili olan göçebe halklarda ve *Suvârlarda togrâdâcı*, *ugrâdâcı* denir. Bu kural daha önce irdelenmiştir [bkz. syf. 60-61].

Eylemin sürekliliğini (devam ettiğini) ifade eden ortaç *togrâgân*: çoğunlukla doğrayan kimse, *ugrâgân*: sık sık uğrayan kimse ifadelerinde kullanıldığı biçimdedir. Bütün eylemler bu kurala sadık kalır.

Birinin eylemi icra etmek arzusunda olduğunu ifade eden ortaç ise şu biçimde yapılır. *îşbâ'* akıcılarına ya da *gayn*'a sahip sözcüklere *gayn* veya bunun zıttı durumda [yani damaksıl] *kef*, *sin* ve *kaf* ya da *kef*'le birlikte eklenir [-gsaq, -gsek] – *ol et togragsâq ol*: o, et doğramak istiyor; *ol tevêke yük yükleğsek ol*: o, deveyi yüklemek istiyor. Ancak bu biçim sonu-illetlilerden oluşan bu kısımda, diğer kısımlarda olduğu kadar sıklıkla kullanılmaz.

Birinin eylemi icra etmek üzere olduğunu ya da icra etmeye niyetlendiği, ama henüz başaramadığını ifade eden ortaç *ol et tograğlı ol*: o et doğrama niyetindedir ve bunu gerçekleştirmek üzeredir, *ol sanğa ugrağlı ol*: o sana uğrama niyetindedir ve bunu gerçekleştirmek üzeredir ifadelerinde geçtiği biçimdedir. Geriye kalan eylemler bu

kuralı takip eder.

Birinin eylemi icra etmesi gerektiğini ifade eden ortaç *ol et tograguluq erdi*: o, eti doğramalıydı, *ol sanğa ugräguluq erdi*: o, sana uğramalıydı ifadelerinde geçtiği biçimdedir.

Oguz ve Qıfçaq lehçelerinde *sin*, *lâm*'in yerine kullanılır – *ol et togrägsaq erdi*: o, eti doğramalıydı, *ol sanğa ugrägsaq erdi*.

[Söz konusu kavimlerde] çoğunluk Türklerin kuralı uyarınca söyler.

Bu ortaçların olumsuzları buyrum kipi biçimindeki gövdeye *mim* eklenerek yapılır: *ol er et togrāmadaçı turür*: bu adam et doğramıyor; *ol yük yüklēmedeçi turür*: o, yük yükleyen değildir. Geriye kalan eylemler bu kuralı takip eder. Başka bir lehçede *togrāmağlı ol*, *yüklēmeğli ol* denir – *işbâ'* yazaçlarına sahip buyrum kipi biçimindeki gövdeye *lâm* ve *ye*'yle birlikte *mim* ve *gayn* ya da zıttı durumda [*gayn*'in yerine] *kef* eklenir.

Edilgen ortaç *togrāmuş et*: doğranmış et, *ırgāmuş yığâç*: silkelenmiş ağaç biçimindedir. Bu, *sâlim* eylemler için geçerli olan kuralı takip eder.

Eylemlik: bu bölümdeki bütün eylem kısımlarının anlatımı içinde bundan bahsetmiştik. Burada yalnızca tamlama durumunda eylemlik haline gelen [kurulmuş] iki eylemliği anacağız: gövdeye *kef* ya da *gayn* eklenir – *anıg et togrägi kôr*: onun et doğramasını gör; *anıg ugrägi kôr*: onun uğramasını gör. Bu eylemlikler adların yerini alır ve sıklıkla görülür; bu nedenle onları gösterdim.

Zaman, mekân ve araç adları tek bir usulle meydana getirilir – *bu et togrägu*: bu, doğranacak et; *bu togrägu ugr ol*: bu doğranacak zamandır; *bu togrägu yēr ol*: bu, doğranacak yerdir. Ve “doğramaya yarayan araç”a *togrägu nēñg* denir. Olumsuz kullanımı *bu togrägu ugr ermes*: bu doğranacak zaman değil ifadesinde olduğu biçimdedir. Diğer adların olumsuzları bu kural uyarınca oluşturulabilir.

Biliniz ki geçmiş zaman, geniş zaman ve eylemlik biçimlerini zikrediyorum, çünkü geçmiş zaman biçimi orta yazacın ünlü-almasıyla geniş zamandan farklılaşabilir ve bazen de onunla benzerdir; bu durum kuralla bilinemez: *yēr qurgâdi*: yer kurudu, *qurgâr*, *qurgāmâq* – geçmiş zaman, geniş zaman ve eylemlik biçimleriyle uyuşur. *ya qurdi*: yayı kurdu (gerdi), *qurâr*, *qurmâq* – burada uyuşmaz. Bu farklılığın nedeni az önce izah edilmişti.

Bu faslın bir dizi vechesi vardır.

Bunlardan biri, edenin adı anılan nesneyle ilişkili olan bir eylemi icra ettiği anlamını taşıyan eylemin ikiyezaçlı ya da eksikli bir üçyazaçlı addan meydana gelmesidir – *er oq kezlēdi*: adam okunun çentiğini düzeltti; kökü “çentik; gez” anlamına gelen *kez* sözcüğüdür ve buna onu eylem haline getiren *-lēdi* soneki eklenmiştir. *er tawâr hizlēdi*: adam mallarını [başka bir şeyi de olabilir] sakladı, kökü *kiz*'dir [“sandık, heybe”]. Eksikli: *bulut qarlädi*: bulut kar getirdi; *qoğuş yağlädi*: deriyi yağladı – kökler

qâr: kar ve yağ: yağ'dır; sadeleştirme amacıyla *huruf-i illet (elif)* atılmıştır.

Ad *sâlim* bir üçyazaçlıysa *elif kâfi* gelir ve bunu *lâm*'la bir araya getirmeye gerek yoktur – *yaşın*, “şimşek” anlamına gelir, *yaşın yaşnadi*: şimşek çaktı; *qısrâq qulnâdi*: kısrak yavruladı [bkz. *qulun*]; *qısrâq yeñnêdi*: kısrak doğum yaptığı için memesi şişti [bkz. *yeñin*]. Ad *sâlim* olduğundan, bunu bir eylem yapmak için *lâm*'süz bir *elif* yeterli olmuştur.

Sâlim dört yazaçlı adlar da bu fasıla eklenebilir. Onu üçyazaçlı yapacak biçimde son yazaç düşmüştür, daha sonra, *elif* ile birleştirildiğinde, [yine] dört yazaçlı haline gelir – *yumşâq*: yumuşak bir şey, *yumşâdi*: yumuşadı; *ol anğar sôz yastâdi*: o, bana söyle bir şeyler ima etti (aynı zamanda “minder yaslamak” anlamına da gelir), kökü *yastuq*'tur [“minder”]; *sûw bulgâdi*: su bulandı, çamurlandı, kökü *bulgâyuq*'tur [“bulanık, çamurlu su”]. Onları eylem haline getiren *elif* lehine bu adlardan *kaf* atılmıştır. Ya da bu adlar çeşitli soneklerin eklenmesi suretiyle eylemlerden türetilmiştir (*ma'hûd*); kanımca bu daha doğrudur, zira adlar eylemlerden türemektedir – *suğı*: tükürdü, *suğuq*: tükürük; *siğti* [siğti]: işedi, *siğuğ* [siğuğ]: sidik; *et bişdi*: et pişildi, *bişig et*: pişmiş et. denir. Bu Arapça ve Türkçeye özgü bir yetkinliktir, başka dillerde bulunmaz.

Bir diğer veçhe eylemlerin andığım bu anlamlardan hiçbirini taşımayan ve yalnızca kendine dayanan bir kök ulamı olmasıdır – *er yığâç ırğâdi*: adam ağacı silkeledi, salladı; *er yıglâdi*: adam ağladı; *er işqa ugrâdi*: adam işe uğradı, gitti.

Eylemin, Arapçadaki *mufâ'ale* vezni gibi iki ya da daha çok kişi tarafından müşterek icra edildiğini ifade etmenin yolu, sondaki *huruf-i illet* [*elif*, *vav*, *ye* yazaçlarından herhangi biri] atmak ve onun yerine *sin* koymaktır – *ol menig birle yığâç ırğâdi*: o, yardım etme ya da yanışma amacıyla, benimle birlikte ağacı silkeledi; *kışi barça yıglâdi*: halk hep birlikte ağlaştı. Hepsini bu kural uyarınca oluşturulur.

Edenin bir eylemi gerçekte yapmamasına karşın, yapıyormuş gibi görünmesini ifade etmek için *huruf-i illet* [*elif*, *vav*, *ye* yazaçlarından herhangi biri] yine atılır ve yerine *sin* ve *nun*'la birleşmiş bir biçimde *mîm* getirilir – *ol sanğa ugramınsindi*: o, gerçekte uğramamasına karşın, sana uğruyormuş gibi göründü; *ol yük yüklemsindi*: o, gerçekte taşımamasına karşın, yük taşıyormuş gibi göründü.

Bunların dışındaki kurallar *Sâlim Kitabı*'nda verilmiştir ve ona başvurulabilir. Bütün lehçeler bu kuralları takip eder ve Allah'ın izniyle tezat teşkil etmezler.

fa'âlâdi, fa'ûlâdi, fa'ilâdi Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tapâlâdi, töpülâdi, subilâdi, çatilâdi, satülâdi, saçülâdi, qaçâlâdi, qıçilâdi, qarâlâdi, qarilâdi, qarâlâdi, qarilâdi, çoğilâdi, çağilâdi (jagilâdi, şagilâdi), sagülâdi, çırwilâdi, toqülâdi, toqilâdi, tikülâdi, tikilâdi (teğilâdi), talülâdi,

tümüledi, tamuladı

BAŞI İLLETU

yopiladı, yasıladı, yağıladı

EKSKLI

ayaladı, uyaladı, küyelledi

Bu fasılın kuralı, bir önceki fasılda izah ettiğimiz gibidir.

Bu fasıl bir dizi veçhe çerçevesinde şekillenir.

1. Sonu-illetli dörtyazaçlı bir ada, edenin söz konusu ada ilişkin bir eylemi icra ettiği anlamını verecek biçimde *-ladı* eklenmiştir – *er tön qarälâdi*: adam giysiye kalaradı; *yêr qarîlâdi*: yeri arşın cinsinden ölçtü.
2. Birinin, kişiyi adı geçen şeyle ilişkilendirdiği ya da bağlantılandığı anlamıyla adlara *-ladı* eklenmiştir – *ol erig aqîlâdi*: o, adamı cömert gördü; *ol anı qarîlâdi*: o onu yaşlı saydı.
3. Andığım anlamların hiçbirini ifade etmeyen, yalnızca kendine dayanan eylemler mevcuttur – *ol anı qîlâdi*: o, onu güdükledi; *eşyêk tümîlêdi* [eşek tırs tırs gitti].

Dörtyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Beşyazaçlılar Bölümü

fa'al'âdi Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

tübütlêdi, kiritlêdi, çanaçlâdi, qulaçlâdi, qılıçlâdi, qamıçlâdi, bağirlâdi, çağırlâdi, çığırlâdi, sığırlâdi, böğürlêdi, taraslâdi, taruslâdi, qurutsâdi, bagırsâdi, keđürsêdi, tatıgsâdi, satıgsâdi, barıgsâdi, turugsâdi, qurugsîdi, balıqsâdi, bilıgsêdi, berıgsêdi, körügsêdi, kirıgsêdi, kelıgsêdi, bağışlâdi, tawışlâdi, soruşlâdi, qağışlâdi, qarışlâdi, bışıglâdi, satıglâdi, sarıglâdi, qıdıglâdi, qurıglâdi, qasıglâdi, butıqlâdi, tutuqlâdi, başaqlâdi, turuqlâdi, çıpıqlâdi, çaruqlâdi, qapaqlâdi, quçaqlâdi, qaraqlâdi, qaşuqlâdi, qulaqlâdi, qumuqlâdi, qonuqlâdi, biçeklêdi, bedüklêdi, beleglêdi, tezeklêdi, tajıklêdi, teşüklêdi, çöreklêdi, kereklêdi, körüklêdi, köçüklêdi, kiçıglêdi, turumlâdi, tarımlâdi, bütünlêdi, burunlâdi, tabanlâdi, sabanlâdi

BAŞI İLLETU

yağırlâdi, yawuzlâdi, yazuqlâdi, yitüklêdi, yarımılâdi, yeşimlêdi, yarınılâdi

Kural. Bu bölümdeki eylemlerin buyrum kipi biçimleri beş yazacı sahiptir – *meni ağırla*: beni onurtandı; *manğa at bağışla*: bana at bağışla.

Olumsuz buyrum, olumsuz geniş zaman (yasaklama), ikinci kişi, etken ortaçlar ve bunların sıfat biçimleri, edilgen ortaç, zaman, mekân ve araç adlarına gelince; bunlar daha önceki bölümlerdeki kurallar uyarınca düzenli bir biçimde meydana getirilir.

Bu fasıldaki eylemlere gerçek bir edilgenlik anlamı verilmek istenirse, iki *lâm* ortaya çıkacak biçimde buyrum kipi biçimindeki gövdeye bir *lâm* eklenir – *er ağırladı*: adam onurtandı; *at bağışladı*: at bağışlandı. *lâm* yerine *nun* kullanılmasına da müsaade edilir – *at bağışlandı*: at bağışlandı; *er ağırlandı*: adam onurtandı. Ancak ilk biçim daha çok kullanılır.

Bir eylemin iki kişi tarafından ortaklaşa icra edildiği anlamının *şın* ekleyerek ifade edildiğini öğrenmiştiniz; bu, kural uyarıncadır.

Bu faslın altı veçhesi vardır.

1. *Sâlim* üçyazacı bir addan meydana getirilmiştir – *qapug kiritlêdi*: kapıyı kilitledi, kökü kirit: anahtar'dır ve bunu eylem yapacak biçimde *-lêdi* eklenmiştir; *ol anı qasıglâdi*: o, onun çenesine vurdu (yumruk attı), kökü *qasıg*: çene'dir ve bunu eylem yapacak biçimde *-lâdi* eklenmiştir. İçerdiği tüm anlamlarla beraber bu fasılda bu biçim yoğundur.

2. Bir adamın ya da bir başkasını adı geçen zümreye bağlı saymak anlamına sahiptir – *ol anı oguzlâdi*: o, onu Oguz olarak düşündü ve onlardan saydı; *ol anı çigillêdi*: o, onu Çigil olarak düşündü ve onlarla ilişkilendirdi. Bir adamın ilişkilendirildiği ya da benzetildiği her şeyi anlatmak için bu çerçeve kullanılır – *ol anı saranlâdi*: o, onu cimri saydı. Bu Arapçadaki "onu zulüm ve ahlaksızlıkla ilişkilendirdi" anlamına gelen *zalemtehu* ve *fesseqtehu* ifadelerine benzer.

3. Zikredilen sözcükle belirtilen organa vurulması anlamına sahiptir – *ol anı qarınlâdi*: o, onun karnına vurdu; *ol anı bögürlêdi*: o, onun böğrüne vurdu.

Bu yarıştaki iki atın birbirine ayak uydurduğu gibi Arapçaya ayak uyduran Türkçe için bir yetkinliktir; zira [oldukça yetkin bir dile sahip] Araplar da adlardan eylem yapabilir – *fehhağehu* ("onun uyluğuna [*fahđ*] vurdu"); *ra'asehu* ("onun başına [*re's*] vurdu"); *mesâne*: sidik torbası'ndan türetilen *messenahu*; *cild*: deri'den türetilen *celledehu* ve oldukça iyi bilinen benzerleri. *Türkler* de bunu yapar. *töşlêdi*: onun göğsüne [*döşüne*] vurdu denir – *töş*, "göğüs" anlamına gelir. Bu anlamı taşıyacak biçimde eylemler adlardan türetilir ve tüm lehçelerde kullanılır.

4. Edenin, nesnenin üzerinde eylemi adı anılan aracı kullanarak icra ettiği anlamına sahiptir – *ol anı qılıçlâdi*: o, ona kılıçla vurdu; *ol atg çıpqıladı*: o, ata yaş bir dalla vurdu.

5. Anılan şeyin kendi cinsinden olan şeylerin arasından ayrılması anlamına sa-

hiptir – *bâmuq uruqlâdî*: pamuğu tohumundan ayırdı; *talulâdî nēngni*: o, benzerleri arasından bir şeyi seçti.

6. Bu anlamlardan hiçbirine sahip olmayan bir kök-ulamdır – *ol manğa at bağıslâdî*: o, bana at bağısladı, *tenğri meni ağırlâdî*: Cenabı Hak beni onurlandırdı.

Biliniz ki kural buna müsaade etse bile her addan eylem türetilmez. Örneğin *qusıq*: fındık anlamına gelir, bu sözcüğü *qaşuq*: kaşık kökünden *qaşuqlâdî*: bir şeyi kaşıkladı eyleminin yapılması gibi *qusıqlâdî* şeklinde eylem biçimine getiremezsiniz. *ol meni qonuqlâdî*: o, beni konuğu olarak ağırladı ifadesi kullanılabilirken, *at qonaqlâdî*: at çavdarladı (çavdar yedi) ifadesi kullanılamaz – *qonaq*: çavdar ve *qonuq*: konuk köklerinin her ikisi de üçyazaçlı olsa da birinden eylem oluşturulmasına müsaade edilirken, diğerine edilmez. Ancak, kural uyarınca hareket eden bir kimse bu türden eylemler türetir ve onları konuşmada kullanırsa, onun bu tavrına ben icazet veririm, zira onun kaideleri takip etmesine mâni olunamaz ve hata yaptığı söylenemez; bunu yapmaya hakkı vardır.

Bu fasıl ile *nun* faslı arasındaki fark beyan ettiğimiz gibidir; *nun* faslı eylemin edeni bağlamında geçişsiz ve kendinden önce gelenden bağımsız olmasını gerektirirken, bu fasıldaki eylemler edeni ya da bir başkası bağlamında geçişli olmalıdır – *er etüklendi*: adam çizme sahibi oldu; *yığâç erüklendi*: ağaç şeftali verdi. Bu ulam ise Arapçadaki *infi'âl* veznine tekabül eder. *-lâdî* sonekinin eklenmesi anlamına gelen *lâm* ulamı *tef'il* veznine tekabül eder ve her zaman geçişlidir – *ol ôt körüklêdî*: o, ateşi körüklledi; *ol qapug kiritlêdî*: o, kapıyı kilitledi. Birinin, adı anılan şeye sahip olduğunu ifade etmek gerekirse, kuralın da işaret ettiği gibi, *nun*'lu biçim adlardan bu anlamı taşıyan eylemler meydana getirilmesine izin verir.

Adılsı bir sonек eşlik ettiğinde eylemlerden *lin* yazaçları atılabilir – *men uğıqladım*: ben uyukladım; *sen uđıqladıñ*: sen uyukladın; *uğıqladı*: o uyukladı. Geriye kalan eylemler bu kural uyarınca biçimlendirilir; Allah'ın izniyle bu izah edilecektir.

Ünsüz kümesine sahip eylemler meydana getiren sonu-illetli ulamında sonек olarak gelen bir ünsüz (*harf*; *yazaç*) yoktur, çünkü bu ulamdaki sözcüklerin sonu [halihazırda] sonек olarak gelmiş bir ünsüzdür ve bir ünsüz kümesi ancak akıcı ünsüzlerle bağlantılı olarak görülür; dolayısıyla böylesi bir sonেকে burada rastlanmaz. "Adam tembeldi" anlamına gelecek biçimde (*er*) *ermegürdi* denebilir – *ermegürer*, *ermegürmek*. Bununla birlikte *vav* (ü) atılabilir ve *ermegürdi* denir; böylece ünsüz kümesi ortadan kaybolur. Bunu iyice öğrenin!

fa'la'la'dî veznindeki beşyazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tawgâçlâdî, *surquçlâdî*, *qalbulzâdî*, *qırtışlâdî*, *bogmaqlâdî*, *tamgaqlâdî*,

qarluqladı, qıfçâqladı, qoltuqladı

BAŞKA BİR BIÇIM

körpêlêdi, burtâlâdi, qıftûlâdi, kертûlêdi, taңcûlâdi, qamçılâdi, bögdelêdi, sagrîlâdi, tamgâlâdi, sürgîlêdi, sirkêlêdi, qarmâlâdi

Bu bölümün kuralı diğerleriyle aynıdır ve bunlarla kıyaslanarak biçimlendirilebilir.

ZEVÂTÛ'L-ERBA'A KİTABI'NIN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

GUNNE (Genizsil Sözcükler) KİTABI

İkiyazacı Adlar Bölümü

Mahmûd der ki, genizsil sözcüklerin iki tür olduğunu biliniz; *cim*'li olanlar [-nç] ve *kefli* olanlar [ng – nğ]. Bu iki türün her biri ikincil bir ayrımla da, sözcüğün ortasında mı sonunda mı olduklarına göre [yani genizsil unsurun ortaya çıktığı yere göre] tanımlanabilir. [Kitabın içerik düzeninden doğan] gereklilikler dahilinde bunlardan söz edeceğiz.

bôᅇᅇ, baᅇᅇ, teᅇᅇ, taᅇᅇ, taᅇᅇ toᅇᅇ, toᅇᅇ, taᅇᅇ, tiᅇᅇ, çaᅇᅇ, çoᅇᅇ, çıᅇᅇ, daᅇᅇ
doᅇᅇ, saᅇᅇ, soᅇᅇ, siᅇᅇ, qaᅇᅇ, qoᅇᅇ, küᅇᅇ, keᅇᅇ, meᅇᅇ, muᅇᅇ, miᅇᅇ, neᅇᅇ

BAŞILLETU

yaᅇᅇ, yuᅇᅇ, yeᅇᅇ, yiᅇᅇ

İkiyazacılar Bölümü'nün Sonu

{Üçyazacılar Bölümü}

fa'al, fa'ul, fa'il Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

taᅇᅇᅇ, kiᅇᅇᅇ, siᅇᅇᅇ, tüᅇᅇᅇ, seᅇᅇᅇ, siᅇᅇᅇ, qoᅇᅇᅇ, qiᅇᅇᅇ, muᅇᅇᅇ,
miᅇᅇᅇ, teᅇᅇᅇ, toᅇᅇᅇ, qoᅇᅇᅇ, köᅇᅇᅇ, meᅇᅇᅇ, müᅇᅇᅇ, keᅇᅇᅇ, süᅇᅇᅇ,
keᅇᅇᅇ, maᅇᅇᅇ, taᅇᅇᅇ, siᅇᅇᅇ, taᅇᅇᅇ, çıᅇᅇᅇ, siᅇᅇᅇ, köᅇᅇᅇ

KATMERLENMİŞ

teᅇᅇᅇᅇ, seᅇᅇᅇᅇ, siᅇᅇᅇᅇ, süᅇᅇᅇᅇ

SONU İLLETU

tunġu, tonġa, sūnġü, sanġa, sinġi

Kİ İLLETU

yanġa, yanġı, yunġu

SONU GUNNE'LI

şabınġ, sidinġ, qađınġ, qaşanġ, burunġ, bürünġ, terinġ, tirinġ, çirinġ,
körünġ, bizinġ, teġinġ, belinġ, bulunġ, tulunġ, çalanġ, çalinġ, xulinġ,
qalınġ, kölünġ

BAŞI İLLETU

yapanġ, yatanġ, yadıġ, yüşeġ, yalınġ, yeġinġ

cim'li Genizsil

birinç, körünç, bezenç, sewinç, saqınç, qılınç, külünç,

BAŞI İLLETU

yawınç, yükünç

SONU İLLETU

tutunçu, sarınçı, qarınça

BAŞI İLLETU

yorınça

fa'al Faslı

sınġâr, muġâr, miġâr, taġân, saġân

BAŞI İLLETU

yonġâġ, yanġâq, yanġân

fa'lâ Faslı;

deġişik ünlülenmeleri içinde

tenġri, tonġra, öġgre, tönġre, tunġşu, çanġşu, çanġşı, menġġü, çanġlı
manġlı, qanġlı, salġgu, şunġla, qalġgu, köznġü

BAŞI İLLETU

yanġqu, yalġgu, yinçge, yenġge

fa'âlû Faslı

tayângu

BAŞI İLLETU

yanğıla

Üçyazaçlılar Bölümü'nün Sonu

Dört yazaçlılar Bölümü

fa'lal, fan'al Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tenğgüç, señggeç, sunğqur, qoçnğār, qanğdaş, muñglug, tañgsuq, tırnğaq,
qırnğāq, qaznğuq, çınğraq, qanğrıq, qanğsıq, qalñguq, tünğlük, çenğlik,
könğlek, denğgël

BAŞI İLLETU

yenğgeç, yalnğūs, yanğraq, yanğsaq, yalnğuq, yanğluq

GUNNE [SONDA]

tapçañğ, çalpañğ, çırwşāñğ, çawşāñğ, kewşenğ, suwlanğ, qalqanğ

EKSİKLI

taylanğ

amLI

qazganç, qorqunç, tezginç

BAŞI İLLETU

yörgenç

fa'lalu Faslı

qonğragu, señgregü

BAŞI İLLETU

yinğdegü

fa'anlâl veznindeki beşyazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

sınğarsuq, münğüzgëk

SONU GUNNE'LI

qaranğqu, qazınğqu

BAŞI İLLETU

yanğılğān

BAŞKA BİR BİÇİM

teñlegüç, teñlegün, teñgrikēn

ALTIYAZAÇLILAR

yanğalduruq

Ünlü-almayan iki ünsüzün birleşmesi bu kitapta gösterilmedi, çünkü genizsillik tıpkı ünlü-almayan iki ünsüzün birleşmesi gibi ağır bir durumdur. Dolayısıyla konuşmada her ikisini de birlikte söylemek imkânsızdır. Bu nedenle genizsiller, söyleyişi kolaylaştırmak amacıyla akıcılarla birlikte kullanılır. Her iki kullanımında bir arada olduğu yalnızca bir nadir sözcük vardır: *sözñgri kişi* ifadesi kullanılır ve bu "heyecanlı bir biçimde saçma sapan konuşan kimse" anlamına gelir; ancak bu sözcükte bile akıcılardan olan *re* (r) vardır ve onun varlığı söyleyişi kolaylaştırır. Bunu biliniz.

GENİZSİL ADLAR BÖLÜMLERİNİN SONU

Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla

EYLEMLER KİTABI

İkiyazaçlılar Bölümü

teñgdi, tañgdi, toñgdi, siñgdi, sünğdi, möñgdi

BAŞI İLLETU

yenğdi

fa'aldî veznindeki üçyazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

ikinci kök-yazacı ünlü-alanlar

teñgürdi, siñgürdi, qoñgürdi, kēñgürdi, tañgızdı, teñgeşdi, tōñgüşdi,
tūñgüşdi, siñgişdi, sūñgüşdi, kēñgeşdi, oñguqtı, muñguqtı, oñguldı,
ūñguldı, tañgıldı, tūñgüldü, tañgımdı

KATMERLENMİŞ

tōñgütti, teñgitti, kēñgitti

SONU İLLETU

kêñgedi, kêñgüdi

KI İLLETU

yongâdı

fa'laldî veznindeki dört yazaçlılar Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

teñgtürdi, tönğderdi, siñgdürdi, süñgdürdi, muñğqardı, teñggerdi,
teñgleşdi, tıñğlaşdı, tañğlaşdı, meñğdeşdi

BAŞKA BİR BİÇİM

münğeşdi, keñğrendi, kêñğründi, teñgleşdi

BAŞI İLLETU

yeñğşürdi, yañğqurdi

fa'lâdî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

soñgdâdı, meñgdêdi, çıñgradı, soñğrâdı, qoñğrâdı, mañğrâdı, münrêdi,
meñgzêdi, tañglâdı, teñglêdi, tıñglâdı, sañglâdı

BAŞI İLLETU

yañğrâdı, yuñglâdı

fa'îlâdî Faslı;

değişik ünlülenmeleri içinde

tonğilâdı, çanğilâdı, süñgülêdi, siñgilâdı (siñğilêdi), tonğâlâdı, meñğilêdi

BAŞI İLLETU

yañgilâdı

BAŞKA BİR BİÇİM

yaşâñgurdi

BEŞ YAZAÇLILAR

tünğürlendi, siñgürlendi, meñgizlendi, münğüzlendi, süñgükürlendi,
könğüllendi, siñgillendi

SONU İLLETU

tünğürlêdi, siñğarlâdı, siñgürlêdi, keñğirsîdi, belinğlêdi, tulunğlâdı

BEŞYAZAÇILAR

sarñgûlâdı, salñgûlâdı, qalnûlâdı

SONU İLETLİ

yanñgûlâdı, yalnñgûlâdı, yinçgêlêdi

KATMERLENMİŞ DÖRTYAZAÇILAR

ternñgüklendi, köñgleklendi

GUNNE KİTABI'NIN SONU

Allah'a Hamdolsun

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

CE'M BEYNE'S-SÂKİNEYN

(Ünsüz Kümeleri)

KİTABI

[Başı-ünlülü ve sâlim] Adlar Bölümü

ildruk, örtmên, örtgün, arslân, oldrum, türkmên

BAŞKA BİR BİÇİM

sandruş, borsmuq, qıldruq, qorqlıq, törtgil, barsgân, burslân, qırqlım

ALTIYAZAÇILAR

êkirçgün, kögürçgün

EYLEMLER

alqtı

Ünlü-almayan iki ünsüzün bir araya gelmesinin [yani bir ünsüz kümesinin] ender rastlanan bir durum olduğunu biliniz; çünkü böylesi bir terkip üç akıcı ünsüzden *-re (r)*, *lâm (l)*, *nun (n)*– birini içermelidir. Bu, adlar ve eylemler için temel bir kuraldır. Söz konusu yazaçlardan biriyle, sözcüğü ağırlığından kırtaran ve iki (birleşmiş) yazacın tek yazaçmış gibi okunmasını sağlayan bu bağlantı kurulmadan yapılan hiç bir ünsüz kümesi makul değildir. Bu nedenle şairin bu kümeleri sanki tek ünsüzmüş gibi kullanmasına müsaade edilir.

ürkti, irkti, sürçdi, sançdı, kürsdi, sarqdı, qorqdı, qırqdı, silkti

DÖRTYAZAÇILAR

andgardı, köndgerdi, kертgündi

Bu kısımdaki eylemlerin buyrum kipi biçimleri beş yazaçtan oluşmaktadır – *yığaç köndger*: tahta parçasını düzelt; *tenğrike kертgün*: Allah'a inan.

Ünsüz kümelerine sahip olan bu eylemleri geçişli hale getirmek için gövdeye *te* uzatması eklenir – *ol nēng berkletti*: o, bir şeyin korunmasını, muhafaza edilmesini emretti; *ol yığaç köndgertti*: o tahta parçasının düzeltilmesini emretti.

Geçişli yapmaya yarayan şu sonekler bu fasılda kullanılmaz: *barturdi*: vardırdı (gitmesine neden oldu) sözcüğünde olduğu gibi *te* ve *re*; *ol anı toğgurdi*: o, onu doyurdu sözcüğünde olduğu gibi *gayn* ve *re*; *tenğri ölüg tirtgürdi*: Allah ölüyü diriltti ifadesindeki gibi *kef* ve *re*.

KATMERLENMİŞ

tirsgök

Katmerlenmiş adlar arasında yalnızca biri ünlü-almayan ikinci kök-yazaca sahiptir; bu sözcük *mekke*'tir. Bu, Çinden getirilen bir mürekkebe verilen addır, Türk kitapları bu mürekkeple yazılır. *kef* (*k*) katmerlenmiş, *ha* (*h*) özgün sözcükteki [*mekke* (?)] *elif*le (*a*) yer değiştirmiştir.

Bununla birlikte uzatma herhangi bir sözcük yoktur.

EYLEMLER

arttı, örtti, ertti, bertti, türtti, çertti, sürtti, kertti

Bu kısımdaki eylemlerin buyrum kipi biçimleri üç yazaca sahiptir; *ert*: geç ya da *kert*: çentik aç gibi. Kök-biçimi içindeki bu eylemlerin üç yazacı vardır, ancak ikiyazaçlı gibi söylenirler. Bütün eylem çekimleri daha önce sunulanlarla kıyaslanarak yapılabilir.

DÖRTYAZAÇLILAR

öpürttü, esürtti, ısırttı, egirtti, alarttı, ilertti, amurttı, çoparttı, çıpırttı, qopurttı, qaparttı, köpürtti, qatarttı, qaçurttı, qağırttı, qararttı, qızarttı, sawurttı, şekirtti, keçürtti

Bu kısımdaki eylemlerin buyrum kipi biçimleri dört yazaçlıdır. *şekirt*: (atı) dörtmala koştur sözcüğünde olduğu gibi. Ancak söyleyişte bu sözcük üç yazaçlı gibidir. Eylem çekiminin geri kalanı –etken ve edilgen ortaç, mekân, zaman, araç adları– açık bir biçimde kurala uygun olarak biçimlendirilir; tıpkı önceki kısımlarda olduğu gibi.

BAŞI İLLETU

yaltga, yaldrıq (yoldrıq), yartmāq

KATMERLENMİŞ

yarsgâg

BAŞKA BİR BİÇİM

yuldruga (yulduрга), yersgü (yarasa [?])

SONU İLLETLİ

yorınçga, yılınçga, yumurtga, yımirtga

EYLEMLER

yâğtı, yöğtı, yüğtı, yeğtı

ÜÇYAZAÇLILAR

yorttı, yırttı, yençdi, yalqdı, yulqdı

DÖRTYAZAÇLILAR

yapurttı, yaşarttı, yogurttı, yügürtti

BAŞKA BİR BİÇİM

yaldrıdı, yoldrıdı

EKSİKİ

ēnç, kēnç

DÖRTYAZAÇLILAR

qāfgar, bārlıg, ōzlük

EYLEMLER

ığtı, bēđtı, būđtı, tōđtı, tığtı, süğtı, sığtı, qāđtı, qōđtı, kēđtı, kūđtı

SONU İLLETLİ

zānbı, sāwçı, kērjü, sālçı, çāwlı, çōwlı, kēwlı,

Son üç sözcük Kençek lehçesine aittir.

BAŞKA BİR BİÇİM

asurtgu, agartgu, asırtqu, emirçge, qaldraga

EYLEMLER

artlādı, ırqlādı, irklēdi, örklēdi, torplādı, sorplādı, körplēdi, sartlādı, sırtlādı, qarılādı, turqlādı, berklēdi, terklēdi, türklēdi

Bu kısımdaki eylemlerin buyrum kipi biçimleri beş yazaca sahiptir – *berkle* *nenġni*: bir şeyi koru; *sorpla*; kura çek. Ancak söyleyişte bu vezin daha çok bir

dört-yazaçlıya benzer ve böyleymiş gibi vazife görür, zira söyleyişte ünlü-almayan yazaçlardan [ünsüzlerden] biri aşikâr bir biçimde ortadan kaybolur. Bu nedenle, daha önce izah ettiğim gibi [bkz. syf. 121] ozanın bunları tek yazaç olarak görmesine müsaade edilir.

Diğer kurallar ve çekimler daha önceki bölümlere benzetilerek (kıyaslanarak) oluşturulabilir.

Bu kısmın üç veçhesi vardır:

1. Birinin, bir şeyi, adı geçen zümreye bağlı saydığı anlamını ifade eder – *türklêdi*: o, onu Türk saydı.
2. Orta kök-yazaç ünlü-almayan üçyazaçlı bir addan türemiş eylemler mevcuttur – *teve qurtlâdi*: deveden [başka bir şeyden de olabilir] kurt çıkarttı.
3. Andığım anlamların hiçbirini taşımayan yalın eylemler mevcuttur – *ol tawarın alqdi*: o, zenginliğini tüketti; *er yalqdi*: o, sıvı yağ yüzünden midesini hasta etti.

SONU İLLETU

toldrâdı, qaldrâdı, çaldrâdı, küldrêdi

amU GENİZSİL

ötünç, utunç, üçünç

Bu, bir kuraldır; yani on sayısından küçük olan herhangi bir sayı söz konusu olduğunda, bu sayının, kendinden önceki bir sayıyı takip ettiğini anlatmak için kök sözcüğe *nun* (n) ve *cim* (ç) eklenir: *törtünç*: dördüncü ve *beşinç*: beşinci gibi – bunların kökleri *tört*: dört ve *beş*: beş sözcükleridir; bu anlamı vermek için köklere *nun* (n) ve *cim* (ç) eklenmiştir. Onlukları da bu biçimde ifade etmek uygundur: *önunç*: onuncu, *yigirminç*: yirminci gibi. Bu, değişmez bir kuraldır.

erİNç, *urunç*, *erİNç* (erēj), *awİNç*, *ekinç*, *ökünç*, *ögünç*, *ulİNç*, *ilENç*, *umunç*, *inanç*, *onunç*

EYLEMİLER

yİNçgêlendi...

... *qul tenğrike yİNçgêlendi*: Kul tevazu gösterdi, zühd sahibi oldu, ibadet etti oruç tuttu, namaz kıldı ve Alemlerin Rabbi olan Allah'a boyun eğdi (*tavâze'a*, *tezahhada*, *te'abbede*, *sâme*, *sallâ*, *haza'a*).

CE'M BEYNE'S-SÂKİNEYN KİTABI'NIN SONU

SEKİZ KİTABIN SONUNCUSU

Âlemlerin Rabbi Allah'a Hamdolsun

Mahmûd ibn el-Hüseyin der ki: Kitabımıza başlarken bildirdiğimiz Türk lehçelerini bir araya getirme, ilkelerini gösterme, kurallarını açıklama ve aralarındaki farkları iyi bir düzenle tanzim etme niyetimizi gerçekleştirdik. Vaadimiz yerine getirilmiş ve gayemize ulaşılmıştır. Tüm fazlalıkları, gereksiz süsleri, aşırılıkları ve metni uzatan unsurları kitabın dışında bıraktım. Son söz geldi çattı ve yazdıklarımız ebedi bir hazine olarak bâki kaldı.

Kitap bitti.

*Hamd Ezeli ve Ebedi Olan Allah'a,
salat ve selam Muhammed'e ve onun soyuna.*

(KETEBE)

Bu suret Cenab-ı Hakk'ın kulu Savalı, sonra da Şamlı, Muhammed bin ebî Bekr ibn ebi'l Feth tarafından -Cenab-ı Hak onu bağışlasın- 664 senesi Şevvalinin yirmiyedisi olan pazar günü [1 Ağustos 1266] tamamlandı ve yazarın imzası olan elyazması örnek alınarak yazıldı.

Kitabın yazımına 64 [464] senesinin Cümâd-el-ûla ayının ilk günü [25 ocak 1072] başlanmış ve dört kez gözden geçirilip, düzeltildikten sonra 466 senesinin Cümâd-el-âhire ayının onu olan pazartesi günü [10 Şubat 1074] tamamlanmıştır. Kuvvet ve Kudret, ulu ve büyük Allah'ındır. O bize kâfi gelir ve himaye O'ndandır.

TÜRK
LEHÇELERİ
KİTABI

بواسر
راش
سینی

a / ā

ā. Şaşırma bildiren bir ilgeç.

ol meni ā qıldı: O beni şaşırttı.

aba. Baba (Tübüt lehçesi) – bu sözcük onların dilindeki Arapçadan kalma sözcüklerden biridir; çünkü Tübüt kavmi Yemen'den Türk ülkesine göçen ve buraya yerleşen *Sabit* adlı bir adamın soyundan türemiştir.

abâçi. Umacı. Çocukları korkutmak için *abâçi keldi*: Umacı geldi denir.

abâqi. Göz değmemesi için bostanlara, bahçelere dikilen korkuluk. *کوکو - قورقو*

abi. Erkek adı.

abul. Bizim yörede –Kāşgar'da– bir köy adı.

aç. Arapçadaki seslenme ilgeciyle ("yâu'n-nidâ") aynı anlamda kullanılan bir ifade.

aç berû kel: Hey sen, buraya gel.

âç. Aç. Şu atasözünde de geçer,

âç ne yēmēs, toq ne tēmēs: Aç ne yemez, tok ne demez. Bu, aç önüne konan yemeğe hayır demez, hepsini yer, ancak tok tarafından hakir görülür anlamına gelir.

açdı.

qapug açdı: Kapıyı açtı.

açâr, açmâq.

açı. Yaşlı kadın; hanımınine (Barsgân lehçesi).

açıdı

sirke açıdı: Sirke ekşidi. Yaranın sızlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

açır, açimâq.

1- açığ. Hanın verdiği ödül, bahşiş. *اچین* *ehsan - wıtf - merhamet*

xân mañga açığ bērdi: Han bana ödül verdi.

açıg. Bolluk içinde yaşama. *fıravân*

özünğni açıgılg tut: Kendini iyi besinlerle besle.

açıgılg.

açıgılg küp: İçinde ekşi bir şey bulunan, içine konan şeyi ekşiten küp.

açıgılg.

açıgılg er: Bolluk içerisinde bulunan kimse. *دولتی - dövlətli*

Şu atasözünde de geçer,

açıgılg er terk (şâbuk) qarimās: Varlıklı kimse çabuk yaşlanmaz.

açıgılg. Acılık.

açıgsâdı.

er açıgsâdı: Adamin canı ekşi bir şeyler istedi.

açıgsâr, açıgsâmâq.

açıldı.

kôk açıldı: Gökyüzü açıldı.

kônğül açıldı: Gönül neşeyle doldu.

Herhangi bir şeyin açılmasını anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

açılür, açılmâq.

açındı.

bêg erin açındı: Bey askerlerini [başka birilerini de olabilir] açındı, ihya etti.

er atın açındı: Adam, atını (arpa ya da samanla) besledi.

er qöyın açındı: Adam mintanını açmaya davrandı.

Beşikteki çocuğun ya da yataktaki hastanın üzerindeki örtüyü açmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

açınur, açınmaq.

açığım (eçiqim). Ağabey [bkz. eçiqim].

açılıq.

qapug açılıqı: Kapı açıklığı.

açıqtı.

er açıqtı: Adam acıktı, açlıktan kıvrandı.

açıqâr, açıqmâq.

açışdı.

ol mañga qapug açışdı: O bana kapiyı açmakta yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üzüm açışdı: Üzüm ekşidi.

açışür, açışmâq.

açıtğân.

ol kûp ol süçignı açıtğân: O kûp (içine konan) her tatlı şeyi acılaştırır.

açitti.

ol sirke açitti: O, sirkeyi ekşitti.

ol anug kônğlin açitti: O, mutsuzluk vererek onu üzdü.

açitur, açitmâq.

açlındı.

qapug açlındı: Kapı [başka bir şey de olabilir] açıldı. açıldı'nın değişik sesletimi.

açlınur, açlınmâq.

âçlıq. Açlık.

açılışdı.

qapuglâr açılışdı: Kapılar açıldı. Kilitli olan başka şeylerin açılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

açılışur, açılışmâq.

açrup. bkz. yüdü.

açsâdı. a

er qapug açsâdı: Adam kapıyı açmak istedi. Açılması istenen herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

açsâr, açsâmâq.

âçtı.

er âçtı: Adam [başka biri de olabilir] acıktı.

âçâr, âçmâh.

açturdı.

ol qapug açturdı: O, kapının açılmasını emretti. Birinin açılmasını emrettiği herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

açturur, açturmâq.

açuq. Herhangi bir şeyin açık olanı.

açuq qapug: Açık kapı; *açuq kôk:* Bulutsuz gök; *açuq iş:* Açık iş.

açuqlug.

açuqlug kişi: Cömert, iyi huylu kişi.

açuqluq.

yüz açuqluqı: Yüzdeki samimiyet.

âçurdı.

ol anı âçurdı: O, onu acıktırdı.

âçrur, âçurmâq.

açurgân.

bu aş ol kişini açurgân: Bu, (çabuk hazmedilen ve) insanı çabuk acıkıran bir yemektir.

adaqlıq. Üzüm bağlarında çardak yapmak için kullanılan ağaç.

adaş. Arkadaş, dost. bağdas, badaş

adaşlıq. Vefa, bağlılık, sadakat.

adaq. Ayak (Çigil lehçesi). Yemek, Suvâr, Qıfçâq ve Bulgâr lehçelerinde azaq. ataq

adaqlâdı. ayaqlamaq

ol anı adaqlâdı: O, onun ayağına vurdu.

adaqlâr, adaqlâmâq.

adaqlandı.

adaqlandı nêng: Nesne ayak sahibi oldu.

Şu atasözünde de geçer,

alım kēç qalsa ağaqılanur: Borç (borçlunun üzerinde) uzun süre kalırsa ayaklanır – bu, alacak-
lının ona bir ricacı gönderdiği anlamına gelir.

ağaqılanur, ağaqılanmaq

ağaqılıg.

ağaqılıg nēng: Ayaklı nesne.

ağgır. Aygır.

ađgırāq. Beyaz ayaklı dağ keçisi. Koyun türü içinde koç neyse bu da kendi türü
içinde aynısına tekabül eder.

ađgırāq.

ađgırāq suwı: Yagma ülkesindeki bir nehrin adı.

ağgırlandı.

tāy ağgırlandı: Tay, bir aygır gibi davranmaya başladı. Kısraklar bir aygırla birleştigin-
de de bu sözcük kullanılır.

ağgırılanur, ağgırılanmaq.

ağgış. Bir yer adı.

açıg. Ayı. Şu atasözünde de geçer,

awcı neçe āl bilse açıg ança yōl bilır: Avcı ne kadar hile bilirse, ayı da o kadar yol [kaçış yolu]
bilir. Bu atasözü iki kurnaz kişi karşılaştıkları zaman söylenir [bkz. *ayıg*].

açıg. Ayık; esrik halden çıkıp kendini toparlayan kişi.

esrūk ağıg: Sarhoşluktan ayrılmış.

açıg. Bizim köylerimizden birinin adı.

açıglıg.

açıglıg tāg: Ayısı çok olan dağ.

açıldı.

esrūk ağıldı: Sarhoş ayıldı.

ağlır, ađılmāq.

ağın. Başka, diğer, ayrı anlamına gelen bir ilgeç (Çigil lehçesi).

ağırdı.

ol edgūni yawlāqtan ağırdı: O iyiyi kötüden, hayı şerden ayırdı. Şu atasözünde de geçer,
etli tırnāqālı ađırmās: Et tırnaktan ayrılmaz. Bu atasözü, tıpkı tırnak ile et gibi akraba-
ların da birbirinden ayrılmayacağını belirtmek için kullanılır.

ağışdı.

er ađāqı ağışdı: Adam bacaklarını açarak oturdu. Her bütünün birbirinden ayrılan par-
çalarını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ağışur, ağışmaq.

ađnādı. ^ا

yēr ađnādı: Yer [başka bir şey de olabilir] değişti, bozuldu.

ađnār, ađnāmāq.

ağnattı. ^ا

er ağnattı: Adam değişti. Olduğu durumdan başka bir duruma geöen herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

ağnatur, ađnatmāq.

ağrı. Buğdayın tanelerini kabuklarından ayırmakta kullanılan araç. Çatallı olan herhangi bir şeye ağrı denir.

ağrı butlug: Baldırlannın arası açık olan kimse; paytak.

ağrıldı.

yöl ağrıldı: İki yol ayrıldı. İki yoldaşın birbirinden ayrılmasını ya da araları açık iki dişi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ağrılır, ađrılmāq.

ağrıq. Ayrıkotu [bkz. ayrıq].

ağrış. İkiye ayrılan yolun başı.

ağrışdı.

olār ėki ağrışdı: Onlar birbirlerinden ayrıldı.

ađrıřūr, ađrıřmāq. řu dörtlücke de kullanılır,

(Yaz mevsimini anlatıyor)

tümēn çeçek tizildi Onbin çeçek dizildi

tügünden ol yazıldı Tomurcuktan yayıldı

üküş yatıp özeldi Çok yatıp sıklıdı

yērde qopa ađrıřūr Yerden kopup ayrırřır

bkz. ayrışdı.

ağruq. "Başka (gayr)" anlamına gelen bir sözcük (Oguz lehöesi). Türkler bu anlama gelecek biçimde ağın der. şu atasözünde de geöer,

ağın kişi nēnġi nenġsinmēs: Başkasının malı mal sayılmaz - bu mal senin elinde olsa bile, geri alınabilir). bkz. ayruq.

açuq. ^ا ^ا

açuq nēnġ: Bilinmeyen herhangi bir şey. Kök-biöimi "bozulmuş, değişmiş, belirsiz" anlamına gelen agduq'tur. Bu sözcük anġ (anġ [?]) merġzi ağdı: onun rengi değişti ifadesinden türetilmiştir. Hafifletme (tahfiş) amacıyla gayn (g) atılmıştır.

ađuqlādı.

ol anı ađuqlādı: Bilinmeyen bir şey olduğu için o, onu nadide kabul etti.

ađuqlār, ađuqlāmāq.

ağut.

bīr ağut nēng: Bir avuç şey [bkz. avut].

ađutlādi.

er yarmāq ađutlādi: Adam parayı avuğladı. Suyun avuğlanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ađutlār, ađutlāmāq.

aftabe. bkz. turma.

āg. Bacak arasındaki boşluk.

yūz at menig ağın keçti: Yüz at benim bacakların arasından geçti. Parmaklar arasındaki boşluğa benzer.

agartgu. Öğütölmüş buğdaydan yapılan, biraya benzeyen bir içki.

āgdi.

ol tāgqa āgdi: O, dağa [başka bir şeye de olabilir] turmandı.

āgār, agmāq.

bulut āgdi: Bulut yükseldi.

anıg yūzi āgdi: Onun rengi deđiştı.

agduq.

agduq kişi: Bir yabancı, kimliği bilinmeyen kişi. Değişik sesletimi *adguq*'tur, göçüşmeye maruz kalmıştır.

agı. Genellikle ipekli, süslü bir kumaş. Buradan hareketle hazinedara ağıçı denir, çünkü bu kumaşı korur.

ağıçı. Ipekli kumaşı koruyan kimse.

agıl. Koyun açılı. *Oguzlar* arasında bu sözcük "koyun pisliği" anlamına gelir. İkisi arasındaki yakın ilişki bu kullanımı mümkün kılar; tıpkı Arapçada hem yağmurun hem de bulutların "gökyüzü" ["*sema*"] biçiminde adlandırılabilmesi gibi.

agım.

bīr agım yēr: Bir adımda üzerine çıkılabilecek yükseltti.

agın.

agın er: Genizden konuşan kimse. Bu sözcük ses ve anlam bakımından Arapçaya uygundur.

agır. Ağır olan herhangi bir şey.

agırlıg kişi: Halk ya da bey tarafından onurlandırılan adam.

tenğri meni agırlādi: Allah beni onurlandırdı.

agır adāq amruldi: Ağır ayak yatıştı. Bu, "yavaş yürüyen kimse varacağı yere vardı" anlamına gelir.

agır nēng. Yüksek fiyatlı nesne.

agırlâdı.

tenğri meni agırlâdı: Cenabı Hak beni onurlandırdı. Başkasını onurlandıran herhangi biri için de kullanılır.

agırlâr, agırlâmâq.

agırlandı.

er agırlandı: Adam onurlandırıldı. *nun (n) lâm'dan (l) dönüşmüştür.*

ol bu atnı agırlandı: O, bu atı pahalı buldu.

agırlanur, agırlanmâq. Bir şeyi ağır bulmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

agırlıg.

agırlıg er: Herkesin saygı gösterdiği adam.

agırşuq. İg sarmalı; ağırşak.

agış. Yükseliş, çıkış.

agışdı.

ol menig birle tægqa agışdı: O, dağa [başka bir yere de olabilir] çıkma konusunda benimle yarıştı.

agışür, agışmâq.

ol menig birle bîr altûnda agışdı: O, fiyatı bir altın yükseltti.

beğler bîr ekindi birle agışdı: Beyler [başka birileri de olabilir] birbirlerini karşı hamle etti.

agıtğân.

bu keyik ol itig tægqa agıtğân: Bu, köpeği süreklî (peşinden) dağa tırmandıran vahşi hayvandır.

agıttı.

ol anı tægqa agıttı: O, onu dağa çıkarttı; *tenğri bulıt agıttı:* Tanrı bulutu yükseltti.

agıtur, agıtmâq.

agız. Nehrin, su tulumunun, testinin, şarap küpünün ya da kuyunun ağzı.

agız. İnsan ya da hayvanın ağzı. Şu atasözünde de geçer,

agız yeşe kôz uyadür: Ağız yese, göz utanır. Birinin "armağan"ını yiyerek karşılığını veremeyeceği bir şey yaptığı için utanan kişi için söylenir.

agızlâdı.

ol arıqnı agızlâdı: O, ark için bir çıkış (ağız) açtı.

ol qulın agızlâdı: O kölesinin [başka birinin de olabilir] ağızına vurdu.

agızlâr, agızlâmâq.

aglâq.

aglâq yêr: İssiz yer.

aglattı.

ol kişini aglattı: İsteddiği şey yalnızca kendisinin olabilsin diye insanları çevresinden uzaklaştırdı.

aglatur, aglatmâq.

agnādı.

at agnādı: At (tozun ya da başka bir şeyin içinde) yuvarlandı [ağnadı].

Birinin dili tutulduğunda, kekeme olduğunda *er agnādı* denir.

agnār, agnāmāq. Kök-anlamı "burundan konuşmak"tır (*gunne*).

agnattı.

ol atın toprāqqa agnattı: O, atının tozun içinde yuvarlanmasına izin verdi [ağnattı].

ol yagāq anıg tılın agnattı: Ceviz (yemekten) dili şişti ve konuşması bozuldu.

agnatur, agnatmāq.

agrıdı.

anıg bası agrıdı: Onun başı ağdı. İnsanın bedenindeki herhangi bir ağrı için de bu sözcük kullanılır.

agrır, agrımaq.

Şu atasözünde de geçer,

bir toyın bası agrısa qamug toyın bası agrımas: (Müslüman olmayan) bir din büyüğünün başı ağnsa, bütün (Müslüman olmayan) din büyüklerinin başı ağmaz.

Bu atasözü, arkadaşlarının arzu ettiği, yediği ve kabullendiği bir şeyi reddeden biri için söylenir.

agrıg. Genel anlamda "ağrı;" her bir organın ağrısı ise bu organın adıyla söylenir.

agrındı.

bālıg agrındı: Yaralı adam [başka biri de olabilir] acılar içindeydi.

agrınur, agrınmāq.

agrıqandı.

er agrıqandı: Adam acısından yakındı.

agrıqanur, agrıqanmāq.

agrıştılär.

olär bu işqa agrıştılär: Onlar bu konu üzerine sızlandılar.

agrışür, agrışmāq.

agrıttı.

ol anı agrıttı: O, onu yaraladı.

agrıtur, agrıtmāq.

agrüdı.

agrüdı nēng: Nesne ağırdı.

ıglıg agrüdı: Rahatsız adam ciddi bir biçimde hastalandı.

agrür, agrümāq.

agruq. Ağır ticari eşya; mal.

agır agruq qayüda qaldı: Mal nerede kaldı?

agruqlandı.

ol bu işg agruqlandı: O, bu işi küffeti buldu. Bir yükün çok ağır olduğunu anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

agruqlanur, agruqlanmâq.

agsâdı.

ol tâgqa agsâdı: O, dağa [başka bir yere de olabilir] tırmanmak istedi.

agsâr, agsamâq.

agtardı. bkz. axtardı.**agtıldı.**

er agtıldı: Adam yere yıkıldı. Kök-biçimi *agtarıldı*'dir.

agtilur, agtilmâq.

agu. Zehir.

aguj (aguz). Doğurduktan sonra inek ya da koyundan gelen ilk süt – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j). Normal ze'yle (z) söyleyişe de [aguz] rıza gösterilir.

agujlug.

agujlug er: İlk sütü içen kişi.

agülâdı.

ol aşım agülâdı: O, onun yemeğini [başka bir şeyini de olabilir] zehirledi.

agülâr, agülâmâq.

aguqtı.

er aguqtı: Adam zehirlendi. Bu Arapçadaki *el-hummâ*'dan ["yüksek ateş"] gelen *humma'r-racul* ["adam ateşlendi"] ifadesi gibi geçişsizdir.

aguqâr, aguqmâq.

ajlan.

Bir sürüngen; bukalemun – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (Oguz lehçesi).

ajmuq. Beyaz şap. Dazlak bir kafanın çıplaklığı buna benzetilerek *ajmuq tâz:* başı şapla sıvanmış kel denir – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j).

ajmuqlandı.

tâz başı ajmuqlandı: Kelin kelliği arttı.

yêr ajmuqlandı: Topraktaki [başka bir yerdeki de olabilir] şap arttı.

ajmuqlanur, ajmuqlanmâq.

ajun. Dünya; cihan.

bu ajun: Bu dünya; *ol ajun:* Öbür dünya (Çigil lehçesi) – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j).

âl. Hanların sancaklarını yapmak için kullanılan ya da onların atlarının eyer örtüsü olan turuncu renkte, ipekli süslü bir kumaş. Turuncu renge de *âl* denir.

ajun. Dünya; cihan.

bu ajun: Bu dünya; *ol ajun:* Öbür dünya (Çigil lehçesi) – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j).

âl. Hanların sancaklarını yapmak için kullanılan ya da onların atlarının eyer örtüsü olan turuncu renkte, ipekli süslü bir kumaş. Turuncu renge de *âl* denir.

âl. Hile, dalavere.

âlîn arslân tutâr, kûçün oyuq tutmās: Hileyle aslan tutulur, güçle bostan korkuluğu tutulmaz.

Bu atasözü güç harcayarak bir şeyi ele geçiremeyen bir kimseye, bu amaçla hile kullanmasını tavsiye etmek için söylenir.

al çüvit. Parlak ve kırmızımsı turuncu renk.

ala. Beyaz tenli kimse.

ala at: Kır at.

beg (xānqa) ala boldı: Bey hanın sözünü dinlemedi ve düşmanlarıyla birlik oldu.

ala. Hastalıklı görünen kimse. Şu atasözünde de geçer,

kişi alāsı içtin, yılıq alāsı taştın: İnsanın alası içinde, atın alası dışında. Bu atasözü ihanetlerini gizlemek için dalkavukluk yapan kimse için kullanılır.

ala. Fergāna'ya yakın bir yayla adı.

ala yığaç. Sınıra yakın bir yer adı.

alāçu. Büyük çadır.

alāçūlandı.

er alāçūlandı: Adam büyük çadır kurdu.

alanġ.

alanġ yazı: Düz ova. Bu "açık kapı" anlamında kullanılan anġıl sözcüğünün göçüşmeye maruz kalmış biçimidir.

alānġır. Türkmēnlerin yediği geleni adlı küçük bir hayvan.

alardı.

talqa alardı: Koruk [başka bir meyve de olabilir] kızardı; *kişi yeñi alardı:* Adamın bedeni alalaştı.

anıg kōzi alardı: Onun gözü kamaştı.

alarur, alarmāq.

alarttı.

ol anġār kōzin alarttı: O, ona göz ucuyla baktı.

alartur, alartmāq.

alāvān. Timsah.

alçaq. Yumuşak huylu, uslu.

aldadı.

ol yāġını aldadı: O, düşmanı aldattı.

aldār, aldāmāq.

aldı.

ol alımın aldı: O, alacağını tahsil etti; *bēg ęl aldı:* Bey ülke aldı.

alır, almāq.

alguq. Kāşgar'a bağlı bir köy adı.

alıg. "Kötü" olan herhangi bir şey (Oguz ve Qıfçaq lehçeleri).

alım. Alacak; kişinin üzerinde olan borç. Şu atasözünde de geçer,

alımçı arslān, bērimçi sıçgān: Alca aslan, verici sıçan. Alacaklı, alacağını isterken aslan gibidir, borçlu ise korkudan sıçana benzer.

alımlıg.

alımlıg er: Alacaklı adam.

alın. Alın; dağın sırtı.

alındı.

qısrāq alındı: Kısrak gebe kaldı.

ol alımın alındı: O, başkasının yardımı olmaksızın, kendi başına alacağını aldı.

alınur, alınmāq.

alınlıg.

alınlıg er: Geniş alınlı adam.

alıq. Kuş gagası (Oguz lehçesi).

alış. Bir su kaynağının aktığı noktalar.

alış. Borçluyu borcu yüzünden dava etmek.

alış bēriş: Bir hakkın alınması ve verilmesi.

alışdı. *ol maŋga alım alışdı:* O, bana alacağımı almakta [başka bir işte de olabilir] yardım etti.

alışūr, alışmāq.

alışgān. bkz. satışgan.

alma. Elma (Oguz lehçesi). *Türkler* aynı anlama gelecek biçimde *almıla* der.

almıla. Elma

alp. Yiğit, kahraman, bahadır.

alp yağıda alçaq çoğıda: Yiğit düşman karşısında, yumuşak huylu adam savaşta belli olur.

Şu dörtlükte de kullanılır,

alp er tonğa öldi mü

Alp er Tonğa [Afrāsiyāb Han] öldü mü

ēşiz ajün qaldı mu

Kötü dünya kaldı mı

ödleg öçin aldı mu

Felek öcün aldı mı

amdi yürek yırtılır

Şimdi (ülkesinin kederi ve feleğe duyulan öfkeyle) yürek yırtılır

alpāgut. Tek başına düşmana saldıran, hiçbir şekilde yakalanmayan yiğit.

Şu dörtlükte de kullanılır,

budraç yeme qudurdı

(Yabāqu kavminin beyi) Budraç yine kudurdu

alpāgutın ūđurdi

Yiğitlerini ayırdı (seçti)

sūsın yana qadırdı

Askerini yine (geni) döndürdü

kelgēlimet irkişūr

(Üzerimize) gelmek için toplasıyorlar

alqādi. bkz. arqādi.

alqaldı.

beğke alqış alqaldı: Bey övüldü ve faziletleri bir bir sayıldı.

alqalur, alqalmāq.

alqaşdı.

ol menig birle alqış alqaşdı: O, övgü düzme konusunda benimle yarıştı.

alqaşūr, alqaşmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir dövüşü anlatıyor)

alplār arıq alqışur

Yiğitler birbirini mahvediyor

kūç bīr qılıp arqaşur

Güç birleştirip (yoldaşlarına) arka veriyor

bīr bīr ūze alqaşur

Birbirlerini övmekte elbirliği ediyorlar

eğgermedip oq atār

Ölüme aldımaksızın her biri ok atar

alqındı.

alqındı nēng: Bir şey tamamen bitti, tükendi.

er alqındı: Adam öldü.

alqınur, alqınmāq.

alqış. Dua etme; övme; birinin iyiliklerini faziletlerini bir bir sıralama.

ol beğke alqış bērdi: O beyi övdü.

yalāvaçqa alqış bērgil: Muhammed'e (Allah'ın selamı onun üzerine olsun) salavat getir.

alqıştı.

bōy (bīr) eħki bile alqıştı: İki boy birbirini yok etti. Herhangi bir şeyi yok etmek konusunda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

alqışūr, alqışmāq.

alqtı.

ol tavārın alqtı: O, malını [başka bir şeyini de olabilir] bitirdi.

alqār, alqmāq.

alsādi.

ol at alsādi: O, at [başka bir şey de olabilir] almak istedi.

alsār, alsāmāq.

alsıqtı.

ol tawārın alsıqtı: Onun mali alındı, yağma edildi.

alsıqār, alsıqmāq.

altın. "Alt, aşağı" anlamına gelen bir ilgeç.

altün. Altın.

alturdum.

men andan yarmâq alturdum: Ben ondan paranın alınmasını emrettim.

alturur men, alturmâq.

alüç. Sarı erik; alıç.

alüçin. Yumruları olan yenilebilir bir ot.

aluş. *Kaşgar'a* bağlı bir köy adı.

alwırdı.

ol anıg yüzünge alwırdı: O sanki bir tartışma başlatmak istiyormuş gibi onu tersledi [sözcükleri onun yüzüne fırlattı].

alwırâr, alwırmâq (elwirmêk).

am. Kadın cinsel organı (Oguz ve Qıfçâq lehçeleri).

amaç. Amaç; hedef.

amaç. Saban; pulluk.

amaçlâdı.

er quşug amaçlâdı: Adam kuşa nişan aldı.

amaçlâr, amaçlâmâq.

amaçlıq.

amaçlıq yêr: Atış yapmak için nişangâh olarak kullanılabilir yer.

amdi. "Şimdi" anlamına gelen bir ilgeç.

amdi keldim: Şimdi geldim. *Oguzlar elif'i kesre'li* [Arapçada *ı, i* okutan im] söyler ve *imdi* der. Şu dörtlükte de kullanılır,

öpkem kelip ugradım Öfkem geldi uğradım (düşmanın üzerine yürüdüm)

arşanlayu kökredim Aslan gibi kükredim

alplâr başın togradım Yigitlerin başını doğradım

amdi meni kım tutâr (Kalabalığın ortasında) şimdi beni kim tutar? (diye bağırdım)

amraq.

amraq köngül: An gönül, sıcak yürek.

amruldı.

qaynâr eşiç amruldı: Kaynayan tencere (üzerine soğuk su döküldüğü için) duruldu.

er ünı amruldı: Adamin soluğu kesildi (ve öldü). Coşkunluktan sonra dinen her şey için bu sözcük kullanılabilir.

amrulur, amrılmâq.

amşan. Kürk yapılan deri.

amşüy. Bir erik türü; sarı renktedir.

amuç. bkz. armagân.

amul. Herhangi bir şeyin “hareketsiz (*sâkin*)” olanı. Aynı zamanda “yumuşak huylu (*halim*)” kişiye de *amul* denir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Atını ardında bırakarak kendisini terk eden ve daha sonra atına almak için geri gelen gence onu vermeyi reddediyor)

<i>qañça bardîng ay ogul</i>	Nereye gittin ey oğul?
<i>erdîng mende enç amul</i>	Sen burada rahat idin
<i>attın amdı sen tûngûl</i>	Attan şimdi sen geçtin
<i>qıldîng erse qilmâgu</i>	Yapacağını yaptın

amurttı.

ol beg öpkêsın amurttı: O, beyin öfkelerini yatıştırdı. İnatçı bir tayın sakinleştirilmesini, kaynayan bir suyun durulmasını ya da benzer durumları anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>tosun münüp sekirtsün</i>	(Bırakın onu) itaatsiz taya binip koştursun
<i>esizlikin amurtsun</i>	Onun asi doğasını sakinleştirsin (ve böylece onu sürebilsin)
<i>ıtqa keyik qaytartsun</i>	Köpeğini salıp avı bize doğru çevirsin
<i>tutmuş sânu umnalm</i>	Onu artık yakalınmış sayalım

amuşdı.

amuşdı er: Adam [başka biri de olabilir] azarlandığı ya da suçlandığı için sessiz bir biçimde başını öne eğdi.

amuşûr, amuşmâq.

ana. Ana (Türkler) – *Hoten* halkı ve *Kençêkler* hana der.

anaç. “Halkın annesi”ymiş (“*ümmü'l-qavm*”) gibi bilgece davranan küçük kız çocuğu. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir.

anâlâdı.

ol anı anâlâdı: O, ona anne dedi.

anâlâr, anâlâmâq.

and. Ant, yemin. Buradan hareketle “yemin et!” anlamına gelecek biçimde *andıq* denir.

anda. “Orada” anlamına gelen bir ilgeç. *Oguzlar* “sonra” anlamında kullandıkları zaman sondaki *elifi* (*a*) *nun*'a (*ñ*) dönüştürür [ve *andan* der]; ancak “orada” anlamında kullandıkları zaman diğer *Türklere* uyarlar. *elifin nun*'a dönüşmesine Arapçada da rastlanır; örneğin Allah'ın, Musa'nın hikâyesinin anlatıldığı *vemâ rabbu'l-âlemîn* (“Âlemlerin Rabbi nedir?” [K. 26:23]) ayetinde *elif*, *nun*'la yer değiştirir, çünkü akıl sahibi varlıklar hakkında soru sorarken *men* (“Kim?”) yerine *mâheze* (“Bu ne?”) ifadesinin kullanılması uygun değildir; aynı zamanda Allah'ın *la neşfean bin nâsiye* (“... (onu) perçem(in)den yakalar (ateşe sürükler)iz ...” [K.

96:15]) ayetinde *elif*, *nun*'la yer değiştirir [yani *tenvîn* yerine *nun*'la *la nesfean* denir]; *el-A'sâ*'nın [Câhiliye devrinden İslam'a geçiş döneminin önemli şairle-
rindendir; İslamiyete tanık olmuş ve Peygamber'e iyi bilinen bir methiye yaz-
mış, ancak Müslümanlığı seçmemiştir; doğumu bilinmemektedir, ölümü takribi
629 yılıdır –çn] dizelerinde olduğu gibi,

vele'n-nusube'l-mensube la tabudennehu

li aqibetin vallahu rabbeke fe'budâ

Ondan bir şey gelecek diye kurulu puta tapmayın

Allah sizin Rabbinizdir, O'na ibadet edin

andâg. “Öyle” anlamına gelen bir ilgeç (Çigil lehçesi).

andâg aydım: Öyle söyledim.

andan. “Ondan sonra” anlamında kullanılan bir Oguz sözcüğü.

andan aydım: Ondan sonra söyledim.

Türkler bu sözcüğü *elif*'le (*a*) *anda* biçiminde söyler, ancak bu “orada” anlamın-
dadır.

men anda erdim: Ben oradaydım.

andgardı.

ol anı andgardı: O, ona yemin ettirdi.

andgarur, andgarmâq.

andgardım.

men anı andgardım: Ben ona yemin ettirdim.

andgarur men, andgarmâq.

andıqtı.

er andıqtı: Adam ant içti.

andıqâr, andıqmâq.

Şu dürtlükte de kullanılır,

qoygaşıp yatsa anıg yüziñge

alsıqar ögin anıg söziñge

miñg kişi yulugı bölup öziñge

bêrgeler özin anıg köziñge

Koynuna girip yüzüne baksa

Onun sözleriyle akını yitirir

Bin kişi kendini ona feda eder [onun için fidedir]

Onun gözlerinin bir bakışı için ruhlarından vazgeçer

angardı.

ol anı angardı: O, ona yemin ettirdi. Kök-biçimi **andgardı**'dır – *dal* (*d*) hafifletme
amacıyla atılmıştır. Buradaki değişim Allah'ın şu kelâmındaki kullanıma benzer:

fezalatum tefekkahûna (“... sızlanıp dururdunuz” [K. 56:65]) – kök biçimi
fezalaltum'dur, [l'lerin biri] hafifletme amacıyla atılmıştır.

andgarür, andgarmâq.

anūdı.

anūdı nēñg: Nesne hazırdı. Bu geçişsiz bir biçimdir ve Arapçadaki –kullanılmayan– *in'adda*'ya tekabül eder.

anūr, anūmāq.

anūmı. Cüzam hastalığı.

anundi.

ol yāğıqa anundi: O, düşmana [başka bir şeye de olabilir] hazırlandı.

annur, anunmāq.

anuq.

anuq nēñg: Hazır olan herhangi bir şey. Şu atasözünde de geçer,

anuq utru tutsa yōqqā sānmās: Hazır olan öne konya yok sayılmaz – hazırda olan yemek konuğun önüne konursa yemek verilmemiş sayılmaz. Bu atasözü bir insana ev sahibi olarak verebileceği her şeyi vermesini öğütlemek için kullanılır.

anuqlādı.

ol anuqlādı nēñgni: O, nesneyi hazır bulup aldı.

anuqlār, anuqlāmāq.

anuqluq. Hazır olma.

anutgān.

bu er ol işig anutgān: Bu, her zaman bir şeyler için hazır olan bir adamdır.

anutti.

ol yāğıqa tulum anutti: O, silahı düşman için hazırladı. Hazırlanmış herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu atasözünde de geçer,

tulum anutsa qulun bulūr, tulum anutsa bulun bolūr: Silahlarını hazırlayan kişi (düşmanın üzerine yürümek için) tay da bulur, silahlarını hazırlamayı unutan kişi tutsak olur. Bu atasözü her an hazır olmanın gerekliliğini dile getirir.

anutūr, anutmāq.

anğ. Yağı ilaç olarak kullanılan bir kuş adı. Yağı avuç içine sürülürse arkaya geçer.

anğ. "Hayır" anlamına gelen bir ilgeç (Oguz lehçesi). Kendisine bir şeyi yapması emredilen kimse *anğ anğ*: yok, yok der.

anğar. "Ona" anlamına gelen bir ilgeç.

anğar aydım: Ona söyledim. Şu dörtlükte de kullanılmıştır,

(Sevgilisini hayal ediyor)

aydım anğar sēwük

Dedim ona sevgilim

bizni tapa nēlūk

Bizim yana yüksek (dağları)

keçtiñ yazı kērik

Geçerek yazıyı

qırlār eğiz bēđük

Kıran geçerek nasıl geldin?

anğdidi.

awçı keyikni anğdidi: Avcı geyik için bir kapan hazırladı; *ol anı anğdidi:* O, onu yakalamak için tuzak kurdu.

anğdır, anğdimâq.

anğduz. Anduzotunun yerden kazılıp çıkarılan ve atların karın ağrısına ilaç yapılan kökü. Şu atasözünde de geçer,

anğduz bolsa at ölmēs: Anduz olsa, at ölmez. İlaç içirilir ve at iyileşir. Bu atasözü yolculara her an hazır olmalarını tavsiye etmek için kullanılır.

anğıl.

anğıl açuq qapug: Tamamen açık kapı.

anğilâdı.

eşyêk anğilâdı: Eşek anırdı.

anğilâr, anğilâmâq.

anğıt. Ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş.

anğız. Anız – hububat biçildikten sonra tarlada kalan köke yakın saplar.

anğlâdı.

ol sözüg anğlâdı: O, sözü [başka bir şeyi de olabilir] anlâdı (Oguz lehçesi).

anğlâr, anğlâmâq.

anğra-. bkz. uñgra-.

anğraşdı.

oglân anğraşdı: Bebekler [başka bir şey de olabilir] acı içindeydi.

anğraşūr, anğraşmâq.

anğut. Sarap tıpası. Şu atasözünde de geçer,

bart kiçig bolsa anğut bedük ūr: Delik küçük olsa da tıpayı büyük vur. Bu atasözü bir kimseye, insanlara küçük bir işi sözüm ona büyükmüş gibi göstermesini tavsiye etmek için söylenir.

ap. "Hayır, değil (la)" anlamında kullanılan bir ilgeç.

ap bu ap ol: Bu değil, o değil – ne bu, ne o.

ap ak. Çok saf bir beyaz.

apa. Ayı (Qıfçâq lehçesi) – *elif (a) işba*"lıdır [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı'egerek uzatmak].

apa başı. *Tannâm* bitkisi – salatahğa benzer ve dikenli bir gövdesi vardır; dağlarda yenilir.

apanğ. "Eğer" anlamına gelen bir ilgeç.

apanğ sen barsa sen: Eğer sen varırsan.

aplân. Sıçan türünden küçük bir hayvan.

âq. Herhangi bir şeyin "beyaz" olanı (Oguz lehçesi). *Türkler* arasında atın rengini anlatmak için kullanılır.

âq at: Gri at.

âq saqâl er: Saçı sakalı ağarmış kimse (Oguz lehçesi).

âq sây. Bir yer adı.

âq terêk. Yagma ülkesindeki İla nehri üzerinde bulunan bir geçit.

aqdı.

sûw aqdı: Su [başka bir şey de olabilir] aktı.

yagı aqdı: Düşman (süvarileri) ilerledi.

aqâr, aqmâq.

aqı. Eli açık; cömert. Cevizin iyisine *aqı yagâq* denir.

aqılâdı.

ol meni aqılâdı: O, benim cömert olduğumu düşündü.

aqılar, aqılâmâq.

aqım.

bîr aqım sûw: Bir akışık su.

aqın. Sel. Beklenmeyen, ansızın gelen sele *munduz aqın* denir. Geceleyin birdenbire, sel gibi bastıran asker için de *aqınçı heldi* denir.

aqınçı. Geceleyin gidip düşmanı basan asker.

aqındı.

aqındı sûw: Akan su.

aqışdı.

suwlâr aqışdı: Sular akıştı. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz mevsimini anlatıyor)

qâr bûz qamug erüşdi Kar, buz tümünden eridi

taglâr suwı aqışdı Dağlar suyu akitti

kökşin bulut örüşdi Mavi bulut belirdi

qayguq bolup ügrişür Kayık gibi dolandır

aqıtgân.

bu tâg ol tawrâq aqın aqıtgân: Bu dağ yağmuru çabuk akır.

aqıttı.

tenğri aqın aqıttı: Allah sel akıttı.

ol sûw aqıttı: O, su akıttı.

beg aqınçı aqıttı da: Bey akıncı yolladı.

aqıtur, aqıtmâq.

aqlışdı.

tegme yanğâqtın bôdun aqlışdı: Halk her yandan akın etti. Pek çok yerden gelip birleşerek vadi boyunca akan su için de bu sözcük kullanılır.

aqlışür, aqlışmâq.

aqru. "Yavaşça" anlamına gelen bir ilgeç.

aqru aqru: Yavaş yavaş!

aqturdı.

ol sūw aqturdı: O, suyun akıtılmasını emretti.

aqturur, aqturnmâq.

Şu dizelerde de kullanılır,

aqturur hōzüm yulâq

tüşlenür ördek yugâq

Gözüm pınar gibi akar

(Biriken sulara) konar ördekler ve kuşlar

aqur. Ahır [bkz. sıpâqur].

âr.

âr nēng: Kestane renginde herhangi bir şey. Yazaç arttırımıyla arsal da denir.

âr böri: Sırtlan. Şu dörtlükte de kullanılmıştır,

(Alt ederek yakaladığı bir adama sesleniyor)

körüp neçük qaçmadıng Gördün neden kaçmadın

yamar suwin keçmeding Yamar [yamâr] suyunu geçmedin

tawârıngı saçmadıng Malını saçmadın

yēsü seni âr böri Yesin seni sırtlan

ara. Bir şeyin arası, ortası.

kişi ara kirdim: Halk arasına girdim.

arâlâdı.

ol êkki kişi otra arâlâdı: O, iki kişinin arasını buldu (barıştırdı). Aynı zamanda iki kişinin ya da iki şeyin arasından geçmeyi anlatmak için de kullanılır. "Barış sağlamak"ı anlatmak için *arilâdı* da denebilir – bu gündelik dildeki söyleyiştir; ancak ilk kullanım daha doğrudur.

arâlâr, arâlâmâq.

arâmüt. Uygur ülkesinin yakınındaki bir Türk kavmi.

arâmüt. Bir yer adı.

aran. At ahırını – *elif (a) işba*"lıdır [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak].

aranlıg.

aranlıg ew: Ahın olan ev.

arçı. Heybe.

ârdı.

er ârdı: Adam [başka biri de olabilir] yoruldu, bitkin düştü.

ol anı ârdı: O, onu aldattı.

ârâr, ârmâq.

ardütâl. Hamamotu [tüy dökücü bir maddenin yapımında kullanılır]. bkz. ordu tâl.

argâg. Balık avlamak için kullanılan kanca.

argu. İki dağ arası. Buradan hareketle *Tirâz* [Talâs] ile *Balâsâgün* arasındaki ülkeye argu denir, çünkü bu bölge iki dağ arasındadır.

arguç. İnsanın aldandığı herhangi bir şey.

arguç ajun: Yalan dünya.

argülâdı.

ol êkki kişi ara argülâdı: O, iki kişinin arasından geçti.

argülâr, argülâmâq.

argün. Sıçan türünden küçük bir hayvan. Yarım arşın uzunluğundadır ve duvarların yarıklarından serçeleri avlar. Eğer bir koyuna saldırırsa, koyunun eti sararır. Uyuyan insana saldırırsa, insan idrar birikmesine uğrar.

argurdı.

ol atın argurdı: O, atını yordu. Yorulana kadar işe koşulan her türlü hayvanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

argurur, argurmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>könglüm anğar qaynayu</i>	Gönlüm ona doğru kabanyor
<i>içtin anğar oynayu</i>	İçeride onunla oynasırken
<i>keldi manğa boynayu</i>	Kibir ve kurumla geldi bana
<i>oynap meni argurür</i>	Bitkin düşene kadar benimle eğlendi

arı. Arı. Bu Arapçaya da uygun düşer, zira bu dilde *el-ari* "bal" demektir, *Türkçede* ise balı yapan hayvan bu biçimde adlandırılır. Çigil *Türkleri* "bal"a arı yagı: an yağı der.

arîdı.

arîdı nêng: Nesne temizdi.

arîr, arîmâq.

arığ. Çadır örtüsü (Barsgân lehçesi).

arığ nêng. Temiz olan bir şey.

arıglādı.

qozı arıglādı: O, kuzuyu [başka bir şeyi de olabilir] içdiş etti.

ol yarmāqıq arıglādı: O, paranın en iyisini topladı. Herhangi bir şeyin en iyisini seçmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

arıglār, arıglāmāq.

arıqlıq. Temizlik; arılık.

arındı.

er arındı: Adam yıkandı; *er arındı*: Adam tüy dökücü maddelerle eteklerini tıraş etti.

arınūr, arınmāq.

arıq. İrmak; ark; nehir. Şu atasözünde de geçer,

ağılda oğlaq tuğsa arıqda öti öñēr: Ağılda oğlak doğsa nehirde otu biter. Bu atasözü "yaşamsal ihtiyaçlar için kaygı duymama"yı öğütlemek için kullanılır.

arıqlandı.

sūw arıqlandı: Su yol açtı, ark yaptı. Suyun yerde yarlar ve hendekler açmasını anlatmak için de kullanılır.

arıqlanur, arıqlanmāq.

arıqlıq.

arıqlıq yēr: Üzerinde arklar olan yer.

arış. Arış (eriş).

arış arqāg: Eriş argaç.

arışdı.

olār ğkki arışdı: Onlar birbirini aldattı.

arışūr, arışmāq.

arıtgān.

ol kişi ol tarıq arıtgān: O adam her zaman buğday [başka bir şey de olabilir] ayıklar.

arıttı.

ol tarıq arıttı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] ayıkladı.

arıtur, arıtmāq.

ol qozı arıttı: O, kuzuyu içdiş etti. Bir çocuğun sünnet edilmesini anlatmak için de kullanılır. Aynı [geniş zaman ve eylemlik] biçimlere sahiptir.

arju. Çakal – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j). İnsanlar bir şeyin etrafında toplandıkları zaman *kişi arjūlayu turdı* denir; bu, "çakalları bir insanı yemek için toplanmaları gibi halk onun etrafında toplandı" demektir.

armagān. Başarılı bir seferden dönen birisinin yakınlarına verdiği hediye, ödül (Oguz lehçesi). *yarmagān* biçiminde bir değişik sesletimi vardır ve bu kullanım daha doğrudur [bkz. amuç].

armut. Armut.

armutlandı.

yığâç armutlandı: Ağaç armutlandı.

armutlanur, armutlanmâq.

arpa. Arpa. Şu atasözünde de geçer,

arpasız at aşûmâs, arqasız alp çerig sıyûmâs: Arpasız at koşamaz, arkasız yiğit dövüşü kazanamaz. Bu atasözünü karşılıklı yardımlaşmayı öğütlemek için kullanılır.

arpagân. Arpaya benzer bir bitki; başağı vardır, ama tane vermez.

arpâlâdı.

ol atın arpâlâdı: O, atını arpayla besledi.

arpâlâr, arpâlâmâq.

arpalandı.

at arpalandı: At [başka bir şey de olabilir] arpalandı.

arpâlanur, arpâlanmâq.

arq. Dışkı.

temûr arqı: Demir artığı.

arqa. Sirt; arka.

arqa. Sıkıntılı anlarda yardım eden kişi.

Şu atasözünde de geçer,

arqâsız er çerig sıyûmâs: Arkasız yiğit dövüşü kazanamaz.

arqâdı. *ol anıq ewin arqâdı:* O, onun evi araştırıp orada olduğunu düşündüğü şeyi aradı (Oguz lehçesi).

ol anı qarğâdı arqâdı: O, ona lanet etti; kötülüğünü sayıp döktü. Bu yalnızca ikili bir ifade olarak kullanıldığında bu anlamı taşır, tek başına asla taşımaz. arqâdı sözcüğü "övme, dua etme" anlamına gelen alqış sözcüğünden türetilmiştir. Sözcüğünün kök-anlamı "iyilik" anlatır, qarğadı: lanetledi sözcüğüyle birlikte çok fazla kullanıldığı için "kötülük" anlatır hale gelmiştir. Buradaki *re (r)*, *lâm*'dan (l) dönüşmüştür; tıpkı Rabbin şu ayetinde olduğu gibi: *keennehum banyânün mersûs* ("... kenetlenmiş binalar gibi ..." [K. 61 :4]) – değişik bir okunuş *melsûs*'tur.

arqâr, arqârmâq.

arqâg. Argaç [bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken, enlemesine atılan iplik -çn].

arqalandı.

ol meni arqalandı: O beni arka bildi, destekçi gördü.

ol tâgnı arqalandı: O, arkasını dağa verdi.

arqalanur, arqalanmâq.

arqâr. Boynuzundan bıçak sapı yapılan dişi dağ keçisi.

arqaştı.

ol anıg birle yük arqaştı: O, onunla yükü taşımak için omuz omuza verdi.

arqaşür, arqaşmâq.

arqıçaq. Ilacın ağzın köşesinden dökülmesini sağlayan bir araç. *sukurca*'ya [bir tür kâse] benzer ve bir ağzı vardır.

arqış. Kervan. Şu atasözünde de geçer,

yırâq yêr sâwım arqış kēldürür: Uzak yerin haberini kervan getirir. Bu [anlam olarak] ve *ya'tike bi'l-ahbâri men lem tüzevvide* ("sana erzak sağlamadığın kimseden haberler gelecek") ifadesine benzer.

arqış. Uzak bir ülkedeki birine yollanmış (*mürsel*) kimseye verilen ad.

anıg arqış keldi: Onun habercisi (*resûl*) geldi. Bu sözcük *risâle* [mesaj] anlamına da gelir.

arquçı. İki kişi arasında aracı olan; evliliklerde dünürler arasında gidip gelen kimse (*resûl*).

arqun. Yaban aygırı ile evcil kısrakın çiftleşmesinden olan at. En hızlı yarış atıdır.

arqun. "Gelecek yıl" anlamında kullanılan bir sözcük.

arqun îzi: Gelecek yıl.

arquq.

arquq kişi: Dik kafalı kimse.

arquq. İki duvar ya da iki sütun arasındaki tahta engel.

arquqlandı.

er arquqlandı: Adam inatçılık etti.

arquqlanur, arquqlanmâq.

arra. İdrar. Erkek eşiği önyaklarını kaldırıp dişi eşiğin sırtına koyması ve cinsel ilişkinin gerçekleşmesi için teşvik etmek amacıyla bu söz kullanılır; eşek ayaklarını kaldırana kadar iki ya da üç kez böyle bağırılır. Bu sözcük Arapçaya da uygundur, nitekim Arapça *erre* "cinsel ilişkiye girmek" demektir.

arrıg.

arrıg nēn: Pek temiz nesne. *r*'nin katmerlenmesi pekiştirme içindir.

arsal.

arsal saç: Kızıl çalan saç.

arsalıq. Hem erkek, hem dişi özellikleri taşıyan hayvan.

arsıqtı.

er arsqıtı: Adam aldandı.

arsıqâr, arsqıqmâq.

arslân. Aslan. Hanlara da bu unvan verilir. Şu atasözünde de geçer,

alîn arslân tutâr, kûçin sıçgân tutmâs: Hileyle aslan tutulur, güçle sıçan tutulmaz. Bu atasözünü insanlara, işlerinde mahir çözümler bulmaları ve zorluğu bırakmalarını öğütlemek için kullanılır.

art. Dağdaki geçit.

Şu atasözünde de geçer,

ermegûke eşik art bolûr: Tembele eşik dağdaki geçit gibi gelir.

art saç. Ensedeki saç. Nitekim *art*, "boyun" demektir.

artâdı.

artâdı nêng: Nesne bozuldu.

artâr, artâmâq.

artâq.

artâq nêng: Bozulmuş nesne.

artaşdı.

yalngûq için artaşdı: İnsanlar birbirinin âhlakını bozdu. Büyük miktardaki bir şeyin tamamen bozulmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

artaşûr, artaşmâq.

artattı.

ol artattı nêngni: O, bir şeyi bozdu.

artatûr, artatmâq.

artıg. Kadın mintanı; korse.

artıg. Hayvanın üstüne konan ve birbirini dengeleyen karşılıklı iki yükten biri.

artıldı. [Hayvanın üzerine *artıg*'ların ya da herhangi bir şeyin dengeli olarak yüklenmesi.]

er at ûze artıldı: Adam atın üzerine (dengeli bir biçimde) artıldı.

tagâr eşyêk ûze artıldı: Çuval [başka bir şey de olabilir] eşeğin üzerine (dengeli bir biçimde) artıldı (yüklendi).

artilûr, artılmâq.

artındı.

er arçism artındı: Adam heybesini [başka bir şeyi de olabilir] yükledi.

artinur, artınmâq.

artışdı.

ol maŋga arçî artışdı: O, heybeyi (hayvana) yüklemekte bana yardım etti.

artışur, artışmâq. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

artlâdı.

ol anı artlâdı: O, onun boynunun arkasına tokat attı.

artilâr, artılmâq.

arttı.

arttı nēng: Nesne arttı.*anıg eyēgūsi arttı*: Onun kaburgası büyüdü – bu, kendini beğenmişliği ima eden bir deyimdir.*artār, artmāq.*

artuq. Ardıc. Kāşgar'da bu adı taşıyan iki köy vardır.

artuçlandı.

tāg artuçlandı: Dağ ardıçlandı, ardıcı arttı.*artuçlanur, artuçlanmāq.*

artuq. Artık, fazla (ziyāde).

artuqlandı.

er artuqlandı: Adam aşırıya gitti.*artuqlanur, artuqlanmāq.*

arturdı.

ōn yarmāq ūze bīr arturdı: On paraya bir para daha ekledi.*er arturdı*: Adam sınırı aştı. Şu dōrtlükte de kullanılır,

(Tutsak olmuş bir beyi anlatıyor)

keldi berū arturu Bize taşkın (kalabalık bir orduyla) geldi*bērdi ēlin ertürū* Üstüne ilini sundu (hanlığını kaybetti)*munda qalıp olturu* Burada oturmaya kaldı*bükri bolup ūn bütēr* Beli bükük oldu.*arturūr, arturmāq.*

arübāt. Demirhindi.

arūdün. Boya.

arumdün. bkz. arūdün.

aruq turuq. Kāşgar ile Fergāna arasında bir dağ geçidinin adı.

aruq. Sıska, zayıf, cılız (Oguz ve Qıfçāq lehçeleri).

aruq er: Yorgun adam.

aruqlādi. Hāqānī lehçesinde "uyumak" anlamında kullanılır. "Yorgunluktan dinlendi" kök-anlamına sahiptir

bēg aruqlādi: Bey yorgunluktan dinlendi.*aruqlār, aruqlāmāq.*

aruqluq. Yorgunluk.

arwādi.

qām arwiş arwādi: Şaman [kam] büyü yaptı.*arwār, arwāmāq.*

arwaldı.

arwiş arwaldı: Büyü yapıldı.

arwalur, arwalmâq.

arwaşdı.

qâmlâr qamug arwaşdı: Şamanlar [kamılar] büyülu sözler mınıdandı.

Kem gözlere karşı okunan büyülu sözler için de bu sözcük kullanılır.

arwaşur, arwaşmâq.

arwuz. Erkek adı.

âs. Ermin hayvanı; as. ze'li (z) biçimin [âz] değişik sesletimi.

Bu, cariyelere verilen bir ad olarak da kullanılır.

âsdi.

ol et âsdi: O, (kancaya) et [başka bir şey de olabilir] astı.

Asılan ya da çarınha gerilen birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

asâr, asmâq.

aslındı.

aslındı nēnġ: Bir şey, bir şeye takıldı.

aslmur, aslınmâq.

asıg. Kazanç, fayda.

asıglıg.

asıglıg iş: Yararlı iş.

asıldı.

bîr nēnġ bîrke asıldı: Bir şey, bir şeye asıldı.

asilur, asılmâq.

asırtqu.

asırtqu er: Zeki adam.

asışdı.

ol manġa et asışdı: O, (kancaya) et asmakta bana yardım etti.

asışür, asışmâq.

asra. "Alt, aşağı" anlamına gelen bir ilgeç.

asruşdı.

ġkki er asruşdı: İki adam, kimin daha çok hapsiracağını görmek için hapsirdi.

asruşur, asruşmâq.

ast. Sokaklar, yollar (Çigil lehçesi).

astın. "Aşağı" anlamına gelen bir ilgeç. Bu kaba bir sözcüktür; bozulmamış (*fasih*) biçimi altın'dır.

asturdı.

ol er asturdı: O, bir adamı [başka birini de olabilir] astırdı ya da çarımha gerdirdi.

ol et asturdı: O, et [başka bir şey de olabilir] astırdı.

asturur, asturmāq.

asurdı.

er asurdı: Adam hapsirdi.

asrur, asurmāq.

asurgān.

bu er ol telim asurgān: Bu, çok hapsiran bir adamdır.

asurtgu.

asurtgu ot: Hapsirtan ot.

āş. Yemek, aş.

āş. Bir kabın onarılmış kısmı.

ayaaq āşla: Kabi onar.

aşadı.

er aş aşadı: Adam yemek yedi. *Hāqānī Türkleri* bu sözcüğü soylular için kullanır; diğer *Türkler* ayırım yapmaksızın herkes için bu sözcüğü sarf eder ve bu kullanım kural uyarıncadır.

aşār, aşāmāq.

aşaaq. Dağ eteği (Oguz lehçesi).

aşattı.

ol manğa āş aşattı: O, bana yemek yedirdi. *Türklerin* çoğu bu sözcüğü hakanların ve soyluların yemeği için kullanır; ancak *Oguzlar* herkes için sarf eder.

aşatur, aşatmāq. Oguzlar [bu konuda] kuralı takip eder.

aşbār. Saman ve kepeğin ıslatılarak karıştırılmasıyla yapılan bir at yemi.

āşdı.

ol tāg āşdı: O, dağı [başka bir şeyi de olabilir] aştı.

āşār, āşmāq.

aşgındı.

tāş aşgındı: Taş aşındı. Sert olan herhangi bir şeyin aşınmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

aşgınur, aşgınmāq.

aşicān. Çin'e giden yol üzerinde bir konaklama yeri olan kentin adı.

aşladı.

ol ayāq aşladı: O, kabi [başka bir şeyi de olabilir] onardı.

aşlār, aşlāmāq.

aşlaldı

---

aşlaldı.

ayāq aşlaldı: Kap onarıldı.

aşlatur, aşlalmāq.

aşlattı.

ol ayāq aşlattı: O, kabı onarttı.

aşlatur, aşlatmāq.

aşlıq. Aşevi; mutfak. *Oguzlar* “buğday”a aşlıq der.

aşnu. “Önce, evvel” anlamına gelen bir ilgeç.

men andan aşnu keldim: Ben ondan önce geldim.

aşruldı.

yük arttı aşruldı: Yük geçitten [başka bir yerden de olabilir] aşındı.

aşrulur, aşrulamāq.

aşsādı.

ol art aşsādı: O, dağ geçidini geçmeye [aşmaya] niyetlendi ve bunu arzuladı. Birinin yemek arzulamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

aşsār, aşsāmāq.

aşsattı.

ol anı aşsattı: O, ona yemek arzulattı.

aşsatur, aşsatmāq.

aştal.

aştal oğul: Kişinin sonuncu [yaşlılık çağlarında doğan] çocuğu.

aşu. Kızıl toprak; aşiboyası yapmak için kullanılır.

aşundi.

ol mendin aşundi: O, beni geçti.

aşunur, aşunmāq.

aşuq. İnsanın ayak bileğinde bulunan kemiklerden biri.

aşuqlādı.

ol anı aşuqlādı: O, onun aşık kemiğine vurdu.

aşuqlār, aşuqlāmāq.

aşuqtı.

ol ewke aşuqtı: O, evini özledi. Bir şeyi özleyen, bir şeye düşkün olan herhangi biri için de bu sözcük kullanılır.

aşuqār, aşuqmāq.

āt. Ad (ism).

āt. Unvan (lākab).

beg anğār āt bērdi: Bey ona unvan verdi. “Halkın şefi”ne de *ātlig* [“ada sahip olan”] denir.

at. At – *elif (a) işba*”lıdır [kalın ünlü – vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak]. Şu atasözünde de geçer,
qūş qanatın er atın: Kuş (hedefine) kanadıyla, er atıyla (ulaşır).

ata. Baba. *Hoten ve Kençēk* halkı *ata*’ya *hata* der.

ata sāgūn. Hekim.

ataç. Büyük bir adammış gibi davranan küçük çocuğa *ataç ogul* denir.

atādı.

on aṅgar āt atādı: O, ona unvan verdi. Ad verilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atār, atāmāq.

atan. İğdiş edilmiş deve. Şu atasözünde de geçer,

atan yūhi aş bolsa açqa az kōrnūr: İğdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa, aç az görünür.

atanlandı.

er atanlandı: Adam iğdiş edilmiş deve sahibi oldu.

atanlanur, atanlanmāq.

atanlığı.

atanlığı er: İğdiş edilmiş devesi olan kimse.

atāqı. “Babacığım” anlamına gelen ve sevgi bildiren bir sözcük.

atgāq. Safra. Sarı çiçekleri olan bir bitkiye de *atgāq* denir. Korkudan sararan bir yüz de buna benzetilir.

atgardı.

ol mini atgardı: O, bana ata [başka bir şeye de olabilir] binmekte yardım etti.

atgarur, atgarmāq.

atıldı.

oq atıldı: Ok atıldı.

atılır, atılmāq.

çēçēk agzı atıldı: Tomurcuk açıldı. Her türlü çiçek veya tomurcuğu ya da bütünden ayrılmadan açılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

atım.

atım er: İyi atıcı olan adam; nişancı.

atınçu.

atınçu nēṅ: Atılan bir şey.

atındı.

ol oq atındı: O, ok atıyormuş gibi göründü.

atınūr, atınmāq.

atış. Atış; karşılıklı atma.

atış. Bir erkek adı.

atışdı.

ol menig birle oq atışdı: O, ok atma konusunda benimle yarıştı. Herhangi bir şeyi atmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atışur, atışmāq.

atışgān.

ol menig birle oq atışgān: O sürekli ok atarak benimle boy ölçüşür.

atıttı.

tāy atıttı: Tay, at olarak kabul edildi. Bu [anlam olarak] Arapçadaki *fāttiyatū'l-cāriye ey 'uddet mine'l-fetāyāt* ("Kız bir kadın olarak kabul edildi") ifadesine benzer. Şu atasözünde de geçer,

tāy atıtsa at tınur, ogül eredse ata tınur: Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir.

Şu dizelerde de kullanılmıştır,

*tegür menig sāvımnı bilgēleke āy
tınur qalı atıtsa qısraq sanı tāy*

Hey, sözümü bilgelere erıştır

Kısrığın tayı at olursa, kısrak dinlenir

atız. Suyun iki yanı arasındaki dar toprak parçası.

atızladı.

er yērin atızladı: Adam (ekmek için) toprağına ark açtı, bent yaptı.

atızlār, atızlāmāq.

atızlandı.

yēr atızlandı: Toprağına (ekilmek için) arklar açıldı.

atızlanur, atızlanmāq.

atladı.

ol at atladı: O, ata bindi. Şu dördlükte de kullanılır,

(Bahan anlatıyor)

yılıq yazın etlenūr

Hayvanlar baharda gelişir

otlap anın etlenūr

✓ Bu zaman otlayarak etlenir

begler semüz atlanūr

Beyler binecek semiz atlar bulur

sewnüp ögür ısırışūr

(Baharın ilk işaretleriyle) sürüler neşe dolar ve birbirini ısırır

atlar, atlamāq.

atlandı.

er atlandı: Adam ata bindi.

ol tāgqa atlandı: O dağına çıktı (Oguz lehçesi). Herhangi bir şeyi tırmanmayı

anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atlanur, atlanmâq.

atlıg.

atlıg er: Atlı adam.

atsâdı.

ol oq atsâdı: O, ok [başka bir şey de olabilir] atmak istedi.

atsâr, atsâmâq.

attı.

er oq attı: Adam ok [başka bir şey de olabilir] attı; *tang attı:* Şafak söktü; *ol attı nêngni:* O

adam bir şeyi attı.

atâr, atmâq.

atturdı.

ol oq atturdı: O, okun atılmasını emretti. Herhangi bir şeyin atılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atturur, atturmâq.

âvan. Ağaclar (Sayram lehçesi; bu kent *Sipencâb* olarak bilinir).

avut. "Avuç" anlamına gelen *adut*'un değişik sesletimi.

âw. Av.

beg awqa çıqtı: Bey ava çıktı.

awa. "Acı" bildiren bir ilgeç; Arapçadaki *vâvaylı* ifadesine tekabül eder, insan bir şeye çok üzülürse *awa awa* diye inler.

awâlâdı.

anıg tegre kişi awâlâdı: Onun yanında halk çepeçevre toplandı.

Bu sözcük özellikle toplumsal karışıklığı anlatmak için kullanılır. Diğer durumlarda *awdı* denir.

awâlâr, awâlâmâq.

awdı.

körünçke kişi awdı: Halk onu görmek için bir şeyin etrafını sardı.

awâr, awmâq.

âwdı.

anğar kişi âwdı: Halk onun yanında toplandı.

âwâr, âwmâq.

awıçga. İhtiyar adam.

awılqu. Kızıl meyveleri olan, meyvesinin nektarı tutmâç'in suyuna katılan bir ağaç. Kabuğundan yapılan ilaç göz iltihabının tedavisinde kullanılır. Aynı zamanda kumaş boyamak için de kullanılır.

awınç. Bir şeyle yakınlık ya da teklifsizlik içinde olma.

manğa awındı: O, bana alıştı.

awınç. Bir şeyle yakınlık ya da teklifsizlik içinde olma. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn]

awınçu.

awınçu nēng: Kendisinden haz alınan, aşına olunan bir şey. Bu nedenle cariyelere awınçu denir.

awındı.

ol manğa awındı: O, bana dostça davrandı.

awnur, awınmāq.

awlādı.

beğ aw awlādı: Bey av avladı; *anğār kişi awlādı:* Halk onun etrafında toplandı.

awlār, awlāmāq.

awlaldı.

keyik awlaldı : Yaban hayvanı avlandı. Şu dizelerde de kullanılır,

awlalur özüm anıg tüzinğa

emlelür közüm anıg tözünğa

Gönlüm onun güzelliğiyle avlanır

Gözüm onun ayağının tozuyla iyileşir

awlalur awlalmāq.

āwlandı.

er öziñge āwlandı: Adam kendisi için ve kendi kendine avlandı.

āwlanur, āwlanmāq.

awlaşdı.

kişi awlaşdı: Halk bir şey için toplandı.

awlaşür, awlaşmāq.

awlattı.

ol manğa ıwıq awlattı: O bana dişi karaca [başka bir şey de olabilir] avlattı.

awlatur, awlatmāq.

awrüzı. Karışık yiyecek; örneğin buğday ve arpa ununun karıştırılarak pişirilmesi.

awujgün. Deri sepilemekte kullanılan akasya yaprakları.

awurta. bkz. tutandı.

awus. Mum (Bulgâr lehçesi).

awya. Ayva. Değişik sesletim [kurala uygun biçim *aywa* olmalıdır, ama özgün metinden bir şekilde kaybolmuştur –çn].

axsâdı.

at *axsâdı*: At [başka bir şey de olabilir] aksadı, topalladı.

axsâr, axsamâq

axsaq. bkz. boxsaq.

axsâq. Topal; aksak.

axsattı.

ol *anı* *axsattı*: O, onu aksattı.

axsatur, axsatmâq.

axsunğ.

axsunğ er: Gürültü patırdı çıkaran, kavga eden sarhoş adam. Başka bir lehçedeki değişik sesletimi axsum'dur.

axşam. Akşam; günbatımı zamanı.

axtardı.

er taşig axtardı: Adam taşı çevirdi.

tüpi yığaçig axtardı: Tipi ağacı devirdi. Bir şeyi ters çeviren herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır. *hu* (x) *gayn*'dan (g) dönüşmüştür [agtardı], tıpkı [Arapçada] *hattâr* ya da *gaddâr* ("hain") veya *humâru'n-nâs ve gumâruhum* ("insan kalabalığı") denmesi gibi.

ol *yêr axtardı*: O toprağı sürdü.

axtarur, axtarmâq.

ây. Ay.

tölun ây: Dolunay.

ây. Ay [otuz günlük zaman dilimi].

Şu dizelerde de kullanılır,

qışqa anun kelse qalı qullug yây

tün kün keçe alqınür ödleg bile ây

Kış için hazırlan, gelse de kutlu yaz

Gece gündüz geçerek tükenir zaman ile ay

Yılın on iki bölümünden her birine ay denmesinin nedeni, bu sürenin ayın bir geçişiyle ölçülmesidir. Şu atasözünde de geçer,

ây tolün bolsa elgin imlêmês: Ay dolun olduğunda elle gösterilmez - çünkü gözü olan herkes onu görebilir. Bu atasözü sorunun apaçık ortada olduğu her konu bağlamında kullanılabilir.

ây köl. Uç yakınında bir yer adı.

aya. Aya; avuç içi.

aya yersgü. Yarasa (Çigil lehçesi). Bazıları *yarasa* der.

ayâdı.

ol tönin ayâdı: O, gıysisini [başka bir şeyi de olabilir] korudu.

xân anğar ayâg ayâdı: Han ona unvan verdi.

ayâr, ayâmâq.

ayâg. Unvan (lâkab).

Şu dizelerde de kullanılır,

qodğıl manğa aqılıq bolsun manğa ayâga

ıdğıl meni toqışqa yöwğil manğa ulâga

Beni bırak, seleklik (özveri) benim takma adım olsun

Beni savaşa yolla, bana at yardımını yap

ayâlâdı.

qîz ayâlâdı: Kız ellerinin ayasını birbirine vurdu [el çırpıtı].

ayâlâr, ayâlâmâq.

ayaq. Kıp kakak. *Oğuzlar* bu sözcüğü bilmez, onlar bu gibi şeylere *çanaq* der.

ayaq. Ayak. *dal*'h biçimin [adaq] değişik sesletimi.

ayâs.

ayâs kök: Berrak gök. Kölelere (*memlûk*), yüzlerinin parlaklığı buna benzetilerek *ayâs* denir.

aygır. bkz. adğır.

aydı.

ol manğa söz aydı: O bana söz söyledi.

ayûr, aymâq.

aydıñg. Ay ışığı.

ayig. Ayı. *Oğuz*, *Qıfçâq* ve *Yagma* lehçelerinde *adıg* yerine kullanılan sözcük.

ayig. Arapçadaki [övmeye] *ni'me'*ye ve [kötülümeye] *bi'se'*ye tekabül eden bir ilgeç.

ayig edğü: Ne iyi (şey); *ayig yawuz nēñg:* Ne kötü şey. Bu ilgeç "iyi [ve kötü] olan" şeyler için bir pekiştirici olarak kullanılır.

ayıldı.

anğar söz ayıldı: Ona söz söylendi.

ayılır, ayılmâq.

ayıq. Söz; vaat.

anıg manğa ayıtı bâr: Onun bana sözü var.

ayıtgân.

ol kişi ol telim söz ayıtgân: O çok fazla soru soran bir adamdır.

ayıttı.

ol maŋga sōz ayıttı: O bana söz sordu.

Oguzlar men aŋgār sōz ayıttım: Ben ona söz söyledim der – bu, kurala uygun değildir.

aytūr, ayıtmāq.

ayla. "Böylece, bu suretle" (Oguz lehçesi).

ayla qılğıl: Böyle yap.

ayloq ayloq. Böyle böyle (Oguz lehçesi).

aypaŋg.

aypaŋg er: Kel adam (Çigil lehçesi).

ayrān. Ayran.

ayrıq. Ayrıkotu. *Türkler* buna *ağrıq* der. *Oguzlar* [d'yi] y'ye dönüştürür.

ayrışdı.

olār ekki ayrışdı: Onlar birbirinden ayrıldı.

ayrışur, ayrışmāq – zel'li biçimin [ağrışdı]değişik sesletimi.

ayru. "Değilse" anlamına gelen bir ilgeç.

mūni tīlēmese sen ayru ne kerēk: Bunu dilemiyorsan, başka ne istersin?

ayruq. "Başka (gayr)" anlamında kullanılan sözcüğün [ağruq] değişik sesletimi (Oguz lehçesi).

aytıg. "Bir kişinin sağlığını, sıhhatini sormak" için kullanılan *aytış*'ın değişik sesletimi.

aytıldı.

sōz aytıldı: Söz [başka bir şey de olabilir] ondan soruldu.

aytilur, aytılmāq.

aytındı.

ol sōz aytındı: Söz sormayı kendi üzerine aldı.

aytınur, aytınmāq.

aytış. İki kişinin karşılıklı olarak birbirlerinin sağlığını, sıhhatini sorması.

ayturdı.

ol maŋga sōz ayturdı: O bana söz söyletti.

ayturur, ayturmāq.

āz.

āz nēŋg: Miktar olarak az olan bir şey.

āz. Ermin hayvanı; as.

Bozulmamış (*fasih*) olan *sin*'li biçimin [ās] değişik sesletimi.

azaq. Oguz beyleri arasındaki bir şefin adı.

سۆز ایتول

• āzdı.

ol yöl āzdı: O, yolu şaşırıldı.

azār, azmāq.

azgān. bkz. qazgān.

• azıg. Her türlü hayvanın azıdışi.

• azıglādı.

tonğuz atıg azıglādı: Domuz atı azıladı (azıdışiyle ısırıp yaraladı).

men tonğuznu azıglādım: Ben domuzun azıdışine vurdum. İki yanda azıdışi bulunan bütün yırtıcı hayvanlar için bu sözcük kullanılır.

azıglār, azıglāmāq.

• azıgıg.

azıgıg at: Azıdışi çıkmış at. Azıdışi çıkan bütün hayvanlar için kullanılır.

• azıldı.

yöl azıldı: Yol şaşındı.

azılır, azılmāq.

• azıtgān.

ol kişi ol yöldan azıtgān: O kimse, halkı hep yoldan çıkarır [yolu kaybettirir].

• azıttı.

ol anğār yöl azıttı: O, ona yolunu şaşırttı [yolu kaybettirdi].

azıttır, azıttmāq.

• āzlandı.

ol bu yarmāqıg āzlandı: O, bu paranın az olduğunu düşündü. Başka şeyler için de kullanılabilir.

āzlanūr, āzlanmāq.

azma. Yumurtalıklarının derisi kesildiği için cinsel birleşmede bulunamayan koç.

azu. İki şey arasında seçim yapmayı anlatırken kullanılan bir sözcük.

üzüm yeğil azu qāgün yeğil: Ya üzüm ya da kavun ye. Bu sözcük çoğu kez soru sormak için kullanılır: *kelir mü sen azu barır mu sen:* Gelir misin, yoksa gider misin?

• azuq.

azuq ðq: Nereden geldiği ve kimin attığı belli olmayan ok.

• azuq.

azuq munuq: Kaçan, yoldan çıkan.

• azuq. Azık, erzak. Şu atasözünde de geçer,

sartnig (-nıng [?]) azuqı arıg bolsa yöl ūze yeğ: Tüccann azığı temiz olsa, yol üzerinde yer. Bu atasözü haklı olduğunu iddia eden, ama bunu ispatlaması gerekince kaçan kimseler için söylenir.

azuqlandı.

er azuqlandı: Adam azıq sahibi oldu.

azuqlanur, azuqlanmaq.

azuqlug.

azuqlug er: Azığı olan adam.

Şu atasözünde de geçer,

azuqlug armās: Azığı olan adam yorulmaz (çünkü güçlüdür ve iyi beslenir).

azuqluq. Erzak olarak hazırlanan şey.

b

baçaq. Hıristiyan orucu.

badal art. Uç ile Barsgân arasındaki bir dağ geçidi..

badar badar.

badar badar yügürdi: O patırtıyla [böylesi bir ses çıkaracak biçimde] koştu.

badgâdı.

ol anıg ağâqın badgâdı: O (güreşirken) onun ayağını çelme taktı. badgâdı biçiminde bir değişik sesletimi vardır; göçüşme söz konusudur.

badgâr, badgâmâq.

bâdı.

ol atıg bâdı: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] bağladı. Bir iple bağlanan ya da tutturulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bâr, bâmâq.

badıçlıq.

badıçlıq yığaç: Üzüm asmalarına çardak yapmak için kullanılan ağaç.

badruq. Bir erkek adı.

badram. Halkın hep birlikte yaşadığı sevinç ve eğlence hali. Toprak çiçeklerle bezendiği zaman *badram yêr:* lâtif toprak denir. Bu sözcüğün kökenini bilmiyorum; ancak bunu Farsilerin ağzından da işittim. Bununla birlikte *Oguzlar* “şenlik, şölen günü”ne bayram der; çünkü bu gün sevinç ve eğlence günüdür. *Oguzlar*’ın alışkanlığına uygun olarak *zel (d)*, *ye (y)* çevrilmiştir. Bu açıdan bakıldığında bu sözcüğün özgün dile ait bir sözcük olduğu söylenebilir.

bâg. Üzüm bağı.

bâg. Odun ya da benzer şeyleğin bir demeti.

otunğ bâğı: Bir bağ odun.

bagdâdı.

ol anıg ağâqın bagdâdı: O (güreşirken) onun ayağını çelme taktı.

bagdâr, bagdâmâq.

bagdattı.

ol anıg ağâqın bagdattı: O, (güreşirken) onun ayağına çelme takılmasını emretti.

bagdatür, bagdatmâq.

bagır. Ciğer; bağır. “Kimseye boyun eğmeyen kimse”ye *bedük bagırlıq:* ciğeri büyük denir.

ya bagrı: Yayın ortası [tutulan yer].

bagırçaq. Eşek semeri.

bagırdaq. Kadın giysisinin üst bölümü.

bagırladı.

ol anı bagırladı: O, onun bağına vurdu; *ol yâsın bagırladı:* O, yayın tutulan yerini onardı.

bagırlâr, bagırlâmâq.

bagırlandı.

qân bagırlandı: Kan aktı ve pıhtılaştı. Yoğurdun katılaşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bagırlanür, bagırlanmâq.

bagırlaq. Çöltavuşu.

bagırlıq.

bagırlıq er: Kimseye boyun eğmeyen adam. Bu, anlam olarak, Arapçadaki *innâ lenahnû a'zam ekbaden mine'l-ibil* ("gerçekte biz develerden daha yürekliyizdir") ifadesine benzer.

bagırsâdı.

er bagırsâdı: Adamın canı ciğer istedi.

bagırsâr, bagırsâmâq.

bagırsaq.

bagırsaq kişi: Şefkatli, iyi kalpli kişi.

bagırsuq. Bağırsak.

bagış. Kol, bacak ya da parmakların eklem yerlerini anlatmak için kullanılır; kamyş ya da genel olarak tüm sazlık bitkilerin boğumlarını ima etmek için de bu sözcük kullanılabilir [bkz. *boğım*].

bağışladı.

ol manğa at bağışladı: O bana bir at [başka bir şey de olabilir] hediye etti.

bağışlâr, bağışlâmâq.

bağladı.

öl otunğ bağladı: O odunları [başka bir şeyleri de olabilir] bağladı.

bağlâr, bağlâmâq.

bağlandı.

otunğ bağlandı: Odun bağlandı; *er öziñge otunğ bağlandı:* Adam kendisi için odun bağladı.

bağlanür, bağlanmâq.

qöy bağlandı: Koyun [başka bir şey de olabilir] bağlandı.

bağlattım.

anğar otunğ bağlattım: Ona odun [başka bir şey de olabilir] bağlattım.

bağlatür men, bağlatmâq [bkz. *boğlattım*].

bagna. Merdivenin bir basamağı.

bagram.

bagram qum: Kum tepesi, kumul (*reml ali'c-cübeyl*). *Kâşgar* ile *Yärkend* arasındaki kumluk araziye *bagram qümü* denir.

bagrıqtı.

aç er bagrıqtı: Aç adamın midesi karnına yapıştı.

bâl. Bal. *Suvâr*, *Qıfçâq* ve *Oguz* lehçelerinde kullanılır. Diğer *Türkler* buna *arı yagı* der. Şu dizelerde de kullanılır,

bardı sanğa yêk otru tutup bâl

barçın keğiben telwe bolup qâl

Şeytan bal (dünyanın tatlığını) sunarak sana vardı [senin karşına çıktı]

İpek giysi giyerek (ondan etkilenmiş halde) dellik içinde kal (onun hilesini idrak edeme)

bala. Kuş yavrusu. Benzer şekilde vahşi hayvanların yavruları için de kullanılabilir.

quş balâsı quşnıçığ, it balâsı oxşançığ: Kuş yavrusu (tüyleri çıkana kadar) tiksindirici gözükür, köpek yavrusu ise oyuncak bebek gibidir (ancak bu görünürde böyledir büyüdükleri zaman her şey tersine döner).

bala. Bir adama işlerinde yardım eden kişi, çırak. Genellikle tarımla ilintili olarak kullanılır.

balçıq. Çamur (Oguz lehçesi).

baldır. Dağın zirvesi; *tâg baldırı* olarak da kullanılır.

baldır.

baldır ogul: Üvey oğul; *baldır qız:* Üvey kız.

baldır.

baldır tarıq: İlbaharın başında işlenen tarla. Bu iş için en uygun mevsim budur. Benzer bir biçimde, gerçekleşme döneminin en başında gerçekleşen herhangi bir şey için de *baldır* sözcüğü kullanılır. *baldır qozı:* Doğum mevsiminin en başında doğan kuzu. Bu sözcüğün dört kullanımında da *be (b) işba*"lıdır.

baldız. Bir adamın karısının küçük kız kardeşi. Erkeğin kız kardeşine *baldız* denmez, *sinğil* denir.

baldu. Balta.

balıq. Yaralı. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendi durumunu anlatıyor)

urmuş ajun busügin

qılmış anı balıq

em sam anğar tilênip

sizde bulur yaqıq

Dünya pusu kurmuş (Zaman beni sinamalarının kışkacına aldı)

Onu yaralamış (ve beni yaraladı)

İlaç, çare arayıp

Yakayı sizde buluyor (yaramı saracak bezi sizde bulurum)

balıq. Balık. Şu atasözünde de geçer,

balıq suwda hōzi taştın: Balık suda gözü dışarıda. Bu atasözü bir şeyin farkındayken, farkında değilmiş gibi görünen insanları belirtmek için söylenir.

balıq. Çamur (Argu lehçesi). *Oguzların* ve *Arguların* bir bölümü yan yana üç ünlü-almayan yazaç kullanıp balıq der. Ancak Türkçe'de en fazla iki ünlü-almayan yazaç bir arada bulunabilir; *Argular* konuşmada sesleri yuvarlar (*rakik*).

balıq. Kale, kent. İslamiyet öncesi dinsiz [pagan] kabilelerin lehçelerinde ve Uygur lehçesinde kullanılır. Buradan hareketle *Uygurların* en büyük kentlerinden birisine *bēş balıq*: beş kent denir. Başka bir yerleşimlerinin adı da *yanğı balıq*: yeni kent'tir.

balıqçın. Balıkçıl; balık avlayan beyaz bir kuş.

balıqlandı.

hōl balıqlandı: Göl balıkla doldu. Aynı zamanda *Argu* lehçesinde çamurlu yerler de böyle tanımlanır; benzer bir biçimde Uygur lehçesinde yakınında bir kale olan ya da kalenin çevresine kurulan bir kent için de bu sözcük kullanılır.

balıqlanūr, balıqlanmāq.

balıqlıg.

balıqlıg ögüz: Balıklı ırmak. Aynı zamanda *Argu* lehçesinde çamurlu yerler için kullanılır.

balıqsadı.

er balıqsadı: Adam balık yemek istedi.

balıqsār, balıqsāmāq.

balu balu. Bebeklerini beşikte uyutmak için kadınların tekrarladığı, ninnimsi bir söz öbeği.

balu. *Arguların* küçük bir kentinin adı.

bamuq. Pamuk.

bandāl. (*el-kerb* [?] – şöyle açıklanmıştır). Ağaçtan kürekkemiği biçiminde çıkıntı yapan parça. Çocuklar bu parçayı söker, yakar ve gece yanan köze vurarak cirit benzeri bir oyun oynar. Bu oyundan hareketle bu parçaya *öt bandāl* da denir.

bandı.

qōy bandı: Koyun bağlandı. Bir yere bağlanan her şey için kullanılabilir.

bānır, banmāq – *nun* (n) *lām*'dan (l) dönüşmüştür.

banzı. Bağbozumundan sonra asma çubuklarında kalan artıklar (Kençek lehçesi).

bañg.

oğlān bañg sıgtadı: Çocuk bir bebek gibi ağladı.

baqa. Kurbağa. Buradan hareketle kaplumbağaya *münğüz baqa* denir.

baqācuq. *baqa* sözcüğünün küçültme eki almış halidir, "kol kası" demektir [anlam oldukça farklılaşmıştır].

baqan. Pirinçten yapılmış yüzük ya da gerdanlık. *altun baqan:* Altın yüzük.

baqānaq (baqāyaq). Çift toynaklı hayvanlarda toynakların arasındaki boşluğa ya da toynakların iki yanına verilen ad. Atların toynağının içini, ayak tabanının ortasında bulunan üçgen biçimindeki sert parçayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

baqanlığ.

baqanlığ qadış: Halkalı kayış.

baqdı.

ol manğa baqdı: O bana baktı.

baqār, baqmāq.

baqıq. Bakma, bakış.

anıq baqıqı kōr: Onun bakışını gör.

baqıldı.

yērke baqıldı: (Belli bir) alan [başka bir şey de olabilir] gözlendi.

baqılır, baqılmāq.

baqıngıl.

iş kēdinğe baqıngıl: Amelinin sonucuna bak ve bunu düşün.

baqınūr, baqınmāq.

baqır. Bakır. Şu atasözünde de geçer,

bār baqır, yōq altūn: Var olan bakır, yok olan altın - Var olan şey bakır gibi değersizdir, bulunmayan şeyse altın gibi değerlidir. Bu atasözü yakınları arasında hor görülen birinin kay-bından sonra yakınlarının aşırı kederlenmesi durumunda söylenir.

baqır. Çin'de alışverişte kullanılan, bakırdan yapılmış para.

baqır suqım. Mars. Kızılığ nedeniyle bakıra benzetilmiştir.

bāqırdı.

tewe bāqırdı: Deve böğürdü (Oguz lehçesi).

bāqırār, bāqırmāq.

baqırlıq.

baqırlıq tāg: Bakırlı dağ.

baqırlıq. *Balāsāgūn* yakınlarındaki bir yerin adı.

baqış. Bakış.

baqışdı.

olār bīr bīrke baqışdı: Onlar birbirlerine baktı.

baqışūr, baqışmāq.

baqışgân.

ol kişi birle baqışgân ol: O her zaman insanları bakışlarıyla tartar.

baqıttı.

ol anı ewdin baqıttı: O ona (evden doğru) bir yer gösterdi ve bakmasını emretti. Herhangi birinin belli bir yere bakmaya yönlendirilmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

baqıtür, baqıtmâq.

baqlân.

baqlân qozı: Genç ve semiz kuzu.

baqu. Tepe.**baqurdi.**

ol manğa kişi baqurdi: O benim birine bakmamı sağladı.

baqurur, baqurmâq.

bâr. Var. Bir şeyin bir yerde mevcudiyetini gösteren sözcük.

sende yarmâq bârmu: Sende para var mı? demektir. Bunun yanıtı *bâr*'dir. Bu sözcük Arapçadaki *leyse*, Türkçedeki *yöq* sözcüklerinin zıttıdır.

bar.

bar yigde: Törende kullanılan geniş bir ağaç.

baraq. Tüylü bir köpek. Türk inançlarına göre akbaba çok çok yaşlandığında iki yumurta yumurtlar ve kuluçkaya yatar. Yumurtaların birinden *baraq* denilen bu köpek çıkar. Bu en hızlı koşan ve avda en güvenilir olan köpek türüdür. Diğer yumurtadan ise bir civciv çıkar; bu, akbabanın son yavrusudur.**baraqlıg.**

baraqlıg kişi: *Baraq* benzeri bir köpeği olan kimse.

barça. "Tümü, hepsi" anlamına gelen bir sözcük.

barça keldilêr: Hepsi geldiler. Şu dizelerde de kullanılır,

qoldaçıq mirîg yağâq

barça bile ayruq tayâq

Dilenciye bin ceviz (borcum var)

Hepsiyle birlikte bir de değnek (vereceğim bana güvenmesi için)

barçân. Bir yer adı.**barçuq. Afrâsiyâb'ın kurduğu bir kent. Afrâsiyâb burada Nebukadnessar'ın oğlu Bijen'i hapsedmişti.****bardı.**

ol ewke bardı: O eve vardı (gitti)

barîr, barmâq.

barıg.

ol barıg bardı: O doğrudan (herhangi bir yere) gitti.

barıg. Pis kokan herhangi bir şey. İkileme olarak da kullanılır – *sasıg barıg.*

barıgsadı.

ol ewke barıgsadı: O eve [başka bir yere de olabilir] gitmek istedi.

barıgsār, barıgsāmāq.

barımsındı.

ol ewke barımsındı: O eve gidirmiş gibi yaptı, ama gerçekte gitmedi.

barımsınūr, barımsmmāq.

barındı.

urāguttın qān barındı: Kadından kan çıktı – kadın âdet kanaması geçirdi.

barınūr, barınmāq.

barındı.

er ewke barındı: Adam eve [başka bir yere de olabilir] gidiyormuş gibi göründü.

barınūr, barınmāq.

barıq. İnsanlara yönelik davranış; tutum.

bēg barıqı neteg: Beyin tutumu nasıl.

barışdı.

olār bīr bīrke barışdı: Onlar karşılıklı olarak birbirlerine gittiler. Bu konuda yardımlaşmayı ya da rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

barışūr, barışmāq [bkz. keliş].

bārliĝ.

bārliĝ er: Varlıklı adam.

barq (ew barq). **barq** sözcüğü hiçbir zaman yalnız başına kullanılmaz, ancak ikilemeyle anlamlanır.

barqın.

barqın kişi: Hiçbir şeyin kendisini yolundan alıkoyamadığı yolcu.

bars. Bit ya da pire gibi hayvanların ısırmasıyla veya çıban çıkmasıyla oluşan vücuttaki herhangi bir kabartı.

anıĝ eti bars boldı: (Söz konusu etkenlerden biri nedeniyle) onun derisi kabardı.

bars. Yırtıcı bir hayvan, pars.

bars. Türk takviminin oniki yılından biri: *Türkler* oniki değişik hayvanın adını yıllara vermek suretiyle oniki yıllık bir takvim yaratmıştır. Çocuklarının yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha birçok şeyi birbirini izleyen bu yıllar aracılığıyla hesaplarlar.

Bu geleneğin kökeni şöyledir: Türk hakanlarından biri, kendi saltanatından önce

gerçekleşmiş bir savaşla ilgili bilgi ister, ancak [vezirleri] savaşın yapıldığı tarih konusunda yanılırlar. Bunun üzerine tebaasına danışır. Kurultayda “biz bu tarihte nasıl yanıldıysak, bizden sonra gelenler de yanılacaklar. Öyleyse biz şimdi ayların ve göğün oniki burcunun sayısına tekabül eden oniki yıllık bir döngü yaratalım ve her yıla birer ad koyalım; böylece [yılları] hesaplama bundan böyle onların birbirlerini izleyişi takip edilerek yapılsın ve bu hepimiz için ölümsüz bir anıt olsun” der. Tebaası “Siz nasıl isterseniz” der ve onu onaylar.

Bunun üzerine hakan ava çıkar. Vahşi hayvanların İla vadisine, buradaki büyük nehre doğru sürülmesini emreder. Bu vahşi hayvanları avlar, nehre doğru sıkıştırır ve suya düşmelerini sağlarlar. Yalnızca oniki değişik hayvan nehri geçmeyi başarır ve her birinin adı bir yıla verilir. Bu hayvanlardan birincisi **sıçgân**: fare'dir. Nehri ilk geçen hayvan olduğu için adı ilk yıla verilir ve yıl döngüsünün başlangıcı olur. **sıçgân yılı**'ndan başlayarak nehirden çıkış sırasıyla hayvan yılları sıralanır: **üd yılı**: Öküz yılı; **bars yılı**: Pars yılı; **tawışgân yılı**: Tavşan yılı; **nâg yılı**: Timsah yılı; **yılân yılı**: Yılan yılı; **yond yılı**: At yılı; **qöy yılı**: Koyun yılı; **bëçin yılı**: Maymun yılı; **taqâgu yılı**: Tavuk yılı; **ıt yılı**: Köpek yılı; **tonğuz yılı**: Domuz yılı.

Bu dizi **tonğuz**'a varınca yine **sıçgân**'dan başlayarak hesaplama yapılır.

Benim bu kitabı yazdığım yıl [der Kâşgarlı Mahmûd] 466 yılının *Muharrem* ayıydı, **yılân yılı** sürüyordu. Bu yıl bitip de 470 yılı [elyazmasında burada sonradan eklenmiş bir not vardır “düzeltme: 467 yılı,” kitabın bitiş tarihi konusunda bir belirsizlik söz konusudur, gerek *ketebe* sayfasında gerekse de bu madde içinde 466 denmiş, ancak bir kaç yerde de 469 olarak geçmiştir -çn] olunca **yond yılı** başlayacaktı.

Geriye kalan hesaplamayı sana gösterdiğim gibi yaparsın.

Türkler bu yılların her birinde bir hikmet olduğuna inanır ve her biriyle ilgili bir kehanette bulunur. Örneğin **üd yılı** geldiğinde savaşlar çoğalacaktır, çünkü öküzler birbirleriyle vuruşup, toslaşır. **taqâgu yılı**'nda yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkar. Çünkü tavuğun yemi tahıl tanesidir, ama [taneyi bulabilmek için] her yanı eşeler ve birbirine karıştırır. **nâg yılı** ya da **yılân yılı** geldiğinde çok yağmur yağar, bolluk olur; çünkü bu hayvanların evi sudur. **tonğuz yılı** geldiğinde kar ve soğuk çok olur, kargaşa çıkar. Yani *Türklerin* her yıldan bir beklentisi vardır.

Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur. Çünkü hafta mevhumu [ancak] İslamiyetten sonra gelişmiştir. Benzer bir biçimde İslamiyetten sonra kentlerde Arapça ay adları kullanılmaya başlanmıştır. Müslüman olmayan [pagan] göçebelere ve çeşitli grupları dört mevsime bölerek ayları belirler: her üç aylık dönemin bir adı vardır ve bunların takip edilmesiyle yılın geçişi bilinir. *Nayrüz*'dan [nevruz] sonra ilkbaharın başlangıcına **oglaq ay**: **oglak ayı**, bunu

izleyen aya, oğlağın bu dönemde büyümesine istinaden ulug oğlaq ay: büyük oğlak ayı, yaz ortasına denk gelen, sütün bereketli olduğu, yaşamın ve dünyanın tüm nimetlerinin ortaya çıktığı, bu dönemin son ayına da ulug ay: büyük ay denir. Diğer aylar da benzer bir biçimde ilerler, ancak bunları tek tek anlatmak istemiyorum, çünkü nadiren kullanılıyorlar.

barsgân. *Afrāsiyāb*'in oğlunun adı. Mahmūd'un babasının memleketi olan Barsgân kentinin kurucusu bu oğuldur. Aynı zamanda bir iddia da bu adın Uygur hakani-nin seyisinin adı olduğudur. Bu seyis, havası güzel olduğu için atları bu çevrede yetiştirmiş, daha sonra kent onun adıyla, Barsgân olarak, anılmaya başlanmış.

bart. Şarabın miktarını tespit için kullanılan bir ölçü kabı; herhangi bir sıvının miktarını belirlemeye yarayan herhangi bir ölçü kabını anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

bart. Su içilen çömlek (Oguz lehçesi).

barturdi.

ol meni ewke barturdi: O beni eve [başka bir yere de olabilir] yolladı.

barturur, barturmāq.

barxân. Aşağı Çin. Bu *Kāşgar* yakınlarındaki bir dağın tepesinde bulunan bir kalenin de adıdır. Bu dağın altında altın madenleri bulunur.

basa. Sonra.

men anda basa keldim: Ben ondan sonra geldim.

basan. Ölünün cesedi gömüldükten sonra onun adına verilen yemek. Buradan hareketle yög **basan** denir.

basar. Dağ sarmısağı.

basarlıg.

basarlıg tāg: Sarmısakla kaplı dağ.

basbal. Burgulu bir şeyin tek bir kıvrımı.

basdı.

anı bürt basdı: Onu karabasan bastı.

bēg ēl basdı: Bey ilin üstüne yürüdü - Bey krallığı ya da il kendine tabi kıldı ve düzene soktu.

bēgni yağı basdı: Düşman [başka birileri de olabilir] Bey'e bir gece baskını yaptı.

er qızıg basdı: Adam kızın üzerine çöktü, çullandı; *it keyikni basdı:* Köpek geyiği yere serdi.

basār, basmāq.

basıg. Gece baskının yapılacağı yer.

ol anı basıgında tutti: O, onu bir gece baskınında yakaladı.

basınçaq.

basınçaq er: Baskı altındaki, eziyet edilen adam.

basındı.

ol erig basındı: O, adama eziyet etti, onu bunalttı.

basinür, basınmâq.

basıqtı.

kişi yağıqa basıqtı: Halk gece düşman saldırısına uğradı.

basıqâr, basıqmâq. Kök-biçimi, *sin*'in (s) teşdid'li biçimiyle *basıqtı*'dır.

bassıqtı.

er yağıqa bassıqtı (basıqtı): Adam gece düşman saldırısına uğradı.

bassıqâr, bassıqmâq.

basışdı.

ol mañga uyma basışdı: O, çizme yapmaya yarayan Türkmen keçesini basmakta bana yardım etti.

Bir nesnenin kabarklığını, sertliğini, kabalığını gidermek için üzerine bastırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

basışür, basışmâq.

basmil. Bir Türk kavmi.

basruq. Herhangi bir şeyi baskı altında tutan şey. Şu atasözünde de geçer,

yêr basruqı tâg, boğün basruqı bæg: Dünyanın baskısı dağ, insanların baskısı bey - Dünyanın dengesi, istikran nasıl dağlara bağlıysa, insanların istikran da onlara gem vuran yöneticilere bağlıdır.

basturdı.

bæg ogrını basturdı: Bey hırslan kollarından ve bacaklarından tutulup zapt edilmesini emretti. Herhangi bir şeyin yükselmesini ya da hareket etmesini engelleyecek kadar ağır olan herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

basturur, basturmâq.

basu. Demir sopa - bir değişik sesletim.

basurdı.

tenğri tâg birle yêrig basurdı: Tanı dünyayı dağlarla basturdu. Ağır bir nesnenin altına konan herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

basurur, basurmâq.

basut. Yardımcı, destekçi.

basut. Yardım

ol mañga basut bërđi: O bana yardım etti. Bu iki sözcük birbiriyle ilintilidir.

bâş. Baş.

bâş. Yara. Şu atasözünde de geçer,

köni barır keyikniğ kōzinde adın bâşı yoq: Dümdüz giden [hiçbir tehlikeye girmeyen] geyiğin gözünden başka yarası yoktur - ve elbette gözün gerçek bir yara olmadığı bizim için aşikardır.

Bu atasözü tehlikeli bir işte başarısız olan birini paylamak için kullanılır.

başadı.

ol yığaçığ başadı: O ağacı çentiklemedi [tahtanın üzerine çentikler açtı]. Herhangi bir şeyin üzerine çentikler açmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Aynı zamanda kerestelerin birbirini taşıyacak biçimde dizilmesini anlatmak için de bu sözcüğe başvurulur.

başâr, başâmâq.

başaq. Ok ya da kargının ucuna geçirilen sivri demir; temren.

başaq. Çarık (Çigil lehçesi). *Oguzlar ve Qıfçâqlar mîm (m)* ekleyerek başmaq der.

Benzer bir yazaç arttırımına Arapçada da müsaade edilir: *temedra'at el-mer'e* ("kadında bir değişim gerçekleşti") – kökü *ed-dîr*'den ("değişim") gelen *tederra'at*'tır; *temeskene'r-racûl* ("adam durdu") – kökü *es-sukûn*'dan ("hareketsiz") gelen *tesekkene'*dir.

başaqladı.

ol sünğü başaqladı: O kargıya temren taktı.

başaqlâr, başaqlâmâq.

başaqlandı.

sünğü başaqlandı: Kargı (sünğü) temrenlendi. Ok için de kullanılır.

başaqlanûr, başaqlanmâq.

başaqlığ.

başaqlığ sünğü: Temrenli kargı.

başgân. Elli ila yüz *ritl* [yüzotuz dirhemlik bir ağırlık ölçüsü –çn] ağırlığında olan büyük balık. Buradan yola çıkılarak halkın şefine *bodun başgâni* denir.

başgâq. bkz. *sapgâq.*

başgıl.

başgıl yılqı: Dört ayaklı, beyaz kafalı hayvan.

başıl.

başıl qöy: Başında beyaz bir leke olan koyun.

başladı.

er iş başladı: Adam işi yapmaya başladı.

ol yöl başladı: O yol gösterdi.

ol sü başladı: O birlikleri komuta etti.

başlâr, başlâmâq.

başlâg. bkz. *boşlâg*

başlandı.

er işqa başlandı: Adam işi yapma sorumluluğunu üstlendi; *qöy tâgqa başlandı:* Koyun dağa

doğru sürüldü; *tarıg başlandı*: Başak tanelendi.

başlanmâq.

başlattım.

men anğar iş başlattım: Ben ona işe başlamasını emrettim.

başlatür, başlatmâq.

başmaq. Pabuç, çarık (Oguz lehçesi).

başmaqlandı.

er başmaqlandı: Adam pabuçlarını giydi.

başmaqlanur, başmaqlamâq.

başnaq. bkz. baştaq.

baştar. Tırpan (Argu lehçesi).

baştaq.

baştaq er: Silahsız adam.

bat. Hurma ezildikten sonra geriye kalan posa. "Çabuk etmeyi, bir yere aceleyle gitmeyi" anlatmak için *bat kel* denir; bu *şap kel* ifadesine benzer. "Ağır bir nesne düştüğü zaman çıkardığı ses"e *bat tüşdi* denir.

batga. Başlık yapmak için üzerinde keçi yünü ve keçe kesilen tahta.

batıg. Bir su yatağının, nehrin derin yeri.

batlâdı.

ol bözni batlâdı: O, kumaşı hurmanın posasıyla işledi.

batlâr, batlâmâq.

batmân. Batman [büyüklüğü bölgelere ve tartılacak şeye göre değişen eski bir ağırlık ölçüsü -çn].

bir batmân et: Söz konusu ağırlıkta olan et.

batraq. Ucuna bir ipek parçası takılan mızrak; savaş günü atlı süvarilerin yerini belli etmeye yarar.

batruş.

batruş sūw: Çamurlu su.

Çok fazla hamur ve çok az sudan yapılan erişte de bu biçimde adlandırılır.

batruşdı.

olâr êkî bir bîriğ suwqa batruşdı: 'Onlar birbirlerini suya batırdı.

batruşür, batruşmâq.

batsıg.

kūn batsıg: Batı; günbatsı [bkz. tugsug].

battı.

kūn battı: Güneş (gün) battı.

qorugjin suwqa battı: Kurşun suya battı. Herhangi bir şeyin görünmez hale gelmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

batâr, batmaq.

baturdı.

ol sözün mendin baturdı: O sırnı benden gizledi, *ol anı suwqa baturdı:* O, onu suya batırdı. Tıpkı şekerin bulamaca batırılması gibi herhangi bir sıvının içine bir nesnenin batırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

baturür, baturmâq.

baturgân.

bu kişi ol söz baturgân: Bu sır (söz ve benzerlerini) saklayabilen bir adamdır.

bây yığaç. Kuça kentiyle Uç kenti arasında, Uç'a yakın bir yerin adı.

bây. Zengin.

bayât: Cenab-ı Hakk'ın adı (Argu lehçesi).

bayât. Oguzların bir kolunun adı.

baybayuq. *Tunavvit.* Ağaç dallarından sarkan sepet biçiminde bir yuvası olan ve ezgili bir biçimde şakıyan bir kuş.

bayın. bkz. *yepün, qızıl.*

bayıq.

bayıq söz: Doğru söz (Oguz lehçesi).

baynaq. Dışkı, gübre (Oguz lehçesi).

bayram. Şenlik; bayram (Oguz lehçesi). Bunun sevilen bir ifade olan *bağram:* *sevinç,* *elence* sözcüğünden türediğini düşünüyorum, çünkü bir bayram günü aynı zamanda zevk ve eğlence günüdür. İslamiyetten önce *Türklerde* özel bayram günleri yoktu, dolayısıyla bunu anlatmak için bir sözcüğe ihtiyaç duyuldu. Eğer böylesi bir sözcüğe sahip olsalardı [böylesi bir anlamı ifade etmeleri gerekseydi] bunu bütün *Türkler* kullanırdı, ancak *bayram* sözcüğü yalnızca kendi lehçelerinde *zel'i (d)ye (y)* yapanlar tarafından bu anlamıyla kullanılır [bkz. *bağram*].

bayüdi.

er bayüdi: Adam [başka birisi de olabilir] zenginleşti.

bayür, bayümâq.

bayuttı.

tenğri meni bayuttı: Tanrı beni zenginleştirdi.

bayutür, bayutmâq.

bâz. Yabancı, ecnebi.

yât bâz yağıldı: Yabancı ayrıldı.

bazgân. Demircinin çekici.

be. Koyun melemesini anlatan bir yansıma sözcük.

qōy bēlēdi: Koyun meledi.

be. Kısrak (Oguzlar dışındaki bütün Türklerde).

beçenek. Rûm ülkesi yakınında yaşayan bir Türk kavmi.

beçenek. Oguzların bir kolu. Bunun değişik sesletimi *beçenek*'tir.

bēçin. Maymun.

bēçin (yılı): Türk takviminin oniki yılından biri.

beçkem. Savaş sırasında savaşçıların ayırt edilmesini sağlayan, ipekten ya da dağ sığırı kuyruğundan yapılan bir tür simge. Oguzlar buna *berçem* der.

Şu dördlükte de kullanılır,

<i>beçkem urup atlaqa</i>	Atların üzerinde simgelerimizi taşıyarak
<i>uygurdaqtı tatlaqa</i>	Uygurların (Uygur köpeklerinin/halkının)
<i>ogrı yawuz itlaqa</i>	Saklanan kötülük köpeklerinin üzerine yürüdük
<i>quşlar hepi uçtımız</i>	Kuşlar gibi uçtuk (onların tepelerine binene kadar)

beçkemlendi.

er beçkemlendi: Adam (savaş günü) simgesini takınarak kendini belli etti.

beçkemlenür, beçkemlenmêk.

beçküm. Evin sofası.

bedüdi.

oġlân bedüdi: Bebek büyüdü. Küçüklükten çıkıp da büyüyen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

bedür, bedümêk.

bedük. Herhangi bir şeyin "büyük" olanı.

bedüh tewi: Büyük deve.

bedüklēdi.

ol meni bedüklēdi: O beni büyüğü saydı.

bedüklêr, bedüklêmêk.

bedütti.

ol oġlânıġ bedütti: O, çocuġu büyüttü ve yetiştirdi.

bedütür, bedütêmêk.

beḏiz. bkz. burxân.

beḏizlig.

beḏizlig ew: Süslü ev.

bēḏti.

anıġ kōzi bēḏti: Onun görme yeteneġi zayıfladı.

bēḏêr, bēḏmêk.

bēg. Bey. Aynı zamanda evinde bir beye benzediği için kocaya da bēg denir.

bēgeç. bkz. bekeç.

begi. bkz. beki.

bēglēdi.

ol anı bēglēdi: O, onu bey olarak kabul etti.

bēglēr, bēglēmēk.

bēglendi.

urāgut bēglendi: Kadın evlendi.

bēglenūr, bēglenmēk.

begni. Buğday, darı, arpa gibi tahıllardan yapılan içki.

bēgsig. bkz. -sıg.

bek.

bek nēng: Sert, sağlam nesne [bkz. berk].

bekeç (bēgeç). Hükümdarlara verilen, saygı belirten bir unvan. Nitekim *Bekeç Arslān Teğīn* denir. Bu sözcük titreşimli *kef*le (ince *kef* – *g*) söylendiğinde [bēgeç] “ey beycik” gibi bir anlam taşır. Bu, yine titreşimli *kefe* sahip *bēg* [bēg]: bey sözcüğünün küçültme eki almış halidir ve hürmet belirtir.

beki. Bir erkek adı.

beklēdi.

ol nēngin beklēdi: O mülkünü korudu, bekledi.

ol qapugın beklēdi: O kapısını kapattı. Herhangi bir şeyin sıkıca bağlanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

beklēr, beklēmēk.

beklēn. Bir erkek adı.

beklendi. Bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir.

beklendi nēng: Nesne sertleşti, sağlamlaştı.

er ewinde beklendi: Adam kendini evine kapattı [ya da evine kapatıldı].

beklendi nēng: Nesne saklandı, korumaya alındı.

beklenūr, beklenmēk (Oguz lehçesi).

bekleşdi.

ol menig birle bekleşdi: O benimle bir antlaşma yaptı.

ol manğa qapug bekleşdi: O bana kapıyı kapatırken yardım etti.

ol manğa at bekleşdi: O bana ata [başka bir şeye de olabilir] göz kulak olurken yardım etti.

bekleşūr, bekleşmēk (Oguz lehçesi).

bekletti.

bēg ogrını bekletti: Bey hırsızın bağlanmasını ve hapsedilmesini emretti.

men at beklettim: Ben ata [başka bir şeye de olabilir] göz kulak olunmasını emrettim.

bekletür men, bekletmêk (Oguz lehçesi).

bekmes. Pekmez (Oguz lehçesi).

bektür. Bir erkek adı. Kökeni *bek tur*: yerinde sağlam dur'dur.

beküdi.

tügün beküdi: Dügüm sıklaştı. Herhangi bir şeyin sıkılaştırılmasını, sağlamlaştırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bekür, bekümêk.

beküşdi.

beküşdi nêng: Nesne sağlamlaştı.

beküşür, beküşmêk.

bekütüti.

ol işi bekütüti: O, işi sağlamlaştırdı. Kök-anlamı "bir düğümün sıkılması" dır.

bekütür, bekütmêk.

bêl. Bel.

anı bêlinde tut: Onu belinden tut, *ol anğar ança aş bêrdi bêl toldi*: Ona boş böğrü şişene kadar yemek verdi. "Bir adama istediğinden çok yemek veren kimse" anlamına gelecek biçimde *bêl qıldı* denir (Çigil lehçesi).

beldir.

tâg beldiri: Dağın zirvesi.

belêdi.

qöy belêdi: Koyun meledi.

belêr, belêmêk.

bêlêdi.

ol kençin bêlêdi: O, bebeğini beşiğe yatırdı ve sıkıca bağladı.

ol anı qânıga bêlêdi: O, ona kanını bulaştırdı.

belêr, belêmêk.

beleg. Bir yolcunun akrabalarına getirdiği armağan. Bir yerden başka bir yere yollanan armağanlar da böyle adlandırılır.

bêleg. Armağan (*hediyeye*).

beleglêdi.

ol manğa beleglêdi: O beni bir armağanla ödüllendirdi.

beleglêr, beleglêmêk.

bêleldi.

er terke bêleldi: Adam tere bulandı.

oglan bêleldi: Çocuk beşiğe bağlandı.

bêlêlür, bêlelmêk. Birinci eylem geçişsiz, ikinci eylem geçişlidir.

at qânqa bêleldi: At kana bulandı – katledilen adamların çokluğunu anlatmak için kullanılır. Eylemlik biçimi aynıdır.

belgü. İşaret, gösterge. Şu atasözünde de geçer,

qut belgüsi bilig: Kutun işareti bilgeliktir (*hikmet*).

belgölüg.

belgölüg nêng: Apaçık ortada olan bir şey.

Şu atasözünde de geçer,

boldacı buzâgu ôküz ara belgölüg: Öküz olacak buzağı öküzler arasında bellidir. Bu atasözü, erdem güç ve akıl sergileyebileceği beli olan bir delikanlıyı anlatmak için kullanılır.

belgürdi.

iş belgürdi: Konu açığa çıktı.

Şu atasözünde de geçer,

küz heligi yazın belgürêr: Güzün gelişi yazdan bellidir. Bu atasözü, sonu başlangıçtan tahmin edilebilecek şeyleri anlatmak için kullanılır.

belgürêr, belgürmêk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>kizlep tutâr sewüklük</i>	Gizli tutulan sevgi
<i>ağırıs küni belgürêr</i>	Aşık olur aylık gününde
<i>başlıg közüg yapsama</i>	Yaralı göz kapalı olsa bile
<i>yâşı anıg sawruqâr</i>	Fışkırır yaşı (gizlenemez)

beliñg. Yaklaşmakta olan bir düşmanın etkisiyle halkı saran korku. Herhangi bir şeyden dolayı korkmuş kimseye *beliñg kişi* denir.

beliñglêdi.

er beliñglêdi: Adam korkuyla sıçrayıp uykusundan uyandı. Herhangi bir hayvanın ansızın bir şeyden ürüp kaçmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

beliñglêr, beliñglêmêk.

ben. Ben. Oguzlar “vardım, ulaştım” anlamına gelecek biçimde *ben bardım* der. Diğer Türkler aynı anlama gelecek biçimde *men bardım* der.

benek. Tahıl tanesi (Argu lehçesi ve bazı lehçelerde).

benek. Bakır para.

berçem. bkz. beçkem.

bêrdi.

ol manğa yarmâq bêrdi: O bana para [başka bir şey de olabilir] verdi.

bêrür, bêrmêk.

berge. Hırsızları dövmeye ya da eşek sürmeye yarayan değnek ya da kamçı.

bergelendi.

tamur/tamar bergelendi: Adamın damarları (kan ya da başka bir şeyle) tamamen doldu.

er bergelendi: Adam (hayvanları sürmekte kullandığı bir) kamçı sahibi oldu.

bergelenür, bergelenmek.

bërgü. Borç.

anıg mañga bîr ât bërgüsü bâr: Onun bana bir at borcu var.

berigsedi.

ol mañga tavar berigsedi: O bana mal [başka bir şey de olabilir] vereyazdı.

berigsêr, berigsêmek.

berildi.

anıgâr yarmâq berildi: Ona para [başka bir şey de olabilir] verildi.

berilür, berilmek.

bërim. Borç. Şu atasözünde de geçer,

alımcı arslân, bërimçi sıcgân: Alıcı aslan, verici sıçan – alacaklı, borçlu üzerindeki gücü nedeniyle aslan gibidir, borçlu ise ona olan korkusu nedeniyle sıçana benzer.

beriş. bkz. alış.

berişdi.

olâr bîr bîrke qız berişdi: Onlar evlenmek için birbirlerine kız kardeşlerini verdi. Karşılıklı olarak değiştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bërişür, bërişmek.

berk.

berk nêng: Sert, sağlam nesne. Kök-biçimi bek'tir; yazaç arttırımına maruz kalmış ve re (r) eklenmiştir.

berkitti.

ol berkitti nêngni: O bir şeyi güvence altına aldı. "Herhangi bir işin sağlama alınması"ni anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

berkitür, berkitmek.

berklëdi.

ol tavârın berklëdi: O, mülkünü korudu. Aynı zamanda "bir insanın başka birini hapsedmesi"ni ya da "herhangi bir şeyin korunması"ni anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

berklêr, berklêmek. Kök-biçimi beklëdi'dir. Bu da "korunaklı, güvenli yer" anlamına gelen *berk yêr*'den türemiş olabilir.

bert bür.

bert bür tutti: Ansızın onu her yanından kavradı.

bert

bert. Bir efendinin kölesinden yıllık olarak aldığı vergi. Bu sözcüğü *bērt* biçiminde söylemek daha uygundur.

bertindi.

elig bertindi: El (bir darbe ya da başka bir şey nedeniyle) zedelendi, yaralandı.

bertinūr, bertinmēk.

bertişdiler.

olār bīr ękindinirġ kōnglin bertişdiler: Birbirlerinden nefret ediyorlardı ve birbirlerinin kalbini kırdılar.

bertişūr, bertişmēk.

bertti.

ol anıġ elgin bertti: O, onun elini yaraladı. Herhangi bir gözle görülür yaralanma olmaksızın bir şeyin zedelenmesini ya da kırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

bertēr, bertmēk.

bertü. Hırka.

bertülendi.

er bertülendi: Adam hırka giydi.

bertülenūr, bertülenmēk.

bēş. Beş sayısı.

bēşik. Beşik.

bēşinç. Beşinci.

beşiklig.

bēşiklig urāgut: Bir beşiği (bebeği) olan kadın.

bēz. Deri ile et arasında oluşan yumru.

bezdi.

er tumlıġdın bezdi: Adam soğuktan [başka bir şeyden de olabilir] titredi.

bezēr, bezmēk.

bezēdi.

ol ewin bezēdi: O evini boyadı.

bezēr, bezēmēk.

bezek. Boyama ya da süsleme. Bir değişik sesletimi bezek'tir.

bezēk. bkz. bezek.

bezeldi. bkz. bezendi.

bezenç. İpek ya da dokuma ipliği yumağı.

bezenç. Dalları ve yaprakları kıvılcık, genellikle meyve bahçelerinde yetişen ve ilaç olarak yenen bir bitki.

bezendi.

urâgut bezendi: Kadın süslendi, bezendi; *ew bezendi:* Ev süslendi. *nun (n) lâm'dan (l) dö-*
nüşmüştür – bezeldi.

bezenür, bezenmêk.

bezeşdi.

ol manğa bezek bezeşdi: O bana bir şeyi süsleme işinde yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi
anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bezeşür, bezeşmêk.

bezetti.

ol ewin bezetti: O, evinin boyanmasını emretti.

bezētür, bezetmêk.

bezgêk. Titreme.**bezig. Ürperti.**

ol bezig bezdi: O ürperdi.

bezitti.

tumlug anı bezitti: Soğuk onu titretti. Buradan hareketle "titremeli humma"ya *bezgêk*
denir.

beztür, bezitmêk.

**bıçal. Sünnet edilmiş kadını ya da iğdiş edilmiş erkeği, atı veya herhangi bir hay-
vanı anlatmak için bu sözcük kullanılır.****bıçdı.**

er et bıçdı: Adam eti [başka bir şeyi de olabilir] kesti.

bıçâr, bıçmâq.

bıçgâs. İnsanlar arasında yapılan sözleşme ya da ahit.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yabâqu'yla yapılan savaşta yardım etmesi için Hakan'ı çağırıyor)	
<i>bıçgâs bitiğ qılurlar</i>	Ant yazısı yazarlar (Halkın bir bağlılık sözleşmesi yazdı)
<i>and key yeme berürler</i>	Sağlam yemin ederler
<i>xândın basut tilerler</i>	Handan yardım isterler
<i>basmil çömül tergeşür</i>	Basmil Çömül (kavimleri bizimle savaşmak için) toplanır. (ve Hakan ansızın onların tepesine biner ve esir alır)

bıçgıl. Eldeki, ayaktaki çatlaklar. Topraktaki çatlaklar da bu şekilde adlandırılır.**bıçgüç. Kırkma makası.****bıçığ. Ahit; sözleşme.**

ol menig birle bıçığ qıldı: O benimle bir anlaşma yaptı.

bıçıldı

bıçıldı.

yığâç bıçıldı: Ağaç [başka bir şey de olabilir] kesildi.

bıçılür, bıçılmâq.

bıçılğân. Çatlak. Elde, ayakta ya da toprakta olan çatlakların tümü için kullanılır.

bîr bıçım qâgûn: Bir dilim kavun. Başka şeyler için de kullanılır.

bıçındı.

er özünge et bıçındı: Adam eti kendisi için doğramaya niyetlendi. Bu işi yalnız başına ya da başka biriyle yapması kullanımı değiştirmez.

bıçımür, bıçınmâq.

bıçış. Düğünlerde ya da soyluların tertiplediği şöenlerde konuklara verilen işleme-
li bir ipek kumaş parçası.

bıçışdı.

ol menig birle yığâç bıçışdı: O, odun kesme işinde benimle rekabet etti. Bu işte yardım et-
meyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bıçışür, bıçışmâq.

İki kişinin ilişkilerini kesmesini anlatmak için de uygun bir sözcüktür.

bıçma.

bıçma yorîncğa: Biçilmiş yonca.

bıçturdı.

er yığâç bıçturdı: Adam ağacın kesilmesini emretti.

bıçturur, bıçturmâq.

bıçuq. Herhangi bir şeyden kesilen bir parçaya verilen ad. Aynı zamanda bir şeyin
yarısına da **bıçuq** denir.

bıçuq yarmâq: Yarı para.

bıdıq.

bıldur. Bir önceki yıl.

bıqın.

bıgrıg. bkz. **bogrug.**

bırqıg. Atın ya da eşeğin homurtusu; *ât bırqıgı* denir.

bırqırdı.

at bırqırdı: At homurdandı.

bırqırâr, bırkırmâq.

biruq. Hakanın maiyetindeki soyluların toplumsal mevkilerini belirleyen kimse.
Kök-bıçımı *buyruk:* emir'dir; çünkü bu kişinin mevkiler için emir vermesi gere-
kiyordu.

bışdı.

ęşiç bışdı: Çorba pişti.

yęmiş bışdı: Meyve olgunlaştı.

er qımız bışdı: Adam uygun kıvama gelmesi için kırmızı kanştırdı.

bışmāz, bışmāq.

bışıg.

bışıg aş: Pişmiş yemek. Pişmiş herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Hatta "fınnanarak yapılan tuğla, kiremit gibi şeyler" de *bışıg kerpiç* olarak adlandırılır.

bışıg süçğ: İstilmiş şarap.

bışıglādı.

ol et bışıglādı: O et [başka bir şey de olabilir] pişirdi.

bışıglār, bışıglāmāq.

bışıq et. Pişmiş et [başka bir şey de olabilir]. Yagma lehçesinde *bışıg* yerine kullanılan sözcük.

bışurdı.

ol et bışurdı: O et [başka bir şey de olabilir] pişirdi.

bışurur, bışurmāq.

bi. Zehirli bir örümceğin adı olan böy'ün değişik sesletimi (Oguz lehçesi). bkz.

böy, bög.

bibli. Karabibere benzeyen, uzun taneli bir baharat [bkz. bitmül].

biçek. Bıçak.

Şu atasözünde de geçer,

neçe yitig, biçek erse öz sâpın yonūmās: Bıçak ne kadar keskin olursa olsun kendi sapını kesemez. Bu atasözü başkalarının sorunlarını çözmede usta olan, ama kendi dertlerine çare bulamayan kişi için söylenir.

biçeklēdi.

ol anı biçeklēdi: O, onu bıçakladı.

biçeklēr, biçeklēmēk.

biçeklendi.

er biçeklendi: Adam bir bıçak sahibi oldu.

biçeklenūr, biçeklenmēk.

bildi.

ol bilig bildi: O anlayış, bilgisi, bilgeliği [hikmeti] bildi. Aynı zamanda başka şeyleri bilmeyi anlatmak için de kullanılır.

bilir, bilmēk.

bildüzdî

Argu halkı *lâm*'i (*l*) *zamme*'li [Arapçada *o, ö, u, ü* okutan ötre imi] okuyarak *bilür* der; diğerleri bu kullanımda onlarla uzlaşmaz.

bildüzdî.

ol manğa iş bildüzdî: O, beni konu hakkında bilgilendirdi.

bildüzür, bildüzmeğ.

Bu Oguz lehçesindedir ve kurala uygun değildir. Diğer Türkler tarafından kullanılmaz.

bilēdi.

ol biçēk bilēdi: O bıçağını biledi.

ol tiş bilēdi: O diş biledi.

bilēr, bilēmēk.

bilēgü. Bileği taşı.

bilek. Bilek.

bileklig.

kūçlūg bileklig kişi: Kollan güçlü adam.

biletti.

ol biçēk biletti: O bıçağın bilenmesini emretti.

biletür, biletmeğ.

bilēzüklendi.

eşlēr bilēzüklendi: Kadın bilezik taktı.

bilēzüklenür, bilēzüklenmeğ.

Bu tür bir eylem dört yazaçlı bir addan türetilerek yapılmıştır. Beş yazaçlı ya da altı yazaçlı bir addan yapılması da mümkündür ve böylesi eylemlerin türetilmesi, genel bir kural olarak, bütün Türk lehçelerinde görülen ve müsaade edilen bir durumdur.

bilge. Bilge.

bilge. Bilgili.

bilge. Zeki.

Şu dizelerde de kullanılmıştır,

bilge erig edgü tutup sözün eşit

erdemini öğreniben ışqa sür-e

Bilge kişiyi iyi tut, onun kelamını dinle

Erdemini öğren ve bunu [öğrendiğini] uygula

Buradan hareketle *bilge bēg:* bilge, bilgili, zeki bey adı türetilmiştir. Uygur Hanına *kāl bilge xān:* zekası göl gibi olan han ya da *bügü bilge:* zeki adı verilir. Burada bereketini, bolluğunu göstermek için zeka, su birikintilerine benzetilmiştir.

bilgelendi.

er bilgelendi: Adam akıllanmış gibi göründü,

bilgelenūr, bilgelenmēk. Bunun daha iyi bir söylenişi **bilimsindi:** Adam kendisini akıllı gösterdi'dir.

Diğer örnekler için de bu kural geçerlidir. Buyrum kipinin gövdesine *-msin* eki getirilerek gerçekte olmayan bir şey olmuş gibi gösterilir.

bilgetti (bilgēđti).

oglan bilgetti: Çocuk zekileşti. Kök-biçimi **bilgēđti**'dir.

bilgētūr, bilgetmēk.

bilig. Bilgi (ilm).

bilig öğren: Bilgi öğren.

bilig. Bilgelik (hikmet).

ozāqı bilgēlēr: Eski bilgiler.

bilig. Akıl.

Şu atasözünde de geçer,

oglān biligsīz: Çocuklarda akıl yoktur.

biliglig.

biliglig kişi: Bilgili, zeki, bilge kişi.

biligsēdi.

oglān biligsēdi: Çocuk bilgelige [hikmete] sahip olmayı arzuladı.

biligsēr, biligsēmēk.

bilik. Kandil fitili.

bilik. Yaraların tedavisi sırasında kullanılan bir inceleme aleti.

biliklik.

biliklik kebēz: Ftil yapmak için hazırlanmış bir parça pamuk.

bilinçek.

bilinçek nēng: Çalınmış ve daha sonra hırsızın ya da bir başkasının elinde bulunan herhangi bir şey verilen ad; *bilinçek bildi:* Hırsızın elindeki çalınmış malı tanıdı.

bilindi.

er işın bilindi: Adam işini bildi.

bilinūr, bilinmēk.

er yāzuqın bilindi: Adam suçunu itiraf etti.

biliş. Bilgi, malumat. Burada eylem değil, betimleyici bir sözcüktür.**bilişdi.**

ol meniğ birle bilişdi: O benimle tanıştı.

bilişūr, bilişmēk.

bilsikti.

anıg yaşut işi bilsikti: Onun gizli işi bilinir oldu.

bilsikêr, bilsikmêh.

biltürdi.

ol manğa iş biltürdi: O beni konu hakkında bilgilendirdi.

biltürür, biltürmêh.

bir. Bir sayısı.

bir yarmâq: Bir para. Bunu eksikli olanlar bölümüne koymak ve bir olarak söylemek de mümkündür. Böylesi eksikliklerin pek çok örneği vardır; ancak Türk lehçelerindeki bozulmamış (*fasîh*) ve daha doğru kullanım kısa söyleyiş sert sözcelemedir.

bîr. Bir sayısı.

bîr yarmâq: Bir para.

birinç.

birinç nêng: Bir şeyin ilki. Kalıplara uygun bir biçimdir, nadiren kullanılır.

birle. "İle" anlamına gelen bir ilgeç.

ol menig birle erdi: O benimle birlikteydi. Hafifletme gayesiyle *re (r)* atılır ve *bile* denir.

birtem.

ol yamuşqa birtem bardı: Sanki geri dönmeye hiç niyet etmiyormuşçasına, içten bir biçimde ve uzun süreliğine göreve gitti.

bis. Yayıık ya da şarap tulumu gibi şeylerin dibinde kalan tortu. Bu katran gibi bir şeydir.

biste. bkz. *yaraşdı.*

bistek. Taranmış ve eğilmeye hazır pamuk (Çigil lehçesi).

bistek. Fital (Argu lehçesi).

bit. Bit. Buradan hareketle buğdaya dadanan küçük kurtçuğa *tarıg biti* denir.

biti. Vahiyle ifşa edildiğine inanılan ilahi kitaplardan herhangi biri.

bitig. Kitap.

bitig. Yazı. Aynı zamanda eylem biçimi alabilir.

anıg bitigi belgûlûg: Onun yazı yazması [yazısı] işlektir.

bitig. Muska (Oguz lehçesi).

bitiglik.

bitiglik nêng: Üzerine yazılmaya uygun şey. Bu şeye sahip olunduğunu anlatmak için sözcük titreşimli *kefle* (ince *kef – g*) *bitiglig* şeklinde kullanılır.

bitigü. Divit; Türk üslubu ya da başka üsluplarda.

bitildi.

bitig bitildi: Kitap yazıldı.

bitilür, bitilmək.

bitilgên.

bu er süke bitilgên ol: Bu, orduya sürekli yeniden yazılan [katılan] adamdır.

bitindi.

er bitig bitindi: Adam kendini kitap yazıyormuş gibi gösterdi. Herhangi birinin yardımını talep etmeden, tek başına kitap yazmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bitinür, bitinmək.

bitişdi.

ol manğa bitig bitişdi: O bana kitap yazmakta yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bitişür, bitişmək.

bitiştilër.

olar êhki bitiştilër: Her biri diğərinin kendisi aleyhine olan iddiasını kabul etti.

bitişürler, bitişmək.

bititti.

ol bitig bititti: O mektup yazdırdı.

bititür, bititmək.

bitlêdi (bitlâdi).

er bit bitlêdi (bitlâdi): Adam bit aradı.

bitlër, bitlêmək / bitlâr, bitlâmaq.

bitmül. Karabibere benzeyen, uzun taneli bir baharat [bkz. bibli].**bitrik.** Kadınların cinsel organının üst tarafında bulunan, uyarılma sonucu kabaran parça [klitoris].**bitrik.** Fıstık (Argu lehçesi).**biz.**

biz keldimîz: Biz geldik.

biziñg. Bizim. biz köküne eklenen iyelik ekiyle yapılmıştır.

biziñg ew: Bizim ev.

boçı. Bir lavta çeşidi.**böçı.**

böçı qopuz: Bir lavta çeşidi.

bodunlug boqunlug.

bodunlug boqunlug kişi: Ulusu, oymağı olan kişi.

böd. İnsanın boyu.

uzün bödlug kişi: Uzun boylu adam.

böd. Boy; kavim. bkz. böy.

boğüdi.

ol tönug boğüdi: O giysisini [başka bir şeyi de olabilir] boyadı.

ol oqın urdı keyikni yığaçqa boğüdi: O okunu attı ve avı ağaca yapıştırdı.

boğür, boğürmâq.

boğun. Tebaa, avam (Çigil lehçesi).

bög. Bir mal yığını ya da çıkını.

bogdı.

ol erni bogdı: O adamı [başka bir şeyi de olabilir] boğdu.

bogâr, bogmâq.

bogım. Parmak eklemi. Kamışın ya da hulfaotunun boğumları da bu şekilde adlandırılır.

bogın. Eklem, kamışın boğumu. Bu sözcükteki *nun* (*n*), *mim*'den (*m*) dönüşmüştür.

Böylesi bir değişime Arapçada da müsaade edilir:

Ya rubbe ca'din fihimâ lev tedrin

Yedribu darbe's-sabiti'l-meqâdim

Onların içindeki kısa ve sağlam yapıllı olanlar

Savaşta cılız bir biçimde ilerlediler

boglâdı.

ol tön boglâdı: O giysiyi bohçaladı.

boglâr, boglâmâq.

Türkler giysiyi bohçalamak ile başka bir şeyi bağlama anlamlarını birbirinden ayırır, ilkinin *be*'yi (*b*) *ref*'li [sözcüğü yuvarlak ünlülü (*o, ö, u, ü*) okuma] okuyarak [boglâ], ikincisini *be*'yi *nash*'li [yazacın üstün imi almış gibi *e* ya da *a*'yla okunması] okuyarak [bagla] söyler.

boglandı.

tön boglandı: Giysi bohçalandı.

boglanür, boglanmâq.

boglattım.

aňgar bög boglattım: Ona (kadının giysilerinin korunması için) çıkını bohçlattım.

boglatür men, boglatmâq.

bkz. *baglattım*.

boglundı.

at boglundı: At [başka bir şey de olabilir] boğuldu (nefesi kesildi).

boglunür, boglunmâq.

bogmaq. Gömlek düğmesi.

bogmaq. Altundan ya da başka madenlerden yapılan, değerli mücevherler ve incilerle süslü, gelinin taktığı bir gerdanlık.

bogmaqladı.

könğlek bogmaqladı: Gömleğin [başka bir şeyinde olabilir] düğmeleri iliklendi.

bogmaqlār, bogmaqlāmāq.

bogmaqlandı.

er bogmaqlandı: Adam gömleğinin düğmelerini ilikledi.

bogmaqlanūr, bogmaqlanmāq.

bognaqlandı.

bulut bognaqlandı: Bulutlar dağıldı.

bognaqlanūr, bognaqlanmāq.

bogrug. Saman çuvalı, tulum ve benzerlerinde görülen şişkinlik [bkz. **bogrul**].

bogrul.

bogrul qōy: Boğazı ak koyun.

bogrul. Dolu bir heybe, bir tulum ya da benzeri şeylerde görülen şişkinlik, çıkıntı.

bkz. **bogrug**.

bogsuq. Kelepçe, pranga. Bu sözcük, aynı anlama gelen sözcüğün [boxsuq] *hı'nın* (x) *gayn'a* (g) değişmesiyle yapılmış değişik sesletimidir; böylesi bir değişim Arapçadaki *hatir=gadir* ("haince") sözcüklerinde de görülür [bkz. **boxsuq**].

bogturdı.

ol anı bogturdı: O, onun boğulmasını emretti.

bogturur, bogturmāq.

boguldı.

er boguldı: Adam [başka bir şey de olabilir] boğuldu.

bogulur, bogulmāq.

bogundi.

at bogundi: At [başka bir şey de olabilir] boğuldu (nefesi kesildi).

bognūr, bogunmāq.

bogundi. Hayvanların mesanesi; insanınki bu şekilde adlandırılmaz.

boguşdı.

olār çkki boguşdı: Onlar birbirlerini boğdu (birbirlerinin boğazına yapıştılar).

boguşūr, boguşmāq.

boguz. Boğaz.

bol.

bol āt: Beyaz bacaklı at; *ogar bol:* Beyaz bir lekeye ve beyaz bacaklara sahip olan at.

boluş. Sözlü [konuşarak yapılan] yardım (öğüt verme).

ol marğa boluş qıldı: O bana konuşarak yardım etti.

boluşdı.

ol marğa boluşdı: O benden yana çıktı ve bana muhalefet edenlere karşı benim lehime savaştı.

boluşür, boluşmâq.

böq. Uzun süre beklemekten ya da nemden dolayı bozulmaya başlayan ekmeğın üzerinde oluşan yeşil renk [küf].

böq. Dışkı (Oguz lehçesi).

böq.

qâğün böq yërke tüşdi ifadesinde "kavunun yere düştüğünde çıkarttığı ses" böq sesidir. "içi boş olan herhangi bir şeyin yere düşüp yanıldığı"nı anlatmak için *böq etti* denir; bu, çıkan sesin yansımaları olan bir ifadedir

boqaq. Kuş kursağı.

boqdı.

ol adâqın boqdı: Ayağıını gerinip ileri uzattıktan sonra geri çekti.

boqâr, boqmâq.

boqlâdı.

yıllı boqlâdı: Hayvan pisledi (Oguz lehçesi).

boqlâr, boqlâmâq.

boquıldı.

adâq buquıldı: Gerinirken ileri uzatılan ayak toplandı.

boquılır, boquılmâq.

boqundı.

er adâqın boqundı: Adam gerinirken ileri uzattığı ayağıını geri topladı.

boqunür, boqunmâq.

boqunlug. bkz. bodunlug.

boquq. Çiçek tomurcuğı; çiçeğın açmadan önce çanak yapraklarla sarılı hali.

çëçëk boquqlandı: Çiçek tomurcuqlandı.

şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

tegmâ çëçëk üküldi

Türtü çiçek derildi

boquqlanıp böğüldi

Tomurcuqlar açıldı

tügsin tüğün tüğüldi

Örgü düğümler bağlandı

yazlıp yana yörgëřür

Açılarak yine birbirine doladı

boquq. Âdemelmasının iki yanında, deri ile et arasında oluşan et parçası [guatr]. *Fergâna* ve *Şıqni* bölgelerinde bu hastalığın yaygın olduğu insan grupları vardır. Her nesil bu şişkinliklerden muzdariptir. Kimilerinde bu şişkinlik kendi göğüslerini ya da ayak uçlarını görmelerini engelleyecek kadar büyür. Bu hastalığın nedenini sorduğumda bana şu hikâyeyi anlattılar:

“Bizim atalarımız geveze kâfirlermiş. Allah'ın Muhammed Peygamberi'nin (Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun) sahabesi bir gün onlara akın etmiş. Atalarımız da onlar üzerine gür sesleriyle çılgınlık atarak ve haykırarak bir gece baskını yapmışlar ve Müslümanlar bu sesler nedeniyle bozguna uğramış. Haberler Hazreti Ömer'e (Allah ondan razı olsun) ulaşmış. Mukaddes kişi onlara ilenmiş ve boğazlarında bu kusur oluşmuş.”

Bu ilencin etkisi hâlâ onlar arasında soydan soya aktarılır ve bugün içlerinde gür sesli hiç kimse yoktur.

boquqlug.

boquqlug er: boquq'lu (guatrlı) adam.

boquırdı.

ol at tegirinde boquırdı: O atın [başka bir şeyin de olabilir] (bir lütuf olarak ya da başka bir şey nedeniyle) fiyatını düşürdü. Herhangi bir şeyin fiyatının düşürülmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

boquıruı, boquırmâq.

boquırsı. Saban demiri.

bör. Şarap. Şu atasözünde de geçer,

bör bolmâdııı sirke bolma: Şarap olmadan sirke olma. Bu atasözü, yaşlı bir adammış gibi davranan çocuğu anlatmak için kullanılır.

borbâdı.

er işıg borbâdı: Adam işi savsakladı; üzerine düşünmedi.

borbâr, borbâmâq.

borbâg. Erteleme, geciktirme.

borbaldı.

anıg işı borbaldı: Onun işi karıştı.

borbalür, borbalmâq.

borbâş.

borbâş iş: İçinden çıkılmayacak derecede karışık olay.

borbaşıdı.

ış borbaşıdı: Konu [başka bir şey de olabilir] karıştı.

borbâşur, borbaşmâq.

borbattu.

ol anıg işın borbattu: O, onun işini kanştrırdı ve geciktirdi.

borbatür, borbatmâq.

borduz. Bostan; sebze-meyve bahçesi. Bu özgün dile ait değildir.

borgüy. Üflenerek çalınan boru.

borsmuq. Porsuk. Semizliği atasözlerine bile konu olmuştur. *Oguzlar* bu sözcükteki *mîm*'i (m) düşürerek *borsuq* der. Ancak diğerleri "çank" anlamında kullandıkları *başaq* sözcüğüne de bir *mîm* (m) ekler ve *başmaq* der.

böş.

böş kişi: Özgür adam.

böş urâgut: Boşanmış kadın.

böş elig: İsten ya da başka bir şeyden kurtulmuş, boş kalmış el.

böş et: Pörsümüş, gevşek et. "Gevşek toprak"ı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

böş at: Saliverilmiş at.

böş ew: Boş ev. Boşaltılan bir kap ya da bir iş yapıldıktan sonra bırakılan bir aracı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

boş.

boş yıllıq: Serbest bırakılan hayvan. Buradan hareketle *ol eşlér boş (qıldı):* O, kadını boşadı - onun serbest kalmasına izin verdi denir.

ol qul boş qıldı: O, kölesini azat etti.

Özgür kimse için de **boş** denir. Şu atasözünde de geçer,

boş nêngke idi bolmâs: Serbest (başboş) bırakılan bir şeyin sahibi olmaz. Bu atasözü bir kişiye kendi malını korumasını öğütlemek için kullanılır.

boşandı.

tügün boşandı: Düğüm çözüldü.

urâgut boşandı: Kadın boşandı. Bu sözcük Argu lehçesine aittir, sesletimde bir yuvarlama (*rakik*) vardır.

boşanür, boşanmâq.

boşattı.

ol tagâr boşattı: O hazneyi boşalttı. Herhangi bir şeyin içindeki şeylerin boşaltılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol tügün boşattı: O, düğümü [başka bir şeyi de olabilir] çözdü.

ol urâgut boşattı: O, kadını boşadı (Argu lehçesi).

ol bulunug boşattı: O, tutsağı serbest bıraktı. Herhangi birinin, bir başkasını bir bağdan bir kısıttan kurtarmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

boşatür, boşatmâq.

boşgundi.

er elgi boşgundi: Adamın eli (bileği) çıktı ve iş yapamaz hale geldi.

boşgunür, boşgunmäq. Kök-biçimi boşundi'dir

boşgut. Çırak.**boşgutlandı.**

er boşgutlandı: Adam bir çırak sahibi oldu.

boşgutlanür, boşgutlanmäq.

boşlâg.

boşlâg nêng: Başboş bırakılan ya da ihmal edilen şey.

boşlâg yılıq: Serbest bırakılan hayvan.

başlâg.**boşlaglandı.**

er işda boşlaglandı: Adam pervasızca hareket etti ve öğüt dinlemedi.

boşlaglanür, boşlaglanmäq.

Şu atasözünde de geçer,

boşlaglansa boxesuqlanür: Meselelerde pervasızca davranan ve öğüt verenlere karşı koyan adamın eli boynuna bağlanır. Bu atasözü kendi görüşlerini inatla savunan kişileri anlatmak için kullanılır.

boşüdi.

anıg özi boşüdi: Onun içi boşaldı (ishal oldu).

tügün boşüdi: Düğüm gevşedi; *at boşüdi:* At, bağından boşandı.

xân yalâvaçıg boşüdi: Han, ülkesine dönmesi için elçiye izin verdi.

er urâgutın boşüdi: Adam kansını boşadı (Argu lehçesi). Bu sözcük hem geçişli hem de geçişsiz olabilir.

boşür, boşümäq.

boşug. Hanın bir elçiye lütfettiği geri dönme izni; aynı zamanda ona verilen armağanlar da bu şekilde adlandırılır. Bu Arapça *sofra* sözcüğündeki değişime benzer. Önceleri bu sözcük konuğa hazırlanan yemek anlamında kullanılırken, daha sonraları yemeğin üzerinde sunulduğu kumaş parçası anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu anlam kayması **boşug** sözü için de geçerlidir. Benzer bir biçimde uzaktan bir akraba geldiğinde, geriye dönebilmek için önce misafir olduğu akrabaları ve dostlarına bir *davet* düzenler, onlara çeşitli armağanlar vererek geri dönebilmek için izin alır. Birlikte yenen bu ziyafete *boşug aşı:* izin yemeği denir.

boşuğu.

at boşuğu boldı: Atı serbest bırakma zamanı geldi. Başka şeyler için de kullanılabilir.

boşundi

boşundi.

qöy boşundi: Koyunun bağı çözüldü ve serbest bırakıldı.

boşunür, boşunmâq.

boşutgân.

bu ot ol qarm boşutgân: Bu bağırsakları rahatlatacak [çalıştırarak] bir ilaçtır. Bir şeyin katılığını gidenen, yumuşatan herhangi başka bir şey de bu şekilde adlandırılır

botar. Bir hasırın dokunmasında argaç olarak kullanılan iplik.

botu. Deve yavrusu.

boxsâdi.

ol anğar boxsâdi: O emre uymayı ve tiksindirici görevi yerine getirmeyi reddetti.

boxsâr, boxsâmâq.

boxsaq. "Topal ve çolak olan bir kimse"ye *axsaq boqsaq* denir.

boxsattı.

ol oğlını işqa boxsattı: O oğlunu [başka birini de olabilir] itaatsizlik etmesi için kışkırttı.

boxsatür, boxsatmâq.

boxsuq. Kelepçe, pranga. Bu sözcüğün, *hi'nin* (x) *gayn'a* (g) değişimiyle yapılan değişik sesletimi **bogsuq**'tur; böylesi bir değişim Arapçadaki *hatir-gadir* ("haince") sözcüklerinde de görülür [bkz. *bogsuq*].

boxtây. Giysi taşımak için kullanılan heybe. Bir değişik sesletimi *boxtüy*'dur.

böy. Çemen (Oğuz lehçesi).

böy. Kavim, boy, cemaat (*qabile, aşiret, reht* – Oğuz lehçesi). Birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman, biri diğerini selamlar ve "hısımları, boyun, kavmin kimlerdir?" anlamına gelecek biçimde *böy kim* diye sorar. Diğer "Salgur" diyerek onu yanıtlar, bu "cemaatim (*reht*) Salgur kavmidir" anlamına gelir ya da kitabın ilk bölümünde andığım kollardan birinin adını zikreder. Bu adlar, kavimlerin kurucu atalarından gelir. Bundan sonra konuşmaya başlar ya da daha fazla gevezelik etmeden kendi yollarına giderler; böylece her biri, diğerinin ait olduğu tarafı (*hizb*) bilir.

boybâdi.

ol işig boybâdi: O, işi erteledi ve ihmal etti.

boybâr, boybâmâq.

boyın. İnsanın ya da başka bir canlının boynu. "Kılıç kabzası"na *qılıç boyunu*, "bıçak sapı"na *biçek boyunu* denir.

boymaşdı.

iş qamuğ boymaşdı: İş [başka bir şey de olabilir] oldukça karıştı.

boymaşür, boymaşmâq.

boymul.

boymul at: Boynunda beyaz bir leke olan at. Koyun ya da başka hayvanlar için de bu sözcük kullanılabilir.

boynaq. Dağdaki dar bir geçit.**boynaq.** Kertenkele.**boynattı.**

ol oğlını işqa boynattı: O, çocuğunun konu bağlamında itaatsizlik etmesini sağladı.

boynatūr, boynatmāq.

boyun. Halk (*qavm*) – zel'i (*d*) ye (*y*) okuyanların lehçelerinde [bkz. *boğun*].**boyunduruq.** Boyunduruk; iki öküzün birden boynunun üzerine konulan tahta.**böz.** Açık toprakrengi.

böz at: Boz renkli at. Beyaz ile kıvıl arasında bir renkte olan herhangi bir hayvanı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

böz qöy: Boz renkli koyun.

bozdı.

ol ew bozdi: O, evi [başka bir şeyi de olabilir] yıktı.

bozār, bozmāq.

bozlādı.

titir bozlādı: Dişi deve [başka bir şey de olabilir] homurdandı.

bozlār, bozlāmāq.

bozlattı.

ol botūnı bozlattı: O, deve yavrusunu [başka bir şeyi de olabilir] homurdattı.

bozlatūr, bozlatmāq.

bozuldı.

ew bozuldı: Ev harap oldu. Başka birinin evi tahrip etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bozulur, bozulmāq. Bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir.

er bozuldı: Adam (-in malı) harap oldu.

bozuq.

bozuq ew: Harabe haline gelmiş ev. Yıkılmış ya da tahrip olmuş her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

bozuşdı.

ol manğa ew bozuşdı: O, bana evi yıkmakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bozuşūr, bozuşmāq.

bödîg. Dans; oynamak, sıçramak.

böğidi.

qız böğidi: Kız [başka biri de olabilir] oynadı, dans etti.

böğir, böğimək.

Şu atasözünde de geçer,

qurtga böğig bilməs, yërim tär, tër: Yaşlı kadın oyun bilmez, yerim dar der. Bu atasözü bir şeyi çok iyi yaptığıyla övünen, ama bunu kanıtlaması istendiğinde yapamayan ve esten püften bahaneler üreten kişi için söylenir.

böğitti.

ol oğlını böğitti: O, oğlunu dans ettirdi.

böğitür, böğitmək.

böğüşdi.

oğlän böğüşdi: Çocuklar dans etme konusunda yarıştı.

böğüşür, böğüşmək.

bög. Zehirli bir örümceğin adının iki değişik sesletiminden biri [bkz. bi, böy].

bögde. Hançer.

bögdələdi.

ol anı bögdələdi: O, onu hançerledi.

bögdələr, bögdələmək.

bögdi.

ol sūwug bögdı: O, önüne çektiği bir bentle suyu durdurdu.

bëg sūsin bögdı: Bey askerini topladı.

bögër, bögmək.

Bir ordu, geniş hacminden dolayı her zaman suya benzetilmiştir.

sūw aqtı: Su aktı; *sū aqtı:* Ordu akın etti.

bögen. İktidarsız.

bögen. Körbağırsak.

bögrül.

bögrül at: Bögründe beyaz lekeler olan at. Beyaz beneklere sahip koyun ya da başka hayvanlar da bu şekilde adlandırılır.

böglündi.

sūw böglündi: Su bir havuzda (gölcükte) toplandı, *sū böglündi:* Birlikler toplandı.

böglünür, böglünmək.

bögsüldi.

qāp bögsüldi: Şarap tulumu çatladı, yarıldı. Herhangi bir kabın çatlayıp, yarılarak açılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bögsülür, bögsülmək.

bögüldi.

sūw bögüldi: Su, onu durdurmak için yapılmış bir setin arkasında birikti.

bögülür, bögülmek.

bögür. Bögür.

bögür. Kuça kenti ile Uygur ülkesi arasında bulunan bir dağın zirvesinde bulunan bir kale. Burası sınır noktasıdır.

bögürlēdi.

ol anı bögürlēdi: O, onun böğrüne vurdu.

ol yağını bögürlēdi: O, düşman saflarına sağdan ya da soldan saldırdı, böylece kafa kafaya bir çarpışmadan sakınarak onları bozguna uğrattı.

bögürlēr, bögürlēmek.

bögüşdi.

ol marğa sūw bögüşdi: O, suyun önüne bir bent çekme işinde bana yardım etti.

bögüşür, bögüşmek

bök. Aşık oyununda aşığın sırtının [daha enli olan yüzlerden çukur olan tarafının] yukarı gelmesi. Buradan hareketle *çik bök* denir.

böke. Ejderha; büyük yılan.

Şu atasözünde de geçer,

yeṭti başlıg yeṭ böke: Yedi başlı ejderha.

Bu sözcük savaşçılara verilen bir ad olarak kullanılır, örneğin Yabāqu şeflerinden birinin adı *böke budraç*'tır. Cenab-ı Hak bu kâfiri yediyüzbin kişilik ordusuna rağmen, *Gazi [bekeç] Arslān Teğīn*'in kırkbin müslüman askeriyile bozguna uğrattı.

Mahmūd der ki, ben bu savaşa tanık olanlara sordum. "Birlikleri çokça olmasına rağmen kâfirler nasıl bu mağlubiyete maruz kaldılar?" dedim. "Biz de buna şaş-tık, tutsak olan zındıklara böylesine kalabalık olmalarına karşın neden bozguna uğradıklarını sorduk" dediler. Kâfirler onları şöyle yanıtlamış: "Davullar çalıp borular ötmeye başladığında önümüzde boydan boya uzanan, göğü kaplayan ye-şil bir dağ gördük. Dağın üzerinde sayılamayacak kadar çok kapı vardı, bu kapılar birden ardına dek açıldı ve üzerimize ateşten oklar yağmaya başladı. Sersem-ledik ve korkudan dona kaldık ve siz böylece bizi alt ettiniz." Tanıkların bu anlatısına karşılık ben de "bu, peygamberimiz Muhammed'in (Allah'ın salat ve se-lamı onun üzerine olsun) tüm Müslümanlar üzerinde sürüp giden mucizelerinden biridir" dedim.

bökseg. Göğüs ile boyun arasındaki bölge; göğsün yukarı kısmı.

bökseg. Kadınların göğsü.

bökseglendi.

qız bökseglendi: Kızın göğüsleri çıkmaya başladı.

bökseglenür, bökseglenmek.

böktir. Dağlardaki çukur ve sert yerler.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>taga böktir üze yordım</i>	Dağın sert bir yamacına tırmandım
<i>yırağ bâqıp qara kördim</i>	Uzaklarda bir karaltı gördüm
<i>anı bilip taqı turdım</i>	Onu tanıdım ve olduğum yerde durdum
<i>tükel yağı tozi togdı</i>	Bütün düşmanın tozu yükseldi sonra

bölük. Herhangi bir tür hayvanın bir arada bulunduğu grup.

bir bölük qöy: Bir koyun sürüsü, *bir bölük kişi:* Bir takım adam. Bu, "halk" gibi tek bir sözcükle ya da "develer" gibi çoğul eki almış bir sözcük aracılığıyla ima edilenlere benzeyen, topluluğa vurgu yapan bir sözcüktür.

bölükti.

qöy bölükti: Koyunlar sürü sürü ayrıldı.

bölükër, bölükmek. Herhangi bir hayvan topluluğunun gruplara ayrılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

böng.

böng kişi: İri yan ve kaba saba adam. Bu, *şabanğ:* demirden yapılmış sopa sözcüğünün kısaltılmış biçimidir. "Ağır bir şey yere düştüğünde çıkarttığı ses"ten hareketle [buradan yapılan yansımayla] *böng etti* denir.

böri. Kurt. Şu atasözünde de geçer,

böri qoşnısın yëmës: Kurt komşusunu yemez. Bu atasözü birine, komşusuna saygı göstermesini öğütlemek için kullanılır.

börk. Başlık.

tätsiz Türk bolmäs, bäsşiz börk bolmäs: Bir başlığın hiçbir zaman başsız kalmaması gibi bir Türk de hiçbir zaman Farsisiz [düşmansız] kalmaz.

bösdi.

er qulın bösdi: Adam kölesini haşın bir biçimde dövdü.

bösër, bösmeğ.

bösgëç. Çörek.

bösüg.

ol qulın bösüg bösdi: O puslu kurdu [busug (?)] - O, kölesine dayak attı.

böşgël. Yufka, pide gibi ince ekmek (*Hâqânî* lehçesi).

böy. Zehirli bir örümcek. Bu sözcük aynı anlama gelen *bög*'ün değişik sesletimidir.

Bu iki değişik sesletim arasında ikincisi daha doğrudur [bkz. *bi, böğ*].

böz. Bez.

bu. Bu.

bu er: Bu adam.

bu. Buğu, buhar.

şiş büsü: Tencerenin [başka bir şeyin de olabilir] buğusu.

buçgâq. Dünyanın dört yönünden biri. *yêr buçgâqı* da denir.

buçgâq. Köşe ya da benzeri bir şey.

buçgâq. Devenin baldır derisi. Çarık yapımında kullanılır.

buçgaqlandı.

buçgaqlandı nêng: Nesnenin köşelere ya da birleşme noktalarına sahipti.

buçgaqlanür, buçgaqlanmâq.

budgây. bkz. *bugdây.*

budraç (budraç/budraç). *Yabâqu* şeflerinden birinin adı. *Yabâqular Bekeç Arslân Teğîn* zamanında Müslümanlara tabi olmuştur [bkz. *böke* maddesi altında anlatılan savaş -çn].

budursîn. Bildırcın. Şu dizelerde de kullanılır,

(Âşkınlı anlatıyor)

özüm menig budursîn

otı anıç çaqlanür

Benim gönlüm bildırcın (gibi)

Onun (âşkınin) ateşi üzerinde dönüp durur ve ona teslim olur

buğuşdı.

buğuşdı nêng: Nesne ikiye ayrıldı (tıpkı ata binerken ayrılan bacaklar gibi).

buğuşur, buğuşmâq.

büğtı.

er tumlugqa büğtı: Adam donarak öldü.

büğâr, büğmâq.

buğuttı.

ol kişini tumlugqa buğuttı: O, adamın donarak ölmesine neden oldu.

buğütür, buğutmâq.

buga. Hindistan'dan getirilen bir ilaç. Buna *sârıg buga* veya *böz buga* da denir, çünkü genellikle sarı ya da kızıl-kahve renktedir.

bugardı.

ol yığâç bugardı: O, ağacın üzerine çentikler açtı.

bugarür, bugarmâq. Kök-biçimi *bugradı*'dır.

bugdāy. Buğday.

Şu atasözünde de geçer,

bugdāy qutında sarıç suwālūr: Buğdayın lütfü ve uğruyla karamuk da su bulur. Bu atasözü başka biriyle ilişkisi aracılığıyla iyi bir şeylere sahip olan kişiyi anlatmak için kullanılır. Barsgān halkı *bugdāy* diyemez, *bugdāy* der. Bir kişinin Barsgān olup olmadığını sınamak için bu sözcük kullanılabilir.

bugra. Damızlık deve.

bugra xān adı buradan gelir.

bugrādi.

ol yığāçg bugrādi: O, ağacın [başka bir şeyin de olabilir] üzerine çentikler açtı.

bugrār, bugrāmāq.

bugralandı.

tewe bugralandı: Deve, damızlık haline geldi.

bugralanūr, bugralanmāq.

bugruşdı.

ol manğa yığāç bugruşdı: O, bana ağacın üzerine çentikler açma işinde yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılabilir.

bugruşūr, bugruşmāq.

bugurda.

bugurda saç: Kıvrık saç.

bujin. Çöpleme; çok parçalı ve koyu yeşil yapraklı otsu bir bitki.

bulādi.

qozı bulādi: Kuzuyu pişirdi.

bulār, bulāmāq.

bulān. Qıfçāq ülkesinde avlanan iri yarı bir vahşi hayvan. Küp gibi içi oyuk, yukarı kalkık bir boynuzu vardır. Kar ya da yağmur burada toplanır. Dişisi diz çöker, erkek onun boynuzundan su içer; erkeği diz çöktüğünde de dişisi su içer.

bulaq.

bulaq at: Sırtı geniş at.

bulaq. Bir Türk kavmi. *Qıfçāqlar* onları tutsak etmişti, sonra Cenab-ı Hak (O'nun büyüklüğü artsın) kurtulmalarını sağladı ve onlar **elke bulāq** olarak anılır oldu. Bu sözcük **bulaq** ya da **bulāq** biçimlerinde yazılabilir.

bulattı.

ol qōzı bulattı: O, kuzunun buğulanmasını [buharta pişirilmesini] emretti. Buğulanan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi **bulādtı**'dir.

bulatūr, bulatmāq.

buldı.

ol yarmāq buldı: O para [başka bir şey de olabilir] buldu.

bulūr, bulmāq.

buldunu. İçine kuru ya da yaş üzüm konan tatlı (Kençek lehçesi).

bulduqtı.

bulduqtı nēng: Nesne bulundu.

bulduqār, bulduqmāq.

buldur buldur.

tāş quğuğqa tūşti buldur buldur etti: Taş, kuyuya düşerek böylesi bir sesin çıkmasına neden oldu.

bulduzdı.

bulduzdı nēngni: O, onun bir şey bulmasını sağladı.

bulduzur, bulduzmaq.

bulgādı.

ol sūwug bulgādı: O, suyu bulandırdı.

ol tutmāç bulgādı: O, tenceredeki [başka bir şeyde de olabilir] tutmāçı kaşırdı. "Yulaf lapası ya da benzer şeyleri pişirirken, altının ve üstünün iyice pişmesi için bulamacı karıştırma"yı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol er anıg kōnglin bulgādı: Adam onun canını sıkı ve sinirlendirdi. Bunun kök-anlamı "adamin kendisine dokunan bir yemek yemesi ve midesinin bulanması"dır.

bulgār, bulgāmāq.

bulgama. Yağsız ve tatsız bulamaç (yulaf lapası).

bulgandı.

sūw bulgandı: Su bulandı.

kōngül bulgandı: İçinde pis şeyler bulunan bir şeyler yediği için midesi bulandı.

beg anğar bulgandı: Bey onu sinirlendirdi.

ēl bulgandı: Ülkede keşmekeş hakim oldu.

bulganmāq.

bulgāq. Yaklaşmakta olan bir düşmanın etkisiyle halkı saran korku, endişe.

bulgāq. Bir erkek adı. Şu dizelerde de kullanılır,

bulgāq ūküş bolsa, qaçan bilgin yitēr

yangşaaq telim sayrap anı tamgaq qatār

İnsanlar arasında kanşıklık çok olursa, aklın yanlış yola sapar

Eğer çok fazla boş konuşma yapılırsa ağzının kurumasından damağın yorulur

Bu dizeler kişiye konuşmasında ölçülü olmasını öğütlemek için kullanılır.

bulgār. Herkesçe bilinen bir Türk kenti.

bulgâş

bulgâş. Yaklaşmakta olan bir düşmanın etkisiyle halkı saran itaatsizlik hali.

bulgayuq.

bulgayuq sūw: Bulanık (çamurlu) su.

bulguna. Şeklen ilgin ağacına benzeyen, esnek, kızıl renkli bir çalı. Develer bu bitkiyi yer. Değişik sesletimi *malguna*'dır.

bulıt.

qara bulıt: Yağmur bulutu.

qara bulıtılg yēl açār, urunç bile ēl açār: Kara bulut gökyüzünü kapladığında rüzgâr onu dağıtır, (benzer bir biçimde) devletin kapıları da rüşvetle açılır. Bu atasözü kişiye, arzularına ulaşmak için para harcaması gerektiğini öğütlemek için kullanılır. Siyah saç da buluta benzetilmiştir.

bulıt teg saçı: Onun saçları (bolluğuyla) buluta benzer. Şu dörtlükte de kullanılmıştır,

agdı bulıt kökreüy Yükseldi bulut kükreyerek (şimşek çakarak)

yagmur tolı şekriyü Yağmur, dolu koşuşarak (yağdırarak)

qalıq anı ügr ügriyü Hava (rüzgâr) eserek onu sürüyor

qanča barır belgüsüz Nereye (hangi yöne) gideceği bilinmez

bulıtlandı.

kök bulıtlandı: Gök bulutlandı.

bulıtlanür, bulıtlanmāq.

bulnâdi.

er yagını bulnâdi: Adam düşmanını ele geçirdi.

bulnâr, bulnāmāq.

bulnattı.

ol anı bulnattı: O, onun tutsak edilmesini emretti.

bulnatür, bulnatmāq.

buluç.

Bir erkek adı.

bulun.

Tutsak.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bozguna uğratılan düşmanı anlatıyor).

apanġ qolsa udu bārıp Eğer isteseydim ardı sıra giderek

tutār erdim süsin tārıp Varıp askerini dağıtarak

bulun qılıp başı yārıp (Onu) tutsak edip başını yarardım

yulug barça manġa yıgdı (Ama) nesi varsa kurtulmak için önüme yığıdı (ben de ona özgürlüğünü bağışladım)

buluġ.

Köşe.

bulundu.

yitük bulundu: Kayıp hayvan [başka bir şey de olabilir] bulundu.

bulunür, bulunmâq.

buluş. Başka birinin yaptığı işten birinin elde ettiği kazanç.

buluşdı.

olâr ekki bîr bîrig buluşdı: İki birini buldu.

buluşür, buluşmâq.

buqa. Boğa.

buqaç. Çömlek ya da güğüm. Söz uzatımıyla *eşiç buqaç:* Tencere tava denir.

buqâç art. Bir dağ geçidinin adı.

buqâgu. Hırsızlara vurulan pranga.

buqattı (buqâdtı).

buzâgu buqattı: Buzağı büyüdü ve boğa oldu. Kök-biçimi *buqâdtı*'dir.

buqâtür, buqatmâq.

buqrâdı.

at suçîdi buqrâdı: At şaha kalktı ve hızla yerinden fırladı. Bu sözcük tek başına kullanılmaz; *suçîdi* sözcüğüyle birlikte kullanılır.

buqrâr, buqramâq.

buqaq. Kursak.

burçaq. Bezelye, fasulye, bakla gibi şeylerin tanesi, tohumu.

burçaq. Ter damlası.

ter burçaqlandı: Ter boncuk boncuk aktı.

burçaqlanür, burçaqlanmâq.

burçaqlandı.

ter burçaqlandı: Ter [başka bir şey de olabilir] boncuk boncuk oldu.

burçaqlanür, burçaqlanmâq.

bürdı (burdı).

yıpâr bürdı (burdı): Misk koktu.

sûw bürdı (burdı): Suyun buharı yükseldi. Etrafa herhangi bir güzel kokunun yayılmasını ya da bir şeyin buharının yükselmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

burâr, burmâq.

burış. Deride ya da kumaştaki kırıksıklık (buruşma).

burıttı. bkz. **burıttı.**

burqı.

burqı nêng: Kırıksık (buruşuk) nesne.

burqıttı

burqıttı.

ol yüzin burqıttı: O yüzünü ekşitti, buruşturdu.

burqıtür, burqıtmâq.

burqıg. Deride veya benzer bir şeyde meydana gelen kırışıklık (buruşma).

burqurdı.

şlêr yüzü burqurdı: Kadının yüzü buruşuk ve süzgündü.

burqurâr, burqurmâq.

burslân. Kök-anlamı "kaplan" dir. *arslân burslân:* aslanlar ve kaplanlar şeklinde bir kullanım vardır.

burslân. Bir erkek adı. İnsanlar *burslân*'ın, *arslân burslân* ikilemesinin ikincil konumdaki ögesi olduğunu ve asla tek başına kullanılmadığını, bu nedenle yalnızca böyle kullanılmasının doğru olduğunu düşünür. Ancak daha doğru olan görüş bu sözcüğün aslında "kaplan" anlamına geldiğidir; çünkü eğer yalnızca ikincil bir öge olsaydı, bunun bir erkek adı olarak kullanımına müsaade edilmezdi. Nitekim Arapçada da *hasan besen* ("bu çok iyi bir şey") yerine *hezâ şey' besen* demezsiniz.

burta. Çok ince altın tabaka; varak.

burtâlâdı.

ol bürk burtâlâdı: O, başlığa [başka bir şeye de olabilir] altın varaklar işledi.

burtâlâr, burtâlâmâq.

burtalandı.

bürk burtalandı: Başlığa altın varaklar işlendi.

burtalanür, burtalanmâq.

burun.

burun.

tâg burnı: Dağın zirvesi. Herhangi bir şeyin ilk parçasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

burun.

ol mendin burun bardı: O benim önümden gitti. Bu sözcük yalnızca anlam olarak Arapçaya uygundur, ses olarak uygun düşmez.

burunġ. Mümkün olan en uzak mesafeye göre kabul edilen ok atım menzili.

burunġ attı: Oku, mümkün olan en uzak mesafeye attı.

burunduq.

burunlâdı.

ol anı burunlâdı: O, onun burnuna vurdu.

burunlâr, burunlâmâq.

buruşdı.

buruşdı nēng: Nesne, asık bir surat gibi, büzüldü ve süzüldü.

buruşūr, buruşmāq.

buruttı.

öt eşicni buruttı: Ateş güğümün [başka bir şeyin de olabilir] buharlanmasına neden oldu; *oglan*

buruttı: Çocuk *osruq* çıkartarak kötü bir koku saldı. Değişik sesletimi *buruttı*'dir.

burutūr, burutmāq.

burxān. Put [Budha heykeli –çn]. “Boyalı bir kukla”ya da *beğiz burxān* denir.

būs.

kök būs boldı: Gök puslandı.

er kōzi būs boldı: Adamın gözü dumanlandı – midesindeki gazın sancısıyla gözleri karardı.

busardı.

kök busardı: Gökyüzü sisle kaplandı.

busārur, busarmāq.

busdı.

bēg yağıqa busdı: Bey, düşmanı beklemek için pusuya yattı.

busār, busmāq.

bustuli. Dağ ıspanağı.

bustuli. Yenilen bir bitki olan “dağ ıspanağı”na verilen ad [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

busug. Pusu.

busuglug.

busuglug yağı: Pusu kuran düşman.

busuqtı.

er busuqtı: Adam bir pusuyla yakalandı.

busuqār, busuqmāq.

busuşdı.

bēglēr busuşdı: Beyler birbirlerine karşı pusu kurdu.

busuşūr, busuşmāq.

buşaq.

buşaq er: Sıkıntılı adam. (hem Oguz lehçesinde hem de diğer lehçelerde).

buşdum.

men bu işdin buşdum: Bu iş benim canımı sıktı.

buşmāz men, buşmāq.

Şu atasözünde de geçer,

buşmasa bōz quş tutār, ēwmese ürūng quş tutār: Sıkılmayan (avcı) akdoğan yakalar, acele

buşug

etmeyen (avcı) ise en iyi doğanı yakalar. Bu atasözü birine, hedefine ulaşmak için soğukkanlı davranmasını öğütlemek için kullanılır.

buşug.

buşug buşdı: Canı çok sıkıldı.

buşulgan (yışılğân).

bu er ol elgi işqa buşulğân (yışılğân): Bu adamın eli işe yatkındır ve atiktir.

buşurdı.

ol meni buşurdı: O, benim canımı sıkı.

buşurur, buşurmâq.

büt. But.

butandı.

yığaç butandı: Ağaç budandı. Bir kişinin ağacın dallarını kırıyormuş gibi görünmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

butanür, butanmâq.

butaq. Dal; ayrıca bir değişik sesletimi vardır [*butâq*]. *te* yazacının ünlüsü hem *nasb*'li [yazacın üstün imi almış gibi *e* ya da *a*'yla okunması – **butaq**] hem de *kesre*'li [Arapçada *ı, i* okutan im – **butıq**] olabilir.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Bir kıızı anlatıyor ve onun yüzünü ayın halesine ve endamını ardıc dalına benzetiyor)

kim ayıp eştür qulâq

ay ewi artuq butâq

Kim demiştir ve hangi kulak duymuştur

Ayın meskeninin bir ardıc dalı olduğunu

butaqlandı (butıqlandı).

yığaç butaqlandı (butıqlandı): Ağaç tomurcuklandı.

sūw butaqlandı (butıqlandı): Su kollara ayrıldı. Bunun kökü, “ağaç dalı” anlamına gelen **butaq/butıq** sözcüğüdür.

butaqlanür, butaqlanmâq (butıqlanür, butıqlanmâq)

butıq. Herhangi bir şeyin dalı.

butıq. Küçük bir su tulumu (*Kaşgar* lehçesi).

butıq. Atın ayak derisi çıkarılarak yapılan, kırmızı ya da benzeri şeyleri saklamaya yarayan tulum.

butıqlâdı (butaqılâdı).

ol yığaçıq butıqlâdı (butaqılâdı): O, ağacı budadı.

butıqlâr, butıqlâmâq (butaqılâr, butaqılâmâq). Daha doğru kullanım biçimi *butıdı*'dir.

butlâdı.

it erig butlâdı: Köpek adamı bacağından ısırıldı. Birinin, başka birini bacağından ısırmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

butlâr, butlâmâq.

butlu (buylu [?]). Devenin burnuna takılan halka.

buturgâq. Şekli fıstığa benzeyen bir diken. Giysilere ya da benzer şeylere takılmasına neden olan kancaları vardır.

buxsı. Bir yemek adı. Bu yemek şöyle yapılır: buğday pişirilir, içine badem taneleri atılarak bir kavanoza konur ve üzerine *telbine* [kepek, bal ve süten yapılan bir bulamaç] döküldükten sonra mayalanmaya bırakılır. Bu yemeğin hem katı kısmı yenir hem de suyu içilir.

buxsum. Darıdan yapılan bir içki (darı birası).

buylu. bkz. butlu.

buyurdı.

ol anğar ayla buyurdı: O, ona öyle emretti.

buyurur, buyurmâq (Oguz lehçesi).

büz. Buz.

Şu atasözünde de geçer,

büzdan sūw tamâr: Buzdan (yalnızca) su damlar. Bu atasözü huyu babasının huyuna benzeyen kişileri anlatmak için kullanılır.

buzâgu. Buzağı.

Şu atasözünde de geçer,

ewdehi buzâgu öküz bolmâs: Evdeki buzağı öküz olmaz. Bu atasözü, onur ve erdem bakımından yükselse bile, akrabaları tarafından hâlâ çocuk sayılan bir adamı anlatmak için kullanılır.

buzâgu til. Sıçan gibi küçük bir hayvan – kök-anlamı “buzağı dili.”

buzı. Ekmeğin üzerinde oluşan yanık.

etmêk buzı boldı: Ekmeğin üzeri yandı.

buzluq. Yazın kullanılmak üzere içerisine buz doldurulan yer; buzluk.

bügü. Bilge kişi. Pekiştirmeyele *bügü bilge* denir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>biligni eğerdim</i>	Bilgi ve bilgeliği (hikmeti) aradım,
<i>bügüni üğürdüm</i>	Bilge kişiyi seçtim
<i>özümni ağırdım</i>	(Bu nedenle) kendimi (halkın arasında) ayırdım
<i>yagl atım yazlınur</i>	(Uğraşım yolunda) ak yeleli atım azat olur

bük. Fundalık.

bük. Köşe (Argu lehçesi).

bükdi.

ol meni hörüp bükdi: O beni görünce saklanmaya çalıştı (yerin dibine geçti).

ol aşdın bükdi: O kusacak kadar çok yemek yedi.

ol tawârqa bükdi: O, mala mülke [başka bir şeye de olabilir] boğuldu.

bükêr, bükmêk.

büken. Karpuz.

büklündi.

büklündi nêng: Nesne kıvnldı ya da büküldü.

büklünür, büklünmêk.

bükri. Herhangi bir şeyin eğrilmiş, bükülmüş hali.

büktel.

büktel er: Orta boylu adam.

büktel at: Sirtı yassı, yani oturmaya uygun olan at.

büküldig.

butıq büküldi: Dal büküldü. Başka biri tarafından bükülmesini anlatmak için de aynı sözcük kullanılır – hem geçişli hem de geçişsiz.

bükülür, bükülmêk.

Eğilen ya da bükülen herhangi bir şey bu sözcükle anlatılabilir.

büküm.

büküm etük: Kadınların giydiği çizme (Oguz lehçesi). Diğer Türkler be'yi (b) mîm'e (m), ve sondaki mîm'i (m) nun'a (n) dönüştürerek mükim ya da mükün derler. Bu kullanımların özgün dile ait olmadığını düşünüyorum. Ancak Qıfçâqlar ve kırsalda yaşayan bazı kavimler bu sözcükleri kullanır.

büküşdi.

ol manğa tâl büküşdi: O, dalı [başka bir şeyi de olabilir] bükerken bana yardım etti.

büküşür, büküşmêk.

bükütti.

yâğlığ aş meni bükütti: Aşın yağlı yemek kamını ağrıttı, midem dolmasa da bana tokluk hissi verdi ve hazımsızlık yaptı. Birisine gözünü doyuracak kadar çok para vermeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır – *ol meni tawârın bükütti:* O, beni paraya boğdu.

bükütür, bükütmêk.

bül.

bül tarıg: Çok uzun yıllardır saklanan, bu nedente lezzeti bile kaçan tahıl. Yağmurdan ya da rutubetten bozulan tahıl için de bu sözcük kullanılır. "Zamanın geçişiyle bozulan herhangi bir şey"e (*beliye min tâli'z-zamân*) de bül denir. Bu sözcük hem ses hem de

anlam bakımından Arapçaya yakındır; zira Arapçası *beliye*, Türkçesi *bül'dür*.

bün. bkz. *mün*.

bürçek. İnsanın perçemi; atın perçem, yele ya da kuyruk tüyü.

bürçeklendi.

at bürçeklendi: Atın perçemi uzadı. İnsanın perçemi uzadığında da bu sözcük kullanılır.

bürçeklenür, bürçeklenmêk.

bürdi.

ol yançuq agzı bürdi: O, torbanın ağzını büzdü. Benzer bir eylemin söz konusu olduğu herhangi bir durumda, örneğin 'don uçkurunu sıkılmasını ya da benzeri şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

bürêr, bürmêk.

bürî. Okun ucuna geçirilen temrenin oyuğu. Buna *başaq bürîsi* de denir.

bürî. Ark ya da kuyu gibi şeylerin ağzına takılan ve bu ağızları destekleyerek suyun şiddetiyle yarılmalarını engelleyen yuvarlak içi boş tahta parçası.

bürge. Pire. "Noksan akıllı kişi"ye de *bürge kişi* denir.

bürgelendi.

er bürgelendi: Adam öfkesinden pire gibi zip zip sıçradı.

bürgelenür, bürgelenmêk.

bürgüç. Fırının içindeki ekmeği çevirmeye yarayan, şekli kılıca benzeyen geniş bir tahta parçası.

bürkek.

kök bürkek boldı: Gökyüzü kara bulutlarla kaplandı.

bürkürdi.

kök bürkürdi: Gökyüzünden aralıksız yağmur yağdı.

yugçı tönqa sūw bürkürdi: Çırpıcı, giysiyi (kumaşı) nemlendirmek için üzerine su tuttu.

bürkürêr, bürkürmêk.

qân bürkürdi: (Yaradan) kan fışkırdı.

bürlendi.

yığaç bürlendi: Ağaçlar tomurcuklandı.

bürülenür, bürülenmêk.

bürt. Kâbus. *köti bürt* de denir.

bürük. Heybenin ilmeği ya da donun uçkuru gibi şeylerin ucuna sarılan sicim.

bürüldi.

bitig bürüldi: Kitap [başka bir şey de olabilir] katlandı, büküldü.

bürülür, bürülmêk.

bürünçük

bürünçük. Kadın peçesi, yaşmak.

bürüng. Girdap.

büründi.

urâgut yogurqân büründi: Kadın süslü bir örtüyle sandı ya da yüzünü örttü.

bürünür, bürünmek.

bürüşdi.

ol manğa bürme bürüşdi: O, bana şalvarı [başka bir şeyin de olabilir] belini sıkmakta yardım etti. Bir heybenin ağzı ya da benzerleri gibi, bir şeyin etrafını saran, yuvarlak olarak daraltılan ve genişletilen herhangi bir şeyin sıkılaştırılmasını anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

bürüşür, bürüşmek.

büşinçek. Üzüm salkımı (Kençek lehçesi).

büt. Soyluların oğullarının ya da kızlarının perçemlerine takılan büyük ve değerli bir türkuvaza verilen ad.

qız büt üridi: Kız büt takındı.

büt. Soylu birinin yolladığı armağanı getiren kişiye verilen bahşiş. Eğer söz konusu armağan bir atsa, armağanı alan kişi atın seyisine bir para ya da bir koyun verir ve bu koyun büt olarak adlandırılır.

büte. "Çok" anlamına gelen bir sözcük.

men anğar бүте yarmâq bērdim: Ben ona çok para verdim; *bu işqa бүте boldı:* Bu iş için çok zaman harcadık. Bu tıpkı *Oguzların* "kısa bir zaman" anlamına gelen kibe sözcüğü gibidir.

bütgü. Dışkı. Yalnızca çocuklar söz konusu olduğunda kullanılır.

bütgü bār mu: Kakaya gitmek ister misin?

bütrüşdi.

olâr êhki bütrüşdi: Onlar birbirlerini dava etti ve iddialarını karşılıklı olarak kanıtlamaya çalıştılar.

bütrüşür, bütrüşmek.

bütsēdi.

bâş bütsēdi: Yara neredeyse iyileşti [iyileşeyazdı].

bütsēr, bütsēmek.

bütüti.

er üni bütüti: (Göğsündeki bir hastalık, soğuk algınlığı ya da bir darbe nedeniyle) adamın sesi kayboldu.

anıg almı bütüti: Onun başkasından olan alacağı kesinleşti.

bâş bütüti: Yara iyileşti.

qul tengrike bütüti: Kul (mü'min) tannın birliğini ikrar etti.

bütü.

ot bütü: Ot büyüdü. Aynı zamanda meyvenin gelişimini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

oglan bütü: Çocuk doğdu. Qıfçaq lehçesinde “gelişen, doğan ya da yaratılan herhangi bir şey”i anlatmak için bütü sözcüğü kullanılır.

bütër, bütümek.

bütüge. Patlıcan.

bütün. Herhangi bir şeyin güvenilir ve sağlam olanı.

bütün yarmâq: Güvenilir para.

çin bütün kişi: Kendine güvenilir, doğru kimse.

bütünlëdi.

ol sözüg bütünlëdi: O, sözlerin [başka bir şeyin de olabilir] gerçekliğini araştırdı.

bütünlër, bütünlëmek.

bütürdi.

ot başıg bütürdi: İlaç yarayı iyileştirdi.

anıg üze almin bütürdi: Ondan alacağı olduğuna ilişkin [başka bir şeye ilişkin de olabilir] iddiasını kanıtladı. Borç dışındaki şeyleri anlatmak için de kullanılır.

bütürür, bütürmek.

bütüştilër.

ölär ekki bütüştilër: Her ikisi de birbirlerine ilişkin iddialarının doğruluğunu kabul etti.

bütüştürlër, bütüştümek.

C

---

cançu. Şehriye hamuru açmakta kullanılan oklava.

çetti. bkz. **yetti.**

cınaxsı. İşlemeli bir Çin ipeği.

cigi. Sağlam.

cigi yi: Sağlam atılmış bir dikiş. *cim (c) yigi tikti:* sağlam dikti ifadesindeki *ye*'den (*y*) dönüşmüştür. Bu kitabın başında da belirttiğim gibi, Qıfçâq lehçesi ve diğer bazı lehçelerdeki *cim (c) ye*'den (*y*) dönüşmüştür. Örneğin *cinçü:* incinin kök-biçimi *ye*'yledir [bkz. *yinçü*].

ç **cinçü.** İnci (Oguz ve Qıfçâq lehçeleri). *cim (c) ye*'den (*y*) dönüşmüştür [bkz. *yinçü*].

curçân. Çin yolu üzerindeki Müslüman sınırlarından biri.

-ça/-çe. Karşılaştırma ekidir. Arapçadaki karşılaştırma *kâf*'ına benzer.

ol menigçe: O bana benziyor; *bu anigça*: Bu ona benziyor.

çâçır. Çadır. *Oğuzlar* buna *çâşır* der. Ayrıca bkz. *çâtır*.

çâdan. Akrep.

çâg çög.

çâg çög qoptı: Gürültü patırtı koptu; aynı zamanda yalnızca *çögi qoptı*: gürültü koptu şeklinde de kullanılır.

çagilâdı (jagilâdı, şagilâdı).

sûw çagilâdı: Su çağladı. Aynı zamanda *jagilâdı*, *şagilâdı* biçiminde değişik sesletimler vardır.

şagilâr, *şagilâmâq*. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Taŋğut ülkesi ile Çin arasında bir yer olan *Qâtünsini*'nin halkı ile Taŋğut halkı savaş halindedir...)

<i>qatünsini çagilâdı</i>	Qâtünsini halkı bağirdi
<i>taŋğut bēgin jagilâdı</i>	Taŋğutla (oranın halkıyla) ve beyiyle savaşa durdu
<i>qanı aqıp jagilâdı</i>	Ta ki kanları çağıldayan su gibi akana
<i>boyın sūwin qızıl sagdı</i>	(Ve) boyunları kızıl su (yani kan) sızdırana kadar

çagır. Meyve suyu (şıra).

çagır. Şarap. Bu sözcük-iki karşıt anlama sahiptir.

çagırlâdı.

ol üzümni çagırlâdı: O, üzümü şıra yaptı.

çagırlâr, *çagırlâmâq*. Biri şıra içtiği zaman da bu sözcük kullanılır.

çagırlandı.

er çagırlandı: Adam şarap ya da şıra sahibi oldu.

çagırlandı, *çagırlandı*.

çagırlıg.

çagırlıg er: Şırası olan adam.

çagla. Uç'taki bir yaylanın adı.

çagmur. *Şalgam*. bkz. *çamgur*.

çagrı. Doğan. Bir erkek adı olan *çagrı bēg* buradan gelir. Şu dizelerde de kullanılır,

(Bir avı anlatıyor)

çagrı alıp arqun münüp arqar yetēr

awlar keyik taygan ıdıp tilkü tutâr

çağrı

Doğanı (bir eline) alıp küheylana binerek dağ keçilerine yetişir
Vaşhi hayvanları avlar, tazısını salıverip tilkiyi yakalatar

çağrı. bkz. çağrı.

çâl qöy. Alacalı koyun.

çalanğ.

çalanğ başı: Geveze, konuşkan kişi.

çaldı.

ol anı çaldı: O, onu yere çaldı; *ol sözüğ menig qulâqqa çaldı*: O, sözleri benim kulağıma bağladı.

Şu atasözünde de geçer,

çaqsa tutnür, çalsa bilnür: (Çakmak) çakılırsa (ateş) tutuşur, (söz) kulağa çalınırsa (amaç) bilinir.

tönug tâş üze çaldı: (Çırpıcı) giysiyi (yeni işlenen kumaş) taşın üzerinde dövdü.

çalar, çalmaq.

Şu dördlükte de kullanılır,

itim tütup qoğı çaldı Köpeğim onu (kurdu) yakalayıp yere çaldı

anıg tûsin qıra yuldu Onun tûyünü tümüyle yoldu

başın alıp qoğı saldı Başını (tepesinden) yakalayıp geriye çevirdi

boguz ilip tûkel bogdı Boğazını ısırıp onu tümünden boğdu

çaldır çaldır.

oq kęşte çaldır çaldır etti: Ok sadakta [kılıfında] böylesi bir ses çıkarttı [takırdadı].

Rüzgâr estiği zaman kuru otların çıkardığı sesi [hışırtıyı] anlatmak için de bu ifade kullanılır.

çaldıradi.

tâş çaldıradi: Çakıl taşları böylesi bir ses [çaldır çaldır] çıkarttı. Zincir ya da zincire benzer şeyler yere düştüğünde çıkan sesi anlatmak için de bu ifade kullanılır.

çaldırar, çaldırmaq.

çalgây. Kuş kanadının uçları.

çalıg. Hem sorug: kayıp, başboş bir hayvanı arama sözcüğüyle aynı anlamda hem de beylerin önemli bir durum söz konusu olduğunda, yanına gelip kendine katılmaya davet etmek için köylerdeki ve göçebe halkına yolladığı haber anlamında kullanılır. bkz. sorug.

çalıng.

çalıng yêr: Sanki yanmış gibi çorak ve siyah olan, ot bitmeyen yer.

çalıng.

çalıng ayâq: Bir Çin kâsesi.

çalındı.

at çalındı: At (besleyici olmayan yem yüzünden) bir deri bir kemik kaldı.

söz bəğ qulāqıŋğa çalındı: Söz beyin [başka birinin de olabilir] kulağına gitti (Oğuz lehçesi).

er özin yərke çalındı: Adam kendini yere attı ya da atarmış gibi yaptı.

çalınür, çalmmāq.

çalış. Güreş.**çalışdı.**

qapug çalışdı: Kapının çatlakları açıldı. Çömleğin çatlakları ya da eyerin ek yerlerindeki açılma söz konusuysa yine bu sözcük kullanılır.

çalışür, çalışmāq.

ol menig birle çalışdı: O, benimle güreşti.

çalma. Kesek. Koyun ağıllarından ve deve ahırlarından toplanıp kesilip şekillendirilerek kışın yakacak olarak kullanılmak için kurutulan dışkı, tezək.

çalpaŋg. Çamur.**çalpaq.** Kir, pislik.

çalpaq iş: Karışık bir mesele.

çalpaşdı.

olar ekki çalpaşdı: Onlar (belli bir konu üzerinde) şiddetli bir biçimde tartıştı. Herhangi bir şey kirlendiği zaman da bu sözcük kullanılır.

çalpaşur, çalpaşmāq.

çalpuş. Meyvelerin yapışkan özütü; insanların ellerine ya da giysilerine bulaşır.

çalpuşlandı.

elig çalpuşlandı: (Meyveyi yerken ya da soyarken) meyvenin yapışkan özütü ele [başka bir şeye de olabilir] bulaştı.

çalpuşlanür, çalpuşlanmāq.

çalq çulq.

çalq çulq badar qıldı: O, onu dürttü, itip kalktı. Bu, "dürterken, itip kakarken çıkan sesin yansımalarıyla oluşan bir ifadedir.

çalqan. Hastahığın vücuttaki bir noktadan başka noktalara yayılması; bilekteki bir şişkinliğin kasıkta yumrulara neden olması gibi.

çalrādı.

oq kēşte çalrādı: Ok sadakta [kılıfında] böylesi bir ses çıkarttı [tıkırdadı]. Buna benzer bir sesin çıktığı her durumda bu sözcük kullanılır.

çalrār, çalrāmāq [bkz. çaldır].

çalrattı.

ol oqın kēşte çalrattı: O, sadaktaki (kılıfındaki) okunu takırdattı. Herhangi biri bir şeyi ta-

çalturdu

kırdatırsa (çaldır çaldır) yine bu sözcük kullanılır.

çalratūr, çalratmāq.

çalturdu.

ol anı çalturdu: O, onu yere devirtti.

ol yitük çalturdu: O, kayıp hayvanının aranmasını emretti.

Aynı zamanda Oguz lehçesinde "birine bir şeyi işittirmek" anlamında kullanılır.

çalturur, çalturmāq.

çamguq.

çamguq er: İftiraya atan adam.

çamguqlandı.

kişi çamguqlandı: Adam bir iftiracıydı.

çamguqlanūr, çamguqlanmāq.

çamgur. Şalgam. *mîm* (m) ile *gayn* (g) arasında göçüşme vardır [bkz. çagmur].

çamı.

çoğı çamı qıldı: O bir gürültü, patırtı koparttı. **çamı** sözcüğü tek başına kullanılmaz; yalnızca *çoğı* sözcüğüyle birlikte kullanılır. bkz. *çoğı*.

çanaç. Kadınsı tavırlar gösteren kimse. Ödlek, beceriksiz, hantal anlamında da kullanılır.

çanaçladı.

ol anı çanaçladı: O, onu zayıf, kadınsı ve güçsüz kabul etti.

çanaçlār, çanaçlāmāq.

çanaçlıq. Sakarlık; kadınsılık.

çanaq. Çanak; ağaçtan yapılma kâse (Oguz lehçesi).

çanaq. Tuzluk ya da tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap.

çandışdı.

olār êkhi çandışdı: Onlar karşılıklı olarak birbirlerine düşmanca davrandı ve birbirlerinden uzak durdular.

çandışūr, çandışmāq.

çanqa. Bir av kapanı çeşidi.

çanturdu.

ol anı bu işqa çanturdu: O, bu konuya ilişkin onda karşıt bir düşünce oluşturdu. Kök-biçimi *çanturdu*'dir.

çanturur, çanturmāq.

çaŋg. Zil.

çaŋgilâdı.

it çaŋgilâdı: (Dövülen) köpek inledi – bu havlamadan daha zayıf, tiz, keskin ve acı

acı çıkan bir sestir. Kaba saba, küfürlü konuşan birine *telim çanğîlâdîng*: çok patırtı yaptın çok bağırдын denir.

çanğîlâr, çanğîlâmâq.

çanğılı mañgılı. Bir çocuk oyununun adı. Araplar buna *davdât* der.

çanğısı. Bir *Hoten* beyinin adı. Bu adı taşıyan kent bu bey zamanında alınmıştır.

Adın *Cemşit* sözcüğünden dönüştüğü söylenir.

çanğısu. Küçük hurka.

çap çap. Kamçının şaklamasını ve dudanın şapırdamasını anlatan yansıma ifade.

ol erük çap çap yēdi: Eriği böylesi bir ses çıkacak biçimde yedi.

çapaq. Bir balık türü. Bunlar küçük balıklardır ve Türk göllerinde bulunur. Bunlara benzetilerek çelimsiz, sıksa adamlara *çapaq er* denir.

çapdı.

er suwda çapdı: Adam suda yüzdü.

ol atnı çıpqı birle çapdı: O, atına değnekle yavaşça vurdu.

çomaq tat boynın çapdı: Müslüman, zindığın boynunu vurdu (Uygur lehçesi).

er ewin çapdı: Adam evini yumuşak çamurla sıvadı.

çapâr, çapmâq.

çapgut. Çaput, şilte.

çapıldı.

anıg ewi çapıldı: Onun evi ince ve yumuşak çamurla sıvandı.

çapılür, çapılmâq. Birinin boynunun vurulmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır (Uygur lehçesi).

çapındı.

er atın çapındı: Adam atını kamçıladi.

er suwda çapdı: Adam suda yüzdü – **çapındı**, **çapdı**'nın değişik sesletimidir.

çapınür, çapınmâq.

çapıtgân.

bu it ol kişike çapıtgân: Bu, (ısırmak için) sürekli insanlara saldıran bir köpektir.

çapıtgân er: Boyun kesen adam, cellat (Uygur lehçesi).

çapıttı.

it kişike çapıttı: Köpek (ısırmak için) adama saldırdı.

bēg anıg boynın çapıttı: Bey onun boynunun vurulmasını emretti (Uygur lehçesi).

çapıtür, çapıtılmâq.

çapsâdı.

ol suwda çapsâdı: O, suda yüzmek istedi.

çapsâr, çapsâmâq.

çapturdı.

er qulin suwda çapturdı: Adam kölesini suda [başka bir yerde de olabilir] yüzdürdü.

ol anıg boynın çapturdı: O, onun boynunun vurulmasını emretti (Uygur lehçesi).

ol ewin çapturdı: O, evinin yumuşak çamurla sıvanmasını emretti.

çapturur, çapturmâq.

çaq. Bir şeyin kesin ve öz halini vurgulayan bir sözcük.

çaq ol atnı tutgıl: Şu (hakiki) atı yakala; *çaq amaçnı urgıl:* Hedefi tam göbeginden vur.

çaq çoq. Odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılması sırasında çıkan çatırdama sesi.

çaq çoq etti: böylesi bir ses çıkarttı denir.

çaqdı.

ol sözüg anıg qulâqqa çaqdı. O, sözleri onun kulağına işittirdi [ona ulaştırdı] (Oguz lehçesi).

ol êkki kişi ara çaqdı: O, iki kişi arasında husumeti kıskırttı.

ol çaqmâq çaqdı: O çakmak [kibrit] çaktı.

çaqâr, çaqmâq.

çaqıldı.

çaqmâq çaqıldı: Çakmak [kibrit] çakıldı; *tâş çaqıldı:* Taşlar birbirine vurularak kıvılcım çıkartıldı.

sôz qulâqqa çaqıldı: Söz kulağa ulaştı.

çaqılır, çaqılmâq.

Şu dördlükte de kullanılır,

(Koşan bir atı anlatıyor)

yügürdi kewel at

Hızlı at koştu

çaqıldı qızıl ot

(Toynaklarından) kızıl ateş çıktı

köyürdi orut ot

Kuru ot yandı

saçrap anın örtenür

Onunla birlikte yayılır (bu yangın)

çaqındı.

er ôzinge çaqmâq çaqındı: Adam çakmağı [kibriti] çakarmış gibi yaptı.

çaqınür, çaqınmâq.

çaqır. Mavi. Şu atasözünde de geçer,

it çaqırıtı atqa tegir, at çaqırıtı atqa tegmês: Mavi (gözlü) köpek ata denktir, mavi (gözlü) at bir köpek etmez – çünkü mavi gözlü at iyi göremez. Bu atasözünü böylesi bir atın ter-cih edilmemesini öğütlemek için kullanılır.

çaqışdı.

ol manğa çaqmâq çaqışdı. O, bana çakmak [kibrit] çakmakta yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çaqışür, çaqımâq.

çaqmâq. Ateşi yakmak için kullanılan tutuşturucu çubuk, kibrit. Bu sözcük hem ad hem de eylem olarak kullanılabilir. Tıpkı [Arapçadaki] *hamidû* ("şükrettim") sözünden gelen *hamd* ("şükür, şükretme") ve *cemedel-ma'* ("su dondu") sözünden gelen *cemd* ("buz, donmak") sözcükleri gibi.

çaqmaqlandı.

yilân çaqmaqlandı: Yılan çörekliydi.

çaqmaqlanür, çaqmaqlanmâq.

çaqrattı.

er kôzin çaqrattı: Adam gözlerini fildir fildir oynatarak sanki mavi gözlüymüş gibi yaptı.

çaqratür, çaqratmâq.

çaqrıştı.

böy bir birke çaqrıştı: İnsanlar birbirlerini çağırıldı (Oguz lehçesi).

çaqrışür, çaqrışmâq.

çaqturdu.

ol çaqmâq çaqturdu: O, ona çakmak çaktırdı. Bir kimsenin iki kişi' arasında uzlaşmazlık, gerginlik yaratmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çaqturur, çaqturmâq.

çar çarmaq. Çoluk çocuk. Bu iki sözcük birlikte kullanılır. *çar çamraq* olarak da geçer.

çar çur.

ol çar çur yêdi: O bulabildiği her şeyi yedi, geriye hiçbir şey bırakmadı [bkz. *şar şur*].

çarlâdı.

oglân çarlâdı: Bebek ağladı.

yanğân çarlâdı: Fil boru gibi ses çıkarttı.

çarlâr, çarlâmâq.

çarlaşdı.

oglân çarlaşdı: Bebekler ağlaştı.

yanğânlâr çarlaşdı: Filler bağıştı.

çarlaşür, çarlaşmâq.

çarlattı.

ol oglânğ çarlattı: O, bebeği ağlattı. Bir filin bağırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çarlatür, çarlatmâq.

çars çars.

ol anı çars çars urdı: O, ona böylesi bir ses çıkaracak biçimde vurdu. Benzer bir şekilde *tars tars urdı:* o, onun her yanına vurdu da denir.

çarün. Çınar ağacı (Yagma lehçesi).

çaruq. Çank. Şu atasözünde de geçer,

yadâg atı çaruq küçi azuq: Yayanın atı çanğı, gücü azıdır. Bu atasözü yalnızak kalmamak ya da güçsüz düşmemek için bu iki şeyin hazır edilmesi gerektiğini öğütlemek için kullanılır.

çaruq (çaruqlug). *Oguzların* bir kolunun adı. Barçuq'ta, *Afrâsiyâb*'in kentinde ikamet ederler; *Afrâsiyâb* burada *Nebukadnessar*'ın oğlu *Bijen*'i hapsedmişti.

çaruqlâdı.

ol adâqın çaruqlâdı: O, ayağına Türk çanğı giydi.

çaruqlâr, çaruqlâmâq.

Aynı zamanda bir insanın çaruq'la ilişkilendirilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çaruqlandı.

er çaruqlandı: Adam çanklarını giydi - çank sahibi oldu.

çaruqlanür, çaruqlanmâq.

çaruqlug.

çaruqlug er: Çanğı olan adam.

çaruqlug. bkz. çaruq².

çaruqluq. Çarık yapılmak üzere ayrılmış deri parçası.

çâşır. bkz. çâçır.

çat çat. Bir darbe sonucu çıkan ses.

çat çat urdı: Çat çat vurdu.

çât. Kuyu (Oguz lehçesi).

çatılâdı.

berge çatılâdı: Kamçı şakladı. Bu sese benzer herhangi bir sesi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çatılar, çatılâmâq.

çâtır. Çadır. bkz. çâçır, çâşır.

çâtır. Nişadır (Kuça lehçesi).

çattı.

er oglâq qoziqa çattı: Adam oğlakları kuzularla [başka küçükbaşlarla da olabilir] birleştirdi.

çatâr, çatmâq (Oguz lehçesi).

Şu dizelerde de kullanılır,

(Bir dağın zirvesinde yaşayan bir adamı anlatıyor)

orđulanıp yüksek tagig oglâq çatâr

uygur tatin yuwga alıp yomgın satâr

Yüksek dağı yurt tutarak (kuzularla ya da başka hayvanlarla) oğlak birleştirir (uğraşı hâlâ budur, yani o bir çobandır)

Uygurlara baskın yapıp hayvanları (tek tek) yakalar ve sonra onları sürü halinde satar

çatuq. bkz. xutu.

çawa. Genç erkekleri anlatmakta kullanılan bir ad.

çawâr. Ateş yakmak için kullanılan çalı çırpı. *çawâr çuwâr* biçiminde ikileme olarak da kullanılır.

çawârlıg.

çawârlıg yēr: Çalı çırpısı bol yer.

çawıg. Kamçı ucu, kamçı darbesi.

çawıqtı.

er çawıqtı: Adam ünlendi, ün sahibi oldu.

çawıqâr, çawıqmâq.

çawju. Gövdesi ve dalları kırmızı olan ve dağlarda büyüyen bir ağaç; kızıl, acı meyveleri vardır. Bu, kızların parmak uçlarının kırmızılığı kendisine benzetilen 'anem ağacıdır.

çawlâdı.

et çawlâdı: Et hafifçe pişti.

çawlâr, çawlâmâq.

çawlandı.

et çawlandı: Et hafifçe pişirildi.

çawlanür, çawlanmâq.

çawlandı.

er çawlandı: Adam ünlendi, ün sahibi oldu.

çawlanür, çawlanmâq.

çawlı. Şahin.

çawlı. Ateş yakmakta kullanılan şeftali çekirdekleri ve ceviz kabukları (Kençek lehçesi).

çawşâng. Koyunun yününü kırmakta kullanılan makas (Çigil lehçesi).

çawşâng. Gözü kızarmış, sulanmış kimse.

çawuş. Savaşta birliklerin düzen içinde durmasını sağlayan ve onların gereksiz şiddet uygulamalarını önleyen yönetici.

çaxşâdı.

tâş çaxşâdı: Çakıl taşları takırdadı. Süslerin ya da takıların tıktırmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çaxşâr, çaxşâmâq.

çaxşâq. Dağın zirvesindeki taşlık yer. Şu atasözünde de geçer,

çaxşâq üze ot bolmäs, çaqraq bile uwut bolmäs: Taşlık dağda ot, kelde utanç olmaz.

çaxşâq. Kurutulmuş kayısı veya üzüm (Qarluq lehçesi).

çaxşu. Şimşir-çalısı. Gözle ilgili rahatsızlıkları tedavi etmek için kullanılır. Özgün dile ait değildir.

çaydam. Kaban yapmakta ya da döşegin içini doldurmakta kullanılan ince keçe.

çəçək. Çiçek.

çəçək. Kızamık ya da çiçek hastalığına verilen ad (Çigil lehçesi).

çəçəkləndi.

yığāç çəçəkləndi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] çiçekləndi.

çəçəklənür, çəçəklənmək.

çəçəklik. Çiçek yetiştirilen yer.

çəçge. Dokumacı tarağı.

çək çük. İvir zıvır, eski eşyalar.

çək. Arapların *bürd*'üne [çizgili kumaş] benzeyen bir pamuklu dokuma. Atkı, şal gibi şeylerin yapımında kullanılır ve *Yəmèkler* tarafından giyilir.

çəkdi.

ol bitig çəkdi: O, kitabı noktaldı; *ol atın çəkdi*: O, atını hacamat etti.

çəkər, çəkmək.

çekək. Çekiç (Oguz lehçesi).

çekig. Bir yazıdaki yardımcı imler.

çekik. Küçük erkek çocuğunun cinsel organı.

çekik. Serçeye benzer benekli bir kuş, kayalık yerlerde yaşar.

çekildi.

bitig çekildi: Kitap [başka bir şey de olabilir] noktalandı.

çekilür, çekilmek.

çekindi.

er bitighe çekig çekindi: Adam metnin yardımcı imlerini koyma [noktalama] işini üzerine aldı.

çekinür, çekinmək.

çekişdi.

ol manğa çekig çekişdi: O, bana metni noktalamakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çekişür, çekişmək.

çekleşdi.

ol menig birle çekleşdi: O, benimle birlikte kura çekti.

çekleşür, çekleşmək.

çekrek.

çekrek qapa: Tek kat yünden yapılan ince bir kaftan; köleler tarafından giyilir.

çekreklendi.

qul çekreklendi: Köle yün giysi giydi.

çekreklenür, çekreklenmêk.

çektürdi.

anğar çekig çektürdi: O, ona kitabı noktalattı.

ol atın çektürdi: O (toynağındaki ya da başka bir yerdeki iltihap nedeniyle) atını hacamat etti.

çektürür, çektürmêk.

çekün. Gelincik yavrusu.

çekürge. Çekirge (Oguz lehçesi). Ancak diğer Türkler çekirgenin uçmadan önceki halini bu şekilde adlandırır. Kalabalık evler ve ordular çekirge sürüsüne benzetilir ve *çekürge tég sü* denir.

çelpek. Göz çapağı.

çelpeklendi.

köz çelpeklendi: Göz çapaklandı.

çelpekenür, çelpekenmêk.

çeniştürük. Yazın başında olgunlaşan, beyaz-kırmızı renkte, fındığa benzeyen ve yenilebilen bir meyve.

çenğgek.

çenğgek er: Aşağılık adam.

çenğlik. Sarmaşık.

çepiş. Altı aylık keçi yavrusu.

çepişlendi.

oglaq çepişlendi: Oçlak altı aylık oldu.

çepişlenür, çepişlenmêk.

çer. Bedenin (hastalık derecesinde) ağırlaşmasını anlatan sözcük.

er çerlendi: Adamın vücudu ağırlaştı (*Hâqânî* lehçesi).

çer. Zaman (Oguz lehçesi).

bu çerlikde kel: Bu vakitte gel.

çer. Bir şeyin karşı tarafı (Oguz lehçesi).

anıg ewi bu çerlikde: Onun ewi karşı tarafta. Bu sözcükten hareketle savaşta karşılıklı duran saflara *çerig* denir.

çergeşti.

çkki sü çergeşti: (Savaşta) iki saf karşı karşıya geldi.

çergeşür, çergeşmêk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

helse apañg terkenim

Eğer hakanım gelirse (ve bize yardım ederse)

ëtilgemet terginim

Ganimetim zenginleşir

tarılmağay törkünüm

Boyum dağılmaz

amdi çerig çergeşür

Şimdi savaş safları diziliyor

çerig. Savaştaki karşılıklı saflar. Şu atasözünde de geçer,

alp çerigde, bilge tērigde: Yiğit savaşta (savaşın öfkesi onu tahrik ettiğinde), bilge kurultayda (sınanır). [*iza şubbe dirāmuḥā* – bu *Muallaqāt'ü-Lebid'*ten (Kâbe duvarına asılan askı şiirlerinden –*muallāka*– birinin şairi) bir alıntıdır –çn]

çerig. Herhangi bir şeyin karşı tarafı (Oğuz lehçesi). Herhangi bir şeyin zamanı.

çerlendi.

er özi çerlendi: Adam hastalandı ve vücudu ağırlaştı.

anıg kōzi çerlendi: Onun gözü kanlandı, sulandı.

çerlenür, çerlenmēk.

çerletti.

ot anıg kōzin çerletti: İlaç onun gözünün iltihaplanmasına neden oldu. Ağır bir yemek ya da benzer bir şeyden dolayı insanın üzerine çöken ağırlığı veya hastalık halini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çerletür, çerletmēk.

çerlig.

kōzi çerlig: Görüşü zayıf kimse.

çermeldi.

çawıg çermeldi: Kamçının ucu [benzer bir şey de olabilir] kıvrıldı ve örüldü.

çermelür, çermelmēk.

çermeşdi.

ol manğa çawıg çermeşdi: O, bana kamçının ucunu [benzer bir şey de olabilir] örmekte yardım etti.

çermeşür, çermeşmēk.

çermetti.

alp er atın çermetti: Yiğit savaşçı atının kuyruğunu ipekle ördürdü. Bu, yiğitlik ifade eden işaretlerden biridir. Örülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Örneğin kamçının ucunu deri kayışla örmek.

çermetür, çermetmēk.

çert. Parça.

biziñ anda bir çert algümüz bār: Bizim onda bir parça alacağımız var.

çert çürt. Herhangi bir şeyin parçaları veya kırıntıları.

çertildi.

çertildi nêng: Nesne ortadan kayboldu, uzaklaştı.

çertilûr, çertilmêk.

Şu atasözünde de geçer,

erdemsizden qut çertilûr: Erdeme ve iyi tavra sahip olmayan kimseden uğur çekilir.

çertti.

ol çertti nêngni: O, nesneyi serbest bıraktı.

ol yarmâq uçin çertti: O, paranın kenanını kırdı. Kenarından ufak bir parçası kırılarak kaybolan herhangi bir nesne için de bu sözcük kullanılır.

çertêr, çertmêk.

çêş. Türkuvaz. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Gökyüzünü anlatıyor)

yarattı yaşıl çêş (Ulu tann) yeşilliği içindeki türkuvaz gibi olan göğü yarattı

sawurdi ürûng qaş İçine yeşim gibi yıldızları saçtı

tizildi qara quş qara quşu [Türklerde bir yıldız (aslında gezegen) - Jüpiter] dizdi

tûn kûn ûze yörgeñûr Gece güne (gün geceye) döner

çêşkel. Çanak, çömlek ya da çanak çömlek parçaları.

çetgên (çîgên [?]). Atı yönleltmeye yarayan, game bağlı kayış; dizgin.

çetûk. Dişi kedi (Oguz lehçesi).

kûvûk çetûk: Erkek kedi.

çewrûldi.

çigrî çewrûldi: Çıknk çevrildi. Çevrilen herhangi bir şey için bu sözcük kullanılır.

çewrûlûr, çewrûlmêk.

çewrûşdi.

ol menig birle oq çewrûşdi: O, benimle oku döndürerek [dengesini] sinama konusunda boy ölçüştü. Herhangi bir şeyi dairesel bir biçimde çevirmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çewrûşûr, çewrûşmêk.

çewürdi.

er oq çewürdi: Adam tırnağı üzerinde döndürerek oku sınıdı. Sol elin baş parmağının yardımıyla döndürülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol çigrîni çewürdi: O, çıknğı çevirdi.

çewürêr, çewürmêk.

çewürgên.

bu er ol telim oq çewürgên: Bu, okları sınyan adamdır – bu sinama tırnağın üzerinde okun döndürülmesiyle yapılır.

çıbıqān. Hünnap şekerlemesi.

çıbıqān. Çıban. Kırmızılığı nedeniyle hünnap şekerlemesine benzetilmiştir.

çıçālaq. Serçe parmak.

çıçāmuq. Yüzükparmağı. Az bilinen bir sözcüktür.

çığ. Göçebelerin çadırlarının içini bölümlere ayırmak için kullandıkları sazdan yapılmış bir perde. Bu sazlar kamıştan daha ince ve yumuşaktır.

çığ. Türk arşını. Bu ölçü yaygın kullanılan arşınının üçte ikisi kadardır. Göçebeler arasında, özellikle kumaşları ölçmede kullanılır.

çığāy. Yoksul.

Şu dizelerde de kullanılır,

könğül kimniğ bolsa qalı yōq çığāy

qılsa küçün bolmas anı toq bāy

Kimin gönülü yok, yoksul olursa [kalben yoksul olan]

Güçle tok ve zengin yapılmaz [manen zengin olamaz]

çıgdı.

ol türğək bāqın çıgdı: O, bohçayı [başka bir şeyi de olabilir] bağladı.

çığār, çıgmāq.

çıgıldı.

bōg (?) çıgıldı: Bohça (ip ya da benzer bir şeyle) bağlandı.

çıgilur, çıgilmāq.

çıgilwār.

çıgilwār oqı: Kısa ok.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Düşmanı anlatıyor)

utru turıp yağdım anğar kēş oqı çıgilwār

aydım asıg qılgı emes sen taqı yalwār

Onunla karşı karşıya geldiğimde sadağımın kısa oklar çıkartıp üzerine yağdırdım

(Sonra) ona "Şimdi yaltaklanman ve merhamet için yalvanp yakarman sana fayda

sağlamaz" dedim

çığır. Dar yol; patika.

çıgırladı.

yēriğ çıgırladı: O, arazide bir yol belledi ve üzerinden devamlı geçerek bunu bir patika haline getirdi. Karın zemini örtmesini ve birinin ayağıyla yol açmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıgırlār, çıgırlāmāq.

çığrılândı.

yêr çığrılândı: Arazide patikalar, dar yollar oluştu.

çığrılânûr, çığrılânmaq.

çıglâdı.

ol böz çıglâdı: O, Türk arşınıyla kumaş ölçtü.

çıglâr, çıglâmâq.

çıglandı.

böz çıglandı: Kumaş [başka bir şey de olabilir - Türk arşını cinsinden] ölçüldü.

çıglattı.

ol böz çıglattı: O (herhangi birine Türk arşınıyla) kumaş ölçtürdü. Türk arşını yaygın kul-lanılan arşının üçte ikisi kadardır.

çıglatür, çıglatmâq.

çıgrı. Küre

kök çıgrısı: Göksel küre.

çıgrı (çağrı). Kuyu, değirmen ya da benzer şeylerdeki çıkırık; her tür palanga; ipek eğirmeye yarayan araç.

çıgrüdü.

yêr çıgrüdü: Zemin (üzerinde çok fazla yüründüğü ve çıgnendiği için) sertleşti. Önceleri gevşek olan ancak daha sonra sertleşen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çıgrür, çıgrümâq.

çıgruq.

çıgruq yêr: Üzerinde çok fazla yüründüğü, çıgnendiği için sertleşen zemin.

çıgruttı.

ol yêrig çıgruttı: O, üzerinde yürüyerek zemini sertleştirdi. Üzerine bastırarak sertleştiren herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır, örneğin bir çuvalın doldurulması durumu bu şekilde anlatılabilir.

er oğlın işia çıgruttı: Adam oğlunu işte [onu çok çalıştırarak] yetiştirdi [olgunlaştırdı].

çıgrutür, çıgrutmâq.

çıjdı.

yagırlıg at çıjdı: Yağın olan [eyerin sürtünmesi sonucu sırtında yara oluşan] at üzerine binilmek istendiğinde (sırtını korumak için) dizlerini kırıp alçaldı.

çıjâr, çıjrmâq.

çıla. Ahırda bulunan taze at gübresi.

çılandı.

çılandı nêng: Nesne nemlendi. Kök-biçimi *çılandı*'dır.

çılaşdı

çılanür, çılanmâq.

at çilandı: At terledi.

çılaşdı.

ol manğa ot çılaşdı: O, bana kuru otu [başka bir şeyi de olabilir] ıslatmakta yardım etti. Bu sözcüğün kökü *zevâtü'l-erba'a*'ya dahildir [bkz. çil], ancak gösterildiği biçimde kullanılır.

çılaşür, çılaşmâq.

çılattı.

ol kepek çılattı: O, kepeğin [başka bir şeyin de olabilir] nemlendirilmesini emretti.

çilatür, çılatmâq. Kök-biçimi *çılattı*'dır; söyleyişteki *ye (î)* atılmıştır.

ol atıg çılattı: O, atını terletti.

çin.

çin söz: Doğru söz.

çin kişi: Sözüne güvenilir ve dürüst adam.

çin. Doğruluk, doğruculuk.

çin sözlër: O doğruyu söyleyecek biçimde konuşur.

çin aydınğ: Doğruyu söytedin.

çındân. Sandal ağacı.

çındân at: Kızıl çalar kahverengi renkli at.

çingardı.

ol ışığ çingardı: O, konunun kökenini araştırdı ve onunla ilgili hakikati ortaya çıkarttı. Kök-biçimi söyleyişteki *ye'yle (î)* *çingardı*'dır.

çingarır, çingarmâq.

çınıqtı.

söz çınıqtı: Söylenti ya da haber doğrulandı.

çınıqâr, çınıqmâq.

çınlâdı.

ol ışığ çınlâdı: O, işin doğrusunu araştırdı.

çınlâr, çınlâmâq.

çınlattı.

ol anıg ışın çınlattı: O, onun söylediği ya da iddia ettiği şeyin doğruluğunun araştırılmasını emretti.

çınlatür, çınlatmâq.

çinğ.

quläqım çinğ etti: Kulağım çınladı. Pirinçten yapılmış herhangi bir kaptan ya da çanlardan çıkan sesi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çinğil çinğil.

yüğün çinğil çinğil etti: Gem böylesi bir ses çıkarttı. Bu sesi çıkartan herhangi bir şeyi anlatmak için bu ifade kullanılır.

çinğradi.

ol qonğrāgu çinğradi: O, çanları çaldı ve gemi tıkırdattı.

çinğrār, çinğrāmāq. Buna benzer herhangi bir sesi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

çinğraq.

çinğraq ün: Gür ve pürüzsüz ses.

çinğrattı.

ol qonğrāgu çinğrattı: O çanları çaldı ve gemi tıkırdattı.

çinğratür, çinğratmāq.

çıp. İnce dal, ağacın sürgünü. Bu, **çıpq** sözcüğünün kısaltılmış halidir. Tıpkı **töp:** top sözcüğünün **topıq**'in kısaltılmış hali olması gibi.

çıpcırğa. Serçe.

çıpq. Yaş bir dal; ağacın sürgünü.

çıpqıladı.

ol atın çıpqıladı: O, atına yaş bir dalla vurdu.

çıpqılar, çıpqılamāq.

çıpqırttı.

ol oğın çıpqırttı: O, oğlunu yaş bir dalla dövdü.

çıpqırtür, çıpqırtmāq.

çıq. Yansıma bir sözcük.

ol anı urdı, çıq etmedi: O ona vurdu, ancak o ne acı hissetti ne de inledi.

çiq. Biri, başka birini tehdit etmek için **çiq et körëyin:** Çırtını çıkart da [zayıf bir sesle feryat et de, böylece metanetini] görelim der. Bu, düşmanına karşı durmakta zayıflık gösteren kişiye söylenir.

çıqan. Teyze oğlu.

çıqardım.

men anı ewden çıqardım: Ben onu evden [başka bir yerden de olabilir] çıkardım.

çıqārur, çıqarmāq.

çıqtı.

er ewdin çıqtı: Adam evden [başka bir yerden de olabilir] çıktı. Şu atasözünde de geçer,

kūç eldin kirse törü tünlükten çıqār: Zulüm kapıdan girince, töre (yasa ve adalet) bacadan (pencereden) çıkar.

çıqar, çıqmāq.

çiqdı.

ton çiqdı: Giysi nemlendi. Herhangi bir şeyin kendi kendine havadaki nemi soğurmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

çiqār, çiqmāq.

çiqıldı.

ewdin çiqıldı: Evden [başka bir yerden de olabilir] çikıldı.

çiqılır, çiqılmāq.

çiqış.

ol işta çiqış yōq: O işte hiç kazanç yok.

çiqışdı.

olār êkki ewdin çiqışdı: O ikisi evden çıkarken birbirleriyle yarıştı. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çiqışūr, çiqışmāq.

çiqrādı.

tış çiqrādı: Dış gıcırdadı; *qapug çiqrādı:* Kapı gıcırdadı. Aynı zamanda bir adamın bir tartışmada ya da benzer durumlarda bağırıp çağırmaya başlamasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

çiqrār, çiqrāmāq.

çiqraştı.

tış çiqraştı: Dış gıcırdadı. Gıcırdayan çok parçalı bir şey için bu sözcük kullanılır.

çiqraşur, çiqraşmaq.

çiqrattı.

ol tışın çiqrattı: O, dişini gıcırdattı; *bugra tışın çiqrattı:* Damızlık deve azdişlerini gıcırdattı. Kapının ya da kalemin gıcirtısını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çiqratūr, çiqratmāq.

çiqrışdı.

bir bîminğ ogrılıqın çiqrışdı: Her biri bir diğerinin hırsızlığını ortaya çıkartmaya çalıştı. Herhangi bir şeyi ortaya çıkartma konusunda rekabet etmeyi ya da yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çiqrışūr, çiqrışmāq.

çiqturdı.

ol anı ewdin çiqturdı: O, onun evden çıkartılmasını emretti.

çiqturur, çiqturmāq.

çiqturdı.

ol tōnin çiqturdı: O, onun giysisini ıslak bir yere koydu, böylece giysi nemlendi.

çiqturur, çiqturmāq.

çır. Giysinin yırtılma sesinin yansması.

anıg tönin çır yırttı: Onun giysilerini art art yırttı.

çirgüy. Bir ok ucunun sivri noktası.

çirgüy. Kaftanın iki yanında bulunan, içinden kuşağın geçtiği ilmekler.

çırw. Büyük bir kabin içinde kaynayan şerbetin çıkarttığı sesin yansması.

çırwı. Bir cin topluluğu. *Türkler*, bir savaş durumu söz konusu olduğunda, savaşın iki tarafının ülkelerinde yaşayan cinlerin, elbette bu tarafların hakanlarının lehine, insanların savaşından önce kavgaya tutuştuğunu iddia eder. Bu iki cin topluluğundan hangisi zaferi kazanırsa, savaşta zafer de o cinlerin ait olduğu ülkenin hakanının olacaktır ve hangi cin topluluğu bozguna uğrarsa, o cinlerin yaşadığı ülkenin hakanı mağlubiyeti tadacaktır. Türk askerleri savaştan önceki gece cinlerin attıkları oklardan kendilerini korumaya çalışır ve çadırlarının içine saklanırlar. Bu, *Türkler* arasında yaygın olan bir inançtır.

çiwilâdı.

küp çiwilâdı: Küpten cızırdama sesi çıktı. Meyve suyunun kaynarken çıkarttığı sesi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çiwilâr, çiwilâmâq.

çırwşâdı.

çagir çırwşâdı: Şıra mayalandı ve üzerinde köpük tabakası oluştu.

qarın çırwşâdı: Yemek mideyi yaktı ve ekşitti.

çırwşâr, çırwşâmâq (çırwşēmêk).

çırwşânġ.

çırwşânġ çagir: Ekşi şıra (ya da herhangi bir meyve suyu).

çırwşattı.

ol çagir çırwşattı: Adam [bir başkası da olabilir] şırayı mayalanmaya bıraktı.

sırke qarın çırwşattı: Sirke mideyi ekşitti. Aynı zamanda toprağa dökülen sirkenin, döküldüğü yerde kabarmaya neden olmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

çırwşatür, çırwşatmâq.

çi. Nem, rutubet.

çi yêr: Rutubetli zemin.

çigdi.

ol türġêk bâġın çigdi: O bohçanın [başka bir şeyin de olabilir] baġını baġladı.

çigêr, çigmêk.

çigen. bkz. çetġen.

çigil tigel.

oq kêş içre çigil tigel qıldı: Ok sadakta (böylesi bir) ses çıkarttı.

çigil. Üç Türk taifesinin adı.

Bu taifenin ilki göçebe bir halktır; Barsgân'ın ötesinde küçük bir yöre olan qayâs'ta ikamet ederler.

İkinci taife Taraz [talâs] kenti yakınlarındaki, Çigil adlı dar bir bölgede yaşar. Bu adın özgün kaynağı bu bölgedir. Derler ki, Zülkarneyn, Argu ülkesine geldiği zaman bulutlar çeşmelerini açmış ve yollar çamur içinde kalmış. Bunu gören Zülkarneyn, Farsça, *în çigüne (çigil) ast*: Bu nasıl çamur (bu çamurdan kaçış yok) demiş. Bu nedenle o noktada bir bina yapılmasını emretmiş; bir kale inşa edilmiş ve adına Çigil denmiş. Bölge bu şekilde adlandırılınca, burada yerleşik olan Türkler de *çigilî* olarak anılmaya başlanmış ve bu ad yayılmış. Ülkeleri bu kaleye çok yakın olan Oguzlar, sürekli bir biçimde Çigil'le savaşmaya başlamış – ki ikisi arasındaki düşmanlık bugüne dek gelmiştir. Oguzlar Çigil üslubunda giyinmiş bütün Türkleri böyle kabul eder. Buna göre Ceyhûn'dan [Oxus – Amuderya] Yukarı Çin'e kadar olan bölgedeki bütün Türkler Çigil'dir – ki bu yanlıştır.

Üçüncü taife Kâşgar'daki bir kaç köyde yaşar. Bu köylerin halkına da Çigil denir. Bunlar bir yerden çıkarak göç ederek dağılmıştır.

çigildi.

tügün çigildi: Dügüm sıkıldı.

İpin düğümlemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çigilür, çigilmek.

çigilledi.

ol anı çigilledi: O, onu Çigil saydı ve onlarla ilişkilendirdi.

çigillendi.

er çigillendi: Adam Çigil gibi giyindi.

çigîn. Üzüm bağlarında biten başaklı bir ottur, hayvanlara yem olarak verilir.

çigîn. İpek.

çigîn yıpr: İpek telciği.

çigîn. Altın işlemeli, süslü bir kumaşı dikme üslubu.

çigîn çignedi: Süslü kumaşa desenler işledi.

çigindi.

ol yûkûn çigindi: O, yükünü bohçalama ve bağlama işini kendi üzerine aldı.

çiginür, çiginmek.

çigit. Pamuk tohumu (Argu lehçesi).

çiglišdi.

tügün qamug çiglišdi: Dügüm olabildiğince sıkıldı.

çiglišür, çiglišmek.

çigne. Tirmık (Yagma lehçesi).

çignēdi.

qız çikin çignēdi: Kız ipek kumaşı altınla işledi.

er çigne çignēdi: Adam toprağı tirmıkladı.

çignēr, çignēmēk.

çigtürdi.

ol tügün çigtürdi: O [bohçaadaki ya da bir başka yerde ki] düğümün sıkılaştırılmasını emretti.

çigtürür, çigtürmēk.

çij. Demir çivi – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j). Zırhın üzerindeki donanımlar da bu şekilde adlandırılır.

çijtürdi.

bu yük atı çijtürdi: Yükün ağırlığı nedeniyle atın beli çöktü. Sırtında yağır olan bir atın üzerine bir şey yüklenmeye ya da binilmeye çalışıldığında yaptığı hareketi anlatmak için de bu sözcük kullanılır [bkz. çijdi].

çijtürür, çijtürmēk.

çik çik. Keçiyi çağırmak ya da yürütmek için kullanılan bir ifade.

çik. Aşık oyununda kullanılan bir ifade; aşığın sırtı (daha enli olan yüzlerden çukur olan) yukarı geldiğinde *çik turdi* denir.

çikir çikir. Ekmeğin içindeki küçük taş parçalarının çigneme sırasında dişlerin arasında sıkışması ve dişlere çarpmasıyla çıkan ses.

çikrēdi.

etmēkte tās çikrēdi: Ekmeğin içinde bulunan taş parçaları dişleri gıcırdattı.

çikrēr, çikrēmēk.

çiktēn. Eyer örtüsü.

çil. Beden üzerinde kalan darp izi.

çil. Bir bedensel kusur (Oguz lehçesi).

çildēy. Atın göğsünün üst tarafında ortaya çıkan bir çıban. Bu çıban irin akıtır ve dağlanarak tedavi edilir.

çilēdi.

tönug çilēdi: Giysiye [başka bir şeyi de olabilir] hafifçe istattı. Kök-biçimi *çilēdi*'dir, söyleyişteki *ye (î) düşmüştür.*

çilēr, çilēmēk.

çilgü.

çilgü at: Doru at.

çilik çilik. Keçileri çağırmak için kullanılan bir ifade.

çim. Bir şeyin çığ ya da nemli olma durumunu pekiştirmek için kullanılan ilgeç.

çim yîg et: (Oldukça) çiğ et.

çim ôl tön: (Olabilirdiğince) ıslak giysi.

çim. Turba. Topraktan koparılmadan kuruyan ve yoğun, kömürleşmiş, sık köklü yapısıyla ateş yakarken iyi bir tutuşturucu olan bitki örtüsü.

çim bıçtı: Turba biçti.

çimgên. Otlak, turbalık.

çinaxsi. İşlemeli bir Çin ipeği.

çinğ.

çinğ tolu kôl: Tamamen suyla dolu gölcük. Ağzına kadar dolu herhangi bir şeyi anlatmak için *çinğ tolu* ifadesi kullanılır.

çipek.

çipek qargûy: Atmacaya benzer bir kuş.

çir. Yağ.

eşiçte çir yôq: Tencerede yağ yok; Kök-anlamı "ıçyağ"tır; nitekim *bu ette çir yôq*: bu ette yağ yok denir.

çirinğ. Pirinçten yapılmış kâse ya da benzer şeylerden çıkan sesin yansımaları.

çirt. Birinin dişlerinin arasından tükürük çıkartmasını anlatmak için *çirt sūdti* denir.

çiş çiş. Bebeği [çocuğu da olabilir] iştirmek için kadınların tekrarladığı sözcük; aynı zamanda at koşturulduktan sonra binici atı rahatlatmak için bu ifadeyi kullanır.

çişedi.

oglan çişedi: Bebek hem işedi hem de kaka yaptı. Bu sözcük yalnızca çocuklar söz konusuysa kullanılır.

çişetti.

urâgut kençin çişetti: Kadın bebeğinin bilinçsizce davranmasına ve üstüne pislemesine neden oldu.

çişetür, çişetmek.

çit. Kamıştan veya dikenden yapılan duvarımsı; çit.

çit. Üzerine desenler işlenmiş süslü bir Çin kumaşı.

çiwgin.

çiwgin aş: Doyurucu ve besleyici bir yemek.

çiwgin ot: Hayvanları semirtmek için yedirilen bir ot. Bunun tam zıttı niteliklere sahip bir besin için bkz. *kewgin*.

çiwginlendi.

ol bu aşig çiwginlendi: O, bu yemeği doyurucu ve besleyici olarak kabul etti.

çiwginlenür, çiwginlenmek.

çoçuq. Domuz yavrusu.

çōdın. Tunç.

çōdın eşiç: Tunçtan yapılmış güğüm.

çōg. Güneşin kavuruculuğu, parlaklığı.

kūn çōgı: Güneşin parlaklığı.

çōg. Odun kor haline geldikten sonra ateşten çıkan alev.

çoğı (çağı). Gürültü. Argu lehçesinde *cim* (ç) *fetha*'lıdır [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi – *çağı*], geri kalan *Türklerde zamme*'lidir [Arapçada *o, ö, u, ü* okutan ötre imi – *çoğı*].

çoğilâdı.

er çoğilâdı: Adam bağırdı.

çoğilâr, çoğilâmâq – bu sözcük *çağilâdı* biçiminde de kullanılır. bkz. *çağilâdı*.

çoğlâdı. Bir filin bağırmasını anlatan *çarlâdı* sözcüğüyle aynı anlama gelir.

çoğlâr, çağlâmâq.

çoğlân. Bir Qarluq şefinin adı.

çoğlandı.

öt çoğlandı: Ateş alevlendi. Güneşin parıldaması için de bu sözcük kullanılır.

çōğlanūr, çōğlanmâq.

çōh çōh. Atları yönlendirmek ya da gem vurmak için kullanılan bir ilgeç.

çolqūy.

çolqūy etük: Topuğu parçalanmış çizme. Buradan hareketle "eli sakar olan bir kimse"ye *çolqūy eliglig* denir.

çoluq. Çolak.

çomaq. Çomak; ince dal.

çomaq. Müslüman (*Uygurlar* ve Müslüman olmayan diğer halklar tarafından kullanılan bir sözcük).

çomaq eri: Müslümanların içinden bir adam.

çomdı.

oglân suwda çomdı: Çocuk suya daldı.

çomâr, çommâq.

çomruşdı.

ol menig birle suwda çomruşdı: O, benimle suya dalma konusunda rekabet etti. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çomruşūr, çomruşmâq.

çomturdı.

ol anı suwqa çomturdı: O, onu suya daldırdı.

çomturur, çomturmâq.

çomurdi.

ol anı suwqa çomurdi: O, onu suya daldırdı.

çomrur, çomurmâq.

çomuşdı.

ol menig birle suwqa çomuşdı: O, benimle suya dalma konusunda rekabet etti.

çomuşûr, çomuşmâq.

Buna benzer bir biçimde çömüşdü, çömüşmek, çömüşûr denir; bu da yine dalmak anlamına gelir; ancak söz konusu olan daha derine dalmaktır.

çomuşluq. Tuvalet.

çonġ.

çonġ et: Kemiksiz et.

çoparttı.

ogrı erig çoparttı: Hırsız (adamı) soyup soġana çevirdi; onun malını elinden aldı.

çopartur, çopartmâq.

Aynı zamanda "onun malını yağmaladı ve elinde avucunda ne varsa aldı" anlamına gelecek biçimde *çopartu sîdi* denir.

çöq.

çöq er: Alçak, aşağılık adam (Oguz lehçesi).

çoqdı.

quş çoqdı: Kuş (aniden yere doğru süzülerek) saldırdı.

çoqâr, çoqmâq.

Şu dizelerde de kullanılır,

eren qamug artadı nēnġler uğı

tawâr körüp üsleyü eske çoqâr

Mala tamah etmek yüzünden adamları ahlaki bozuldu

Bir zenginlik gördüklerinde, leşe üşüşen akbabalar gibi ona saldırıyorlar

çoqrâdı.

ęşiç çoqrâdı: Tencere (yani içindeki koyu kıvamlı herhangi bir şey - haşlama ya da yulaf lapası) kaynadı. Tencerenin içinde kaynayan şey daha sulu, akıcı bir şeyse çoqrâdı yerine qaynadı denir.

çoqrâdı.

minġar çoqrâdı: Pınardan su fişkırdı - Pınardan dışarı çıkan su, kapta kaynayan suya benzetilmiştir.

çoqrâr, çoqramâq.

çoqrama.

çoqrama yul: Bereketlice akan, fişkıran kaynak.

çoqraşdı.

tepişler çoqraşdı: Batak yerler fokurdadı. Yekpare olmayan bir şeyin bütün halinde kabarıp dalgalanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kişi birbir içinde çoqraşdı: İnsanlar hep birlikte çoştular.

çoqraşür, çoqraşmâq.

çoqrattı.

ol eşiş çoqrattı: O, güğümü [başka bir şeyi de olabilir] kaydattı. Bu sözcük, kaynayan suyun azlığını, bununla birlikte baharat ve tahıl tanelerinin çokluğunu anlatmak için kullanılır.

çoqratür, çoqratmâq.

çoqturdı.

ol quşug qâzqa çoqturdı: O, doğanının, kazın üzerine [başka bir kuşun da olabilir] aniden saldırmasını sağladı.

çoqturur, çoqturmâq.

çoqūbarı. Pota (maden eritme kabı) yapılan kil.**çör.**

çör uragut: Cinsel organı dar olan kadın. *Oguzlar* yoğun, iç içe geçmiş dallara veya yapraklara sahip bitkilere *çör ot* der. Sözcüğün kök-anlamı budur.

çotur.

çotur kişi: Huysuz, öfkeli kimse.

çowı. *Hoten* yönetim töresince hakandan iki seviye aşağıda bulunan kimselere verilen bir unvan. Diğer *Türklerin* de benzer bir yönetim töresi vardır.

çöwlı. Tutmâç süzgeci. Bu, bir kepçe biçiminde örülen çok ince yaş dallardan yapılır (Kençek lehçesi).

çögen. Çevgen oyununda kullanılan değnek.

çöjdi.

urâgut yıp çöjdi: Kadın örgü ipini gerdi, uzattı. Gererek uzatılabilen herhangi bir şeyi, örneğin urgan ya da koyun bağırsağı gibi şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çöjër, çöjmêk – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle.(j).

çöjtürdi.

ol yıpîg çöjtürdi: O, (gevşek) ipi gerdirdi. Koyun bağırsağının gerdirilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çöjtürür – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j).

çöjüldi.

yıp çöjüldi: (Gevşek) ip gerildi. Sakız ve macun gibi şeylerin uzayıp sünmesini

anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çöjülür, çöjülmek – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j).

çok çok. Deveyi dizlerinin üstüne çöktürmek için kullanılan bir ifade.
çökdi.

ol bēgke çökdi: O beyin [başka birinin önünde de olabilir] önünde diz çöktü.

tewē çökdi: Deve dizlerinin üzerine çöktü.

temür suwda çökdi: Demir suyun [başka bir şeyin de olabilir] içinde dibe çöktü.

çökēr, çökmek.

çöktürdi.

ol anıg tewēşin çöktürdi: O, onun devesini çöktürdü.

ol kümüş altündun çöktürdi: O, gümüşün eriyip dibe çökmesini sağlayarak altını gümüşten andırdı.

çöktürür, çöktürmek.

çökürdi.

ol tewē çökürdi: O, deveyi çöktürdü. Bir adamı dizlerinin üzerine çöktürmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çökürür, çökmek.

çöküt.

çöküt kişi: Kısa boylu adam [kısaca başka bir şey de olabilir].

çökütlük. Boyca kısalık.

çömçe. Kepçe (Oguz lehçesi).

çömdi.

ördek suwqa çömdi: Ördek suda oldukça derine daldı.

çömēr, çömmek.

Benzer anlama gelen **çomdı** sözcüğünden ayırt edilmesini sağlayan unsur bunun eylemliliğinin *kefli* (k), diğerininin *kaflı* (q) olmasıdır.

çömērük.

çömērük kişi: Gözleri sulanmış, kızarmış adam.

çömtürdi. **çomturdi**'da söz konusu olandan daha derine dalmayı anlatır.

çömtürür, çömtürmek.

çömül. Bir Türk kavmi.

çömürdi. **çomurdi**'da söz konusu olandan daha derine dalma. bkz. **çomurdi**.

çömürür, çömürmek.

çömüşdi. **çomuşdi**'da söz konusu olandan daha derine dalma. bkz. **çomuşdi**.

çönggek. Deriden yapılmış süt sağma kabı (Çigil lehçesi).

çöp. Şarabın tortusu, aynı zamanda herhangi bir şeyin dibindeki çökeltiyi anlatmak

için de bu sözcük kullanılır. Nitekim değersiz kimselere *çöp çep kişilêr* denir.

çöp. Tutmâç parçası.

bîr çöp yêgil: Bir parça tutmâç ye. Kesilmiş erişte parçaları da böyle adlandırılır.

çöp. Herhangi bir şeyin tortusu ya da sıkıldıktan sonra geriye kalan kısmı.

üzüm çöpi: Üzüm tortusu; *yâğ çöpi:* Yağ tortusu; *bôr çöpi:* Şarap tortusu. Başka şeyler için de kullanılabilir.

tutmâç çöpi: Tutmâç ya da erişte hamurundan kesilen her bir parça.

çöpik. bkz. şöpik.

çöpre. Eski, yıpranmış giysi.

çöpür. Keçi kılı. Buradan hareketle söz uzatımı yapılarak değersiz, eski bir eşyaya *çöpür çepür* denir.

çöpürlendi.

eçkü çöpürlendi: Keçinin kolları uzadı.

çöpürlenür, çöpürlenmêk.

çörek. Çörek.

çöreklêdi.

ol ünug çöreklêdi: O, undan çörek yaptı.

çöreklêr, çöreklêmêk.

-çu/-çü. Emir ve yasaklama bildiren [buyrum kipindeki ve yasaklayıcı (olumsuz buyrum)] sözcüklerin sonuna gelerek bu sözcükleri vurgulayan bir ilgeç.

kelçü: Gell; *barmuşu:* Gitmel. Bu ek yalnızca doğrudan seslenme durumunda kullanılır.

çubulmaq. Kurutulmuş elma (Utluq lehçesi).

çüçü. Bir Türk ozanının adı.

çüg. Heybe, bohça.

çuglâdi.

ol tönug çuglâdi: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] sardı ve bohçaladı.

çuglâr, çuglâmâq.

çuglandı.

sü qamug çuglandı: Askeri birlikler toplanarak bir araya geldi. Bir araya toplanan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

çuglanür, çuglanmâq.

çuglattı.

ol tonin çuglattı: O, herhangi birinin kendi giysisini sarıp sarmalamasını sağladı.

çuglatür, çuglatmâq.

çugurdân. Uçurum; suyun önüne çekilen set.

çulimân.

çulimân iş: İçinden çıkılmayan iş. Kök-anlamı "durgun su"dur (Kençek lehçesi).
çulıq. Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu.

çulq.

çulq esrük: Sarhoş; kendinden geçerek saldırganlaşmış kişi.

çumguq (çumuq). Ayak kısmı beyaz bir karga. *Oguzlar gayn*'i (g) atar ve *çumuq* der. *gayn*'li (g) ya da *kaf*lı (q) bütün dörtyazaçlı sözcüklerde bunu uygularlar.

çupan. Köyün şefinin yardımcısı.

çuqmîn. Çömleğin içinde buharla pişirilen, küçük yuvarlak ekmek. Bu en besleyici ve en faydalı ekmek çeşididir.

çur çur. Hayvanın memesinden süt sağma kabına akan sütün çıkarttığı sesin yansımaları. Herhangi bir sıvının benzer bir ses çıkartmasını anlatmak için de bu ifade kullanılır.

çurâm. Hafif bir okla yapılan atış. Bu atış, diğer ok atım menzillerinden daha uzağa ulaşır. Adam sırtüstü yatarak oku atar, böylece ok en uzun mesafeyi kateder.

çurâm oqi: Söz konusu atışı yapmak için kullanılan ok.

çurçur.

tewê emgi çurçur: Deve sağılırken, sütün kaptan çıkardığı ses.

çurnı. Türk doktorları tarafından yapılan müshil.

çuwâr. bkz. çawâr.

çuwga. Gideceği yere çabuk ulaşmak isteyen habercinin yol boyunca değiştirdiği, aktarma yaptığı atlara verilen ad.

çuwga. Keşif yapan kimse, kılavuz (Qıfçâq ve Oguz lehçelerinde).

Şu atasözünde de geçer,

qalın qulan çuwgasız bolmâs: Eşek sürüsü kılavuzsuz olmaz. Bu atasözü başkasına uymanın daha uygun olacağı bir işte, o kişinin rehberliğini kabul etmeyi öğütlemek için kullanılır.

çuz. Yıldızlarla süslenmiş, kırmızı ve siyah renkli bir Çin kumaşı.

çüçünêk (xuçünêk). Tatlı, güzel kokulu üzeri çizgili bir kavun.

çügde. Kafanın kulakların arkasındaki çıkıntı yapan kısmı.

çülükti.

er işi çülükti: Adamın görünümü hırpaniydi.

çülükêr, çülükmêk. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir tutsağı anlatıyor)

İfni yeme öçükti

(Tutsak alındığında) onun sesi kısıktı

eri atı içikti

Savaşçılan (bize) teslim olmuştu

İşı taqı çülükti

Üstü başı dökülüyordu

sözün anıg kım tutār

(Tüm bu felaketlerden sonra) onun sözünü kim dinler

çümeli. Karınca (Çigil lehçesi).

çümeli. Sıcaktan dolayı sersemleşen birini anlatmak için *çümeli boldı*: sıcaktan gözü karardı ve miskinleşti denir.

çünük. Çınar ağacı [bkz. şünük].

çüpek. Erkek çocuğun cinsel organı.

çür. Fayda, kazanç.

ol andın nēng çürlēdi: O, ondan çıkar sağladı.

çürgü. Çocuğa çışı olup olmadığını sormak için *çürgü bār mu* denir.

çürlendi.

ol andın nēng çürlendi: O, ondan kazanç sağladı.

çürlenür, çürlenmēk.

çürletti.

ol andın nēng çürletti: O, onun mallarının bazılarını iç etti.

çürletür, çürletmēk.

çüşek. Çayır, otlak (Sogd lehçesi).

çüvit.

qızıl çüvit: Parlak kırmızı renk; *al çüvit*: Kızılturuncu renk; *kök çüvit*: Parlak mavi renk; *yāşıl çüvit*: Yeşil renk; *sāng çüvit*: Sarı renk. Bu sözcüğün titreşimli *vav*'la (ince *vav* – *w*) bir değişik sesletimi vardır [*çüwit*]. Çüvit sözcüğünün tüm bu renkler için tür belirleyen kapsayıcı bir sözcük olduğu unutulmamalıdır; her değişik rengi belirtmek için sözcüğün başına rengin özel adı gelir.

d

dâg. Atlara ve başka hayvanlara vurulan **damga**. Farsiler bu sözcüğü *Türklerden* almıştır. Bunun Farsçaya ait bir sözcük olduğu iddia edilemez; *Türklerle* karşılaştırıldığında Farsiler hayvan sürülerine sahip değildir, dolayısıyla dillerinde bu sürüleri birbirinden ayırt etmek için kullanılan damgayı anlatan bir sözcük olması imkansızdır. Ayrıca ben bu sözcüğü İslam Devleti'nin sınırlarına dek işittim.

dâg/dâg. "Yok, değil" anlamına gelen bir ilgeç (*Argu* lehçesi).

ol andag dâg ol: O, öyle **değil**. Bu sözcüğü *Oguzlar Argulardan* almış ve **dâg d** ifadesini **tegül:** **değil** olarak değiştirmiştir. *Oguzlar, Argulara* komşudur ve dilleri birbirine karışmıştır.

danğ donğ.

danğ donğ etti nēng: Nesne dan dun etti - böylesi bir ses çıkarttı. Bu *tanğ tonğ etti:* böylesi bir ses çıkarttı ifadesine benzer.

dava. Ilgın ağacının meyvesi. Bitkisel boya yapımında kullanır.

dava. Bükülerek halka şekline sokulup, el ile dirsek arasına geçirilen ve buradan eğrilen yün yumağı.

dede. Baba (*Oguz* lehçesi).

deve. bkz. *təwə*.

denğgel (?). Boğum ya da yumru.

didek. Tahirevan perdesi. Gelin, bir yerden bir yere giderken yabancıların görmemesi için bu örtünün arkasında gizlenir.

didim. Gerdek gecesi gelinin giydiği taç.

dik. Dik.

dik turdı: Dik durdu.

dük.

dük urdı: Yumruğuyla yavaşça vurdu.

dük.

dük minğ: Binlerce; *dük minğ yarmāq:* Binlerce para.

dülek. Kırık çanak çömlek, örneğin ağzı kırık bir testi.

dünüşge. Yabani tere (*Kençək* lehçesi).

e/ē/e/ē

ē. Turuncu renkte süslü bir kumaş.

ē bitigi. Üzerine askeri birliklerin adları ve levazım bilgilerinin yazıldığı tomanın adı.

ebe. Ana (Oguz lehçesi). Qarlık *Türkmēnleri* bu sözcüğü *epe* olarak söyler.

ebēki. Bir şeyi küçümsemek, azımsamak için kullanılan bir sözcük.

eçe. “Yaşça büyük kız kardeş” anlamına gelen *eke* sözcüğüyle eşdeğerli bir sözcük. *çim* (ç), *keften* (k) dönüşmüştür; tıpkı Farsçadaki *cerm-germ* [“sıcak”] ve *cünbūde-günbed* [“kubbe”] sözcüklerinde olduğu gibi [bkz. *eke*, *eze*].

eçi. Yaşça büyük olan erkek kardeş.

eçiqim. *Hāqāniler* “ağabey”i [eçi'nin birinci kişi eki almış hali olan *eçim*'e] *kaf* (q) ekleyerek *eçiqim* biçiminde çağırırlar; ancak bu yalnızca birinci kişi eki için geçerlidir, ikinci kişi söz konusu olduğunda *eçiqin* denmez.

eçkü. Keçi.

ēd. İşlenmiş, imal edilmiş herhangi bir şey, örneğin süslü bir kumaş ya da benzerleri. Kısaltılarak *ed* de denir – bu daha doğru iyi söyleyiştir.

eđgū ēd: İyi yapılmış bir ürün.

ēd. İyiye işaret olan herhangi bir şey.

iglig tutzugi ēđ bolūr: Hasta adamın vasiyetini sunması (onun için) iyidir. Bu atasözü hasta bir kişiden vasiyetini istemek için söylenir.

eğerdim.

men anı eğerdim: Ben ona uydum, onun izlerini takip ettim.

eđerūr men, eđermeğ.

eđerğēn.

bu it ol keyikni eđerğēn: Bu köpek daima vahşi hayvanı kovalar. Her zaman intikam alma-ya çalışan bir adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

eđerlēdi.

er at eđerlēdi: Adam atı [başka bir binek hayvanını da olabilir] eyerledi.

eđerlēr, eđerlēmēğ.

eğerlik. Eyerin üzerine yerleştirildiği ahşap iskelet. “Bir eyere sahip olan kimse” anlamına gelecek biçimde sözcük titreşimli *kef*le (ince *kef* – g) söylenir [eğerlig].

eğergerdi.

ol kiçig sözüğ eğergerdi: Bazı önemsiz sözler duydu, ancak ciddiye alıp bunlara göre davrandı. Bu sözcük genellikle olumsuz anlamda kullanılır.

edgiş (egdiş)

anıg sözin edgermedi: O, onun sözüne kulak asmadı.

ol yawuz nēngni edgerdi: O, kötü olan şeyi destekledi.

edgerür, edgermēk.

edgiş (egdiş). Özçend'de yerleşik olan bir Türk kavmi. Kök-biçimi olan **egdiş** göçüşmeye uğrayarak **edgiş** haline gelmiştir.

edgü. "İyi, güzel."

Şu dörtlükte de kullanılır,

qoşni qonum ogışqa

Konuya komşuya iyilik et

qılğıl anğar ağırlıq

Onlara saygı duy

ertüt alıp anungıl

Bir armağan aldığında

edgü tawār ugurluq

Onun için iyi bir karşılığı hazırda bulundur

edgü. "İyi, güzel."

Şu dizelerde de kullanılır,

kelse kişi atma anğār örter kül-e

baqqıl anğār edgülükün ağızın küle

Bir kişi sana gülerak yaklaşırsa onun yüzüne sıcak küller atma (onu utandırma)

Onu saygıyla ve güleç bir yüzle karşıla

ediz. Herhangi bir şeyin yükselmiş hali.

ediz tağ. Aşılamayan dağ.

ediz yer. Yüksek yer (yüksek başka bir şey için de kullanılabilir).

edizlendi.

ol tağını edizlendi: O, bu dağı yüksek bir engel olarak gördü.

edizlenür, edizlenmēk.

edizlik. Yükselti, yükseklilik.

edlêdi.

ol edlêdi nēngin: O, nesneyi alıp işleyerek mal (ürün) haline getirdi.

edlêr, edlêmēk.

edleldi.

edleldi nēng: Nesne, mal (ürün) haline getirilerek kullanılmaya başlandı - [aynı zamanda] Bir şey iyiye işaret olarak kabul edildi.

edlelür, edlelmēk.

edlendi.

edlendi nēng: Nesne kullanılabilir bir mal (ürün) haline getirildi ve atıl durumda bırakılmadı - deriden kürk, keçeden çizme yapılması gibi.

edlenür, edlenmēk.

edleşdi.

olâr bir êkkindîni edleşdi: Onlar karşılıklı olarak saygı bekledi.

edleşür, edleşmêk.

edletti.

ol tawârın edletti: O, bu malın, atıl durumda olan malları arasından çıkartılıp kullanılır kılınmasını emretti.

edletür, edletmêk.

edlik.

edlik nêng: Bir mal olarak yararlanılabilecek herhangi bir nesne.

edrim. Eyerin üstüne yerleştirildiği ahşap iskeletin altındaki deri ve keçe.

egdi.

ol butaq egdi: O, dalı [başka bir şeyi de olabilir] egdi.

egêr, egmêk.

egdi. Mezbaha.

egêdi.

ol biçêk egêdi: O, biçâğı [başka bir şeyi de olabilir] biledi.

bugra tışın egêdi: Aygır (deve) dişini gıcırdattı.

egêr, egêmêk.

egdü. Kılıç kını yapmak için deri kesmeye yarayan eğri uçlu bıçak.

egdiş. bkz. edgiş.

egême. Bir lavta çeşidi.

egeşdi.

ol manğa temür egeşdi: O, bana demiri egelemekte yardım etti.

egeşür, egeşmêk.

êkki bugra egeşdi: İki aygır (deve) itişti ve hırtaştı

Şu atasözünde de geçer,

êkki bugra egeşür otra hokêgün yançılür: İki deve çarpışır, aralarında gök sinek ezilir. Bu atasözünü iki beyin savaşı sırasında sonuçta hep zayıfların öldüğünü belirtmek için kullanılır.

eget. Gerdek gecesi geline hizmet için yollanan genç kız.

egetlêdi.

ol qızın egetlêdi: O güveyin evine, kızına (geline) hizmet etmesi için genç bir kız yolladı.

egetlêr, egetlêmêk.

egetlendi.

qız egetlendi: Kız (gelin) kendisine hizmet etmesi için yollanan bir genç kıza sahip oldu.

egetlenür, egetlenmêk.

ęetlik (ęetlig).

ęetlik qarābāş: Gerdek gecesi gelinle birlikte yollanan ve ona hizmet eden genç kız. Burada gelin ęetlig'tir.

Bu genel bir kuraldır. Eğer sonek titreşimsiz *kefli* ise [sert *kef - k - -lik*] anlam, söz konusu adın olduğu yer ya da ad için hazırlanmış veya saklanmış bir şey ya da bir eylemliktir. Ancak eğer sonek titreşimli *kefli* ise [ince *kef - g - -lig*] anlam bu üç işlevden birini üstlenmez ve söz konusu adın sahibi olur ya da o adla birlikte. Bizim örneğimizde ad *ęet*'tir; *ęetlik*, geline hizmet etmek için gönderilmek üzere bir genç kızın hazır olduğu anlamına gelir; eğer ek g'ye dönüşürse sözcüğümüz *ęetlig* olur ve bu, gelinin, hizmet eden bir genç kızla birlikte ya da ona sahip olduğu anlamına gelir. Bu tür bir ek kullanımının olduğu tüm örneklerde anlam bu şekildedir.

egildi.

yığāç egildi: Dal [başka bir şey de olabilir] eğildi.

egilür, egilmek.

Şu atasözünde de geçer,

qurug yığāç egilmēs, qurmuş kiriş tügülmēs: Kuru ağaç eğilmez, gerilmiş yay bağlanmaz. Bu atasözü faydalı olduğu sınırların ötesine geçen ve ne kadar arzulanırsa arzulan- sını artık eski haline dönemeyecek herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır.

egilgēn.

bu butaq ol egilgēn: Bu dal süreklî eğilir.

egin. Omuz.

egin. Eni bir buçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bir bez. *Suvārlar* ticari mal olarak buna sahiptir.

egir. Havlıcan; kökleri karın ağrısını geçirmek için kullanılan bir bitki.

Şu atasözünde de geçer,

egir bolsa er ölmēs: Eğer adam havlıcan köküne sahipse karın ağrısından ölmez - çünkü kökü kullanır ve iyileşir. Bu atasözü söz konusu şeye gereksinim duyulmadan önce onu hazır etmeyi öğütlemek için kullanılır.

egirdi.

beg kend egirdi: Bey kenti kuşattı.

urāgut yip egirdi: Kadın ip eğirdi.

sūw kemīni egirdi: Su gemiyi döndürdü; *ol meni İşqa egirdi:* O, beni o şeye yönlendirdi.

egirēr, egirmēk.

egirgēn.

bu eşlēr ol telim yip egirgēn: Bu kadın çok ip eğirir.

egirsēdi.

er egirsēdi: Adam kanñ ağnsını geçirmek için ihtiyaı olan havlıcan kōkünü istedi.

urāgut yıp egirsēdi: Kadın ip eğirmeyi arzuladı ve buna niyetlendi.

bēg kend egirsēdi: Bey kaleyi kuşatmak istedi.

egirsēr, egirsēmēk.

egirtti.

ol künġke yıp egirtti: O, hizmetçisi olan geñ kıza ip eğirtti. Bir kaleyi zaptetmek için çevresinin kuşatılmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

egirtūr, egirtmek.

eġiř. Anıtmak için eritilen herhangi bir rıaden filizinden geriye kalan pislik.**egişdi.**

ol mañġa ōġēn eġiřdi: O bana ōġēni bükmekte yardım etti. Bu konuda inatlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

egiřūr, eġiřmēk.

egit. Nazar deġmesinden ve kem gözlerden sakınmak için bebeklerin yüzüne sürü-

len bir ilaç. Bazı şifalı otlar ve benzer şeylerin safranla karıştırılmasıyla yapılır.

egme. Evin kemeri.**egri.** Eğri; bükük ya da kıvrık olan herhangi bir şey. şu atasözünde de geçer,

ylān kendū eġriřin bilmēs teġē böynün egri tēr: Yılan kendi eġrisini bilmez, devenin boynuna eġri der. Bu atasözü aynı aybın kendisinde de olmasına bakmayıp başka birini bu ayıp nedeniyle kınayan kimse için söylenir.

egrik. Dokuma ipi.**egrildi.**

kend egrildi: Kent kuşatıldı.

yıp egrildi: İp eġrildi.

egrilūr, egrilmēk.

egrim. Girdap [?]; suyun toplandıġı yer.**egrimlendi.**

sūw egrimlendi: Su [toplandıġı yerde] kabarak, köpüklenerek döndü.

egrimlenūr, egrimlenmēk.

egrindi.

urāgut yıp egrindi: Kadın kendisi için ip eġirdi – aynı zamanda “Kadın kendisi için ip eġirmiş gibi göründü, ama bunu gerekleştirmedii” demek için de bu sözcük kullanılır.

egrinūr, egrinmēk.

egrişti.

ol bēġke kend eġriřti: O, kenti kuşatmakta beye yardım etti.

qīz anāsi birle yıp egrīšti: Kız, ip eğirme işinde annesiyle inatlaştı. Bu işte yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

egrişūr, egrīshmēk.

egsēdim.

men butaq egsēdim: Ben dalı [başka bir şeyi de olabilir] eğmeyi arzuladım ve buna niyetlendim.

egsēr mēn, egsēmēk.

egsūdi.

egsūdi nenġ: Nesne eksildi.

egsūr, egsūmēk.

egsūk. Eksik; bir şeyin kusurlu, aksak, bozuk olan hali.

egsūk yarmāq: Eksik para.

egtürdi.

ol çögēn egtürdi: O, çögēn'in bükülmesini emretti. Eğilen, bükülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

egtürūr, egtürmēk.

ekdi.

ol tarıġ ekdi: O, tohum ekti (topraġa tohum serpti). Bir şeyin üzerine toz halinde herhangi bir madde ya da ilaç serpmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır

ekēr, ekmēk.

eke. Yaşça büyük kız kardeş. *Oguzlar* buna eze der [bkz. eçe, eze].

ekeç. "Halkın kız kardeşi"ymiş ("*uhtū'l-qavm*") gibi bilgece davranan küçük kız çocuġu. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir.

ekek.

ekek ešlēr: Para karşılığı başkalarıyla cinsel ilişkiye giren kimse [bu örnekte kadın].

ekeklēdi.

urāġutnı ekeklēdi: Adam kadına sözle saldırdı ve ona fahişe dedi.

ekeklēr, ekeklēmēk.

ekeklik. Kadının hafifmeşrepliġi, utanmazlıġı.

ekēlēdi.

ol anı ekēlēdi: O, onu büyük kız kardeşi olarak çağırdı.

ekēlēr, ekēlēmēk.

ekildi.

tarıġ ekildi: Tohum ekildi (serpildi).

Bir şeyin üzerine serpilene başka herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ekilūr, ekilmēk.

ekim.

bîr ekim yêr: Bir seferde ekilecek büyüklükte olan yer.

ekin. Ekilmiş toprak (Oguz lehçesi).

ekinç. Herhangi bir şey sayılırken ikinci olan.

ekinç.

ekinç nêng: Bir şeyin ikincisi.

ekindi.

ekindi tarıg: Ekilmiş tohum.

ekindi.

ol ôziñge tarıg ekindi: O kendisi için, kendi başına tohum ekti.

ekinür, ekinmêk.

ekindi.

ekindi nêng: (Bir şey sayılırken) ikinci öge.

ekindi. İkinci namazı vakti.

ekirçgün.

ekirçgün iş: Yapılması ya da yapılmadan bırakılması konusunda tereddüt edilen iş.

könğlüm ekirçgün boldı: Kalbim yapma ya da yapmama konusunda ikircikte kaldı.

ekişdi.

ol manğa tarıg ekişdi: O, bana tohum ekmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

ekişür, ekişmêk.

ekitti.

ol tarıg ekitti: O, tohumu ektirdi.

Biri tarafından serpilene toz halindeki herhangi bir maddeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ekitür, ekitmêk.

ekki. "İki" sayısı.

ekkiç.

ekkiç oglân: İkizler.

ekşiç. Ekşi olan herhangi bir şey, örneğin ekşi nar.

ektürdi.

ol tarıg ektürdi: O, tohumun ekilmesini emretti. Toz halindeki herhangi bir maddenin serpilmesini emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ektürür, ektürmêk.

ël. İl; ülke.

bêg ëli: Beyin buyruğu altındaki ülke.

el. Avlu, açıklık.

qapug eli: Kapı önündeki boşluk, avlu.

el. Atları anlatmak için kullanılır, çünkü atlar *Türklerin* kanatları gibidir. Seyisler el başı olarak çağırılır, bunun tam çevirisi "ülkenin ya da ün başı"dır, ancak atlara bakan kişi anlamına gelir.

el. İki hakan arasındaki barış durumu.

ekki beg birle el boldı: İki bey birbiriyle barıştı.

el kişi. Kötü, aşağılık kişi.

el quş. Akbaba.

eldri. bkz. elri.

ele. "Yavaş" anlamına gelen bir ilgeç.

ele ele: Yavaş, yavaş. Bu sözcüğe -gil eki eklenerek *elēgil* de denir.

eletti.

ol qāgūn ewke eletti: O, evine kavun [başka bir şey de olabilir] getirdi.

eletür, eletmek.

elgēdi.

ol ün elgēdi: O, un [başka bir şey de olabilir]eledi.

elgēr, elgēmek.

elgeldi.

ün elgeldi: Un [başka bir şey de olabilir] elendi.

elgelür, elgelmek.

elgendi.

urāgut ün elgendi: Kadın kendisi için uneledi.

elgenür, elgenmek.

elgeşti.

ol anğar ün elgeşti: O, ona onu eleme işinde yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

elgeşür, elgeşmek.

elgetti.

ol ün elgetti: O, unu eledi.

elgetür, elgetmek.

elig. El.

Oğuzlar dışındaki *Türkler* *önğ elig*: sağ el der, yalnızca *Oğuzlar* buna *säg elig* der.

Bütün Türkler sol ele *söl elig* der.

eliglik. Eldiven.

elimga. Hakanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan kâtip.

eliqti.

er eliqti: Adam aşıklık ve ahlaksızdı.

bāş eliqti: Yara iltihaplandı. Âdet gören ya da loğusa kadınların veya dinen kirlenmiş (*cenâbet*) kimselerin bakışının nazarıyla bozulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

eliqār, eliqmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaralanmış ve bedeni gittikçe soğumakta olan bir adamı anlatıyor)

<i>bāş anıg eliqti</i>	Onun yarası irinlendi
<i>qānı yüzüp turuqtı</i>	Kanı fişkıncasına gani gani aktı
<i>bālig bolup tağıqtı</i>	Yaralı olmasına karşın dāğa tirmanabildi
<i>amdı anı kım yetēr</i>	Şimdi ona kim yetişir

elke bulāq. Bir Türk kavmi.

ellig.

ellig yarmāq: Elli para [bu miktarda başka bir şey de olabilir].

elri. Oğlak derisi. Yazaç artırımıyla eldri de denir.

elūk. Alay (*istihza*).

elüklēdi.

ol anı elüklēdi: O, onunla alay etti ve dalga geçti.

elüklēr, elüklēmēk. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>tañğut sūsin uşıklēdi</i>	(Düşman) Tañğut askerlerinin üzerine gece, keskin soğuk hakimken saldırdı (bu nedenle zafere ulaşamadı)
<i>kişi işin elüklēdi</i>	(Sonra) onlar onunla (düşmanla) alay ettiler
<i>erin atın beleglēdi</i>	(Ta ki) atlarını ve askerlerini sunana kadar
<i>bulun bölup başı tıgđı</i>	Çektiği sıkıntı nedeniyle başı öne eğildi (yani tutsak alındı ve yüzünü gizledi)

em. İlaç. Buradan hareketle büyücü hekime *emçi* denir.

em sām. İlaç. sām sözcüğü tek başına kullanılmaz, yalnızca böylesi bir ikilemede anlamlı olur.

emdi.

heñç anāsın emdi: Bebek annesinin memesini emdi. Meme emen herhangi bir hayvanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

emēr, emmēk.

emgēdi.

er emgēdi: Adam sıkıntılar ve zorluklarla boğuştu [emek harcadı].

emgēr, emgēmēk.

emgek. Zorluk [ve bunu aşmak için harcanan çaba anlamında emek]. Şu atasözünde de geçer,

emgek eginde qalmās: Zorluklar yoksunların ve eziyet çekenlerin omuzlarına yüklenmiş kalmaz. Bu atasözü Cenab-ı Hakk'ın ayetine benzer: "Evet, her güçlükle beraber bir kolaylık vardır" [K. 94 :6] – [inne maa'l-usri yusra].

(Sevgilisinin hayalini anlatıyor)

aydı senig üdü Dedim: nasıl geçtin

emgek telim idü O çetin dağ yollarını

yumşar çatıg üdü Dedi: senin için katlandığım zorlukları görüp dağlar önümde eridi

könglüm sanğa yügrük (Böylece) gönlüm sana doğru koşuyor

emgeklendi.

ol bu işig emgeklendi: O, bu işi zahmetli olarak gördü.

emgeklenür, emgeklenmêk.

emgendi.

ol bu işta telim emgendi: O adam çok zahmet çekerek bu işin üstesinden geldi. Bundan hareketle *xân qarşıqa emgendi:* Hakan saraya ulaştı denir. Bu, hakanın zorlu bir yolculuk geçirdiği ve saraya böylece ulaştığını anlatmak için kullanılan bir sözcüktür. Bu kullanım aşırı saygıyı hak eden beyler ve soylular için de geçerlidir. *Oguzlar* sözcüğün bu kullanım biçimini bilmez.

emgenür, emgenmêk.

emgeşti.

bu işta bōy emgeşti: İnsanlar bu meselede birbirlerini iyice yordu.

emgeşür, emgeşmêk.

emgetti.

ol anı emgetti: O, onu yordu, usandırdı.

emgetür, emgetmêk.

emig. Meme, göğüs. Erkek memesi de bu şekilde adlandırılır.

emiglēdi.

uragütü emiglēdi: Adam kansının göğsüne vurdu.

emiglēr, emiglēmêk.

emiglig.

emiglig eşlēr: Emziren kadın. Şu atasözünde de geçer,

emiglig urāgut küsēgçi bolür: Emziren kadının iştahı açık olur – dolayısıyla ona uygun olan ne verirse alır.

emik.

emik kün: ılık gün. Benzer bir şekilde soğuduktan sonra tekrar ısınmaya başlayan,

ancak sıcaklığı hâlâ yeterince güçlü olmayan herhangi bir şeye de *emik* denir.

emirçege. Kıkırdak.

emitti.

tām emitti: Duvar (başka bir şey de olabilir) neredeyse yıkılacak kadar eğildi - eğileyazdı.

kōnglūm aṅgar emitti: Gönlüm ona meylettii.

emitūr, emitmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbahan anlatıyor)

qulān tūkhēl qomitti

(Bahar) yaban eşeklerini ve dağ keçilerini coşturdu

arqār suqaq yomitti

Erkek ve dişi ceylanlar bir araya toplandı

yaylāg tapa emitti

Yaylaya doğru meyletttiler

tizgin turup şekrişūr

Sıra halinde gidiyor (neşeyle) zıplıyorlar

emlëdim.

men anı emlëdim: Ben onu ilaçla tedavi ettim.

emlër men, emlēmēk.

emleldi.

iglig emleldi: Hasta olan kimse tedavi edildi.

emlelür, emlelmēk.

emlendi.

er emlendi: Adam kendi kendine (ilaç olarak) tedavi uyguladı.

emlenür, emlenmēk.

emleşdiler.

bālıglār emleşdiler: Yaralılar birbirini tedavi etti.

emleşürlër, emleşmēk.

emlettim.

men anı emlettim: Ben onu ilaçla tedavi ettirdim.

emletür, emletmēk.

emrīdi.

menig yënim emrīdi: Vücudum kaşındı.

emrīr, emrīmēk.

emrişti.

etim barça emrişti: (Uyuz ya da başka bir şey nedeniyle) vücudum kaşındı.

emrişūr, emrişmēk.

emritti.

qaşınmāq menig yënim emritti: Kaşınmak bütün vücudumun gıdıklanmasına, ürpermesine

neden oldu. Bu sözcük, bir kimsenin koltukaltının ya da boynunun kaşınması nedeniyle bütün vücudunun gıdıklanması, tüylerinin diken diken olması ve onun gülmeye başlaması durumunu anlatmak için kullanılır.

emritür, emritmêk.

emsēdi.

kenç anāsın emsēdi: Çocuk annesinin memesini emmek istedi ve buna niyetlendi.

emsēr, emsemêk.

emüzdi.

urāgut oğlınğa sūt emüzdi: Kadın oğluna süt emzirdi.

emzür, emüzmêk.

ēn.

ēn yēr: Aşağıya doğru eğimli yer; *ēn yoq:* Bir iniş ya da yokuş.

ēn. En; herhangi bir şeyin genişliği.

bu böz ēni neçe: Bu bezin eni ne kadar?

ēnç. Memnun, dingin. Nitekim *könğül ēnçmü:* İçin rahat mı, memnun musun? denir.

ēnç kend. *el-Mukanna*'nın (Allah'ın gazabı üzerine olsun) halkına ait bir kent; şimdi harap durumdadır.

ençikti.

er ençikti: (Üzerine soğuk su döküldüğü için) adam bilincini yitirdi, sarsıldı ve bir köşeye büzüştü.

ençihêr, ençikmêk.

endek. Çatı, dam (Oguz lehçesi).

endi.

ol tāgdın qodı endi: O, dağdan [başka bir yerden de olabilir] aşağı indi. *nun* (n) *lām*'dan (l) dönüşmüştür [il-]. Tıpkı Arapçadaki *racul şatnu'l-asābi'* ve *şatluhu* ("hoyrat parmaklara sahip olan kimse") ya da *kabnu'd-dalv* ve *kabluhu* ("deri kabın kıvrımı") ifadelerinde olduğu gibi.

endik.

endik er: Safdil adam. Şu atasözünde de geçer,

endik üme ewligni ağırlâr: Şaşkın konuk ev sahibini ağırlar. Bu aslında konuğun ağırlanması gerektiği anlamına gelir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Belanın örtüsünü kılıcımızla kaldıralım diyor ve devam ediyor)

endik kişi tētilsün (Öyle ki) şaşkın kişi ayılsın

ēl törü ētilsün Ülkeye refah yayılsın

toqlu bōri yētilsün Kurt kuzuyla birlikte güdülsün

qağgu yeıme sawulsün Kaygı bizi terk etsin

endürdi. bkz. ıldurdi.

eᅅdi.

ol qōym eᅅdi: O, koyununun kulağına işaret koydu.

eᅅer, eᅅemēk.

eᅅetti.

ol qōym eᅅetti: O, koyununun kulağından işaretlenmesini emretti.

eᅅetūr, eᅅetmēk.

eᅅiřdi.

ol menig birle tādın eᅅiřdi: O, benimle dağdan inme konusunda yanştı.

eᅅiřūr, eᅅiřmāq.

eᅅsēdi.

ar kūtūdın eᅅsēdi: Adam çatıdan [bařka bir yerden de olabilir] inmeyi arzuladı.

eᅅsēr, eᅅsēmēk – nun (n) lām'dan (l) dōnūřmūřtūr [ilsa-].

enūç. Katarakt.**enūçlēdi.**

otāçı kōzūg enūçlēdi: Hekim kataraktlı gözū tedavi etti.

enūçlēr, enūçlēmēk.

enūçlendi.

anıg kōzi enūçlendi: Onun gözünde katarakt oldu.

enūçlenūr, enūçlenmēk.

enūk. Aslan yavrusu. Sırtlan, kurt ve kōpek yavrularına da enūk denir.**enūk.**

kiritlik enūki: Kildin diřleri.

enūklēdi.

it enūklēdi: Kōpek yavruladı (enikledi); *arslān enūklēdi:* Aslan yavruladı.

enūklēr, enūklēmēk.

enūklendi.

it enūklendi: Kōpek, enik sahibi oldu.

enūklenūr, enūklenmēk.

enūklüg.

enūklüg arslān: Yavruları olan aslan.

eᅅg. Yanak.

qızıl eᅅg: Kırmızı yanak.

eᅅgdi.

er eᅅgdi: Adam şaşırdı.

eᅅgēr, eᅅgmēk.

eñgek. Ağzın iki yanında bulunan çene kemikleri.

eñgek. Kadınların peçelerini bağlamakta kullandıkları ip.

eñges.

eñges kişi: Sanki yabancıymış gibi sağına soluna bakınan adam.

eñglik. Allık – kadınların yanaklarına sürdükleri kırmızı boya.

eñgtürdi.

erni eñgtürdi: O, adamın bu konu hakkında kafasını kaşıtırdı.

eñgtürür, eñgtürmek.

ep. Bir pekiştirme ve vurgulama ilgeci. Bir şeyin güzelliğini, iyiliğini pekiştirerek söylemek için *ēp edgü nēñg*: Çok çok iyi bir şey denir.

epe. Anne (Qarluq Türkmênlerince). bkz. ebe.

epek. Bebeklerin "ekmek" demek için kullandıkları sözcük.

epmek. Ekmek (Yagma ve Tuxsı lehçelerinde, ayrıca *Oguzların* ve *Qıfçaqların* bazılarında). Böylesi bir değişimin [p ile t arasındaki değişim, *epmek*≈*etmek*] Arapçada da bir karşılığı vardır: *vav*'ın *be*'ye dönüşmesi. Bu dönüşüm eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle gerçekleşir; tıpkı yemin ederken söylenen *billahî vallahî tallahî* ("Allah hakkı için") sözünde *vav*'ın *te*'ye dönüşmesi gibi. Ancak bu kural Türkçede ender olarak uygulanır.

ēr. bkz. yēr ya da ir.

er. Erkek. Çoğulu *eren*'dir, ancak bu kullanım kuraldışıdır; çünkü çoğulluk göstergesi *-lar*'dır [-*ler*].

erdem. Erdem, terbiye. Şu atasözünde de geçer,

erdem başı tîl: Erdemin başı dil - iyi konuşmayı bilen kişi saygı görür.

erdi.

ol andag erdi: O öyle oldu - o öyleydi.

erür, ermek.

ērdi.

er ērdi: Adam yalnızdı - bir yoldaştan yoksundu.

ol tām ērdi: O duvarda [başka bir yerde de olabilir] bir gedik açtı.

ērēr, ērmek.

erdini. Emsalsiz bir inci. Kadınlara yönelik olan *ertini özük*: bu emsalsiz inci gibi emsalsiz bir vücudu olan kadın sözü buradan hareketle kullanılır - *dal* (*d*) benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur; tıpkı [Arapçadaki] kök-biçimi *muğtakir* ("hatırlama") olan *muddakir* sözcüğü gibi. Burada da *dal* ile *te* arasında benzeşim ilişkisi söz konusudur.

ērēj (?). bkz. erinç.

eren.

eren tüz: Terazi (*mîzân*) Takımıydı. Aynı zamanda bir burç adıdır.

eren. Erkekler – kuraldışı bir çoğul [bkz. er].

eretti.

oglan eretti: Çocuk erginleşti - bir erkek olarak kabul edildi. Bunun kök-biçimi *ereğti* dir ve [dişsiller, yani *t* ya da *d*] benzeşime maruz kalmıştır; tıpkı [Arapçadaki] *ed-dıkr* (“hatırlama”) ifadesinden gelen *muđđakır* (“hatırlayan kimse”) sözcüğünde meydana gelen benzeşim gibi.

ereğür, eređmêk.

ergürdi.

ol yağ ergürdi: O, yağ [başka bir şeyi de olabilir] eritti.

ergürür, ergürmêk.

ergürdi.

(ol) aşqa ergürdi: O, ortadan kalkmadan önce yemeğe yetişti. Herhangi bir şeye tam gittiği sırada yetişmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ergürür, ergürmêk.

ergüz.

ergüz sūw: Bahann başında buzların erimesi sonucu oluşan su. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>yāy yarūban ergüzi</i>	Bahann şafağı söktü
<i>aqtı aqın munduzı</i>	Kar sulan ve coşkun seller aktı
<i>tugdı yaruq yulduzı</i>	Panıklayan yıldız doğdu
<i>tingla sōzüm külgūsüz</i>	(Şaşırtıcı olsalar da) sözlerimi gülmeden dinle

erig.

erig nēng: Yağ ya da yağa benzeyen, eriyen herhangi bir şey - [benzer bir şekilde] donduktan sonra eriyen herhangi bir şey.

erig.

erig yılqı: Ceval, etkileyici hayvan. Buradan hareketle *erig at*: görkemli at denir. Oguzlar bu sözcüğü bilmez.

eriglik. Hayvanın çevikliği, canlılığı.

ērildi.

er ērildi sarıldı: Adam keder ve pişmanlıkla sarsıldı.

erlür, erilmêk.

ērildi.

tām ērildi: Duvarda [başka bir yerde de olabilir] bir gedik açıldı.

erilür, erilmêk.

Buradan hareketle *ay ērildi*: (ayın sonu yaklaştıkça) ay giderek küçülmeye başladı denir.

erin. Dudak.

erinç. "Belki de" anlamına gelen bir ilgeç.

ol keldi erinç: Belki de o geldi.

erinç. "Belki de" anlamına gelen bir ilgeç.

ol bardı erinç: Belki de o (gideceği yere) vardı. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır -çn]

erinç. Huzur, rahatlık, mutluluk. Bazı lehçelerde iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j), eşej biçiminde söylenir.

erinç (eşej [?]). Rahatlık, mutluluk. Bazı lehçelerde iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j), eşej biçiminde söylenir. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır -çn]

erindi.

er işqa erindi: Adam, kendisi için sıkıcı olan o işi yapmaya üşendi.

erinür, erinmêk.

erk. Yetki, bir şeyi yapabilme kudreti.

erkeç. Dalga.

sūw erkeçlendi: Su dalgalandı.

erkeç. Erkek keçi. Şu atasözünde de geçer,

erkeç eti em bolür, eçkü eti yel bolür: Erkek keçinin eti tedavi edicidir, dişi keçinin eti midede gaz yapar.

erkeçlendi.

sūw erkeçlendi: Su dalgalandı.

erkeçlenür, erkeçlenmêk.

erkek. Bütün hayvanların erkeği.

erkek taqāgu: Horoz.

erkekledi.

sūw erkekledi: Su dalgalandı.

anıg yēni erkekledi: Onun tüyleri ürperdi.

erkeklenür, erkeklenmêk. Birinin erkeklik taslamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

erken. "İken" anlamına gelen bir ilgeç; açık olarak belirtilmemiş bir zamanda – filan zamanda– gerçekleşen bir eylemi anlatırken kullanılır.

ol kelür erken kördüm: O gelirken gördüm.

erki. Kuşku belirten bir ilgeç.

ol kelir mü erki: O gelir mi ki? - O geliyor mu, gelmiyor mu? Bu ilgeç soru ekinin yerini alır.

erlendi.

urāgut erlendi: Kadın evlendi.

erlenür, erlenmêk.

erleşdi.

olâr êkki erleşdi: Onlar birbirleriyle erkeklik konusunda yarıştı.

erleşür, erleşmêk.

erlik. Erkeklik.**ermegü.** Tembel, miskin. Şu atasözünde de geçer,

ermegüke bulut yük bolür: Miskin kişiye bulut (bulutun gölgesi) bile yük olur.

ernek. Parmak; *erñgek*'in değişik sesletimi.**erñgek.** Parmak. Şu atasözünde de geçer,

bêş erñgek tüz ermês: Beş parmak birbirine denk değildir – benzer bir şekilde insanlarda birbirinden farklıdır.

erñgên.

erñgên er: Bekar erkek. Şu atasözünde de geçer,

erñgênke ellig qarı bözün üm tükemês: (Yabancı biri ona bunu dikmeyeceği için) eli arşın bezden bile bekar erkeğe pantolon çıkmaz. Bu atasözü birine evlenmesini öğütlemek için kullanılır.

erñgeyü. Altı parmağı olan adam.**erñgeyü.** Çok kısa boylu adam – boyu neredeyse iki arşın olan adam.**ersek.**

ersek eşlêr: Fahişe. Şu atasözünde de geçer,

ersek erke tegmês êwek ewke tegmês: Aceleci fahişe erkek bulamaz (çünkü bu işte aşın telaşı olması niyete uygun değildir; benzer bir biçimde) acele eden adam eve varamaz (çünkü hızlı sürdüğü binek hayvanı bir süre sonra yorgun düşer). Bu ikinci durum, Peygamberimizin, "Bineği ötüncce yolcu çaresiz kaldı, ne gideceği yere varabildi ne de artık hayvanı sağdı" kıssasıyla örtüşmektedir. Yukarıdaki atasözü acelecilikten uzak durmayı öğütlemek için kullanılır.

erseklendi.

eşlêr erseklendi: Kadın ihtiraslı bir biçimde bir erkeği arzuladı.

erseklenür, erseklenmêk.

ersindi.

oğul ersindi: Çocuk erkeklik sergiledi.

ersinür, ersinmêk.

ersü. Süfli, ahlaksız (Oguz lehçesi).**erte.** Sabahın körü.

ertelēdi.

er ışqa ertelēdi: Adam iş için erken kalktı.

ertelēr, ertelēmēk.

ertik. İşlek yol.

ertiş. Yemek bozkırlarında bulunan bir nehrin adı [Irtiş]. Pek çok kola sahip olan bu nehir bir göle akar; *ertiş suwı* olarak anılır. Bu ad *ertiş*: bir yerden bir yere geçen ken hangimizin daha güçlü olduğunu belirlemek için benimle boy ölçüş kökünden türemiştir.

ertişti.

ol meniğ birle arslāndan ertişti: O, aslanın [korkutucu başka bir şey de olabilir] yanından geçme konusunda benle boy ölçüştü.

ertişür, ertişmēk.

ertti.

ödleg ertti: Zaman geçti.

er ewinden ertti: Adam evinin yanından geçip gitti. Herhangi bir yerin yanından geçmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ertēr, ertmēk.

ertürdi.

anıg yāzuqın ertürdi: O, günahını bağışlattı.

anıg işin ertürdi: O, işini olanaklı kıldı - kabul ettirdi. Bir şeyin belli bir yerden geçmesine izin verilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ertürür, ertürmēk.

ertüt. Beyin ya da başka bir soylunun huzurunda sunulan at ya da benzeri bir hediye; sonraları tüm hediyeler bu şekilde adlandırılır oldu.

erüdi.

yāğ erüdi: Yağ [başka bir şey de olabilir] eridi.

erür, erümēk.

erük. Şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel bir ifade.

Sıfatlar aracılığıyla birbirlerinden ayrılırlar. Nitekim *tülüg erük:* şeftali [tüyü -],

sāng erük: kayısı [sarı -] ve *qara erük:* erik [siyah -] denir.

erük. Deri sepilemeye yarayan her şey.

teri erüklēdi: Deriyi sepiledi.

erük. Duvar ya da duvara benzer şeylerin üzerindeki gedik veya çatlak. Şu atasözünde de geçer,

künde erük yōq, bēgde qıyıq yōq: Güneşte çatlak yoktur, tıpkı beyde verdiği sözden dönme huyu olmadığı gibi. Bu atasözü beylere vaatlerini yerine getirmelerini öğütlemek için kullanılır.

erüklēdi.

teri erüklēdi: O deriyi sepiledi.

erüklēr, erüklēmēk.

erüklendi.

yıgâç erüklendi: Ağaçlar meyveye durup Şeftali, kayısı ve erik doldu.

erüklēnūr, erüklēnmēk.

erüklük. Eriklik; Şeftali bahçesi.**erüksēdi.**

er erüksēdi: Adamın canı Şeftali [kayısı ya da erik de olabilir] istedi.

erüksēr, erüksēmēk.

erüşdi.

yâg erüşdi: Yağ [başka bir Şey de olabilir] tamamen eridi.

erüşūr, erüşmēk.

erütüti.

ol yâg erütüti: O yağ [başka bir Şeyi de olabilir] eritti.

erütūr, erütēmēk.

es. Yırtıcı hayvanların avı olan hayvan.**esdi.**

ol yışıg esdi: O, ipi [başka bir Şeyi de olabilir] gerdi.

esēr, esmēk.

esdi.

esin esdi: Hafif ve tatlı bir rüzgâr esti.

tarıg esdi: O, buğdayı [başka bir Şeyi de olabilir] savurarak taneleri kabuğundan ayırdı. Rüzgâr

esip tozu toprağı havalandırđında da bu sözcüğe başvurulur. Bu sözcük hem

geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılabilir.

esen. Herhangi bir Şeyin sağlıklı ve iyi durumda olması (*sâlim*).

esen mü sen: İyi misin?

Bu sözcük, *esende ĕwek yōq:* Esenlikte acele olmaz atasözünde olduğı gibi "esenlik

(*selâmet*)" anlamında da kullanılabilir. Bu atasözü birine sakın ve yavaş hareket

etmesini öğütlemek için söylenir.

esenlēdi.

ol manğa esenlēdi: O beni selamladı ve elimi sıktı.

esenlēr, esenlēmēk.

esgü. Harman savurma işinde kullanılan sepet.**esik.**

esik yēr: Uzaayıp giden bozkırlara sahip bir ülke.

esildi.

yığıg esildi: İp [başka bir şey de olabilir] gerildi. İpi başka biri gerse de bu sözcük kullanılır.

esilür, esilmek.

esilgên.

bu yıp ol esilgên: Bu olabildiğince gerilen bir iptir.

esin. Esinti, hafif bir rüzgâr.

esindi.

at esindi: At kaçmak için ipi zorladı, onu gerdi ve neredeyse koparıyordu.

esirgêdi.

ol esirgêdi nêngni: O, bir şeyin kaybı nedeniyle üzüntü duydu.

esirgêr, esirgêmek.

esirgendi.

er tawârîngâ esirgendi: Adam servetini kaybettiği için kederlendi.

esirgenür, esirgenmek.

esişdi.

ol manğa yıp esişdi: O, bana ipi çekmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

esişür, esişmek.

esitti.

ol uruqnı esitti: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdirtti.

esitür, esitmek.

êşiz. Yaramaz, ele avuca sığmaz çocuk.

êşizlendi.

oglan êşizlendi: Çocuk yaramazlaştı.

êşizlenür, êşizlenmek.

êşizlik. Kötülük.

eski. Eski, yıpranmış herhangi bir şey.

eski tön: Lime lime olmuş giysi.

eskirdi.

tön eskirdi: Giysi [başka bir şey de olabilir] eskidi.

eskirür, eskirmek.

esnêdi.

esin esnêdi: Hafif bir rüzgâr esti.

er esnêdi: Adam esnedi.

esnêr, esnêmek.

esnetti.

tenğri esin esnetti: Cenabı Hak rüzgâr estirdi.

yêk anı esnetti: Şeytan onu esnetti.

esnetür, esnetmêk.

eşri. Kaplan.

eşri yışig: Siyah ve beyaz iplikçiklerden oluşan ip. Benzer bir biçimde, iki renkli olan herhangi bir şey, kaplanın renginden hareketle eşri olarak adlandırılır.

eşrîlêdi.

ol kiğizni eşrîlêdi: O, keçenin üzerine kaplan derisi deseni işledi.

eşrîlêr, eşrîlêmek.

esrük. Sarhoş.**eşsiz.**

eşsiz kişi: Yüzsüz, arsız, hain, utanmaz adam. *sin*'in katmerlenmesi pekiştirme içindir.

eşsiz. Bir kaybın arkasından üzülmeyi belirten sözcük. Arapçadaki *ya esefa* ("Yazık!") ifadesine benzer.

eşsiz anıg yigîtliki: Yazık onun gençliğine!

estürdi.

uruq estürdi: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdirtti.

ol qawıq estürdi: O, harmanın savrulup dannın kepekten ayrılmasını emretti. Savrulup ayrıştıran her tahıl için bu sözcük kullanılır.

estürür, estürmêk

esürtti.

süçig anı esürtti: Şarap onu sarhoş etti.

esürtür, esürtmêk.

eş. Arkadaş, yoldaş. Samimi tavırları olan kimseye eşlig denir. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>anıg işin keçürdüm</i>	(Onu öldürerek) bu işe bir son verdim
<i>eşin yeme qaçürdüm</i>	Arkadaşının aceleyle kaçmasına neden oldum
<i>ölüm ötin içürdüm</i>	Ona içmesi için ölüm iksirini sundum
<i>ıçtı bolup yüzi turı</i>	Yüzünü buruşturarak bunu içti (ona ölümü tattırdım)

eşdi.

ol qayırmı eşdi: O, kumu boşalttı. Unu çuval ya da çuvala benzer bir şeye koymayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

atlıg eşdi: Atlı tıns gitti [dörtnele sürdü].

eşiç qayna eşdi: Kaynayan güğüm taşı.

eşer, eşmek.

eşgek. Eşek. İki lehçesel değişik sesletimden biri; diğeri eşyek'tir. *ye* (y), katmerlenmiş yazaçlardan birinden dönüşür. Bu tür bir değişime Arapçada da müsaade edilir; örneğin *tegadda'l-bâzi* ifadesi –kök-biçimi *tegaddadi*'dir (“şahin aniden saldırdı”)– ya da Rabbin şu ayetlerinde: *sümme zehebe ile ehlihi yetemetta'* (“Sonra çalım satarak ailesine gitti” [K. 75:33]) – kök-biçim *yetemettatu*'dur; ve *gad hâbe men dessâhâ* (“(Yaratıklara taparak) Onu alçaltan da ziyana uğramıştır” [K. 91:10]) – kök-biçim *dessasaha*.

eşgeklendi.

er eşgeklendi: Adam bir eşek sahibi oldu. İki değişik sesletimden biri.

eşgeklenür, eşgeklenmêk.

eşgûti. İpekli cinsinden süslü ve işlemeli bir Çin kumaşı.

eşiç. Tencere, güğüm. Şu atasözünde de geçer,

eşiç ayür tûpüm altûn, qamıç ayür men qanda men: Tencere der dibim altın, kepçe der “ben neredeyim?” Bu atasözü kendisini çok iyi tanıyan birinin yanında gerçek olmayan şeyler söyleyerek böbürlenlen kişiyi anlatmak için kullanılır.

eşiçlendi.

er eşiçlendi: Adam bir tencere kazandı.

eşiçlenür, eşiçlenmêk.

eşiklik.

eşiklik yığâç: Kapiya eşik yapmak için kullanılacak tahta parçası [başka bir şey de olabilir].

eşildi.

qum eşildi: Kum [başka bir şey de olabilir] boşaltıldı.

eşilür, eşilmêk.

eşilêr. bkz. eşlêr.

eşilgên.

bu qayır ol eşilgên: Bu her zaman kolayca akan bir kumdur.

eşişdi.

ol manîga toprâq eşişdi: O, bana toprağı [çuvala] doldurmakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

eşişür, eşişmêk.

eşitti.

qulaq eşitse kõngül bilir, kôz kôrse üdig kelîr: Kulak (sözlen) işitirse gönül (bunlan) bilir, göz (sev-gilîyi) görünce arzu uyanır.

eşkin.

eşkin topraq: Akıp giden toprak (ya da kum). “Uzun yolu hızla giden atlı haberci”yi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

eşkin. Dörtmala gitmek. Buradan hareketle *eşkinçi*: atı haberci denir.

eşler. Kadın. Kök-biçimi *eşilër*: soylu kadınlar'dır.

Sözcük çok sık kullanıldığı için hafifletme amacıyla *ye* (i) düşmüştür. Bu, tekil anlamda kullanılan aslında çoğul bir sözcüktür. Bu adın verilmesine ilişkin uzun bir hikâye vardır.

eşildi.

bu söz eşildi: Bu sözler [başka bir şey de olabilir] işitildi.

eşilür, eşilmek.

eştürdi.

ol manğa edgü söz eştürdi: O, benim iyi sözleri işitmeme izin verdi. Kök-biçimi katmerlenmiş *te*'yle (t), *eştürdi* dir.

eştürür, eştürmek.

eştürdi.

ol qum eştürdi: O, toprağın (bir yere) boşatılmasını emretti. Çuvala un koyulmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

eştürür, eştürmek.

eşüdi.

ol anğar yogurqân eşüdi: O, onun üstüne yorgan örttü. Herhangi bir şeyin üzerinin örtülmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

eşür, eşümek.

eşük. Yatak örtüsü.

eşük. Bir bey ya da hakan öldüğü zaman, ona duyulan saygının bir işareti olarak mezarının üzerine örtülmesi için yollanan işlemeli kumaşa verilen ad. Bu kumaşlar daha sonra fakirler arasında paylaşılır.

eşüklük.

eşüklük barçın: eşük yapmak için kullanılan kumaş.

Böylesi bir kumaşa sahip olan kişiyi anlatmak için *kef* (k), titreşimli *kefe* (ince *kef - g*) dönüşür [*eşüklük*].

eşüldi.

anıg üze yogurqân eşüldi: Onun üzerine yorgan örtüldü.

eşülür, eşülmek.

eşütti.

ol manğa yogurqân eşütti: O, başka birine benim üzerime yorgan örtmesini emretti. Herhangi biri, başka birine, bir şeyi saklamasını emrettiğinde yine bu sözcük kullanılır.

eşütür, eşütmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir tutsağı anlatıyor)

ıdu bērip boşuttum

Özgürük verip onu bıraktım

tawār yülug taşuttum

(Bana fidye sundu ve ben) fidyeyi onun yerine taşıttım

eren esin eşüttüm

Adamların cesetlerinin örtülmesini (toprağa gömülmesini) emrettim

yükin barça özi çıgdi

Onların şefi (kendisine yardım edecek kimseyi bulamayarak) yükünü kendisi bohçaladı

eşyek. Eşek. eşgek bir değişik sesletimdir; ye'li biçim [eşyek] bozulmamıştır (*fasih*).

et. Et – *elifte işmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

et yēr: Yumuşak yer, yumuşak toprak.

etek. Etek.

eteklendi.

tön eteklendi: Giysiye etek yapıldı.

eteklenür, eteklenmêk.

eteklik (eteklig).

eteklik böz: Etek yapmak için kullanılan kumaş.

Eğer bir giysi özel olarak eteğiyle tanımlanıyorsa,

eteklig tön: etekli giysi denir.

etiç. Çocukların "ceviz oyunu"nda hedef olarak kullandıkları çukur.

etiçlik. "Ceviz oyunu"nda hedef olarak kullanılan çukurun açıldığı yer.

etikti.

oglan etikti: Bebek büyüdü, gelişti.

etihêr, etikmêk.

etil. Qıfçaq ülkesinde akan, Bulgâr denizine dökülen bir nehrin adı [Volga]; bir kolu

Rûs ülkesi boyunca akar gelir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

etil suwı aqa turür

Etil nehri akar durur

qaya tüpi qaqa turür

Kayaların dibini döver durur

balıq telim baqa turür

Balıklar bakar durur (çoğalmıştır)

kölinğ taqı köşerür

(Onun) taşmasıyla dolup taşan gölcükte

etilgên.

menig işim edgülükün etilgên ol: Benim işim hep iyilikle başanya ulaşır.

etlêdi.

ol qöyig etlêdi: O, koyunu kesti ve yemeklik et yaptı.

etlêr, etlêmêk.

etleldi.

qōy etleldi: Koyun kesildi ve yemeklik et yapıldı. Başka canlılar için de kullanılabilir.

etlelūr, etlelmēk.

etlendi.

oġul etlendi: Bebek büyüdü, gelişti. Zayıfken semiren, büyüyen her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

etlenūr, etlenmēk.

etleşdi.

alplār etleşdi: Savaşçılar göğüs göğüseye çarpıştı.

etleşūr, etleşmēk.

etletti.

ol qōy etletti: O, koyunu kestirip yemeklik et yaptırttı.

etletūr, etletmēk.

etlik. Et asmaya yarayan çengel. Kesilmek için hazırlanan koyuna da *etlik qōy*: etlik koyun denir.

etlig.

etlig kişi: Şişman kimseye.

Aynı zamanda ete sahip olan kimseye de *etlig kişi* denir. *kef* (*k*) yine titreşimli *kefe* (*g*) dönüşür. (Bu kitaptaki) niyetim bu türden bütün sıfatları belirtmek değil; ancak özel olarak belirtilmediği takdirde bilinemeyecek olanları vurgulamak istiyorum.

etmek. Ekmek.

etmeklendi.

er etmeklendi: Adamın ekmeği çoġaldı - adam zenginleşti.

etmeklenūr, etmeklenmēk.

Adlardan türemiş böylesi pek çok eylem vardır. Bu kullanımın Arapçada da benzerleri görülür, örneğin adamın çok fazla sütü olduğunu belirtmek için *elbene'r-racul* ["adam süt sahibi oldu"] denir ya da "çok fazla kâğıt şeridine sahip" anlamına gelecek biçimde *esha'* ["adam şeritlendi"] denir.

etrek. Görünüşü sağlıklı (al yanaklı) adam (Oġuz lehçesi).

etsēdi.

er etsēdi: Adamın canı et istedi.

etsēr, etsēmēk.

etsetti.

ol meni etsetti: O benim et istememe neden oldu.

etsētūr, etsetmēk.

etti.

tenğri menig işim etti: Cenabı Hak benim işimin başanya ulaşmasını sağladı.

ol yükünç etti: O namaz kıldı (Oguz lehçesi). *Oguzlar* yaptıkları herhangi bir şeyi etti: yaptı sözcüğüyle ifade ederler. Diğer *Türkler* bu amaçla kıldı sözcüğünü kullanırlar. Ancak [*Oguzlar* arasında] bu ikinci sözcük cinsel ilişkiyi anlatmak amacıyla kullanıldı için, kadınları utandırmamak amacını da güderek, [*Oguzlar*] bu sözcüğü sarf etmekten kaçınır ve diğerini kullanır.

eter, etmêk.

ettürdi.

ol menig işim ettürdi: O, benim meselem üzerinde karara varılmasını emretti.

ol etük ettürdi: O, çizmelerinin onanılmasını emretti. Başka şeyler için de kullanılır.

ettürür, ettürmêk.

etük. Çizme.

etüklendi.

er etüklendi: Adam bir çizme edindi.

etüklenür, etüklenmêk.

etüklük.

etüklük sagır: Çizme yapımında kullanılacak olan deri.

evet. ewet sözcüğünün eşdeğeri [iki eklemleme noktası arasındaki her *fe*'nin (*w*) *vav'a* (*v*) dönüştürülmesine ilişkin örnekler için bkz. *uvut*].

ew. Ev – *elifte* (*e*), *işmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

Kısa biçim bozulmamıştır (*ew – fasîh*).

ewdi.

er ewdi: Adam acele etti.

ewêr, ewmêk.

ewdi.

er ewdi: Adam acele etti. Şu dürtlükte de kullanılır,

(Bir kurdü avlayışını anlatıyor)

uğu bârıp üküş ewdim

Onu kovalarken tez davrandım

telim yörıp küçi kewdim

Çok koşturup gücünü zayıflettim

atım birle tegü awdım

(Ta ki) atımla ona yetişene kadar

mini kôrüp tûsi agdı

Beni görünce tüyleri ürperdi

ewdîdi.

ol yinçü ewdîdi: O, inci topladı. Aynı zamanda her türlü meyveyi toplamayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ewdîr, ewdîrmêk.

ewdildi.

ewdildi nng: O Şey toplandı.

ewdilr, ewdilmk.

ewdindi.

ol zinqe yeŋiŝ ewdindi: O, kendisi için meyve [başka bir Şey de olabilir] topladı.

ewdinmk.

ewdindi nng: Bir Şeyden geriye kalan kırıntılar; herhangi bir Şeyin hasadı kaldındıktan sonra toplanan rn.

we. *Oguzların bir kolu. bkz. yee ya da yee.*

wk.

wk er: Tez canlı, aceleci adam.

weklik. *İvedilik, acele.*

ewet. *Evet. "Peki, tamam" anlamına gelen bir ilgeç. Bunun  değişik sesletimi vardır. Yagma, Tuxsı, Qıfçaq ve Oguz kavimleri ewet, geriye kalan Trkler ise emet, evet ya da yemet der.*

wildi.

işqa wildi: Meseleye dair bir telaŝ sz konusuydu.

wilr, wilmk.

ewin (evin). *Tahıl tanesi, tohum. ewin değişik sesletimdir.*

wiŝdi.

hiŝilr işqa wiŝdi: Halk bu konuda telaŝ içindeydi.

wiŝr, wiŝmk.

ewlendi.

ay ewlendi: Ay halelendi.

ol bu ewni ewlendi: Adam bu evi kendine mesken edindi ve kendini ewin sakinlerinden biri saydı.

ewlenr, ewlenmk.

ewleşti.

beg (anıg) birle ewleşti oynp: Bey bahis olarak ortaya bir ev koyarak onunla oynadı. Bu bir temel-ilkedir; kumarda zerine bahse girilen Şey -leŝti sonekiyle birlikte anılır.

ewleŝr, ewleŝmk.

ewren. *Demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını.*

ewrldi.

er ewrldi: Adam izlediği yoldan (gittiği ynden) evrildi. Gittiği doğrultuyu değiştiren herkes için bu szck kullanılır.

ewrlr, ewrlmk.

ewrüşti.

anıg birle telim ewrüşti: O, her zaman onunla güç yarışır.

ol anıg qaçmış atıg ewrüşti: O, fırlayıp kaçan atını geri döndürmekte ona yardım etti.

ol manğa tavâr ewrüşti: O, eşyayı ters çevirmekte bana yardım etti.

ewrüşür, ewrüşür, ewrüşmêk.

ewsêdi.

er ewsêdi: Adam evini özledi.

ewsêr, ewsêmêk.

êwsêdi.

er êwsêdi: Adam acele etmek istedi.

êwsêr, êwsêmêk.

ewsetti.

oglum meni ewsetti: Çocuğum nedeniyle sıla hasreti çektim.

ewsetür, ewsetmêk.

ewsindi.

ol bu ewni ewsindi: O, bu evi kendi evlerinden biri saydı ve buraya yerleşti.

ewsınür, ewsınmêk.

ewşük. Direk, giriş.

ewürdi tewürdi.

er tawarıg ewürdi tewürdi: Adam malı yukarı aşağı döndürerek her yerine iyice baktı [evirdi çevirdi]. Burada kök olan sözcük **ewürdi**'dir ve **tewürdi** ona uygun olarak ifadeye eklenir (*tewürer, tewürmêk*).

ewürdi.

ol meni yöldin ewürdi: O, beni yoldan çevirdi; *ol ayâq ewürdi:* O, kabı çevirdi.

ewrêr, ewürmêk.

ewürgên tewürgên.

bu er ol ışig ewürgên tewürgên: Bu adım işleri evirip çevirir [ticarete kurnazdır].

ewzêdi.

ol sözni anğar ewzêdi: O, bu sözlerle ona [herhangi biri olabilir] iftira etti, kara çaldı.

ewzêr, ewzêmêk.

eyêgü. Kaburga kemiği. Çadırın çubuklarına da **eyêgü** denir.

eyêgü yêr: Dağın ortasında bulunan belirli bir yer, örneğin bir yokuş.

eyêgü. Bir hayvanın ya da herhangi bir canlının kaburga kemiği.

eymendî.

ol mendin bu işta eymendî: O, benden utandı ve bu işi sürdürmeye cesaret edemedi.

eymenür, eymenmêk.

ysildi.

eysildi nēng: Nesne eksildi.

eysilür, eysilmek. bkz. egsüdi.

z. Topraktaki ya da derideki herhangi bir uzunlamasına çizik

qızıl ēz: Kāşgar dağlarında bir kışlak.

ezdi.

ol yēрни ezdi: O, toprağın üzerine [başka bir şeyin üzerine de olabilir] çizik attı - o, derinin üzerine çizik attı.

ezēr, ezmeğ.

eze. Yaşca büyük kız kardeş (Oğuz lehçesi)⁸: bkz. eke, eçe.

ezig. Derideki uzunlamasına çizik.

ezildi.

anıg eti ezildi: Onun eti tırmalandı. Uzunlamasına her türlü çizik ya da sıyrık için bu sözcük kullanılır.

ezlür, ezilmek.

ezitti.

ol oglān qulāqın ezitti: O, çocuğun kulağında ince bir yarık açtı. Uzunlamasına yırtılan ya da sıyrılan her şey için bu sözcük kullanılır.

ezitür, ezitmek.

eztürdi.

ol oglı qulāqın eztürdi: O, oğlunun kulağında ince bir yarık açtı. Deri ya da toprak üzerindeki herhangi bir yarık ya da çizgiyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

eztürür, eztürmek.

f

---

furxan. bkz. burxān.

geşür/gēzri. bkz. turma.

-gu. Eylemlerin buyrum kipi haline [gövdeye] eklenen ve onu zamanı, mekanı ya da aracı anlatan bir ad haline getiren ek.

bargu yēr: Varılan yer; *turgu yēr*: Durulan yer. ' t

h

---

hana. bkz. ana.

hata. bkz. ,ata.

heç heç. Atlar doludizgin, tüm hızlarıyla koşmak istedikleri zaman onları dizginlemek için kullanılan ifade. Bu ifade Arapçaya da uyar [*hac*]. Ancak Türkçe ses kurallarına tamamen aykırıdır, çünkü *hı* sesi içerir. Türk lehçelerinde hiç bir sözcükte *hı* sesi yoktur.

heç heç. Atları dizginlemek için kullanılan bir söz öbeği. Kök-biçimi *eç eç*'tir – *e*, *he*'ye dönüşmüştür. Bu Arapçadaki *hachactû bi'l-ganem* (“inat ettiği zaman [koyuna] bağırdım”) ifadesine de uygundur.

i. Reddetme (*inkâr*) bildiren bir ifade. ö'ya benzer.

ıçgındı.

ol quşnı eligdin ıçgındı: O, kuşun ellerinin arasından uçup gitmesine izin verdi.

Şu atasözünde de geçer,

yaqâdâqı yalgâgalı eligdêki ıçgınür: Yakasındakini (buraya düşen yemeği) yalayan elindeki (yemek yediği kabı ya da benzerini) yitirir. Bu atasözü bir kişiye, istediğini alamıyorsa elindekiyle yetinmesini öğütlemek için kullanılır.

er ıçgındı: Adam bir insan topluluğu içinde kendini tutamayarak osruq çıkarttı ve bu nedenle utandı.

ıçgınür, ıçgınmâq.

ıdıldı.

tutgün ıdıldı: Tutsak (ya da bağlanmış adam ya da benzer bir kısıtlanmış durumda bulunan kimse) serbest bırakıldı.

ıdılır, ıdılmâq.

ıdıncu.

ıdıncu saç: Erkeğin uzun süre toplu tutulduktan sonra çözülüp serbest bırakılan saçı. Aynı muameleye maruz kalan başka şeyler için de bu sözcük kullanılır.

ıdıncu yılqı: Serbest bırakılan, doğaya salınan hayvan.

ıdışdı.

ol manğa ertüt ıdışdı: O, benimle hediyeleşti - birbirimize hediyeler verdik.

Karşılıklı olarak yollamak ya da serbest bırakmak konusunda birisiyle rekabet ettiğimiz herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ıdışur, ıdışmaq.

ıdıma.

ıdıma yılqı: Serbest bırakılmış hayvan.

ıdsâdı.

ol qulın manğa ıdsâdı: O, kölesini bana yollamak istedi.

ıdsâr, ıdsâmâq.

ıdıtı.

ol manğa at ıdıtı: O bana bir at [başka bir şey de olabilir] yolladı.

tenğri yalâwaç ıdıtı: Cenabı Hak peygamber yolladı.

ıdıür, ıdımâq.

ıduq. Kutsanmış (*mübarek*) herhangi bir şey. Kök-anlamı ıduq: serbest bırakılmış herhangi bir hayvan'dır (*yusayyibu*). Sahibinin tanrıya ettiği bir yemin nedeniyle bu hayvana yük vurulmaz, hayvanın sütü sağılmaz ve yünü kirkılmaz.

ıduq tāg. Geçit vermeyen ve uzayıp giden dağ.

ıglâdı.

oglân ıglâdı: Bebek ağladı. *yıglâdı*'nın değişik sesletimi.

ıglâr, ıglâmâq.

ıglaştı.

oglân ıglaştı: Bebekler ağlaştı. *ye'li (y)* biçimin [*yıglaş-*] değişik sesletimi.

ıglaşûr, ıglaşmâq.

ıla. Bir nehir adı [İli]. Kıyıları boyunca iki Türk kavmi, yani Yagma ve Tuxsı, ayrıca bir taife Çigil yerleşiktir. Bu nehir Türk ülkesinin *Ceyhün*'udur [Amuderya].

ılal. "Evet" anlamına gelen bir sözcük (*Hâqânî* lehçesi). Beyleri ve hakanları yanıt-larken kullanılır.

ıldurdu.

ol anı tâgdın ıldurdu: O, onu dağdan [başka bir yerden de olabilir] indirdi.

ıldurur, ıldurmâq. *nun*'la (*n*) değişik bir sesletimi vardır – **çündürdi.**

ilenç. bkz. *ilenç.*

ılıg. bkz. *yılıg.* (*Oguzlar ve Qıfçâqlar ılıg, diğer Türkler yılıg der.*)

ılışdı.

ol menig birle tâgdın qoğı ılışdı: O, dağdan aşağı inme konusunda benimle boy ölçüştü.

ılışûr, ılışmâq.

ilsâdı.

er tâgdın ilsâdı: Adam dağdan [başka bir yerden de olabilir] inmeye niyet etti.

ilsâr, ilsâmâq.

imga. Hazinedar.

inanç. bkz. *inanç.*

inandım.

men anğâr inandım: Ben ona güvendim, itimat ettim.

mânur, inanmâq. Nitekim "kendisine güvenilen bey"e *inanç bēg* denir.

ındâg (?). Eleğin çerçevesi.

inga.

inga er: Süfli ve ahlaksız adam. Rezil ve aşağılık her şey *inga* sıfatıyla tanımlanabilir.

inğrandı.

ingēn inğrandı: Dişi deve [başka bir hayvan da olabilir] inledi.

inğranûr, inğranmâq.

inğrattı.

ol anı inğrattı: O, onu inletti.

inğratür, inğratmâq.

ıq. Soğuk su içilip hemen sonrasında ekmeğe yenildiğinde ortaya çıkan hıçkırık.

anı ıq tuttı: Onu hıçkırık tuttu.

ıqılâç. Hızlı, çevik at. Şu atasözünde de geçer,

alp erig yawritma ıqılâç arqâsın yağritma: Yiğit kişiye zarar verip onu zayıf düşürme, çevik atın sırtını yara yapma. Bu atasözüyle beylere öğüt verilir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>ıqılâçım erig boldı</i>	Çevik atım tez canlılıkla dolâdızgın koştu
<i>erig bolgu yeri kördi</i>	Çünkü bunun gerekli olduğunu gördü
<i>bulıt örüp kôk örtüldi</i>	Göğü kaplayan bulut yükseldiğinde
<i>tuman türüp tolı yağdı</i>	(Ve) hava puslanıp, dolu boşandığında

ır. bkz. yır.

ırgâdı.

ol yığâç ırgâdı: O (meyvesini düşürmek için) ağacı salladı. Başka şeyleri sallamayı anlatmak için de kullanılabilir

ırgâr, ırgâmâq.

ırgâg. Kaynağındaki buzu depoya çekip götürmek için kullanılan çengeli demir.

ırgaldı.

yığâç ırgaldı: Ağaç sallandı. Silkelenen, sarsılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ırgalur, ırgalmâq.

ırgandı.

yığâç ırgandı: Ağaç silkelendi ve sallandı.

ırganür, ırganmâq.

ırgattı.

ol yığâç ırgattı: O, ağacı [başka bir şeyi de olabilir] sallattı.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir şöleni anlatıyor)	
<i>yigitlerig ırlatu</i>	Gençleri çalıştırarak
<i>yığâç yemiş ırgatu</i>	(Onlara) ağaçları sallatıp meyve toplatarak
<i>qulân keyik awlatu</i>	Yaban eşeklerini ve vahşi hayvanları avlatarak
<i>badram qılıp awnalım</i>	Bayram yapıp zaman geçirelim

ırq. Gaipten haber vermek, kehanetlerde bulunmak, saklı olanı ifşa etmek.

ırlâdı.

qâm ırlâdı: Şaman kehanette bulundu.

ırlâr, ırlâmâq.

ırra. Utañç. Hem ir hem de ırra biçiminde kullanılabilir.

ısırdı.

it ısırdı: Köpek ısırdı.

Şu atasözünde de geçer,

it ısırmâs, at tepmês tême: Köpek ısırmaz, at tepmez deme - çünkü yapmaları olası olan hareketler bunlardır.

ısırur, ısırmâq.

ısırgân.

ısırgân it: ısıran köpek.

ısırttı.

ol anğar etmek ısırttı: O, onun ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] ısırtmasına yol açtı. Birinin bir şeyi ısırtmasına neden olan herhangi biri için de bu sözcük kullanılır.

ısırtür, ısırtmâq.

ısra. "Buranın ötesinde, ilerisinde" anlamına gelen bir ilgeç.

ol andan ısra ol: O, bundan ileridedir. bkz. *asra*.

ısrıldı.

etmêk ısrıldı: Ekmek [başka bir şey de olabilir] ısrıldı.

ısrılır, ısrılmâq.

ısrım.

ısrım kişi: Dişlerini sıkışmış ve (öfkeli bir biçimde) kaşlarını çatmış adam.

ısrındı.

er ısrındı: Adam öfkeyle dişlerini sıkı. Bunun kök-anlamı karnabahar veya benzer şeylerin üzerine iyice pişmeden önce soğuk su dökülmesiyle birlikte bunların artık pişemeyecek duruma gelmesi ve çiğ kalmasıyla ilişkilidir. Yumuşak huylu bir kimsenin haşınlaşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ısrınur, ısrınmâq.

ısrıq. Göz değmesi veya nazara maruz kalan çocuğu iyileştirmek için söylenen bir sözcük. Mağdurun yüzüne tütsü tutularak *ısrıq ısrıq*: ey cin ısırlmış ol! denir.

ısrıştı.

êkhi ağgır birle ısrıştı: İki aygır [başka hayvanlar da olabilir] birbirini ısırdı.

ısrışür, ısrışmâq. ısıрма konusunda yardım etmeyi ya da bu konuda boy ölçüşmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ıssız. bkz. *êssiz*.

ış. ışı; mesele; olay.

ne ışımğ bār: Ne işin var?

ışgun. Ravendiye, ışkın [karabuğdaygillerden, süs bitkisi veya sebze olarak yetiştirilen, yaprak veya saplarından reçel yapılan, tedavi edici olarak da kullanılan bir bitki -çn].

ışlandı.

er ışılandı: Adam iş yapıyormuş gibi gözüksü.

ew ışılandı: Duman eve sindi ve onu kararttı. Giysi ve benzer şeylerin işten kararmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ışlanur, ışılanmāq (ışılenmēk).

ıt. köpek.

ıtladı.

ol anı ıtladı: O, ona hakaret etti ve onu aşağıladı; onu bir köpekmiş gibi gördü.

ıtlār, ıtlāmāq.

ıtlıg.

ıtlıg ew: Köpeğı olan ev.

ıwıq. Sıklıkla kayalık arazilerde ve çöllerde görülen dişi ceylan.

ıyındı.

(ol) er ıyındı: Adam sıçarken ikindi.

ıynur, ıynmāq.

ızdañg. Balık avlamaya yarayan bir çeşit ağ. İnce çubuklar dereyi dik kesecek bir sıra oluşturacak şekilde suyun içine dizilir ve ortalarında bir boşluk bırakılır; bu açık ağzın olduğu yere ağ atılır. Balık içine girdiğı an ağ hızla çekilir.

îç. Herhangi bir şeyin iç kısmı.

îç qur: İç kuşağı, uçkur; *îç sōz:* Yürekteki gizli şey, sır; *îç et:* Cigere yapışık olan ince et tabakası.

îçdi.

er sūw îçdi: Adam su [başka bir şey de olabilir] içti. Bir şeyi içen ya da bir sıvıyı emen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

îçēr, îçmēk.

îçēgü. Kaburga kemikleri tarafından çevrilen şeylerin tümüne verilen ad.

îçgerdi.

ol atın ewke îçgerdi: O, atını [başka bir şeyi de olabilir] evin içine soktu.

îçgerür, îçgermēk.

ol anı bēghe îçgerdi: O, onun hakkında beyi [başka birini de olabilir] yanlış bilgilendirdi; ona iftira attı.

îçikti.

er îçikti: Adam düşmana boyun eğdi ve onların safına geçti.

îçikēr, îçikmēk.

îçildi.

sūw îçildi: Su [başka bir şey de olabilir] içildi.

îçlür, îçilmēk.

îçin. "Arasındalık" ifade eden bir ilgeç.

olār îçin çētişdilēr: Onlar kendi aralarında banıştılar.

îçişdi.

ol menig birle sūt îçişdi: O, sūt [başka bir şey de olabilir] içme konusunda benimle aşık attı.

îçişür, îçişmēk.

îçkin.

îçkin er: Taraf değiştiren ve eskiden düşman olduğu saflarda şimdi kendisine koruma sağlanan adam.

îçkü. İçilen herhangi bir şey.

îçlēdi.

ol tōngug îçlēdi: O, giysiye astar dikti.

îçlēr, îçlēmēk.

îçlendi.

tarig îçlendi: Ekin içlendi, taneler gelişti. Ortası yenilen herhangi bir şeyin bu kısmı-

nın olgunlaştığını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

içlenür, içlenmêk.

içlik. Eyer kumaşı.

içmek. Koyun ya da kuzu postu.

içmeklendi.

er içmeklendi: Adam kuzu postu giydi - kuzu postuna sahip oldu.

içmeklenür, içmeklenmêk.

içrüşdi.

ol manğa suw içrüşdi: O, bana su içme konusunda yardım etti. Bu konuda meydan okumayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

içrüşür, içrüşmêk.

içsêdi.

ol sūw içsêdi: O, su [başka bir şey de olabilir] içmek istedi.

içsêr, içsêmêk.

içtonlandı. bkz. işttonlandı.

içtürdi.

ol manğa sūw içtürdi: O, bana su [başka bir şey de olabilir] içirdi.

içtürür, içtürmêk. Aynı anlamı verecek şekilde içürdi de denir.

Şu atasözünde de geçer,

sūw içürmêške sūt bêr: (Sana) su içirmeyene içmesi için süt ver - Sana kötülük edene, iyilikle karşılık ver.

içük. Samur ya da sincap kürkü.

içüklêdi.

ol tönug içüklêdi: O, giysisine (samur, sincap ya da benzeri hayvanlara ait) kürk dikti.

içüklär, içüklêmêk.

içürdi.

ol anğar sūw içürdi: O, ona su [başka bir şey de olabilir] içirdi.

içürür, içürmêk.

içürgên.

bu er ol telim süçig içürgên: Bu adam sık sık insanlara şarap verir.

idiş. Kadeh, Yagma, Tuxsı, Yemêk, Oguz ve Argu lehçelerinde her türlü çanak, kap ya da tas idiş olarak adlandırılır.

idi. Efendi (*seyyid, mevlâ*).

iğim ne têr: Efendim ne der? *Allahü-teâlâ*'ya da **idi** denir [bu sözcük malik, sahip ve Allah anlamlarıyla çeşitli örneklerde kullanılmıştır -çn].

iğimiz yarlığı: Rabbimizin buyruğu.

ıdrig. Katı olan herhangi bir şey (Argu lehçesi). Kök-biçimi irig'tir.

ığ. Hastalık.

ıgdildi.

ogul ıgdildi: Erkek çocuk [bir başkası da olabilir] yetiştirildi.

ıgdilür, ıgdilmek.

ıgdük. Süt ve kesilmiş süt karışımından yapılan, peynire benzeyen bir yiyecek.

ıgēdi.

ol anğar ıgēdi: O, ona karşı inatçı ve itaatsiz davrandı.

ıgēr, ıgēmek.

ıgendi.

at ıgendi: At huysuzlaştı, itaatsizlik gösterdi.

ıgenür, ıgenmek.

ıgeşdiler.

hişiler ıta bir birke ıgeşdiler: Adamlar, bu meselede birbirlerine bel bağladılar [güvendiler].

ıgeşür, ıgeşmek.

ıgıdti. bkz. ıgitti.

ıgiş. Huysuzlaşmış, denetimden çıkmış hayvan [ayrıca bkz. ügüş].

ıgit. Yalan (Oguz lehçesi).

ıgit söz: Yalan söz.

ıgitti (ıgıdti).

ol anı ıgitti: O, onu yetiştirdi. Kök-biçimi ıgıdti'dir – zel (đ) benzeşime maruz kalarak te (t) olmuştur.

ıgıdür, ıgıdmek.

ıglēdi.

er ıglēdi: Adam [başka biri de olabilir] hastalandı.

ıglēr, ıglēmek.

ıgleldi.

tegme türlüğ ıg ıgleldi: (O) her türlü hastalığa yakalandı.

ıglēlür, ıglēlmek.

ıglendi.

urāgut ıglendi: Kadın doğum yaptı.

Hafif bir hastalık geçiren bir erkek için de bu sözcük kullanılır.

ıgleşdi.

yılıqı arıg ıgleşdi: Sığır iyice hastalandı.

ıgleşür, ıgleşmek.

igletti.

bu y r anı igletti: Bu yer onu hasta etti.

iglet r, igletm k.

igt . Ahırda beslenen hayvan.**igt l di.**

ol q y igt l di: O, koyunu [başka bir hayvanı da olabilir] besledi.

igt l r, igt l m k.

ik. Iğ, kirmen (ip eğirmekte kullanılan araç). y k'in değişik sesletimi.**ikl di.**

ol y riğ ıkl di: O yeri [başka bir Şeyi de olabilir] çiğnedi.

ikl r, iklem k.

ikleşdi.

ol r qamug ağaq ikleŐdil r – bu “bir Şeyi ortaklaşa bir biçimde ayakla çiğneme” ya da “bir insan topluluğunun belli bir iş  zerinde uzlaŐması” anlamlarını taşıyan bir ifadedir; aynı zamanda “onlar (bir Şeyi) ayakla çiğneme konusunda birbirlerine yardım etti” demektir.

ikleŐ r, ikleŐm k.

ikletti.

ol anđar y r ikletti: O, ona yeri [başka bir Şeyi de olabilir] iğnetti.

iklet r, ikletm k.

ildi.

tiken t nug ildi: Diken giysiye [başka bir Şeye de olabilir] takıldı.

er t ğdan qoğı ildi: Adam dağdan [başka bir yerden de olabilir] aşağı indi.

Geniş zaman s z konusuysa “dikenin giysiye takılması” *iler*, “dağdan inmek” ise *ilur*’la anlatılır. “İnme”yi anlatan eylemlilik *ilm q*, “takılma”yı anlatan eylemlilik *ilm k*’tir.

ildr k. Sedefotugillerden bir bitki [bkz. ilr k].**ilenç. Belli bir meseleye dair g r Ő n n hatalı olduğu anlaŐıldığında salık veren kişiye y neltilen serzeniŐ [bkz. ilenç].****ilendi.**

ol anđar ilendi: (Belli bir meselede onun yargısına g venip bu y nde davrandıktan sonra, bunun tam tersi y nde tutum almasının daha iyi olacağı ortaya çıktığı için) o, ona sitem etti.

İlenç: serzeniŐ s zc ğ  buradan gelir.

il n r, ilenm k.

ilerdi.

menig k z me n nđ ilerdi: Herhangi bir Şey (karanlık ya da uzak bir mesafe s z konusuyken) anahatlarıyla g r nd .

Şu d rtl kte de kullanılır,

<i>qaqlar qamug kölerdi</i>	Gölcükler suyla doldu
<i>tağlar başı ilerdi</i>	Dağların zirveleri şöyle böyle seçildi [siluet halinde görüldü]
<i>ajun tını yıldırdı</i>	Dünyanın soluğu ıldı
<i>tü tü ççekek çerğesür</i>	(Ağaçlar çiçeğe durdu, tomurcuklar açtı) türlü türlü çiçek sıralandı

ilersük. Donun kuşak kısmı; uçkur.

ilertti.

ol anıg kôzînge bîr nêng ilertti: O, ona hayal meyal seçilebilen, anahattan bile belirgin olmayan bir şey gösterdi.

ilertür, iltermêk.

ili.

ili qapug: Anahtarsız açılabilen bir kapı (ya da sürgü).

ilik. Kemik iliği (Oguz lehçesi). Diğer *Türkler* yilık derler.

ilindi.

tikên tönqa ilindi: Diken gıysiye takıldı.

ilnür, ilinmêk. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>yabdu manğa ilindi</i>	Yabdu [düşman] tutsak olarak elimе düştü
<i>emgêk körü olındı</i>	Sıkıntılarla boğuştu ve yaşamaktan usandı
<i>qılmısınğa ilendi</i>	Pişman oldu ve yaptıkları nedeniyle kendini suçlayıp durdu
<i>tutgun bolup ol qatâr</i>	(Tutsak olduğu için) o huzuru (huzur dolu yaşamı) şimdî sertleşti

er yağıqa ilindi: Adam düşmana tutsak oldu.

keyik tuzaqqa ilindi: Av tuzağa yakalandı.

ilişdi.

êkki nêng birle ilişdi: İki şey birbirine takıldı, ilişti.

ilişür, ilişmêk.

qançiq ilişdi: Erkek köpeğin cinsel organı, dişininin içinde sıkıştı.

êkki adğır ilişdi: İki aygır [at ya da deve olabilir] ısırıştı.

ilişdi.

ol menig birle topıq ilişdi: O, top yakalama konusunda benimle boy ölçüştü; hangimizin daha iyi bir yakalayıcı olduğunu görmek için bana meydan okudu.

ilişür, ilişmêk.

ilk. Herhangi bir şeyin birincisi, önce olanı.

ilk sen bargıl: Önce sen git.

ilrük. Sedefotugillerden bir bitki – Uç lehçesi [bkz. ildrük].

iltürdi.

ol manğa keyik iltürdi: O bana avı (tuzakla) yakalamamı emretti. Herhangi bir şeyi yaka-

lamayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

iltürür, iltürmek.

im. Askeri birlikler arasında kullanılması için hakanın belirlediği parola; bu bir kuşun veya silahın adı ya da bambaşka bir sözcük olabilir. İki birlik karşı karşıya geldiğinde bunların yanlışlıkla birbirlerine saldırmamalarını ve kendi adamlarını tanımalarını sağlamak için kullanılır. İki adam gece karşılaştığında biri diğerine "işaret"i sorar, eğer diğeri doğru parolayı söylerse onun kendisiyle aynı topluluktan olduğunu anlar ve geçip gitmesine izin verir; ancak işaretin sorulması suretiyle kendisine meydan okunan kişi yanlış bir parola söylerse işareti soran kişi ona saldırır. Şu atasözünde de geçer,

im bilse er ölmēs: İşareti bilen adam (onu tanıyamayan kişi tarafından yanlışlıkla) öldürülmez.

imdi. bkz. *amdi*.

imir. Sis, pus – Oguz lehçesi [bkz. *inğir*].

imlëdim.

men anğâr imlëdim: Ben ona göz kırptım – onu (elimle) gösterdim.

imlër men, imlëmek.

Şu atasözünde de geçer,

ây tolün bolsâ elgin imlëmēs: Ay dolunay olduğunda parmakla gösterilmesine gerek yoktur.

Bu atasözü, bir konunun zaten yeterince açık olduğunu belirtmek için kullanılır.

imleldi.

kişi imleldi: Adam dikkat çekti (göz kırparak ya da bir beden hareketi yaparak).

imlelür, imlelmek.

imleşdi.

ol anıg birle elgin imleşdi: O, eliyle onu işaret etti ve karşındaki de benzer bir biçimde onu gösterdi.

imleşür, imleşmek.

imlettim.

men anı imlettim: Ben birine eliyle işaret ederek ya da göz kırparak onu çağırmasını emrettim.

imletür men, imletmek.

imrem. Ülkedeki bütün taifeler gözü pek bir biçimde bir işe giriştikleri zaman onları genel olarak anlatmak için bu sözcük kullanılır.

imrem tepreşti: Topluluk harekete geçti.

imtili.

bu ışığ imtili qıldı: Bu işi üzerinde kafa yormadan, gelişigüzel yaptı (Çigil lehçesi).

in. Aslan, tilki ya da benzer yırtıcı hayvanların ini, yatağı. *yîn* [bkz. *yin*] de denir.

in. Koyun pisliği. *ye'li* (y) biçiminin değişik sesletimi [*yîn* – bkz. *yin*].

ināl. Annesi bir Qātūn, babası ise sıradan biri olan genç erkeğe verilen ad. Bu kök-anlamıdır.

inanç. Güvenilir, emin. Buradan alınarak *inanç bēg*: kendisine itimat edilir bey denir. bkz. **inanç**.

inēgü. Göbek deliğinin tam arkasını denk gelen bölgede kendini hissettiren, karın ağrısına benzer bir hastalık.

ingek. İnek.

ingek. Dişi kaplumbağa (Oguz lehçesi).

ingēn. Dişi deve. Şu atasözünde de geçer,

ingēn mīgrasa botu bozlār: Dişi deve inleyince yavru deve (yanıt olarak) homurdanır. Bu atasözü akrabaların birbirlerine ihtiyaç duyduklarını anlatmak için kullanılır.

ini. Yaşça küçük kardeş.

inğir. Alacakaranlık – karanlık ile aydınlığın karışımı. *Oguzlar* buna imir der.

inğliç. Kebapla yenen, sarımsağa benzeyen bir dağ bitkisi.

ıprük. Ekşi bir şey yediği için kabız olan kimseye müshil olarak verilen, taze süt ve yoğurt karışımından yapılan bir içki.

İR (ēr [?]). Deriye ya da köseleye delik açmak için kullanılan sivri uçlu bir alet.

ir. Utanma bildiren bir ilgeç.

er ir boldı: Adam utandı.

irīdi.

yığaç irīdi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] (yaşlıktan) çürüdü. Kemik dokusunun bozulmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

irīr, irīmēk.

irig.

irig nēnēg: Çürümüş herhangi bir şey; *irig otūnēg*: Yavaş yavaş çürüyen yakacak tahta parçaları.

irig.

irig er: Sadık ve becerikli adam. Şu atasözünde de geçer,

irig ērini yağlıg, ermegü başı qānlīg: Becerikli adamın dudağı yağlı, tembelin başı kanlı – Becerikli adam çok çalıştığı için iyi yemeği ve yağlı eti hak eder, böylece dudakları yağlanır; tembel olan, çalışmaya erinen ise çok dayak yer, bu nedenle başı kanar. Bu atasözü çok çalışmayı ve tembelliği bırakmayı öğütlemek için kullanılır.

irig.

irig nēnēg: Katı olan herhangi bir şey [bkz. **ıdriğ**].

irig. Uyuz olmuş birinin kafası (yara kabukları nedeniyle bu biçimde adlandırılır).

irinēg. İrin, cerahat.

irinçü. Günah.

irk. Dört yaşındaki koyun.

irkildi.

sû telim irkildi: Büyük bir ordu toplandı. Sayısı oldukça artana kadar bir araya gelen ya da biri tarafından bir araya getirilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır. Hem geçişli hem de geçişsiz olabilir.

irkilür, irkilmek.

irkin.

irkin sūw: Belli bir yerde biriktirilmiş su. Bir araya getirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Qarlık şeflerine verilen bir unvan olan *kāl irkin:* onun zekası bir gölete dolan sular gibi birikmiş ve çoktur ifadesi buradan gelir.

irkin.

irkin yağmur: Günlerce süren yağmur.

irkindi.

ol öziñge nēñg irkindi: O, kendisi için mal, mülk [başka bir şey de olabilir] biriktirdi.

irkinür, irkinmek.

irkişti.

ol mañga tawār irkişti: O, bana mal biriktirmekte yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

irkişür, irkişmek.

irklēdi (iklēdi).

ol yērig irklēdi: O, yeri [başka bir şeyi de olabilir] çignedi.

irklēr, irklēmek – iklēdi'nin değişik sesletimi.

irkti.

er tawār irkti: Adam mal, mülk, para [başka bir şey de olabilir] biriktirdi.

irkēr, irkmek (irkēmek [?]).

irpēdi.

ol yigāç irpēdi: O, ağacı testereyle doğradı - tahtayı parçalara ayırdı.

ol işig irpēdi: O, işi düzeltmek isterken iyice bozdu.

irpēr, irpēmek.

irpeldi.

yigāç irpeldi: Ağaç doğrandı - tahta parçalara ayrıldı.

irpelür, irpelmek. Şu atasözünde de geçer,

onğalı irpeldi iş: İş düzeltilmek istendi, ancak bozuldu.

irpetti.

ol yigāç irpetti: O, ağacın doğranmasını (tahtanın parçalara ayrılmasını) emretti.

irpetür, irpetmek.

irtēdi.

er ışıg irtēdi: Adam meseleyi araştırdı.

irtēr, irtēmēk [bkz. *istēdi*].

irteldi.

irteldi nēng: O Şey araştırıldı, onun peşinden koşuldu.

irtelūr, irtelmēk. Őu dōrtlükte de kullanılır,

(Bir ağıt yakıyor)

kōnglūm iēin irtēdi

(Kaybın verdiđi acıyla) gōnlūm iēten iēe yandı

būtmīř bařıg qartadı

Onulmuş yara (tekrar) aēıldı

keēmiř ođūg irtēdi

Geēmiř gūnlerin peřinden kořtu

tūn kūn keēūp irtelūr

Gece gūne gūn geceye dōnerken o aranır [O, geēmiř gūnleri arayıp dururken zaman ona ēoktan yetiřmiřti]

irteş. Belli bir konu ũzerine insanlar arasında ortaya ēıkan hesap sorma isteği.

irteş qopdı: Sorgulama isteği oluştu.

irteřtilēr.

olār bu sōzūg irteřtilēr: Onlar bu sōzūn (ya da meselenin ya da benzer bir Őeyin) iē yūzūnū arařtırdı.

irteřūr, irteřmēk.

irtetti.

ol anı irtetti: O, onun araştırılmasını sağladı.

irtetūr, irtetmēk.

irwi. Hindistan'dan gelen bir ilaē.

irwi.

irwi qulāq: Sivri, ince kulak.

isīdi.

mūn isīdi: ēorba (bařka bir Őey de olabilir) sıcakēaydı.

temūr isīdi: Demir (bařka bir Őey de olabilir) ısındı.

isīr, isīmēk.

isig kōl. Barsgān'da bir gōl. Uzunluğu otuz, eni on fersahtır.

isig.

isig nēng: Sıcak herhangi bir Şey.

isig kūn: Sıcak gūn.

isiglēdi.

er isiglēdi: Adam yazın sıcakında ya da oğlen gūneřinde dışarı ēıktı.

isiglēr, isiglēmēk.

isiglendi.

ol bu ugrda barmāqqa isiglendi: (Adam) gitmek için o anın çok sıcak olduğunu düşündü.
isiglenūr, isiglenmēk.

isiglik. Sıcaklık.**isiglik.** Aşk, sevgi.

kōngül isigliki kerēk: Yürekte âşkın ateşi olmalıdır.

isindi.

men anğār isindim: Ben onu sevdim; *ol ôtqa isindi:* O, ateşin kenarında kendini ısıttı; *ol hūnke isindi:* O, güneşin karşısında gevşeyerek uzandı.
isinūr, isinmēk.

isirgendi.

anıg başı isirgendi: Onun başı isiliklerle kaplandı (çünkü uzun zamandır tıraş olmamıştı).
isirgenūr, isirgenmēk.

isişdi.

isişdi nēng: Nesne ısındı - sıcaklık onun içine yayıldı.
isişūr, isişmēk.

isitti.

ol mūn isitti: O, çorbayı ısıttı. Demir ya da başka bir şeyi ısıtmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.
er isitti: Adam ateşlendi. İlk kullanım geçişli, ikinci kullanım geçişsizdir.
isitūr, isitmēk.

iskēdi.

ol yūng iskēdi: O, tüy [yün - başka bir şey de olabilir] yoldu.
iskēr, iskēmēk.

iskendi.

at ot iskendi: At, çimeni kopardı (çimenin üst kısmını yedi). Tüy ya da kısa ot koparan kişiyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.
iskenūr, iskenmēk.

istēdi. irtēdi'yle aynı anlama sahiptir.

istēr, istēmēk.

Şu dōrtlükte de kullanılır,

<i>yıglap udu irtedim</i>	Sevgilimin ardından ağladım
<i>bagım başın qartadım</i>	Çiğerimdeki yarayı (iyileşmesine karşı) tekrar açtım
<i>qaçmış qutug istēdim</i>	Kaçan Talihin peşine düştüm
<i>yagmur kepi qān saçār</i>	(Gözümden) kan gibi yaş saçılır

ist k. Inceleme, takibat, araştırma.

ist k qopdı: Araştırma başladı.

isteldi.

isteldi n n g: Nesne arzulandı, aranan bir Şey oldu.

istel r, istelm k.

istettim.

men anı istettim: Ben onun aranması için arkasından adam yolladım.

istet r, istetm k.

iş. Is, kandil dumanı; duvarda ya da benzer yerlerde bulunan kurum.

t n iş boldı: Giysi dumanla islendi.

işendi.

ol man ga işendi: O, bu işte bana g vendi.

işen r, işenm k.

işildi.

anıg elgi işqa işildi: Onun eli mesleğe [başka bir Şeye de olabilir] yatkın hale geldi.

işil r, işilm k.

işk m. Hakanların  n ne konan, b y k, çanak biçimindeki tepsi. Ayakları yoktur.

işledi.

er işledi: Adam [başka biri de olabilir] çalıştı.

işl r, işl m k.

işleldi.

iş işleldi: Amel yerine getirildi.

işlel r, işlelm k.

işleşdi.

ol menig birle işleşdi: O, bu işte benimle rekabet etti. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu s zc k kullanılır.

işleş r, işleşm k.

işletti.

ol an gar iş işletti: O, ona işi yaptırdı.

işlet r, işletm k.

iştonlandı (itonlandı).

er iştonlandı: Adam don giydi. K k-biçimi **itonlandı**'dır, ancak eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle *cim* (), *şın*'a (ř) d n şm şt r.

iştonlanur, iştonlanm q.

it g . Değirmen taşının  zerine yerleştirildiği ahşap ereve. EĞer unun biraz kalın olması isteniyorsa bu y kseltilir; eğer ince, beyaz un isteniyorsa bu alçaltılır.

itildi.

itildi nēng: Nesne itildi.

oglan itildi: Bebek kendini ileri itti, emekledi.

itilür, itilmek.

itilgēn sapılgān.

bu er ol itilgēn sapılgān: Bu telaşlı bir adamdır, bir işten bir işe koşuşturur durur.

itilgēn. Atları etkileyen bir hastalık. Atın vücudunda çıbanlar çıkar; bu çıbanlar kesilirse at iyileşir.

itinçü.

itinçü nēng: İtilen herhangi bir şey.

itindi.

itindi nēng: İtilen herhangi bir şey.

itindi.

ol nāru itindi: O, sürünerek diğer tarafa geçti. Başka bir şeyin uyguladığı kuvvetle yuvarlanan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

itnür, itinmek.

itiş. Birbirlerini elleriyle iten iki kişi.

itişdi.

ol anıg birle işdi: Onlar karşılıklı olarak birbirlerini ittiler.

itişür, işmek. Bir şeyi iterken yardımlaşmayı ya da bir şeyi itme konusunda boy ölçüşmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

itlindi.

tāş itlindi: Kaya [başka bir şey de olabilir] itildi.

Bebeğin emeklemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

Aynı zamanda öfkeliyken *menig yūzdin itlin*: çekil karşımdan denir.

itlinür, itlinmek.

itlişdi.

itlişdi nēng: Nesnelere birlikte itildi.

itlişür, itlişmek.

itsēdi.

o tāşig itsēdi: O, taş [başka bir şeyi de olabilir] yuvarlamak istedi.

itsēr, itsēmek.

itti.

ol anı itti: O, onu eliyle ya da ayağıyla yere itti.

itēr, itmek.

İttürdi.

ol anğar bilik İttürdi: O, ona fitil bükürdü. Bükülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

İttürür, İttürmek.

iwriq. İbrik. Bu sözcük hem ses hem de anlam açısından Arapçaya uygundur; ancak Türkçede *be (b) fe'ye (w)* dönüşmüştür. Şu dördlükte de kullanılır,

<i>iwriq başı qazlayu</i>	İbriğin başı kaz (kazın boynu) gibi
<i>sagrâq tolu kôzleyü</i>	(Ve) kadeh dolu göz gibi
<i>saqınç qoğı kizleyü</i>	(O zaman haydi) hüznü onun içine gömelim
<i>tün kün bile sewnelim</i>	Gece gündüz neşe içinde olalım

iyik. bkz. ik.

iz. bkz. ĩz.

izi. Gelecek yıldan sonraki yıl.

arqın izi: Önemündeki ve bir sonraki yıl.

İzlik. Deve postundan yapılan Türk çarığı. Şu atasözünde de geçer,

İzlik bolsa er öldimës, içlik bolsa at yağrımäs: Ayağında çank varsa adam yalınayak gitmez, sırtında eyer kumaşı varsa atın sırtı yara olmaz. Bu atasözü, insanlara ihtiyatlı olmayı öğütlemek için kullanılır.

-ke. Yönelme durumu bildiren bir ilgeç. Sonek olarak gelir.

ol ewke bardı: O, eve vardı. Aynı zamanda "-e, -ye, içine" anlamları da verebilir.

ol ewke kirdi: O eve girdi. Yine -li ilgecinin anlamını taşıyabilir.

ol terke kirdi: O, ücretli işe girdi. bkz. -qa.

kebezlik (kebezlig). Pamuk tarlası. Bir insanı tasvir etmek için *kebezlig er*: pamuk sahibi olan adam denir.

kebit. Dükân.

kêç. Gecikme.

kêç keldi: Geç geldi.

keçe. Keçe (Oguz lehçesi).

keçe. Karpuz, hıyar ya da benzer şeyleri taşımaya yarayan sepet.

keçe. Gece. Şu dürtlükte de kullanılır,

<i>keçe türüp yorır erdim</i>	Gece kalkıp yürüdüm
<i>qara qızıl bõri kordüm</i>	Kara, kızıl kurt gördüm
<i>qatug yanı qura kordüm</i>	Sert ve güçlü yayımı gerdim
<i>qaya kõrüp baqu ağıdı</i>	(Kurt) dönüp bakınca beni gördü kaçarak tepeye tırmadı

keçi. Keçi (Oguz lehçesi).

keçig. Nehirdeki sığ yer, yani geçit. Şu atasözünde de geçer,

qaynâr õgüz keçigsiz bolmâs: Coşkun nehir geçitsiz olmaz. Bu atasözü, şaşkınlık veren bir sorunla karşı karşıyayken, "bir çıkış yolu olmalı" demek için kullanılır.

keçildi.

sûw keçildi: Su [başka bir şey de olabilir] geçildi.

keçilür, keçilmêk.

kêçildi.

iş kêçildi: İş gecikti.

kêçilür, kêçilmêk.

keçindi.

er sûw keçindi: Adam suyu geçermiş gibi yaptı.

keçinür, keçinmêk.

keçiş. Bir nehir ya da deredeki geçit. Şu atasözünde de geçer,

ol keçişni sûw çletti: Sel o geçidi yok etti. Bu atasözü geçmişte kalan ve artık ulaşılmaması olanaksız olan şeyleri anlatmak için kullanılır.

keçişti.

ol menig birle sūw keçişti: O, suyu geçme konusunda benimle boy ölçüştü.
keçişür, keçişmêk.

keçitti.

ol anġar sūw keçitti: O, onu sudan geçirtti.
keçitür, keçitmêk.

keçitti.

ol işig keçitti: O, işi erteledi.
keçitür, keçitmêk.

keçrüşdi.

olâr bir bîrnig yāzūqın keçrüşdi: Onlar birbirlerinin suçunu affetti. İki kişinin nehri geçmek için yardımlaşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.
keçrüşür, keçrüşmêk.

keçsetti.

ol meni suwdın keçsetti: O bende sudan [başka bir yerden de olabilir] geçme isteği oluşturdu.
keçsetür, keçsetmêk.

keçti.

āy kûn keçti: Ay ve gün geçti.
er sūw keçti: Adam suyu [başka bir şeyi de olabilir] geçti.
er keçti: Adam göçtü (öldü).
keçer, keçmêk.

kêçti.

er kêçti: Adam belli bir meselede oldukça ağır hareket etti.
kêçêr, kêçmêk.

keçtürdi.

ol anı suwdın keçtürdi: O, ona kendisini sudan geçirmesini emretti.
keçtürür, keçtürmêk.

kêçürdi.

ol işig kêçürdi: O, işi erteledi.
kêçürür, kêçürmêk.

keçürdi.

ol meni suwdan keçürdi: O, beni sudan geçirdi.
bêġ anıġ yāzūqın keçürdi: Bey onun suçunu bağışladı.
keçürür, keçürmêk.

keçürgên.

bu bêġ ol yazuq keçürgên: Bu, hataları affeden bir beydir.

keçürgên.

bu er ol telim iş keçürgên: Bu becerikli ve işinde azimli bir adamdır. Aynı anlamı veren bir başka ifade de ewürgên tewürgên'dir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Ölmüş bir adamın erdemlerini sayıyor)

<i>yagi ötın öçürgên</i>	Savaş alanında düşman ateşini söndüren oydu
<i>töydun anı köçürgên</i>	Onların ordularını dağıtandı bizzat
<i>ışlar üzüp keçürgên</i>	Kararlı bir eylem adamıydı ancak
<i>tegdı oqı öldürü</i>	Kaderin ölümcül oku onu yere yıktı

keçürtti.

ol anğar süw keçürtti: O, ona suyu [başka bir şeyi de olabilir] geçirtti. Belli bir mesele, çözülmesi için başka birine havale edilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

keçürtür, keçürtmêk.

ked (keç). Bir şeyi betimlerken vurgulama ya da abartma amacıyla kullanılan bir ilgeç.

keç at: Ne iyi at; *keç nêng:* Ne iyi şey.

kedgirdi.

at kedgirdi: At ıleri atıldı, kaçmaya çalıştı.

kedgirêr, kedgirmêk.

kedrim.

kedrim et: Derisi sıyrılmış et.

kedük. Keçeden yapılmış başlık. bkz. **keyük.**

kedük. Tüyle süslenmiş başlık. Keçe başlığa benzediği için böyle adlandırılmıştır.

kedüklük (kedüklüg).

kedüklük kiğiz: Yağmurluk yapmak için hazırlanan keçe. Bu keçenin sahibine kedüklüg denir.

keçgü. Her türlü giyilecek şey.

keçildi.

tön keçildi: Giysi [başka bir şey de olabilir] giyildi.

keçlür, keçilmêk.

keçindi.

keçindi tön: Sık sık giyilen giysi.

keçirdi.

ol qöyug keçirdi: O, koyunun derisini yüzdü ve eti şeritler halinde kesti.

keçirêr, keçirmêk.

keđlēdi

keđlēdi.

er keđlēdi: Adam büyük çaba harcadı ve ancak gücü kimselerin yapabileceği bir eylemi gerçekleştirdi.

keđlēr, keđlēmēk.

keğrildi.

qōy keğrildi: Koyun eti şeritler halinde kesildi.

keđrilūr, keđrilmēk.

keğrişdi.

ol manğa et keğrişdi: O, derisi yüzülmüş eti parçalara ayırma işinde bana yardım etti.

keđrişūr, keđrişmēk.

keđrülđi.

tōn keđrülđi: Giysi [başka bir şey de olabilir] biri tarafından, başka birine giydirildi.

keđrülūr, keđrülmēk.

keçrüşdi.

olar eğhi tōn keçrüşdi: Onlar birbirlerinin giysilerini giydiler.

keđrüşūr, keđrüşmēk.

kēđti.

er tōn kēđti: Adam giysi [başka bir şey de olabilir] giydi.

kēđēr, kēđmēk.

keđürđi.

ol manğa tōn keđürđi: O, bana giysi [başka bir şey de olabilir] giydirdi.

keđürūr, keđürmēk.

keđürsēdi.

ol manğa tōn keđürsēdi: O, bana giysi giydirmeyi arzuladı.

keđürsēr, keđürsēmēk.

keğüt. Bir giyim eşyası. Bu sözcüğün kullanımı genellikle düğünlerle, gelinin ve güveyin akrabalarının onların onuruna giydiği belli bir giysiyle sınırlıdır.

keğüt bēđdi: O, ona bir saygı işareti olan giysiyi verdi.

keğirdi.

er keğirdi: Adam geçirdi.

keđrēr, keđirmēk.

kēh kēh. Köpekleri çağırmak için çıkarılan ses.

kek. Öç almak, intikam peşinde koşmak.

öçlüg keklig kişi: Öç almak isteyen adam.

kek. Sıkıntı, güçlük.

kek kōrdi er: Adam sıkıntıyla boğuştu.

keklik. Keklik.

kekmek.

kekmek er: Belalarla, felaketlerde çok haşır neşir olduğu için sertleşmiş, merhametsizleşmiş adam.

Bunun kökü *kek*: sıkıntı, güçlük'tür. Bu türden sıfatlar, kurala istisna oluşturmaktadır; kural uyarınca olsa bu sözcük *kekmēn* olmalıydı.

kekre. Develerin çiğnediği acı bir ot.

kekteşdi.

ol ekhi kekteşdi: Onlar birbirlerine karşı hınç beslediler.

kekteşūr, kekteşmek.

kekük. Şahin. Kemikleri büyüçülükte, tılsım ve aşk iksiği yapımında kullanılan bir kuş.

kēküş. Uurların tedavisinde kullanılan, "beyaz çöpleme" bitkisinden yapılan bir merhem.

keldi.

er ewke keldi: Adam eve [başka bir yere de olabilir] geldi.

kelir, kelmek. Şu atasözünde de geçer,

bīr qarga birle qış kelmēs: Bir kargayla kış gelmez. Bu atasözü birine ağır hareket etmesini öğütlemek için söylenir, böylece ona yardım edecek arkadaşları kendisine yetişebilir.

keldürdi. bkz. keltürdi.

kelēçü. Sözcüklerle anlatma, konuşma (Oguz lehçesi).

kelēgü. Tarla sıçanı soyundan, uzun arka ayakları olan küçük bir hayvan.

kelep. Türk yaylalarında biten, davarları çabuk semirten körpe bir ot.

keleplendi.

tāg keleplendi: Dağ kelep otuyla kaplandı.

keler. Kertenkele.

kelgin. Gelgit döngüsünde suların kabarması ve bu nedenle oluşan seller.

kelgirdi.

ol maŋga kelgirdi: O, bana geleyazdı.

kelgirēr, kelgirmēk.

keligsēdi.

ol maŋga keligsēdi: O, bana gelmeyi arzuladı.

keligsēr, keligsēmēk.

keligsēdim.

men sanŋa keligsēdim: Ben sana gelmek istedim. *kelsēdim* değişik sesletimidir.

kelsēr men, kelsēmēk.

kelimsindi.

ol berü kelimsindi: O, bize doğru geliyormuş gibi göründü.

kelimsinür, kelimsinmêk.

kelin. Gelin.

keliş.

keliş barış: Geliş, gidiş. Buradan hareketle "konukevi"ne *kelişlig barışlig ew:* geliş gidiş evi denir.

kelişdi barışdı.

ol maŋa kelişdi barışdı: O, bana geldi, ben ona gittim.

kelişür, kelişmêk.

kelsêdim. bkz. **keligsêdim.**

keltürdi (keldürdi).

ol maŋa at keltürdi: O, bana bir at getirtti.

keltürür, keltürmêk – Bu sözcük Oguz lehçesinde t'yle, diğer Türk lehçelerinde d'yle [keldürdi şeklinde] kullanılır. d'yi t'ye ve t'yi de d'ye çevirmek Oguzların bir uygulamasıdır ve diğer Türk lehçelerine ters düşen bir tutumdur. *Türkler teşve, Oguzlar deve* der. *Türkler* "dahi, üstelik" anlamında *taqı, Oguzlar daqı* der.

kem. Hastalık.

at kemlendi: At [başka bir canlı da olabilir] hastalandı.

kemdük.

kemdük sünğük: Eti sınılmış kemik.

kemek. İşlemeli ve çizgili pamuklu bir kumaş; bundan harmaniye dikilir. *Qıfçaqlar* ise yağmurluk yapımında kullanır.

kemi. Gemi, sandal (Oguz ve Qıfçaq lehçeleri).

kemi. Gemi, sandal (Oguzlar dışındaki Türklerin lehçelerinde). Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>kemi içre oldurüp</i>	Gemi içerisine oturup
<i>lla suwin heçtimiz</i>	İla nehrini geçtik
<i>uygur tapa başlanıp</i>	Uygur üzerine yöneldik
<i>muŋğlâq ėlin açtıımız</i>	<i>Muŋğlâqı</i> [bir yer adı] fethettik

kemişdi.

ol nêŋg kemişdi: O, nesneyi attı, fırlattı.

kemişür, kemişmêk. Şu atasözünde de geçer,

edğülükni sūw ağaqında kemiş başında tile: (İnsanlar için yaptığın) iyiliği suyun dibine at, o yine suyun üzerinde görünür olup yüzer. Bunun başka bir yorumu da şudur "Erzağını derenin aşığına bırak yukansında bulursun."

kemlêdi.

at kemlêdi: At hastalandı. **kemlendi**'nin değişik sesletimi.

kemlêr, kemlêmêk.

kemlendi.

at kemlendi: At [başka bir hayvan da olabilir, ama kök-anlamı atlara ilişkindir] hastalandı.

kemlenür, kemlenmêk.

kemletti.

bu ot atığ kemletti: Bu saman atın [başka bir hayvanın da olabilir] hastalanmasına neden oldu.

kemletür, kemletmêk.

kemrük. bkz. kertük.**kemrüşdi.**

ölar êhki sünğük kemrüşdi: Onlar kemiğin içindeki ilik sıvısını emmek için birbirleriyle kapıştı.

kemrüşür, kemrüşmek.

kemürdi.

ol sünğük kemürdi: O kemiğin içindeki ilik sıvısını emdi.

kemürür, kemürmêk.

ken. Doğu bölgelerindeki bütün kentlere verilen genel ad. **kend** sözcüğünün kısaltılmış biçimidir.**kênç.** Bebek. Aynı zamanda bir hayvanın yavrusu.**kênç liyü.** Hakanların şölenleri ya da bayramlarda kurulan, herkesin gönlünce, yağmalarcasına yemek yediği bir sofradır. Bu sofraya minare gibi uzar gider, neredeyse otuz arşındır.**kençêk.** Bir Türk kavmi.**kençêk seňgir.** Taraz [Talâs] yakınlarındaki bir kentin adı. Bu bir Qıfçâq sınıridir.**kençeklendi.**

er kençeklendi: Adam Kençek -bu bir kavimdir- gibi gjyindi.

kençeklenür, kençeklenmêk.

kend. Kent. Bu sözden alınarak *Kâşgar'a ordu kend:* hanın ikamet ettiği kent (*beledü'l-ikâme*) denir; Çünkü *Afrâsiyâb* güzel havası nedeniyle burada yaşardı, burası Aşağı Çin'dir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>(Uygurlar üzerine yaptıkları akını anlatıyor)</i>	
<i>kelginleyü aqtımız</i>	(Onların üzerine) sel gibi aktık
<i>kendler üze çıqtımız</i>	Kentleri üzerine çıktık
<i>furxan ewin yıqtımız</i>	Puthanelerini yıktık
<i>burxân üze sıqtımız</i>	Putlar [Budha heykelleri] üzerine sıçtık

Müslümanlar için bu bir âdettir; bir kâfir ülkesini fethettikleri zaman onları aşagılamak için putların kafalarına sıçarlar.

kend. Köy (*Oguzlar* ve onlarla birlikte olanlar arasında); kent (*Türklerin* büyük bir kısmının lehçelerinde). *Fergâna*'nın merkez kentine *öz kend:* kendimize, özümüze ait kent (*beled enfusina*) denir. Benzer bir biçimde Farsçada *Semerhand* olarak bilinen kent, büyüklüğü nedeniyle *semiz kend:* besili kent olarak adlandırılmıştır.

kendü. Kendi.

ol kendü aydı: O kendi söyledi.

kendük. Un ya da benzer şeyler konan fıçı benzeri toprak kap (*Kençek* lehçesi).

kenpe. Bir bitki (*Kençek* lehçesi).

kenzi. Kırmızı, yeşil, sarı ve daha pek çok renkte olabilen bir Çin kumaşı.

kēng.

kēng nēng: Geniş olan herhangi bir şey.

Şu atasözünde de geçer,

kēng tön oprāmas, kēngēşlig bilig artāmās: Bol gelen giysi yıpranmaz, nasihatla perçinlenen zekâ kötüye ulaşmaz. Bu atasözü işler yürütülürken başkalarına da danışılmasını, tek başına hareket edilmemesini öğütlemek için kullanılır.

kēngēdi.

ol maŋga kēngēdi: O, meselesini benimle görüştü.

kēngēr, kēngēmēk.

kēnges.

kēnges sūw: Sığ su. Kolay bir işi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kēngēş. Nasihat alma; düşünce, görüş alışverişi.

kēngēşdi.

ol maŋga kēngēşdi: O benimle görüş alışverişi yaptı.

kēngēşūr, kēngēşmek.

kēngirsidi.

eşic kēngirsidi: Tencerenin dibindeki şey yandığı için koku yükseldi.

kēngirsir, kēngirsimēk.

kēngrendi.

er işqa kēngrendi: Adam düzeni sürdürme konusunda zor bir durum yaşadığını kabul etmek istemedi ve kendi kendine söylendi.

kēngrenūr, kēngrenmēk.

kēngrundi.

ol kēngrundi: Adam bir süre büyük bir rahatlık için de yaşadı.

kēngrünūr, kēngrünmēk.

kēngūdi.

yēr kēngūdi: Mekân [başka bir şey de olabilir] genişledi.

kēngūr, kēngūmēk.

kēngürdi.

er ewin kēngürdi: Adam evini [başka bir şeyi de olabilir] genişletti.

kēngürür, kēngürmēk.

kēngütüti.

er ewin kēngütüti: Adam evini [başka bir şeyi de olabilir] genişletti.

kēngütür, kēngümēk.

kēp. Herhangi bir şeyin kalıbı.

kerpiç kēpi: Kerpiç kalıbı.

kēp. "Benzer, gibi" anlamına gelen bir ilgeç (Oguz lehçesi).

bu er anıg kēpi: Bu adam onun gibidir, ona benzer.

kepek. Kepek.

kepek yinçü: Küçük inci.

kepek. Saçtaki kepek.**kepeklik.** Kepeğin yapıldığı ya da konulduğu yer. Kepeğin sahibini anlatmak için *k*, *g'*ye dönüşür [kepeklig].**kepeli.** Kelebek**kepīdi.**

ton kepīdi: Giysinin yüzeği kurudu.

kepīr, kepīmēk.

kepitti.

yēl tönug hepitti: Rüzgâr giysiyi kısmen kuruttu.

hepitür, hepitmēk.

kerdi.

er yıp kerdi: Adam ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdi.

beğ yöl kerdi: Bey, yolu kesti. Bu beyin gözcü yerlerine adamlar yerleştirdiği ve onun bilgisi olmadan kimsenin girip çıkamayacağı anlamına gelir.

it kerdi: Köpek haviadı (Qarluk lehçesi).

kerer, kermek.

kerek. Gerek. Bu, *kerek mü:* gerekli mi sorusuna yanıt olarak kullanılır, *kerek:* evet, gerekli denir.**kereklēdi.**

ol anı kereklēdi: O, onu özledi, varlığını yanında istedi.

kereklēr, kereklēmēk.

kereklig

kereklig.

bu nēng ol bizke kereklig: Bu bizim için gerekli olan bir şeydir.

kerēkū. *Türkmenler* arasında "çadır" anlamına gelir; yerleşik halk arasında ise "kışlık ev" demektir. Şu atasözünde de geçer,

kek kördi kerēkū yūđti: (Yaklaşan) tehlikeyi gördü ve çadırını yükledi (oradan uzaklaştı).

kerēkūlendi.

er kerēkūlendi: Adam çadır kurdu ve içine girdi

kerem. Yeralında bulunan ev; ikametgâh (Yukarı ve aşağı Çin lehçesi)

kerēy. bkz. yülīgū.

kergük. Koyunun midesinde bulunan, üçüncü mideye benzeyen bir şey [kırkbayır (?)].

kerildi.

er kerildi: Adam esnedi ve gerindi.

uruq kerildi: İp [başka bir şey de olabilir, deri ya da post] gerildi.

kerilür, kerilmēk.

kerilgēn.

bu nēng ol kerilgēn: Bu, her zaman gergin duran bir şeydir - gerilmiş deri ya da dağların zirvesi boyunca uzanan bulutlar gibi.

bu er ol telim kerilgēn: Bu her zaman gerinen ve esneyen bir adamdır.

kerim. Desenli perde.

tām kerimi: Duvar kaplamaya yarayan örtü.

keriş. Tırmanılacak bir dağ zirvesi (Oğuz lehçesi).

keriş. Yağır; atın sırtı [eyerin açtığı yarayla karıştırılmamalıdır -çn].

keriş yağrı ogulqa qalır: Sırttaki yara oğula da kalır - çünkü burası eklemelerin birleştiği oynak bir yerdir ve buradaki yaralar kolay kolay iyileşmez. Bu atasözü atın sırtının korunmasını öğütlemek için kullanılır.

keriş. Kavgada, çatışmada direnç gösterme.

keriş. Kavga, çatışma.

nēlūk keriştiŋg: Neden kavga ettin?

kerişdi.

ol manğa yıp kerişdi: O, bana ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerekirken yardım etti. İpi germe konusunda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kerişür, kerişmēk.

kerişdi.

ol anıg birle kerişdi: O, (bir konu üzerine) onunla kavga etti.

kerişür, kerişmēk.

keritti.

ol itın keritti: O, köpeğini havlattı.

keritür, keritmek (Qarlık lehçesi).

kêrjü. Misket; saçma – iki eklemleme noktası arasındaki *ze'yle* (j).

kerki. Kerki, keser.

kerpiç. Kerpiç.

bışığ kerpiç: Pişmiş kerpiç; tuğla.

kerşegü.

kerşegü at: Sirtında yaralar bulunan (yağır) at.

kertgündi.

qul tenğrike kertgündi: Kul, Allah'ın birliğini ikrar etti ve O'nun peygamberlerini kabul etti. Kişinin kendi söylediği ya da yaptığı bir şeyi itiraf etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kertgünür, kertgünmek.

kertik. Ekmeğin ya da benzer bir şeyin çetelesini tutmak için tahtanın üzerine açılan çentik. bkz. **kertük.**

kertildi.

yığaç kertildi: Tahtanın üzerine çentikler açıldı.

qul boynı kertildi: Köle küçük düşürüldü, horlandı.

Bu ifade boyna çentik açılması gibi bir anlam taşısa da, aşağılama belirtmek için kullanılır.

kertilür, kertilmek.

kertişdi.

ol manğa yığaç kertişdi: O, bana tahtanın [başka bir şeyin de olabilir] üzerine çentikler açma işinde yardım etti.

kertişür, kertişmek.

kertti.

ol yığaç kertti: O, tahtanın [başka bir şeyin de olabilir] üzerine çentikler açtı.

ol qulın boynı kertti: O, kölesinin boynunu kertti – bu, kölenin horlandığı, aşağılandığı yan-anlamını içeren bir ifadedir.

kertër, kertmek.

kertü. Yemin, ant.

kertü. Yalnızca hakikatin olduğu yer. Ölmüş bir adam için *ol kertü yerde ol:* O yalnızca hakikatin olduğu, yalana izin verilmeyen yerde denir.

ol tenğrike kertündi: O, Allah'a inandı (ve O'nun peygamberlerini kabul etti) ifadesi buradan gelir [bkz. **kertgündi**].

kertük. Tahtanın üzerindeki çentik.

kertük kemrük: Çentikler ve yanklar. bkz. **kertik**.

keřtülēdi.

ol anı keřtülēdi: O, onun sözlerine inandı.

keřtülēr, keřtülēmēk.

kertürdi.

ol anıg tōnn künke kertürdi: O, gıysisinin güneşin önüne serilmesini emretti.

ol yip kertürdi: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] gerdirdi.

kertürür, kertürmēk.

kes. Herhangi bir şeyin bir parçası.

bir kes etmēk: Bir parça eklemek.

kes. Kıç deliğini temizlemek için kullanılan bir parça kurutulmuş kil.

kesbe. Köyün şefinin ark ya da çeşme yapımına katılmayan kimselerden aldığı tazminat (Çigil lehçesi).

kesdi.

ol yigāç kesdi: O, ağaç [başka bir şeyi de olabilir] kesti.

kesēr, kesmēk.

Şu atasözünde de geçer,

uygur yigāç uzūn kes temür qısga kes: Ey Uygur, ağacı uzun, demiri kısa kes - çünkü demir uzatılabilir. *Uygurların* tellalları vardır; bunlar her gün bilgece bir sözü halk arasına bağırarak dile getirir.

kesek. Herhangi bir nesnenin bir parçası.

bır kesek ötmēk: Bir parça eklemek.

kesgük. Köpeğin boynuna takılan demir tasma.

kesildi.

kesildi nēng: Nesne kesildi.

kesilür, kesilmēk.

kesilgēn.

bu yıp ol kesilgēn: Bu, her zaman aniden kopan bir iptir.

kesindi.

ol öziñge et kesindi: O, kendisi için bir parça et [başka bir şey de olabilir] kesti.

kesinür, kesinmēk.

kesişdi.

ol manğa yigāç kesişdi: O, bana ağaç kesmekte yardım etti. Bu konuda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kesişür, kesişmēk.

keslēdi.

ol itıg keslēdi: O, kil parçaları atarak köpeği kovdu.

keslēr, keslēmēk.

kesleşdi.

kesleşdi nēng: Nesnenin çıkıntıları kesildi; nesne parçalara ayrıldı.

kesleşūr, kesleşmēk.

keslinçü. Büyük kertenkele.**keslindi.**

keslindi nēng: Nesne kesildi.

keslinūr, keslinmēk.

kesme. Demirden yapılmış, geniş-bir temren.**kesme.** Perçem.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Uygurlar üzerine yaptıkları akını anlatıyor)

tünle bile bastımız Onlara gece saldık

tegme yanığaq bustımız Her yanda pusuya yattık

kesmelerin kestimiz Atların perçemlerini kestik

minğlāq erin biçtimiz Öldürdük *Minğlāq*'ın [bir yer adı] bütün erkeklerini

kesmelendi.

qız kesmelendi: Kız zülüflendi, perçemi uzadı.

kesmelenūr, kesmelenmēk.

kestem. Önceden sözleşmeden, aniden konuk olarak gelenler için verilen ziyafet.**kester.** Çanak çömlek (Uç lehçesi).**kestürdi.**

ol anğar yığaç kestürdi: O, ona ağacı [başka bir şeyi de olabilir] kesme vazifesi verdi.

kestürūr, kestürmēk.

kesürgü. Deri heybe; dağarcık.**kēş.** Sadak. *Oguzlar* ve onların *Qıfçaq* kardeşleri bu sözcüğü bilmez.**keşmır.** Türk ülkesindeki bir kentin adı. Hz. Süleyman (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) tarafından kurulmuştur.**keten.** Zahmet, sıkıntı. Sıkıntılarla boğuşan bir insan için *keten kördi kerēku yūđti:*

(O kadar çok sıkıntıyla karşı karşıya kaldı ki, (kişisel eşyalarının azlığı nedeniyle) çadırını (tek başına) yükledi (taşiyabildi) denir.

kēterdi.

ol taşığ yöldan kēterdi: O, taşı yoldan kaldırdı. Herhangi bir şeyi kaldırıp yerini

keşişdi

değiştirmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kēterür, kētermēk.

keşişdi.

olār bîr êkindîdîn keşişdi: O ikisi birbirinden ayrıldı.

keşişür, keşişmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kazanç elde ettikten sonra kendisinden bir şeyler gizleyen ortağını anlatıyor)

yarag bulup yaguşdı Bir fırsat (aradığı fırsatı) yakaladı

ortuqluqm söküşdi Ortaklığı ayırdı

qulun qapup keşişdi Bir taya el koyup kaçtı

sürdi menig qöyumu Benim koyunlanımı da sürüp götürdü

ketki.

kethi at: Sırtı çökük, göğüs bölgesi geniş at.

keşmēn. Toprağı parça parça yapmakta kullanılan şey; çapa.

ketti (keşti).

er tönin ketti: Adam giysisini giydi. Kök-biçimi keşti'dir.

kēdēr, kēdmēk.

keşti.

er yērindin keşti: Adam yerinden uzaklaştı.

keşer, keşmek.

ketü. Çolak (Qıfçāq lehçesi).

ketüt.

ketüt kişi: Aksi ve huysuz yaşlı adam.

kewçi. Uygur'dan Kāşgar'a kadar kullanılan bir ağırlık ölçüsü. On *ritl*'a denk gelir.

kewdi.

er sözüg kewdi: Adam kekeleydi.

Bunun kök-anlamı tançünü kewdi: tokmayı (ağzında) çiğneyip durdu, ama yutmadı ifade-sinde verilen anlamdır.

kewēr, kewmēk.

kewel.

kewel at: Hızlı ve çevik at.

kewgēk. Konuşurken kekeleyen kişi.

kewgin.

kewgin aş: Doyurucu, besleyici olmayan bir yemek [ya da ot]. Bu çiwgin'in zıttıdır.

kewig. Burundaki kıkırdak.

kewildi.

er kûçi kewildi: Adam güçten düştü.

kewilür, kewilmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>tegre awıp egrelim</i>	Düşmanın etrafını çevirelim
<i>attın tüşüp yügrelim</i>	Atlanımızdan inip (üstüne) koşalım
<i>arslanlayu kökrelim</i>	Aslanlar gibi kükreyelim
<i>kûçi anıñ kewilsün</i>	Bunun etkisiyle gücü zayıflasın

kewli. Sulama arkının ağzı (Keñçek lehçesi).**kewrêdi.**

anıñ kûçi kewrêdi: Onun gücü zayıfladı. Gevşeyen, yumuşayan herhangi bir sert şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kewrêr, kewrêmek.

kewrek.

kewrek nêñg: Herhangi bir esnek, yumuşak bitki, örneğin keneotu.

kewretti.

ol anıñ kûçin kewretti: O, onun gücünü zayıflattı.

kewretür, kewretmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>ödleg küni tawratür</i>	Zamanın günleri hızla geçer
<i>yalñguq küçin kewretür</i>	İnsanın güçlerini zayıflatmak için;
<i>erdin ajun sewretür</i>	Dünyayı adamdan [Afrâsiyâb ve yandaşlarını anlatmak istiyor] yoksun kılar
<i>qaçsa taqı artalür</i>	Biri kaçsa bile (ölümden, ölüm onu izler ve ansızın yakalar) sonuçta yitip gitmeye mahkumdur

kewrik. Dikenli bir ağaç.**kewşedi.**

têwe ot kewşedi: Deve geviş getirdi.

qurç nêñg kewşedi: Sert şey yumuşadı.

kewşêr, kewşêmek.

kewşek etmek: Güzel mayalanmış, iyi pişmiş ve besleyici ekmek.

kewşek.

kewşek nêñg: Yumuşak ve esnek herhangi bir şey, örneğin ince bir giysi.

kewşeng. Harman temizlendikten sonra tahılın yığılmasına yardım eden kişiye verilen yemek cinsinden armağan.

kewşendi.

tewę kewşendi: Deve [başka bir hayvan da olabilir] geviş getirdi.

kewşenür, kewşenmêk.

kewşeşdi.

tewę ot kewşeşdi: Develer birbirlerine bakarak geviş getirdi.

kewşeşür, kewşeşmêk.

kewşetti.

ol qatig nêngni kewşetti: O, sert şeyi gevşetti – katı bir nesneyi yumuşattı.

kewşetür, kewşetmêk.

ol tewęsin kewşetti: O, devesine geviş getirtti. Eylemlilik [ve geniş zaman] kullanımı aynıdır.

kewtürdi.

ol anig kûçin kewtürdi: O, herhangi birine onun gücünü zayıflatma görevi verdi.

kewtürür, kewtürmêk.

keygên. Qayās'tan İla vadisine akan iki nehrin adı. Kücügüne *kiçig keygên*, büyüğüne *ulug keygên* denir.

keyik. Kök-anlamı olarak herhangi bir şeyin vahşisi demektir. Ancak kullanımda özellikle geyik ailesine mensup hayvanları ya da eti yenilebilir avları ima eden bir anlamla sınırlanmıştır.

keyik kişi: Vahşi (İkel) adam [*nesnâs*].

keyik söğüt: Yaban söğüdü. Benzer bir biçimde herhangi bir evcil bitkinin yabani hali de *keyik* sözcüğüyle anlatılır.

keylik. Vahşi adam. Buna benzetilerek bir o yana bir bu yana dönerek deliymiş ya da yabaniymiş gibi hareket eden kişiye de *keylig kişi* denir.

keyük. Keçeden yapılmış başlık (*zel'i (d) ye'yle (y) değıştirenlerin lehçelerinde*). bkz. *kedük [keğük]*.

kez.

oq kezi: Okun üzerindeki çentik; gez.

kez. Bir yiyecekten geriye kalanlar.

ęşiç kezi: Süt ve un gibi şeylerin, kazanın dibine yapışan ve kazınarak alınması gereken kalıntıları.

kez. Süslü bir Çin kumaşı türü.

kezdî.

ol yęrig kezdi: O, ülkeyi gezdi, dolaştı.

kezêr, kezemêk.

kezgerdi.

er oq kezgerdi: Adam, oku çentikledi – oku yaya uygun hale getirdi.

kezgerür, kezgermek.

kezig. Dönüşümlü olarak yapılan bir işte sıra.

senig kezigiñg keldi: Senin sıran geldi.

kezig. Cesaret.

bu işta sanğa kezig herêk: Bu işte sana cesaret gerek. Aslında bunun anlamı da ilk anlamdan gelmektedir – “senin sıran geldi, cesur olman gerek.”

kezik. Ateş ve titreme.

sarıg kezik: Sarılık hastalığı.

kezişdi.

ol manğa yêr kezişdi: O, bana dünyayı dolaşma konusunda meydan okudu.

kezişür, kezişmek.

kezitti.

ol meni yêr kezitti: O, beni ülkede gezdirdi.

keziütür, keziütmek.

kezlêdi.

ol oqın kezlêdi: O, okunun gezini düzeltti, ayarladı.

kezlêr, kezlêmek. Birinin tencerede kalan yemek artığını temizlemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kezlendi.

oq kezlendi: Ok gezlendi.

êşiç kezlendi: Yiyecek artığı tencerenin dibine yapıştı.

kezlênür, kezlênmek.

kezeleşdi.

ol anğar oq kezeleşdi: O, oku gezmekte ona meydan okudu. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kezeleşür, kezeleşmek.

kezeletti.

ol oq kezeletti: O, okun gezinin onarılmasını, ayarlanmasını emretti.

kezeletür, kezeletmek.

keziklik. Kadınların kaftanlarına tutturulmuş olarak sakladıkları küçük bir bıçak.

kibe. Az sayıda gün (Oğuz lehçesi).

kibe boldi: Kısa bir süre geçti.

kiçidi.

etim kiçidi: Vücudum kaşındı. Başka hayvanların kaşınmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kiçir, kiçimək.

kiçig. Herhangi bir şeyin küçüğü.

kiçiglēdi.

ol anı kiçiglēdi: O, onu küçük saydı.

kiçiglēr, kiçiglēmēk.

kiçindi.

urāgūt kiçindi: Kadın aşırı cinsel arzuya yanıp tutuştu.

Aynı zamanda *kiçinme:* dayak için kaşınma! denir. Kök-anlamı *et kiçindi:* vücut kaşındı ifadesindeki anlamıdır.

kiçinūr, kiçinmēk.

kiçitti.

anıg uđūzi kiçitti: O, ona uyuzunu kaşıttı.

kiçitūr, kiçitmēk.

kiğiz. Keçe.

kiđizgēk.

kiđizgēk qāgūn: Tazeliği kaybetmiş ve keçeleşmiş kavun.

kiğizlik.

kiđizlik yūng: Keçe yapmak için hazırlanan yün.

Böylesi bir yünün sahibini anlatmak için sözcük titreşimli *kefle (g)* söylenir [*kiğizlig*].

kigrūldi.

tawār ewke kigrūldi: Mallar eve [başka bir yere de olabilir] getirildi.

kigrulūr, kigrūlmēk.

kikçürdi.

er biçēk kikçürdi: Adam bıçağı başka bir bıçağa sürterek onu biledi.

ol ēkhi er kikçürdi: O, iki adamı birbirlerine karşı kıskırttı.

kikçürūr, kikçürmēk.

kikdi.

biçēk kikdi er: Adam bıçağı keskinleştirdi - bıçakları birbirine sürterek biledi.

kikhēr, kikhēmēk.

kim. "Kim" anlamına gelen bir soru eki. "bu kim" denir. Tekil ve çoğul için kullanılır. *Oguzlar*, "boy kim: Hangi boydansın" der. "Boy" bir topluluk adıdır.

kimişge. Nakışlı bir *Kāşgar* keçesi.

kimsēn. Başlıkları süslemek için kullanılan altın varak.

kin yıpār. Misk kesesi.

kiņgūt. Uygur sınırındaki bir kentin adı.

kiŗdeş. Tek bir mesken içinde birlikte ikamet edilen komşu.

kirdi.

ol ewke kirdi: O, eve [başka bir yere de olabilir] girdi.

kirür, kirmək.

kirgin. Aygırın kızışma zamanı.

buğra kirgini kirdi: (Deve) aygır kızıştı, azdı.

kirigsēdi.

ol ewke kirigsēdi: O, eve [başka bir yere de olabilir] girmeyi arzuladı.

kirigsēr, kirigsēmək.

kirikti.

tōn kirikti: Giysi [başka bir şey de olabilir] kirlendi.

kirikhēr, kirikhēmək.

kirildi.

ewke kirildi: Eve [başka bir yere de olabilir] girildi.

kirilür, kirilmək.

kirimsindi.

ol ewke kirimsindi: Adam eve giremiş gibi göründü.

kirindi.

er suwda kirindi: Adam suyun içinde yürüdü ve yıkandı.

er ewke kirindi: Adam eve giremiş gibi göründü.

kirinür, kirinmək.

kiriş. Kiriş; yayın iki ucu arasında gerili olan tel.**kiriş.** Bir kişinin mülklerinden edindiği geliri.**kirişdi.**

ol meniğ birle işqa kirişdi: O, belirli bir işe [başka bir şeye de olabilir] girişme konusunda benimle rekabet etti.

kirişür, kirişmək.

kirit. Anahtar. Bu sözcük Arapça *ıklid* sözcüğüne yakındır. *elif* (ı) düştükten sonra *kağ*

(q) ke'le (k), lam (l) re'yle (r), dal (d) te'yle (t) yer değiştirmiştir.

kiritlēdi.

ol qapug kiritlēdi: O, kapıyı kilitledi.

kiritlēr, kiritlēmək.

kiritlik (kiritlig). Kilit.

kiritlig qapug: Kilitli kapı ["Kiliide sahip olan kapı;" *kēf* (k), titreşimli *kefe* (ince kef – g) dönüşüğünde sözcüğün sahip olma anlamı yüklendiği hatırlanmalı –çn].

kirlendi.

tōn kirlendi: Giysi [başka bir şey de olabilir] kirlendi.

kirpi

kirlenūr, kirlenmēk.

kōz kirlendi: Göz kızardı, kanlandı.

kirpi. Kirpi. *oqlug kirpi:* oklu kirpi de denir.

kirpik. Kirpik.

kirpīlendi.

kişi kirpīlendi: Adam kirpi benzeri kabalığı içinde surat astı.

kirpīlenūr, kirpīlenmēk.

kirpiklendi.

anıg kōzi kirpiklendi: Onun kirpikleri uzadı.

kirpiklenūr, kirpiklenmēk.

kirşēn. Üstübeç (*isfidâc*); beyaz boya.

kirşenlendi.

urâgut kirşenlendi: Kadın yüzüne beyaz boya sürdü - yüzünü üstübeçle kapladı.

kirşenlenūr, kirşenlenmēk.

kirtüç.

kirtüç kişi: Herkese kin besleyen ve huysuz kişi.

kirtürdi.

ol anı ewke kirtürdi: O, onun eve [başka bir yere de olabilir] getirilmesini emretti.

kirtürür, kirtürmēk.

kis. Eş, zevce.

anıg kisi: Onun kansı. Bazı lehçelerde bu sözcük iyelik ekiyle kullanılır.

ol kisi aldı: O bir eş aldı.

kīş. Samur. Bunun kuyruğuna *kīş quğruğı* denir.

kişēdi.

ol atıg kişēdi: O, atı bukağıladı (kaçmaması için ayağına demir köstek taktı); *er qūlm kişēdi:*

Adam kölesini bağladı.

kişēr, kişēmēk.

kişi. Kişi (*insân*). Tekil ya da çoğul, eril ya da dişil için kullanılabilir.

kişi. Eş (zevce). *Yagmaların*, "o evlendi mi?" anlamına gelecek biçimde *ol kişi aldı* mu diye sorduklarını duydum.

kişnēdi.

at kişnēdi: At kişnedi; *qatır kişnēdi:* Katır anırdı.

kişnēr, kişnēmēk.

–**kiye.** Küçültme eki. *kefli* (*k*), *rikkat*'in [incelik] ve *imâle*'nin [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] söz konusu olduğu sözcüklerle kullanılır.

erkiye: Adamcağız; *yêrkiye*: Yercik.

kiz. Misk kutusu, sandık veya heybe gibi şeyler. Herhangi bir kutu veya dolabı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

kizdeki kiz yıpâr: Kutuda saklanan bir misk kesesi – bu ifade genç kızların mis kokulu nefesini anlatan bir benzetme olarak kullanılır.

kizlêdi.

ol kizlêdi nêngni: O, nesneyi gizledi.

kizlêr, kizlêmek.

kizlençü. Gizli. Şu atasözünde de geçer,

kizlençü kelinde: Gizli şey yalnızca genç zevceyle bulunur (çünkü o iyi şeyleri kocası için saklar).

kizlendi.

ol tawârın kizlendi: O, malını saklıyormuş gibi görüldü – Mallarını kendi başına sakladı.

kizlenûr, kizlenmek.

kizleşdi.

olâr êkki tawâr kizleşdi: Onlar mallarını [başka bir şeyi de olabilir] birbirlerinden gizlediler.

kizleşûr, kizleşmek.

kizletti.

ol manğa söz kizletti: O, sözlerini [başka bir şeyi de olabilir – sımnı] saklamam konusunda ısrar etti.

kizletûr, kizletmek.

kõç. Gõç; yerleşimi bir yerden bir yere taşımak ya da ordunun sefere çıkması.

sû kõçti: Ordu hareket etti.

kõç. Saat ya da belli bir süre.

bîr kõç küdgil: Bir süre bekle.

kõçrûm. Ani ve şiddetli korku; dehşet. Kırsalda yaşayan halk güvenliği için kentlere sığınmaya başladığında böylesi bir durum söz konusudur.

kõçti.

sû kõçti: Ordu [başka bir şey de olabilir] hareket etti.

kõçêr, kõçmek.

Titreşimsiz seslerle ilgili olarak şu söylenebilir; geçmiş zaman kipinde *dal*'ın (*d*) *akışma*'nın güzelliği için *te*'ye (*t*) dönüşmesi daha tercih edilir bir kullanımdır. Titreşimsiz sesler şunlardır: *p, ç, q, k*. Bu istisnalar bir yana, geçmiş zamanın doğru söyleyişi *dal*'dır (*d*). Şu dürtlükte de kullanılır,

tünle bile kõçêlim

Geceleyin göçelim

yamâr sûwın keçêlim

Yamâr suyunu (nehri) geçelim

ternêgûk sûwın içêlim

Sızan sudan (kaynaktan) içelim

yuwga yagı uwulsûn

Bizden korkan düşmanı avcumuzun içinde ezelim

köçük. Koyunların yağlı kuyruğu; insanın kalçası.

köçüklēdi.

ol oglm köçüklēdi: O, oğlunun kalçasına vurdu.

köçüklēr, köçüklēmēk.

köçürdi.

ol anı ewdin köçürdi: O, onun evinden ayrılmasını ya da göç etmesini sağladı.

ol bitig köçürdi: O, kitabın bir suretini çıkarttı. Bir yerden başka bir yere aktarılan herhangi bir şey için de bu sözcük kullanılır.

ol köçüt köçürdi: O, atı bir yerden başka bir yere götürdü.

köçürür, köçürmēk.

köçürme.

köçürme oçaq: Taşınabilir fırın ya da ocak.

köçürme.

köçürme oyun: "Ondört" adı verilen oyun - Yere dört çizgi çizilir ve kale yapılır; sonra on çizgi daha çizilerek kapılar meydana getirilir. Fındık ya da benzer şeyler yuvarlanarak oyun oynanır.

köçüt. At.

ködüg.

iş ködüg: İş ve zahmet. ködüg sözcüğü asla tek başına kullanılmaz, yalnızca bu ikileme de görülür.

ködüglüg.

işlig ködüglüg er: Emek harcayan, sıkıntı çeken adam. ködüglüg sözcüğü tek başına kullanılmaz.

ködezdi.

ol maŋa ködezdi: O, bir şeyi benim için sakladı.

ol meni ködezdi: O, beni bekledi. Bu sözcük hem "saklamak" hem de "gözlemek" anlamında kullanılır.

ködezür, ködezmeēk.

Bunun kökü *kōz attı:* bir şeyi korumak için gözlerini onun üzerinden ayırmadı'dır. Bu sözcüğün değişik sesletimi *kōzetti*'dir.

kögēn. Küçük sığırların ya da süt verdiği sırada ineklerin bağlanmasında kullanılan kement.

yeļ kögēn: Gökkuşağı.

kögürçgün. Güvercin.

kögüz. Göğüs.

kōk. Gökyüzü. Şu atasözünde de geçer,

köhke suğsa yüzke tüşür: Göge doğru tükürürsen, tükürük yüzüne düşer. Bu atasözü, başkasına kötü davranan birinin sonuçta bu tavırların ceremesini çekeceğini anlatmak için kullanılır.

kök.

kök ton: Koyu kurşuni renkte giysi. Gökyüzünün rengine benzeyen her renk böyle adlandırılır.

kök.

kend köki: Kentin çevresi, dış bölgeleri (buraların yeşilliğine gönderme yapılmaktadır).

kök. Eyer bağı.

Şu atasözünde de geçer,

er sözi bir, eğer köki üç: Erkeğin sözü (içinde yozlaşmış hiçbir şey olmayacak biçimde) birdir, tıpkı eyerde üç bağ olması gibi; çünkü eğer eyere bir bağ daha eklenirse delik sayısı artacak ve eyer kırılacaktır, aynı zamanda eğer eyerde üç bağdan daha az bağ olursa eyer zayıflayacak ve bir adamı taşıyamayacaktır; demek ki eyer de tamı tamına üç bağ olması bir zorunluluktur (işte erkeğin sözü de tam olarak böyle bir kesinlik içinde olmalıdır). Bu atasözü kişiye arkasında durabileceği sözler söylemesini öğütlemek için kullanılır.

kök. Kök, köken, menşe.

kökünğ kim: Kökenin nedir, hangi kavimdensin? (Oguz ve Qıfçaq lehçeleri).

kök çüvit. bkz. çüvit.

kökëgün. Gök sinek.

Şu atasözünde de geçer,

ëhki bogra eğëşür, otra köhëgün yançılür: İki boğa çarpışır, aralarında gök sinek ezilir. Bu atasözü, onların arasında kalan zayıflar ezilir ve ölürken, iki hakanın savaşmayı sürdürmesini anlatmak için kullanılır.

kökerdi.

köherdi nëng: Nesne gök rengi aldı - rengi kurşuniye döndü.

kökerür, köhermek.

köklëdi.

ol eğer köklëdi: O, eyerin bağlarını bağladı.

köklër, köklëmek.

köklendi.

eğer köklendi: Eyerin bağları sıkıştırdı.

er köklendi: Adam kökeni soyulmuş gibi bir tavır takındı - Adam zengin oldu.

köklenür, köklenmek.

kökleşdi.

ol anıg birle köhleşdi: O, kendini ona bağladı. Bu, kökteşdi'nin değişik sesletimidir.

ol anğar eğer kökleşdi: O, ona eyerin bağlarını sıkılaştırma işinde yardım etti.

ol anıg birle kökleşdi: O, onunla kavimsel bağlar geliştirdi.

kökleşür, kökleşmêk. Bu son kullanım Bulğar lehçesindedir.

kökletti (kökdet-/kökded-).

ol eğer yalğın kökletti (kökdetti): O, eyerin bağlarının sıkılaştırılmasını emretti.

kökletür, kökletmêk. kökdetti bir değişik sesletimdir.

kökrêdi.

arslân kökrêdi: Aslan kükrediydi; *bugra kökrêdi*: Deve aygır anırdı; *bulıt kökrêdi*: Bulut gürtledi.

Eğretilemeli olarak, savaş meydanındaki yiğitlerin haykırışlarını anlatmak için de kullanılabilir. Şu atasözünde de geçer,

teğirmende tugmış sıçğân köh kökreğingê qorqâmâs: Değirmende doğan sıçan, gök gürtlediğinde korkmaz. Bu atasözü pek çok zorlukla boğuşmuş bir kimsenin küçük bir şeyden korkmayacağını anlatmak için kullanılır.

kökrêr, kökrêmêk.

kökreşdi.

bulıtlâr qamug kökreşdi: Bulutlar gürtledi; *bugralâr kökreşdi*: Aygırlar böğürdü. Yiğitlerin savaş alanındaki haykırışları da buna benzetilir; nitekim *alplâr kökreşdi*: yiğitler kükrediydi denir.

kökreşür, kökreşmêk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Sonbahan anlatıyor)

heldi esin esneyü

Rüzgâr eserek geldi

qâdqâ tükel ösneyü

Bu (şiddeti ve yarattığı pusuyla) tipiye benziyordu

kirdi bodün qasnayu

Halk (soğuktan) titreşti

qara bulıt kökreşür

Kara bulutlar gürler

kökteşdi. bkz. kökleşdi

kökşin.

kökşin nêñg: Gök-mavisi renginde olan herhangi bir şey.

kökyuq. Köy şeflerine ve *Türkmên* büyüklerine verilen, saygı belirten bir unvan.

köl. Su birikintisi.

köl. Gölçük.

isig köl: Barsğân'da bir göl. Uzunluğu otuz, eni on fersahtır; *körünğ*: *Kaşgar* Dağları'nda, *Têz* yaylasında bulunan bir gölün adı. Çevresi otuz fersahtır; *sidiñg köl*: *qoçñğâr başı*'na yakın bir gölün adı; *yulduz köl*: *Kuçâ*, *Kingüt* ve *Uygur* arasındaki sınırda bulunan bir göl; *ây köl*: Uç yakınında bir yer adı; *terinğ köl*: *ekki öğüz* sınırında bulunan bir göl. Burada saydığım bütün göllerin çevresi kırk ila otuz fer-

sah arasındadır. Türk ülkelerinde bunlara benzer daha pek çok göl vardır, ancak ben yalnızca İslam ülkesindekileri ve en büyükleri burada andım.

köl. Deniz. Buradan alınarak "deniz köpüğü"ne *köl köpüki* denir; *tenğiz köpüki* denmez.

kölerdi.

kölerdi sūw: Su bir gölette birikti.

kölerür, kölermek.

kölerdi.

at kölerdi: At (karnının şişkinliği nedeniyle) yere serildi.

kölerür, kölermek.

Şu atasözünde de geçer,

er oğlu munğādmās ıt oğlu kölermēs: İnsanoglu sıkıntı çekmez (bir çıkış yolu bulur, bu durum şuna benzer), bir köpek asla bir at gibi yere serilmez.

kölergēn.

bu at ol kölergēn: Bu atın her zaman karnı şişer ve yere serilir.

kölidi.

ölüg kölidi: O ölüyü [başka bir şeyi de olabilir] gömdü.

kölir, kölimək.

kölige. Koyu gölge.

kölik. Gölge.

kölišdi.

ol manğa ölüg kölišdi: O, bana ölü adamı gömme işinde yardım etti.

kölišür, kölišmek.

kölitti.

ol ölügni kölitti: O, ölüyü [başka bir şeyi de olabilir] gömdürttü.

kölitür, kölitmek.

költürdi.

ol at adāqm költürdi: O, atın ayağının bağlanmasını ve böylece onun yere yatırılmasını emretti.

kölük nēng. Ödünç alınan herhangi bir şey.

kölük. (At, eşek ya da katır gibi) yük hayvanı.

köliklig.

köliklig yēr: Gölgecik yer.

kölüklüg.

kölüklüg er: Bir yük hayvanına sahip olan adam.

kölünğ. Durgun bir suyun olduğu gölcük. Kuşlar bu çevrede yuva yapar.

kölüندی.

er elgi adāqı kölüندی: Adamın (çalışmaktan veya yürürken ya da at binerken çok fazla sarsılmak-

tan, sanki uçlarına bir ağırlık bağlanmış gibi) eli ayağı uyuştu, hissizleşti.

kölnür, kölünmek.

köm. Kurşunu rengi pekiştirmek için kullanılan bir ilgeç.

köm kök: Derin kurşunu (Oguz lehçesi). Diğer Türkler *köp kök* der.

kömçü. Gömü, define.

tawgâç kömçüsi: Âd kavminden kalma define (büyülü define).

kömdi.

ol ölügni kömdi: O, ölüyü [başka bir şeyi de olabilir] gömdü.

kömër, kömmek.

közmên kömdi: O, sıcak küllerde ekmeği pişirdi.

kömeç. Küllerin içine gömülerek pişirilen yassı ekmek.

kömiçe. Sivrisinek.

kömişdi.

ol maŋga nêŋ kömişdi: O, bana bir şeyi (toprağın altına) gömmekte yardım etti.

kömişür, kömişmek.

kömtürdi.

ol yêrde nêŋ kömtürdi: O, ona bir şeyi (toprağın altına) gömdürttü.

kömtürür, kömtürmek.

kömüç. Gömülü hazine; define.

ol kömüç buldı: O, gömü buldu.

kömlüdürük. Atın göğsünden geçen eyer bağı.

kömündi.

er tawarın kömündi: Adam mallarını gömüyormuş gibi göründü.

kömnür, kömünmek.

kömürgên. bkz. köwürgên.

kömündi.

kömündi nêŋ: Gömülmüş nesne.

kömürlük. Kömür yapmak için kullanılacak ağaç; kömür konan yer. Kömüre sahip olan kimseyi anlatmak için *kef* (*k*), titreşimli *kef*'le (*g*) yer değiştirir [*kömürlüg*].

kön. Deri; özellikle atlar için kullanılır ve *at kõni* denir. Bazen insan derisini anlatmak için de kullanılabilir ve *anıg kõni qurıdı:* onun derisi kurudu - o öldü denir. Kaplam [bir kavramın kapsamına giren öğelerin tümü -çn] söz konusu olduğu için *tewê kõni:* deve derisi ifadesi de kullanılabilir. Bu sözcük yalnızca derinin sepilmeden önceki hali için kullanılır. Deri sepilendikten sonra artık ona *qogüş* denir.

könçük. Yaka. Oguzlar *cim*'i (*ç*) *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] kullanır ve *könçek* der.

kõnçüklendi.

tõn kõnçüklendi: Giysiye yaka yapıldı.

kõnçüklenür, kõnçüklenmêk.

kõndgerdi.

ol yigâç kõndgerdi: O, bir tahta parçasını [başka bir şeyi de olabilir] düzeltti.

ogrını kõndgerdi: Suçunu itiraf ettirene kadar hırsızla mücadele etti.

ol meni yõlqa kõndgerdi: O, bana yolda [başka bir şeyde de olabilir] rehberlik etti.

kõndgerür, kõndgermêk.

kõndi.

yigâç kõndi: Bir tahta parçası [başka bir şey de olabilir] düzeltildi.

ogrı kõndi: Hırsız (suçunu) itiraf etti. Belli bir şeyi inkâr eden bir kimsenin daha sonra bunu ikrar etmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

er yõlqa kõndi: Adam yolculuğa çıktı, başladı.

otunğ kõndi: Odun yandı (Argu lehçesi – onlar kurala göre ye'yi (y), nun'a (n) çevirir. bkz. kõydi).

tosün at kõndi: Haşarı at yola geldi, düzeldi. Yola getirilen, düzeltilen herhangi bir şeyi anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

kõnêr, kõrmêk.

kõnek. Deri heybe.**kõngerdi.**

ol oq kõngerdi: O, oku [başka bir şeyi de olabilir] düzeltti, düzgünleştirdi.

ol yõl(qa) kõngerdi: O, yolda rehberlik etti – doğru yolu gösterdi.

bêg ogrını kõngerdi: Bey (suçunu) itiraf etmesi için hırsız zorladı.

kõngerür, kõngermêk.

kõni.

kõni nêng: Düz (düzgün) bir nesne. Güvenilir bir kişiye de *kõni er* denir.

kõnitti.

er yigâç kõnitti: Adam tahtayı [başka bir şeyi de olabilir] düzeltti (düzgünleştirdi).

kõnitür, kõnitmêk.

kõnglek. Gömlek.**kõngleklendi.**

er kõngleklendi: Adam [başka biri de olabilir] üzerine gömlek giydi.

kõngleklenür, kõngleklenmêk.

kõngül. Kalp, gönül; akıl. Buradan hareketle “zeki bir adam”a, *kõngüllüg er* denir.

Şu atasözünde de geçer,

kõzden yırâsa kõngülden yême yırâr: Eger âşkılar birbirlerinden uzaksa ve birbirlerini göremi-

könğüllendi

yorsa, aşkdan da gönülden uzaklaşır, biter - gözden irak olan, gönülden de irak olur.

könğülünğ neteg: Zihin huzurun nasıl?

könğüllendi.

er işqa könğüllendi: Adam iş yapmaya karar verdi. Aynı zamanda çocukların bir şeyi anlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

könğüllenür, könğüllenmek.

könğüz. Gübre yığını. Bu dışkıının ve sidigin karışıp kaynaştığı bir öbektir.

köp.

köp nēng: İç içe geçmiş, birbirine dolanmış herhangi bir şey.

köp saç: Gür saç.

Şu atasözünde de geçer,

köp sögütke quş qonâr, körklüg kişike söz kelîr: Kuşlar gür sögüde konar, (benzer bir biçimde) söz (aşk mektubu) hep güzel ve çekici kadına gelir. Bu atasözü *yigâç uçmînga yel-tegîr, körklüg kişike söz kelîr*: ağacın dalları rüzgârda sallanmaktan geri durmaz, (bunlara benzer biçimde) çekici kadın da söz (aşk mektubu) almaktan kaçınmaz - buna karşın namusunu korumalıdır biçiminde de söylenir.

köpçük. Eyer minderi (Oguz lehçesi).

köpen. Devenin üzerine konan kalın örtü; semer ya da böylesi bir hayvan koşumu. (Oguz lehçesi).

köprüg. Köprü.

köpsün. Şilte, minder.

köpük. Köpük.

köpük. Güğümde kaynarken taşan şey.

köpürdi.

eşiç köpürdi: Tencere [başka bir şey de olabilir] taştı.

süt köpürdi: Süt köpürdü. İnsanın dudaklarından köpükler taşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

köpürür, köpürmek.

köpürtti.

ot eşiçni köpürtti: Ateş tencerenin köpürmesine neden oldu. Herhangi bir şey dudaklardan köpüklerin taşmasına ya da suyun veya benzer bir şeyin köpürmesine neden olursa yine bu sözcük kullanılır.

köpürtür, köpürtmek.

kördi.

ol meni kördi: O, beni gördü.

körêr, körmek.

Şu atasözünde de geçer,

yüzke körme erdem tile: Yüze (ve onun solgun haline) bakma, (insanın içindeki) erdeme ve terbiyeye bak.

körge. Tahtadan yapılmış tabak (Kençek lehçesi).

körgitti.

ol maŋga nēŋ körgitti: O, bana bir şey gösterdi.

körgitür, körgitmek.

körişdi.

ol meniŋ birle körişdi: O ve ben birbirimize baktık. Birbirini görmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

körişür, körişmek.

körk. Güzellik.

körklüg: Güzel.

körketti (körkēdti).

qız körketti: Kız güzelleşti.

körketür, körketmek. Kök-biçimi *körkēdti*'dir, benzeşime maruz kalmıştır.

körpe.

körpe öt: Geç filizlenmiş bitki; *körpe yemiş*: Geç olgunlaşan meyve. Bu, ilk ortaya çıktığı dönem geçtikten sonra gelişen bir şeyi anlatmak için kullanılır. Benzer bir şekilde "yazın doğan çocuk" a *körpe oğul* denir. "Mevsimi geçtikten sonra doğan kuzu, deve ve buzağı" ya da *körpe* denir.

körpēledi.

at körpēledi: At körpe çimeni yedi.

körpēlär, körpēlēmek.

körpēlendi.

ot körpēlendi: Bitki geç filizlendi.

körpēlenür, körpēlenmek.

körplēdi.

ol qozı körplēdi: O, toprağa açtığı bir çukurda kuzuyu kızarttı.

körplär, körplēmek.

körsēdim.

men anı körsēdim: Ben onunla buluşmak, görüşmek istedim.

Kök-biçimi *körüsēdim*'dir. Burada akıcı yazaçlara ilişkin bir kural söz konusudur, "bir şeyi isteme"yi (*temenni*) ifade etmek için eylem gövdesine -gse eki getirilir.

körsēr men, körsēmek.

körtürdi.

ol aᅇgar nēᅇg körtürdi: O, onun belli bir şeyi görmesine sağladı.

körtürür, körtürmek.

körüksedi.

ol meni körüksedi: O, benimle görüşmek istedi.

körüksēr, körüksēmēk.

körük. Körük.

körüklēdi.

ol otug körüklēdi: O, ateşi körüklēdi.

körüklēr, körüklēmēk.

körüldi.

körüldi nēᅇg: Nesneye bakıldı; nesne izlendi.

körlür, körlümēk.

körüᅇg.

körüᅇg köl: Kāşgar'a yakın küçük bir gölün adı.

körüᅇg. Kāşgar Dağları'nda, Tēz yaylasında bulunan bir gölün adı. Çevresi 30 fersahtır.

körüᅇç. İzleyici ya da seyirciler.

köründi.

ol bēᅇke köründi: O, beyle görüştü.

tāᅇg köründi: Daᅇ [başka bir şey de olabilir] göründü. Uzaktan karaltı biçiminde beliren herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

körnür, körünmēk.

körüş. Bakış; görüş.

kösgük. Kem gözlerden sakınmak için küçük bahçelere ve üzüm bağlarına dikilen korkuluk. Şu atasözünde de geçer,

ālīn arslān tutār kũᅇᅇn kösgük tutmās: Hileyle aslan bile yakalanır, ama zor kullanarak korkuluk bile yakalanamaz.

kösrük.

kösrük tuşāᅇ: Atın önayaklarına vurulan köstek.

kösüldi.

er aᅇaq kösüldi: Adam ayaklarını uzattı.

kösülür, kösülēmēk.

Şu atasözünde de geçer,

yogurᅇanda artuᅇ aᅇaq kösülse üşiyür: Ayak yorgandan fazla uzatılırsa üşür. Bu atasözü in-sana haddini bilmesini öğütlemek için kullanılır.

kösürdi.

ol atıg kösürdi: O, atın önayaklarını köstekledi.

kösürür, kösürmêk.

kösürge. Bir tür sıçan.

kösürgêk.

kösürgêk er: Evine misafir geldiği zaman canı sıkılan, içi daralan kimse.

kösürgên. Bir tür köstebek.

köşerdi.

köl köşerdi: Su birikintisi ağzına kadar doldu.

köşêrür, köşêrmêk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbaharı anlatıyor)

alın töpü yaşardı Dağ zirveleri (büyümekte olan yapraklarla) yeşerdi

orut otın yaşardı Kuru otların yerini yeni bitkiler aldı

kölnig suwın köşerdi Gölcükler taşacak kadar doldu

sıgır buqa münğreşür Sığırtar ve boğalar neşeyle böğürür

Ağzına kadar suyla dolu olan, neredeyse taşacak durumdaki kapları anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

köşîdi.

tâm künüg köşîdi: Duvar güneşi kapattı - güneş ışınlarının gelişine engel oldu. Işığın gelişini engelleyen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

köşîr, köşîmek.

köşîge. Zayıf gölge.

köşîk. Örtü, perde.

köşîklig.

köşîklig yêr: Gölgecik yer.

köşîndi.

er künke köşîndi: Adam kendini güneşten korumak için gölgeye çekildi. Birinden saklanmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

köşînür, köşînmêk.

köşitti.

bulut köküg köşitti: Bulut gökyüzünü kapladı.

köşîtür, köşîtmêk. Herhangi bir şeyi örten başka bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

köt. Kıç; zaman ya da sıra bakımından daha sonra gelen.

kötüç. Genç bir çocuğa söverken *kötüç*: ah kokan göt! denir. *köt* sözcüğünden türetilmiştir.

kötki. Toprak yığını; tepelik.

kötlledi.

oglanıg kötlledi: O, oğlan çocuğuyla ters ilişkiye girdi – gulamperestlik yaptı.

kötlër, kötlëmëk.

kötletti.

ol oğlanıg kötletti: O, oğlan çocuğuyla [başka biriyle de olabilir] ters ilişkiye girilmesine izin verdi – gulamperestliğe ön ayak oldu.

kötletür, kötletmëk.

kötlük. Bir sövgü sözcüğü; “seni gidi yüreksiz” anlamında kullanılır, gerçek anlamı “seni gidi gulam”dır [ters cinsel ilişki kurmak için sahip olunan genç oğlan çocuğu ya da köle –çn].

kötrüm. Üzerine oturulan kanep.

kötrüşdi.

ol manğa yük kötrüşdi: O bana yükü [başka bir şeyi de olabilir] kaldırma işinde yardım etti.

kötrüşür, kötrüşmëk.

kötürdi.

er yük kötürdi: Adam yükü taşıdı. Hamile bir kadın için de bu sözcük kullanılır.

kötrür, kötürmëk.

Şu atasözünde de geçer,

tewë yük kötürse qamıç yeme kötrür: Deve (bütün bu) yükü taşıyabiliyorsa, (küçük) bir kaşığı da taşıyabilir. Bu [anlam olarak] Arapçadaki *etbi'u-l feres licâmehâ* (“dizginlerin atı takip etmesine izin ver”) sözüne benzer.

kötürgên.

bu bugra ol yük kötürgên: Bu damızlık deve iyi yük [başka bir şey de olabilir] taşır.

kötürgü. Taşıma, nakil.

kövüz. Kilim; yünden dokunmuş şilte ya da örtü.

köwij. Ağacın oyuğu; örneğin söğüdün çürümüş kısmı – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j).

köwij turma. Çürümüş turp ya da tadı bozulan herhangi bir şey.

köwiz. Kilim.

köwre. Ölü bir hayvanın, iç organları çürümüş ve kemiklerin üzerinde kurumuş et parçaları kalmış bedeni.

köwşek.

köwşek et: Yumuşak et.

köwşek.

köwşek etmek: İyi mayalanmış hamurdan yapılan ekmeğ.

köwürgên (kômürgên). Dağ soğanı. Oguzlar buna kömürgên der.

köyde. Tasfiye etmek için altın ve gümüş filizlerinin eritildiği kazan.

köydi.

otunġ köydi: Odun [başka bir şey de olabilir] yandı.

köyêr, köymêk.

köytürdi.

ol anıġ tönin köytürdi: O, onun gıysisinin [başka bir şeyin de olabilir] yakılmasını emretti.

köytürür, köytürmêk.

Bu bozulmuş (*lâga gayrıfasıha*) bir sözcüktür [bkz. köyürdi].

köyük.

köyük nêġ: Yanan bir şey.

köyürdi.

er otunġ köyürdi: Adam odunu [başka bir şeyi de olabilir] yaktı.

köyrür, köyürmêk.

köz. Göz.

közêdi.

ol ôt közêdi: O, ateşi maşayla kanştrdı.

közêr, közêmek.

ol üzümni közêdi: O, salkımindan üzüm koparttı.

közêgü. Köseği [ateşi karıştırmakta kullanılan demir ya da odundan çubuk].

Şu atasözünde de geçer,

közêgü uzün bolsa elig köymês: Köseği uzun olursa, el yanmaz. Bu atasözü kendisi dinlendiği zamanlarda onun işlerini çekip çeviren oğullara, hizmetkârlara sahip kişiyi anlatmak için kullanılır.

közeşti.

ol manġa ôt közeşti: O, bana ateşi karıştırmakta yardım etti. Bu işte boy ölçüşmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

közeşür, közeşmek.

közetlig.

közetlig nêġ: Korunan, sakınılan bir şey.

közetti.

ol meni közetti: O, beni bekledi.

Bu sözcüğün kökü *köz attı:* O (beklerken) gözlerini benim üzerine dikti'dir.

közetür, közetmek.

közgerdi

közgerdi.

ol atâmnı maŋga közgerdi: O, babamla benim aramda bir görüşmeye (buluşmaya) neden oldu - bizi kavuşturdu.

közgerür, közgermek.

közkeni.

Geceleri uçan ve vızıltıya benzer bir ses çıkaran böcek.

közkünek.

Şahine ve kertenkeleye [aynen alınmıştır -çn] benzeyen, rüzgâra tutunarak uçan bir kuş.

közlêdi.

ol anı közlêdi: O, onun gözüne vurdu.

közlêr, közlêmek.

közleşdi.

ol menig birle közleşdi: O, benimle birbirimizin gözünün içine bakma konusunda boy ölçüştü.

közleşür, közleşmek.

közlük.

At kuyruğundan dokunan, göz kanlandığı ya da kamaştığı zaman üzerine konan bir şey.

közmên.

Közde pişirilen ekmek.

közñgü.

Ayna.

közöldürük.

At kuyruğundan dokunan, göz kanlandığı ya da kamaştığı zaman üzerine konan bir şey. közlük'ün değişik sesletimidir.

közündi.

közündi nêñg: Nesne görüldü (Argu lehçesi).

Buradaki kullanımın kalıba dayanan bir temeli vardır. Bu sözcük "göz" anlamına gelen köz'den türemiştir. Ancak *Argular* bu eylemin geçmiş zaman kipiyle kullanımını [*kôr-di*] buyrum kipi gibi kullanır ve "gör" anlamında *kôr* der; geçmiş zamanı ise *ze'*yle (z) söylerler.

közünür, köznürmek.

kü.

Halk arasında tanınma bildiren bir sözcük.

külüg bilge: Ünlü bir bilgin.

küç.

Güç, kuvvet.

küç.

Şiddet ya da zulüm.

küç êldin kirse törü tünğlükün çıqâr: Ülkeye zorbalık gelirse [egemen olursa], töre [adalet] bacadan çıkar [ortadan kaybolur]. "Zulmeden bir kişi"ye *küçemçi*, "güçlü bir kişi"ye *küçlög* denir.

küç.

Susam.

küç yağı: Susam yağı (Çigil lehçesi). Keneotu bitkisinin tohumu -büyüklüğü nedeniyle- *ingêk küçi:* inek susamı olarak anılır.

küçedi.

ol anıg tawarın küçedi: O, onun malına zorla el koydu.

oglanıg küçedi: O, köle oğlanı (ya da cariyeyi) cinsel ilişkiye zorladı; ona kötü davrandı.

küçer, küçemek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>üdig meni küçeyür</i>	Arzu beni zorluyor
<i>tün kün turup yıglayu</i>	Gece gündüz gözyaşı dökmeye
<i>kördi közüm tawraqın</i>	Gözüm onun yıkıntıya dönmüş meskeninden hızla ayrılışını
<i>yurtı qalıp aglayu</i>	Terkedilmiş yurdunun boşluğunu gördüğünden beri

küçeldi.

er tawarı küçeldi: Adamın malına [başka bir şeyine de olabilir] insafsızca el koyuldu.

küçelür, küçelmek.

küçendi.

at küçendi: (Yükün ağırlığı nedeniyle) at güçten kesildi.

ol anıg tawarın küçendi: O, onun malına zorla el koydu. Birinci eylem geçişsiz, ikincisi geçişlidir.

küçenür, küçenmek.

küçeşdi.

olär ekki tawar küçeşdi: İki mal yağmalamakta birbirleriyle rekabet etti ya da birbirlerine yardım etti.

küçeşür, küçeşmek.

küçet. Hârizm'de yaşayan bir Türk kavmi.

küçetti.

ol anıg tawarın küçetti: O, onun malına insafsızca el koydurdu.

küçetür, küçetmek.

küçlendi.

er küçlendi: Adam [başka bir şey de olabilir] güçlendi.

küçlenür, küçlenmek.

küden. Dügün.

küdüşdi.

olär bir birig küdüşdi: Onlar birbirlerini bekledi.

küdüşür, küdüşmek.

küdeç. küzeç sözcüğünün zel'le (d – dh) söylenen halidir ve aynı anlama ("testi, ibrik") sahiptir (Argu lehçesi). zel (d – dh) ile ze (z) arasındaki birbirinin yerine geçme durumu Arapçadaki "yazmak" anlamına gelen *zebera* ve *đabera* ve "acı su" anlamına gelen *ma' zu'âq* ve ve *đu'âq* ifadelerinde de görülür.

kūḏti.

ol meni kūḏti: O, beni bekledi, gözledi.

ol qōy kūḏti: O, koyun [başka bir hayvanı da olabilir] güttü.

kūḏēr, kūḏmēk.

kūg. Şiirin aruzu, ölçüsü.

bu yir ne kūg üze ol: Bu şiirin ölçüsü (aruz) nedir?

kūg. Türkü söylerken kullanılan bir ezgi; beste.

er kūglendi: Adam kendine özgü bir ezgiyle türkü söyledi. Şu dürtlükte de kullanılır,

kūgler qamug tüzüldi Ezgiler sıraya kondu

iwriq iḏiş tizildi Kadehler ve testiler dizildi

sensiz özüm özeldi Ruhum seni özledi

kelgil amul oynalım Gel de haylazca fingirdeşelim

kūg. Bir kentin halkı arasında ortaya çıkararak belli bir süre dilde kullanılan nükteli bir söz.

bu yıl bu kūg keldi: Gülünecek bu şey, bu yıl ortaya çıktı.

kūg.

kūg yılqı: Doğaya salınan, serbest bırakılan hayvan.

kūg. Koçun ya da bazı vahşi hayvanların kışa yakın dönemlerde azması.

qōy kūgi boldı: Koçun [başka bir hayvanın da olabilir] kızışma dönemi geldi.

kūg. Aynanın üzerinde oluşan pas cinsinden lekeler.

kōzıḡūke kūg tüşdi: Aynanın üzerinde yeşillikler ve lekeler oluştu.

kūg. Kadınların ya da başkalarının yüzünde oluşan çil.

kūglēdi.

yılqı kūglēdi: Sığır ilbaharın taze yeşilliklerinde otladı.

kūglēr, kūglēmēk.

kūglēdi.

er kūglēdi: Adam bir türkü söyledi ve bunun ezgisini söylediği sırada ortaya çıkarttı.

kūglēr, kūglēmēk.

kūglendi.

yūzi anıg kūglendi: Onun yüzünde çiller çıktı.

er kūglendi: Adam şarkı söyledi.

kūglenūr, kūglenmēk. Bunun kök-biçimi *kūglendi*'dir.

kūjek. Perçem, züluf (Argu lehçesi).

kūkū. Teyze. *kūkūy* de denir ve bu daha doğru bir kullanımdır.

kūkūyüm keldi: Teyzem geldi.

kül. Kül. Şu atasözünde de geçer,

kül ürginçe köz ürse yeg: Köze üflemek, küle üflemekten faydalıdır. Bu atasözü birine önemli işlerle meşgul olmasını, önemsiz olanları bir yana bırakmasını öğütlemek için kullanılır.

küldi.

er küldi: Adam [bir başkası da olabilir] güldü.

külër, külmek. Şu dizelerde de kullanılır,

külse kişi atma anğar öter küle

baqqıl anğar edgülükün agzın küle

Sana gülen birini görürsen

Onun yüzüne sıcak küller atma [onu utandırma]

Bu dizeler iyilikle iyilikle karşılık vermeyi öğütlemek için kullanılır.

küldrëdi.

taş qudüg içre küldrëdi: Taş kuyunun içinde ses verdi ve böylece kuyunun derinliği anlaşıldı.

küldrër, küldrëmek.

külf.

tām külf yıqıldı: Duvar gürütüyle ve bir anda yıkıldı.

külgü. Gülüş, kahkaha.

külgü. Felç.

er külgü bardı: Adam felç geçirdi. Bazen bunu anlatmak için külgü de denir.

küli. İkiye ayrılmadan, içinde çekirdeğiyle birlikte kurutulan kayısı ve şeftali.

külrëdi.

taş qudügda külrëdi: Taş kuyuda ses çıkarttı.

külrër, külrëmek.

külsirdi.

er külsirdi: Adam gülümsüyormuş gibi göründü. Gerçekten gülmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

külsirër, külsirmek.

kültgü. bkz. külgü.

kültürdi.

ol meni kültürdi: O, beni güldürdü.

kültürür, kültürmek.

kölümsindi.

er külümsindi: Adam [başka biri de olabilir] gülüyormuş gibi göründü - adam gülümsedi.

kölümsinür, külümsinmek.

külünç. Gülüş, kahkaha.

külüşdi.

boğün qamuğ külüşdi: Halk hep birlikte güldü.

külüşür, külüşmek.

külüt. Halk için gülünç olan şey.

kümi.

kümi taläs: Uygur sınırını oluşturan kentlerden birinin adı.

kümüş. Gümüş. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir savaşı anlatıyor)

alp erenni eğirdim

(Düşmanın) yigitlerini böldüm

boynun anıg qağırdım

Boyunlarını büküp koparttım

altun kümüş yüğürdüm

(Hazinelerindeki) altın ve gümüşlerini aldım

süsi qalın hım öter

(Ancak) asker yığınları arasından zor geçtim

kümüş. Akçe; içinde gümüş olduğu için bu ad verilmiştir.

kümüş. Bir cariyenin adı.

kümyendi. bkz. küymendi.

kün. Güneş.

kün tuğdı: Güneş doğdu; *künke baqsa köz qamār*: Güneşe bakanın gözü kamaşır.

kün. Gün.

bu kün bargıl: Bu gün git. Gün ışığının güneşe bağlı olması nedeniyle gün bu şekilde adlandırılır.

kündi. Rezil, aşağılık, iğrenç (Oguz lehçesi).

ol kündi kişi ol: O, aşağılık bir adamdır. Bazen bu ilgeç konuşmanın akışı kaybedildiğinde arayı doldurmak için kullanılabilir.

kündüz. Gündüz, gün ışığı.

küni. Kuma.

Şu atasözünde de geçer,

küninig küline tegü yağı: Kuma küllerine kadar düşmandır (ikisi arasındaki düşmanlıktan dolayı biri diğerini en küçük unsuruna kadar düşman olarak görür).

künlük. Günlük bir mesele.

künlük.

künlük yeğm: Günlük ekmek. Ancak bu az kullanılan bir ifadedir.

küñg. Cariye.

küp. Küp.

küpe. Küpe.

küpe.

küpe yarıq: Zırlı giysi.

küpîdi.

ol tön küpîdi: O, giysiyi (kumaşı iki kat yapıp arasına pamuk koyarak) dikti.

küpîr, küpîmêk.

küpig. Arasına pamuk ya da benzer bir malzeme koyulan iki kat kumaştan dikilen herhangi bir şey.

küpildi.

anıg tönü küpildi: Onun giysisi (kumaşı iki kat yapıp arasına pamuk koyularak) dikildi.

küplür, küpilmêk.

küpişdi.

ol maŋa ton küpişdi: O, bana giysiyi (kumaşı iki kat yapıp arasına pamuk koyarak) dikmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

küpişür, küpişmêk.

küpitti.

ol tönün küpitti: O, giysinin (kumaşı iki kat yapıp arasına pamuk koyarak) dikilmesini emretti.

küpîtür, küpitmêk.

kür.

kür er: Soğukkanlı, yürekli, sarsılmaz adam. Şu atasözünde de geçer,

kim kür bolsa küwêz bolür: Her kim yürekli ve sertse, mağrur olur.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>ertiş suwı yemêki</i>	Ertiş nehrinin Yemêkleri
<i>sıgap tutâr bilêki</i>	Sıvadılar bilekleri
<i>kürmet anıg yürêki</i>	Pek onların yürekleri
<i>kelgêlmet irkişür</i>	Bizim üzerimize gelmek için toplaşyorlar

kürêdi.

qul kürêdi: Köle [başka biri de olabilir] kaçtı.

kürêr, kürêmêk.

küreşdi.

ol maŋa qâr küreşdi: O, bana kar [başka bir şey de olabilir] küremekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

küreşür, küreşmêk.

küretti.

ol anıg qulın küretti: O, onun kölesini kaçırmaya zorladı.

küretür, küretmêk.

kürgək. Sandal küreği; toprağı kazmaya veya kar küremeye yarayan her tür kürek.
kürīdi.

at kürīdi: At önyaklarıyla toprağı eşeledi; *ol qarıg kürīdi*: O, kar küredi.

kürīr, kürīmək.

kürin. İçinde kavun, hıyar ve benzeri şeyler taşınan sepet.

küritti.

ol anğar qār küritti: O, onu kar [başka bir şey de olabilir] küremeye zorladı.

küritür, küritmək.

kürk. Kürk.

kürküm. Safran. Bu sözcük Arapçaya uygundur; zira Araplar buna *kurkum* der.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(*Afrāsiyāb* için bir methiye dile getiriyor)

bēgler atın argurup

Beyler atlarını mecalisiz bıraktı

qağgu anı turgurup

Kaygı onları zayıf düşürdü

menğzi yūzi sargarıp

Benizleri sarardı

kürküm anğar türtülür

Sanki safran sürülmüş gibi

kürlendi.

kök kürlendi: Gök gürlendi.

kürlenür, kürlenmék.

kürsdi.

yigit qāniga kürsdi: Delikanlı, gülbüz hale gelene kadar kanlandı ve etlendi.

Bunun kök-anlamı "bir kabın içine konan bir şeyin, belli bir süre sonra taşacak kadar büyümesi, kabarması"na ilişkindir. Örneğin bir hamurun içine iyi bir maya ekleyip bunu kabı neredeyse dolduracak biçimde bir kaba koyarsanız, belli bir süre geçtikten sonra bu hamur kabın kenarlarından taşacak kadar kabarmaktadır.

kürsēr, kürsmék (kürsemék [?]).

Bunun kökü "kibirli ve yürekli adam" anlamında kullanılan bir sözcüktür [kür; sonra buna sonek gelir], -sēdi sonekinin anlamı halihazırda açıklanmıştır [aynen alınmıştır -çn].

kürsēr, kürmék (kürsemék [?]).

kürşək. Bir yemek adı. Darı taneleri suda ya da sütte kaynatıldıktan sonra, üzerlerine yağ konur ve böylece yenir.

kürt. Yay, kamçı ve değnek gibi şeylerin yapımında kullanılan bir dağ ağacı.

kürt kürt.

at arpāni kürt kürt yēdi: At arpayı çatır çatır yedi. Hıyar ya da hıyara benzer şeyleri kütür kütür yiyen bir kişiyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ksdi.

ol andın ksdi: O, onu gcendirdi.

ksr, ksmk (Oguz lehesi).

ksdi.

ol anı krmekin ksdi: O, onunla buluşmayı arzuladı. Herhangi bir Şey arzulandığında yine bu szck kullanılır.

ksr, ksemk.

ksen. *Kua* olarak da bilinen kentin bir diğer adı. Burası bir Uygur sınırdır.

kseşdi.

eren qamug tawr kseşdi: Btn adamlar zenginlik istediler – zenginlikleriyle vndler.

kseşr, kseşmk.

ksri. Ggs kafesi (kaburga kemikleri).

kt. atı.

ktrdi.

ol anęar qy ktrdi: O, ona koyun [başka bir hayvan da olabilir] gttrd.

ktrr, ktrmk.

kve.

kve ygn: Bir eşit at başlığı.

kvk.

kvk mş: Erkek kedi.

kvk. Saman (Oguz lehesi).

kwendi.

ol menig birle kwendi: O, benimle vnd.

kwenr, kwenmk.

kwz. Mağrur, kibirli kimse.

kwezlik. Kstahlık, saygısızlık. Şu dizelerde de kullanılır,

eştip ata annęnig sawlarını qadırma

nnę qut bulup kwezlik qılınıp yana quturma

Annenin babanın szn işittiğinde gtlerini geri evirme

Zenginliğe ve başarıya ulaştığında kstahlık yapma, kendine hakim ol ve haddini bil

kwlk. Kilden yapılmış ufak misketler; kurumadan nce veya kurduktan sonra yuvarlanarak oynanır.

kwrg. Ks.

kwk.

kwk mş: Erkek kedi (gil lehesi).

kye. Gve. Kee veya keeye benzeyen Şeyleri yiyen bcek.

küyêlêdi.

er kidiz küyêlêdi: Adam (silkerek) keçeden [başka bir şeyden de olabilir] güveleri ayıkladı.

küyêlêr, küyêlêmêk.

küymendi.

er işqa küymendi: Adam işte kayıtsız ve meseleyle tam anlamıyla ilgilenmedi.

küymenûr, küymenmêk.

Bu sözcük göçüşmeye maruz kalır ve bir değişik sesletim olarak kümyendi denir.

küyüm küyüm.

ol küyüm küyüm kûn keçürdi: O, bir yandan meşgul gibi durarak öte yandan kayıtsız kalarak günü geçirdi.

küz. Sonbahar.

küzeç. Testi, ibrik. Bu sözcük *he'nin (h) cim'e (ç)* dönüşmesi dışında Arapçaya uygundur.

küzeçlik (küzeçlig).

küzeçlik titig: Çömlek yapılacak kil. Bu kile sahip olan kimseyi anlatmak için sözcüğün g'li biçimi kullanılır [küzeçlig].

küzêdi.

ol yaylâgda küzêdi: O, sonbaharı yaylada geçirdi.

küzêr, küzêmêk.

küzen. Küçük kuşları ya da benzerlerini avlamakta kullanılan sıçangillerden bir hayvan. bkz. kelêgü.

küzerdi.

öd küzerdi: Sonbahar geldi.

küzerür, küzermêk.

küzgerdi.

ödleg küzgerdi: Mevsim sonbahara döndü.

küzgerür, küzgermêk.

küzük. Bir dokuma tezgahında üst çözgülerin alt çözgülerden ayrılmasını sağlayan düğümlemiş iplikler. Aynı zamanda süslü bir kumaş ya da benzerlerini doku-yan kimseyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

küzükti.

yıl küzükti: Mevsim sonbahara döndü.

küzühêr, küzühmêk.

- la.** Bir işin gerçekleştiğini ya da bittiğini açıkça belirtmek için *Oğuzlar* tarafından kullanılan bir ilgeç. Eylemlerin sonrasına eklenir (*Oğuz* lehçesi).
ol bardı la. O, gitti (ve bu gidiş teyit edildi); *ol keldi la:* O geldi (ve bu geliş teyit edildi). Burada, dinleyen kişinin söz konusu eylemi yalanlaması durumuna karşı onun olayların oluş seyrini bilmediği ve olayın tam olarak böyle gerçekleştiğini vurgulama işlevi de yerine getirilir. Diğer *Türkler* bunu kullanmaz.
- lâçin.** Şahin; yırtıcı bir kuş. Savaşta cesaret gösteren bir adam da *lâçin* diye adlandırılır.
- lâgün.** Tahıl ölçmekte kullanılan ölçek gibi içi oyulmuş olan bir şey; süt, ayran ve benzeri şeyler içerken kullanılır.
- lâw.** Mühür mumu.
- leş.** Sümük (*Çigil* lehçesi). leş aynı zamanda balgam demektir.
leş aqtı: Sümük ya da balgam aktı.
- lıqın/-likin.** "ile" anlamına gelen iki ilgeç. *lâm* (l) bazen *ref*'li [sözcüğü yuvarlak ünlülü (o, ö, u, ü) okuma] bazen *kesre*'li [Arapçada ı, i okutan im] okunur. Bazı bağlamlarda bunlar ["ile" anlamına gelen Arapça bir ilgeç olan] bağlantı kurucu nitelikteki *bâ*'ya [yerine göre *be*] tekabül eder.
biligin ulugluqqa tegdim: Bilgelikle ululuğa eriştim.
edgülıkün kel, isizliğin kelme: Hayıra gel, şerle gelme. Kök-biçimleri *kaf*'lıdır (q), ancak *kefli* (k) ve *imâle*'nin [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] söz konusu olduğu sözcüklerde bu *kaf* (q), *kefle* (k) –yukarıda açıkladığım gibi– yer değiştirmiştir. Eğer eki alan sözcüğün ortası *ref*'liyse [sözcüğü yuvarlak ünlülü (o, ö, u, ü) okuma] *lâm* (l), *ref*'li olur; eğer ortasında *kesre* [Arapçada ı, i okutan im] varsa ya da bir ünlü yoksa *lâm* (l) *kesre*'li olur.
- litu.** Şehriyeler su, buz ya da kar gibi şeylerle soğutulur. Sonra bunun içerisine çeşniler konur, serinletici bir yiyecek olarak yenir.
- liyu.** Kuruduğu zaman sert kil haline gelen çamur.
- limken.** Sarı erik.
- loxtây.** Üzerinde sarı pullar olan kırmızı renkte süslü bir Çin kumaşı.
- luçnut.** Buğday ve buğdaya benzer şeylerin temizlenmesine yardım etme. Köylüler birbirlerine köle ya da hayvan yollayarak harman dövme işinde yardımlaşır. (*Kençek* lehçesi) – [belki de bu sözcük *köçnüt* diye yazılır, zira *köçüt* sözcüğü "at" anlamına gelir –çn].

m

–**ma**. Buyrum kipindeki eylemlere gelen ve olumsuzluk bildiren bir ilgeç.

qıl: yap – qılma: yapma. Bu yalın ya da türemiş olsun bütün eylemsel gövdelere olumsuzluk anlamı vermek için geçerli olan kuraldır.

ma. “Al” anlamına gelen bir ilgeç.

ma: Al, işte. elif (a) yerine ha'yla (h) söylenerek mah biçiminde de kullanılır; tıpkı [Arapçada] ebriye ya da hebriye (“ince deri”) veya erâqa ya da herâqa (“dökmek”) dendiği gibi.

ma. Oğlak ve kuzu sesinin bir yansıması. Bu sözcük *Zû'r-Rumma*'nın [Emevi devrinin büyük şairlerinden biri, eski şiir geleneğini sadakatle devam ettirmiştir doğumu tahmini 696, ölümü 735 yılıdır –çn] şu dizisinde de geçer ve Arapçaya uygundur: *bismi'l-mâ'i mebgûmu* (“ma sözyle meler”).

mâh. “İşte; al” anlamına gelen bir ilgeç; bir şey verildiği zaman söylenir.

malguna. bkz. *bulguna*.

mamu. Gerdek gecesi gelinle birlikte yollanan kadın. Bu, özgün dile ait bir sözcük değildir

mân qışlâg. Oguz ülkesinde bir yer adı.

mân kend. Eskiden *Kâşgar* yakınlarında olan bir kentin adı; şimdi harap durumdadır.

mân.

mân yaşlıg qöy: Dört yaşını geçen koyun. Koyun dışında bir hayvan için kullanılmaz.

mançu. Bir zanaatkâra verilen ücret. Başka bir ücreti anlatmak için kullanılmaz.

mançuq. Heybe, torba gibi at eyerine takılan herhangi bir şey.

mançuqlandı.

er tönın mançuqlandı: Adam giysisini heybeye koydu ve onu eyerinin arkasına astı.

mançuqlanür, mançuqlanmâq.

mandâr. Ağaçlara sarılan ve onların kurummasına neden olan bir bitkinin adı – sarmaşık (*Oguz* lehçesi).

mandarlandı.

yığâç mandarlandı: Ağaç sarmaşıklandı.

mandarlanür, mandarlanmâq.

mandı.

er tulum mandı: Adam silah kuşandı.

er ötmek sirkêke mandı: Adam, ekmeği sirkeye bandı. Herhangi bir şeyin, başka bir

şeye banılıp yenmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

manâr, manmâq.

mandırı. Gelinle güveyin gece bir araya getirildiği ve insanların onların başlarından aşağı para attığı yerin adı (Çigil lehçesi).

mandu. Bir tür Türk sirkesi. Bir küpe üzüm şırası konup mayalanana kadar beklenir, daha sonra üzerine sek şarap dökülür, bu karışım bir gece bekletilir ve sirke elde edilir. Bu, sirkelerin en güzeldir.

mandurdı.

ol manğa qılıç mandurdı: O, bana kılıç kuşandırdı.

ol manğa etmekig yağqa mandurdı: O, bana ekmeği yağa bandırdı.

mandurur, mandurmâq.

mangırdı.

ol etmekig yağqa mangırdı: O, ekmeği yağa bandırayazdı, daldırayazdı. Başka şeyler için de kullanılır.

mangırâr, mangırmâq.

manğig. Adım.

anığ manğigi kôr: Onun adımına bak.

manıldı.

etmek sirkeke manıldı: Ekmek sirkeye [başka bir şeye de olabilir] banıldı.

manılur, manılmâq.

manğrâdı.

er manğrâdı: Adam [başka biri de olabilir] bağırdı.

manğrâr, manğrâmâq.

manğrattı.

ol anı manğrattı: O, onu bağırttı.

manğratür, manğratmâq.

marâz. Karanlık gece.

marâz. Ücretle çalışan kimse; ırgat (Argu ve Yagma lehçeleri). *xıyâr marâz* da denir.

masıç.

masıç üzüm: Kara üzüm.

mat. "Öyle, onun gibi" anlamına gelen bir ilgeç.

andag mat: O, öyle.

mayaq. Dışkı; özellikle deve gübresi anlamında kullanılır. Daha sonra bu anlam

qöy mayaqa: koyun gübresi olarak genişlemiştir. "At gübresi" ise yalnızca yundaq biçiminde adlandırılır. Şu atasözünde de geçer,

tewe beğük erse mayaqa beğük ermes: Deve büyüktür, ancak pisliği büyük değildir. Bu ata-

sözü, kendinde büyüklük gören kimse için söylenir. “Büyüklük, senin yanında kölesi bulunduğun adama yaraşır” demektir.

maygaq. Paytak kimse; çatal tırnaklı olmayıp, top tırnaklı olan hayvanların tüyleri kısa olanları.

mayıl.

mayıl yemiş: Olgun şeftali ya da büyük kavun gibi çürümeye yaklaşmış ve yumuşamış meyvelerin tümüne verilen ad.

mayıldı.

qāgūn mayıldı: (Sulu, taze) kavun yumuşadı. Bu, kavunun aşırı olgunlaşması durumudur. Başka meyveler için de kullanılır.

mayılür, mayılmāq.

mayışdı (yamaşdı).

er yērke mayışdı: Adam uyuşukluğu nedeniyle yere yapıştı.

mayışür, mayışmāq. Bu sözcük, adama bir işi yapmasının emredildiği ve onun reddettiği durumu anlatır. yamaşdı bir değişik sesletimdir; mayışdı göçüşmeye maruz kalmıştır.

mejek.

it mejeki: İt pistiği – iki eklemleme noktası arasındaki ze’yle (j).

mekkeh. Çinden getirilen bir mürekkep; Türk kitapları bu mürekkeple yazılır. *kef* (k) katmerlenmiş, *ha* (h) özgün sözcükteki [mekke (?)] *elifle* (a) yer değiştirmiş-tir.

meldek.

meldek nēng: Tıpkı tüyleri dökülmüş cinsel organ gibi keçeleşmiş herhangi bir şey.

mem. Harman döverken ortada bulunan ve diğer öküzlerin etrafında döndükleri öküz.

men. “Ben” anlamına gelen bir ilgeç (Türk lehçelerinde).

mende. “Bende, benim yanımda” anlamına gelen bir ilgeç.

meñg. Kuş yemi. Şu atasözünde de geçer,

quş tuzaqqa meñg uçun ılınur: Kuş, yem için tuzağa düşer. Bu atasözü, yiyecek ararken başına kötü bir şey gelen kimse için kullanılır.

meñg. Yüzdeki ben.

Şu dördlükte de kullanılır,

<i>bēriñg mañga sōzkiye</i>	Bana bir söz ver,
<i>meñgig qara tuzqıya</i>	Ey benli esmer
<i>yelwin tutār közkiye</i>	Çekici, gözleri büyüleyici
<i>muñgum menig bilinçe</i>	Bilesin ki (aşkından) acı çekerim

menğdēdi.

ol anıg saçın menğdēdi: O, onun saçını yoldu.

menğdēr, menğdēmēk. Şu dōrtlükte de kullanılır,

uğu barıp sonğdadı

Ardı sıra gidip kovaladı

tegre turup anğdidi

Onu tuzağa düşürmek için kıstırdı

saçın qıra menğdēdi

Saçını tamamen yoldular

arjūlayu er awār

Adamlar (çakallar gibi) çevresine üşüştü

menğdeşdi.

ēkhi urāgut menğdeşdi: İki kadın birbirlerinin tüylerini aldılar. Bu, eylemin karşılıklılığını gösterir (*mufa'ale*).

menğdeşūr, menğdeşmēk.

menğdetti.

ol anıg saçın menğdetti: O, onun saçını yoldurttu.

menğdetūr, menğdetmēk.

menğgū. "Sonsuz (*hālid* – ölümsüz)" olan bir şey, aynı zamanda "sonsuzluk (*hulūd* – ölümsüzlük)." Bu sözcük hem ad, hem de eylemlilik olarak kullanılır.

menğgū ajūn: Ölümsüzlük âlemi (*dār'ul-hūlud*). Şu dizelerde de kullanılır,

(Zamanı anlatıyor)

tugup taqı qalması menğgū eren

ajun kūni yulduzı tutçı tugār

Doğan hiç kimse sonsuza dek yaşamadı

(Ancak) dünyanın güneşi ve yıldızı her zaman doğar

menğilēdi.

er menğilēdi: Adam beyin yedi.

Bu kök-anlamdır. Daha sonra konuşma dilinde bu sözcük Arapça *tūbā leke* ("Müjdeler olsun sana!") ifadesine tekabül eden bir anlam kazanmıştır. Bu kullanımın nedeni birinin iyiliği için bir koyunun kesilmesi ve hayvanın en değerli organı olan beyni bu kişiye sunarak onun onurlandırılmasıdır. Sonraları bu ifade lezzetli yiyeceklere sahip olan herkes için kullanılan bir kalıp olmuştur. Şu dōrtlükte de kullanılır,

(Bir orduyu bozguna uğratan bir adamı anlatıyor)

anı yetip sūngūlēdi

Ona yetişip süngüledi

başın yandru yanğilādi

Eski yarasını yeniden açtı

eren bāyup mūngūlēdi

Adamlar kazandıkları nimetlerin tadını çıkarttı

anıg alpın qıra bogdı

Düşman yiğitlerini boğarak öldürdü

meñgiz. Beniz. İnsanın rengi.

qızıl meñgizlig: Kızıl benizli. Bu çoğu kez yanağın kırmızılığını anlatmak için kullanılır.

meñgizlendi.

kışı meñgizlendi: Kişinin yüzü güzelleşti.

meñgizlenür, meñgizlenmêk.

meñgletti.

ol qâzığ meñgletti: O, kazı [başka bir hayvanı da olabilir] yemletti – Kaza [başka bir hayvana da olabilir] tane toplattı.

meñgletür, meñgletmek.

meñgzêdi.

bîr nêñg bîrke meñgzêdi: Bir şey başka bir şeye benzedi.

meñgzêr, meñgzêrmêk.

meñgzetti.

ol bîr nêñgni bîrke meñgzetti: O, bir şeyi bir şeye benzetti.

meñgzetür, meñgzetmêk.

merdek. Ayı yavrusu; *açığ merdeki* de denir. Bazı Türkler, *tonğuz merdeki:* meme emen domuz ifadesini de kullanır.

mındatu. İpekten yapılmış gölgelik, cibinlik ya da çadır.

mıngüy. Kâğıt yapıştırmakta kullanılan bir tür hamur. İyi yapışması için su konup kaynatılarak iyice koyulaştırılır.

mıñgâr (mıñgar). Pınar (Oguz lehçesi).

mıñg. Bin sayısı.

Şu atasözünde de geçer,

bîrin bîrin mıñg bolür, tama tama kôl bolür: Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur. Bu atasözü, birine, az olsa bile bir şeyi kabulden çekinmemesini öğütlemek için kullanılır.

-miz. Biz. *mîm (m)*, *be'den (b)* dönüşmüştür; *be (b)* sözcüğün başında kullanılır.

biz bardımız: Biz gittik.

keldimiz: Biz geldik. Bu kural tüm adlarda ve eylemlerde geçerlidir.

âtımız: Bizim atımız.

monçuq. Atın boynuna takılan değerli taş, aslan pençesi, muska gibi şeyler.

monçuq. Boncuk. Süs için boyuna takılan değerli taşlar.

monçuqlandı.

qız monçuqlandı: Kız değerli taşlar, gerdanlıklar kazandı.

monçuqlanür, monçuqlanmâq.

mönğdi.

at mönğdi: At ayaklarını topladı ve tekme attı.

mönğēr, mönğmēk.

-mu/-mü. Adların ve eylemlerin sonuna gelen soru eki.

bu at mu: Bu at mı?; *bu it mu*: Bu köpek mi?

bardıng mu: Gittin mi?; *helding mü*: Geldin mi?

Bazı Oguzlar, üçüncü kişi soru ekinde *Türklerden* ayrılırlar; *mim*'i (m) kesre'li [Arapçada ı ya da i okutan im] okur ve vav'ı (û), ye (î) yaparlar.

ol bardı mı: O, gitti mi? Bu ayrım yalnızca eylemlerde geçerlidir; adlara gelen ek konusunda *Türklerle* uzlaşırlar.

bu at senig mü: Bu at senin mi?; *bu ogul senig mü*: Bu çocuk senin mi?

muguzgaq. Balarısına benzeyen bir sinek (Argu lehçesi).

munda. "Burada" anlamına gelen bir ilgeç [kalma durumu].

ol munda ol: O, burada. Şu dizelerde de kullanılır,

emgeksizin turgu yōq munda yamu

edgülgük körmedip ajun çıqār

Emek çekmeksizin [zahmete girmeden] burada durmak yok

Bir iyilik görmeden dünya biter gider [zaman geçer ve ölüm gelir]

mundaru. İpekli kumaşlarla süslenmiş düğün odası.

mundı.

qarı er mundı: Yaşlı adam [başka biri de olabilir] saçmaladı.

munār, munmāq.

munduz. Budala, şaşkın. Şu atasözünde de geçer,

neçe munduz erse eş edgü, neçe egri erse yöl edgü: Ne kadar budala da olsa bir yoldaş iyidir,

ne kadar eğri de olsa bir yol iyidir – Yoldaş şaşkın olsa bile bu durum çölde yalnız olmaktan daha iyidir, yol eğri olsa bile bir yolda gitmek çölde başıboş gezmekten daha iyidir, bir yol mutlaka bir hedefe ulaşır.

munduz.

munduz aqın: Ansızın bastran sel.

munduz yorığa at: Yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmeyen at.

mungān.

mungān kişi: Boşboğaz, geveze kimse.

mungāq.

mungāq kişi: Boşboğaz, geveze kimse

munu. "İşte orada" anlamına gelen bir ilgeç. Bu, *qanı*: Nerede? sorusunun yanıtıdır.

münu. "Bu." Özel olan bir şeyi işaret etmek için kullanılır.

munuq. bkz. azuq.

muñg.

muñg tåg: Yirmi yaş dişi; *muñg tåg öndi:* Yirmi yaş dişi çıktı.

muñg. Sıkıntı. Şu atasözünde de geçer,

erke muñg tegir tåg senğirirñge yeñ tegir: Adama sıkıntı değer, dağın zirvesine yel değer. Bu atasözü, tıpkı dağın zirvesine vuran yel gibi insana sıkıntı gelebileceği, ancak yel gidince dağın zirvesinin yerinde kalacağı anlamına gelir.

muñgār (muñgar).

men muñgār aydım: Ben buna söyledim. Bu, üçüncü kişinin gösterme adılıdır [yönelme durumu].

muñglug.

muñglug er: Sıkıntılı adam.

muñgqardı.

ol anı muñgqardı: O, onu sıkıntıya soktu.

muñgqarur, muñgqarmāq.

muñguqtı.

er muñguqtı: Adam sıkıntıya düştü.

muñguqār, muñguqmāq.

murç. Karabiber.

muyān. Sevap.

muyānluq: Gelip geçenlerin su içmeleri için yollara yapılmış hayrat.

muyançılıq. Arabuluculuk; yatıştırma; iki kişiyi uzlaştırma.

sen muyançılıq qıl: Sen bize arabuluculuk et. Kökü “sevap” anlamına gelen muyān sözcüğüdür.

mük.

ol mük turdı: O, rükü eder gibi belini bükerek durdu.

mükim (mükin). bkz. büküm

mün. Hastalık, kusur.

münsüz kişi: Sağlam kimse. Şu atasözünde de geçer,

yalñguq ogli münsüz bolmas: Âdemoğlu kusursuz ya da hastaliksız olmaz.

mün. Çorba. Kâşgarlı Mahmūd der ki, ben Yagma ülkesinde “çorba getir” yerine *mün keldür* dediklerini duydum, ancak onlar şehriye getirdiler, çünkü onların lehçesinde bu sözcük şehriyeyi tanımlar.

mündi.

er āt mündi: Adam ata [başka bir şeye de olabilir] bindi (at sürdü).

münēr, münmēk.

mündürdi.

ol manğa at mündürdi: O, beni ata [başka bir şeye de olabilir] bindirdi.

mündürür, mündürmek.

münēdi.

ol tönug münēdi: O, giysinin eğriliğini düzeltmek için [başka bir şey için de olabilir] uçlarından kesti.

münēr, münēmek.

müneldi.

tön müneldi: Giysinin kenarları kesildi.

münelür, münelmek.

münlēdi.

er münlēdi: Adam çorba içti.

münlēr, münlēmek.

müneşdi.

ol menig birle müneşdi: O, benimle ata bindi.

müneşür, müneşmek.

münüldi.

at münüldi: At [başka bir şey de olabilir] binildi.

münüdür, münülmek.

müñgeşdi.

ol menig birle müñgeşdi: O, benimle birlikte ata binişti - O, benim arkamda ata bindi.

müñgeşür, müñgeşmek.

müñgrēdi.

üç müñgrēdi: Öküz böğürdü.

müñgrēr, müñgrēmek.

müñgretti.

ol üđni müñgretti: O, öküzü böğürttü.

öt eşiçni müñgretti: Ateş tencerenin fokurdama sesiyle kaynamasını sağladı.

ol erni urup müñgretti: O, adamı döverek onu öküz gibi böğürtüp, inletti.

müñgretür, müñgretmek.

müñgüz. Her türlü hayvan boynuzu.

müñgüz müñgüz. Bir çocuk oyununun adı. Çocuklar ırmağın kıyısına diz çökerek oturur, bacaklarının arasına akıcı yaş kum doldurur ve sonra elleriyle kuma vururlar. İçlerinden biri (ebe) müñgüz müñgüz: boynuz, boynuz! der ve çocuklar ne müñgüz: Neyin boynuzu? diye karşılık verirler. Soruyu soran çocuk (ebe) boynuzlu hayvanları birer birer saymaya başlar, çocuklar da bunu yineler. Ebe bu arada

deve ya da eşek gibi boynuzsuz bir hayvanın da adını söyler, çocuklardan biri bu hayvanın ya da başka bir boynuzsuz hayvanın adını söylerse ırmağa atılır. Şu atasözünde de geçer,

süsgen üdqa tenğri münğüz bērmēs: Tos vuran öküzü tanı boynuz vermez. Bu atasözü, halka kötülük getirecek bir iş yapmak isteyip de yapamayan kişiyi anlatmak için kullanılır.

münğüzgök. Çalışma nedeniyle elde oluşan pürüzlü doku; nasır.

münğüzlendi.

qozı münğüzlendi: Kuzunun boynuzu çıktı.

münğüzlenür, münğüzlenmēk.

müş. Dişi kedi (Çigil lehçesi). *Oğuzlar* buna çetük der.

n

nāg. Timsah.

nāg yılān. Ejderha.

nāg yılı. Türk takviminin oniki yılından biri. Bu kitabı yazdığımız [der Kâşgarlı Mahmūd] altmışdokuz [469] yılı nāg yılı'dır.

namīja. Zevcenin kız kardeşinin kocası; bacanak (Çigil lehçesi).

narū. "Yön" anlatan bir ilgeç.

narū bar: Bu yana git.

ne. "Ne" anlamına gelen bir ilgeç.

ne tēr sen: Ne dersin?

ne. Arapçadaki "o şey ki, acaba öyle mi?" anlamına gelen *mā* sözcüğüne karşılık gelen bir ilgeç.

ne me eğgü kişi ol: O, ne iyi bir adamdır [başka biri de olabilir]; *ne me yawuz nenğ ol bu*: Bu ne kötü bir şey.

neçe. "Kaç" anlamına gelen bir ilgeç.

neçe yarmāq bērdinğ: Kaç para verdin?. Aynı zamanda soru eki olarak kullanılır.

neçük. "Niçin" anlamına gelen bir ilgeç.

neçük bardinğ: Niçin gittin? (Yabāqu lehçesi).

nēgü. bkz. nū.

nelük. neçük'le aynı anlama gelen bir ilgeç; diğer Türkler bu sözcüğü kullanır.

neme. "Bilmem" anlamına gelen bir ilgeç.

neme ne qıldı: Ne yaptı bilmem.

nēnğ. Nesne, şey.

bu nēnğ ol: Bu nedir?

nenğ. Mal ya da zenginlik.

Şu dörtlükte de kullanılır,

bulmuş nenğig sewer sen Bulduğun zenginliği seversin

aqrūn aņgar sevingil Ona ilişkin hoşnutluğunda tereddütlü ol (belki de seni terk eder)

barmış nenğig saqınma Kaybettiğin zenginliğin arkasından üzülme

azraq aņgar öküngil Birazcık kederlen (çünkü keder onu sana geri getirmez)

nerek. "Ne gerek" anlamında kullanılan bir ilgeç.

bu saņga nerek: Bu, senin neyine gerek? Kök-biçimi *ne kerēk*'tir; bazı yazaçlar düşmüştür.

neteg. "Nasıl" anlamına gelen bir soru adılı.

neteg sen: Nasılsın?

nıjdâg. Bileğitaşı – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j).

nöm. Din.

tenğri nömü: Allah'ın dîni - İslâm. Aynı zamanda bunun dışındaki dinler de nöm olarak adlandırılır. Bu Çince bir sözcüktür.

nü. ne: ne? ilgecinin yerine kullanılan bir ilgeç.

nü tēr sen: Ne diyorsun? Bunun kök-biçimi nēgü'dür; söyleyişte yuvarlanmaktadır.

- ö.** Bir emrin yerine getirilmesinin reddedildiğini belirten ilgeç.
- ob ob.** Eşek sendelediğinde kullanılan bir ifade. Bu, Arapların "kalk" anlamına gelen *laan* sözcüğüne benzer.
- öb öb.** Bir şey hakkında palavra atan, ancak bunu kanıtlayamayan kişiye söylenir.
- oba.** Kavim (Oguz lehçesi).
- obuz.** Engebeli, bozuk arazi.
öy obuz: Sarp arazi.
- obuzlug.**
öy obuzlug yēr: Arazisi sarp olan ülke.
- oçaq.** Ocak.
- oçaqlandı.**
ew oçaqlandı: Eve ocak yapıldı.
oçaqlanur, oçaqlanmāq.
- oçaqlıg.**
oçaqlıg ew: Bir ocağa sahip olan ev.
- oçaqlıq.**
oçaqlıq yēr: Ocak yeri.
oçaqlıq titig: Ocak yapımında kullanılacak her türlü kil.
- oğgardı.**
ol anı hēdin oğgardı: Bir süre düşündükten sonra onu tanıdı.
oğgarur, ođgarmāq.
- oğguç.** Yanan odun parçası.
- oğgurdı.**
ol meni oğgurdı: O, beni uyandırdı.
oğgurur, ođgurmāq [bkz. *olxuttı*].
- oğug.**
oğug er: Uyanık (uyumayan) adam.
ođug kōngūllūg er: Uyanık kalpli adam – anlayışlı adam.
- oğugluq.** Uyanıklık ya da bilinçlilik.
- oğundi.**
er oğundi: Adam uykudan uyandı.
oğnur, ođunmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>amdi ūđın ođundi</i>	Şimdi (düşman) uykusundan uyandı
<i>hēđin telim ökündi</i>	Sonra çok pişman oldu
<i>ēl bolgāli igendi</i>	(Çünkü) barış yapmayı engellemiştir
<i>andag erig kim utār</i>	Böyle bir adamı kim alt eder (benim dışımda?)

ogar.

ogar at: Alnında beyaz bir leke olan at.

Bu sözcük hem anlam hem ses olarak Arapçaya uygundur; ancak Arapçasında [*agarr* –çn] *elif*, *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi], Türkçesinde *zamme*'lidir [Arapçada *o*, *ö*, *u*, *ü* okutan ötre imi].

oğidi. bkz. oqidi.

ogla. Genç erkek (Argu lehçesi).

oglägu. Bolluk içinde büyümüş ya da buna alışmış kimse. Nitekim Qatün'lara [prensesler] *oglägu qätün* denir.

oglaq. Oğlak.

Şu atasözünde de geçer,

oglaq yiliksiz oglān biligsiz: Oğlakta (kemiklerinde) ilik olmadığı gibi, bebekte de akıl yoktur.

oglı. Yabani havuç. *Kāşgar* kenti yakınlarında yetişen, beyaz ve tath bir havuç.

ogräq. *qara yığāç* adındaki bir sınır bölgesinde ikamet eden bir Türk kavmi.

ograqlandı.

er ograqlandı: Adam Ogrāq giysileri giydi.

ograqlanur, ograqlanmāq.

ogrı. Hırsız.

ogrı.

bu nēng anıg ogrı ol: Bu nesne ondan aşağıdadır. Bunun kök-biçimi [*ogrı*] *gayn*'nın (*g*) *kesre*'lisidir [Arapçada *ı*, *i* okutan im], ancak ses düşmesi yaşanmıştır; tıpkı [Arapçada] *ibil*'in *ibl* ("develer"), *üzün*'ün *üzn* ("kulak") olması gibi.

ogrilādi.

ol nēng ogrilādi: O, nesneyi çaldı. Halk bunu *re*'ye (*r*) ünlü [bu sözcükte *i*] eklemeksizin söyler [ogurlādi – bkz. ugurlādi], bu hatalı bir kullanımdır.

ogrilār, ogrilāmāq.

ogrug.

ogrug sūngūki: Boyundaki ilk omur.

ogrug. Vadinin kıvrımı.

ogrug.

tāg ogrugi: Dağın kenarı, sivri çıkıntısı.

ogruldu.

sünğük ogruldu: Kemiğin eklem yerlerinden ayrılması.

ogrulur, ogrulmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış arasındaki çekişmeyi anlatıyor [tahminen Yaz, Kış'a sesleniyor])

balçaq balıq yogrulür Kıl ve çamur yığılır

çıgây yawuz yıgırlür Zavallı yoksul iki büklüm olup yere çöker

erñgekleri ogrulür (Soğuğun şiddeti nedeniyle) parmakları birbirinden ayrılır

odguç bile ewrişür Bir ateş parçasıyla kendini avutur

ogruştı.

ol manğa sünğük ogruştı: O bana kemiği ayırmakta yardım etti. Bu işte çekişmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ogruşur, ogruşmâq.

ogul. Oğul.

Bir kişi kendi oğlu olmayan bir çocuğu da bu şekilde çağırabilir.

bu ogul ne tēr: Bu çocuk ne der?

Bunun çoğulu *oglan*'dır – ancak bu kullanım kurala aykındır, kurala göre çoğul hali *ogullar* olmalıydı, tıpkı “erkekler” anlamında *eren* sözcüğünün kullanılması gibi; ancak her iki kullanıma da [*oglan*, *ogullar*] rastlanmaktadır [daha sonraları *oglan* ve *eren* sözcükleri tekil olarak da kullanılmaya başlanmıştır –çn].

ogulçuq. Kadının rahmi.**ogulmuq. Fasulyenin etrafına sarıldığı, destekleyici düz çubuk, sırık.****ogurdu.**

er sünük ogurdu: Adam kemiği eklem yerinden ayırdı.

ogurur, ogurmâq.

ogurladı. bkz. ugurladı.**oguş. Boy.****oguşlandı.**

er oguşlandı: Adam bir topluluğun parçası oldu – adam akraba sahibi oldu.

oguşlanur, oguşlanmâq.

oguşlug.

oguşlug er: Bir boya bağlı olan adam.

oguz. Bir Türk kavmi; Türkmên. Her biri hayvanlarına vurdukları ayırt edici bir damgaya sahip yirmiiki koldan oluşur. Bu kollar birbirlerinin hayvanlarını bu damgalarla tanırlar.

Bunların şefi *qınıq*'lardır; bizim şimdiki hakanlarımız da bu koldandır; hayvanlarına vurdukları damga şudur:

İkincisi *qayıg*'lardır. Damgaları şudur:

Üçüncüsü *bâyundur*'lardır. Damgaları şudur:

Dördüncüsü *ewe*'lerdir. Bunlara *yewe* de denir. Damgaları şudur:

Beşincisi *salgur*'lardır. Damgaları şudur:

Altıncısı *afşâr*'lardır. Damgaları şudur:

Yedincisi *begtili*'lerdir. Damgaları şudur:

Sekizincisi *bügdüz*'lerdir. Damgaları şudur:

Dokuzuncusu *bayât*'lardır. Damgaları şudur:

Onuncusu *yazgır*'lardır. Damgaları şudur:

Onbirincisi *eymür*'lerdir. Damgası şudur:

Onikincisi *qara bölük*'lerdir. Damgaları şudur:

Onüçüncüsü *alqa bölük*'lerdir. Damgaları şudur:

ONDÖRDÜNCÜSÜ *igdir*'lerdir. Damgaları şudur:

ONBEŞİNCİSİ *üregir*'lerdir – *yüregir*'de denir. Damgaları şudur:

ONALTINCI Sİ *tütürqa*'lardır. Damgaları şudur:

ONYEDİNCİSİ *ula yondlug*'lardır. Damgaları şudur:

ONSEKİZİNCİSİ *töger*'lerdir–bazen *vav* düşer, *töger* denir. Damgaları şudur:

ONDOKUZUNCUSU *beçenek*'lerdir [beçenek]. Damgaları şudur:

YİRMİNCİSİ *çuvuldar*'lardır. Damgaları şudur:

YİRMİBİRİNCİSİ *çepni*'lerdir. Damgaları şudur:

YİRMİİKİNCİSİ *çaruqlug*'lardır [çaruq]. Bunların sayıları azdır ve damgaları belli değildir.

Bu altkavimlerin hepsinin adını (der Kâşgarlı Mahmûd), herkesçe mutlaka bilinmesi gerektiği için andım. Eğer hayvanlar birbirine karışırsa, bu kollar kendi sığırlarını bu damgalar sayesinde tanırlar.

Bunlar temel altkavimlerdir. Daha sonra bu altkavimler de altkollara ayrılmaktadır, ancak anlatımın kısalığı için bunları dahil etmiyorum. Bu altkavimlerin adları, eski zamanlarda onları var eden kurucu ataların adlarından alınmıştır. Soylarının kökenini onlara dayandırırılar; tıpkı Arapların *Benî Salim* ("Salimoğulları"), *Benü Hafaca* ("Hafacaogulları") demesi gibi.

oguzlâdı.

ol meni oguzlâdı: O, beni Oguz olarak düşündü ve onlarla ilişkilendirdi.

oguzlâr, oguzlâmâq.

oguzlandı.

er oguzlandı: Adam Oguz giysisi giydi.

oguzlanur, oguzlanmâq.

ol. "O" anlamına gelen bir ilgeç.

ol andag aydî: O böyle söyledi.

ol. "Şu" anlamına gelen bir ilgeç.

ol er: Şu adam.

ol. Adlara ve eylemlere eklenen bir pekiştirme ilgeci.

ol menig oğlum ol: O, kesinlikle benim oğlumdur; *ol ewke barmış ol*: O, kesinlikle eve gitti.

oldı.

et bışıp oldı: Et pişerek lime lime oldu.

Uzun süre kullanıldığı için eskiyen ve yıpranan bir giysiyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

olur, olmâq.

oldıdı.

at oldıdı: At [başka bir hayvan da olabilir] nâsız kaldı. İnsan yalınayak kaldığında da bu sözcük kullanılır.

oldır, oldımâq.

oldrum. Sakatlanmış kimse.

olduq.

olduq at: Nâsız at [başka bir hayvan da olabilir].

olgun. bkz. qayaq.

olguttı. bkz. olxuttı.

olıç. Çocuklara sevgi bildirmek için kullanılan bir ilgeç.

olıçım: Sevgili oğlum (Qarluk lehçesi).

olındım

olındım.

men bu işta olındım: Ben bu meseleden ve onun için çektiğim sıkıntılardan usandım.

olinur men, olinmâq.

olma. Kavanoz.

olturdi.

ol eşiç içre et olturdi: O, tencerede eti pişirdi. Bir giysinin ya da benzer bir şeyin yıpranmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

olturur, olturmâq.

olturdi.

ol er olturdi: O, adam [başka biri de olabilir] oturdu.

olturur, olturmâq. Şu atasözünde de geçer,

bütün ümlüg qança qolsa olturur: Donu sağlam olan nasıl isterse öyle oturur. Bu atasözü, kendi namusluluğundan emin olan kimsenin ona dair doğacak şüpheler nedeniyle kaygılanmayacağını belirtmek için kullanılır.

oluq.

oluq er: Dayanıklı, azimli adam.

oluq (olaq [?]). Ağaç kütüğünün içi oyularak yapılmış herhangi bir şey; örneğin içinde sıra söğütülen veya hayvan sulamakta kullanılan yalak.

oluq.

oluq tön: Eskimiş ve yıpranmış giysi. Yıpranmış herhangi bir şeyi anlatmak için **oluq** sözcüğü kullanılır.

oluq. Küçük kayık. Bunun kök-anlamı ağaç kütüğünün içi oyularak yapılmış herhangi bir şeydir [oluq²].

olut.

olut er: Yetişkin; olgunluk evresini yaşayan adam.

olxuttı (olguttı).

ol meni olxuttı: O, beni oturttu.

olxutur, olxutmâq – Kök-biçimi *gayn*'la (g) **olguttı**'dır; nitekim bir eylem asla *hı*'yla (x) geçişli yapılmaz, *gayn*'la yapılır – tıpkı **oğgurdi:** o, onu uyandırdı ve **toğgurdi:** o, onu doyurdu sözcüklerinde olduğu gibi.

öm.

er öm boldı: Adamın midesi bozuldu – çok et yemekten midesi bulandı.

ön. On sayısı.

önu. Onu.

onunç.

onunç yarmâq: Onuncu para [başka bir şey de olabilir].

oñg.

oñg iş: Kolay iş. *oñgây* sözcüğünün kısaltılmış biçimidir.

oñg.

oñg elig: Sağ el (Çigil lehçesi).

oñgâmuq.

oñgâmuq er: Sağ elini kullanan adam.

oñgdı.

barçın bodûgi oñgdı: İşlemeli kumaşın rengi soldu.

oñgâr, oñgmâq. oñguqtı sözcüğünün değişik sesletimidir.

oñgüjin. Çölde insanlara saldıran bir gulyabani. *

oñguldı.

sökel oñguldı: Hasta iyileşti.

iş oñguldı: (Kaşan) iş yoluna koyuldu.

oñglür, oñgulmâq.

oñguqtı.

er yûzi oñguqtı: Adamın yüzü süzüldü.

barçın oñguqtı: İşlemeli kumaş [başka bir şey de olabilir] parlaklığını kaybetti.

oñguqâr, oñguqmâq.

oñguqtı.

anıg yûzi oñguqtı: (Hastalık veya benzer bir şey nedeniyle) adamın yüzü süzüldü.

barçın oñguqtı: İşlemeli kumaş parlaklığını kaybetti.

oñguqâr, oñguqmâq. Benzer bir durumun söz konusu olduğu her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılabilir.

[Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

op. Harman dövmekte kullanılan öküç (Argu lehçesi).

öpdi.

er sūw öpdı: Adam suyu [başka bir şeyi de olabilir] yutuverdi.

öpâr, öpmâq.

opıdı.

ol anı kişiden opıdı: O, onu halktan gizledi. Herhangi bir şeyin başkasından gizlenmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

opîr, opîmâq.

opındı.

ol mendin opındı: O, benden saklandı.

opinür, opinmâq.

opitgân.

ol er ol özin kişiden opitgân: O, alışkanlık olarak kendini insanlardan gizleyen bir adamdır.

opitti.

ol özin mendin opitti: O, kendini benden gizledi. Herhangi bir şeyi gizlemeyi veya saklamayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

opitur, opitmâq.

oprâdı.

tôn oprâdı: Giysi [başka bir şey de olabilir] yıprandı.

oprâr, oprâmâq.

oprâq.

oprâq tön: Paçavraya dönmüş giysi ya da benzeri bir şey.

opraştı.

tönlâr opraştı: Giysiler [başka şeyler de olabilir] eskimeye başladı.

opraşür, opraşmâq.

Şu atasözünde de geçer,

keñgêşlig bilîg üdreşür, keñgêşsiz bilîg opraşür: Ögütli bilgi meyve verir, ögütsüz bilgi yıpranır

- Alınan ögütlerle beslendiği sürece işlerin idaresi günden güne gelişir, ögütten uzak durulursa günden güne işler kötüye gider.

oprattı.

ol tönin oprattı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] yıprattı.

opratur, opratmâq.

oprı. Çukur ya da oyuk.

opu. Üstübeç (*isfidâc*).

oq. Ok.

oq. Evin kirişi. *ew oqi* da denir.

ôq. Mirasta düşen pay.

añgâr bir ôq tegdi: Ona mirastan bir pay düştü.

oq.

oq yılân: Kendisini insanın üzerine savuran yılân.

oq. Bir malı bölüşürken ya da toprakları paylaşırken çekilen kuradaki pay.

oq. Eylemlerin ardından gelen bir pekiştirme ilgeci.

bargıl oq: Git!!!

oq. Durum anlatan ifadelere eşlik eden bir ilgeç.

baya oq keldim: Tam da şimdi geldim; *amdi oq aydım:* Tam da şimdi söyledim.

oqçı. Okçu.

oqçı köndgerdi: Okçu oku doğrulttu.

oqıdı.

ol meni oqıdı: O, beni çağırđı.

er bitig oqıdı: Adam kitap okudu.

oqır, oqımāq.

oqıdı (ogıdı).

er oqıdı: Adam kustı. ogıdı da denir.

oqır, oqımāq.

oqıldı.

bitig oqıldı: Kitap okundu.

oqılır, oqılmāq.

oqındı.

bitig oqındı: Kitap okundu.

ol bitig oqındı: O, kendini kitap okuyormuş gibi gösterdi.

oqınur, oqınmāq – nun (n), lām'dan (l) değişmiştir [bkz. oqıldı].

oqışdı (oqıştılār).

olār bīr ekindi birle oqıştılār: Onlar birbirini çağırđı.

oqışūr, oqışmāq.

ol menig birle bitig oqışdı: O, kitap okuma konusunda benimle boy ölçüştü. Bu konuda yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

oqıtgān.

bu bitig ol hişini oqıtgān: Bu sıklıkla birini onu okumak için kıskırtan bir kitaptır.

oqıtsādı.

ol bitig oqıtsādı: O, kitabın okunmuş olmasını istedi. Biri başka birini çağırılmak istediğinde de bu sözcük kullanılır.

oqıtsār, oqıtsāmāq.

oqıttı.

ol mańga bitig oqıttı: O, bana kitap [başka bir şey de olabilir] okuttu.

oqıtur, oqıtmāq.

oqluq. Sadak; okların içine konduğu kılıf.

oqrādı.

at oqrādı: At yemlenmek istediği için homurdandı.

oqrār, oqrāmāq.

oqraşdı.

yond qamug oqraşdı: Bütün atlar (yem ya da başka bir şey için) homurdandı.

oqraşūr, oqraşmāq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bahan anlatıyor)

aşın atıp yaşnadı

Şimşek çaktı ve her yan aydınlandı

tumân tûrup tüşnedi

Pus ortalığa dağıldı

ağır qısır kişnedi

Aygırlar ve kısraklar (yaklaşan bahann izlerini görerek) kışnedi

ögür alıp oqraşür

(Neşe içinde) homurdanarak her aygır kısrığını alıp bir çift oluşturdu

oqтам.

bîr oqтам yêr: Bir ok atımı yer.

oqтаştı.

ol anıg birle oqтаştı: O, onunla ok atma müsabakasına girdi. Kura çekmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

oqтаşur, oqтаşmâq.

oqtattı.

beg anı oqtattı: Bey ona ok attırdı.

oqtatur, oqtatmâq.

oqut. Bir yemeğe katılmaya ya da beyin huzuruna çıkmaya dair davet veya çağrı.

ör.

ör at: Rengi parlak kırmızısı kahverengi ile koyu sarı arasında olan at.

orañg. *Râm* ülkesi yakınlarında bir yer adı. *Râm* ülkesiyle karşılaştırıldığında kuzeyde yer alır. Adın daha doğru kullanım biçimi *varañg*'dir.

ördi.

ol ot ördi: O, ot biçti. Bir tarlayı ya da başka bir şeyi biçmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örâr, örmaq.

ordu. Bir hakanın ikametgâhı [sarayı]. Nitekim *Kaşgar* kentine *ordu kend:* Hakanların ikametgâhının Olduğu Kent denir.

ordu. *Baläsâgün* yakınlarında bir ikametgâh. Buradan hareketle *Baläsâgün* kentine *Qüz ordu* denir.

ordu.

ordu başı: Hakanın kalacağı yeri, yatağını düzenleyen, derleyen toplayan kimse (*ferras*).

ordu. Bir hayvanın yeraltındaki yuvası; sığanın kovuğu, gelinciğin deliği gibi.

ordu.

ordu tâl: Hamamotu [tüy dökücü bir maddenin yapımında kullanılır]. İki değişik sesletimden biri [diğeri için bkz. *arđütâl*].

ordülandı.

bêg bîr yêriğ ordülandı: Bey bir yeri kişisel ikametgâhı olarak zapt etti.

ordülanur, ordülanmâq.

orgâq. Orak.

orı qıqı. Uğultu ve bağrış çağrış.

orı. Haykıñş. Şu atasözünde de geçer,

orı qopsa oğuş aqlışūr, yağı kelse imrem tēprişūr: Yardım isteyen bir çığılık yükselse (bu yardımı sağlamak için) boy bir araya gelir, bir düşman sökün etse (onunla savaşmak için) ülkedeki bütün taifeler toplanır. Bu atasözü birine akrabalarıyla birlik olmasını öğütlemek için kullanılır.

orilâdı.

er orilâdı: Adam bağırdı.

orilâr, orilâmâq.

orilâdı.

er orilâdı: Adam kendiyile övündü ve bu böbürlenmede aşırıya kaçtı.

orilâr, orilâmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Saldırdığı bir savaşçıyı anlatıyor)

özin ögnüp orilâdı

Kibirli ve övüngendi ve aşın gururla şişindi

yorıp tēriğ qarilâdı

Yeri arşın arşın ölçerek geldi

atıg kemşip orilâdı

Atını mahmuzladı ve bağırmaya başladı

uwut bölup tōpü agdı

Utanc içinde (geri döndü) tepeyi tırmandı (ve böylece uzaklaştı)

orılaştı. bkz. orlaştı.

orlaştı.

bōdun qamug orlaştı: Halktan bir haykıñş yükseldi.

orlaştūr, orlaştāmâq. Kōk-biçimi orılaştı'dır.

ornâdım.

men bu yērde ornâdım: Ben bu yere yerleştim.

ornâdı nēñg: Nesne bir yere yerleştirildi ve orada sabitçe durdu.

kūn ornâdı: Güneş battı.

ornâr, ornāmâq.

ornattım.

men nēñg ornattım: Ben, o şeyi yerine koydum.

ornatur men, ornatmâq.

ortu. Herhangi bir şeyin ortası.

ortu er: Orta yaşlı adam.

ew ortüsü: Evin ortası.

kūn ortusu: Öğle vakti (Çigil lehçesi).

ortülâdı

ortülâdı.

er yâşın ortülâdı: Adam orta yaşlıydı.

ortülâr, ortülâmâq.

ortuq. Ortak. Şu atasözünde de geçer,

ortuq erden artuq almâs: Ortak, ortağından (kârın bölüşümünde) fazlalık almaz. Bu atasözü, birine adaletli olmasını öğütlemek için kullanılır.

örü. Buğday, şalgam ve buna benzer şeyleri saklamak için kazılan çukur.

oruldı.

tarıg oruldı: Ekin biçildi.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir savaşı anlatıyor)

qarvı çuvaç quruldı

Han çadırı kurulduğunda [Türklerin hakanlarına özgü ipekten yapılmış bir çadır; bunun altında hakanlar yaz sıcaklığında gölgeye kavuşur, kışın yağmurdan ve kardan korunur -çn]

tüğüm tikip uruldı

Tüğüm dikilip savaş davulları çalındığında

sûsi anın oruldı

Düşman askeri ekin gibi biçildi

qañç-oq qaçâr ol tutâr

Şimdi onların en yücesi benden nasıl kaçabilir

orum.

bîr orum ot: Bir tutam ot.

orut.

orut ot: Bir yıllık kurumuş ot.

osâl.

osâl kişi: Savsak, özen göstermeyen kimse.

osâyuq.

osâyuq er: İhmalkâr adam.

osnğardı.

er osnğardı: Adam aniden çalışmayı bıraktı ve oturdu.

osnğarür, osnğarmâq.

osnattım.

men anğar osnattım: Ben onu ona benzettim - onun, o olduğunu sandım.

osnatur, osnatmâq.

osruq. Osuruk.

osruşdı.

olâr çkki osruşdı: O ikisi osuruk yarıştırdı.

osruşur, osruşmâq.

osug. Bir şeyin başka bir şeye uygun olması.

bu iş osğı mundag: Bunu izleyen şey buna uygun düşer.

osurdu.

er osurdu: Adam osurdu.

osrur, osurmâq.

osurgân.

bu er ol osurgân: Bu adam çok osurur.

oş. "Böyle, bu biçimde" anlamına gelen bir ilgeç.

oş mundag qıl: Bu biçimde yap.

oş. "Şimdi" anlamına gelen bir ilgeç.

oş keldüküm bu: Şimdi geldim.

oş oş. Öküzü su içmeye teşvik etmek için çıkarılan ses.

ot. Bitki.

ot öndi: Bitki gelişti.

ot. Her tür kaba hayvan yemini, kuru otu anlatmak için kullanılan sözcük.

atqa ot bērgīl: Atı besle.

ot. İlaç.

ot içtim: İlaç içtim. Buradan hareketle "doktor"a *otâcı* denir.

ot. Zehir.

bēg anğâr ot bērdi: Bey ona zehir içirdi.

öt. Ateş. Şu atasözünde de geçer,

öt tēşe ağız köymēs: Ateş demekle ağız yanmaz. Bu atasözü söylediği bir sözden dolayı özür dileyen biri için söylenir.

otâdı.

ol tarig otâdı: O, ekini budadı - bu, çürümemesi için gereksiz yaprakların kesilmesi anlamına gelir. Başakların kesilmesi işini anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

otâr, otâmâq.

otâdı.

ol otunğ otâdı: O, odunu tutuşturdu ve kendini ateşle ısıttı. Bu arı bir sözcüktür; ancak Yagma ve Yemək lehçelerine aittir.

emçi anğâr ot otâdı: Hekim onu ilaçla iyileştirdi.

otâr, otâmâq (Oguz lehçesi).

otaldı.

tarig otaldı: Ekinin gereksiz yaprakları kesildi - bitkiye zarar veren herhangi bir bitkinin çürümeyi önlemek için kesilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

otalur, otalmâq.

otâg. Çadır.

otgardı.

ol at otgardı: O, atı [başka bir hayvanı da olabilir] otlattı.

otgarur, otgarmâq.

otlâdı.

at otlâdı: At [başka bir hayvan da olabilir] yemle beslendi.

otlâr, otlâmâq.

ötlandı.

at ötlandı: At dörtnala koşarken ateş gibiydi.

er ötlandı: Adam öfkeyle yanıp tutuştu.

ötlanur, ötlanmâq.

otlug.

otlug tâg: Çimenlik, yeşilliği bol dağ.

otra. Herhangi bir şeyin ortası – ya da kenarları olan herhangi bir şeyin ortası. Bu, **ortu** sözcüğünün göçüşmeye uğramış biçimidir.

otran. Don; giysi. Bu sözcüğü Yagma ülkesinde işittim.

otrug. Ada.

otruldı.

saç otruldı: Saç [başka bir şey de olabilir] kesildi.

otrulur, otrulmâq.

otruşdı.

ol manğa kesme otruşdı: O, bana perçemi keserken yardım etti.

Herhangi bir şeyin fazlalık olan kısmının kesilmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

otruşür, otruşmâq.

ottuz.

ottuz yarmâq: Otuz para [aynı sayıda başka bir şey de olabilir]. Bu sözcük “üç” anlamına gelecek biçimde de kullanılabilir. Sözcük “otuz” anlamına gelse de, Yagma ülkesinde, Künğüt’te, “üç [kişi] içelim” anlamına gelecek biçimde *ottuz içelim* dediklerini işittim. Bence anlatılmak istenen şey her birinin üç tane içtiğidir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ottuz içip qıqralım

Üç içip haykırılım

yoqâr qopup sekrilim

Ayaklanalım ve bağıralım

arslanlayu kökrelim

Aslan gibi kükreyelim

qaçtı saqınq sewnelim

Kaygı bizden uzaklaştıkça neşe dolalım

Başka bir geleneğe göre *ottuz içip qıqralım*, “her birimiz üç tane içelim” anlamına gelir.

otunġ. Odun.

otunġluq. Odunluk.

oturdı.

ol saç uturdı: O, saç (ya da giysi ya da benzer bir şeyi) kesti.

utrur, uturmâq.

owrüg. "Vadinin kıvrımı," "dağın kenarı, sivri çıkıntısı" anlamına gelen ogrüg'un değişik sesletimi.

owrüg. Boyundaki ilk omur. Üç anlama gelen bu sözcüğün [owrüg], her anlamında daha doğru kullanım, bir değişik sesletim olan ogrüg'tur.

oxâq. Kurutulmuş kayıslardan yapılan meyve şuyı.

oxsındı.

ol qılmış İşinġa oxsındı: O, yaptığı şeyden dolayı pişmanlık duydu.

oxsinür, oxsinmâq.

oxşadım.

men anı oxşadım: Ben onu teskin ettim ve okşadım. Aynı zamanda sevecen bir biçimde çocuğuyla konuşan bir anneyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

Şu atasözünde de geçer,

saqâq biçer, saqâl oxşâr: (Gizlice) çeneyi keser, sakalı okşarken. Bu atasözü bir yandan yaltaklanırken diğer yandan gizlice entrika çeviren bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

bir nēnġ birke oxşadı: Bir şey, başka bir şeye benzedi.

at uxşadı: At uyudu. Bu sözcük yalnızca atlarla ilgilidir ve başka bir şeyi anlatırken kullanılmaz (Yemək, Yabâqu ve göçebelerin çoğunun lehçelerinde).

uxşâr, uxşâmâq.

oxşâg. Bir şeyin benzeri ya da aynı türden olanı.

anıg oxşâğı: Ona benzeyen biri.

oxşâgu. Oyuncak. Aynı zamanda bu, kadınlar için kullanılan bir lâkaptır.

oxşattı.

ol meni atâma oxşattı: O, beni babama benzetti.

oxşatur, oxşatmâq.

öy. Dik yamaçlı, derin vadi.

oy.

oy at: Kül renginde at.

öydü.

ol qâġün öydü: O, kavunun [başka bir şeyin de olabilir] içini boşalttı.

öyâr, öymâq.

oygurdu.

ol meni oygurdu: O, beni uyandırdı. d'li biçimin [oğgurdu] değişik sesletimi.
oygurur, oygurmāq.

oynāgu.

oynāgu yēr: Oyun alanı - eğlence yeri.

oynāq.

oynāq eşlēr: Oynak kadın.

oynāş. Evlilikdışı olarak bir adamla sevişen kadın.

oynattı.

ol anı oynattı: O, onun (belli bir şeyle) oynamasına izin verdi.

oynatur, oynatmaq.

oyturdu.

ol manğa qāgūn oyturdu: O, bana kavunun [başka bir şeyin de olabilir] içini boşalttırdı.
oyturur, oyturmāq.

oyuldu.

yēr oyuldu: Zemin çöktü - toprak içe göçtü.

kütü oyuldu: Yağmur nedeniyle çatı delindi.

oylūr, oyulmāq.

oyun. Oyun.

oyuq. Korkuluk; yolu işaret eden taş (Oguz lehçesi). Şu dizelerde de kullanılır,

bardı eren qonuq kōrūp qutqa saqār

qaldı yawuz oyuq kōrūp ewni yiqār

Konuk görünce onu uğur sayan kimseler gitti

Geriye, bir korkuluk görünce (onu gelen bir konuk sanıp) çadırını toplayan kötüler kaldı

oyuşdı.

olār eşki qāgūn oyuşdı: O ikisi, kavunun içini boşaltma konusunda rekabet ettiler. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

oyşur, oyuşmāq.

oza. Eski zamanlar.

ozāqı bilge ança aymış: Eski zamanların bilgisi işte böyle demiş.

Şu dörtlükte de kullanılır,

erdi oza erenlēr

Eski zamanlarda adamlar vardı

erdem bēgi bilig tāg

Erdemin, hikmetli sözler dağının ve bilginin efendileriydiler

aydı ūkūş ögütlēr

Öğüt veren kelimeler vardı

kōnğlüm bolur anğar sāg

Onları anmak gönlü anırdır

özdi.

anıg atı özdı: Onun atı ileri geçti. Koşarken başka birini geçen bir insanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

özâr, özmâq.

ozitgân.

bu er ol atın ozitgân: Bu, atını devamlı öne geçiren adamdır.

ozuq.

ozuq at: Bir yarışta ya da benzerinde önde giden at.

ozuşdı.

ol menig birle at ozuşdı: O, benimle at yarışında boy ölçüştü. "At yarışında bana yardım etti" demek için de aynı sözcük kullanılır.

ozuşûr, ozuşmâq.

öç. Hınc; intikam almak.

Şu dizelerde de kullanılır,

*öç kek qamug kişininîg yalnîgüq ũze alim bîl ,
edgŭlŭkŭg ũgança elgîng bîle telim qıl*

Şunu bil ki insanların intikam isteği bir adamın üzerine yüklenmiş bir alacak gibidir

Sahip olduğun tüm güçle yapabildiğin kadar iyilik yap

Burada anlatılmak istenen şudur: "Sanki bir alacağın peşinden koşuyormuş gibi intikamın peşinden koşulur, o zaman yolculara ve yabancılarla yapabileceğin kadar iyilik yaparak ondan korun."

öçdi.

öt öçdi: Ateşin alevi söndü.

ernîng öpkêsi öçdi: Adamın öfkesi geçti.

er tîni öçdi: Adamın soluğu kesildi.

öçêr, öçmêk.

öçeş. Bahse girmek.

ol meniîng birle öçeşdi: O, belli bir konu üzerine benimle bahse girdi.

öçeşdi.

ol meniîng birle öçeşdi: O, belli bir şeyde benimle boy ölçüştü.

öçeşŭr, öçeşmêk.

öçrüşdi.

ol anıg öpkêsin meniîng birle öçrüşdi: O, onun öfkesini yatıştırmakta bana yardım etti. Ateşin alevimi söndürmek için yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

öçrüşŭr, öçrüşmêk.

öçŭkti.

er tîni öçŭkti: (Savaşta) adamın sesi kısıldı - (Üzerine soğuk su dökŭldüđu ya da şiddetli bir darbe aldığu için) adamın soluğu kesildi.

öçŭkêr, öçŭkmêk.

öçürdi.

ol otug öçürdi: O, ateşi söndürdü.

anıg öpkêsin öçürdi: Onun öfkesini yatıştırdı.

ol anı urup tîni öçürdi: O, onu döverek soluğunu kesti.

öçrŭr, öçrŭmêk.

Şu atasözünde de geçer,

ötug oğguç birle öçürmēs: Ateş alevle söndürülmez. Bu, halk arasındaki karmaşa, benzer bir karmaşayla çözülmez, ancak barışın inşasıyla durulur anlamına gelir.

öçüt. Intikam, öç alma arzusu. Bu sözcüğün kökü *öç'*tür.

öd. Zaman – *ö* ince okunur. Şu atasözünde de geçer,

öd keçēr kişi tüymās, yalnġūq ögli menġġū qalmās: Zaman geçer ve insan bunu fark etmez, âdemođlu sonsuza dek yaşamaz.

ödleg. Zaman.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>ödleg qamug kewredi</i>	Zaman tünden gevşedi
<i>erdem arıg sewredi</i>	(Ve) erdem zayıfladı
<i>yunçig yawuz tawradı</i>	Düşkün ve gizlenmiş olan giderek güçlendi
<i>erdem bēgi çertilür</i>	Erdemlerin beyi [Afrāsiyāb Han] göçüp gittiğinden beri

ög. Olgunluk çağına erişmiş her hayvan bu şekilde adlandırılır.

ög at: Dört yaşındaki bir at.

ög. Anlayış. Anlayışlı ve olgun, yaşlı kimselere verilen bir unvan olan *öge* [öge] buradan gelir.

ögdi.

ol meni ögdi: O, beni övdü.

ögēr, ögmēk.

öge. Akıllı, olgun ve görmüş geçirmiş, halkın arasından bir adama verilen unvan. Teġin'den bir derece aşağıdadır. Bu adın kökeni şudur: *Zülkarneyn*, Çin'e dek ulaştığında, Türk hakanı onunla savaşmak için tamamen genç erkeklerden oluşan bir müfreze göndermiş. Bunun üzerine Hakanın veziri "Sen onun üzerine gençleri yolladın, ancak onların yanında yaşı ilerlemiş, savaş meydanında deneyim kazanmış olgun bir adam da olmalıydı demiş." "Yani bir *öge* mi?" demiş Hakan, "Evet" diye yanıtlamış vezir. Bunun üzerine Hakan olgun bir adam yollamış. Müfreze, *Zülkarneyn*'in öncü birliklerine saldırmış ve onları bozguna uğratmış. *Türklerden* biri, *Zülkarneyn*'in askerlerinden birine bir kılıç darbesi vurmuş ve onun karnında bir yarık açmış. Öldürülen adam beline bir para kesesi bağlamış ve darbeyle birlikte açılan keseden, karından akan kanla karışarak paralar dökülmeye başlamış. Ertesi sabah Türk askerleri kana bulanmış bu paraları görerek ne olduğunu merak etmişler. İçlerinden biri bu *altın qān*: *altın* ve *kan*'dır demiş – ve oradaki ulu bir dağa bu ad verilmiş. Bu dağ Uygur ülkesinin yakınlarındadır ve çevresinde göçebeler yaşar. *Zülkarneyn* bu baskın üzerine Hakan'la barış yapmış.

ögelēdi.

ol anı ögelēdi: O, ona öge unvanı verdi – yani onu halkın arasında bir şef yaptı.

ögelēr, ögelēmēk.

ögēy.

ögēy ata: Üvey baba. Benzer bir biçimde *ögēy oğul:* üvey oğul ve *ögēy qız:* üvey kız da denir.

ögīdi.

er buğday ögīdi: Adam buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] ögüttü.

ögīr, ögīmēk.

ögişdi.

ol maᅇga tarıg ögişdi: O, bana buğdayı ögütmede yardım etti.

ögişūr, ögişmēk.

ögit. Tahılın ya da benzer şeylerin ögütülmesi.

ögitçi. Ögütücü.

ögitsēdi.

ol tarıg ögitsēdi: O, birisinin buğdayı ögütmesini istedi.

ögitsēr, ögitsemēk.

ögitti.

o tarıg ögitti: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] ögüttü.

ögitūr, ögitmēk.

öglendi.

aruq er öglendi: Yorgun adam dinlendi.

öglenūr, öglenmēk.

Bir şeyi önce anlamayıp daha sonra idrak eden birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Bu sözcüğün kök-biçimi öglendi'dir.

ōglendi.

aruq er ōglendi: Bitkin adam üzerindeki yorgunluğu attı.

Aynı zamanda bir bebeğin büyüdüğünü anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ōglenūr, ōglenmēk.

ögrendi.

ol bilig ögrendi: O, bilgiyi ve bilgeliği öğrendi.

ögrenūr, ögrenmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

erdem tile ögreni ben bolma küwēz

erdemsizin ögünse enᅇmegūde enᅇēr

Bilgiyi ve bilgeliği ara ve bunları öğren, asla öğrenme konusunda çok kibiri olma
Öğrenmeden bilgiğe ve eğitime sahip olduğunu iddia eden (kimse), sınanacağı zaman
serseme dönecektir

er uzluq öğrendi: Adam zanaat öğrendi.

öğretti.

ol manğa bilig öğretti: O, bana edep ve bilgelik [başka bir şey de olabilir] öğretti:

öğretür, öğretmek.

öğreyük. Âdet, gelenek. *Afrāsiyāb* Han'ın ağzında, Zaman'ı anlatan şu dörtlükte de kullanılır,

<i>öğreyüki mundag oq</i>	Gerçekten de bu (Zamanın) âdetidir
<i>munda ağın tıldag oq</i>	Bunun dışındakiler [bunun dışındaki ölüm nedenleri] yalnızca vesiledir
<i>atsa ajun ugrap oq</i>	Zaman (onlara) ok atmaya dilediğinde
<i>tāglar başı kertilür</i>	Dağların zirveleri paramparça olur

ögsēdi.

ol meni ögsēdi: O, beni övmeye niyet etti.

ögsēr, ögsēmek.

ögsüz. Öksüz; şaşkın. Bunun kök-biçimi *ög:* anlayış'tan türeyen *ögsüz'dür.*

ögtürdi.

ol meni ögtürdi: O, birisinin beni övmesini sağladı.

ögtürür, ögtürmek.

öğüldi.

er öğüldi: Adam övüldü.

öğülür, öğülmek.

öğünç. Kendi kendini övme.

bu işqa ne öğünç kerék: Bu işte kendini övmenin ne gereği var?

öğündi.

öğündi kişi: Bir adam tüm diller tarafından övüldü.

öğündi.

ol özin öğündi: O, kendini övdü.

ögnür, ögnümek.

Şu atasözünde de geçer,

öğüngüçi üminda artâtrur: Kendi kendini öven, donunu kirletir – kendi kendini öven kimse sınanacağı zaman bu böbürlenmesinin hakkını veremez ve o kadar utanır ki donuna sıçar. Bu atasözünü birine kendi kendini övmeyi bırakmasını öğütlemek için kullanılır.

ögür. Koyun, ceylan, cariye, keklik ya da deve sürüsü.

ögürlendi

ögürlendi.

yond ögürlendi: Atlar bir aygırın eşliğinde sürü oluşturdu.

ögürülenür, ögürülenmek. Bir sürü oluşturarak yaşayan bütün hayvanlar için bu sözcük kullanılır.

ögürlüg.

ögürlüg er: Koyun ya da benzer bir hayvan sürüsüne sahip olan adam.

ögürlüg adğır: Kısırakları olan aygır.

ögüşdi.

ekki eren ögüşdi: İki adam birbirini övdü.

ögüşür, ögüşmek.

ögüt. Ögüt.

Şu dizelerde de kullanılır,

algil ögüt mindin ogul erdem tile

böyda ulug bilge bolup bilging üle

Ey oğul, benden ögüt al ve erdem dile

(Böylece) halkın şefi olursun ve onlara bilgelik ve erdem dağıtırsın

ögütlëdi.

ol oglin ögütlëdi: O, oğluna [başka birine de olabilir] ögüt verdi.

ögütlër, ögütlëmëk.

ögüz. Nehirlerin tümüne, *Ceyhün'a* [Oxus – Amuderya], Fırat'a ya da bir başkasına verilen ad. Bu sözcük *Oguzlar* arasında özel bir anlamda kullanıldığında *Benâkit Vadisi'ni* [Sırderya nehri ile *ahengerân* nehrinin (Angren nehri) keşiştiği bölgenin ve burada bulunan kentin adı; *Banâkit* de denir –çn] anlatır; çünkü kentleri bu bölgededir ve *Oguz* göçebeleri de buradaki nehirlerin kıyılarında konaklar. Türk ülkelerinde bulunan nehirlerin pek çoğunun adında bu sözcük kullanılır; aynı zamanda bir sınır kentinin adı da *ekki ögüz'dür* [*ekki ögüz*] – bu kent İla ile *Yawınç* nehirleri arasında bulunur.

ökünç. Pişmanlık.

ol telim ökünç ökündi: O çok pişman oldu.

ökünç. Pişmanlık.

ol anğar ökünç qıldı: O, onun pişman olmasına neden oldu. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır –çn].

ökündi.

ol yazuqınğa ökündi: O, kendi günahı nedeniyle pişman oldu, pişmanlık duydu. Herhangi bir pişmanlığı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

öknür, öknümëk.

öküz. Öküz. Şu atasözünde de geçer,

öküz ađāqı bolgınça buzāgu başı bolsa yēg: Öküz ayağı olmaksansa, buzağı başı olmak yeğdir. Bu atasözü, kendi kendini yönetmenin, başka birine itaat etmekten daha iyi olduğunu belirtmek için kullanılır.

öküzlendi.

er öküzlendi: Adam öküz sahibi oldu.

öküzlenür, öküzlennmek.

öl.

öl nēng: Nemlenmiş herhangi bir şey. Nitekim *öl tön:* nemli (ıslak) giysi denir. *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez.

öldürdi.

ol ogrını öldürdi: O, hırsız [başka birini de olabilir] öldürdü.

öldürür, öldürmek.

ölēs.

ölēs kōz: Mahmur bakışlara sahip göz; sarhoş bir adamın süzgün gözleri gibi.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>bulnār mīni ölēs kōz</i>	(Bu) süzgün gözler büyüler beni
<i>qara menēgin qızıl yüz</i>	(Bu) aydınlık çehre ve alımlı benle
<i>andın tamār tūhēl tūz</i>	Sanki yanaklarından akmaktadır çekicilik
<i>bulnāp yana öl qačār</i>	Beni cezbettikten sonra kaçarsın şimdi

ölidi.

tön öliği: Giysi [başka bir şey de olabilir] ıslandı.

ölir, ölmek.

keğüklüg ölimēs, küweçlig kürimēs: Keçeden yapılmış başlığı olan kimse (yağmur yağınca) ıslanmaz, gem vurulursa (at) ileri atılmaz. Bu atasözü her şeye hazırlıklı olmayı öğütlemek için kullanılır.

öliğe. Ökseotu.

ölişdi.

ölişdi nēng: Islaklık herhangi bir şeyin içine işledi.

ölişür, ölişmek.

ölitti.

ol tön ölitti: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] ıslattı.

ölitür, ölitmek.

ölsēdi.

ol er ölsēdi: Adam ölmeye niyet etti ve bunu arzuladı.

ölsēr, ölsēmek.

ölşedi.

er açıp ölşedi: Adam o kadar acıktı ki gözleri karardı ve neredeyse açıktan bayılacaktı - bayılayazdı.

ölşēr, ölşēmēk (Çigil lehçesi).

ölşetti.

ol anı ölşetti: O, onu o kadar acıktırdı ki gözleri karardı.

ölşētūr, ölşetmek.

ölüg. Ölü.

ölügsēdi.

er ölügsēdi: Adam ölü olmak istedi.

ölügsēr, ölügsēmēk.

ölüm. Ölüm

ölüt. Öldürme. Buradan hareketle bir "katil"e *ölütçi* denir.

ölütlēdi.

er ölütlēdi: Adam (biriyle) tartıştı ve neredeyse kavgaya tutuşuyordu.

ölütlēr, ölütlēmēk.

ömgēn. Şahdamarı.

öndi.

ot öndi: Bitki büyüdü.

ol ewke öndi: O, eve gitti.

önēr, önmēk (Uygur lehçesi).

öndürdi.

tenğri öt öndürdi: Tann bitkilerin büyümesini sağladı.

ol anı ewke öndürdi: O, onu eve gönderdi (Uygur lehçesi). *Oguzlar* bu ikinci kullanımı bilmez.

öndürür, öndürmēk.

öng. Ön.

ol minde öngdün bardı: O benim önümden gitti.

öng. Bir şeyin rengi.

yāşıl önglög tön: Yeşil renkli giysi.

öngdün. "Ön" anlamına gelen bir ilgeç. *Oguzlar dal'*ı (d) ve *nun'*ü (n) atarak *öng* der.

öngdün yort: En önde (at) sür. *Oguzların* kullanımı daha doğrudur.

öngēyük.

öngēyük nēng: Belli bir şeye özgü olan. Bir kişinin diğerlerinden ayrılmasını sağlayan herhangi bir şey o kişi için *öngēyük*'tür.

önġi. “Başka; başkası” anlamına gelin bir ilgeç. *ye* (i), *nun*’dan (n) deġişmiştir – kökü *önġin*’dir. Bu Arapçadaki *inkemene* ve *inkemâ* (“gizlendi” – *inkemâ* bir son *ye*’yle [*elif-i maksûre*] söylenir) sözcüklerinde olduğu gibi *nun* ile *ye*’nin deġişimine benzer.

önġik. Kadınların keçi tüyünden yaptıkları sahte saç lülesi. Buna *önġik yörgeyêk* de denir. Kökü “başka” anlamına gelen *önġi* sözcüğüdür.

önġik. Yastıkların ipek püskülleri.

önġiklendi.

urâgut önġiklendi: Kadın, keçi tüyünden yaptığı sahte saç lülelerini taktı.

önġiklenür, önġiklenmêk.

önġin. “Bundan başka; başkası” anlamına gelen bir ilgeç.

bu atta önġin keldür: Bundan başka bir at getir.

önġlendi.

üzüm önġlendi: Üzümler renklendi – kızardı.

Hastalıktan kurtulduktan sonra eline yüzüne renk gelen bir adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

önġlenür, önġlenmêk.

önġre.

er önġre yattı: Adam sırtüstü yattı.

öpdi.

ol meni öpdı: O beni öptü.

öpêr, öpmêk.

Şu atasözünde de geçer,

tâşig isrûmasa öpmiş kerêk: Taşı ısıramayan (kişi) onu öpmeli. Bu atasözü birine, amacına ulaşmak için belli bir işte nazik olmasını öğütlemek için kullanılır.

öpdi.

mûn öpdı: Çorbayı [başka bir şeyi de olabilir] yudumladı.

öper, öpmêk.

öpke. Akciğer.

öpke. Öfke. Bunun nedeni öfkenin akciğerin derinliklerinden yükselmesidir ve bu ikisi birbiriyle yakından ilişkilidir; tıpkı [Arapçada] “yağmur”a “gökyüzü” [“sema”] denmesi gibi.

öper, öpmêk.

öpkelêdi.

ol anġar öpkelêdi: O, onun ciğerlerine vurdu.

öpkelêr, öpkelêmêk.

öpkiledi

öpkiledi.

ol anđın öpkiledi: O, öfkeli olduğu için ondan uzak durdu.
öpkiler, öpkilemek.

öprüldi.

mün öprüldi: Çorba [başka bir şey de olabilir] yudumlandı.
öprülür, öprülmek.

öprüşdi.

ol manğa mün öprüşdi: O, benim çorbayı yudumlamama yardım etti. Çorba içme konusunda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.
öprüşür, öprüşmek.

öpsedim.

men anı öpsedim: Ben onu öpmek istedim.
öpsër men, öpsêmek.

öptürdi.

anı öptürdi: O, birine başka birini öpmesini emretti.
öptürür, öptürmek.

öpüldi.

süt öpüldi: Süt [başka bir şey de olabilir] yudumlandı. Burada temel bir kural söz konusudur, geçmiş zaman kipine lâm (l) eklenirse eylem edilgen olur.
öplür, öpülmek.

öpüm.

bir öpüm mün: Bir yudum çorba.

öpüندی.

ol mün öpüندی: O, çorbayı yudumlıyormuş gibi göründü.
öpnür, öpünmek.

öprürdi.

ol manğa süt öprürdi: O, bana yudumlamam için süt [başka bir şey de olabilir] verdi.
öprür, öpürmek.

öpürgên.

bu er ol süt öpürgên: Bu her zaman insanlara yudumlamaları için süt veren adamdır.

öpürttüm.

men anıgar sūw öpürttüm: Ben ona su [başka bir şey de olabilir] içirttim.
öpürtür men, öpürtmek.

öpüş. Öpücük.

öpüşdi.

ol meniğ birle öpüşdi: O, benimle öpüştü – o beni öptü ve ben de onu öptüm.

öpşür, öpüşmēk.

ör. Kaftanın bel kesimi – ö ince okunur.

örçüg. Saç örgüsü, belik (Oguz lehçesi). *örgüç* sözcüğünün göçüşmeye maruz kalmış biçimidir.

ördek. Ördek. Şu atasözünde de geçer,

qāz qopsa ördek kölüg ęllēnür: Kaz (gölden) uçup giderse ördek gölü sahiplenir. Bu atasözü, gerçek efendileri gittikten sonra yalnız kalan halka liderlik taslayan tanınmamış bir adamı anlatmak için kullanılır.

ördi.

ol saç ördi: O, saç [başka bir şey de olabilir] ördü.

örēr, örmēk.

ördi.

bulut ördi: Bulut yükseldi.

qöy ördi: Koyunlar ağıldan çıktı, otlamak için çayra salındı. Koyunların gece otlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol sawdıç ördi: O, sepet ördü. Elle örülen herhangi bir malzemeyi, örneğin ipliği ya da hurma yapraklarını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

örēr, örmēk.

ören. Her şeyin “kötü”sü (Oguz lehçesi). Bu sözcüğün Farsça *vîrân:* harap sözcüğünden türediğini düşünüyorum. *Oguzlar* Farsilerle karıştıkları için pek çok Türkçe sözcüğü unutmuş, bunların yerine Farsça sözcükler kullanmıştır. Söz konusu sözcük bu duruma bir örnektir.

örge. Urgan (Oguz lehçesi).

örgü. Hörgüç.

örgüç. Kadınların saç örgüsü.

örgüç. Sacayağı.

örgüçlendi.

qız örgüçlendi: Kız örülü saçta sahip oldu.

örgüçlenür, örgüçlenmēk.

örgüçlendi.

ęşiç örgüçlendi: Tencere bir sacayağa sahip oldu.

örgüçlenür, örgüçlenmēk.

örk. Yular; hayvama bağlamaya yarayan ip.

örklēdi.

ol atıg örklēdi: O, atı kazığa bağladı.

örklēr, örklēmēk.

örlendi.

bulut örlendi: Bulut yükseldi.

örlenür, örlenmek. Aynı anlama gelen ördi sözcüğünü kullanmak daha doğrudur. Şu dörtlükte de kullanılır,

ay qopup ewlenüp

Ay, onu çevreleyen halesiyle yükseldiğinde

aq bulit örlenüp

Yağmur bulutları da belirir

bir bir ũze ũklenüp

Birbiri üzerine yığılırlar

saçlup sũwi ariğraşūr

Sularını (yeryüzüne) saçana, (ve bu sular) uğuldayarak akana kadar

Bu dörtlük, ay halelendiği zaman yağmurun yağacağını belirtmektedir.

örme.

örme saç: Saç örgüsü; belik.

ört. Alev alev yanan ateş.

örtēdi.

ol otuñg örtēdi: O, odunu [başka bir şeyi de olabilir] yaktı.

örtēr, örtēmēk.

örteldi.

būk örteldi: Fundalık [başka bir şey de olabilir] yakıldı.

örtelūr, örtelmēk.

örtendi.

örtendi nēñg: Nesne alev alev yandı.

örtēnür, örtēnmēk.

bulit örtendi: Bulutlar (güneşin batışından sonra) kızardı. *Türkler* bunu iyiye işaret olarak yorar; şu atasözünde de geçer,

tünle bulit örtense ewlūk urı keldürmişçe bolūr, tañgda bulit örtense ewke yağı kirmişçe

bolūr: Bulutlar geceleyin kızıla dönerse bu kadının erkek bir çocuk doğuracağı anlamına gelir, eğer bulutlar şafak vakti alev alevse bu baskın yapan düşman eve girdi demektir. Bulutların şafakta kızarması kötüye işarettir.

örteşdi.

bōđun bīr ģkindīnig ewlērīn örteşdi: Halk birbirinin evini yaktı. Başka şeyleri de yakmış olabilir ve bu işte yardımlaşmayı ve karşılıklı meydan okumayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örteşūr, örteşmēk.

örtetti.

ol būk örtetti: O, çalığı [başka bir şeyi de olabilir] yaktırdı.

örtetūr, örtetmēk.

örtgün. Hasat edilmiş tahıl yığını.

örtmën. Çatı.

örtti.

ol örtti nēnġni: O, bir şeyi örttü.

örtēr, örtmēk.

örtüg. Herhangi bir şeyin üzerindeki örtü, örneğin eyer örtüsü ya da soyluların mezarlarına örtülen süslü kumaş; aynı zamanda herhangi bir şeyin kabı.

örtüldi.

İş er üze örtüldi: Mesele adam için belirsiz kaldı - meselenin üstü örtüldü.

kök örtüldi: Gök kapandı, bulutlandı. Bunun kök-anlamı bir şeyin altında saklı kaian başka bir şeye ilişkindir.

örtülür, örtülmēk.

örtündi.

urāgüt yüzün örtündi: Kadın peçesini açtı ya da peçesini örttü.

örtünür, örtünmēk.

örtüşdi.

olar bu işig örtüşdi: Onlar bu meselenin üzerini örtmeyi tasarladı. Bir nesnenin üzerini kaplarken ya da örterken başka birine yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örtüşür, örtüşmēk.

örüg. Belli bir yerde bir süre kalmak.

sü ön kün örüg boldı: Ordu bulunduğu yerden ayrılmayarak ya da (düşmana) baskın yapmayarak on gün bekledi.

Bir beyin ya da kavmin bir yerde durmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örük. Örülmüş herhangi bir şey.

örük saç: Belik; saç örgüsü.

örüldi.

örgen örüldi: Devenin eyer bağının sırımı [başka bir şey de olabilir] örüldü.

örülür, örülmēk.

örülēdi.

ol qonug örülēdi: O, koyunu dikleştirerek [bacaklarından asarak (?)] kesti.

örülēr, örülēmēk.

örümçek. Örümcek.

öründi.

er siki öründi: Adamın siki kalktı [dikleşt].

örnür, örünmek.

örüşdi

örüşdi.

ol mañga yışig örüşdi: O, bana ipi örmekte yardım etti. Herhangi bir şeyi örme konusunda rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

örşür, örüşmêk.

ösnedi.

bîr nêng bir nêngke ösnedi: Bir nesne başka bir nesneye benzedi.

ösnêr, ösnêmêk.

östikti.

ol bu işqa östikti: O, bu şeyi özledi, şiddetle arzuladı.

östikêr, östikmêk. Kök-biçimi *öz tiktî*'dir.

ösüglêdi.

ol kiritlik ösüglêdi: O, kilidi anahtar kullanmadan (kendine özgü bir) marifetle açtı.

ösüglêr, ösüglêmêk (Kençek lehçesi).

öş. Ağaç, dal, boynuz gibi şeylerin özü, içi.

münğüz öşi: Boynuz özü.

Kuşların ya da atların kuyruk kemiğine de *öş* denir.

öşün. Kürekkemiği.

öt. Safra – vav (ô) bir öncekinden [bkz. üt] daha ince okunur.

ötêdi.

ol anıg almin ötêdi: O, onun borcunu ödedi.

ötêr, ötêrmêk.

Şu dizelerde de kullanılır,

bolsa kimnig altun kûmûş ayla etêr

anda bolup tenğrîkerü tapgın ötêr

Altına ve gümüşe sahip olan kimse böylece evini düzene sokar

(Ve) mekânında güvende olan kişi daha sonra Cenabı Hakka karşı olan vazifelerini yerine

getirir [ona olan borcunu öder]

öteldi.

ol bu işta öteldi: O, bu işte çok çaba sarf etti ve büyük sıkıntılar çekti.

ötêlür, ötêlmêk.

ötetti.

ol anı ötetti: O, onu sıkıntıya soktu.

ötêtür, ötetmêk.

ötgünç. Öykü anlatma ya da taklit etme.

ötügünç ötgündi: (O) öykü anlattı.

ötgündi.

ol manğa ötgündi: O, belli bir işte benimle boy ölçüştü.

ötgünür, ötgünmek.

Şu atasözünde de geçer,

qarga qazga ötgünse butı sınür: Karga (güç ve uçuş yeteneği anlamında) kazla aşık atsa ayağı kırılır. Bu atasözü bir kimseye haddini aşmamasını öğütlemek için kullanılır. [Başka bir anlamı için bkz. *ötündi* –çn.]

ötgürdi.

ötrüm qarın ötgürdi: Müshil bağırsakları yumuşattı.

ol ewke bitig ötgürdi: O, evinden gelen bir mektup aldı. Bir şeyi başka bir şeyin içinden geçirmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ötgürür, ötgürmek.

ötgürüşdi. bkz. ötrüşdi.

ötki. Bir şeyin bedeli, karşılığı olarak verilen hediye (Çigil lehçesi).

bu atqa ötki bērdim: Bu atın bedelini verdim.

ötlük. Öğüt. Bu anlama gelecek biçimde *övüt* sözcüğü de kullanılır. Kök-biçimi *ögüt*'tür.

ötnü. Ödünç verilen şeyle bağlantılı olarak kullanılan bir ilgeç.

men yarmaq ötnü bērdim: Ben (ona) ödünç para verdim.

ötrük. Hileci, dolap çeviren adam (Oguz lehçesi).

Şu dizelerde de kullanılır,

ötrük utun ogrılayı yüzke baqâr

elgin tüşüp bērmis aşıq başra qaqâr

Düzenbaz ve adi olan kimse (konuğunun) yüzüne sanki hırsızmış gibi bakar (böylece insanlar arasında ayırt edilebilir)

Konuğunu över ama verdiği yemeği onun başına kakar

ötrüldi.

sıbzıgu ötrüldi: Düdük [başka bir şey de olabilir] öttürüldü.

ötrülür, ötrülmek.

ötrüm. Müshil.

süt ötrüm: Sütotu. Bu sözcük (ses ve anlam olarak) Arapçaya yakındır.

ötrüşdi.

olâr bir birke bitig ötrüşdi: Onlar birbirlerine mektupla [başka bir şeyle de olabilir] ulaştı.

ötrüşür, ötrüşmek. Bunun kök-biçimi *ötgürüşdi*'dir. Herhangi bir şeyin varlığını sürdürmek için yardımlaşmayı ya da rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ötsēdi.

ol ūttin ötsēdi: O, bu delikten dışarı çıkmak istedi.

ötsēr, ötsēmēk. Bu sözcük bir şeyin içine nüfuz etmek anlamında da kullanılır.

ötti.

oq keyikten ötti: Ok geyiğe saplandı - derisini yanıp içine girdi. Bir şeyi delen ya da içinden gelip geçen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarın ötti: Bağırşaklar hareketlendi - çalışmaya başladı.

ötēr, ötmēk.

öttürdi.

sıbzıgu öttürdi: Düdügü öttürdü. Yapılan bir hareket sonucu ses çıkaran herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

öttürür, öttürmēk.

ötüg. Hakana sunulan arzuhal. Kök-anlamı "öykü anlatmak ya da taklit etmek"tir.

ötüg. Dizanteri.

anġār ötüġ tuttı: O dizanteri oldu.

ötüġlüġ.

ötüġlüġ kişi: Hakandan bir dileği olan kimse.

ötükēn. Uygur ülkesine yakın Tatār bozkırlarında bir yer adı.

ötünç. Ödünç; borç.

men anġār yarmāq ötüñç bērdim: Ben ona borç para verdim.

ötünç.

men anġār yarmāq ötüñç bērdim: Ben ona borç para verdim (Oguz lehçesi). [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır -çn].

ötündi.

ol xānqa ötüġ ötündi: O, Hakana [başka birine de olabilir] dileğini sundu. Kök-biçimi **ötgün-**di: duyduğu biçimiyle taklit etti ya da öyküledi'dir.

ötnür, ötünmēk.

ötürdi.

ol sıbzıgu ötürdi: O, düdügü [başka bir şeyi de olabilir] öttürdü.

ötrür, ötürmēk.

ötürdi.

ol tam ötürdi: O, duvan [başka bir şeyi de olabilir] deldi.

ötrür, ötürmēk.

ötürdi.

ol marġa söz ötürdi: O, bana sözleri [başka bir şeyi de olabilir] hatırlattı.

ötürür, ötürmēk.

ötüş. Bir oyunda belli bir bağlamda kullanılan bir sözcük – ö ince okunur. Şöyle ki, çocuklar bir daire şeklinde oturur, bir çocuk yanındaki çocuğu iter ve *ötüş* .*ötüş*: itiş yanındakine geçer der. Bu itiş dairenin sonuna, yani ilk iten çocuğa ulaşana kadar oyun devam eder.

övüt. bkz. *ötlük, ögüt.*

öyle. Öğle vakti (Oguz lehçesi). *Qıfçaqlar ye'yi (y) ze (z) yapar ve özle der.*

öyük. Yer seviyesinden yüksekte olan her türlü zemin, örneğin bir tepecik (Oguz lehçesi).

öyük.

öyük yēr: Yutan kum; basıldığı zaman ayağın içinde kaybolduğu ve su ya da benzer bir etken nedeniyle bir daha dışarı çekilemediği kumluk yer, bataklık.

öz. Öz; kendi; benlik.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>körklüg tonüg özünğke</i>	Kendi üzerine iyi giysiler giy
<i>tatlıg aşığ ağınqa</i>	Lezzetli yemekten başkasına pay ayır
<i>tütğil qonūq ağırlıg</i>	Konuğu ağırla
<i>yadısun çawıñg boğunqa</i>	(Böylece) ününü herkese yaysın - halk arasında şanın yürüsün

öz. İki dağ arasındaki arazi; vadi.

tāg özi: Dağ vadisi.

öz.

öz kişi: Akrabalık bağı [hısım] olan kimse.

bu bizniğ öz kişi ol: Bu bizim akrabalarımızdandır.

öz. Kalp ve karın bölgesinde bulunan tüm organlar.

özüm ağırdı: Kamım ağrıdı.

öz. Ağacın özü. *yığaç özi* de denir – hurma ağaçlarında oluşan, hurma göbeği de denen ve tadı süte benzeyen öz gibi.

öz.

öz qonuqı: Bedenin yaşamı sağlayan unsuru – Özün konuğu. Bu “ruh” demektir. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>bardı közüm yarūqı</i>	Gözümün nuru gitti
<i>aldı özüm qonuqı</i>	(Giderken) ruhumu da benden alıp götürdü
<i>qanda erinç qānıqı</i>	Şimdi nerede olabilir
<i>amdu uđın ođgurūr</i>	Beni uykudan uyandıracak olan

öz tikti. bkz. *östikti.*

öz kend. bkz. *kend, qāz.*

özek. Omurilik (*abhar*). Bu, Muhammed Peygamber'in de bir keresinde andığı, omurganın içinde uzanan ana damardır: *ma salet ukle hayber tuaddūni feheze aven qataat abhari* ("Hayber'de yediğim yemeğin neden olduğu ağrıyı her yıl çekiyorum; bu omuriliğimin kesildiği zamandı"). ["Omuriliğin kesilmesi" Arapça bir deyimdir ve "şiddetli bir ağrı çekmek" anlamına gelir. Bu hadis Buhârî'den alınmıştır: *galet 'Aişe kēne'n-nebiyyu ... yegūlū fi maradihi'l-lezi mâte fihi yâ 'Aişe mâ ezālū ecidu elemū't-taam ellezi ekeltū bi hayber fe heze aven vecettū'n-qita' abhari min zeliqe's-semm* ("Ayşe dedi ki, 'Peygamber hazretleri ... sonunda ölümüne neden olan hastalıktan yakınırken şöyle derdi, 'Ey Ayşe! Hayber'de yediğim yemeğin neden olduğu ağrıyı hâlâ çekiyorum; o zaman verdikleri zehirle omuriliğim kesilmiş gibi hissetmişim'") –çn].

özeklēdi.

ol qōyug özeklēdi: O, koyunun omuriliğini kesti. Bunu vurarak kırmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

özekler, özeklēmēk.

özeldi.

er özeldi: Adam kolayca rahatlığa kavuşmadan bir işte sıkıntılarla boğuştu ve direniş gösterdi.

iglig özeldi: Hasta adam ruhunu kolay kolay teslim etmedi, sanki ölümün onun aleyhine bir ferman çıkarmasını önleyecek güçte gibi göründü.

özēlūr, özelmēk.

özi. İki dağ arasındaki derin vadi (Çigil lehçesi).

özle. bkz. öyle.

özlēdi.

ol ünug özlēdi: O, hamuru küllerin üzerinde pişirdi.

özlēr, özlēmēk.

özlük. Gözde bir at. Aynı zamanda kişinin kendisi için ayırdığı herhangi bir şeyi.

öznēdi.

ogul atāqa öznēdi: Çocuk babasına karşı itaatsiz davrandı.

öznēr, öznēmēk.

özük. Kadınlara verilen bir unvan.

altūn özü: Ruhü altın gibi temiz olan kadın.

ertini özü: Vücudu inci gibi pürüzsüz olan kadın – nitekim emsalsiz bir inciye erdini denir ve *dal* (d) benzeşime maruz kalarak *te* (t) olmuştur. Bu unvan Çigil kadınları içindir. Bunun kökü *öz:* ruh sözcüğüdür; bu sözcüğe eklenen *kef* (k), "o şeyin ta kendisi" vurgusunu yaratacak anlamı kazandırır.

ol erni ök keldür: O adamın ta kendisini getir. *kaf*'lı (q) veya *gayn*'lı (gh, g) veya *işba*"nın [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusu olduğu sözcüklerle *ök* yerine *oq* kullanılır.

özük. Bataklık ya da sele maruz kalmış bölge. Benzer bir şekilde “nehrin bir kolu”na da *özük sūw* denir.

özütlēdi.

ol anı özütlēdi: O, onun cimri biri olduğunu düşündü.

özütlēr, özütlēmēk.

özütlük. Belli bir şey konusunda cimri davranma.

q

- qa.** Kap. Ancak bu sözcük özel olarak içine sıvı konan kapları anlatmak için kullanılır. Söz uzatımıyla *qa qāça*: Kap kacak denir.
- qa.** “İçine, üzerine” anlamına gelen belirteç işlevli bir ilgeç; *kaf*’lı (*q*) veya *gayn*’lı (*gh*, *g*) veya *işba*’lı [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusu olduğu adlara sonek olarak gelir.
bāgqa kir: Bağa [bağın içine] gir; *tāgqa yoqla*: Dağa [dağın üzerine] tırman.
- qa.** “-e, -a, -ye, -ya” yönelme anlamları katan bir ilgeç (Argu lehçesi).
atāmqa bērdim yarmāq: Babama para verdim; *anāmqa tawār bērdim*: Anama mal verdim.
atamqa sōz aydım: Babama söz söyledim.
- qaba.** Havaya kalkmış, kabarmış herhangi bir şey.
qaba yūglūg oq: Kabarmış tüylere sahip ok.
- qabaq.** Kabak. Tazeyken yenen bir sebze.
- qabaqlıq.** Kabak tarlası.
- qaç.** “Kaç, ne kadar” anlamına gelen bir ilgeç.
qaç yarmāq bērdi: Kaç para verdi?
- qaç.** “Kez, kere” anlamına gelen bir ilgeç.
qaç qata aydım: Kaç kez söyledim.
- qāça.** Kap.
qa qāça: Kap kacak. Kısaltılarak *qaça* da denir.
- qaçaç.** İpekli, işlemeli bir Çin kumaşı. Daha doğru söyleyiş *qaçāç*’dir. Buradan hareketle cariyelere de *qaçāç* denir.
- qaçāç.** Kir.
tōn qaçāç boldı: Giysi kirlendi. *cim* (ç), *kaf*tan (*q*) dönüşmüştür; kök-biçimi *qaçāç*’tır.
- qaçālādı.**
ol nēnġni qaçālādı: O, nesneyi kaba koydu.
qaçālār, qaçālāmāq. Kök-biçimi *qaçālādı*’dır, söyletim sırasında ilk *a* söylenmemektedir.
- qaçan.** “Ne zaman” anlamına gelen bir ilgeç.
qaçan keldinġ: Ne zaman geldin?
Bu sözcük aynı zamanda “keşke” anlamına gelecek biçimde kullanılabilir.
qaçan barsa sen: Keşke gitseydin.

Bazen de “-dığı zaman, -diği zaman” anlamı katar. Ancak kök-anlamı ilk kullarımda verdiği anlamdır.

qaçdı.

er qaçdı: Adam [başka biri de olabilir] kaçtı.

qaçâr, qaçmâq.

qaçıldı.

ölümdin qaçıldı: Ölümden [başka bir şeyden, de olabilir] kaçıldı.

qaçılür, qaçılmâq.

qaçındı.

ol mindin qaçındı: O, benden kaçıyormuş gibi görüldü.

qaçımur, qaçınmâq.

qaçış.

Şu atasözünde de geçer,

qaçış bolsa qaya körmēs: Korku ve dehşet söz konusu olduğunda insanlar dostlarını bile tanımazlar.

qaçıştı.

olâr bîr bîrdin qaçıştı: Onlar birbirlerinden kaçtılar.

qaçışür, qaçışmâq.

qaçıttı.

ol anı qaçıttı: O, onun kaçmasını sağladı.

qaçıtür, qaçıtmâq.

qaçruşdı.

olâr çhki qaçruşdı: O ikisi birbirlerini kovdular.

qaçuşür, qaçuşmâq.

qaçturdı.

ol erig qaçturdı: O, adamı kaçirtti.

qaçturur, qaçturmâq.

qaçurdum.

men anı qaçurdum: Ben onu bozguna uğrattım - uzaklaştırdım.

qaçurur men, qaçurmâq.

qaçurgân.

bu er ol qonuqını qaçurgân: Bu, her zaman konuklarını [başka bir şeyi de olabilir] kovan adamdır.

qaçurttı.

ol anı qaçurttı: O, onun (birilerini) kovalamasını [uzaklaştırmasını] sağladı.

qaçurtur, qaçurtmâq.

qaçut. Bir savaşta ya da buna benzer bir çarpışmada kovalama, takip.

qādı.

ol eşişçe otunġ qādı: O, tencerenin etrafına odun dizdi (koydu); *ol tönug qādı:* O, giysi sandığı koydu.

qār, qāmāq (Yagma lehçesi). Bozulmamış (*fasih*) biçimi qālādı'dır.

qadır.

qadır nēnġ: Sert olan herhangi bir şey.

qadır yēr: Çetin yer – bu, dağlardaki çok soğuk ve karlı yerler için söylenir.

qadır qış: Karakış – şiddetli soğuk.

qadır. Zorba ve haşin bir Hakan. *Hāqāniler*, bu sözcüğü saygı belirten bir unvan olarak, *Qadır Xān* biçiminde kullanır. Bu kullanım Arapçaya da uygundur; çünkü zorbalık (*tecebbu*) güçten (*qudre*) ileri gelir ve zalim bir yönetici (*cebbār*) arzularını gerçekleştirmek için güce sahiptir (*yaqdiru*).

qadıttı.

er barir erkēn qadıttı: Adam gitmeye başladıktan sonra geri döndü ve (yapacağı şeyden vazgeçip) kendine hakim oldu.

qadıttār, qadıtmāq. "İnsan şiddetli soğuk nedeniyle ölürse," *er tumlugqa qadıttı* denir. Bu [geniş zaman ve eylemlilik olması bakımından] ilk kullanımla aynıdır.

qadraq. Dağın girintileri çıkıntıları, kıvrımları. Buradan hareketle *qat qadraq:* dolambaçlı ve girintili çıkıntılı denir.

qadraqlandı.

tāg qadraqlandı: Dağın pek çok dik yamacı, engebeli yerleri vardı.

qadraqlanūr, qadraqlanmāq.

qaduldı.

tōn qaduldı: Giysi dikildi.

qadulur, qadulmāq.

qaduşdı.

ol maŋga tōn qaduşdı: O, bana giysiyi dikmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qaduşmāq.

qaduttı.

ol tönug qaduttı: O, giysisinin dikilmesini emretti.

qadutūr, qadutmāq.

qād. İnsanı öldüren tipi.

qād boldı: Tipi bastırdı. Bu, dağlarda yaz kış, bozkırlarda ise yalnızca kış mevsiminde gerçekleşir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>keldi esin esneyü</i>	Rüzgâr eserek geldi
<i>qāḍqa tükel ösneyü</i>	Bu (şiddeti ve yarattığı pusuyla) tipiye benziyordu
<i>kirdi bodün qasnayu</i>	Halk (soğuktan) titreşti
<i>qara bulıt kökreşür</i>	Kara bulutlar gürler

qadaş. Akraba (hısım).

qadaşlıq. Kardeşlik, akrabalık (hısımlık).

qadgu. Kaygı, üzüntü.

qadgulandı.

ol bu işqa qadgulandı: O, bu mesele [başka bir şey de olabilir] nedeniyle kaygılandı.

qadgulanür, qadgulanmāq.

qadgurdum.

men anğar qadgurdum: Onun için kaygılandım. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendisini aldatan bir adamı anlatarak birine öğüt veriyor)

kelse sanğa yolgıra Yolunda giderken sana rastlarsa

ūdun anı oḍgura Onu uykusundan uyandır (ve bana yaptığı şeyi bildiğini söyle)

barsun naru qadgura (Böylece) kaygılı bir biçimde senden uzaklaşsın [nereye isterse gitsin]

sattı menig āyımı (Çünkü benim iznim olmaksızın) benim ayımı [kölemi] sattı

qadgurār – zel'in (ḍ) ye (y) yapıldığı lehçelerde bunun değişik sesletimi *qaygu-rār*'dır, *qadgurmāq.* bkz. *qaygurdi.*

qadıg. Takviyeli, sağlamlaştırılmış dikiş.

qadıng. Kayın ağacı. Şu atasözünde de geçer,

qadıng qasınga söğüt sölinge: Kayın kabuğu, söğüt taze dallan için – kayın için sert kabuk, söğüt için tazelik uygundur.

qadın. Kayın; evlilik sonucu edinilen akrabalar. Qıfçaq lehçesinde z'yle söylenir [qazın]. Şu atasözünde de geçer,

qadaş tēmīş qaymaduq, qadın tēmīş qaymış: (Ona) hısım demişler (onları) önemsememiş, (ona) kayın demişler (onları) dikkate almış. Bu atasözü, damatlara, evlilik yoluyla edinildiği akrabalarına saygı göstermeyi öğütlemek için kullanılır.

qadıq. İçi oyulmuş bir tahta parçası (Argu lehçesi).

qadırdı.

ol anıng boynın qadırdı: O, onun boynunu [başka bir şeyi de olabilir] büktürdü (eğdirdi).

ol anıg sözin qadırdı: O, onun sözlerinin doğru olmadığını kanıtladı.

qadırar, qadırmāq.

qadırgān.

bu er ol eren boynın qadırgān: Bu her zaman insanların boyunlarını büktüren (eğdiren) bir adamdır.

qağırlandı.

er qağırlandı: Adam sert biriymiş gibi göründü.

Kök-biçimi **qağrandı**'dır ve bu daha doğru bir kullanımdır.

qağırlanür, qağırlanmâq.

qağırttı.

ol anmîğ boynın qağırttı: O, onun boynunu büktürdü (eğdirdi).

qağırtur, qağırtmâq.

qaçış. Deri kayış.

qağışlâdı.

ol kônüg qağışlâdı: O, sepilenmiş deriden kayış kesti.

qağışlâr, qağışlâmâq.

qağıtğân.

qağıtğân er: Kimseye boyun eğmeyen adam. "İtaat etmeyen bir hayvan"ı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qağız. Ağaç kabuğu.

qağızgâq. Çalışma nedeniyle elin su toplaması.

qağızlandı.

yıgâç qağızlandı: Ağaç kabuklandı.

qağızlanür, qağızlanmâq.

qağnâgun. Evlilik yoluyla edinilen akrabalara söz uzatımıyla *qağın qağnâgun* denir.

qağrandı.

bêğ anğâr qağrandı: Bey ona kızdı ve çok haşın davrandı.

qağranür, qağranmâq.

qağrıldı.

anıg böynü qağrıldı: Onun boynu büküldü, eğildi. Eğer başka biri onun boynunu bükürse yine bu sözcük kullanılır – bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir.

qağrılür, qağrılmâq.

qağrışdı.

ol menig birle boyün qağrışdı: O, boyunları [başka bir şeyi de olabilir] bükmede (boyun eğdirmede) benimle aşık attı.

ol êkki sôz qağrışdı: Onlar birbirlerinin sözlerini yalanladılar.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir tutsağı anlatıyor)

ışı anıg artaşıp .Onun durumu kötüye gitti

ograq bile örteşip O ve Oğraq birbirlerini yaktılar [onlar birbirlerinin kavimlerini yaktılar]

boynun alıp qağrışıp Boyunlan büküldükten sonra

tutgun alıp qul satār Tutsak alındı ve kurtulmak için sanki bir köleymiş gibi onlara para verdi

qāđtı.

er qāđtı: Adam tipide öldü.

qāđār, qāđmāq.

qağüdi.

ol tönug qağüdi: O, giysinin işlemesini ya da ek yerini dikti.

qağür, qađümāq.

qāfgar. *Behrāmen* ipeği [*behremān* ya da *behrem* de denilen bu kumaş ince ipekten işlenmiş ve çiçeklerle renklendirilmiştir, Türkistan'da dokunur -çn].

qaftān. Kaftan.

qāgıl. Üzüm asmalarının gövdelerinin bağlandığı, söğüt ağacından yapılmış çubuklar.

Şu atasözünde de geçer,

qarı sāvı qalmās, qāgıl bāgı yazılmās: Yaşlı adamın sözü bırakılmaz (ihmal edilmez, dikkate alınır), tıpkı yaş söğüt çubukların (bir kez bağlandı mı) bir daha gevşemez.

qagruldı. bkz. **qawruldı.**

qagruşdı. bkz. **qawraşdı.**

qāgün. Kavun.

Şu atasözünde de geçer,

qāgün qarma bolsa idisi çkki elgin tegir: Kavun yağmalansa bile sahibinin iki eli yakandadır. Bu atasözü, zengin bir adamın malına mülküne olan düşkünlüğünü göstermek için kullanılır.

qāgünlandı.

er qāgünlandı: Adam kavun sahibi oldu.

qāgünlanūr, qāgünlanmāq.

qagunlug.

qagunlug er: Kavuna sahip olan adam.

qagunluq. Kavunluk; kavun yetiştirilen bostan.

qāgünsādı.

er qāgünsādı: Adamın canı kavun istedi.

qagurđı (qawurđı).

ol tarig qagurđı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] kavurdu. Bunun değişik sesletimi *qawurđı*'dir.

qagurur, qagurmāq.

qagurgān. Yağla yoğrulan ve tandırda pişirilen bir ekmek çeşidi.

qagurmâç. Kavrulmuş buğday. qawurmâç –titreşimli fe'yle (ince fe – Arapçada fe ile be ekleme noktaları arasından çıkartılan fe; yani w)– bir değişik sesletimdir.

qâgut. Darıdan yapılan bir yemeğin adı. Darı önce kaynatılır, daha sonra kurutulur ve öğütülür, son olarak yağ ve şekerle karıştırılır. Bu, yeni doğum yapmış kadınlara verilen yemeklerden biridir. bkz. qavut.

qâl aç (xalaç). bkz. türkmen.

qâlâdı. bkz. qâdı.

qalalduruq. Bir erkek adı.

qalattı.

ol tönug qalattı: O, giysiyi sardı. Sarıp sarmalanan ya da sandığa konulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi qâlattı'dır.

qalatür, qalatmâq.

qalbuz. Lokma.

qalbuzlâdı nêngni: O, bir şeyden, bir ısık aldı.

qalbuzlâdı.

ol qalbuzlâdı nêngni: O bir şeyden, bir lokma aldı.

qalbuzlâr, qalbuzlâmâq.

qaldı.

er kêđin qaldı: Adam geri kaldı; *ol oyunda qaldı:* O, yarışta geride kaldı. Geriye kalan ya da bırakılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

Şu atasözünde de geçer,

êl qaldı törü qalmâs: Ülke terk edilir, ama töre terk edilmez. Bu atasözü, birine töreye uygun davranmasını öğütlemek için kullanılır.

qalır, qalmâq.

qaldrâdı.

ton qaldrâdı: Giysi [başka bir şey de olabilir] hışırdadı.

qaldrâr, qaldrâmâq.

qaldraga.

qaldraga tön: Hışırdayan giysi.

Aynı zamanda hışırdayan her şeyi, örneğin kâğıt ve diğerlerini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qalı. "Nasıl, keşke, -diğinde" anlamlarını veren bir ilgeç.

Şu dizelerde de kullanılır,

kelse qalı qatıqlıq erter teyü seringil

ödleg işın bilip tur ança anğar tirengil

Zorluklar ve sıkıntılarla baş başa kaldığında, sabırlı ol ve bunların geçeceğini söyle
Zaman'ın oyunlarını bil ve her felaketin ardından üzüntüye kapılma [– ve ona karşı kendini
güçlendir]

sen bu işig qalı qıldınğ: Sen bu işi nasıl yaptın?

sen qalı barsa sen: Keşke gitseydin.

qalidi.

at qalidi: At şaha kalktı ve ileri fırladı.

qalir, qalimâq.

qalima. Yüksek çardak.

qalın. Kalın ya da kaba olan herhangi bir şey.

qalın sü: Kalabalık ordu.

qalınğ. Başlık parası. Şu atasözünde de geçer,

qalınğ bërse qız alır, herək bolsa qız alır: (Bir adam) başlık parası verirse gelini bakire bulacaktır,
eğer çok istediği bir şeyi anyorsa onu oldukça pahaliya alacaktır.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Damat, kayınbabasına sesleniyor)

bêrdim sanğa qalınğ Sana başlık parasını verdim

amdi munı alınğ Şimdi bunu alın

emgêk menig bilinğ (Ve) bunun [bu zenginliği biriktirmenin] bana ne büyük sıkıntılara ve
çabaya mal olduğunu bilin

ugrar tünğür bargalı (Kayınbaba) Dünür gitmek üzere (der)

qalıq. Hava.

qalışdı.

at adğır qalışdı: Kısraklar ve atlar hep birlikte şaha kalkıp koştu.

qalışür, qalışmâq. Geride kalmak için çekişen iki adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qalıtgân.

bu er ol atm telim qalıtgân: Bu, atını sürekli engelden atlatan bir adamdır.

qalnattı (qalnâdı).

yuwqa nêñg qalnattı: İnce olan herhangi bir şey kalınlaştı. Kök-biçimi qalnâdı'dır, zel (d),
benzeşime maruz kalarak te (t) olmuştur.

qalnatür, qalnatmâq.

qalnüdi.

yuwqa nêñg qalnüdi: İnce olan herhangi bir şey kalınlaştı.

qalnür, qalnümâq.

qalngu. Suyun üzerinde yüzmek.

suwda qalngülâdi: Suyun üzerinde yüzdü.

qalngülâdi.

er suwda qalngülâdi: Adam suyun üzerinde yüzdü. Bunu, ayaklarını tekme atarmış gibi sallayıp omuzlarını hareket ettirerek ve böylece suyun kendisini taşımasını sağlayarak yaptı.

qalngülâr, qalngülâmâq.

qalnguq. Saçta oluşan kepek. Aynı zamanda yapışkan olduğu için büzülen herhangi bir şeyi, örneğin kürk ya da deriyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qalqân. Kalkan. İki değişik sesletimden biri [qalqanğ]. Şu dürtlükte de kullanılır,

(Düşmanın üzerine nasıl akın edeceklerini anlatıyor)

qırıp atıg kemşelim

(Onlara) bağırarak ve çılgınlık atarak saldıralım

qalqân sünğün çomşalım

Kalkan ve kargıyla vuruşalım

qaynap yana yumşalım

Kavgada haşın olalım, ama sonra (barış isterlerse) durulalım

qatqı yağı yuwalsün

Zorlu düşman yumuşayana kadar

qalqanğ. Kalkan. qalqân'ın değişik sesletimi.

qaltuq. Yabanöküzünün [yak; tibetöküzü] boynuzu. İçi oyulur ve kırmızı ya da benzer şeyleri içerken kullanılır.

qalturdi.

ol anı yarıştâ qalturdi: O, onu yarışta geçti ve geride bıraktı. İki kişinin rekabet ettikleri ve birinin geri kaldığı her konu bağlamında bu sözcük kullanılabilir.

qalturur, qalturmâq.

qalwa. Eğitim oku. Ucunda temren yerine yuvarlak bir tahta parçası bulunan ok.

qâm. Şaman; kam; kâhin.

qamâdi.

köz qamâdi: Güneşin ışığının etkisiyle gözü kamaştı.

qamâr, qamâmâq.

anıg tışı qamâdi: (Ekşi bir şey yediği için) onun dişi kamaştı. Şu atasözünde de geçer, *atâsı anâsı açığ almıla yêse oğlı qızı tışı qâmâr:* Baba ya da anne ekşi elma yese, oğlanın ya da kızın dişi kamaşır. Bu atasözü, annenin ve babanın suçlu olduğu, ama çocukların cezalandırıldığı bir olay bağlamında kullanılır.

qamaşdı.

tış qamaşdı: (Ekşi ayva ya da benzer bir şey yediği için) dişi kamaştı.

qamaşür, qamaşmâq.

qamatgân.

bu kün ol köz qamatgân: Bu, gözü kamaştırın bir güneştir.

qamattı.

kûn kôzûg qamattı: Güneş (ışınlarıyla) gözü kamaştırdı.

qamatür, qamatmâq.

açığ awya tışıg qamattı: Ekşi ayva [başka bir şey de olabilir] dişi kamaştırdı. Şu atasözünde de geçer,

atâsı açığ almıla yêse oğlınıñ tışı qamâr: Babası ekşi elma yese (o öldükten sonra) oğlunun dişi kamaşır. Bu atasözü, babanın işlediği bir suçtan dolayı, o öldükten sonra, oğlun cezalandırılmasını anlatmak için kullanılır.

qamçı. Kamçı.

qılıç qamçı: İçinde kılıç olan kamçı.

qamçı. Atın, boğanın ya da devenin erkeklik organı. Çoğu kez atinkini anlatmak için kullanılır ve *at qamçısı* denir.

qamçıgu. Dudaklarda ve parmaklarda çıkan; şiddetli acı, kaşıntı ve ateşi beraberinde getiren sivilce.

qamçılâdı.

er atın qamçılâdı: Adam atını [başka bir şeyi de olabilir] kamçılâdı.

qamçılâr, qamçılâmâq.

qamdı.

ol anı qamdı: O, onu öldüresiye dövdü.

qamâr, qammâq.

qamdu. Dört arşın boyunda, bir karış eninde bir kumaş parçası. Üzerine Uygur hanının damgası vurulmuştu ve ticari işlemlerde kullanılırdı. Kumaş eskidiği zaman yamanır, yıkanır ve üzerine yeniden damga vurulurdu; bu işlem her yedi yılda bir gerçekleştirilirdi.

qamgâq. Evin dışındaki açıklıkları örtmek için kullanılan kamış benzeri uzun ot.

qamgı. Eğri büğrü, çarpık herhangi bir şey.

qamgı yûzlüg: Yüzü felçli olan bir kimse.

qamgırdı.

anıg yûzi qamgırdı: Yüzünün tamamına neredeyse felç iniyordu - ineyazdı.

qamgırâr, qamgırmâq. Biraz eğri herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qamıç. Kepçe.

qamıçâq. İribaş.

qamıçlâdı.

ol mûnüg qamıçlâdı: O, çorbayı kepçeledi - kepçeyi çorbaya daldırdı.

qamıçlâr, qamıçlâmâq.

qamış. Kamış; saz.

qamışlandı.

yēr qamışlandı: Yer kamışlık [sazlık] oldu.

qamışlanūr, qamışlanmāq.

qamışlıg.

qamışlıg yēr: Bambu yetişen yer ya da kamışlık [sazlık].

qamlançu. *ękki ögüz'e* yakın küçük bir kentin adı.

qamturdı.

ol anı urup qamturdı: O, onu neredeyse ölene [öleyazana] ve bağırmaktan sesi kısılana kadar dövmesi için birini görevlendirdi.

qamturur, qamturmāq.

qamug. “Hepsi, tamamı (*küll*)” anlamına gelen bir ilgeç.

qamug kişi tüz ermēs: Bütün erkekler eşit değildir.

qamuldı.

er qamuldı: Adam yere yattı.

qamlūr, qamulmāq.

qān. Kan. Şu atasözünde de geçer,

qānıg qān birle yūmās: Kan, kanla yunmaz [yikanmaz]. Bu, “halk arasında meydana gelen kargaşa, itaatsizlik ancak barışçı yöntemlerle dindirilir” demektir.

qanādı.

ol atın qanādı: O, atının damarını kesti ve onun kanını akıttı.

qanār, qanāmāq.

qanāgu. Neşter.

qanaq. Kaymak (Argu ve Bulgār lehçelerinde). *ye'yi* (y), *nun'a* (n) çevirmişlerdir [qayaq].

qanat. Kanat.

qanatgān.

bu ot ol burun qanatgān: Bu, daima burnu kanatan bir ilaçtır.

qanatlandı.

er qanatlandı: Adamın hızı bir bineği vardı, uçar gibi gitti ve ulaşacağı yere neredeyse vardı [varayazdı].

quş qanatlandı: Kuşun kanatları gelişti.

qanatlanūr, qanatlanmāq.

qanattı.

ol anıng burnın qanattı: O, onun burnunu kanattı.

qanatūr, qanatmāq.

qançiq. Dişi köpek. Kadınlara yönelik bir küfür olarak **qançiq:** kancık kullanılır; burada kadın, dişi köpeğe benzetilmiştir.

qanda. "Nerede" anlamına gelen bir soru eki.

qanda erdiġ: Neredeydin?. *nun* (n), *ye'*den (y) deġişmiştir [qayda]. Kök-biçimi *qayda'*dır [bkz. *qayu*, *qayda*].

qāndi.

ol sūwdın qāndi: O, suyla doldu – olabildiğince çok su içti; kana kana içti.

qānar, qānmāq.

qandır. Sepilenmeye uygun olan post yüzüldükten sonra geriye kalan deri.

qandurdi. bkz. **qanturdi.**

qāni. "Nerede" anlamına gelen bir ilgeç – *oglum qāni:* Oğlum nerede?

qanıdı.

burūn qanıdı: Burun kanadı. Vücudun herhangi bir yerinin kanamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *qānidi'*dir ve *ye* (i) düşmüştür.

qanir, qanīmāq.

qanıg. Neşe, sevinç. Şu dördlükte de kullanılır,

(Hakan'ın eşinin cömertliğini anlatıyor)

tutçı yagar bulūti Onun (cömertlik) bulutu durmadan yağmaktadır

altun tamar arıg (Bu buluttan) saf altın damlar

aqsa anıġ aqını Onun seli aksa (benim üzerime, mutluluğum tam olur)

qandı meniġ qanıg Neşeyle dolup taşarım

qanışdı.

yigitler işqa qanışdı: Yigitler işlerinde mutlulardı. Bu, yaptıkları işten haz aldıklarını belirtmek için söylenir.

qanışūr, qanışmāq.

qanıtgān.

ögdi ol erig qanıtgān: Övülmek bir adamı her zaman hoşnut eder.

qanturdi (qandurdi).

ol mini suwqa qanturdi: O, susuzluğumu bana su vererek dindirdi.

qanturur, qanturmāq. Kök-biçimi *qandurdi'*dir. Bu susuzluk su dışında bir şeyle giderilse yine bu sözcük kullanılırdı.

qanu. "Hangi" anlamına gelen bir ilgeç.

qanu kişi: Hangi adam (Argu lehçesi). *nun* (n), *ye'*den (y) dönüşmüştür [bkz. *qayu*].

qanġ.

qāz qanġ etti: Kaz böylesi bir ses [kaz sesi] çıkarttı. Buna benzeyen herhangi bir sesi anlatmak için de kullanılabilecek bir yansımadır.

qanğdaş.

qanğdaş qadaş: Babaları aynı anneleri farklı olan erkek kardeşler. Şu atasözünde de geçer, *qanğdaş qama urür, oğdeş örü tartâr*: Babaları aynı ama anneleri farklı olan erkek kardeşler birbirleriyle çok sert dövüşürler (çünkü aralarında nefret duyguları vardır); aynı anneden olan çocuklar ise birbirlerine yardım ederler (çünkü aralarında sevgi bağı vardır).

qanğlı. Kağrı; yük arabası.

qanğlı. *Qışçâqlardan* önemli bir adamın adı.

qanğrıq. Damak.

qanğsıq.

qanğsıq ata: Üvey baba.

qanğsıq oğul: Üvey oğul.

qâp. Tulum [şaraptulumu].

qâp. Kap. Her türlü tasa, kutuya ya da fıçıya genel olarak **qâp** denir. Bu, Arapçada ki *el-fars* sözcüğü gibidir; bunun kök-anlamı "boynu kırmak"ken, daha sonra bütün öldürme biçimleri *fars* sözcüğüyle anılır olmuştur.

qâp. Rahimde ceninin etrafını çeviren zar. Eğer çocuk bu zarla birlikte doğarsa, bu onun kutlu olacağına işareti olarak kabul edilir; böylesi bir çocuğa *qâplıq oğul* denir.

qâp. Akraba (hısım).

ol menig birle uya qâp ol: Onunla yuvada ve zarın içinde birlikteydik – o benim hısmımdır, öyle ki ikimizde aynı rahmin içinden doğmuş gibiyizdir.

qapân. Bir erkek adı.

qapaq.

köz qapaqı: Göz kapağı.

qapaq. Kızlık, bekâret.

qız qapaqı sâdi: (O) kızın kızılığını bozdu.

qapaqlâdi.

er qızıq qapaqlâdi: Adam bakirenin bekâretini bozdu.

qapaqlâr, qapaqlâmâq.

qapaqlıq.

qapaqlıq qız: Bakire.

qapardi.

bâş qapardi: Yara şişti.

qaparur, qaparmâq. Kök-biçimi *qâpardi*'dir, ancak ilk ünlünün kısa okunduğu biçim bozulmamıştır (*fasih*).

qapargân. Kaşıntı ve yüksek ateşe yol açan bir sivilce, kabartı.

qaparttı.

etük adâqıq qaparttı: Çizme ayakta şişkinliklere neden oldu.

qapartür, qapartmâq.

ol sözüq qaparttı: O konuşmasını abarttı, aşın önemliymiş gibi gösterdi. Böylesine tumturaklı bir konuşma yapan adama, abartılı kibrinden dolayı *qapartgân* denir.

qapdı.

er tön qapdı: Adam giysisi [başka bir şeyi de olabilir] çaldı.

oglanıq yeñ qapdı: Bebeği cin çarptı.

qapâr, qapmâq. Rüzgârın, giysi ya da benzer şeyleri havalandırmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qapga. Büyük kapı ya da geçit.

qapgâq. Sadağın kapağı.

qapgaqlandı.

kêş qapgaqlandı: Bir kapak takılarak sadak donatıldı.

qapgaqlanür, qapgaqlanmâq.

qapıldı.

er ewde qapıldı: Adam eve kapatıldı - evde hapsedildi.

anıq tönır qapıldı: Onun giysisi çalındı.

qapılür, qapılmâq.

qapındı.

er tawâr qapındı: Adam malları çalıyormuş gibi göründü.

qapınür, qapımmâq.

oglan yeñ qapındı: Bebeği cin çarptı - bebeğe kem göz değdi.

qapış. Yağmalamak.

qapışdı.

ol menig birle topıq qapışdı: O, (çevgen oyununda ya da başka bir yerde) topu kapmak için benimle mücadele etti.

qapışür, qapışmâq.

qapsâdı.

anıq tegre kişi qapsâdı: Halk onun çevresinde toplandı.

qapsâr, qapsâmâq.

ol anıq tawârın qapsâdı: O, onun malına el koymak istedi.

qapturdı.

ol anğar tawâr qapturdı: O, ona malları çaldırdı.

qapturur, qapturmâq.

qapug. Kapı.

qapuglug.

qapuglug ew: Kapısı olan ev.

qapuş. Argu ülkesinde bir yer adı.

qâq. Kurutulmuş erik ya da erik benzeri meyveler.

qaq. Ortadan ikiye yarılmış herhangi bir şey.

erûk qaqi: Yarma şeftali [kurutulmuş şeftali – diğer meyveler için de kullanılabilir].

qaq.

qaq et: Kurutulmuş et. Dilimlenen ve güneşte kurutulan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qaq. Gölcük; su birikintisi. Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlkbayan anlatıyor)

qaqlar qamug kölerdi

Gölcükler birer göl haline gelene kadar suyla doldu

tâglar başı ilerdi

Dağların zirveleri şöyle böyle seçildi [siluet halinde göründü]

ajun tını yılırdı

Dünyanın soluğu ısındı

tü tü ççekek çergeşür

(Ağaçlar çiçeğe durdu, tomurcuklar açtı) türlü türlü çiçek sıralandı

qâq qôq.

qâz qâq qôq etti: Kaz, böylesi bir ses çıkartarak bağırdı.

qâq qôq. Kurutulmuş meyve. Söz uzatımı vardır.

qâq süw. Gölcük; su birikintisi.

qaqaç. Kir, pislik.

tôn qaqaç boldı: Giysi kirlendi. bkz. qaçaç.

qaqıdı.

ol andın qaqıdı: O, yaptığı iş nedeniyle ona kızdı ve danldı.

qaqır, qaqımâq. Argu lehçesinde qaqıyür biçimindedir – onlar bütün geniş zamanları *zamme*'yle [Arapçada *o, ô, u, û* okutan ötre imi] yaparlar, ancak böylesi bir *zamme* kullanımına hiç gerek yoktur, bu tamamen kuraldışıdır. Bu durum, onların dilinde sözcüklerin yuvarlanarak okunmasına ilîşkindir.

qaqıq. Kızgınlık; kin.

men anıq qaqıqında bu iş qıldım: Ben bu işi ona karşı kinimden yaptım.

qaqıldı.

başra qaqıldı: Onun başına vuruldu.

qaqılır, qaqılmâq.

qaqıldı soquıldı: O ardi ardına gelen darbelerle itildi kakıldı.

qaqılğân soquılğân.

bu er ol telim qaqılğân soquılğân: Bu, insanların darbeleriyle itilip kakılan bir adamdır.

qaqışdı.

eren qamug qaqışdı: Adamların tamamı birbirlerine karşı öfkeliydiler.

ölär êkki başra qaqışdı: Onlar birbirlerinin başına vurdular.

qaqışür, qaqışmâq.

qaqıtgân.

bu er ol meni tütçü qaqıtgân: Bu, sürekli beni kızdıran ve canımı sıkan bir adamdır.

qaqıttı.

ol anı qaqıttı: O, onu öylesine öfkelenirdi ve rahatsız etti ki, ondan uzak durmaya başladı.

qaqıtür, qaqıtmâq.

qaqıyür. bkz. qaqıdı.**qaqlandı.**

et qaqlandı: Et kurutuldu.

sûw qaqlandı: Kayaların arasındaki oyuklarda sular toplandı.

qaqlanür, qaqlanmâq.

qaqlattı.

ol anğar et qaqlattı: O, etin kurutulmasını emretti.

qaqlatür, qaqlatmâq.

qaqrattı.

ol qaqratgu qaqrattı: O, tohumların yeni saçıldığı tarladan serçe ve benzer kuşları kaçırmak için bekçi davulunu çaldı.

qaqratür, qaqratmâq.

qaqsıdı.

et qaqsıdı: Et dliimlendi ve kurutuldu [kuruyayazdı].

qaqsır, qaqsımâq.

qaqtı.

anı başra qaqtı: O, hafifçe onun başına vurdu.

qaqâr, qaqmâq.

qaqturdı.

ol anı başra qaqturdı: O, ona, başka birinin kafasına vurulması görevini verdi.

qaqturur, qaqturmâq.

qâr. Kar.**qar qur.**

qar qur etti qarın: Karın guruldadı. Bu sözcük, ses ve anlam bakımından Arapçaya uygundur.

qara. Herhangi bir şeyin siyah olanı. *Hâqânîlerin* Hanlarına verilen bir ad olarak kullanılır. *Bugra Qara Xâqân* gibi; bu adın alınışına ilişkin bir hikâye vardır.

qara bāş. Köleleri anlatmak için kullanılan bir sözcük. Hem erkek hem de kadın için kullanılabilir. "Kara kafalı" demektir.

qara etmēk. Bir tür ekmek. Yapılışı şöyledir: Et lime lime olana kadar pişirilir, sonra üzerine un, yağ ve şeker eklenir ve bu karışım koyulaşana kadar kaynatılır. Dışarı alınır ve bir süre bekletilip yeñir.

qara orun. Mezar. Şu dizelerde de kullanılır,
bērmiş (yemiş) senig bil yalnġuq tapar qarınqa
qalmış tawar ağınnıg kirse qara orunqa

Bil ki, (yalnızca) verdiġin (yediġin) şey senindir; çünkü insanoġlu midesinin hizmetindedir
Kişinin mezara girerken ardında bıraktıġı zenginlik artık başkasınındır

Bunun kök-anlamı "karanlık yer"dir

qara ot. Kurtboġan. Bir tür bitkisel zehir.

qara qura. Siyah demektir; söz uzatımı söz konusudur.

qara quş. Kartal.

qara quş. Bir yıldızın adı [Jüpiter gezegeni]. Şafak sökerken ortaya çıkar. Buna aynı zamanda *qara quş yulduz* da denir.

qara quş. Devenin toynaġının kenarları (Oguz lehçesi).

qara señgir. *Barsġān* yakınlarında bir yer adı.

qara yāġ. Neft [petrol].

qarācı. Kapı kapı dolaşan dilenci.

qarāçuq. *el-Fārāb* kentine verilen bir ad. Bu, Oguz kentlerinden biridir.

qarāġu. Zaçyaġı [saf sülfürikası].

qarāġu. Kör.

qarāġunu. Çocukların akşamları oynadıġı bir oyunun adı.

qarālādı.

ol qarālādı nēñġni: O, bir şeyi karaladı.

qarālār, qarālāmāq.

qarālādı.

it qarālādı: Köpek pisledi.

qarāmuq. Karamuk.

qarañġqu. Karalık.

qaraq. Göz yuvarı.

qara qaraq: Gözün renkli bölümü.

ürünġ qaraq: Gözün beyazı.

ūt qaraq: Gözbebeġi.

qarâqân. Bir tür dağ ağacı.

qaraqlâdı.

ol tavârîg qaraqlâdı: O, yol keserek malları aldı.

qaraqlâr, qaraqlâmâq (Yagma lehçesi).

qaraqılg. Gözü olan herhangi bir hayvan.

qaraqırsız tēg kôrûr: (Savaşta ya da başka bir şey de) gözü hiçbir şeyi görmez, sanki savaşçılara ve onların silahlanna önem vermiyor gibidir.

qarardı.

tûn qarardı: Gece karardı; *tôn qarardı:* Giysi [başka bir şey de olabilir] karardı.

qarârur, qararmâq.

qararttı.

ol anıg tönin qararttı: O, onun giysisini [başka bir şeyini de olabilir] kararttı.

qarartur, qarartmâq.

qarç qurç.

er tarmuznı qarç qurç yēdı: Adam hıyanı böylesi bir ses çıkartacak biçimde yedi.

qârdı.

er suwqa qârdı: Adamın suda nefesi kesildi.

sūw ariqtın qârdı: Su (kışın) oluktan taştı. Bu, su ve karın oluğun içinde donması durumunda gerçekleşir; akıp gelen su oluktan taşar.

qarâr, qarmâq.

qardu. Aşırı soğuklarda suyun üzerinde ortaya çıkan fındık büyüklüğünde buz taneleri.

Şu dörtlükte de kullanılır,

qardūnı yincü saqmmânġ

tuzgūnı mançu sezimmēġ

bulmaduq nēnġke sewimmēġ

bilgeler anı yērēr

Buz tanelerini inci sanma

Verilen armağanı (iş karşılığı ödenen) ücret sayma

Bulmadığın şey için sevinme

Bilgeleri tüm bunlarla alay ederler

qarga. Karga. Şu atasözünde de geçer,

qarga qarısın kim bilir, kişi alasm kim tapâr: Yaşlı kargaları (gençliklerinden beri) bilen kimdir? (Benzer bir biçimde) insanın içindeki gizli düşünceleri bilen kimdir?

Şu dizelerde de kullanılır,

qarga qalı bilse munġın ol buz suqâr

awçı yaşıp tuzaq tapa menġke baqâr

Karga başına gelecek sıkıntıyı (ve çekeceği açlığı) bilse gagasıyla buzu deler

Avcı saklanmışken, içinde yemi görünce tuzağa girerken duraksamaz

qargādı.

tenġri anı qargādı: Allah (Onun büyüklüğü artsın) onu lanetledi.

qargār, gargāmāq.

qargāg. Lanet; ilenç.

tenġri qargaginġa ilinme: Cenabı Hakkın lanetine uğrama.

qargaldı.

yēk qargaldı: Şeytan [başka bir şey de olabilir] lanetlendi.

qargalūr, qargalmāq.

qargalıg. Taraz [Talās] yakınlarındaki bir kalenin adı. Kök-biçimi *qargālıg*'dir.

qargandı.

er özin qargandı: Adam, (vicdan azabı çekerek) kendi kendine lanet etti.

qarganūr, qarganmāq.

qargaşdı.

olār ġkki qargaşdı: Onlar birbirlerini lanetlediler.

qargaşūr, qargaşmāq.

qargattı.

ol yēkni qargattı: O, (birine) şeytanı [başka bir şeyi de olabilir] lanetletti.

qargatūr, qargatmāq.

qargılāç. Kırlangıç. bkz. qarlıgaç.

qargış. Lanet, ilenç.

tenġri qargışı anıg üze: Tannın laneti onun üzerinde. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılabilir.

qargış kişi: Lanetli kişi (*mel'un*).

qargu. Dağların doruklarına yapılan minare biçimindeki yapı. Yaklaşan bir düşmana ilişkin halkı uyarmak için bunun üzerinde büyük bir ateş yakılır.

qargūy. Bir dağa ya da yüksek bir noktaya inşa edilen minare ya da kule biçimindeki yapı. Düşmanın geldiğini bildirmek ve böylece halkın önlem almasını sağlamak için bunun üzerinde bir ateş yakılır.

qargūy (qırgūy). Atmaca.

çipek qargūy: Şahin.

qarı. Herhangi bir şeyin "yaşlı" olanı.

qarı er: Yaşlı adam; *qarı at:* Tam olarak büyümüş at [başka bir şey de olabilir].

qarı. Önkol; kolun dirsek ile el arasındaki kısmı (*đirāu'l-yed*).

qarı. Kumaş ölçmekte kullanılan arşın (*đira'*). Bu kullanım sözcüğün ilk ve asıl anlamından [bkz. önceki madde; *qarı*] türemiştir. Bu sözcük anlam olarak Arapça-ya uygundur, çünkü her iki dilde de "önkol" ve "arşın" aynı sözcükle anlatılır.

qaridi.

er qaridi: Adam [başka biri de olabilir] yaşlandı.

qarir, qarimāq. Şu atasözünde de geçer,

arslān qarisa sıçgān ūtin kōdēzūr: Aslan yaşlanırsa, (onu yakalamak için) fare deliğini gözler.

Bu atasözü, önemli şeyler yapamayan, bu nedenle değersiz şeylerle oyalanan yaşlı bir adamı anlatmak için kullanılır.

qariladı.

ol yērig qarilādi: O, yeri arşınladı - toprağın büyüklüğünü arşın cinsinden ölçtü.

ol erig qarilādi: O, adamın oldukça yaşlı olduğunu düşündü.

qarilār, qarilāmāq.

qariladı.

tūpi qāriḡ qarilādi: Tipi hafif bir uğuldamayla esti ve kar yağdırdı.

qarilār, qarilāmāq.

qarıldı.

bīr nēḡ bīrke qarıldı: Bir şey başka bir şeyle karıştırdı (Oguz lehçesi). Diğer Türkler bunu söz uzatımıyla kullanır ve *qatıldı qarıldı* derler.

qarılır, qarılmāq.

qarın. Karın.

qarın atmak: Hayvan kesildikten sonra midesi hedef yapılır ve ok atılır; bunu vuranlar etten bir pay almaya hak kazanırlar.

qarınça. Karınca (Oguz lehçesi).

qarınçaq. Karınca (Oguz lehçesi). Oguzlar buna qarınça da derler.

qarınlig.

bedūh qarınlig er: Koca göbekli adam.

qarıqtı.

er kōzi qarıqtı: (Kar yüzünden) adamın gözü kamaştı.

qarıqār, qarıqmāq. Eğer bu eylem qar [kar] sözcüğünden türetilmişse qarıqtı biçiminde olmalı ve eksikli sayılmalıdır; ancak eğer eylem qaraq [göz yuvan] sözcüğünden türemişse kullanım uygundur.

qarıqār, qarıqmāq.

qarış. Karış.

bīr qarış: Bir karış.

qarısladı.

ol barçın qarışladı: O, ipek kumaş [başka bir şeyi de olabilir] karışladı - kumaşın uzunluğunu karış cinsinden ölçtü.

qarıslār, qarışlāmāq.

qarıştı.

bõri tışı qarıştı: Kurdun dişleri gırcıdadı – kurtlar her ayın bir haftasını yemek yemeden geçirir ve havayla yaşar; dişlerin gırcıdaması bu perhiz günlerinde gerçekleşir.

tün kün birle qarıştı: Gece ile gündüz uyumsuzluk gösterdi. Şu dörtlükte de kullanılır,

yay qış bile qarıştı

Yaz ile kış birbirleriyle uyuşmayıp çatıştlar

erdem yâsin quruştı

Her ikisi de erdem yaylarını gerdiler

çerig tutup kûraştı

Birliklerini toparlayıp güreştiler [savaş çıkartıp kavgaya tutuştular]

oqtagâli utruşūr

Neredeyse birbirlerine ok atıyorlardı [atayazdılar]

ol manğa yolda qarıştı: O, beni yolda karşıladı – o, benimle yolda karşılaştı.

qarışūr, qarışmâq.

qarıştılâr.

ekki bēglēr qarıştılâr: İki bey anlaşamayıp kavgaya tutuştu.

qarıt. *Türkmênlerin* kullandığı bir küfür. Bu sözcüğün Arapça *garet* (“baskın”) sözcüğünden alındığını sanıyorum

qarıtı.

ödleg anı qarıtı: Zaman onu yaşlandırdı.

qarıtūr, qarıtmâq.

Şu atasözünde de geçer,

ödleg qarıtmuşqa boğug talqmâs: Zamanın saçlarını ağarttığı kimse için kına ayıp sayılmaz.

qarızân. Bunak; yaşlı kimse.

qarlâdı.

bulıt qarlâdı: Bulutlar kar getirdi.

qarlâr, qarlamâq.

qârlandı.

art qârlandı: Geçidin içine kar doldu – geçit kardan kapandı.

qârlanūr, qârlanmâq.

qarlattı.

teñgri qâr qarlatı: Tanrı kar yağdırdı.

qarlatūr, qarlatmâq.

qarlıgaç. qarğılâç sözcüğünün değişik sesletimi. Göçüşme söz konusudur.

qarluq. Bir Türk kavmi. Bunlar da göçebedir, ama Oguz değildir; ancak tıpkı

Oguzlar gibi *Türkmên*'dirler.

qarluqlâdı.

ol anı qarluqlâdı: O, onu *Qarluqlarla* [Türkmênlerden bir taife] ilişkilendirdi.

qarluqlâr, qarluqlâmâq.

qarluqlandı.

er qarluqlandı: Adam Qarluk kılığına girdi [onlar gibi giyindi] - Qarluk bir *Türkmən* kavmidir.

qarluqlânür, qarluqlânmaq.

qarma. Yağma.

nēnğ qarmälâdı: O, bir şeyi yağmaladı.

qarmälâdı.

ol qarmälâdı nēnğni: O, nesneyi yağmaladı.

qarmälâr, qarmälâmâq.

qarmaşdı.

ol menig birle tawâr qarmaşdı: O, malları yağmalamada benimle yarıştı. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarmaşür, qarmaşmâq.

Kök-biçimi *qarmâlaşdı, qarmâlaşür, qarmâlaşmâq*'tır.

qarnagu.

qarnagu er: Koca göbekli adam.

qarnâq. Bir Oguz kenti.**qarnâq.**

qarnâq er: Koca göbekli adam.

qars. Deve tüyü ve koyun yününden yapılan kaftan.**qars qars.**

ol qars qars aya yaptı: O, ellerinin ayasını birbirine vurarak ses çıkardı. El çırparken çıkan sesi anlatan yansıma bir ifadedir.

qarsâq. Çöl tilkisi ya da karsak; postundan kürk yapılır.**qarşadı.**

ol tonug qarşâdı: O, giysisi [başka bir şeyi de olabilir] karşıladı - giysinin uzunluğunu karşı cinsinden ölçtü.

qarşâr, qarşâmâq.

qarşâg. Giysinin bir karışık parçası.

anıg qarşâğı hôr: Onun giysisinin bir karışık yerine bak.

qarşattı.

ol bözüg qarşattı: O, birine kumaşı [başka bir şeyi de olabilir] karşılattı.

qarşatür, qarşatmâq.

qarşı. Hakan ve sülalesinin ikamet ettiği saray.**qarşı. Karşı, zıt.**

tün künüg qarşısı ol: Gece gündüzün zıddıdır.

qarşı. İki bey arasındaki uyumsuzluk.

ol bēg anıg birle qarşı ol: Bu bey, bir diğer bey ile anlaşmazlık içindedir.

qarşut. Karşıt, zıt; tıpkı gece ile gündüz gibi.

qart qurt.

elig qart qurt etti: Parmaklar kütürdedi.

qart. Yara. Buradan hareketle "huysuz bir adam"a *qart er* denir.

qartāl.

qartāl et: İçinde beyazlıkların ve kırmızılıkların olduğu et.

qartāl.

qartāl qōy: Benekli, alacalı koyun.

qartaldı.

anıg qartı qartaldı: Onun yarasının kabuğu kalktı.

qartalūr, qartalmāq.

qartandı.

er qartın qartandı: Adam kendi yarasını kendisi iyileştirdi. Eğer birine "Haddini bil; sınırlarının ötesine geçme" demek istenirse *öz qartıñ qartan:* kendi yarayı iyileştir denir.

qartanūr, qartanmāq.

qartladı.

ol erig qartladı: O, onu huysuz biri olarak kabul etti.

Aynı zamanda herhangi birinin, bir yarayı sarmasını, pansuman yapmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qartlār, qartlāmāq.

qarturdı.

ol anı sūwqa qarturdı: O, onun (bir parça yiyecek ya da) su nedeniyle nefes alamamasını sağladı.

ol anğar yāg talqānqa qarturdı: O, ona yulaf unu ile yağı kardırdı (Oğuz lehçesi).

qarturur, qarturmāq.

qarvādı. bkz. qarwādı.

qarvı.

qarvı ya: Gerilmiş yay.

qarvı qaşlıg kişi: Yay gibi (ince ve gergin) kaşlara sahip kimse. Bu sözcük Arapçaya da uygundur; çünkü Arapçada kavisli (*muqvis*) olan her şeyi anlatmak için *qarvā* sözcüğü kullanılır; tıpkı *Rū'be'nin* [685 senesinde doğan, 762 senesinde ölen Arap şair; ömrünü daha çok çöllerde ve askeri seferlerde geçirdi ve bu konularda şiirler ve methiyeler yazdı -çñ] *qarvā'a min cēbin funuq* ("yay gibi, iri kıym, etine dolgun") dizesinde, devesini anlatırken kullandığı gibi.

qarwādı (qarvādı).

ol qaranġqūda qarwādı: O, karanlıkta onu elleriyle yoklayarak bulmaya çalıştı.

qarwār, qarwamāq. qarvādı da denir – daha önce de belirttiğimiz gibi [bkz. syf. 24] titreşimli *fe* (ince *fe* – Arapçada *fe* ile *be* ekleme noktaları arasında çıkartılan *fe*; yani *w*) kullanıldığı her yerde *vav*'la (*v*) değiştirilebilir.

qarwandi.

ol yançuq içre yarmāq qarwandi: O, kesesinin içinde para aradı. Herhangi birinin, el yordamıyla bir şeyi aramasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarwanūr, qarwanmāq.

qarwaşdı.

ol maŋga suwda nēŋ qarwaşdı: O, suyun içinde bir şeyi ararken bana yardım etti. Karanlıkta birinin, bir şeyi el yordamıyla aramasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarwaşūr, qarwaşmāq.

qarwattı.

ol anıq qōyunda nēŋ qarwattı: O, onu, bir şeyi önce kendi koynunda [yakınlarında] aramaya sevk etti. Bir kimsenin gözleriyle göremediği bir şeyi el yordamıyla aramasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qarwatūr, qarwatmāq.

qās (qāz). Her ağacın kabuğu.

Şu atasözünde de geçer,

qadīŋ qāsırğa sōġūt sōlinġe: Kayın kabuğu, sōġūt taze dallan için – kayın için sert kabuk, sōġūt için tazelik uygundur.

Bu sözcüğü *sin*'le (*s*) söylemek daha doğruyken *ze* (*z*) kullanılır; çünkü konuşmada *ze*, *sin*'den önce gelmekte ve onun yerini almaktadır, bu nedenle onu takip eden *sin*'ye konuşmada yer kalmamaktadır. Ancak Arapçada *ze*, *sin*'e çevrilebilir; tıpkı *būzī*, *būšī* ("gemi"), *leziqa*, *lesiqa* ("sopa") ve *buzaq*, *busaq* ("salya") sözcüklerinde olduğu gibi.

qası. Koyun ya da benzer hayvanlar için yapılan ahşap koranak.

qası bādım: Ağıl yaptım.

qası. Bize (*Kāşgar* iline) tabi olan bir yerin adı.**qasıġ.** Ağzın her iki yanındaki boşluk; yanak içleri.**qasıġlādı.**

ol qulın qasıġlādı: O, kölesini yumrukladı.

qasıġlār, qasıġlāmāq.

qasırqu. Kasırğa.

qasnâdi.

er tamlugqa qasnâdi: Adamın soğuktan alt çenesi üst çenesine vurdu [dişleri takırdadı]. Soğuk nedeniyle inleyen köpeği anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qasnâr, qasnâmâq.

qasnaşdı.

it qamug tumlugdin qasnaşdı: Köpekler [başkaları da olabilir] soğuktan titredi ve inledi.

qasnaşur, qasnaşmâq.

qasnattı.

tumlug anı qasnattı: Soğuk onu titretti ve dişleri takırdadı.

qasnâtür, qasnatmâq.

qasuq. Su tulumuna benzeyen, at derisinden yapılmış, içine süt ya da kırmızı konan bir nesne.

qasuq. Ağaç kabuğu. Kökü qâs'tır; kaf'ın (q) eklenmesi yazaç arttırımıdır.

qasuqlug.

qasuqlug er: Kırmızı tulumuna sahip olan adam.

qâş ögüz. Hoten kentinin iki yanından akan iki nehir. Bunlardan birinin adı *ürünğ qâş ögüz'dür*; nehrin içinde saydam beyaz taşlar bulunur ve nehir adını bu taşlardan alır. Diğerinin adı *qara qâş ögüz'dür* ve içinde saydam siyah taşlar bulunmaktadır. Bu taş, bu iki nehir dışında dünyanın hiç bir yerinde bulunmaz.

qâş. Kaş.

qâş. Beyaz ya da siyah renkte olan saydamımsı bir taş [*yada taşı (?)*]. Bunun beyaz olanı, yıldırım düşmesine, susuzluğa ve şimşek çarpmasına karşı bir koruma sağladığı inancıyla yüzüğe takılır.

qâş. Herhangi bir şeyin kıyısı ya da kenarı.

yâr qâşi: Uçurumun [başka bir şeyin de olabilir] kıyısı.

qaşanğ. Kölelere sövmek için kullanılan bir sözcük. "Seni aşagılık" anlamına gelir.

qaşandı.

at qaşandı: At [başka bir hayvan da olabilir, ama özellikle at] işedi.

qaşanür, qaşanmâq.

qaşaq. Halfâ [lifleri dokunan bir ot].

qaşga.

qaşga qöy: Vücudu siyah kafası beyaz bir koyun.

qaşga at: Gözlerinin çevresindeki siyahlık dışında parlak beyaz renkte olan at. Kafasında beyaz bir iz bulunan deve de bu şekilde adlandırılır.

qaşga bugra. İki yerin adı.

qaşgalaq. Ördekten küçük bir su kuşu.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Kuşlan avlayışını anlatıyor)

tañda bile körse mini ördek ötër

qalwa körüp qaşgalaqı suwqa batār

Ördek beni görse bu göllerde [bu sabahlarda] vaklar

Qaşgalaq temrensiz ok atarken beni görse suya dalar

qaşıdı.

ol meni qaşıdı: O, beni kaşıdı.

qaşır, qaşımāq.

Şu atasözünde de geçer,

öldeçi sıçgān mūş taşaqın qaşır: Ölümü yaklaşan sıçan kedinin taşaklarını kaşır. Bu atasözü, kendisine yalnızca felaket getirecek bir durum içinde sıkışıp kalan bir kimse için söylenir.

qaşıtgān.

bu er ol etin qaşıtgān: Bu, vücudunu sık sık kaşıtan bir adamdır.

qaşıttı.

er yeñin qaşıttı: Adam vücudunu kaşıttı.

qaşıttūr, qaşıttmāq.

qaşlādı.

arıq qaşlādı: O, arkin önünü bent kurdu. Birinin kaşına vurmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qaşlār, qaşlāmāq.

qaşuq. Kaşık. Şu atasözünde geçer,

quruq qaşuq ağızqa yaramās, qurug söz qulāqqa yaqışmās: Kuru kaşık ağza yaraşmaz, değersiz söz kulağa ulaşmaz. Bu atasözü birine, ihtiyacı olan şeye sahip olan birini tercih etmesini öğütlemek için kullanılır.

qaşuqlādı.

ol bālıq aşuqlādı: O, balı kaşıkladı.

qaşuqlār, qaşuqlāmāq.

qaşuqlandı.

er qaşuqlandı: Adam kaşık sahibi oldu.

qaşuqlanūr, qaşuqlanmāq.

qaşuqlug.

qaşuqlug ayāq: Kaşıklı kâse.

qaşuqluq.

qaşuqluq münğüz: Kaşık yapılacak boynuz.

qat. Kat, kıvrım, büküm.

tön qatı: Giysinin bükümü.

qadraq: dağın girintileri çıkıntıları, kıvrımları sözcüğü buradan türetilmiştir.

qat. “Yanında, indinde” anlamına gelen bir ilgeç (Oguz lehçesi).

bëg qatında: Beyin yanında, huzurunda.

qât. Dikenli bir ağacın meyvesi.

awılqu qâtı: Awılqu ağacının meyvesi; *sıncgân qâtı:* Akasya ağacının meyvesi.

Awılqu'nun meyvesi sıkılır ve [suyu] yoğurtla karıştırılır, daha sonra bu karışım tutmaç'a dökülür. Yemek, Qıfçaq, Qây, Tatâr ve Çömül lehçelerinde bu sözcük herhangi bir ağacın meyvesini anlatmak için kullanılır.

qata. “Bir kez, bir defa” anlamına gelen bir ilgeç.

bîr qata aydım: Bir kez söyledim.

qatardı.

ol atıg qatardı: O, atı yöneldiği yerden döndürdü; *yagı qatardı:* Düşmanı [başka bir şeyi de olabilir] geri döndürdü [püskürttü].

qatarur, qatarmâq [bkz. qaytardı].

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamın ardından ağıt yakıyor)

erdi âşın taturgân O, yemeğini tattırıcı,

yawlaq yagıg qatargân Yavuz düşmanı döndürücü

boynın tutup qağırgân (Onların) boynunu büküp koparıcıydı

bastı ölüm agtaru (Ta ki) ölüm onu alt edene kadar

qatargân.

bu alp ol yagını qatargân: Bu, düşman taburunu geri döndüren [püskürten] yiğittir.

qatarttı.

atıg qatarttı: O, atına geri dönmesini emretti.

qatartur, qatartmâq.

qatçaq. Bir nehrin kollarının birleştiği yer.

qatgurdı.

er külüp qatgurdı: Adam, gülererek katıldı – adam aşınaya kaçacak bir biçimde, ölçüsüzce güldü.

qatgurâr, qatgurmâq.

qatıg. Her şeyin katı, sert olanı.

qatıglandı.

er qatıglandı: Adam çaba sarf etti, uğraştı.

qatıglanür, qatıglanmâq.

Şu atasözünde de geçer,

hiçigde qatıglansa ulgâdu sewnür: Gençliğinde çaba sarf eden kimse, yaşlılığında mutlu olur.

qatıldı.

arpa ügür birle qatıldı: Dən, arpa ilə karıştırıldı. Herhangi bir şeyin, başka bir şey ile karıştırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

er urâgutuqa qatıldı: Erkek kadınla çiftleşti [cinsel ilişkiye girdi].

qatılür, qatılmâq.

qatılğan qarılğan.

bu er ol kişi birle tutçı qatılğan qarılğan: Bu, insanların meselelerinde tartışmaya dahil olan bir adamdır.

qatındı.

ol talqânqa yağ qatındı: O, arpa ununa yağ karıştırıyormuş gibi göründü.

qatınür, qatınmâq.

qatıq. Tutmâç yeməğine katılan lezzet verici herhangi bir madde; örneğin sirke ya da yoğurt.

qatıq. Herhangi bir şeyin içine katılan şey.

qatıqlıq.

qatıqlıq er: Melez ya da kırma adam - yeməğini lezzetlendirmek için çeşniyə sahip olan kimse. Yemek için katığı bulunan kimseye de böyle denir.

qatır. Katır.

qatırlıq.

qatırlıq er: Katır sahibi adam.

qatışdı.

ol menig birle talqânqa yağ qatışdı: O, arpa ununa yağ katmakta bana yardım etti. Bu konuda rekabet etməyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qatışür, qatışmâq.

qätlandı.

yıgâç qätlandı: Ağaç meyvelendi (Qıfçâq, Yemək, Ogrāk lehçelerinde).

qätlänür, qätlanmâq.

Diğerleri [diğer Türklər] arasında bu sözcük akasya ağacının meyvesi için kullanılır, nitekim ehlileşmiş ağaçların meyve vermesini anlatmak için yemişlendi sözcüğünü tercih ederler.

qatlış. Bir nehrin kollarnın buluştuğu yer. *sūw qatlıştı*: nehrin kolları birleşti denir.

qatma.

qatma yuyga: Yağda pişirilen katlanmış ekmek [yufka].

qatmış. Bir erkek adı.

qatnâdı.

er anğar qatnâdı: Adam emirlere uymayı reddetti; birinin emirleri karşısında küstahça davrandı ve onun sözlerinin aksini iddia etti.

qatnâr, qatnâmâq.

qatnattı.

ol anıg sôzin qatnattı: O, ona kendi sözünü tekrar tekrar söyledi.

qatqı.

qatqı kişi: Mizacı sert olan, kimseye boyun eğmeyen kişi.

qatquç. Akrebe benzeyen, insanı sokan bir böcek (Argu lehçesi).

qatrundi.

külêr er qatrundi: Gülen adam kendine gem vurdu, ölçülü davrandı. Bunun kök-anlamı “bir işi kısa kesmek”tir.

ol manğa yarmâq bêrûr erkên qatrundi: O, bana para [başka bir şey de olabilir] verirken bir anda vazgeçti ve geri çekildi.

qatrunûr, qatrunmâq.

qattı.

ol sirkêni yogrutqa qattı: O, sirkeyi yoğurtla karıştırdı. Herhangi bir şeyin başka bir şey ile karıştırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yumşâq nêng qattı: Yumuşak şey katılaştı.

qatâr, qatmâq.

qatturdi.

ol yıp qatturdi: O, (iğneden geçirmek için ya da başka bir amaçla) ipliği büktürdü.

ol talqânqa yağ qatturdi: O, arpa ununa yağ kattırdı. Herhangi bir şey, başka bir şeyle karıştırıldığında bu sözcük kullanılır.

qatturur, qatturmâq.

qâtün. Afrâsiyâb'ın bütün kız torunlarına verilen isim.

Şu atasözünde de geçer,

xân işi bolsa qâtün işi qalir: Hakan'ın işi yaklaşırsa, Qâtün'un işi ertelenir. Bu, Arapların *idâ câe nehrullâh besele nehr İsâ* (“Allah'ın nehri akınca İsâ'nın nehri onun yanında değersiz kalır”) deyişiyle aynı anlama gelir [bu ifade *Se'âlibi'nin Simâru'l-Qulub* [Kalplerin Meyveleri] kitabından alınmıştır; *nehrullâh* “deniz” ya da “yağmur” ya da “sel” anlamına gelir, *nehr İsâ* Bağdat'taki bir kanalın adıdır –çn].

qâtünlandı.

urâgut qâtünlandı: Kadın Qâtün gibi giyindi.

qâtünlanûr, qâtünlanmâq.

qâtünsını. Çin ile Tañgut ülkesi arasındaki bir kentin adı.

qaturdı.

ol yumşâq nēngni qaturdı: O, yumuşak bir şeyi sertleştirdi – yumuşak demirden çelik yapılması gibi.

tâş (yêr) anı qaturdı: Evden uzakta (gurbette) yaşamak onu olgunlaştırdı [sıkıntılarla boğuşarak zorluklara karşı dayanıklı hale geldi].

qatrur, qaturmâq.

qaturgân.

bu er ol üküş qaturgân: Bu çok dost canlısı, şen şakrak bir adamdır.

qatut. Karışım.

qatutlug oq: Temrenine zehir sürülmüş ok.

qatut. İkiye bölünmüş herhangi bir şey (Barsgân lehçesi).

armut qatutu: [İkiye bölünmüş – kurutulmuş] armudun bir parçası.

qatut. Çarıkların kullandığı bir yapıştırıcı.

qavıq. Darı kepeği.

qavuuq. Mesane. qawuuq sözcüğünün değişik sesletimi.

qavut. qâgüt sözcüğünün değişik sesletimi. Bu, yeni doğum yapmış kadınlara verilen bir yemektir. Darı unu, yağ ve şekerle karıştırılır ve sonra yenir.

qâw.

tôn qâw qôw boldı: Kötü dikildiği için giysisi buruştu. bkz. qôw.

qâw. Kav. Kibritte tutuşturucu olarak kullanılan, kolay yanan bir madde.

qawaq.

qawaq art: Kâşgar ile Özçend arasındaki bir geçidin adı.

qawçıdı.

arı kişike qawçıdı: Arı, onu sokmak için adama saldırdı. Bir adamın başka birine kızıp, onun üzerine yürümesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qawçır, qawçımâq.

qawçıttı.

ol anı qawçıttı: O, onu (öylesine) kızdırdı (ki bir daha yapmamaya karar verdiği bir şeyi yaptı);

oglan arını qawçıttı: Oğlan arıyı kızdırdı. Şu atasözünde de geçer,

arı qawçıtsa ısrur: Arıyı kızdıran kimse sokulur. Bu atasözü, bir meseleyi kışkırtan ve sonra bu meseleden dolayı zarar gören kimseyi anlatmak için kullanılır.

qawçıtür, qawçıtımâq.

qawdındı.

er oğlınğa qawdındı: Adam çocuğunun üzerine titriyordu, tehlikeleri ondan uzak tutmak için bütün yolları denedi.

qawdınür, qawdınmâq.

qawıq. Dan kepeği.

qawruldı.

bugdāy qawruldı: Buğday [başka bir şey de olabilir] kavruldu. Bu, sözcüğün g'li bir değişik sesletimi de vardır [qagruldı].

qawrulūr, qawrulmāq.

qawruşdı.

ol maŋga tarıq qawruşdı: O, bana buğday [başka bir şey de olabilir] kavurmakta yardım etti. Bu sözcüğün g'li bir değişik sesletimi de vardır [qagruşdı].

qawruşūr, qawruşmāq.

qawşı.

qāwşı qāş: Bitişik ve yay gibi kaş.

qawşut. Ülkelerinin refahı için iki hakanın bir araya getirilip aralarının düzeltilmesi. Buradan hareketle qawşut sözcüğü "bir erkek adı" olarak kullanılır. [bkz. qawuşdı]

qawulgān.

bu nēŋ ol qapugda qawulgān: Bu, sürekli kapıda [başka bir yerde de olabilir] sıkışan bir şeydir.

qawuq. Mesane.

qawurdı. bkz. qagurdı.

qawurdı.

bilēzūk kūŋ elgin qawurdı: Bilezik cariyenin bileğini sıktı. Bir şeyi sıkan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qawrār, qawurmāq.

qawurgān.

bu bilēzūk ol bilek qawurgān: Bu, her zaman bileği sıkan bir bileziktir.

qawurmāç. bkz. qagurmāç.

qawuşdı.

erkek tışıqa qawuşdı: Erkek kadınla cinsel ilişkiye girdi. Kök-anlamı "bir şeyin başka bir şeyle birleşmesidir."

qadāş qadāşqa qawuşdı: Adam hissımlarına kavuştu. "iki hakanın buluşup başşmalan" anlamına gelen qawşut ifadesi de buradan türetilmiştir. Şu atasözünde de geçer,

tāg tāgqa qawuşmās, kişi kişiğe qawuşūr: Dağ dağa kavuşmaz, adam adama kavuşur.

qawuşūr, qawuşmāq. Bu sözcükte titreşimli *fe* (ince *fe* – Arapçada *fe* ile *be* eklemleme noktaları arasından çıkartılan *fe*; yani *w*) *vav*'la (*v*) değiştirilebilir [qavuşdı].

qāy. Bir Türk kavmi.

qaya. Kaya.

qayāçuq. Güzel kokulu bir dağ otu. Bence bu *ez-zerneb*'tir ("safran").

qayaq. Kaymak [bkz. qanaq]. Şu dizelerde de kullanılır,

sedremiş olgun qonāq

sermemiş sūttan qayāq

Dannin olgun taneleri azalmış

Sūttan kaymak süzülmüş [çünkü bu ikisi birlikte pişirilir ve yenir]

qayaqlandı.

sūt qayaqlandı: Süt kaymak tuttu.

qayaqlanūr, qayaqlanmāq.

qayās. Tuxsı ve Çigil ülkesinin adı. Bu ülke üç kaleden menkuldür. Birincisi *sāplıg* *qayās*, ikincisi *ürünğ* *qayās*, üçüncüsü *qara qayās*'tır.

qayashlıg.

qayashlıg er: *Qayāshlı* adam.

qayda. Nerede anlamına gelen bir ilgeç.

qayda sen: Neredesin? Sözcüğün n'li söylenen biçimi olan *qanda* bir değişik sesletimdir; *qayūda* ise bir başka değişik sesletimdir.

qaydı.

qadāşınğa qaydı: O, hismına hürmet gösterdi. Başkaları için de kullanılabilir. Şu atasözünde de geçer,

qadaş tēmiş qaymāduq qadın tēmiş qaymış: Hısım demişler aldınş etmemiş, kayın demişler ihtimam göstermiş. Bu atasözü, birine, kayınlarına (evlilik sonucu edindiği akrabalarına) hürmet etmesini öğütlemek için söylenir. Şu dürtlükte de kullanılır,

bardınğ nelük aymadınğ

Gittin neden söylemedin

kērü körüp qaymadınğ

Niçin aldınş edip geri dönmedin

könğül berü yaymadınğ

Gönül verip niye bize meyletmedin

boldunğ erinç bolmāgu

Şimdi olmaman gereken bir şey oldun

qayguq. Kayık.

qaygurdı.

er qaygurdı: Adam kaygılandı. Sözcüğün *zel*'le (*d – dh*) söylenen biçiminin [*qadgur–*] değişik sesletimi.

qaygurār, qaygurmāq.

qayıg. Oguzların bir kolu.

qayındı (qaynadı).

eşiç qayındı (qaynadı): Gügüm [başka bir şey de olabilir] kaynadı.

qaynār, qaynāmāq.

Şu atasözünde de geçer,

qaynâr ögüz keçigsiz bolmäs: Kaynayan dere [sel gibi akan dere bile] geçitsiz olmaz. Bu, zorlu bir açmazla karşı karşıya kalındığında söylenen bir sözdür ve “bu işin bir çıkış yolu olmalı” anlamına gelmektedir.

qayır. Çiğnenmiş toprak (Türk lehçelerinde). *Oguzlar* “kum”a, *qayır* der.

qayırlıg.

qayırlıg yêr: Toprağı çiğnenmiş, sertleşmiş yer.

qayışdı.

olâr êkki bîr bîrke qayışdı: Onlar nazıkçe birbirlerini kayırdılar.

qayışür, qayışmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendisini aldatan bir adamı anlatıyor)

nelük anğar biliştim

Neden onunla tanış oldum

quçşup taqı qawuştum

Onu kucakladım ve dostluk kurdum

tüzünlükün qayıştım

Nezaketimle onu kayırdım

alqtı menig yâyımı

(Aylaklık içinde) benim yazımı berbat etti

qaynadı. bkz. *qayındı.*

qaynattı.

ol eşiç qaynattı: O, güğümü kaynattı.

qaynatür, qaynatmâq.

qayırışdı.

olâr êkki boyün qayırışdı: Onlar boyun bükmekte [başka bir işte de olabilir] rekabet ettiler.

qayırışür, qayırışmâq.

qaytardı.

ol atıg qaytardı: O, atı yöneldiği yerden döndürdü.

qaytarur, qaytarmâq (Oguz lehçesi). *Türkler qatardı* der.

qaytışdı (*qaytaşdı* [?]).

olâr êkki qaytışdı (*qaytaşdı*): Onlar birbirlerine sırt çevirdiler.

qaytışür, qaytışmâq.

qayturdı.

ol anğar qayturdı: O, onu, kardeşine yardım etmeye ve ona karşı saygılı olmaya sevk etti.

qayturur, qayturmâq.

qayu. “Hangi, hani” anlamına gelen bir ilgeç. *xayu*’nun değişik sesletimidir. *kaf* (q), *hi*’yla (x) değiştirilebilir. *Oguzlar* ve *Qıfçâqlar* bazen *kafı* (q), *hi*’ya (x) dönüştürürler. Bunlar *Xalaçların* bir bölümüdür. Bunlar, *Türklerin qızım* dediği yerde *xızım* derler. Ve yine *Türklerin qanda erding*: neredeydin biçiminde kullandıkları ifadeyi bunlar [*Oguzlar* ve *Qıfçâqlar*] *xanda erding* biçiminde kullanırlar.

qayūda. bkz. qayda.

qāz. bkz. qās.

qāz. Kaz. bkz. qāq qōq.

qāz. *Afrāsiyāb*'in kızının adı. *Qazvīn* [Kazvin] kentinin kurucusudur. Bu kentin adının kök-biçimi *Qāz oynı*: *Qāz*'in oyun alanı'dır, çünkü bu kız orada yaşar ve oyun oynarmış. Bu nedenle bazı *Türkler Qazvīn*'i *Türk* ülkesinin sınırları içinde kabul eder. Aynı zamanda *Qum* kenti de sınırlar içinde sayılır, çünkü *qum* sözcüğü *Türkçedir* ve "kum" demektir; aynı zamanda *Afrāsiyāb*'in bu kızı o bölgeye sık sık gider ve oralarda avlanırdı. Geri kalan *Türkler* sınırın *Merv al-Şāhican*'dan [*Merv*] başladığını kabul eder; çünkü, *Qāz*'in babası *toṅga alp er* –yani *Afrāsiyāb-Tamhūrat*'ın, kentin iç kalesini yaptırmasından üçyüz yıl sonra *Merv* kentini inşa etmiştir. Bazıları *Baykend*'den başlayarak bütün *Māverāünnehr*'i [*Transoxania*] *Türk* ülkesinin bir parçası sayar. *Baykend*, savunmasının sağlamlığı nedeniyle [*Farsça*] *diz rūyīn* [tunçtan kale veya kent] olarak adlandırılırdı. Burası *Buhara*'ya yakındır. *Qāz*'in, *Afrāsiyāb*'in kızının kocası *Siyāvūş* bu kentte öldürülmüştür. *Mecūslar* her yılın belli bir gün buraya gelir ve onun öldürüldüğü yerde ağlarlar; kurbanlarını sunar, kurban kanını onun mezarının üzerine dökerler – böyle si bir âdetleri vardır.

Baykend'den başlayarak bütün *Māverāünnehr*'in *Türk* ülkesinin parçası olduğunun kanıtı buradaki kentlerin adıdır: *Semer kand* adı, *semiz kend*'den gelir; *taşkend*'e *Şaş* denir; *öz kend* ve *tunkend* vardır – tüm bu kent adları *Türkçedir*. *Türkçe* de *kend*, "kent" demektir. Bu kentleri *Türkler* kurmuş ve bu adları vermiştir; bu kentlerde yaşamış ve bu adlar da onlarla birlikte baki kalmıştır. Ancak *Farsiler* sayıca çoğalınca bu kentler *Acem* kenti gibi kabul edilmiştir.

Bugün *Türk* ülkesinin sınırı, uzunluğu beşbin, genişliği üçbin fersah olan, tamamı sekizbin fersah eden [aynen alınmıştır] *ābısgūn*'da [*Hazar Denizi*] uçları birleşecek biçimde *öz kend*'den *Çin*'e ve *Rūm* ülkesinden *Çin*'e dek uzanır.

qāz sūwı. İla nehrine akan büyük bir nehir. Bu adın verilmesinin nedeni, *Afrāsiyāb*'in kızının bu nehrin kıyısındaki yüksekçe bir burnun tepesine bir kale yapmasıdır. Daha sonra nehir onun adıyla anılır olmuştur.

qazdı.

er arıq qazdı: Adam su oluğu [başka bir şey de olabilir] kazdı.

at qazdı: At yerinde duramıyor ve önyaklarıyla eşiniyordu.

qazār, qazmāq.

qazgān.

qazgān yēr: Suyla aşınmış, üzerinde oyuklar ve çatiaklar olan toprak.

Şu dörtlükte de geçer,

<i>quş yawuzı sagızgân</i>	Kuşların kötüsü saksağan
<i>yığaç yawuzı azgân</i>	Ağaçların kötüsü azgân
<i>yêr yawuzı qazgân,</i>	Toprağın kötüsü (ne üzerini yerleşmeye ne de ekmeye yarayan) aşınmış olan
<i>bodun yawuzı barsgân</i>	Halkın kötüsü Barsgân olan (çünkü onlar yabani ve sefildirler)

Azgân, güle benzeyen sarı ve beyaz çiçekleri ve küpeye benzeyen kırmızı meyve-leri olan bir çalıdır; bizim yörede yabani otlarla birlikte meyve bahçelerinden temizlenir, çünkü odun olarak da kullanışsızdır. Yandığı zaman çatlar ve etrafa kıvılcımlar sıçratır ve bu kıvılcımlar insanların giysilerini ve eşyalarını yakar.

qazganç. Kazanç.

qazgandı.

er tawâr qazgandı: Adam mal edindi.

qazganür, qazganmaq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Oğluna öğüt veriyor)

baqmas bodun sewüksüz

Bakmaz halk sevgisiz

burqı yüzi saranqa

Cimri ve asik suratlı kimseye

qazgan oliç tüzünlük

Oğlum, iyi huy kazan

qalsun çawıng yarınqa

Adın yanlıra kalsın (yarında anlısın)

qazı. İnsanın göbeğindeki yağ katmanları; atın karnının semizliği.

yond qazısı yağ: Atın karnının semizliği yağdandır. Bu yağlı et *Türklerin* en çok sevdikleri yemektir.

qazıdı.

ol yêrig qazıdı: O, yeri kazdı. Yara kabuğunu ve benzer şeyleri kaldırmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qazır, qazımâq.

qazıldı.

arıq qazıldı: Ark [başka bir şey de olabilir] kazıldı.

qazılır, qazılmâq.

qazın. bkz. qağın.

qazındı.

qazındı toprâq: Kazılmış toprak.

qazındı.

özinge quğug qazındı: Kuyuyu kazma işini kendi üzerine aldı. "Kuyuyu kazıyormuş gibi görünme"sini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qazınür, qazınmâq.

qazıngqu.

yıp qazıngqu boldı: İp bir daha çözülemeyecek kadar karışmış ve düğümlemişti.

qazışdı.

ol manğa yēr qazışdı: O, bana yeri [başka bir şeyi de olabilir] kazmakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qazışūr, qazışmāq.

qazlındı.

yēr qazlındı: Zemin paramparçaydı ve çukurlarla kaplıydı.

qazlınur, qazlınmaq.

qaznıguq. Kazık ya da çivi. Kutupyıldızına temür qaznıguq: demir kazık denir; çünkü gök bunun çevresinde dönmektedir.

qazturdı.

ol anğar qazıq qazturdı: O, ona su oluşunun kazılması görevini verdi.

qazturur, qazturmāq.

qazuq.

qazuq arıq: Kazılmış ark [başka bir şey de olabilir].

q1. Seslenme bildiren bir ilgeç; Arapçadaki yā ilgecine karşılık gelir.

q1 berū kel: Hey sen, beri gel! Bu sözcük kaf (q) ile ı arası uzatılarak [medd edilerek – yumaddu] söylenir.

-q1. Akrabalık anlatan sözcüklerin eklenen, sevgi ve muhabbet bildiren bir ilgeç.

atāqı: Babacıgım; anāqı: Anacıgım.

qıçı.

qıçılādı.

ol meni qıçılādı: O, beni (vücudumun, biri dokunduğu zaman gülmeye neden olan yerlerini, örneğin koltukaltımı ya da ayak tabanımı) gıdıkladı.

qıçılār, qıçılāmāq.

qıçurdı.

ol anğar qıçurdı: O, onu ayıpladı ve sonrasında onun mutsuzluğundan habisi bir zevk aldı.

qıçurār, qıçurmāq.

qıçurgān.

bu er ol kişike qıçurgān: Bu, onun mekânında konaklayan birine her zaman görgüsüzce ve küçümseyerek davranan bir adamdır.

qıdışdı.

ol manğa bōrk qıdışdı: O, bana başlığın kenarını dikmekte yardım etti. Kenarı dairesel olan herhangi bir şeyi dikmede yardımlaşmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qıdışur, qıdışmāq.

qıdıtı.

ol börkin qıdıtı: O, başlığına kenarlık dikilmesini emretti.

qıdıtür, qıdıtımāq.

qıdıg. Denizin, nehrin, arkin kıyısı ya da kenarı; aynı zamanda herhangi bir şeyin kenarı.

arıq qıdıgı: Arkin kıyısı; *ayaq qıdıgı:* Kâsenin kenarı.

yār qıdıgı: Uçurumun eşiği.

qıdıglādı.

ol börk qıdıglādı: O, başlığa [başka bir şeye de olabilir] kenarlık dikti.

qıdıglār, qıdıglāmāq.

qıdıglandı.

qıdıglandı nēng: Nesneye kenar ya da pervaz yapıldı.

qıdıglanür, qıdıglanmāq.

qıdıglıg.

qıdıglıg börk: Kenanna kenarlık [siperlik] dikilmiş başlık.

qıfçāq. Bir Türk kavmi.

qıfçāq. Kāşgar yakınlarındaki bir yerin adı.

qıfçāqlādı.

ol anı qıfçāqlādı: O, onu Qıfçāq kavminden saydı, onu Qıfçāqlara benzetti.

qıfçāqlār, qıfçāqlāmāq.

qıfçāqlāandı.

er qıfçāqlāandı: Adam Qıfçāq kılığına girdi, Qıfçāq'laştı.

qıfçāqlānür, qıfçāqlānmāq.

qıftu. Kırkı, kırkma makası (Çigil lehçesi).

qıftülādı.

ol qıftülādı bözüg: O, kumaşı [başka bir şeyi de olabilir] kırkıyla kesti.

qıftülār, qıftülāmāq.

qıg. Toprağı daha verimli hale getirmek için serpiyen gübre.

qıglattı.

ol yēriḡ qıglattı: O, toprağını gübreletti.

ol atın qıglattı: O, atının (gübre olarak kullanılmak üzere) dışkılmasını sağladı.

qıglatür, qıglatmāq.

qıl. İnsanın ya da başka hayvanların tüyü.

qıl quş. Vahşi kırlangıç. Ördge benzeyen bir kuştur, ilkbaharın başında gelir ve bu mevsimde beyler birbirlerine bu kuşu armağan olarak verirler. Buna *qıl qud-ruk*: kıkuyruk da denir.

qıldı.

er iş qıldı: Adam bir şeyi yaptı – bir şeyin olmasını sağladı.

er qızıq qıldı: Adam kızı yaptı. Bu sözcük adamın kızla cinsel ilişkiye girdiğini ima eder. Bu nedenle *Oğuzlar* bu sözcüğü kullanmaktan kaçınır; “o (bir şey) yaptı” demek istedikleri zaman *qıldı* yerine *etti* derler. Nitekim *er yükünç etti*: adam namaz ibadetini yerine getirdi ifadesini kullanırlar; *Türkler* bu ifadeyi *qıldı*yla söyler.

qılür, qılmāq.

qıldruq. Buğday ya da başka tahılların başaklarında bulunan kılıçık.**qılıç.** Kılıç. Şu atasözünde de geçer,

qoş qılıç qınqa sıgmās: İki kılıç kına sıgmaz. Bu atasözü, bir mesele üzerinde tartışan ya da aynı kadını elde etmeye çalışan iki adamın durumunu anlatmak için kullanılır. *Hāqānīler* bu sözcüğü saygı belirten bir unvan olarak kullanırlar, tıpkı *qılıç xān*: işlerini ve düşüncelerini, her şeyi bir kılıç gibi kesip atarak, bir anda gerçekleştiren han ifadesinde olduğu gibi.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaşanan çarpışmaları anlatıyor)

<i>eren alpı oqıştılar</i>	Yiğitler çağıştılar [birbirlerinin adını bağırdılar]
<i>qınğır kōzin baqıştılar</i>	Göz ucuyla bakıştılar
<i>qamug tulmun toqıştılar</i>	Tüm silahlarıyla çarpıştılar
<i>qılıç qınqa kūçün sıgdi</i>	(Üzerinde kuruyan kanın çokluğundan) kılıç kına güç sıgana kadar

qılıçlādi.

ol anı qılıçlādi: O, ona kılıç darbesi indirdi.

qılıçlār, qılıçlāmāq.

qılıçlandı.

er qılıçlandı: Adam kılıç sahibi oldu.

qılıçlanür, qılıçlanmāq.

qılınç. Kişilik özellikleri.

edgü qılınç: Kişiliği, nitelikleri iyi. Bunun zıttı için de *qılınç* sözcüğü kullanılır [bkz. *qılınç²*].

qılınç. Bir kadının oynaklığı, işvebazlığı. Bir kadına *üküş qılınçlanma*: çok fındırma denir.

qılındı.

er tegme qılınç qılındı: Adam her işten biraz yaptı. Bu ifade, biri, kendi sınırlarının ötesine geçtiğini, haddini aştığını söylemek istiyorsa kullanılır; *nitekim üküş qılınma*: haddini aşma denir.

qılınür, qılınmāq.

qılıq. Hal ve tavırlar; halka davranış biçimi. Bazen *lâm*'dan (l) sonra ünlü söylenmeyip, *qılıq* da denebilir.

qılışdı.

ol manğa iş qılışdı: O, yaptığım işte bana yardım etti. "Bu işte benimle rekabet etti, boy ölçüş-tü" demek için de aynı sözcük kullanılır.

qılışür, qılışmâq.

qılıtq. Saçta bulunan kepek.

qılturdı.

ol anğar iş qılturdı: O, ona işi yaptırdı.

qılturur, qılturmâq.

qımız. Kımız. Kısarak sütü tulumda bekletilerek mayalanır, sonra içilir.

qımız almıla. Ekşiliğiyle kımıza benzeyen elma.

qımızlandı.

er qımızlandı: Adam kımız sahibi oldu.

"Kımız," mayalanmış kısarak sütüdür.

qımızlanür, qımızlanmâq.

qın. Kılıcın ya da bıçağın kılıfı.

qılıç qını: Kılıç kını.

qin. Km; bıçak ve kılıç gibi şeylerin koruyucu kılıfı.

qınâdı.

bêg anı qınâdı: Bey ona işkence etti; *tenğri anı qınâdı*: Cenabı Hak onu cezalandırdı.

ol biçekin qınâdı: O, bıçağına kın yaptı.

qınâr, qınâmâq.

qınattı.

bêg anı qınattı: Bey ona işkence yapılmasını emretti.

qınatür, qınatmâq.

qınlâdı.

ol biçek qınlâdı: O, bıçak için kılıf yaptı. Başka bir şey için kılıf, kın yapmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qınlâr, qınlâmâq.

qıngır er. Şaşı adam. "İki gözü birden şaşı" olan adama *ekki kôzi qıngır* denir.

qıqı. bkz. orı.

qıqırdı.

er qıqırdı: Adam bağırdı - olabildiğince yüksek sesle bir adamı ya da başka bir şeyi çağırdı.

qıqrâr, qıqırmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>qodı qırıp oguş tırđim</i>	Dağın eteklerine doğru bağırarak kavmimi topladım
<i>yağıqârı kırış qurdum</i>	Düşmana karşı yayımı gerdim [yayımın ipini taktım]
<i>toqış içre uruş bērdim</i>	Haykırdım ve onunla savaştım
<i>eren kōrüp başı tığdı</i>	Benim ordumun adamlarını görünce olduğu yere sindi ve kaçtı

qırışdı.

eren qamug qırışdı: Adamlar bağırdı ve çığlık attı.

qırıřūr, qırıřmāq.

qır. Bent.

qır. Tek bir kaya kütesinin oluşturduğu dağ.

qır āt. Kır renkli at.

qır yağı. Gizli düşman.

qırāgu. Kırāğı. Soğuk havalarda bitkiler ya da nesnelere üzerinde oluşan ince buz billurları.

qırçādı.

ol oq amāçqa qırçādı: Ok, hedefin kenarına çarptı ve yoluna devam etti.

qırçār, qırçāmāq.

qırçaldı.

anıg başınğa tāř qırçaldı: Taş onun başına çarptı ve kafatasını çatlattı.

qırçalūr, qırçalmāq.

qırçattı.

ol anıg qāřın qırçattı: O, ona taş attı ve taş, kaşının kenarına çarparak onu yaraladı. Başka bir şey için de kullanılabilir.

şu dizelerde de kullanılır,

elgim anıg qırçatur oq başaqı

ōnmiř ulug ternġūk ūze kōp qařaqı

Ok temrenleri elimi yaralar

(Uzarmış, sık sazlardan oluşan) sazlıġın içinden geçerken

qırçatūr, qırçatmāq.

oq amaçıg qırçattı: Ok, hedefin kenarına çarptı ve yoluna devam etti.

qırdı.

er yēriđ qırdı: Adam yeri [başka bir şeyi de olabilir] kazdı.

qırār, qırmāq.

qırğādı.

bēg anı qırğādı: Bey onu uzaklaştırdı, ona sert davrandı ve azarladı.

qırğār, qırğāmāq. Dikkat edin, *Türkler* "Allah'ın lanetlemesi"ni anlatan sözcük

[qargädi] ile "Allah'ın bir kulunun başka bir kulu kovması"nı anlatan sözcüğü [qırqädi], birinin üzerine *fetha* [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi], diğərinin üzerine *kesre* [Arapçada *ı*, *i* okutan im] koyarak birbirinden ayırmıştır.

qırğäg. Giysinin kenarları.

qırğäg. Beyin, kendinden alt seviyede olanlara yönelttiği öfkəsi.

xân anı qırğädi: Han ona kızdı ve ondan yüz çevirdi.

Bir kulun Cenab-ı Hak tarafından lanetlenmesini anlatan sözcük ile O'nun bir kulunun kendi tebaasından birini cezalandırmasını anlatan sözcük birbirinden ayrılmıştır. İlk sözcük [qargäg] *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi], diğeri [qırğäg] *kesre*'lidir [Arapçada *ı*, *i* okutan im]. Bu ayırım Uygur lehçesinde Cenab-ı Hakk'ın Elçisi (*Resûlullah*) ile hakanın elçisini anlatmak için kullanılan sözcüklerdeki farklılaşmaya benzer. İlkine *yalâwaç*, diğərine *yalâwar* derler.

qırğaşdı.

olâr êkhi qırğaşdı: O ikisi birbirlerinden yüz çevirdiler.

qırğaşür, qırğaşmäq.

qırğattı.

ol anı bēgke qırğattı: O, beyi, ona öfkelenmesi ve yüz çevirmesi için kışkırttı.

qırğatür, qırğatmäq.

qırğıl.

qırğıl er: Kır saçlı adam.

qırğüy. bkz. qargüy.

qırıldı.

qırıldı nēñg: Nesnenin üzeri kazındı - kabuğu soyuldu.

qırılur, qırılmäq.

qâr qırıldı: Kar kürüldü.

er qırıldı: Adam yoksullaştı - adamın malı kendisinden alındı.

qırındı. Bir şeyin kabuğu ya da pulları.

qırındı.

ol nēñgni qırındı: O, bir şeyin kabuğunu soyuyormuş gibi göründü.

qırınür, qırınmäq.

qırışdı.

ol manğa yēr qırışdı: O, bana toprağı kazıyarak çukur açmakta yardım etti. Bu işte çekişmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

qırışür, qırışmäq.

qırlädi.

ol yērig qırlädi: O, (kavun ya da benzer şeyler için) toprakta oyuklar açtı. Bir bent yapmayı

anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qırlâr, qırlâmâq.

qırlandı.

yêr qırlandı: Zeminde oyuklar ve hendekler vardı.

qırlanûr, qırlanmâq.

qırlattı.

ol arıq qırlattı: O, ark için bir set ya da bent yaptı.

qırlatûr, qırlatmâq.

qırma. İşlenerek yuvarlaklaştırılmış herhangi bir şey.

qırma topıq: Yuvarlak top.

qırnâq. (Köle-)kız; cariye (Yabâqu, Qây, Çömül, Basmil, Oguz, Yemek ve Qıfcaq lehçelerinde).

qırnğâq. Et ya da hamur kesmeye yarayan, satıra benzeyen geniş bir bıçak.

qırpâs.

qırpâs er: Saçları döküldüğü için kafasında sık değil, bir tutam saç kalan adam.

qırq. Kırk sayısı. Şu atasözünde de geçer,

qırq yılqa bây çığây tüzlinûr: Kırk yıla kadar zengin ile yoksul bir olur (çünkü ya ölüm gelecek ya da Zaman değişecektir).

qırqâg. Tamamen çorak çöl. Hiç su bulunmayan ve bitki yetişmeyen çöl.

qırqdı.

ol qōyın qırqdı: O, koyununu [başka bir şeyi de olabilir] kırktı.

qırqâr, qırqmâq.

qırqıldı.

yünğ qırqıldı: (Koyuna ya da başka bir hayvana ait olan) yün kırıldı.

qırqılûr, qırqılmâq.

qırqışdı.

ol manğa yünğ qırqışdı: O, bana yün [ya da deve tüyü] kırkmakta yardım etti.

qırqışûr, qırqışmâq.

qırqız. Bir Türk kavmi.

qırqlım.

qırqlım sāgu: Silme dolu bir kap cinsinden hesaplanan bir ölçü [bir hububat ölçüsü; kile].

qırt.

qırt ot: Kısa ot; *qırt saç:* Kısa saç.

qırt kişi: Kötü huylu ve pinti kimse.

qırtış. İnsanın yüzünün rengi ya da siması.

körklüg qırtışlıg kişi: Siması güzel insan.

qırtışladı

yêr qırtışı: Yeryüzü – Dünyanın yüzeyi. Bütün yüzeyler qırtış olarak adlandırılmaz.

qırtışladı.

ol sağrını qırtışladı: O, sağn derisini [başka bir şeyi de olabilir] yüzdü.

qırtışlâr, qırtışlâmâq.

qırtışlandı.

qız qırtışlandı: Kızın güzel bir siması ve parlıdayan bir yüzü vardı.

qırtışlanûr, qırtışlanmâq.

qırturdu.

ol anğar yêr qırturdu: O, ona yeri [başka bir şeyi de olabilir] kazıma vazifesini yükledi.

qırturur, qırturmâq.

qıruq.

qıruq er: Sakat adam; *qıruq adaq*: Topal ayak.

qısdı.

qapug anıg aqâqın qısdı: Kapı, adamın ayağını sıkıştırdı. Herhangi bir şeyi sıkıştıran başka bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qısâr, qasmâq.

qısdı.

ol anıg tönluqın qısdı: O, onun giysiliğini [giysi harçlığını] kıstı. Herhangi bir şeye ilişkin olan harçlığın [ödenek, harcırah] kısılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qısgâç. Kıskaç; kerpeten.

qısgâç. İnsanları ısırın küçük, siyah bir hayvan (Oguz lehçesi).

qısgandı.

er tawârın qısgandı: Adam zenginliğini harcamakta [başka meselelerde de olabilir] cimriydi.

qısganûr, qısganmâq.

qısıg. Sınırlanma, bir yere kapatılma.

ol bêg qısıgında qaldı: O, beyin gözetiminde tutuldu ve bir olay nedeniyle suçlandı.

qısıldı.

elig qapugqa qısıldı: Efi kapiya sıkıştı. İki şey arasında sıkışan ve oradan çıkamayan herhangi bir nesneyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qısılır, qısilâmâq.

qısındı.

er tawârın qısındı: Adam zenginliğini harcamakta cimriydi. İdrar tutulmasından şikâyetçi olan birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qısınûr, qısınmâq.

qısır. Kısır; yavrusu olamayan kadın ya da hayvan.

qısır qısrâq: Henüz bir tay doğurmamış kısarak.

qısırqandı.

er tawârın qısırqandı: Adam parası konusunda eli sıkı davrandı ve onu harcamaya korktu.

qısırqanür, qısırqanmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Ailesine vermeyerek, fareler ve sıçanlar onları yağmalayana kadar tahıl istifleyen bir adama serzenişte bulunuyor)

êltip tarıq qodmadı

Geriye hiç tahıl bırakmadılar

sıçgân taqı sıtırqân

Sıçanlar ve fareler hepsini götürdüler

kizlep nelük ketersen

Neden onu saklarsın ve kullanmazsın

amdi anı qısırqân

Hadi şimdi eli sıkı davran ve onu ailen için harcama (da görelim)

qıslındı.

qıslındı nêñg: Nesne, iki şey arasında sıkıştı – üzenginin iki kayışı ya da eşik ile kapı arasında sıkışan ayak gibi.

qıslınür, qıslınmâq.

qısmâq. Kement.

qısmâq. Üzenginin iki yanında bulunan geniş kayış.

qısrâq. Genç kısrak [dişi at]; Oguz lehçesinde herhangi bir kısrak.

Şu atasözünde de geçer,

qız birle küreşme, qısrâq birle yarışma: Bakireyle güreşme (çünkü güçlüdür ve seni yere yığar), genç kısrakla yarışma (çünkü yaşlı bir attan daha çevik ve coşkundur, dolayısıyla seni geçecektir). Bu *Hâqânîlere* ait bir atasözüdür, *Sultan Me'sûd*'un gerdek gecesinde eşinin ayağının dokunuşuyla yere düşmesi olayına ilişkin olarak söylenmiştir.

qısrâqlandı.

er qısrâqlandı: Adam kısrak sahibi oldu.

qısrâqlanür, qısrâqlanmâq.

qısruşdı.

ol anğar qısmâq qısruşdı: O, üzengi kayışını [başka bir şeyi de olabilir] kısaltmakta ona yardım etti.

qısrışür, qısrışmâq.

qısturdi.

bêg anıg ağâqın qısturdi: Bey onun ayağının ezilmesini emretti. Bey ona kementle işkence ettirirse yine bu sözcük kullanılır.

anıg aşım qısturdi: O, ona verilen yemeğin azaltılmasını emretti.

Bunun kök-anlamı *ol anıg tönim qısturdi:* o, onun giysisinin [başka bir şeyin de olabilir] kısaltılmasını emretti'dir.

qısturur, qısturmâq.

qısurdı.

ol uzun nēngni qısurdı: O, uzun olan bir şeyi kısalttı.

qısurur, qısurmāq.

qış. Kış. Şu atasözünde de geçer,

qış qonuqı ôt: Kış konuğu ateş.

qışdı.

er yöldan qışdı: Adam yoldan saptı, ayrıldı. Güneş başucundan [*semtürres – zenit*] batmaya başladığında, batıya doğru meylettğinde yine bu sözcük kullanılır.

qışār, qışmāq.

qışlādı.

er ewinde qışlādı: Adam kışı evde [başka bir yerde de olabilir] geçirdi.

qışlār, qışlāmāq.

qışlāg. Kışlak. Şu atasözünde de geçer,

öz hōz ĩr qışlāg: Bir adamın kendi gözleri, dağın güneş alan tarafındaki kışlak gibidir – Kendi işini kendi yapan ve başkasına emanet etmeyen kimse, dağın güneş alan tarafında bir kışlağa sahip olan kimse gibidir, çünkü güneşli tarafta yeşillik daha yoğun, kar daha az olur ve kış rahat geçer.

qışlaglandı.

ol bu yērig qışlaglandı: O, bu yeri kışlak olarak kabul etti ve kışı orada geçirdi.

qışlaglanūr, qışlaglanmāq.

qışlattı.

ol anı ewinde qışlattı: O, onun kışı evinde [başka bir yerde de olabilir] geçirmesine izin verdi.

qışlatūr, qışlatmāq. Bir adam bir şeyi üzerine alırsa ve saklarsa yine böyle denir.

qışlıq. Kış evi. Kış için hazırlanan bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qıw. Talih, baht.

qıwāl.

qıwāl burun: Kalkık burun. Bu hayranlık uyandıran bir şeydir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir kızı [cariyeyi] anlatıyor)

ārđı sini qız

Kız [cariye] seni ayarttı

bōdı anıg tāl

Boyu dal gibi

yaylır anıg artuqı

Vücudu cilveli bir biçimde salınıyor ve ardıc gibi titriyor

burnı taqı qıwāl

Bumu (o sırada) havalarda gezerken

-**qıya.** Küçültme eki. *kaf*lı (*q*) veya *gayn*'li (*gh, g*), *işba*'nın [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusu olduğu sözcüklerle kullanılır.

ogulqıya: Oğulcağız; *qızqıya:* Kızcağız.

qıydı.

er sōzin qıydı: Adam sözünden döndü.

ol yığāç qıydı: O, ağacı eğrilemesine [açılı bir biçimde] kesti.

qıyār, qıymāq.

qıyıg.

qıyıg yēr: Ana yola ya da başka bir şeye göre eğimli olan yer; bayır ya da yamaç.

qıyıldı.

kūn qıyıldı: Güneş batmaya başladı [başucundan (*semtürres*) batıya doğru meyiletti].

ōđ qıyıldı: Zaman geçti.

yığāç qıyıldı: Ağaç eğrilemesine [açılı bir biçimde] kesildi.

sōz qıyıldı: Verilen sözden dönüldü.

qıyılūr, qıyılmāq.

qıyım. Düşmanın yaklaşmasıyla birlikte ülkenin halkını kaplayan korku ve dehşet.

qorqunç qıyım boldı: Büyük bir dehşet yaşandı.

qıyıq. Söзде durmamak. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılabilir, nitekim *qıyıq kişi:*

sözünde durmayan kimse denir.

qıyıq.

qıyıq nēng: (Balmumu kaleminin ucu ya da benzer şeyler gibi) eğri olarak kesilmiş herhangi bir şey.

qıyışdı.

ol mañga yığāç qıyışdı: O, ağacı eğrilemesine [açılı bir biçimde] kesmekte bana yardım etti.

Bu işte çekişmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

qıyışūr, qıyışmāq.

qıyma.

qıyma ügre: Hamurun serçe dili gibi eğri kesildiği bir tür erişte [tel şehriye (*vermicelli*) -çn].

qıymaç.

qıymaç bōrk: Çigiller tarafından giyilen, iyi keçi yününden yapılan beyaz başlık.

qıyturdı.

ol añgar qamış qıyturdı: O, kamışın eğrilemesine kesilmesini emretti. Başka şeyler için de kullanılabilir.

qıyturur, qıyturmāq.

qız.

qız nēng: Pahalı ya da değerli bir şey; *bu āt qız aldım:* Bu atı pahalı aldım.

qız. Cariye.

qız qırqın: Cariyeler.

yinçge qız: Yatağa alınacak, yetişkin cariye.

qız. Kız çocuğu.

meniğ qızım: Benim kızım; *ev qızı:* Bakire – evde tecrit edilerek saklanan kız. Bu sözcük hem özgür bir kızı hem de bir köle-kızı (cariyeyi) anlatabilir. Kök-anlamı “bakire”dir; diğer kullanımlar anlamın genişletilmesiyle mümkün olmuştur.

qız kişi. Pinti kişi (Argu lehçesi). Şu atasözünde de geçer,

qız kişi sawı yönü bolmäs: Pinti adamın ünü yayılmaz ve tanınmayan biri olarak kalır. Bu atasöz-ü, bir kişiye, ününün çok uzaklara ulaşmasını ve kendisinden övgüyle söz edilmesini istiyorsa cömert olması gerektiğini öğütlemek için söylenir.

qız quş. Sanki üzerine konmak istiyormuş gibi bir insana doğru uçan kuşun adı [bkz. quş]

qızâdı.

ol qızığ qızâdı: O, kızın kızılığını [bekâretini] bozdu.

qızâr, qızâmâq.

qızardı.

qızardı nēng: Bir şey kızardı [kırmızılaştı].

qızarur, qızarmâq.

qızarttı.

ol qızarttı nēngni: O, bir şeyi kızarttı [kırmızılaştırdı].

qızartur, qızartmâq.

qızgıl.

qızgıl at: Rengi kül rengi ile kurşuni arasında olan at.

qızgurdı.

ol anı bu işta qızgurdı: O, onu ibret verici bir biçimde cezalandırdı ve yaptığı işin kötü sonuçlarını görmesini sağladı (dolayısıyla bir kez daha böylesi bir işe kalkışamaz).

qızgurur, qızgurmâq.

qızgut. İbret verici ceza – bir adam, işlediği bir suçtan dolayı insanlar önünde cezalandırılır ve itibarı zedelenir; böylece diğerleri onun akıbetini görür ve böylesi bir işe kalkışmaktan kaçınırlar.

qızgutlandı.

er işin qızgutlandı: Bu iş nedeniyle cezalandırıldığı ve itibarı zedelendiği için adam bir daha bu iş yapmaktan kendini alıkoydu.

qızgutlanür, qızgutlanmâq.

qızıl. Herhangi bir şeyin kırmızı renkte olanı. Kadımlar arasında yaygın olan şu atasözünde de geçer,

qılnu bilse qızıl keçer, yarānu bilse yaşıl keçer: Eğer (bir kadın) nasıl cıvelî ve fındırdek olunacağını biliyorsa kızıl ipek giyer, nasıl alımlı ve cana yakın olunacağını biliyorsa yeşil ipek giyer. Bu,

kocasından iyi hediyeler almak istiyorsa kadının ona iyi bir yoldaş olması gerektiğini öğütlemek için kullanılan bir ifadedir.

qızıl. Kâşgar'daki bir nehrin adı.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlk baharı anlatıyor)

qızıl sarıq arqaşıp

yepgin yaşıl tergeşip

bir bir kerü yörgeşip

yalnġuq anı tanġlaşūr

Kızıl ve sarı (çiçekler ve tomurcuklar) öbeklenir

Yeşil ve kahverengi reyhanlar dizi dizi

Birbiri üzerine sanılır

İnsanoġlu hayrete düşer

qızıl çüvit. Parlak kırmızı renk.

qızıldı.

er yazuqtın qızıldı: Adam ibret verici bir cezaya maruz kaldı ve yaptığı işin sonuçlarına katlandı (ve bir daha böyle bir suç işlemedi).

qızılır, qızılmāq.

qızlāmuq. Kızamık ya da benzer lekeler.

qızlandı.

ol bu atıq qızlandı: O, bu atı [başka bir şeyi de olabilir] çok pahalı buldu.

ol anı qızlandı: O, onu kızı olarak evlat edindi.

qızlanūr, qızlanmāq.

qızlāq.

kōti qızlāq: Kırmızı kuynuklu bir kuş.

qızlaşu.

ol menig birle oq attı qızlaşu: O, ortaya bahis olarak bir kız [cariye] koyarak benimle ok atmakta yanştı.

qızlaşūr, qızlaşmāq.

qızūdı.

tawār qızūdı: Malın ederi arttı.

qızūr, qızūmāq.

qoburga. Baykuş.

qoç. Koç (Oguz lehçesi). Kök-biçimi qoçnġâr'dır.

qoçnġâr. Koç.

Şu atasözünde de geçer,

ekki qoçnġâr başı bir eşiçte bışmās: İki koç başı tek tencerede pişmez. Bu atasözü, bir kent için çarpışan iki hakan ya da şef için kullanılır; biri kenti terk etmek zordur dır anlamına gelir.

qoçnġâr başı. Bir kentin adı.

qōço. Uygur ülkesine verilen ad.

qoço. Uygur ülkesindeki bir kentin adı. Bütün ülke de bu adla anılabilir.

qoduşdı.

olar bîr bîrke iş qoduşdı: Her ikisi de işi birbirine bıraktı - işin yapılması konusunda birbirlerine güvenciler.

qoduşür, qoduşmâq.

qoğı. Herhangi bir şeyin aşağı kısmı.

qoğı ıldı: Aşağıya indi.

qōđtı.

ol işin qōđtı: O, işini bir tarafa bıraktı. Dikkate alınmayan, daha sonra kullanılmak üzere bir kenara kaldırılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qōđür, qōđmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

oglum sanğa qoğur men

Oğlum sana bırakıyorum

erdem ögüt xumâru

Erdemi ve görgüyü miras olarak

bilge erig bulup sen

Bilge bir adamla karşılaştığında

yaqqıl anıñ tapâru

Onun yanında kal (ve onun hikmetinden sebeplen)

qoğurçuq. Kız çocuklarının oynadıkları insan şeklindeki bebekler.

qoğuz. Dul kadın.

qoğuzlandı.

er qoğuzlandı: Adam dul kadınla evlendi (Argu lehçesi).

qoğuzlanür, qoğuzlanmâq.

qōg. Göze kaçan ya da ayağa batan ufak bir şey, çerçöp.

qoğşadı.

qatıg nēñg qoğşadı: Sert nesne yumuşadı.

qoğşâr, qoğşâmaq.

qoğşâq.

qoğşâq nēñg: Zayıf ve gevşek bir şey.

qoğşaşdı.

kişilēr qamug qoğşaşdı: Erkekler güçlerini kaybettier (çünkü sıcak ya da başka bir şey onları zayıf düşürdü).

qoğşaşür, qoğşaşmâq. Bunun *gayn* (g) yerine *hı*yla (x) okunun bir değişik sesletimi vardır [qoxşaşdı].

qoğşattı.

qıyâş anı qoğşattı: Sıcak onu zayıf düşürdü. Sert olan bir şeyin yumuşatılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Bunun *gayn* (g) yerine *hı* (x) kullanılan bir

değişik sesletimi vardır [qoxşattı].

qogsatür, qogsatmâq.

qoğuş. Sepilenmiş ya da sepilenmemiş deri

qoğuş. Su oluğu; ark.

tegirmên qoğuşı: Değirmen oluğu.

qoğuş. Okun düzgün olması için kullanılan şey.

qoğuşlandı.

sūw qoğuşlandı: Su, yolu boyunca aktı.

qoğuşlanür, qoğuşlanmâq.

qöl. Kol.

qöl. Dağın, zirveden alçak olan ve vadi zeminini boyunca yükselen kısmı [dağ kolu].

ōrı qōlı: Vadinin yamaçlarını oluşturan silsileden alçak olan ve vadi boyunca uzanan dağ kolu.

qöl. Kılıç ya da bıçağın sırtında bulunan oluk. Bu yiv kılıç boyunca uzanır ve bazen altınla kaplanır.

qılıç qōlı: Kılıç oluğu.

qola.

qola at: Kula [kırmızimsi kahverengi renkli] at.

qolan. Kolan; eyer bağı.

qolan eti: Atın kolan geçen yeri.

qoldaş. İş arkadaşı; meslektaş. Bu, yalnızca soyluların hizmetkârları arasında kullanılan bir sözcüktür.

qoldaşlandı.

ol menig birle qoldaşlandı: O, kendini benim arkadaşlarımdan biri saydı.

qoldaşlanür, qoldaşlanmâq.

qoldı.

ol mendin nēng qoldı: O, benden bir şey istedi.

qolür, qolmâq.

qolgırdı.

ol mindin qolgırdı: O, benden bir şey isteyeyazdı.

qolgırâr, qolgırmâq.

qoltuq. Koltukaltı.

qoltuqladı.

ol otunğ qoltuqladı: O, odunu kolunun altında taşıdı. Birinin koltukaltına vurmaya anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoltuqlâr, qoltuqlâmâq.

qolturdı.

ol mindin nēnġ qolturdı: O, benden bir şey istetti.

qolturur, qolturmāq.

qolundi.

er nēnġ qolundi: Adam bir şey istedi.

qolnūr, qolunmāq.

qoluşdı.

olar ėkki qız qoluşdı: Onlar birbirlerinden kız istediler. Birbirlerinden herhangi bir şey isteyen iki adamı anlatmak için de bu ifade kullanılır.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendisine ihanet eden bir adamı anlatıyor)

tūnġūr qađın buluştı Dünür, kayın buluştu

qırqın taqı qoluştı Benden kızımı istedi ve ben de onunkini istedim

amdı tışım qamaştı (Sonra bana ihanet etti ve) şimdi dişim kamaşır [sinirlenirim]

altı turumtayımı (Çünkü o) Turumtayımı [bu addaki kölemi] aldı götürdü

qōm. Devenin semeri. Devenin çulu alınarak içerisine saman doldurulur ve devenin hörgücü kadar yükseltilir, böylece üstüne bir şeyler konulabilir. Buna *tēweq qōmı* denir.

qōm. Dalga. Şu dizelerde de kullanılır,

kōlüm qōmı qopsa qalı tāmıġ itēr

kōrse anı bilge kişi sözke bütēr

Gölüm coştuğunda dalgalar kalemin duvarlarına çarpar sanki onu itmek [yok etmek] istermiş gibi

Eğer bir bilge bunu görürse sözlerime inanır

qomdı.

sūw qomdı: Su dalgalıydı.

qomār, qommāq.

qomıdı.

er ewinġe qomıdı: Adam evini özledi - evinin özlemiyle yanıp tutuştu. Bir şey için özlem duyan herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qomır, qomımāq.

qomişdı.

olār işqa qomişdı: Onlar neşe içinde işe koyuldular. Bunun kök-anlamı *sūw qomişdı:* dalgalar her yandan yükseldi ifadesindeki kullanımdır.

qomişūr, qomişmāq.

qomıtgān.

oğul meni ewke qomıtgān ol: Oğlum bana her zaman evi [başka bir şeyi de olabilir] özetir.

qomıttı.

üğiğ meni qomıttı: (Sevgiliye ya da sılaya duyulan) özlem beni coşturdu, heyecana getirdi.

qomıtür, qomıtmāq.

şu dörtlükte de kullanılır,

(*Gazi Arslān Tegīn*'le savaşan **Basmil** birliklerini anlatıyor)

basmil sūsin qomıttı

Basmil (bizimle savaşması için) askerini coşturdu

barça kelip yomıttı

Tümü gelip toplandı

arslan tapa emıttı

Aslanı [*Gazi Arslān Tegīn*] alt etmeye çalıştı [peşinden koştular]

qorqup başı teztinür

(Ancak bizi görünce şaşkına dönüler ve) korkudan gözleri karardı

qomturdı.

yēl sūwug qomturdı: Rüzgār, suyu dalgalandırdı.

qomturur, qomturmāq.

qōn. Koyun (Argu lehçesi). *nun* (n), *ye*'den (y) dönüşmüştür [bkz. qōy].

qonaq. Çavdar.

şu atasözünde de geçer,

qonaq başı sedreki yēg: Çavdar başağının tanesi seyrek olanı'yıdır - çünkü taneler seyrekse daha güzel ve büyük olurlar, sayılan artıkça taneler zayıflar ve küçülürler. Bu atasözü, arzusuna ulaşmak ve denetleme gücüne sahip olmak için küçük bir topluluğu tercih eden kimseyi anlatmak için kullanılır.

qonat. Birbirine bağlı kalan (sadık olan) herhangi bir insan topluluğu.

ol menig qonātım ol: O, bana bağlı kalanlardan biridir.

qonattı.

'ol öziñge qonum qonattı: O, hizmetkārları ve destekçileriyle birlikte bir kavmin evinin çevresine [kendi yurduna] yerleşmesine izin verdi.

qonatür, qonatmāq.

qōndı.

quş qōndı: Kuş (bir şeyin üzerine) kondu.

boğün qōndı: Kavim göç ettikten sonra (bir yere) yerleşti.

qōnār, qōnmāq.

qondıdı.

ol qılıç qondıdı: O, cila taşıyla kılıcı parlatı.

qondır, qondımāq.

qonđıgu. Cila taşı.

qondurdı

qondurdı.

ol ewinde quş qondurdı: O, kuşu kendi evine kondurdu.

ol altın üze çeş qondurdı: O, altının üzerine türkuvaz kakma yaptırdı. Bir nesneni üzerine yapılan kakmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qondurur, qondurmāq.

qonşı. bkz. qoşni.

qonuq. Konuk. Şu dizelerde de kullanılır,

bardı eren qonuq bulup qutqa saqār

qaldı alıg oyuq körüp ewni yıqār

Konuk bulunca onu uğur sayan kimseler gitti

Bir korkuluk görünce (onu çadırlarında kalacak bir konuk sanıp) çadırını toplayanlar kaldı

qonuqladı.

beg meni qonuqladı: Bey [başka biri de olabilir] beni konuğu olarak ağırladı.

qunuqlār, qonuqlamāq.

Oguz lehçesinin dışındaki lehçelerde bu sözcük, bir adamın, ev sahibinin rızası olmamasına karşın bir evde gecelediğini anlatmak için kullanılır. Şu dürtlükte de kullanılır,

yağı bēgdin uğıqladı Beyin huzurunda uyku düşmana galip geldi

körüp sūni ağuqladı (Böylesine gafilken kendilerine saldıran) orduyu görünce (Bey) şaşırdı

ölüm anı qonuqladı Ölüm onu konuk olarak kabul etti

agız içre agu sagdı Zehir ağzından içeri aktı (ve o öldü)

qonuqlaşdı.

olār ğhki qonuqlaşdı: O ikisi birbirlerini konuk olarak kabul ettiler.

qonuqlaşūr, qonuqlaşmāq.

qonuqlug.

qonuqlug ew: İçinde konuklar olan ev.

qonuqluq.

qonuqluq ev: Konuk evi.

qoñg.

qoñg et: Kas.

qoñgradı.

oglan ũni qoñgradı: Oğlanın sesi kalınlaştı (boğuklaştı). Bu olay, çocuk ergenlik çağına geldiğinde gerçekleşir.

qōy qoñgradı: Koyun kestane rengi [kızıl kahverengi] hale geldi.

qoñgrār, qoñgrāmāq.

qoŋragu. Çanlar.

qoŋragu. Kulağın arkasındaki çıkık, bombeli kemik.

qoŋgur.

qoŋgur ūn: Boğuk (kısık) ses.

qoŋgur.

qoŋgur qöy: Kestane renginde [kızıl kahverengi] koyun [başka bir şey de olabilir].

qoŋgurdı.

er yığaç qoŋgurdı: Adam ağacı [başka bir şeyi de olabilir] kökünden söktü. Rüzgârın bir şeyi köklerinden söküp atmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoŋgurur, qoŋgurmâq.

qoŋguz. Gübre böceği.

qöp.

ol meni körüp qöp qıldı: O, beni görünce keyiflendi.

qop. Pekiştirme ve vurgulama bildiren bir ilgeç.

ogul qop bedûdi: Çocuk dikkat çekici bir biçimde büyüdü; qop edgü nêŋg: Çok iyi nesne.

qopdı.

er yoqâru qopdı: Adam yerinden kalktı.

tüpi qopdı: Tipi çıktı.

quş qopdı: Kuş [başka bir şey de olabilir] yukarı doğru yükseldi (uçtu).

qopâr, qopmâq.

qopruşdı.

ol maŋga quş qopruşdı: O, bana kuşu uçmaya teşvik etmekte yardım etti. Herhangi bir şeyi yerinden kaldırmayı (yükseltmeyi) anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qopruşür, qopruşmâq.

qopsâdı.

ol yoqâru qopsâdı: O, yukarı çıkmak (yükselmek) istedi.

qopsâr, qopsâmâq.

qopsâldı. bkz. qopzaldı.

qopturdı.

ol anı orundın qopturdı: O, onu yerinden kaldırdı.

qopturur, qopturmâq.

qopurdı.

ol meni ornumdın qopurdı: O, beni yerimden kaldırdı. Yerinden oynatılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qopurur, qopurmâq.

Şu atasözünde de geçer,

qopurgān

tūtūn qopursa işlanūr: Dumanla oynayan islenir. Bunun anlamı, halkın itaatsizlik etmesini kıskırtan kimsenin kaçınılmaz bir biçimde bunun yarattığı şiddet nedeniyle mağdur olacağıdır.

qopurgān.

bu er ol taşig yērden qopurgān: Bu topraktan kaya çıkartan [madencilik yapan] adamdır. Kaya dışındaki şeyler için de söylenir.

qopurttı.

ol erig ornundın qopurttı: O, adamı yerinden [başka bir yerden de olabilir] kaldırdı.
qopurtūr, qopurtmāq.

qopuşdı.

ol meniğ birle qopuşdı: O, ayakta kalma konusunda bana meydan okudu - O benim ayağa kalkmama yardım etti demek için de bu sözcük kullanılır.

qopuşūr, qopuşmāq.

qopuz. Kopuz; uda benzer bir çalgı.

qopuzlug.

qopuzlug hişi: Kopuzu olan kimse.

qopzādı.

ol qopuz qopzādı: O, kopuz çaldı.

qopzār, qopzāmāq.

qopzaldı (qopsāldı).

qopuz qopzaldı: Kopuz çalındı.

qopzālur, qopzalmāq.

sin'le (s) söylenen *qopsāldı* bir değişik sesletimdir. Böylesi bir yer değiştirme tıpkı *kabş rebiz* ve *rebis* ("bütün vücuduyla çarpma") ifadesinde olduğu gibi [Arapçada] çok yaygındır.

qopzaşdı.

qīzlār qopzaşdı: Kızlar kopuz çalmakta yarıştı.

qopzaşūr, qopzaşmāq.

qopzattı.

ol anı qopzattı: O, onu kopuz çalmaya teşvik etti.

qopzatūr, qopzاتمāq.

qōqđı.

et qōqđı: Ateşte pişen etin kokusu yükseldi. Söndürülen bir kandilden yükselen dumanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sūw qōqđı: Su duruldu; *sīş qoqđı*: Çalkantı yatıştı (dindi).

qōqār, qōqmāq.

qoqıttı.

ol anğar söglünçü qoqıttı: O, kokusu etrafı yayılana kadar ateşin üstünde eti kızarttı.

qoqıtür, qoqıtmâq. Aynı zamanda kandil söndürüldüğü zaman çıkan zararlı dumanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoqrattı.

ol süwug qoqrattı: O, suyu [başka bir sıvıyı da olabilir] azalttı.

qoqratür, qoqratmâq.

qoqruşdı.

süwlâr qamug qoqruşdı: Sular geri çekildi. Miktarı azalan herhangi bir sıvıyı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoqruşür, qoqruşmâq. Vücuttaki şişliklerin inmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

qoqtı.

yâg ötta qoqtı: Yağın dumanı [ateşte yanınca] yükseldi. Bu olay, bir kandil söndürüldüğünde veya et ateşte pişirilip kokusu yayıldığında gerçekleşmektedir [*et qoqdı*].

qoqâr, qoqmâq.

qoqun. Kıvılcım.**qoqunlug.**

qoqunlug ôt: Kıvılcımları yükselen ateş.

qôr. Yoğurt mayası. Bu, kabın dibinde kalan yoğurt ya da mayalanmış kıymız artığıdır; daha sonra bu artığın üzerine taze süt eklenir ve böylece yoğurt katılaştır ya da kıymız mayalanır.

qôr. Zarar.

er qôr qıldı: Adam zarar etti.

qordây. Kuğu. Şu dizelerde de kullanılır,

(Bir yerin hoş görüntüsünü anlatıyor)

qordây qugu anda uçup yomğun ötër

quzgun tañgân sayrap anıg üni bütër

Kuğular ve diğer kuşlar sulanın çevresinde uçuşur ve sayısız güzel ezgiyle şakırlar

Kuzgunlar ve alacakargalar nefesleri tükenene kadar gâkrlar

qorıdı.

otıg qorıdı: Otlığı [başka bir şeyi de olabilir] korudu.

qorır, qorımâq.

qorıg. Beylere ve benzerlerine ait korunaklı, özel olarak tahsis edilmiş yer. Herkese açık olmayan, çevrilmiş bir yeri anlatmak için bu sözcük kullanılır.

qorıgçı. Beylerin özel olarak ayrılmış arazilerini koruyan kimse; korucu.

qorındı.

ol tawārınğa qorındı: O, parası konusunda eli sıkı davrandı.

qorınūr, qorınmāq.

qorıştı.

ol manğa qorıq qorıştı: O, bana hakanın arazisini korumakta yardım etti.

qōrlandı.

er tawārınğa qōrlandı: Adam malını kaybettiği için üzüntü duydu.

qımız qōrlandı: Kırmızı mayalandı. Yoğurdun koyulaşmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qōrlanūr, qōrlanmāq.

qorlandı.

er tawārınğa qorlandı: Adam kendine ait bir şeyin kaybı dolayısıyla üzüntü duydu.

qorlanūr, qorlanmāq. Kök-biçimi vav'la (δ) söylenen qōrlandı'dır.

yogrut qorlandı: Yoğurt katılaştı, koyulaştı.

qorluq. İçine kırmızı konan tulum.

qorqdı.

qıl tenğriden qorqdı: Kul, Tanrıdan (Onun büyüklüğü artsın) korktu. Belli bir şeyden korkan herhangi birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qorqar, qorqmāq.

Şu atasözünde de geçer,

qarı öküz baldūqa qorqmās: Yaşlı öküz baltadan korkmaz. Bu atasözü, zaten alışkın olduğu bir şeyle korkutulmaya çalışılan bir kimseyi anlatmak için kullanılır; yaşlı öküzün baltadan korkmayacağı gibi o da bundan korkmaz, çünkü artık (bunun çevresinde olmasına) alışmıştır anlamına gelir. Şu dizelerde de kullanılır,

qorqma anğar utru turup tegre yöre

qapsa anıq alpagutın andan tür-e

(Düşmandan) korkma, onunla yüzleş, etrafını çevir

Onun yigittlerini defet, (bir kâğıt parçasıymış gibi) dūr onlan

qorqındı.

er işdın qorqındı: Adam işten korktu, ama bunu belli etmedi.

qorqınūr, qorqınmāq.

qorqıttı.

ol anı qorqıttı: O, onu korkuttu.

qorqıtūr, qorqıtmāq.

qorqlıq.

qorqlıq er: Korkak, ürkek adam.

qorquldi.

işdîn qorquldi: Mesele onu korkuttu.

qorqulür, qorqulmâq.

qorqunç. Korku.**qorquşdı.**

olâr êkki qorquşdı: O ikisi birbirlerinden korktular.

qorquşür, qorquşmâq.

qoru. Dikenli çit (Qıfçaq lehçesi).

qorugjîn (quşûn). Kurşun – iki eklemleme noktası arasındaki ze'yle (j). Oguzlar bu sözcükten kimi yazaçları atarak **quşûn** der.

qorum. Kaya. "Define"ye de **qorum** denir.

ol qorum buldı: O, define buldu.

qorumlug.

qorumlug tâg: Kayalık dağ.

qôş.

qôş at: Hakanın yedek atına verilen ad.

qôş. Herhangi bir şeyin çifti; bir eşi olanı. Buradan hareketle "makas"a **qôş biçek:** çift bıçak denir (Argu lehçesi). Şu atasözünde geçer,

qorqmış kişike qôy başı qôş kôrnür: Korkmuş kimseye, koyun başı çift görünür. Bu atasözü, bir şeyden korkan ve bunu düşündüğü her anda korkudan sıyrılan kimseyi anlatmak için kullanılır.

qoşdı.

ol qôyqa eçkü qoşdı: O, koyunun yanına keçiyi kattı – koyun sürüsüyle keçileri birleştirdi. Bir şeyle birleştirilen başka bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol yîr qoşdı: O, şiir yazdı.

qoşâr, qoşmâq.

qoşlandı.

er özinge at qoşlandı: Adam kendisine yedek at sağladı.

qoşlanür, qoşlanmâq.

qoşlundi.

êkki nêng qoşlundi: Bir koyunun başka bir koyunla bir araya getirilmesi ya da iki binicinin, koşarken başları aynı hizada olacak biçimde atlarını yan yana getirmesi gibi iki nesne de bir araya getirildi; birleştirildi – bu eylem geçişsizdir.

qoşlunür, qoşlunmâq.

qoşni. Komşu. Oguzlar n'yi ş'den önce söyleyerek **qoşni** derler. Bu iki kullanım da doğrudur.

qoşug. Şiir, kaside. Şu dördlükte de kullanılır,

<i>terken qatun qutınğa</i>	Sultan Qātün'un katında
<i>tegür mindin qoşug</i>	Benden (ona) bir methiye sun
<i>aygıl sizin tapugçı</i>	(Ve de ki) "Sadık kulunuz
<i>ötnür yangı tapug</i>	Size yeni hizmetlerini takdim ediyor"

qoşuldı.

bır nēng bırke qoşuldı: Bir şey başka bir şeyle bir araya geldi. Başka biri onları bir araya getirdi anlamına da gelir.

qoşulur, qoşulmāq.

yır qoşuldı: Şiir yazıldı.

qoşulgān.

bu qozı ol saqlıq birle qoşulgān: Bu, her zaman dişi koyunun yanına katılan kuzudur. Başka şeyler için de kullanılabilir.

qotqı.

qotqı er: Açakgönüllü adam.

qottı.

ol nēng qottı: O, nesneyi bıraktı. Kök-biçimi *qodtı*'dir; *zel* (d) benzeşime maruz kalarak *te* (t) olmuştur.

qodür, qodmāq.

qotuz. Yaban sığırı.

qotuzlug.

qotuzlug er: Yaban sığırına sahip olan adam.

qova. Kova (Oguz lehçesi).

qova. Türklerin kullandıkları at başlıklarında atın bumundan itibaren yukarı doğru çıkan v şeklindeki kayış.

qovı. bkz. qowı.

qovuç. Cin çarpuğına dair bir belirti. Cin çarpan adamın yüzüne soğuk su atılır ve *qovuç qovuç* denir. Daha sonra sedefotu ve ödağacıyla tütsülenir. Bence bu, Türklerin "git cin, kaç cin" anlamında kullandıkları *qaç qaç* ifadesinden gelmektedir.

qovuq. İçi boş olan herhangi bir şey; oyuk. *qovuq*'un değişik sesletimi.

qovuz. *qovuç*'un değişik sesletimi (Oguz lehçesi).

yēl qovuz bitigi: Cin çarpmasına karşı kullanılan muska.

qovuz. Şarapta bulunan çerçöp, tortu.

qovuz süciğden kēter: Şarabı çerçöpten, tortudan anndır.

qōw.

tōn qāw qōw boldı: Buruşuk ve dikişleri parçalanmış olan gıysi [bkz. qāw].

qowdı.

it keyikni qowdı: Köpek avı kovaladı – avın peşinden gitti. Bir şeyi kovalayan veya izlerini takip eden herhangi birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qowār, qowmaq.

qōwdı.

er atın qōwdı: Adam atını sürdü. Herhangi bir şeyin sürülmesini anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

qowı.

qowı yığâç: İçi koflaşmış, çürümüş ağaç. Aynı zamanda vav'la söylenip qovı da denir.

qowı.

qowı er: Talihsiz adam (Argu lehçesi).

Şu atasözünde de geçer,

qowı er quduğqa kirse yeğ alır: Talihsiz adam kuyuya girse bile rüzgâr onu oradan çekip çıkarır [dolayısıyla sıkıntılar peşini bırakmaz].

qowşadı.

er oqı qowşadı: Adam okunu düzgünleştirdi.

*qowşār, qowşāmāq. gayn'*la (g) söylenen bir değişik sesletimi vardır [qoğsadı].

qowşaldı.

oq qowşaldı: Oku düzgünleştirmeye yarayan bir şey kullanılarak ok düzgünleştirildi.

qowşalūr, qowşalmāq.

qowşaşdı.

ol anıg oqın qowşaşdı: O, ona, ok düzgünleştiricisiyle okunu düzgünleştirmekte yardım etti.

qowşaşūr, qowşaşmāq.

qowşattı.

ol oq qowşattı: O, okun düzgünleştirilmesini emretti.

qowşatūr, qowşatmāq.

qowuq.

qowuq nēnġ: İçi boş, oyuk herhangi bir şey.

qowuşdılar.

olar bîr ġhindîni qowuşdîlār: Onlar birbirlerini kovdular.

qowuşūr, qowuşmāq.

qoxşaşdı. bkz. qoğşaşdı.**qoxşattı. bkz. qoğşattı.****qōy. Koyun. bkz. qōn.****qōy. Kaftanın göğüs kısmı.**

elig qōyqa suq: Elini kaftanın göğüs kısmından içeri sok.

qöy yılı. *Türklerin* oniki yılından biri [koyun yılı – bkz. bars]

qoyluşdı.

sütlər qoyluşdı: Süt [başka bir sıvı da olabilir] koyulaştı.

qoyluşür, qoyluşmâq.

qoyug.

qoyug nēng: Koyu olan sıvılar. “Üzüm şurubu”na da *qoyug süçig*: Koyu şekerli-şarap denir.

qoyugluq. Sıvıların koyuluğu.

qoyuldı.

yogrut qoyuldı: Yoğurt koyulaştı; sertleşti. Koyulaşan herhangi bir sıvıyı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qoyulür, qoyulmâq.

qozandı.

urâgut bezendi qozandı: Kadın süslendi.

qozânur, qozanmâq.

qozı. Kuzu.

quba.

quba at: Rengi kestane ile sarı arasında olan at – başka bir şey de olabilir.

quburçâq. Ahşap sandık. Genellikle “tabut” anlamında kullanılır.

quçam.

bîr quçam nēng: Herhangi bir şeyin bir demeti.

quçaq.

bîr quçaq böz: Bir bohça kumaş.

quçaqlâdı.

ol barçın quçaqlâdı: O, ipek kumaşı kolunun altına aldı.

quçaqlâr, quçaqlâmâq.

quçdı.

ol mini quçdı: O, beni kucakladı.

quçâr, quçmâq.

quçgundı. Soğan (Çigil lehçesi).

quçturdı.

ol meni quçturdı: O, bana kendisini kucaklattı.

quçturur, quçturmâq.

quçuş. Kucaklaşma.

quçuşdı.

ol menig birle quçuşdı: O, benimle kucaklaştı.

quçuşür, quçuşmâq.

qudgu. Sinek.

qudruq. Bütün hayvanların kuyruğunu anlatan bir sözcük.

qöy qudruqı: Koyunun yağlı kuyruğu; *at qudruqı:* at kuyruğu.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>qudruq qatıg tügdümüz</i>	Atların kuyruklarını sıkıca bağladık
<i>tenğrig üküş ögdümüz</i>	Cenab-ı Hak'a çok şükrettik [Kâfirlerin saflarına doğru Allahüekber diye bağırarak yürüdük]
<i>kemşip atıg tegdimiz</i>	Atları sürdük ve onlara saldırdık
<i>aldap yana qaçtıımız</i>	Kaçarmış gibi yaptık (böylece arkamızdan geldiler ve biz onların etrafını çevirip bozguna uğrattık)

quş qudruqı: Kuş kuyruğu.

Şu atasözünde de geçer,

toqum yüzüp qudruqta biçek sîma: Deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyrukta kırma. Bu Arapçadaki *şevvâ ehuke hatta idâ endece rammada* ("kardeşin eti öylesine kızarttı ki piştiği zaman kömür gibi oldu") sözüne benzer.

qudruq. Kıç deliği (bunu ima eden sözcük).

qudruqı ötgên kişi: Kıç deliği konuşkan kimse - çok osuran kimse.

qudurdı.

ol bu işta qudurdı: O, çok çaba sarf etti; bu işte yapabileceğinin en iyisini yaptı.

qudurur, qudurmaq.

qudurgâq. Kaftanın iki kuyruğundan biri.

qudgulandı.

at qudgulandı: At kuyruğunu sallayarak üzerindeki sinekleri kovdu.

qudgulanür, qudgulanmâq.

qudüçaq (?). Kuyruksokumu [bkz. *quyurçaq*].

quduq. Kuyu. Şu atasözünde de geçer,

quduqda sūw bār, it burnı tegmēs: Kuyuda su vardır, ama köpeğin bumu buna erişemez. Bu atasözü, bir şeyi isteyen ama bunu elde edemeyen ya da başka birinin yemeğini gören ve bu yiyeceği arzulayan, ancak alamayan kimseyi anlatmak için kullanılır. bkz. *quyug*.

quduqlug.

quduqlug ew: Kuyusu olan ev.

quduzgün. Kuskun; eyerin kaymasını önlemek için atın kuyruğu atından geçirilerek eyere bağlanan kayış.

qugu. Kuğu.

qul. Kul; köle. Şu atasözünde de geçer,

qul yagı, ıt bõri: Kõle (eğer efendisinin malı üzerinde tasamuf hakkına sahip olursa ona el koyar, fırsat peşinde koşar ve onu alır götürür, bu nedenle tıpkı bir düşman gibidir, kõpek (bir kez ele geçirdikten sonra yenilebilir hiç bir şeyi korumaması, yiyip bitimesi nedeniyle bulunduğu ev için) kurt gibidir. Bu atasõzũ, kõlenin sahibine bağlılıktan yoksun olduğunu vurgulamak için kullanılır.

qulábuz (qulávuz). Kılavuz. *be (b) vav'dan (v) dönüşmüştür*. Şu atasõzũnde de geçer,

qalın qáz qulávuzsüz bolmäs: Kaz sũnüsũ kılavuzsuz uçmaz. Bu atasõzũ birine, kendisinden daha iyi rehberlik yapabilecek birinin peşinden gitmesini õđütlemek için kullanılır.

qulaç. İki yana iyice açıldıklarında iki kol arasındaki uzaklık. Bunun kõkũ *qol aç*: kollarını yana doğru aç ifadesidir.

bĩr qulaç barçın: Bir kulaç ipekli kumaş.

qulaçládi.

ol uruqnı qulaçládi: O, ipin [başka bir şeyin de olabilir] uzunluğunu kulaç cinsinden ölçtü.

qulaçlár, qulaçlámâq.

qulân. Yaban eşegi.

qulaq. Kulak. Bazı *Türkler qulxâq*, bazıları da *qulqâq* der; ancak en doğru kullanım ilkidir.

qulaq.

qulaq tõn: Kolları kısa olan giysi.

qulaqládi.

ol oğlın qulaqládi: O, oğlunun kulağına vurdu.

qulaqlár, qulaqlámâq.

qulâqlıg.

qulâqlıg nẽng: Kulađı olan nesne.

qulávuz. bkz. qulábuz.

qulbâq. Bir Türk çilecisinin adı; *Baläsâgũn* dağlarında görünürdü. Rivayet olunur ki, bir gũn kara kayanın üzerine parmaklarıyla *tenđri qulı qulbâq*: Tanrı'nın kulu *qulbâq* yazmış ve yazı beyaz renkteymiş; ardından ak kayanın üzerine aynı şeyi yazmış ve yazı bu kez siyah renkteymiş. Bu yazıların izleri bugün bile görũlebilir.

qulnaçı.

qulnaçı qısrâq: Doğurmak üzere olan kısrak.

qulnádi.

qısrâq qulnádi: Kısrak tay doğurdu.

qulnár, qulnámâq.

qulsıg.

qulsıg er: Huyu köleye benzeyen adam.

quluç. Bir erkek adı.

qulun. Tay.

qulunlug.

qulunlug qısrāq: Peşinden gelen bir tayı olan kısırak.

qum. Kum (Çigil lehçesi). *Oguzlar* bu sözcüğü bilmezler.

qumgān. Ibrik, güğüm, gülsuyu şişesi [Oguz lehçesi dışındaki bütün Türk lehçelerinde; *Oguzlar*, Farsilerle karışınca bu sözcüğü unutmuş ve yerine Farsçadan gelen *aftabe* sözcüğünü kullanır olmuşlardır –çn].

qumlaq. Qıfçāq ülkesinde yetişen, sarmaşığa benzeyen bir bitki. *Qıfçāqlar* bunu balla karıştırarak bir içki hazırlarlar. Eğer bu ot bir gemiye alınacak olursa, denizde şiddetli dalgalar oluşur ve yolcular boğulacak gibi olur [şerbetçiotu –çn].

qumşüy. Kanla dolmuş kene. Bu sözcük, yaygın bir biçimde, idrar tutulmasından şikâyetçi olan ve işeyemeyen bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

qumuq. Bir süre yanında bulunduğum beylerden birinin adı.

qumuq. At gübresi.

qumuqlādı.

at qumuqlādı: At pistedi. Birinin Qumuq'a –bir beyin adı– bağlanmasını, onun hi-mayesine girmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qumuqlār, qumuqlāmāq.

qunçüy. Qātūn'dan bir derece aşağıda bulunan soylu kadın ya da prenses. *qātūn qunçüy* da denir.

qundi.

ogrı tawār qundi: Hırsız malı çaldı.

qunār, qunmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

kiçig bolup yāğını yergü emēs

edgermedip qoḡsa anı ėlni qunār

Düşmanını küçük görüp aşağılamamalısın

Onu önemsemeyip yalnız bırakırsan, ülkeni senden çalar

qunduz. Kunduz.

qunduz.

qunduz qayrı: Kunduz taşajından yapılan bir ilaç.

qunuşdı.

olār ėkki tawār qunuşdı: Onlar birbirlerinin mallarını çaldılar. Bu işte rekabet etmeyi ya da

yardımlaşmayı anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

qunuşūr, qunuşmāq.

qur. Düzey; mertebe; rütbe.

menig qurum ulug: Benim mertebem yüksek.

qur. Kuşak, kemer.

qūr. Kuru (Oguz lehçesi). Bu sözcük **qurug** sözcüğünün kısaltılmış biçimidir. Şu atasözünde de geçer,

qulān quduqqa tüşse qūr baqa aygır bolūr: Yaban eşeği kuyuya düştüğünde, (kuyunun yerlisi olan) kurbağa aygır olur. Bu, anlam olarak Arapçadaki *inne'l-bugāt bi-arđınā tastansiru* ("Bizim ildeki atmaca oldu size akbaba") sözüne benzer.

qurām.

qurām kişilēr: Adamlar, hakanın huzurunda oturdukları gibi rütbelere göre oturdular.

kişilēr qurām olturdılār: Adamlar, mertebelerine göre oturdular.

qurç.

qurç temūr: Çelik. Güçlü adamlara takılan bir lakap olarak *qurç eren:* dayanıklı adam ifadesi kullanılır. Katı ve sert herhangi bir şey bu sözcükle anlatılabilir.

qurçādı.

yumşāq nēng qurçādı: Yumuşak şey sertleşti.

qurçār, qurçāmāq.

qurdaşdı.

ol bēg birle qurdaşdı: O, beyle [başka biriyle de olabilir] aynı sıraya oturdu.

qurdaşūr, qurdaşmāq.

qurdı.

xān sūsın qurdı: Han (ya da bey) askerlerini toplayıp teftiş etti.

xān çuvāç qurdı: Han, hanlık çadını kurdu.

qurār, qurmāq.

qurdı.

er ya qurdı: Adam yaya ip gerdi [yayın ipini taktı].

qurār, qurmāq.

qurgādı.

yēř qurgādı: Toprak (yağmurun yağmaması nedeniyle) kurudu.

qurgār, qurgāmāq.

qurgattı.

yēř qurgattı: (İçindeki nem azaldığı için) toprak kurumaya ve çatlamaya başladı.

qurgatūr, qurgatmāq. Kök-biçimi *qurgādtı*'dir; *zel* (*d*) benzeşime maruz kalarak *te* (*t*) olmuştur.

qurgırdı.

yêr qurgırdı: Toprak [başka bir şey de olabilir] (nem azlığı nedeniyle) kurudu.

qurgırâr, qurgırmâq.

qurgırdı.

er qurgırdı: Adam zevzek, kıt zekâlıydı.

qurgırâr, qurgırmâq.

qurgu.

qurgu er: Ağırbaşı olmayan ve zevzek adam.

qurgulandı.

er qurgulandı: Adam zevzeklik etti.

qurgulanûr, qurgulanmâq.

qurguluq. Delişmenlik; zevzeklik.

qurı qurı. Kısağın arkasından gelen tayı çağırırken kullanılan ifade. *ye (ı) he'ye (h)* dönüştürülerek *qurıh qurıh* da denir.

qurıdı.

qurıdı tön: Giysi [başka bir şey de olabilir] kurudu.

qurır, qurımâq.

qurıglâdı.

qurıglâdı nêñni: Nesneyi kuruyken kullandı.

qurıglâr, qurıglâmâq.

qurıgu.

qurıgu nêñg: Kurumak üzere olan nesne. "Bir şeyin kuruduğu an" da bu sözcükle anlatılır.

qurındı.

er qurındı: Adam yıkandıktan sonra kendini kuruttu.

qurınûr, qurınmâq.

qurırdı.

qurırdı nêñg: Nesne kurumaya başladı.

qurırur, qurırmâq.

qurışdı.

etmek qamug qurışdı: Ekmek [başka bir şey de olabilir] tamamen kurudu.

qurışûr, qurışmâq.

qurıtğân.

bu er ol telim üzüm qurıtğân: Bu sık sık üzüm [başka bir şey de olabilir] kurutan bir adamdır.

qurıttı.

hûn tönug qurıttı: Güneş giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] kuruttu.

qurıtûr, qurıtmâq.

qurlâdı

qurlâdı.

ol qaftânig qurlâdı: O kaftanına kuşak yaptı ve bunu sıkıca bağladı.

qurlâr, qurlâmâq.

qurmân. Yay kılıfı; yaylık (Oguz ve Qıfçaq lehçeleri).

kêş qurman: Yay kılıfı ve sadak. Kökü, "kuşağı (beline) bağla" anlamına gelen *qūr mân* ifadesidir.

qurqur.

qarın qurqur etti: Kann guruldadı.

qurşâdı.

ol qaftân qurşâdı: O, kaftanının kuşağını bağladı.

qurşâr, qurşâmâq.

qurşâg. Kuşak kuşanma.

qurşâg. Dokunmuş yünden yapılan bir halka; çadırın etrafına sarılır. Buna *ew qurşâgi* denir.

qurşandı.

er qūrın qurşandı: Adam kuşağını kuşandı.

qurşanūr, qurşanmâq.

qurşattım.

men anğar qūr qurşattım: Ben ona kuşak kuşanmasını emrettim.

qurşatūr men, qurşatmâq.

qurt. Solucan (bütün Türk lehçelerinde); ancak *Oguzlar qurt* sözcüğünü "kurt"u anlatmak için kullanırlar.

qurtandı.

künğ qurtandı: Cariye [başka biri de olabilir] bit nedeniyle kaşındı. Bunun kök-anlamı "koyunda kurt, kene aramak"tır.

qurtanūr, qurtanmâq.

qurtlâdı.

teve qurtlâdı: Deveyi [başka bir hayvanı da olabilir] kurtlardan anırdı.

qurtuldı.

urâgut qurtuldı: Kadın doğum yaptı.

er emğektin qurtuldı: Adam sıkıntıdan kurtuldu. Şu dörtlükte de kullanılır,

ödleg yaraq közetti

Zaman fırsat gözetti

ogrı tuzaq uzattı

Gizlice (yerin altına) tuzak kurdu

bêglêr bêgin azıttı

Beylerin beyine [yani *Afrâsiyâb'a*] yolunu şaşırttı

qaçsa qalı qurtulūr

Kaçsa bile ondan kurtulabilir mi

qurtulür, qurtulmâq. Kök-biçimi *qutuldi*'dir.

qurturdi.

ol manğa ya qurturdi: O, bana yay gerdirdi [yayın ipini taktırdı].

xân anğar çuvâç qurturdi: Han, ona, hanlık çadırını kurdurdu.

xân bēgke sūsin qurturdi: Han, beye, askeri birlikleri toplayıp teftiş etmesini emretti.

qurturur, qurturmâq.

qurug. Herhangi bir şeyin kuru olanı.

qurug.

qurug ew: İçinde eşya ya da insan olmayan, tamamen boş ev.

qurug olma: Kuru testi. "Kuru" anlamına gelen bu kullanımdaki kök-anlam "içi boş olan herhangi bir kap"tır. İkinci kullanım, ilk kullanımla ilintilidir [içi boş olan testi, kuru bir testidir]

quruglandı.

ol ötmēkni quruglandı: O, ekmeği yavan ve kuru buldu, bu nedenle onu yemedi.

quruglanür, quruglanmâq. Başka şeyler için de kullanılabilir.

quruglug.

quruglug ya: Gerilmiş [teli kurulmuş] yay.

qurugluq. Herhangi bir şeyin kuruluğu.

qurugluq. Yay kılıfı.

hēş qurugluq: Sadak ve yay kılıfı.

qurugsaq. Mide. Kuşun taşığına da **qurugsaq** denir.

qurugsıdı.

qurugsıdı (nēnğ): Nesne kurumaya başladı.

qurugsır, qurugsımâq.

Bu nedenle "mide"ye **qurugsaq** denir; çünkü saatler geçtikçe mide kurur ve yemek yeme isteği artar.

quruldı.

er elgi quruldı: Adamın eli [ayağı da olabilir] kasıldı ya da sıkıştı.

ya quruldı: Yay gerildi.

qurlur, qurulmâq.

qurulgân.

bu er ol siñgiri qurulgân: Bu, kasları sürekli kasılıp kalan bir adamdır.

qurun. Kurum; is. Duvara yapışan duman izi.

qurunçı. Çadırdaki ya da başka bir yerdeki duman nedeniyle kararan keçe.

qurunlug.

qurunlug ew: Is nedeniyle duvarları kararmış ev.

quruştı.

ol meniğ birle ya quruştı: O, yay germekte benimle yanştı. Yayın ipini germekte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

quruşür, quruşmâq.

qurut. Yağı alınmış süttən ya da ayrandan yapılan kuru peynir; çökelek.

qurutlug.

qurutlug kişi: Çökelege sahip olan kimse. Bu kullanım Arapça *racul temir ve lâbin* ("hurmalanmış ve sütenmiş adam") sözündeki kullanıma benzer, bunun anlamı *du temr veleben*'dir ("hurmaya ve süte sahip olan adam").

qurutsâdı.

er qurutsâdı: Adamın canı çökelek istedi.

qurutsâr, qurutsâmâq.

qusdı.

er qusdı: Adam [başka biri ya da bir hayvan da olabilir] kustu.

qusâr, qusmâq.

qusdı.

boğug qusdı: Boya soldu.

qusıg. Kusma.

anı qusıg tuttı: Onu kusma nöbeti tuttu.

qusıq. Fındık. Cariyelere verilen bir ad olarak da kullanılır.

qusıqlıg.

qusıqlıg er: Fındığı olan adam.

qusturdı.

süçig erig qusturdı: Şarap adamı kusturdu. Rengi solan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

qusturür, qusturmâq.

quş. Bütün kuşlara verilen genel bir ad; dana sonra kuşlar özel adlarla birbirlerinden ayrılırlar.

ürürig quş: Akdoğan; *qara quş:* Kartal; *tewê quş:* Devekuşu; *yün quş:* Tavuskuşu; *êl quş:* Akbaba.

qara quş: Türkler de bir yıldızın adı [Jüpiter gezegeni]. Bu yıldız doğduğu zaman *qara quş tugdı* denir. Bu yıldız onlara göre şafakta doğar.

qara quş: Devenin toynağının ucu (Oguz lehçesi).

qız quş: Renk olarak ispinozu andıran bir kuşun adı.

quşgâç. Serçe.

quşgün. Hayvan yemi olarak kullanılan taze kamış.

quşgün. uşgün sözcüğünün değişik sesletimi; "ravendiye, ışkın" [karabuğdaygillerden, süs bitkisi veya sebze olarak yetiştirilen, yaprak veya saplarından reçel yapılan, tedavi edici olarak da kullanılan bir bitki -çn].

quşlâdı.

bēg quşlâdı: Bey kuş avladı.

quşlâr, quşlâmâq.

quşlâg. Kuş sahası. Kuşların çok olduğu ve avlanıldığı yer.

quşlaglandı.

xân bu yērig quşlaglandı: Han bu yeri kuş avlama sahası yaptı.

quşlaglanūr, quşlaglanmâq.

quşlattı.

ol anğar quş quşlattı: O, ona kuş avlattı.

quşlatūr, quşlatmâq.

quşluq. Kuşluk vakti [sabahın öğleden önceki kısmı] (Oguz lehçesi).

quşün. bkz. qorugjîn.

qut. Kut; uğur, baht, talih. **qutlug** adı buradan gelir. Şu dizelerde de kullanılır,

qut qıwıg bērse idim qūlmğa

künde işi yükseben yōqār agār

Tann kuluna kut verirse

Onun mevkisi her gün yükselir

qutaldı.

qutaldı er: Adamın bahtı döndü [kut kazandı]. Bunun kökü *qut aldı:* kut aldı [talihlendi] ifadesidir.

qutālur, qutalmâq.

qutân. Bir erkek adı.

qutandı.

qutandı nēng: Nesne zenginlik sağlayan bir şey haline geldi.

qutânur, qutanmâq.

qutattı.

er qutattı: Adam kut sahibi oldu. Kut kazanan, değeri artan, taliqli herhangi bir şeyi anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

qutâtur, qutatmâq.

qutgardı.

teñgri meni qutgardı: Tann beni skıntılardan kurtardı.

qutgarur, qutgarmâq

qutlug.

qutlug nēng: Kutlu (mübarek) herhangi bir şey. Bir erkek adı olarak da kullanılır.

qutruldi.

sūw olmadın qutruldi: Su testiden boşaltıldı. Herhangi bir sıvı için de bu sözcük kullanılır.

qutrulür, qutrulmāq.

qutruşdı.

oglan qutruşdı: Oğlanlar neşe içinde hep birlikte oynadılar.

qutruşür, qutruşmāq.

qutruşdı.

ol manğa qāp qutruşdı: O, bana kabı [başka bir şeyi de olabilir] boşaltmakta yardım etti.

qutruşür, qutruşmāq.

qutsuz. Bahtı kara, talihi kapalı, şanssız.

Şu atasözünde de geçer,

qutsuz quduqqa kirse qum yağār: Bahtsız kuyuya girse, gökten (üzerine) kum yağar. Bu, anlam olarak Arapçadaki *iḏā aqbale aqbale ve iḏā adbare dammere* ("ileriye gittikçe talih, geriye geldikçe felaket getirir") sözüne benzer.

qutuldi.

er emgektin qutuldi: Adam sıkıntıdan kurtuldu.

qutlur, qutulmāq.

urāgūt qutuldi: Kadın doğurdu ve yükünden kurtuldu. Bu sözcüğün kökenine ilişkin iki olası yorum vardır. Birincisi bunun, **qurtuldi:** sıkıntıdan kurtuldu sözcüğünün kısaltılmış biçimi olduğudur. İkinci yorum ise bu sözcüğün, *qut buldi:* (bir şeyden kurtularak) kut sahibi oldu ifadesinden geldiğidir.

qutulgān.

bu er ol yağıdm qutulgān: Bu daima düşmanın [başka birinin de olabilir] elinden kaçan adamdır.

quturdi.

ol unuq quturdi: O unu (bir kaptan başka bir kaba) boşalttı.

quturur, quturmāq.

quturdi.

oglan quturdi: Bebek çok hareketli ve afacandı.

tarıq quturdi: Tohum (ya da bitki ya da başka bir şey) hızla büyüdü. Bunun kök-anlamı bir şeyin "haddini aşması, sınırlarının ötesine geçmesi"dir.

quturmāq.

quturma.

quturma bōrk: Önünde ve arkasında iki kanat bulunan başlık.

qutuz it. Kuduz köpek.

qūy. Vadinin dibi, düzlüğü.

quyār. Sığırlara ve kölelere sövmek için kullanılan bir sözcük.

bu quyār qızı: Bu, kızı yağmur gibi tüküren adamdır.

Bu sözcük, *sūw quydı:* O suyu [başka bir şeyi de olabilir] boşalttı ifadesinden türetilmiştir.

quyāş. Yazın olan şiddetli sıcak; çok parlak güneş ışığı.

quydi.

er küpke sūw quydı: Adam suyu küpe boşalttı. Herhangi bir sıvının ya da başka bir şeyin boşaltılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

quyār, quymāq.

quydi.

at quydı: At [başka bir şey de olabilir] ürkererek ileri atıldı.

quyār, quymāq.

quyluşdı.

tāgdin sūwlār qamug quyluşdı: Dağdan sular boşandı [süreklî ve hızlı bir biçimde aktı]. Başka sıvılar için de bu sözcük kullanılır.

quyluşūr, quyluşmāq.

quyma. Bir tür yağlı ekmek. Hamuru, kadayıf (*qatāif*) hamuru gibi inceltilir; daha sonra tencerede kaynamakta olan yağa atılır ve böylece ince somunlar oluşur. Yağdan çıkartılan somunların üzerine şeker serpilir ve yenir. Aynı zamanda madenin dövülerek işlenmesiyle değil de eritilip kalıba dökülmesiyle yapılan herhangi bir araç, örneğin havan, kandil ya da çekiç de **quyma** olarak adlandırılır.

quyqa. Deri – kök-anlam. “Kürk” de **quyqa** olarak adlandırılır.

ol qōyug quyqaladı: O, deriyi ortaya çıkartmak için hayvanın tüylerini yaktı, ancak deriyi işlemedi. Bu, kaynar suda derideki tüyleri temizleme işlemidir.

quyturdı.

ol menig eligke sūw quyturdı: O, benim elime su dökülmesini emretti.

quyturur, quyturmāq.

quyug. Kuyu. **qudug** sözcüğünün değişik sesletimi.

quyurçaq (?). Kuyruksokumu [bkz. **qudüçaq**].

quyundı.

ol ōzinge sūw quyundı: O, kendine (kendi eline, vücuduna) su döktü.

quyunūr, quyunmāq.

quyuşdı.

ol anğar sūw quyuşdı: O, ona suyu boşaltmakta yardım etti.

quyuşūr, quyuşmāq.

quyuttı.

ol atıg quyuttı: O, atın ürkerek ileri atılmasına neden oldu.

quyutür, quyutmâq.

qüz.

qüz tâg: Dağın güneş almayan, gölgede kalan tarafı.

quz tâg. Dağın yalnızca öğleden sonraları güneş gören tarafı; bu taraf güneşin sonunda kalır ve her zaman soğuk ve karlıdır. Şu atasözünde de geçer,

quzda qâr egsümës, qöyda yağ egsümës: Dağın güneş görmeyen yüzünde kar, koyunda yağ eksik olmaz.

quzgırdı.

qâr quzgırdı: Kar şiddetli bir biçimde yağarak ve rüzgârla anaforlar yaparak geldi.

quzgırâr, quzgırmâq (Qıfçaq lehçesi).

quzgün. Kuzgun. Şu atasözünde de geçer,

böriniñ ortağ quzgünnug yıgâç başında: Kuzgun kurdun avladığı şeye ortak olur, ancak kuzgunun avladığı şey ağacın tepesinde durur [kurdunki paylaşılır, kuzgununki ağaç tepesindedir].

Bu, anlam olarak Arapçadaki *yerbudu hecreten ve yerte'i vasatan* ("kenarda yatar ortada yayılır") ifadesine benzer.

quzıdı.

anıg bogzı aşqa quzıdı: Onun boğazı yemeğe kurudu [yemek arzuladı]. Sözcük bu haliyle de kullanılır, ama daha doğru biçimi *re'li* (r) halidir [quırdı]. Bu kullanım *süt emüzdı:* süt emzirdi ifadesindeki emüzdı sözcüğü gibi kurulduşıdır.

quzır, quzımâq.

quzıttı.

ol anıg bogzın quzıttı: O, ona sanki boğazı yemeğe kurumuş ve ıslanması için yemek yemesi gerekiyormuş gibi yemek arzulattı. Bu sözcüğün kök-biçimi z'nin r'yle değıştiğı quırttı'dır. Bütün geçişsiz eylemler re'yle (r) geçişli yapıldığı için bu sözcük kurulduşıdır.

quzıtür, quzıtmâq.

r

---

rabçat. Angarya, mecburi hizmet. Örneğin beyin herhangi bir karşılık ödemediği tebaasına hayvanlarını baktırması (Kençek lehçesi).

-râq. Karşılaştırma anlamı veren sonek.

–sa. “Keşke” anlamına gelen bir ilgeç

ol ewke barsa: Keşke o, eve gitse; *qaçân barsa sen*: Keşke gitsen. Yalnızca eylemlere eklenir.

sa. “Sen” anlamına gelen bir sözcük.

sa ayur men: Sana söylüyorum. Bu sözcükteki *elif* (a) *sen* sözcüğündeki *nun*’la (n) yer değiştirmiştir ya da *saŋa* sözcüğünden *ŋg*’nin düşmesinin bir sonucudur. *elif*’in (a) *nun*’la (n) yer değiştirmesine [Arapçada da], O’nun büyüklüğü artsın, Allah’ın *lenesfean* (“... (onu) ... yakalar (*ateşe sürükler*)ız ...” [K. 96:15]) ayetinde ve şair *el-A’şâ*’nın [Câhiliye devrinden İslam’a geçiş döneminin önemli şairlerinden- dir; İslamiyete tanık olmuş ve Peygamber’e iyi bilinen bir methiye yazmış, ancak Müslümanlığı seçmemiştir; doğumu bilinmemektedir, ölümü takribi 629 yılıdır –çn] *vallahe rabbeke fe’budâ* [“Allah sizin Rabbinizdir, O’na ibadet edin”] dizesinde de rastlanır.

saban. Saban; tarlayı sürmekte kullanılan araç. “Tarlayı sürme eylemi”ni anlatmak için de *saban* sözcüğü kullanılır.

Şu atasözünde de geçer,

sabanda sandırış (sandruş/sanrış) bolsa örtgünde irteş bolmās: Tarla sürülürken [tarlaların sürüldüğü mevsimde] çekişme olursa, harmanda kavga olmaz. Bu atasözü, birine, kavganın işin en sonuna kalmasını istemiyorsa ta en başında işini sağlama almasını öğütlemek için kullanılır.

sabanlâdı.

ol yêriğ sabanlâdı: O, yeri sabanla sürdü.

sabanlâr, sabanlâmâq.

sabrân. Oguz kentlerinden birinin adı. Halk *sâd* (ş) kullanarak bu kentin adını *şabrân* olarak söyler; ancak Türk dilinde *sâd*’ın yeri yoktur [bu, söz konusu yazacın kullanıldığı tek örnektir –çn].

saç. Saç.

sâç. Tava.

saçgâq.

saçgâq hişi: Zenginliğini saçıp savuran, çarçur eden kimse.

saçgırdı.

er sîw saçgırdı: Adam neredeyse su sıçratıyordu [sıçratayazdı].

saçgırâr, saçgırmâq.

saçıldı.

yarmâq saçıldı: Para [başka bir şey de olabilir] saçıldı.

saçılür, saçılmâq.

saçındı.

er öziñge sūw saçındı: Adam kendi üzerine su sıçrattı [püskürttü].

saçımür, saçınmâq.

saçındı.

saçımdı nēñg: Saçılan, dağılan bir şey.

saçışdı.

ol manğa yarmâq saçışdı: O, parayı dağıtma işinde bana yardım etti. Etrafa para saçma konusunda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

saçışür, saçışmâq.

saçitti.

ol anğar sūw saçitti: O, ona su [başka bir şey de olabilir] serptirdi.

saçitür, saçitmâq.

ol anıg menğisin saçitti: O, onun beynini dağıttı [beyni dağılana kadar ona vurdu]. Birinin dağıtılmasını emrettiği herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

saçlandı.

er saçlandı: Adamın saçı uzadı.

saçlanür, saçlanmâq.

saçlaşdı.

ol ekki bile saçlaşdı: O ikisi birbirlerinin saçlarını yakaladılar.

saçlaşür, saçlaşmâq.

saçlıg.

saçlıg er: (Uzun) saçlı adam.

saçrattı.

ol manğa sūw saçrattı: O, istemeden bana su sıçrattı – su, yağ ya da herhangi bir sıvı bir kaptan başka bir kaba boşaltılırken birinin giysilerine ya da başka bir yerine sıçrayabilir; odun keserken etrafa sıçrayan parçaları anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Aynı zamanda *saçratgu* adı verilen bir tür kapan vardır. Bu kapan şu şekilde yapılır: Çatalı bir dal alınır ve iki ucu arasına, üzerinde çengeller olan bir ip gerilir. Bu, toprak ve çalı çırpyla örtülerek gizlenir ve üzerine tahıl taneleri serpilir. Kuş yemi yemek için indiğinde boynu ya da ayakları çengele takılır ve böylece yakalanmış olur.

Şu atasözünde de geçer,

saçratgüdüm qorqmuş quş qırq yıl adrı yığaç üze qonmäs: Bir kez kapana yakalanan kuş kırk yıl

saçtaşdı

çatallı çalı üzerine konmaz. Bu, anlam olarak, Peygamber'in şu hadisine benzer: "Mümin, kertenkelenin yatağında iki kez ısırılmaz."

saçratmâq, saçratür.

saçtaşdı.

olâr êkhi saçtaşdı: Onlar birbirlerinin saçlarını yakaladılar.

saçtaşür, saçtaşmâq.

saçtım.

men yipâr saçtım: Ben misk [başka bir şey de olabilir] saçtım; *ol ewge sūw saçdı:* O, evin içine [başka bir yere de olabilir] su serpti.

saçâr, saçmâq.

saçturdı.

ol manğa yarmâq saçturdı: O, benim üzerime para saçtı.

saçturur, saçturmâq.

saçu. Giysinin ya da mendilin saçakları.

saçülâdı.

ol suwluq saçülâdı: O, mendilin ya da benzer bir şeyin kenarına saçak yaptı.

saçülâr, saçülâmâq.

saçüq.

saçüq nêng: Saçılmış, dağıtılmış bir şey.

sâdı.

er qöyug sâdı: Adam koyun [başka bir şey de olabilir] saydı.

sâr, sâmq. Şu dürtlükte de kullanılır,

qara tûnüg keçürsâdim

Karanlık gecenin geçmesini diledim

ağır ûnı uçursâdim

Ağır uykunun kaçmasını istedim

yêtîgêniğ qaçursâdim

Büyükayrın [Yedikardeş yıldızı] döngüsünü kaç kez saydım

saqış içre künüm tugdı

Ben sayarken günümün güneşi doğdu

5 **sâg.** Akıl; anlayış (Oguz lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

5 **sâg.** İdrak; anlayış (Oguz lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

sende sâg yôq: Sende anlayış yok.

5 **sâg.** Sağlık, esenlik (Oguz lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

yêniğ sâgmu: Vücudun sağlıklı mı?

5 **sâg.** Yünü kabartmak için kullanılan çubukların adı.

5 **sâg elig.** Sağ el (Oguz lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

5 **sâg köngül.** Temiz, masum kalp.

5 **sâg sūw.** Temiz, lezzetli su (Oguz lehçesi; diğer *Türkler* bilmez).

- sāg yāg. Tereyağı.
- sāg yāg. bkz. yāg.
- sağdı.
- er qōy sağdı: Adam koyunu [başka bir şeyi de olabilir] sağdı.
- sağar, sāgmāq.
- sağdıç. Sağdıç, dost.
- sağıldı.
- sūt sağıldı: Süt sağıldı.
- sağılür, sağılmāq.
- sağım.
- bīr sağım sūt: Bir sağışta sağılan sūt.
- sağındı.
- er qōyın sağındı: Adam koyununu sağıyormuş gibi göründü.
- sağınür, sağınmāq.
- sağındı (saqındı).
- ol manğa edgü sağındı (saqındı): O, kalben benim iyiliğimi istedi. Sözleriyle yardım etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.
- sağınür, sağınmāq. bkz. saqındı.
- sağınlıq.
- sağınlıq er: Sağmal koyunu olan adam.
- sağır. Hakanın tebaasının yardımıyla gerçekleştirdiği bir av – halk geniş bir arazi-
de çalılıkların arasına dağılarak saklanır; sürü geldiğinde hayvanların etrafını
çevirir ve onları hakanın olduğu yere doğru koşturur; böylece Hakan, hayvanla-
rı bulup peşlerinden koşmak için kendini yormadan onları avlar.
- sağır. Şekli dibeğe benzeyen bir şarap kadehi.
- sağışdı.
- olar ekki sūt sağışdı: O, ikisi sūt sağma konusunda yarıştılar. Süt sağarken birbirlerine yar-
dım etmelerini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.
- sağışür, sağışmāq.
- sağız. Sakız [ağaç sakızı].
- sağız toprāq: Saf kil.
- sağızgān. Saksagan.
- sağızlıq.
- sağızlıq er: Sakızı olan adam.
- sağızlıq yēr: Killi toprak.
- sağlıq. Dişi koyun. Sözcüğün kök-anlamı "sağılan hayvan" dır.

• saglıqlandı.

er saglıqlandı: Adam sağmal koyun sahibi oldu.

saglıqlanür, saglıqlanmâq.

sagnagu. Kurutulmuş sukabağı.

• sagrâq. Kadeh; içinden bir şey içilen kase. Şu atasözünde de geçer,

sâwin sagrâqqa tegir: (Güzel) sözle (beylerin içtiği) kadehe erişilir [o kadehten şarap içilir] – Bu, o kişinin onurlandırıldığı anlamına gelir.

• **sagrı.** Post. Herhangi bir şeyin derisi ya da yüzeyi. Nitekim *yêr sagrısı:* yeryüzü denir.

• *kişi sagrısı yüz:* İnsanın postu yüzüdür – çünkü yüz, sıcak ve soğuğa daha fazla maruz kaldığı için en sert ve kalm deridir.

• sagrilâdı.

ol kônüg sagrilâdı: O, deriyi işleyip gön yaptı.

sagrilâr, sagrilâmâq.

• sagturdı.

ol qöy sagturdı: O, sağmal koyunları [başka bir hayvanı da olabilir] sağdı.

sagturur, sagturmâq.

• **sagu.** Bir tahıl ölççeği.

• sagülâdı.

er bugdây sagülâdı: Adam buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] tarttı.

sagülâr, sagülâmâq.

• **sagun.** Qarluk şeflerine verilen, saygı belirten bir unvan. Türk hekimlerine de *ata sagun* denir.

sâl. Sal (târ) sözcüğüyle aynı anlama gelir.

sâl. Bir çeşit macun tutkal. Çin kapları ya da buna benzer şeyler bu maddeyle sıvanır ve sonra üzerleri boyanır.

• **sâlçı.** Aşçı (kök-anlam). Daha sonra anlamı genişlemiş ve “mutfakta kullanılan bıçak” a *sâlçı biçek* denmiştir.

• saldı.

ol maŋga tönin saldı: O, giysisini sallayarak bana işaret etti.

ol maŋga kişide altun saldı: O, birini tehdit ederek onun altınını aldı ve bana yolladı.

sûw yigâçig saldı: Su, odunları [başka bir şeyi de olabilir] sürükleyerek kıyıya attı.

salâr, salmâq. “Uzaktan el sallayarak işaret eden bir adam”ı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

• salga.

salga ât: Tez canlı at.

٢ salımlaşdı.

anıg birle salımlaşdı: O, onunla kavga etti ve tartıştı.

salımlaşūr, salımlaşmāq.

٢ salındı.

yinçü qulāqtın salındı: İnci kulaktan sarktı. "Bir yerden sarkan, bir yere asılı olan herhangi bir şey"i anlatmak için bu sözcük kullanılır.

salınūr, salınmāq.

٢ salındı.

salındı otunġ: Selin getirerek kıyıya attığı odun.

٢ salındı.

salındı nēriġ: Atılan bir şey.

٢ salındı. Erkek cinsel organı. Bu sözcük *salındı nēriġ:* bir şey aşağı sarktı ifadesinden gelmektedir; çünkü erkeklik organı her zaman sarkık, bir yere asılı halde durur. Bu kaba bir sözcüktür.

٢ salışdı.

olar ġkki yēriġ salışdı: Onlar giysilerinin kollarını sallayarak birbirlerine işaret ettiler. Aynı zamanda güreşte birinin diğerini yandan tutarak sağa sola sallamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

salışūr, salışmāq. Bu sözcüğün kök-anlamı "iki kişinin bir giysiye ya da başka bir şeyi silkmesi"dir.

٢ salıġgu. Sapan.

٢ salıġgülādı.

üzüm salıġgülādı: Salkım çardaktan sarktı. "Aşağı doğru sarkan herhangi bir şey"i anlatmak için bu sözcük kullanılır.

er itıg salıġgülādı: Adam sapanla köpege taş attı.

salıġgülār, salıġgülāmāq.

٢ salturdı.

ol meni anġār salturdı: O, paranın bana aktarılmasını ve onun borcu olarak kabul edilmesini emretti (Oguz lehçesi).

ol marıġa yēriġ salturdı: O, birine, bana giysinin yenini sallamasını emretti.

salturur, salturmāq. Aynı zamanda bir şeyin atılmasını, defedilmesini emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sām. bkz. em sām.

samān. Saman (Çigil lehçesi).

• samanlıg.

• *samanlıg er:* Samanı olan adam.

samda. Sandalet (Çigil lehçesi).

samdüy. Sıcak ile soğuk arasında bir sıcaklığa sahip olan her tür yemek.

samladı.

ol anı emlədi samladı: O, onu iyileştirdi.

samlār, samlāmāq.

samsitti.

ol anı samsitti: O, onu (sözleriyle) incitti – o, onu (eliyle) yaraladı.

samsitür, samsitmāq.

sāmür. bkz. **sigun.**

samursaq. bkz. **sarmusaq.**

samurtug.

samurtug iş: Kanşık, içinden çıkılması zor mesele.

sān. Sayı.

qōy sānı neçe: Koyunun sayısı kaç?

sanaç.

sanaç kesirgū: Kırmızı deriden heybe.

sanādı.

ol qōyın sanādı: O, koyununu saydı.

sanār, sanāmāq. Kök-biçimi *sānādı*'dır ilk *a* atılmıştır.

sançdı.

ol anı biçekin sançdı: O, onu bacağıyla [başka bir şeyle de olabilir] bıçakladı [bacağına sapladı].

bēg yağısın sançdı: Bey düşmanını bozguna uğrattı.

sançār, sançmāq.

sançıldı.

biçek tāmqa sançıldı: Bıçak duvara [başka bir yere de olabilir] saplandı.

sū sançıldı: Askerler bozguna uğratıldı. Bunun kök-anlamı *erke biçek sançıldı:* Adama bıçak saplandı ifadesindeki kullanımdır.

sançılür, sançılmāq.

sançıqtı.

yağı sançıqtı: Düşman bozguna uğratıldı. Bir adamın bıçaklanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sançıqār, sançıqmāq.

sançışdı.

olār ekki sançışdı: Onlar birbirlerini (hançer ya da benzer bir şeyle) bıçakladılar.

bēglēr sançışdı: Beyler savaştlar ve birbirlerini hezimete uğrattılar.

sançışür, sançışmāq.

sandı.

ol er hayl bile sandı: O adam atlılardan sayıldı [Türkçe at ya da yond sözcüklerinin yerine farkında olmadan Arapça hayl ("atlar") sözcüğü kullanılmıştır -çn]. Belli bir şeyle tanımlanan herhangi birine anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sanür, sanmâq.

Şu atasözünde de geçer,

bâriğ utru tutsa yöqqa sanmâs: (Konuğa) var olan şey sunulursa (misafirperverlik) yerine getirilmiş sayılmaz.

sandrıdı. bkz. sanrıdı.**sandruş. Çekişme.** Şu atasözünde de geçer,

sabanda sandruş bolsa örtgünde irteş bolmâs: Tarla sürülürken [tarlaların sürüldüğü mevsimde] çekişme olursa, harmanda kavga olmaz.

sanduvâç. Bülbul.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış'ın çekişmesinde Yaz, Kış'a sesleniyor)

sende qaçar sondilâç

Şakrakkuşu senden kaçar

mende tinar qargilâç

Kırlangıç (ve diğer kuşlar) bende huzur bulur

tatlıg öter sanduvâç

Bülbul tatlı ezgilerle öter

erkek tişi uçruşür

Erkek ile dişi (yazın) çiftleşir

[Bu madde, içeriği ve yazılışı aynı olmakla birlikte sözlükte iki kez yer almaktadır -çn]

sangardı.

ol anı kişiden sangardı: O, onu halktan biri saydı.

sangarur, sangarmâq.

sanlıg. Sayılmış herhangi bir şey. Kök-biçimi sânlıg'dır.**sanrıdı.**

esrük sanrıdı: Sarhoş saçmaladı [sayıkladı]. Kök-biçimi sandrıdı'dır.

sanrîr, sanrîmâq.

sanrışdı.

esrükler qamuğ sanrışdı: Sarhoşlar tamamen saçmaladı. Bunun kök-biçimi sandrışdı'dır [bkz. sandruş].

sanrışür, sanrışmâq.

Şu atasözünde de geçer,

sabanda sandrış (sanrış) bolsa örtgünde irteş bolmâs: Tarla sürülürken [tarlaların sürüldüğü mevsimde] çekişme olursa, harmanda kavga olmaz.

sañg. Kuş pisliği. quş sañgı da denir.

saŋga.

saŋga aydım: Sana söyledim.

saŋgān.

saŋgān nēŋ: Tadı buruk olan herhangi bir şey.

saŋgladı.

quş saŋgladı: Kuş pisledi.

saŋglār, saŋglāmāq.

saŋglattı.

ol quşnı saŋglattı: O, doğanın [başka bir kuşun da olabilir] pislemesini sağladı.

saŋglatūr, saŋglatmāq.

sāp. Kılıç ya da bıçak sapı; kabza.

Şu atasözünde de geçer,

⇒ oglān işi iş bolmās oğlāq münġzi sāp bolmās: Oğlanın yaptığı iş iş sayılmaz, oğlān boynuzundan sap olmaz.

sāp. Bir şeyi yanıtlarkenki sıra, söz hakkı; değirmende tahıl öğütmek ya da tarlayı sulamak için girilen sıra da bu sözcükle anlatılır.

ol sözke sāp bērmes: O (hiç kimseye) söz söyleme sırası vermez. Değirmende ya da sıra beklenen başka yerlerde senig sāp keldi: senin sıran geldi denir.

sapdı.

yīçi yigne sapdı: Terzi iğneye iplik geçirdi.

ol quş qanatın sapdı: O, kuşun kanâdını bağladı. Hasarlı olan ve birinin onardığı ya da yapıştırdığı herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sapār, sapmāq.

sapgāq. Bedenin, kalçanın üst tarafında kalan kısmı. bkz. başgāq.

sapıdı.

at qudrūqı sapıdı: Atın kuyruğu [başka bir şey de olabilir] şakladı.

sapīr, sapīmāq.

sapıg. Çadırın eteği.

sapıldı.

yıp yignēke sapıldı: İplik iğneye geçirildi.

ogul atāsınġa sapıldı: Oğul (bir yere giderken) babasına katıldı [peşine takıldı].

saplūr, sapılmāq.

sapılġān. bkz. itilġēn.

sapındı.

eşlēr yigne sapındı: Kadın iğneye iplik geçirme işini üzerine aldı, ama bunu gerçekleştirmedi.

sapınūr, sapınmāq.

sapıtgân.

bu at ol quğruq sapıtgân: Bu, devamlı kuyruğunu sallayan bir attr. Yemek istediği ya da sahiplerini gördüğü zaman bir köpeğin kuyruğunu sallamasını, hoplayıp zıplamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sapıttı.

at quğruq sapıttı: At kuyruğunu sallayıp şaklattı; *it quğruq sapıttı:* Köpek kuyruğunu salladı.
sapıtür, sapıtmâq.

saplädi.

er qılıç saplädi: Adam kılıca kabza taktı. Herhangi bir şeye sap takılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

saplâr, saplâmâq.

saplattı.

ol qılıç saplattı: O, kılıca kabza taktırdı. Bıçak, hançer ve benzer şeylere sap taktırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

saplatür, saplatmâq.

saplıq. Kılıç veya bıçağa kabza ya da bir şeye sap yapmakta kullanılan malzeme.

sapturdi.

ol marğa quş qanatın sapturdi: O, bana doğanın kanatlarını bağlamamı emretti. Herhangi bir şeyin düzeltilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sapturur, sapturmâq.

saq saq. Askerlerin arasındaki nöbetçilerin yaklaşan düşmana karşı kalenin, mevzilerinin ya da atların savunulmasında hazır olunmasını emretmek için kullandıkları bir ifade.

saq saq: Hazır olun; *saq er:* Zeki ve tetikte adam.

saqa. Dağın etekleri.

saqalduruq. İpekten dokunmuş bir ip; düşmemesini sağlamak için başlığın kenarlarına dikilir, çenenin altından geçirilerek sıkıca bağlanır.

saqaq. Çene. Şu atasözünde de geçer,

saqâl oxşâr saqaq bıçâr: (O, oyunbaz bir biçimde) sakalını okşar, (gizlice) çeneni keser. Bu, anlam olarak, Arapların *yusirruhasven firtigâ* ("O, köpüğü içerken gizlice bir yudum alır") sözüne benzer.

saqıdı.

ol menig közüme saqıdı: O, sîk bir biçimde benim önümde belirdi - o, hayal meyal bana göründü.

sâqıq saqıdı: Serap, su sanıldı.

saqır, saqımâq.

saqınç. Kaygı ya da keder.

saqındı.

ol mindin saqındı: O, bana karşı ihtiyatlı davrandı. Bu sözcükteki *kaf (q)*, *sağındı* sözcüğündekinden daha sert söylenir [*saqındı*'da titreşimsiz *kef* (sert *kef – k*), *sağındı* da titreşimli *kef* (ince *kef – g*) kullanılır –çn].

saqınür, saqınmâq.

saqırqu. Kene.

saqız. Giysiye bulaşan herhangi bir yapışkan madde; örneğin hurma pekmezi ya da benzerleri.

saqızlıg.

saqızlıg tön: Üzerine yapışkan bir şeyler bulaşmış giysi.

saqlandı.

ol mindin saqlandı: O, kendini bana karşı korudu.

saqlanür, saqlanmâq.

saqlaşdı.

bodün qamug saqlaşdı: Bütün halk birbirine karşı güvensiz davrandı ve herkes, bir diğeriye karşı kendini korudu.

saqlaşür, saqlaşmâq.

saqlıq. Tetikte, uyanık olma durumu.

❖ **sarāguç.** Kadın yaşmağı; peçe.

❖ **sarāguçlandı.**

urāgut sarāguçlandı: Kadın peçe taktı.

sarāguçlanür, sarāguçlanmâq.

saranlıq. Cimrilik. Şu dizelerde de kullanılır,

(İnsan doğasını anlatıyor)

negin tutâr bekleyü ôzi yēmēs

saranlıqın sıgtayu altun yığâr

Zenginliğini sıkıca elinde tutarak bekler [istifler] ve kendi yemez

Pintiliğinin sonucu olarak yanar yakınır ama bir köşeye altın yığar [sonra bu altını başka birine bırakır]

sārdı.

ol anı sārđı: O, onu sertçe azarladı.

sārār, sārmâq.

sargān. Bataklıklarda büyüyen bir bitki. Bu bitkinin bulunduğu yere *sargān yēr* denir.

sargān qamiş: İçinde kamların kurduğu fundalık.

sargardı.

sargardı nēng: Bir şey sarardı.

sargarūr, sargarmāq.

sarıçğa. Çekirge. Tembel ve uyusuk bir adam da buna benzetilir ve *sarıçğa er* denir.

sarıdı. bkz. sırdı.

sarıg. Her şeyin sarısı.

sap sarıg: Parlak sarı; *sarıg surıg*: Sarı.

Safraya da kısaca *sarıg* denir.

sarıg sūw: Kanında toplanan sarı su.

sāriḡ çüvit. bkz. çüvit.

sarıg kezik. bkz. kezik.

sarıglādı.

ol tōnin sarıglādı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] sanya boyadı.

sarıglār, sarıglāmāq.

sarıḡlıḡ.

sarıḡlıḡ er: Vücudunda aşırı miktarda safra olan adam.

sarıḡlıq. Nesnelere sarı olması.

sarıldı.

bēḡ anḡār erildi sarıldı: Bey [başka biri de olabilir] ona kızdı.

sarılır, sarılmāq.

sarıncı.

sarıncı tāşı: Alçıtaşı.

sarındı.

er suwluḡın sarındı: Adam, sarıncı sarındı.

urāgut bürüncük sarındı: Kadın yaşmağını örtündü. Bir şeyi üzerine saran, bir şeyle örtünen herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sarınr, sarınrāmāq.

sarıldı.

ol suwluḡ sarıldı: O, (başına) sanki sarıldı; *adaqınḡa yörgençü sarıldı*: Ayağına sarıncı sarıldı.

Herhangi bir şey, başka bir şey üzerine sarılırsa yine bu sözcük kullanılır.

sarılr, sarılmāq.

sarılandı.

er suwluḡ sarlandı: Adam sarıncı sarındı; *er yörgençü sarlandı*: Adam ayak sarıncı sarındı;

yıp yığaçça sarlandı: İp ağaca sarıldı. Bu eylem hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılabilir.

sarınr, sarınrāmāq.

sarlaşdı.

manğa suwluq sarlaşdı: O, bana sank sarmakta yardım etti. Herhangi bir şeyi sarmayı ve bu işte yardımlaşmayı ya da yarışmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sarlaşür, sarlaşmâq.

sarlattı.

ol suwluq sarlattı: O, sanğın sarılmasını emretti. Herhangi bir şeyin sarılmasını emretmeyi anlatmak için de kullanılabilir.

sarlatür, sarlatmâq.

sarmaçuq. Bir tür şehriye. Hamur, nohut büyüklüğündeki parçalar halinde kesilir; et suyuyla karıştırılarak hastalara ya da hastalanmak üzere olanlara yedirilir.

sarmaldı.

balıq sarmaldı: Balık (sanki sudan süzülür gibi) sudan çıkandı.

tutmâç sarmaldı: Tutmâç süzüldü. Başka şeyler için de kullanılır.

sarmalür, sarmalmâq.

sarmaldı.

anıg tönü başınğa sarmaldı: Onun giysisi başına dolandı.

sarmalür, sarmalmâq. Başka şeyler için de kullanılır. Bu eylem geçişsizdir.

sarmaş. Bir şeyin, başka bir şeyin üzerine sarınması. Bir kargaşa, ihtilaf söz konusu olduğunda halkın birbirine girmesini anlatmak için sarmaş boldı denir.

sarmaşdı.

ol manğa yışıg sarmaşdı: O, bana (bir şeyi, örneğin) ipi (ağaca) sarmakta yardım etti.

sarmaşür, sarmaşmâq.

sarmaşdı.

İş sarmaşdı: Mesele karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hal aldı – hem geçişli hem de geçişsiz kullanılabilir.

sarmaşdı (sermeşdi).

ol manğa balıq sarmaşdı (sermeşdi): O, bana sudan balık çıkarmakta yardım etti. Tenceden tutmâç'ı süzmeye yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır; genel olarak bir sıvının içersinden yabancı bir maddeyi çıkartmayı anlatmaktadır.

sarmaşür, sarmaşmâq (sermeşür, sermeşmêk).

sarmattı (sermetti).

ol anğar balıq sarmattı (sermetti): O, ona sudan balık çıkarttıdi.

ol tutmâç sarmattı (sermetti): O, ona tutmâçi süzdürdü. Herhangi bir şeyin suyunun süzülmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sarmatür, sarmatmâq (sermetür, sermetmêk).

sarmattı.

ol yıŝıǵnu yıǵāçqa sarmattı: O, ipi ağaca [başka bir yere de olabilir] sardırdı.

sarmatūr, sarmatmāq.

sarmusaq. Sarımsak. samursaq bir deǵışık sesletimdir; göçüşmeye maruz kalmıştır.

sarnıç. İçine süt saǵılan deri bir kap.

sarnülādi.

er sarnülādi: Adam (buz ya da benzer bir kaygan şeyin üzerinde) kaydı.

sarnülār, sarnülāmāq.

sarqdı.

sūw sarqdı: Su sızdı. Herhangi bir sıvının bir şeyden sızmasını ya da damlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ađāqım sarqdı: (At binmekten dolayı) ayaǵım uyuşuk bir biçimde sarkık kaldı.

sarqār, sarqmāq.

sarqıç. Akhindiba.

sarqıçlandı.

yēr sarqıçlandı: Toprak akhindiba otuyla kaplandı.

sarqıçlanūr, sarqıçlanmāq.

sarqım. Kıraǵı.

sarqındı.

sarqındı sūw: Damlayan su.

sarqınuq. bkz. sarqıyuq.

sarqışdı.

būzdın sūw sarqışdı: Buzdan çokça su damladı.

sarqışūr, sarqışmāq.

sarqıttı.

ol tōndın sūw sarqıttı: O, giysiden [başka bir şeyden de olabilir] su damlamasına izin verdi.

sarqıtūr, sarqıtmāq.

sarqıyuq (sarqınuq). Geviş getiren hayvanlardaki üçüncü mide; kırkbayır. nun'la (n) söylenen biçimi [sarqınuq] bir deǵışık sesletimdir; bu deǵişime Arapçadaki *mızāb*, *minzāb* ("lağım") ya da *mişār*, *minşār* ("testere") sözcüklerinde de rastlanır.

sarqurdi.

ol yāǵnu qāptın sarqurdi: O, yaǵı tulumdan damlattı. Herhangi bir sıvı bir kaptan başka bir kaba boşaltıldıktan sonra geriye kalan bir miktar sıvının kaba damla damla akmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sarqurūr, sarqurmāq.

sarsäl. Gelincik.

sarsıg.

sarsıg söz: Kaba saba konuşma. Bayağı bir meseleyi ya da kaba saba bir yürüyüş biçimini anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

sarsıttı.

ol anı sarsıttı: O, onu sert bir biçimde azarladı ve sövüp saydı.

sarsıtür, sarsıtmâq.

sart surt.

anıg ağâqı sart surt qıldı: Onun ayağı böylesi bir ses çıkarttı – bu ses ayağın bol gelen bir çarık içinde çıkarttığı sese benzer.

sart. Tüccar.

Şu atasözünde de geçer,

sart azuqı anıg bolsa yolda yêr. Bu atasözünün anlamını daha önce vermiştik [bkz. azuq – Tüccarın azığı temiz olsa, yol üzerinde yer].

sartlädi.

ol anı sartlädi: O, onun tüccar olduğunu düşündü.

sartlâr, sartlämâq.

sarüdi.

ol suwluq sarüdi: O, (başına) sank sarıdı. Herhangi bir şey, başka bir şey üzerine sarılırsa yine bu sözcük kullanılır.

sarümâq.

saruldı.

yışıg yigâçqa saruldı: İp [başka bir şey de olabilir] ağaca sarıldı.

sarulur, sarulmâq.

saruşdı (sarışdı).

ol manğa suwluq saruşdı (sarışdı): O, bana sank sarmakta yardım etti. Herhangi bir şeyi sarmayı ve bu konuda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

saruşür, saruşmâq.

saruttı.

ol anğar suwluq saruttı: O, onu sarığı sarmaya zorladı.

sarutür, sarutmâq. Bir şeyin sarılmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sasıdı.

sasıdı nêñg: Bir şey pis koktu.

sasîr, sasımâq.

sasıq. Çanak çömlek (Uç lehçesi ve Uç kenti civarında yaşayanların lehçelerinde)

ş sâş.

sâş at: Ürkek at.

şaşurdı.

ol yinçüni çeş bile şaşurdı: O, aralarına türkuvazlar (ya da başka mücevherler) konmuş olan inci-
leri ipe dizdi.

şaşurur, şaşurmâq.

sata. Mercan.

satgâdı.

ol anıg boynın satgâdı: O, onun boynunu çiğnedi.

bîr yöl bîrig satgâdı: Güneyden gelen yol, batıdan gelen yolla kesişti.

alım bērimni satgâdı: Onun alacağı ile borcu birbirini eşitledi - O, borcunu alacağıyla karşıladı.

satgâr, satgâmâq.

Şu dizelerde de kullanılır,

ajun tūni kündūzi yelgin keçēr

kimni qalı satgasa kûçin kewēr

Zamanın günleri ve geceleri bir yolcu gibi gelip geçerler

Kimi ayaklar altında çiğnerlerse onu güçsüzleştirirler

Borç ve yola ilişkin olan cümleler Oguz lehçesindedir.

satgaldı.

er boynı satgaldı: Adamın [başka bir şeyin de olabilir] boynu çiğnendi. Bir borç, onu telafi
edebilecek bir şeyle dengelendiği zaman da bu sözcük kullanılır.

satgalūr, satgalmâq.

satgaşdı.

olār bîr êkindi bile satgaşdı: O ikisi birbirlerinin boyunlarını ezdiler. Bu aynı zaman da
kibirlik anlatır.

ol maŋga yolda satgaşdı: O, benimle yolda karşılaştı.

olār alım bērim bile satgaşdı: Onlar alacaklarını borçlarının yerine sayarak aralarındaki hesabı den-
gelediler (Oguz lehçesi).

satgaşūr, satgaşmâq.

satıg. Satış.

satıglâdı.

ol anıg birle satıglâdı: O, onunla ticaret yaptı - mal alıp sattı.

satıglār, satıglāmâq. Daha doğru olan biçimi satıglaşdı'dır, ancak ikisi de
kullanılır.

satıqlıq.

satıqlıq nēng: Satılık [satış için hazır] herhangi bir şey.

• satıgsādi.

er atın satıgsādi: Adam atını neredeyse satıyordu [satayazdı]. Şu dördlükte de kullanılır,

ewin barqın satıgsādi

(Düşman) onun evini barkını satmak istedi

yulug bērip yazıgsādi

Kendisi için [onun hayatına karşılık] bir fidye olarak

tirig erse turıgsādi

Hayatta kalmak istedi

aṅgar sāqınc künü tugdı

Kederin güneşi [yani gün] doğdu onun için

• satıldı.

tawār satıldı: Mal satıldı.

satılūr, satılmāq.

• satındı.

er atın satındı: Adam atını satıyormuş gibi göründü.

satınūr, satınmāq.

sātır. “Piç; hergele” anlamına gelen bir küfür.

• satışdı.

ol maṅga tawār satışdı: O, bana malı satma konusunda yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

satışūr, satışmāq.

• satısgān alışgān.

olār ekki tawār satısgān alışgānlār ol: Onlar her zaman birbirlerinden mal alır ve birbirlerine mal satarlar [her zaman alışveriş içindedirler]. Bunun başka bir söyleyişi de satısgān tawısgān'dir; bu ikileme sattı: sattı ve tawdı (tewdı [?]): (malı) kullanıma hazır hale getirdi sözcüklerinden hareketle yapılmıştır.

• satma. Bağ bekçisinin geceleri etrafı gözlemek ve barınmak için kullandığı, ağaç üzerine yapılan bir tür kulübe.

• satsādi.

ol atın satsādi: O, atını [başka bir şeyi de olabilir] satmak istedi.

satsār, satsāmāq.

• sattı.

ol tawār sattı: O, mal [başka bir şey de olabilir] sattı.

satār, satmāq.

• satturdı.

ol menig tawāriḡ satturdı: O, benim mallarımın [başka bir şeyin de olabilir] satılmasını sağladı.

satturur, satturmāq.

• satülādi.

ol telim satülādi: O, bir sürü yararsız söz söyledi.

satülār, satülamāq.

↳ **säturdı.**

ol anğar qöy säturdı: O, ona koyun [başka bir şey de olabilir] saydırdı.

säturur, säturmâq.

↳ **sâw.** Mesel [atasözü].

sâwda mundag kelir: Meselde böyle denir.

↳ **sâw.** Kissa.

↳ **sâw.** Hikâye [anlatı].

↳ **sâw.** Risâle [mesaj].

↳ **sâw.** Kalam

↳ **sâw.** Hadis [haberler, sözler]. Buradan hareketle bir "peygamber"e **sâwçı** denir; çünkü peygamber kıssalar anlatır, hadisler söyler, Allah'ın kelimasını aktarır ve meseller sunar. "Gelin ile güveyin akrabaları arasında haber taşıyan adam" da **sâwçı** denir; çünkü o da birinin sözlerini bir diğerine –ve tam tersi– bildirmektedir.

Şu dizelerde de kullanılır,

*bilge eren sawların algıl ögüt
edgü sawıg eşlese özke singêr*

Bilge adamın kelimasını ögüt olarak al

(Çünkü) içinde yaşatmayı bilersen güzel kalam (hikmet olarak) gönlüne kök salar

↳ **sawaşdı.**

olâr êkki sawaşdı: O ikisi savaştı, çarpıştı (Oguz lehçesi).

sawaşür, sawaşmâq.

↳ **sâwçı.** Cenab-ı Hakk'ın resulü. Kökü "hadis, kalam, mesel" anlamına gelen **sâw** sözcüğüdür; nitekim Peygamber bunları aktaran kişidir.

↳ **sâwçı.** Gelin ve güveyin aileleri arasında gidip gelen, haber taşıyan kimse (Oguz lehçesi).

↳ **sawdıç.** Ağaç dallarından örülen, meyve ve benzer şeyleri taşımaya yarayan bir nesne; sepet.

↳ **sawdıçlandı.**

er sawdıçlandı: Adam sepet sahibi oldu.

sawdıçlanür, sawdıçlanmâq.

↳ **sawlâdı.**

ol telim sawlâdı: O, çok fazla konuştu. Bir adam atasözünü söylerse yine bu sözcük kullanılır.

sawlâr, sawlâmâq.

↳ **sawlaşdı.**

ol menig birle sawlaşdı: O ve ben birbirimize meseller söyledik.

Hadislerin, her türlü kelamın ve kıssanın aktarılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sawlaşūr, sawlaşmāq.

↳ sawruldı.

sūw sawruldı: Nehir dalgaları kabardı. Tencerenin içinde kaynayan çorbanın taşmaması için çorbanın bir kısmının kepçeyle alınıp sonra tekrar tencerenin içine dökülmesi suretiyle kaynayan sıvının yatıştırılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tarıg sawruldı: Buğday savruldu [ve taneleri ayrıldı.

yāş kōzdin sawruldı: Gözyaşı, gözden damladı.

sawrulūr, sawrulmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

tūn kūn turup yıglayu

↳ *yāşım menig sawrulūr*

Gündüz, gece durmadan ağlarım

Gözümün yaşı akar durur

↳ sawruqtı.

kōzden yāş sawruqtı: Gözden gözyaşı damladı. Nehirlerde akan su dalgalanıp kabardığı zaman da bu sözcük kullanılır.

sawruqār, sawruqmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

kōzüm yaşı sawruqap qōdı aqār

bilnıp ajūn emgekin tūkel uqār

Gözümün yaşı damla damla akar

Dünyanın tasalarını bildiği [ve tamamen anladığı] için

↳ sawruşdı.

ol manğa tarıg sawruşdı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] savurup tanelerini ayıklamakta bana yardım etti. Tencerede kaynayan çorbayı taşmaması için kepçeyle akıtmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sawruşūr, sawruşmāq.

sawuldı.

↳ *kūn sawuldı:* Güneş batmaya başladı.

kōnglüm anğār sawuldı: Gönlüm ona meyletti. Aynı zamanda bulunduğu sabit bir konumdan aşağıya doğru inen ya da bir yana eğilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sawulur, sawulmāq.

sawurdı.

er tarıq sawurdı: Adam buğdayı savurdu [ve tanelerini ayırdı]. Savrularak tanesi kabuğundan ayrılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sawurâr, sawurmâq.

sawurttı.

ol anğar tarıq sawurttı: O, ona buğday [başka bir şey de olabilir] savurttu.

sawurtur, sawurtmâq.

saxsîn. Bulğâr'a yakın bir kent. Bu bir Suvâr kentidir.

sây. Taşlık zemin. *qay cang*

sây yarıq. Vücuda giyilen zırh. *qay*

saygırdı. *can qat*

yêr saygırdı: Toprak neredeyse taşlık bir arazi haline geliyordu [zemin, taşlık oluyordu].

saygırâr, saygırmâq.

sayıqtı. *can qat*

yêr sayıqtı: Toprak taşlık bir arazi haline geldi.

sayıqâr, sayıqmâq.

saypâdı.

ol tavârın saypâdı: O, zenginliğini çarçur etti.

saypâr, saypâmâq.

saypattı.

ol tavârın saypattı: O, onun zenginliğini çarçur etmesine neden oldu.

saypatûr, saypatmâq.

sayrâdı.

sanduvâç sayrâdı: Bülbül güzel bir ezgiyle şakıdı.

er telim sayrâdı: Adam abuk sabuk konuştu, saçmaladı – Bu sözcüğün iki zıt anlamı vardır.

sayrâr, sayrâmâq.

sayram. Sipencâb (Kale-i Sefid) da denilen Beyaz Kent'in (Medine-i Beyza) adı. Değişik sesletimi saryam'dır.

sayram.

sayram suw: Sığ su.

sayramlandı.

sûw sayramlandı: Su bir parça çekildi, sığlaştı.

sayramlanûr, sayramlanmâq.

sayraşdı.

olâr telim sayraşdılar: Onlar sanki sayıklıyormuş gibi çokça konuştular.

quşlār sayraşdı: Kuşlar ötüştü.

sayraşūr, sayraşmāq.

Şu dōrtlükte de kullanılır,

(yaruq yulduz tugarda oğnu helip baqar men
sātūlayu sayraşıp tatlıg ünin quş ötēr

Parlak yıldız doğduğunda uyanıp gelir bakarım (ağaçlara)

Tatlı ezgilerle ötüşür kuşlar

sayrattı.

ol anğar sayrattı sōzūg: O, ona çok söz sōyletti.

sayratūr, sayratmāq.

seçe. Serçe (Oguz lehçesi).

sedretti.

ol tōnug sedretti: O, giysiye ince bir biçimde dokudu. ? ↓

ol hişini sedretti: O, halkı dağıttı [yayıdı]. Tıka basa dolu, sıkışık herhangi bir şeyin öğelerini azaltmayı onu seyrekleştirmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sedretūr, sedretmēk.

sedredi.

hişi sedredi: Halk dağıldı [seyrekleşt].

tōn sedredi: Giysi inceldi, yıprandı. ↑

sedrēr, sedrēmēk.

sedrek bōz. Gevşek dokunmuş kumaş.

sedrek qapug. Üzerinde bir ızgara ya da kafes olan kapı.

sedreşdi.

tōn sedreşdi: Giysi kalınlığını ve dokusunun yoğunluğunu kaybetti. ↑

boğun sedreşdi: Halk dağıldı [yayıldı]. Herhangi bir şey yoğun ya da kalınken incelik, seyrekleşir ya da gevşerse yine bu sözcük kullanılır.

sedreşūr, sedreşmēk.

sekirme. Hoten yolunda bulunan küçük bir kentin adı.

şekirtti.

ol at şekirtti: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] doludizgin koşturdu.

şekirtūr, şekirtmēk.

sekiz. "Sekiz" sayısı. Bu, sekkiz sözcüğünün hafifletilmiş biçimidir.

şekrīdi.

er suwqa şekrīdi: Adam suyun içine [başka bir yere de olabilir] atladı.

şekrēr, şekrēmēk.

• **şekrik.** Dağda atlanarak geçilen herhangi bir yer.

şekrittî.

ol atm arıqtın şekrittî: O, atını arkın [başka bir şeyin de olabilir] üzerinden atlattı.

ol bitig oqır erkên şekrittî: O, kitap (ya da Kur'an-ı Kerim) okurken bir satırı atladı.

şekritmêk.

• **seksön.** "Seksen" sayısı. Kökü *sekiz ön:* sekiz kere on ifadesidir. Daha sonra bu ifade-deki iki sözcük birleşerek tek bir sözcük meydana getirmiştir.

sekü. Kanepe; seki.

• **selçük.** Günümüz Sultanlarının büyükbabasının adı. Ona *selçük sū bāşı* da denirdi.

sem. bkz. em.

semiz. Herhangi bir hayvanın şişman, yağlı olanı; semiz. Bu sözcük Arapçaya da uygundur, ancak Araplar z'yi (ze) n'yle (nun) değiştirirler; böylesi bir değiştirmeye onların dilinde izin verilir; tıpkı [Arapçada] *sen* ve *siz* sözcüklerinin ikisinin de aynı anlama gelmesi örneğinde olduğu gibi; burada da *ze* (z), *nun*'la (n) yer değiştirmiştir.

• **semizlik.** Semizlik.

• **semrîdi.**

qöy semrîdi: Koyun [başka bir şey de olabilir] semirdi.

semrîr, semrîmêk.

• **semrişdi.**

atlar qamug semrişdi: Atlar [başkası da olabilir] semirdi.

semrişür, semrişmêk.

semrittî.

er atın semrittî: Adam, atını [başkasını da olabilir] semirtti.

semritür, semritmêk.

semürgük. Bülbüle benzeyen bir kuş (*Balāsāgün* lehçesi). Şu dizelerde de kullanılır,

buç buç öter semürgük

bogzı üçün menğlenür

Güzel şakiyan kuş (acıktığı zaman)

Boğazı için tohumları toplar [gagalayarak onları toprağın içinden çıkarır]

sen. Sen. *Türkler* bu sözcüğü çocuklar, uşaklar ya da sözcüğü kullanan kişiden yaşça veya mevki olarak daha aşağıda olanlar için kullanırlar. Saygı duydukları ya da mevki sahibi kimselere seslenirken z'yle (ze) *siz* derler. *Oğuzlar* ise bunun tam tersini yapar. Yaşlı insanlara n'yle (nun) *sen* ve genç kişilere z'yle (ze) *siz* derler. *siz* sözcüğü çoğul anlamda da kullanılır ve bu kullanım kurala uygundur, çünkü siz topluluk bildiren bir sözcüktür.

sĕn. Sen (Kenĕĕk lehçesi). *Türkler sen* derler. Her zaman *kesre*'li [Arapçada *ı, i* okutan im] okumayı tercih ettikleri için Kenĕĕk lehçesi oldukça bozulmuştur (*taraddale*). Yukarı Çin'e kadar Çigil, Yagma ve Tuxsı lehçelerinde *zamme*'li [Arapçada *o, ö, u, ü* okutan ötre imi] okuma tercih edilir. *Râm* ülkesine kadar Oguz, Qıfĕaq ve *Suvâr* lehçelerinde ise *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] okuma tercih edilir. Nitekim *Türkler* "deve"ye *t'yi kesre*'li okuyarak *tewe* derler; *Oguzlar* ve yukarıda adlarını andığım diğerleri ise *t'yi nasb*'la [yazacın üstün imi almış gibi *e* ya da *a*'yla okunması] okuyarak *tewe* derler. *Türkler*, *d'yi kesre*'li okuyarak *bardim*: gittim derler; kural böyledir. *Oguzlar* ve diğerleri *d'yi nasb*'la okuyarak *bardam* derler; bu, kurala uygun değildir. Argu halkı ise bütün geçmiş zamanlarda *d* ünsüzünü *ref*'le [sözcüğü yuvarlak ünlülük (*o, ö, u, ü*) okuma] okuyarak *bardum* ya da *heldüm* der; bu kullanım kurala tamamen aykırıdır. Söz konusu lehçe grupları arasındaki farklılıklar bu biçimdedir.

sengeç. Fındık büyüklüğünde, tatlı, kırmızı-beyaz renkte bir elma cinsi.

senlĕdi.

ol anı senlĕdi: O, ona (kendisinden aşağı seviyede olan biri gibi) seslendi.

senlĕr, senlĕmĕk. Bu, ikinci tekil kişi kullanarak çağırma anlamına gelir. İkinci çoğul kişi için *sizlĕdi* demek gerekir ve bu kullanım, Cenab-ı Hakk'ın ayetinde de *-innâ enzelnâhu* ("Biz onu (Arapça bir Kur'ân olarak) indirdik ..." [K. 12:2]) olduğu gibi Arapçada soylu bir şeyi anlatmak, hükümdarlara hitap etmek için başvurulan kullanıma (*hitâbu'l-mulâk*) tekabül eder.

senletti.

ol anı senletti: O, onun kendisine ondan daha aşağı seviyede bulunan biriymiş gibi hitap etmesine neden oldu. Daha önce de anlattığımız gibi [bkz. *sen*] *Türkler* üst mevkideki [ya da yaşça büyük] birine *sin* ve *ze*'yi kullanarak *siz* şeklinde hitap eder; mevki bakımından [ya da yaşça] daha aşağı da olan birini *sin* ve *nun* kullanarak, *sen* sözcüğüyle, çağırırlar.

ol anı senletti: O, birini, küçümsemesine göstermek için bir başkasını "sen" diyerek çağırmaya sevk etti.

senletür, senletmĕk.

senĕgek. Su içilen testi; ibrik (Oguz lehçesi).

senĕgeç. Bir elma cinsi. Küçük, neredeyse fındık büyüklüğünde ve tatlıdır.

senĕgir. Dağın zirvesi; duvarın sonu.

senĕregü.

senĕregü at: Sakağı hastalığına yakalanmış at. Atın burnundan irine benzeyen bir salya akar. Burnu sürekli akan bir çocuğa sövmek için de bu sözcük kullanılabilir.

sep. Gelinin çeyizi. Bu tamamen ona ait olan bir maldır

sepgil. Yüzde oluşan çil.

septürdi.

ol anıg kızın septürdi: O, kızının (çeyizle) donatılmasını ve güveyin evine giden düğün alayının önüne katılmasını emretti. Bunun eylemliği *kef*ledir (*k*) [septürmek].

serdi.

ol serdi: O, (bir işte) sabretti.

serêr, sermêk.

sergek. Sarhoşluk ya da başka bir şey nedeniyle sallanma ve yalpalama.

esrûk sergekledi: Sarhoş yalpaladı.

serildi.

er serildi: Sarhoş adam yalpaladı ve düşeyazdı.

serlür, serilmêk. Sallanan ve düşmek üzere olan başka şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

serim. Şarabı süzmek için testinin ya da ibriğin ağzına gerilen, ipek veya bir başka malzemeden yapılmış kumaş parçası.

serindi.

er işqa serindi: Adam, aslında onun istediği işi alanların arasında sabırla kendine hâkim oldu.

serinür, serinmêk.

serk. Çanak çömlek ya da kırılmış çanak çömlek parçaları.

serker. Haydut, eşkıya (Qarlık lehçesi).

serü. Evlerde üzerine eşya konan raf.

sêş. Bir borç için kefil olma, teminat verme – *imâle*'yle [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] okunur.

men anğar sêş bêrdim: Ben onun borcuna kefil oldum.

seşdi.

er attın kişen seşdi: Adam, atın kösteğini çözdü. Bağlarından kurtarılan, çözülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

seşêr, seşmêk. bkz. şeşdi.

seşildi.

tügün seşildi: Düğüm (kendi kendine ya da biri tarafından) çözüldü – hem geçişli hem geçişsiz [hem edilgen hem etken] olarak kullanılabilir.

seşilür, seşilmêk.

seşilgên.

bu tügün ol seşilgên: Bu, her zaman çözülen bir düğümdür.

seşindi.

er qulın urgâli seşindi: Adam, kölesini neredeyse dövüyordu [döveyazdı].

seşlindi

At, bağmdan çözülmek üzereyse yine bu sözcük kullanılır.

seşinür, seşinmêk.

seşlindi.

at seşlindi: At [başkası da olabilir] çözüldü.

seşlinür, seşlinmêk.

seştürdi.

ol tügün seştürdi: O, düğümü [başka bir şeyi de olabilir] çözdürdü.

seştürür, seştürmêk [bkz. seştürdi].

seşturdi.

ol alım bërim birle seşturdi: O, borcunu alacağıyla dengeleyerek aralarındaki hesabı düzeltti.

seşturur, seşturmaq.

seşüdi.

tügün seşüdi: Düğüm gevşedi ve neredeyse çözüüyordu [çözüleyazdı].

seşür, seşümêk.

seşük. Bağları çözülen herhangi bir şey.

seşük at: Çözülmüş at.

sewdi.

ol meni sewdi: O beni sevdi.

sewêr, sewmêk.

Şu atasözünde de geçer,

taygân yügrükün tilkü sewmês: Taznin hızlı koşanını tilki sevmez [çünkü onu yakalayacaktır]. Bu atasözü, arkadaşları arasında öne çıkan ve bu nedenle onların hasedine ve küçümsemesine maruz kalan kimse için kullanılır.

sewinç. Sevinç.

Şu atasözünde de geçer,

üküş sewinç bulsa, qatig oxsinür: Çok sevinen kişi, kendisine şiddetli bir keder yaşatacak bir şeyi üzerine çeker. Bu atasözü, ölçülülük telkin eder.

Şu dizelerde de kullanılır,

*mende bulnur sewinç otı qadgu otâr
qarşı körüp sagdıç anı uçmaq atâr*

Kederi yok eden neşe otu bulunur bende

(Onun latifliği içindeki) bir dost görse sarayımı der cennet burda

sewişdi.

olâr êkki sewişdi: Onlar birbirlerini sevdiler.

sewişür, sewişmêk.

sewrēdi.

İş sewrēdi: İş tamamlandı. İş tamamlayan kişiyi anlatırken de [özne, işi yapan kişi olduğunda da] bu sözcük kullanılır.

sewrēr, sewrēmēk.

sōkel ĩğdin sewrēdi: Hasta adam iyileşti.

sewretti.

ol ewin sewretti: O, onun evini [evdeki eşyaları] boşalttı.

ol ĩşın sewretti: O, işini tamamladı ve son noktayı koydu.

sewretūr, sewretmēk.

sewtürdi.

tengri seni manğa sewtürdi: Tanrı gönlümde sana karşı bir sevgi zuhur etmesine neden oldu.

sewtūrūr, sewtürmēk.

sewük.

sewük nēng: Sevilen herhangi bir şey.

sewüdi.

er sewüdi: Adam sevindi.

sewünūr, sewünmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

sewünmegil yond ögür adgır atın

altun kümüş bulnupan ağı tawār

Sevinme sürüler halinde atlar, aygırlar ve kısraklar

İpekler, gümüşler ve altınlar bulduğunda [aslıolan bunları iyi ameller için kullanmaktır]

sēzig. Sezgi; düşünce ve şüphe.**sēziktim.**

bu ĩşig anğār sēziktim: Bu işi ondan sezdim.

sēzikēr men, sēzikmēk.

sēzindi.

ol anğār sēzig sēzindi: O, ona ilişkin bir sezgiye [şüpheye] sahipti.

sēzinūr, sēzinmēk.

–51. İyelik anlatan bir tamlamada ünlüyle biten adlara sonek olarak gelen bir ilgeç; eğer son yazaç ünsüzse bir *ı* (ye – y, ĩ) eklenmesi yeterlidir. Örneğin *ata*: baba sözcüğü ünlüyle biter; iyelik belirten bir sonek aldığında bu *anıg atāsı*: onun babası olur. *ana* sözcüğüne ek geldiğinde –ünlüyle bittiği için– *anıg anāsı*: onun annesi denir. *anıg atāyı* biçiminde, yani iki *ye*'yle (ĩ) kullanılamaz; çünkü bir sözcükte üç *lin* yazacı yan yana gelemez. Bu nedenle ortadaki yazaç, *sin*'le (s) yer değiştirir, böylece söyleyişte akışma gerçekleşir ve *lin* yazacı kaybolur.

Ünsüzle biten sözcüklere iyelik eki gelmesine örnek olarak şunlara bakılabilir; oğul: oğul, *anıg oğlı*: onun oğlu – burada *s* yazacı kullanılmaz, *l* tamlamada *ı* eki alır. at: at, *anıg atı*: onun atı – *s*'ye gerek duyulmaz, *t*'ye ünlü eklenir.

Bütün lehçelerdeki bütün adlar için kural budur. Gelecek sonekin ünlüyle mi ünsüzle mi başlayacağı adın son yazacına göre belirlenir ve tamlama buna göre kurulur.

sıbizgu. Düdük.

sıbut. Kişniş tanesi (*Kāşgar* lehçesi).

sıçdı.

er sıçdı: Adam sıçtı.

sıçār, sıçmāq. Başka hayvanlar için de bu sözcük kullanılır.

sıçgān. Fare; sıçan. Şu atasözünde de geçer,

öldeçi sıçgān mūş taşağı qaşır: Ölümü yaklaşan sıçan kedi taşağı kaşır. Bu, anlam olarak, Arapçadaki *ke'l-bāhis ani'l-mudye* ["hançeri (belasını) arayan kimse gibi"] ifadesine benzer ve kendisine ölüm getirecek bir şeyle inatla haşır neşir olan bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

• **sıçgān yılı.** Oniki yıllık Türk takviminin yıllarından birinin adı.

sıçgāq. Bağırsakları düzenli olarak çalışan [çok sıçan] kimse. Bu kullanım kuraldan bir istisnadır. Kurala göre bu sözcükteki *kaf* (*q*), *n* olmalıydı; çünkü alışkanlık haline gelmiş davranışları anlatan sıfatlar bu biçimde yapılır. Örneğin "her zaman önde giden at" a *ozgān at* denir ya da *ol iş qılğān ol*: o, her zaman çok fazla çalışan adamdır ifadesi kullanılır.

• **sıçıttı.**

ol anı sıçıttı: O, onun sıçmasına neden oldu.

sıçıtūr, sıçıtmāq.

• **sıçıturdı.**

ol anı sıçıturdı: O, onu sıçırttı.

sıçıturur, sıçıturmāq.

• **sīdı.**

ol otunğ sīdı: O, odun [başka bir şey de olabilir] kırdı.

ol sūni sīdı: O, orduyu bozguna uğrattı.

sīr, sīmāq.

• **sıdırgāq.** Çatal ayak [çift toynak].

sıdırım. Kayış (*Oguz* lehçesi).

↳ *sıdırım işlig er*: (Üstlendiği) görevi yerine getiren ve geriye başkasının yapması gereken bir iş bırakmayan adam.

sıdırdı.

→ *ol anğar qār sıdırdı*: O, ona karı [başka bir şeyi de olabilir] küreme işinde yardım etti.
sıdırsür, sıdırmâq.

sıdıg. Kaftanın diz üstünden yakaya kadar uzanan iki eteğinden biri.

→ *sıdıg yapıp olturdı*: Cüppesinin eteklerini toplayarak oturdu – bu hareket iyi bir terbiyeye sahip olunduğunun işaretidir.

sıdıg. Dişler arasındaki açıklık.. Bir sırrı saklaması istenen kimseye *bu sözni sıdıgdın sıztma*: bu sözün dişlerinin arasında akıp gitmesine sakın izin verme [onu ifşa etme] denir.

sıdırgân.

bu er ol sıdırım sıdırgân: Bu adam her zaman hayvanın derisini yüzer ve tüylerini yolar. Belli bir şeyi soymasıyla tanımlanan birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sıdırıldı.

bahıq eligdin sıdırıldı: Balık elden kaydı. Elden ya da başka bir yerden kayan herhangi bir kaygan şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yöl sıdırıldı: Yol her açıdan incelendi.

sıdırılür, sıdırılmâq.

er tãmdın sıdırıldı: Adam duvardan [başka bir yerden de olabilir] aşağıya kaydı.

–*sıg/-sıg.* Benzetme ilgeci; adlara sonek olarak gelir, adı geçen nesne, eki alan ada benzetilir.

qulsıg er: (Tavırlan) köleye benzeyen adam; *bu qarı ol oglãnsıg*: Bu, bir oğlan gibi davranan yaşlı adamdır. Eğer eki alan gövdede *rikkat* [incelik] ya da *imãle* [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] varsa, ekteki *gayn, kef* olur.

bu er ol beğsıg: Bu, tavırlan beylerinkini andıran bir adamdır; *bu ogul ol ersıg*: Bu, sanki büyük bir adammış gibi davranan genç bir oğlandır.

sıgan.

→ *sıgan saç*: Düz ve cansız saç.

sıgdadı. bkz. sıxtattı.

sıgdı.

bu sōz kõngülke sıgdı: Bu sözler gönüle etki etti.

ün qãpqa sıgdı: Un kaba sıgdı. Herhangi bir başka şey için de bu ifade kullanılır.

sıgâr, sıgmâq.

sıgındı.

keyik turuqqã sıgındı: Yaban hayvanı dağ koyuğuna sıgındı. Bir yere ya da bir şeye sığınan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

men tenğrike sıgınür men: Ben tanıya sığınırım.

sıgınür, sıgınmâq.

sıgır. Sığır.

sūw sıgırı: Manda.

sıgırçıq. Sığircık.

sıgırladı.

ol anı sıgırladı: O, onu sıgıra benzetti.

sıgırlâr, sıgırlâmâq.

sıgırlıg.

sıgırlıg er: Sığır sahibi olan adam.

sıgıt. Ağlama; gözyaşı dökme.

sıgra. İki dağ arasındaki dik yamaçlı arazi; vadi (Oğuz lehçesi).

sıgruşdı.

olâr bir birig sıgruşdı: Onlar birbirleri için bir mekân [birbirlerine yer] yaptılar.

sıgruşûr, sıgruşmâq.

sıgtâdı.

oglân sıgtâdı: Bebek [başka biri de olabilir] ağladı.

sıgtâr, sıgtâmâq. *hi'*yla (x) okunan bir değişik sesletimi vardır [sixta-]. Bu Arapça'daki *gumâr*→*humâr* (*xumâr*) ["kalabalık"] ve *gaddâr*→*hattâr* (*xattâr*) ["hain"] sözcüklerindeki değişime benzer. Böylesi bir değişimin [Türkçede] yalnızca eylemlerde yapılması uygundur, adlarda yapılmaz; nitekim *sıgıt*: ağlama yerine *sıxta* denmez.

sıgtaşdı. bkz. sixtaşdı.

sıgturdı.

ol bir nēngni birke sıgturdı: O, bir şeyi başka bir şeye sıgdırdı.

sıgturur, sıgturmâq.

sıgun. Erkeklere özgü olan; bir şeyin erkek cinsinden olanı.

sıgun otı. Kökü erkek şeklinde olan ve iktidarsızlık için ilaç olarak kullanılan bir ot. Farsçada buna *estarek* denir. Bu otun dişisi ve erkeği olur; erkeği erkekler için, dişisi kadınlar içindir.

sıgun samur. Bir yer adı. *Bugra Xân* burada zehirlenmiştir.

sıgurdı.

ol ünug qâpqa sıgurdı: O, küçük bir kaba oldukça fazla un koydu. Bir şeyin içine sıkıştırarak, bastırarak başka bir şeyi sıgdırmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıgurur, sıgurmâq.

sıgzâdı.

ol tîş sıgzâdı: O, kürdanla dişini kaştırdı.

ol etûk yipin sıgzâdı: O, dikişlerin içinden köseleyi geçirerek çizmesini dikti. İki şeyin arasına

sıkıştırılarak yerleştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıgzār, sıgzāmāq.

sıgzag. Ayakkabı ya da benzer şeylerde dikiş deliklerinden geçirilerek deriyle tabanı bağlayan sicim kalınlığındaki kösele.

sıgzag. İki şeyi birleştiren bir parça.

sıgzāgi.

tîş sıgzāgi: Kürdan.

sıgzaldı.

bîr nêng bîrke sıgzaldı: Bir şey güç kullanarak başka bir şeyin içine sokuldu – daha sağlam durması için baltanın ya da küreğin sapına çakılan ağaç çivi ya da dikişlerin arasına sıkıştırılan kösele [bkz. sıgzag] gibi.

sıgzalür, sıgzalmāq.

sîm sîmrāq. Bir yemek adı. Baş pişirilir ve sonra küçük küçük doğranır; bu parçalar güvece konur ve baharat eklenir. Bu karışımın üzerine ekşi yoğurt dökülür ve olmaya bırakılır. Sonra yenir (Çigil lehçesi).

sîn. Boy bos; endam.

bôdlug sînlig kişi: Uzun boylu adam. Buradan hareketle “mezar”a da *sin* denir; çünkü mezar kişinin boyuna göre kazılır. bkz. qâtünsîni.

sînâdı.

ol anı sînâdı: O, onu sînâdı [bir işte denedi].

sînâr, sînāmāq.

sînaldı.

tîş sînaldı: İş sînaldı.

sînalur, sînalmāq.

sînatı.

ol meni bu işta sînatı: O, birine beni bu işte sînatmasını emretti.

sînatur, sînatmāq.

sînçu. Pideden büyük, somundan küçük bir ekmek çeşidi.

sîndı.

yığâç sîndı: Odun [başka bir şey de olabilir] kırıldı.

sû sîndı: Ordu bozguna uğrattı.

sînür, sînmāq (sînâr da denir).

sîndu. Kırkı; kırkma makası (Oguz lehçesi).

sîngār. Bir şeyin yanı.

sîngârdın yorı: Yan yana yürü.

sıngarlâdı.

ol anı sıngarlâdı: O, onu yalnız ve desteksiz bulduğu zaman zayıf gördü ve intikamını aldı.
sıngarlâr, sıngârlâmâq.

sıngarsuq. Sağrı – iki kişi, bir ata bindiğinde ikincisi buraya oturur.

sıngilâdı (sıngilêdi).

ıt sıngilâdı (sıngilêdi): Köpek (soğuktan) inledi.

sûw sıngilâdı (sıngilêdi): Su neredeyse donuyordu [donayazdı].

qulaqım sıngilâdı (sıngilêdi): Kulağım çınladı.

sıngilâr, sıngilâmâq/sıngilêr, sıngilêmek.

sınguq.

sınguq nêng: Kırılmış bir şey. *Oguzlar* bunu *gunne*'siz [genizden gelen ses – *nêg*] seslendirir ve *sınuq* derler; bu kullanım kurala uygundur, çünkü bu sözcük *sındı*: kırıldı sözcüğünden türemiştir ve eylem gövdesi de *gunne*'sizdir.

sıp. İki yaşındaki tay.

sıpâqur. Yem torbası. Kökü *sıp aqurı*: iki yaşındaki tayın yemliği'dir.

sîq. Az (Oguz lehçesi).

olârda qöy sîq ol: Onların koyunu (sayıca) azdır.

sıqâdı.

ol anıg başım sıqâdı: O, onun başını okşadı.

Aynı zamanda bir şeyin, üzerinde el gezdirilerek tanımlanmasını, hissedilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıqâr, sıqâmâq.

sıqdı.

ol üzüm sıqdı: O, üzümleri [başka bir şeyi de olabilir] sıkı.

sıqâr, sıqmâq.

sıqıldı.

üzüm sıqıldı: Üzümler sıkıldı. Sıkılan ya da sıkıştırılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sıqılır, sıqılmâq.

sıqırdı.

kuş sıqırdı: Kuş şakıdı; *kişi sıqırdı:* Adam ısıklık çaldı.

sıqrâr, sıqırmâq.

sıqırğân. Bir sıçan türü.

sıqış. İtişip kakışarak bir yere doluşma; çarpışma.

sıqışdı.

ol manğa üzüm sıqışdı: O, bana üzümleri sıkırmakta yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi an-

latmak için de bu sözcük kullanılır.

sıqışūr, sıqışmāq.

kişi sıqışdı: İnsanlar öylesine kalabalıktı ki mekân onlara dar geldi.

sıqlışdı.

boğun barça sıqlışdı: Halk [başka bir şey de olabilir] öylesine kalabalıktı ki mekân onlara dar geldi. Üzümlerin sıkılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıqlışūr, sıqlışmāq.

sıqmān. Üzüm sıkma mevsimi. Bu sonbahardır.

sıqrışdı.

ulār barça sıqrışdı: Kekikler ötüştü. Yılanın tıslamasını ve başka hayvanların ötüşünü anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sıqrışūr, sıqrışmāq.

sıqturdı.

ol üzüm sıqturdı: O, üzümlerin [başka bir şeyin de olabilir] sıkılmasını emretti.

sıqturūr, sıqturmāq.

sır. Cırcırböceğinin çıkardığı sesi anlatmak için *sır sır ętti:* cırcırböceği böylesi bir ses

çıkarttı denir. Bu sözcük aynı zamanda kalem ya da benzer şeylerin yazarken çıkarttığı sesin yansımasıdır.

sır. Bir tür macun. Çin kâseleri bununla sıvanır ve sonra boyanır, üzeri işlenir.

sırlıg ayāq: Üzeri macunla sıvanmış ve boyanmış kâse.

sırıçga. Cam.

sırıdı (sarıdı).

ıt sırıdı: Köpek pisledi.

ol kızığ sırıdı: O, keçeyi, *Türkmēnlerin* yaptığı gibi sık dikişle dikti – bu keçeden çadır örtüsü ya da göç sırasında yüklerin örtüldüğü örtüler yapılır.

sırır, sırımāq.

sırlıdı.

yāg elighe sırlıdı: Yağ ele bulaştı. Bir şeye bulaşan başka bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır, örneğin un ya da başka bir şey bulaşmış keçe.

sırlūr, sırlımāq.

sırışdı.

qız anāsınğa kızığ sırışdı: Kız (*Türkmēnlerin* çadır örtüsü, eyer bezi ve benzeri şeyleri dikerken yaptığı gibi) keçeyi sık dikişle dikmekte annesine yardım etti.

sırışūr, sırışmāq.

sırıttı.

ol qızqa kızığ sırıttı: O, kızı, sık dikişle keçeyi dikme işiyle görevlendirdi. Bu, giysiye, kuma-

sırladı

şın arasına yün ya da kuş tüyü gibi bir malzeme koyarak iki kat yapıp dikmeye benzer.

sırtür, sırtmâq.

≈ sırladı.

ayâqçı ayâq sırladı: Kâseci, kâseyi (boyamak, üzerini işlemek için) macunla sıvadı.

sırlâr, sırlâmâq.

≈ sırlandı (sarlandı [?]).

er işqa sırlandı: Adam işe hazırlandı.

sırlandı.

ayâq sırlandı: Kâse (boyanmak ya da işlenmek için) macunla sıvandı.

sırlanür, sırlanmâq.

• sırlattı.

ol ayâq sırlattı: O, Türklere özgü kâsenin macunla sıvanmasını emretti.

sırlatür, sırlatmâq.

↳ sırmâq. Eşek semerinin altına konan kumaş.

sırt. Kalın tüy. Oguzlar bütün "dere"lere ve "küçük vadi"lere sırt derler.

sırtıq. Bir kişinin tamamını değil de yalnızca bir kısmını bildiği hadis.

men bu sözden sırtıq buldum: Bu hadisten tesadüfen haberdar oldum [kulaktan dolma bir biçimde öğrendim].

sırtladı.

yîpni sırtladı: O kalın tüylerin [kuyruğun] etrafına ip doladı. Aynı zamanda birinin küçük bir vadinin yamacına tırmanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. (Oguz lehçesi).

sırlâr, sırlâmâq.

↳ sıruq. Sırk; çadır direği.

sıruqluq.

sıruqluq yığâç: Çadır direği olarak kullanılmak için hazırlanmış ağaç parçası.

sışıldı.

bışıq tarıq sışıldı: Pişmiş buğday kabardı [buğdaylar suda piştikçe şiştiler ve artık tencere onlara dar gelecek biçimde kabardılar].

Bileşenleri, içinde buldukları şeye sığmayacak kadar büyüyen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sışılur, sışılmaq.

sıtgâdi.

ol qölm sıtgâdi: O, kollanı sıvadı.

sıtgâr, sıtgâmâq.

sıtgaldı.

yēng sıtgaldı: Giysinin kolları sıvandı.

sıtgalur, sıtgalmāq.

sıtgandı. ^{سیتگاند}

er sıtgandı: Adam işe koyuldu – giysisinin kollarını sıvadı. Bu eylem hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanılır.

sıtganūr, sıtganmāq.

sıtgaşdı.

er qamug bilēk sıtgaşdı: Bütün adamlar kollarını sıvadılar. Yardımlaşmak ya da boy ölçüşmek anlamında kullanılabilir.

sıtgāşūr, sıtgāşmāq.

sīturdı. ^{سیتورد}

ol otuᅅg sīturdı: O, odun [başka bir şey de olabilir] kırdırdı.

sīturur, sīturmāq.

sıxtaşdı.

kışi qamug sıxtaşdı: Bütün halk ağlaştı.

sıxtāşur, sıxtāşmāq. g'yle söylenen bir değişik sesletimi vardır [sıgtaşdı].

sıxtattı.

ol anı sıxtattı: O, onu ağlattı. sıgdadı bir değişik sesletimdir.

sıxtatūr, sıxtatmāq.

sızdı.

1 yāg sızdı: Yağ [başka bir şey de olabilir] eridi.

kūn sızdı: Güneşin ilk ışıkları göründü [güneşin ilk ışıkları gecenin karanlığına sızdı].

sōhel sızdı: Hasta adam zayıfladı.

sızār, sızmāq.

sızdı.

yāg sızdı: Yağ eridi.

olmādı sūw sızdı: Testiden [başka bir şeyden de olabilir] su sızdı.

9 kūn sızdı: Güneş ısındı – güneşin ilk ışıklarının doğuda belirmesi.

sızār, sızmāq.

sızgurdı.

9 er yāg sızgurdı: Adam yağı [başka bir şeyi de olabilir] eritti.

sızgurur, sızgurmāq. Yüksek ateş bir hastayı zayıflattığı zaman da sızgurdı denir.

Şu dizelerde de kullanılır,

kōᅅgli kōyüp qānı qurıp agzı açıp qatgurār

sızguralır üdigler essiz yüzi burqurār

(Aşk hastalığından muzdarip olan kimse) bir kahkaha patlatır ağzını aç-a aç-a ve kalbi yanmaktadır ve kurumuştur kanı

Tutku onu eriyip bitirmiştir, yazık onun saranıp solmuş yüzüne

sızıttı.

ا ol anğar yağ sızıttı: O, ona donmuş yağ (başka bir şeyi de olabilir) erittirdi.

sızıtūr, sızitmāq.

sızladı.

anıg tīši būzdın sızladı: Onun dişi buz nedeniyle (ya da çok soğuk su içtiği için) sızladı; *ernig sūnğūki sızladı*: Adamın kemikleri sızladı [ağrdı].

sızlār, sızlāmāq.

sızlāg. Aşırı soğuk bir su içilmesi da buz çignenmesi nedeniyle dişlerin donarak kamaşmasını anlatmak için kullanılan sözcük.

sızlattı.

būz tīşig sızlattı: Buz, dişi kamaştırdı. Bu, buzun dişte sızlama ya da karıncalanma gibi bir ürperti yarattığı anlamına gelir. El soğuk suyun altına konulduğunda da aynı şeyler hissedildiğinden bunu anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

sızlatūr, sızlatmāq.

sibek. Değirmen taşının mili. Bu, değirmen taşının etrafında döndüğü bir demir çubuktur.

sibek. İçerisine işemesi için bebeğin beşiğine yerleştirilen kamaş.

sībiz.

sībiz kişi: Sakar ve dalgın kimse.

sidük. Her türlü sidik.

sidiñg kōl. qoçıñğār başı'na yakın bir gölün adı.

siğitti.

urāgut oğlın siğitti: Kadın bebeğini işetti. Binicinin atını işetmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

siđitūr, siđitmēk.

siğti.

er siğti: Adam (başka biri de olabilir) işedi.

siğer, siđmēk. bkz. sitti.

siğtürdi. bkz. sittürdi.

sigil. Sigil.

sik. Erkek cinsel organı. Mahmūd der ki, cahil *Türklerin* ve onların kadınlarının yanında *Kur'an-ı Kerim*'i okuyan bir *Kâri*'nin bazı ayetleri okurken sesini kısması, onun, Allah'ın kitabına olan saygısını ve görgüsünü gösterir; bu ayetler şunlar-

dır: ve atat kulla vâhidettin minhûnne sikkînen ("... ve her birine de birer bıçak verdi. ..." [K. 12:31]); ma yeftahillahu li'n-nâsi min rahmetin felâ mûmsike lehâ vemâ yûmsik felâ mûrsile lehu min ba'dihi ("Allah, insanlara bir rahmet açtı mı onu tutan olamaz, O'nun tuttuğunu da O'ndan sonra salacak yoktur. ..." [K. 35:2]). *Kârî* bu ayetleri kısık sesle okur çünkü onlar bu ayetlerde ne demek istendiğini anlamaz, yalnızca sözcüğün çıkarttığı sesin kendi dillerindeki anlamını düşünür ve sözcükten bu anlamı çıkarırlar; dolayısıyla bu ayetlere güler ve büyük bir günah işlerler. Benzer bir şekilde *Kur'an-ı Kerim*'i okuyan kimse şu ayette de sesini azaltmalıdır: *in heḫa illa ihtilak* ("... Bu, uydurmadan başka bir şey değildir!" [K. 38:7]). *tlâq* sözcüğü onların dilinde "kadın cinsel organı" demektir. Ayrıca *Oguzların* yanında *Kur'an-ı Kerim* okuyan kimse [Arapça] soru bildiren *em* sözcüğünü içeren tüm ifadeleri kısık sesle okumalıdır –örneğin *e-entûm enzeltâmûhu mine'l-mûzni em nahnû'l-mûnzîlin* ("Siz mi onu buluttan indirdiniz, yoksa indirenler biz miyiz?" [K. 56:69]) ifadesi– çünkü *am*, *Oguz* lehçesinde "kadın cinsel organı" demektir. Sözcüğün anlamını idrak edebilenlerin arasında nasıl okunursa okunsun bir sakıncası yoktur.

sikildi.

urâgut sikildi: Kadınla cinsel ilişkiye girildi.

sikilür, sikilmek.

sikiş. Cinsel birleşme.

sikişdi.

er urâgut birle sikişdi: Adam kadınla cinsel ilişkiye girdi. Bu ifadeden, ikisinin de etkin bir biçimde birleşmeye katıldığı anlamı çıkar.

sikişür, sikişmek.

sikitti.

urâgutnı sikitti: O, birinin, bir kadınla [zorla] cinsel ilişkiye girmesini sağladı.

sikitür, sikitmek.

sikti.

er urâgutnı sikti: Adam kadınla cinsel ilişkiye girdi.

sikêr, sikhmek.

siktürdi.

er kûḡin siktürdi: Adam birisini kendi cariyesiyle cinsel ilişkiye girmeye sevk etti.

siktürür, siktürmek.

sil.

sil kişi: Yemek yemek istemeyen, yiyecekten tiksinen kimse.

sil at: Az yem yiyen at.

sili. Duvar ustalarının kullandığı mala.

silig.

silig er: Zarif, temiz, yakışıklı, tatlı dilli bir adam.

silkti.

er yığāç silkti: Adam ağacı [başka bir şeyi de olabilir] silkti [salladı].

silke, silmek.

silkindi.

er tōnın silkindi: Adam kendi giysisini silkeledi.

er silkindi: Adam ürperdi.

tēwe silkindi: Deve silkindi.

Şu atasözünde de geçer,

tēwe silkinse eşēkke yūh çıqār: Deve silkinse eşeğe yük çıkar. Bu atasözü birine, büyük şeyi alması ve küçük şeyi bırakmasını öğütlemek için kullanılır.

silkinūr, silkinmek.

siᅅg.

qulāqım siᅅg etti: Kulağım çınladı.

hōmīçe siᅅg etti: Sivrisinek vızıldadı. Karasineğin benzer bir ses çıkartmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

siᅅgdi.

aş siᅅgdi: Yemek hazmedildi [sindirildi].

sūw yērke siᅅgdi: Su toprağa sındı [toprak suyu emdi].

sōz kōᅅgūlke siᅅgdi: Söz kalbe işledi [yürekte tesiri iyi oldu].

siᅅger, siᅅgmek.

siᅅgdürdi.

sūciᅅg aşıᅅ siᅅgdürdi: Şarap yemeğin lezzetini arttırdı.

siᅅgdürür, siᅅgdürmek.

siᅅgek. Yerleşik nüfusun dilinde "sivrisinek;" göçebeler bu sözcükle "karasinek"i anlatır. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış'ın çekişmesini anlatıyor, Kış, Yaz'a sesleniyor)

sende qopar çadanlār   Sen gelince ortaya çıkar akrepler

quᅅgu siᅅgek yılanlār   Sinekler ve yılanlar

dūk miᅅᅅ qayu tümenlār   Binlerce ve binlercesi

quᅅruq tüᅅüp yūgrūşūr   Kuyrukları bağlayıp saldırırlar

siᅅgi.

bu aş ol siᅅgi: Bu yararlı ve hazmı kolay bir yemektir.

siᅅgīl. Bir erkeğin küçük kız kardeşi.

siŋgillendi.

ol qızıŋ siŋgillendi: O, kızı [carıyeyi], kız kardeşi olarak kabul etti.

siŋgillenūr, siŋgillenmēk.

siŋgir. Sınır.**siŋgırlēdi.**

ol yāsın siŋgırlēdi: O, yayına [başka bir şeye de olabilir] kiriş-bağı [tendon] gerdi.

siŋgırlēr, siŋgırlēmēk.

siŋgırlendi.

et siŋgırlendi: Ette çok fazla sınır vardı; *ya siŋgırlendi:* Yaya, kiriş-bağı [tendon] gerildi.

siŋgırlenūr, siŋgırlenmēk.

siŋgişdi.

sūwlar qamug siŋgişdi: Su tamamen emildi. Bir şey tarafından emilen, soğrulan herhangi bir sıvıyı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

siŋgişūr, siŋgişmēk.

siŋgürdi.

ol tançu siŋgürdi: O, lokmayı [başka bir şeyi de olabilir] yuttu.

siŋgürūr, siŋgürmēk.

siŋgürdi.

yāgnı teriŋe siŋgürdi: O, yağın [başka bir şeyin de olabilir] derisine nüfuz etmesini sağladı.

siŋgürūr, siŋgürmēk.

siŋgūt. Karşılığı olmayan ya da onun dengi olabilecek bir armağanın bulunması sözü konusu olmayan bir armağan.

bu at maŋga siŋgūt bērdi: Bu at bana karşılıksız verildi.

sirke. Sirke.

sirke. Bit yumurtası.

sirkēlēdi.

ol oğlın başın sirkēlēdi: O, çocuğun başından sirkeleri temizledi.

ol sūwug sirkēlēdi: O, su ile sirkeyi [başka bir şeyi de olabilir] kaşırdı.

sirkēlēr, sirkēlēmēk.

sirkelendi.

oglān sirkelendi: Bebeğin başı sirkeyle doldu.

sirkelenūr, sirkelenmēk.

siş. Şiş. Tutmāç'ı hazırlamakta kullanılan bir nesneye de siş denir.

siş. Tutmāç'ı hazırlamakta kullanılan bir nesne.

siş. (Vücuttaki bir) şişkinlik ya da (deri altındaki bir) yumru.

sitkūn. Oguz kentlerinden birinin adı.

sitti.

er sitti: Adam [başka biri de olabilir] işedi. Kök-biçimi *sıd̄ti*'dir, benzeşime maruz kalmıştır.

sıd̄er, sıd̄mêk.

sittürdi.

ol oğın sittürdi: O, çocuğunu işetti. Atların işetilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *sıd̄türdi*'dir – benzeşime maruz kalmıştır.

sittürür, sittürmêk.

s̄iz̄. Çigil lehçesinde büyükler ve saygı duyulan kişilere seslenmek için kullanılan bir sözcük. Kök-anlamı *sen*'dir (çoğul). Genç bir kimseye –*nun*'la (*n*)– *sen* diye seslenilir. *Oğuzlar* bunun tam tersini yapar.

sizlêdi. bkz. *senlêdi*.

sizlettim.

men anı sizlettim: Ben, ona, başka birine üstü olarak hitap etmesini emrettim.

sizletür men, sizletmêk.

sôgan. bkz. *sôgun*.

sogân yılan. Büyük, zararsız bir yılan.

sogdâq. *Balâsâgün*'a yerleşmiş olan bir halk. Bu halk *Buhara* ile *Semerkind* arasında yer alan *Sogd*'dandır, ancak giyim kuşam ya da tavır ve hareketleriyle *Türklere* benzerler.

sogdıç. Kışın, halk arasında sırayla düzenlenen bir ziyafetin adı.

sogîdi.

sūw sogîdi: Su [başka bir şey de olabilir] soğudu.

sogîr, sogîmâq.

sogıqlıq.

sogıqlıq nênḡ: Soğuk için hazırlanmış herhangi bir şey.

sogışdı.

ôd sogışdı: Mevsim soğumaya başladı.

sogışür, sogışmâq.

sôgun (sôgan). *Sôgan* (ikinci seslem *zamme*'li [-*gun* – Arapçada *o, ö, u, ü* okutan ötre imi] ya da *nasb*'lı [-*gan* – yazacın üstün imi almış gibi *a* ya da *e*'yle okunması] okunur).

sogundi.

er sogundi: Adam üşüdü.

er sogundi: Adam (işedikten sonra) aptes aldı.

sognür, sogunmâq.

soğunlug.

soğunlug tåg: Üzerinde yabancı soğanlar biten dağ.

soğuqlandı.

ol bu yërig soğuqlandı: O, bu yerin soğuk olduğunu düşündü. Birinin soğuk bulduğu herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

soğuqlanür, soğuqlanmâq.

söl.

söl elig: Sol el.

solâmuq. Solak kimse.

solâq. Dalak (Qıfçâq lehçesi). Bu sözcükteki *sin* (s), *tı*'dan (t) dönüşmüştür. Bu Arapçadaki *sitte* ("altı") sözcüğünün *sids* kökünden, *tast* ("çanak") sözcüğünün de *tass* kökünden gelmesine benzer. Nahivciler bu bağlamda şu ifadeyi örnek verir: *ce-zallahu benî s-silâti 'amr an ve qâbüsa şirâru'n-nâti* ("Allah insanların en kötüsü olan Amr ve Qâbüs'un oğullarına hak ettikleri belayı versin") – son sözcük *en-nâs*'tır.

soluşdı.

yâş soluşdı: Yeşillikler soldu. Tazeliğini kaybeden herhangi bir meyveyi ya da sebze-yi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

soluşür, soluşmâq.

sömlidi.

er sömlidi: Adam, yalnızca kendisinin anlayabildiği, Türkçe olmayan bir dil konuştu.

sömlir, sömlimâq.

sömlim.

sömlim tat: Hiç Türkçe bilmeyen Farsî. Türkçe bilmeyen herhangi birine de sömlim denir.

sömlişdı.

tat qamug sömlişdı: Farsiler kendi dillerinde, anlaşılmaz bir biçimde konuştular. Türkçe olmayan bir dilde anlaşılmaz bir biçimde konuşan birilerini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sömlişur, sömlişmâq.

sömlittü.

ol anı sömlittü: O, ona Türklerin bilmediği bir dil konuştu. Tıpkı Arapların Arapça bilmeyen kimselere *a'cem* demesi gibi Türkler de Türkçe bilmeyen kimselere *sömlim* derler. Bu kök-anlamdır. Bu kimse daha sonra Arapça öğrense bile bu adın kullanımından vazgeçilmez. Türklerde ise durum farklıdır; kişi Türkçe öğrendikten sonra artık *sömlim* şeklinde adlandırılmaz.

sömlitür, sömlitmâq.

sondılâç. Şakrakkuşu; kırmızı boyunlu, siyah kafalı, ötüşü güzel bir kuş. Şu atasözünde de geçer,

sondılâç işi ermês örtgün tepmêk: Harmanı dövmek şakrakkuşunun işi değildir. Bu atasözü, güçlü bir adamın işini yapmaya çalışan, ama beceremeyen zayıf bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

sondırı. Deniz. Şu atasözünde de geçer,

eşyêk ayur, başım bolsa sondırıda sūw içgêy men: Eşek der ki, "başım eşen olacaksa, deniz suyu bile içerim." Bu atasözü, ümit ettiği şeylerin gerçekleştiğini görmek için uzun bir yaşam sürmeyi arzulayan bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

soñg. Bir adamın topuğu.

soñg. "Sonra" anlamına gelen bir ilgeç.

senğ menig soñgda kel: Sen benden sonra gel [arkamdan gel].

-soñg. Herhangi bir cismin ya da eylemin sonu.

bu söz soñgında aygıl: Bu konuşma bittikten sonra ya da hemen biter bitmez konuş.

soñgdadı.

ol yağını soñgdadı: O, düşmanın ardı sıra gidip onu hemen arkasından takip etti. Bir şeyin peşinden giden, ona yetişmeye çalışan herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

soñgdâr, soñgdâmâq.

soñgradı.

er işqa soñgradı: Adam emri yerine getirmekten bilinçli olarak kaçındı ve fermana karşı direndi.
soñgrâr, soñgrâmâq.

soq. bkz. suq.

soqâr. Her türlü boynuzsuz hayvan. Şakakları dışında başının üstü kel olan adam –
Türklere özgü saç kesimi.

soqâr qöy: Boynuzsuz koyun.

soqarlaç.

soqarlaç bôrêk: Uzun bir başlık.

soqdı.

er toz soqdı: Adam tuz [başka bir şey de olabilir] öğüttü.

quş menğ soqdı: Kuş tahılı gagaladı.

anı yilân soqdı: Onu yılan ısırıldı (Oguz lehçesi).

soqâr, soqmâq.

soqturdı.

ol murç soqturdı: O, karabiberi [başka bir şeyi de olabilir] öğüttürdü.

soqturur, soqturmâq.

soqu. Havan. K k-biçimi iki *kaf*'ladır [q – soqu] ancak sadeleştirilmiştir; b ylesi bir değişime *baqu*: tepe –  zg n hali iki *kaf*'ladır [q – baqu]– ve k k-biçimi *y gqu* olan *yaqu*: y gmurluk s zc klerinde de rastlanır. Bu sadeleştirme Cenab-ı Hakk'ın şu ayetinde de s z konusudur: *fezelt m tefekkahun* (“... sızlanıp dururdunuz:” [K. 56:65]). K k-biçimi *fezaliltum*'dur, hafifletilip *fezelt m* olarak kullanılır. Aynı durum bu s zc k için de geçerlidir.

soquldi.

t z soquldi: Tuz (havanda) d v ld  [ g t ld ].

soquşdı.

ol maŋga t z soquşdı: O, bana tuz d vmekte [ g tmekte] yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu s zc k kullanılır.

soquş r, soquşm q.

s r s r.

er s r s r m n  pti: Adam h p rdeterek çorbayı yudumladı. Bu ifade, dudakların çıkarttığı sesin yansımasıdır.

s rdi.

ken s t s rdi: Bebek s t [başka bir Şey de olabilir] emdi.

er s z s rdi: Adam haberleri sordu; *er yit k s rdi*: Adam kayıp, başıboş hayvanları aradı.

sor r, sorm q.

sorug.

Hacamat ederken içine kan alınan Şişe.

sorişdı.

anığ y zi sorişdı: Onun suratı asıldı [somurttu].

soriş r, sorişm q.

soritti.

ur gut kenke s t soritti: Kadın bebeğine s t emdirdi.

er y zin soritti: Adam y z n  buruşturdu, surat astı.

sort r, sortm q.

sorpl di.

ol ernek bile sorpl di: Adam parmağıyla kura çekti.

sorpl r, sorpl m q.

sorturdi.

ol sorug sorturdi: O, kayıp, başıboş hayvanların takip edilmesini emretti.

ol q nığ sorturdi: O, hacamat Şişesi kullanılarak ondan kan alınmasını emretti.

sorturur, sorturm q.

sorug.

Kayıp, başıboş bir hayvanı arama.

sorug qıldı: O, başıboş hayvanı takip etti. bkz. alığ.

sorugçı. Kayıp, başıboş bir hayvanı arayan kimse.

soruqtı.

yitük soruqtı: Başıboş hayvanlar takip edildi ve genç olanları yakalandı.

soruqâr, soruqmâq.

soruş. Setleşmemişken, henüz başaktayken [firik halindeyken] kızartıldıktan sonra toplanıp yenen buğday tanelerine verilen ad.

soruşdı.

tôn tērig soruşdı: Giysi teri tamamen emdi.

soruşür, soruşmâq.

soruşlâdı.

ol tarig soruşlâdı: O, buğday başaklarını (yemek için) kızarttı.

soruşlâr, soruşlâmâq.

sovuşgân. Şerit [tenya] – bu karındaki bir yılandır.

soyâgu. Horozun mahmuzu.

soydı.

er qōyug soydı: Adam koyunun [başka bir şeyin de olabilir] derisini yüzdü.

soyâr, soymâq.

Şu atasözünde de geçer,

bîr tülki terîsin êkîle soymâs: Bir tilkinin derisi iki kez yüzülemez. Bu atasözü, birinden bir iyilik gören ve hemen ardından ikinci bir iyilik isteyen kimseyi anlatmak için kullanılır.

soyuldı.

bulit soyuldı: Bulutlar dağıldı.

qōy terîsi soyuldı: Koyunun derisi yüzüldü.

erdin tōn soyuldı: Adamın üzerindeki giysi çıkartıldı.

soyulür, soyulmâq.

soyuqtı.

er soyuqtı: Adamın zenginliği elinden alındı.

soyuqâr, soyuqmâq.

soyuşdı.

ol manğa teri soyuşdı: O, bana deriyi [koyunun ya da başka bir hayvanın olabilir] yüzmekte yardım etti. Yumurthanın ya da ağacın kabuğunu soymayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

soyuşür, soyuşmâq.

sögen. Sepet yâ da semer.

söglünçü. Ateşte pişirilmiş [ızgara] et.

söglündi.

et söglündi: Et (ateşte) pişirdi; *ol özinge et söglindi:* O, kendi kendisine, kendisi için et pişirdi.

söglünür, söglünmêk.

sögnêdi.

er sögül sögnêdi: Adam sigili tedavi etti.

sögnêr, sögnêmêk.

sögnegü. Et ile turnak arasında çıkan sivilce.**sögüldi.**

er et sögüldi: Adam eti [başka bir şeyi de olabilir] kızarttı.

sögülür, sögülmêk.

sögüş. Ateşte pişirmeye uygun oğlak ya da kuzu (Oguz lehçesi) – titreşimli *kef*'le (ince *kef* – *g*).**sögüt.** Sögüt.

Şu atasözünde de geçer,

sögüt sölinge qağınğ qāsınğa: Sögüt taze dallan, kayın kabuğu için – sögüt için tazelik, kayın için sert kabuk uygundur. Bu atasözü ashna çeken, soyunun niteliklerini yansıtan herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır.

sögütlendi.

yêr sögütlendi: Arazi sögüt ağaçlarıyla kaplandı.

sögütlenür, sögütlenmêk.

sögütlük. Sögütlük – titreşimsiz *kef*'le (sert *kef* – *k*). "Sögüde sahip olan kimse"yi anlatmak için titreşimli *kef* (ince *kef* – *g*) kullanılır [sögütlüg].**sökdi.**

ol anı sökdi: O, ona hakaret etti.

sökêr, sökêmêk.

söke.

er söke olturdi: Adam diz çöktü – dizlerinin üzerine oturdu.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Hezimete uğratılan bir adamı anlatıyor)

eren idip söke turdi

(Halkın şefi olan kimseden bahsediyor) yanımda diz çöken bir adamı bana yolladı

başı boynın söke turdi

(Adam, yaptığı şeyden dolayı) başına ve boynuna vurarak kendine sövüp durdu

uwut bölup büke turdi

Utanmış ve sinmişti, halkından saklanıyordu

uğu qama tēben yığdi

"Beni kovalamamalısın" diyerek beni engelledi (ve ben de kovalamadım)

sökel. Hasta (Oguz lehçesi).

sökitti.

ol anı sökitti: O, ona diz çöktürdü.

sökütür, sökitmek.

sökmên. Savaşçılara verilen, saygı belirten bir unvan; "(düşmanın) safianı kıran, yarıp geçen kimse" anlamına gelir.

Bu sözcük, *sökti nêngni:* o, bir şeyi kırdı, yarıd ifadesinden gelmektedir.

sökmenlendi.

er sökmenlendi: Adam savaşçı giysilerine büründü ve onlardan biriymiş gibi davranmaya başladı.

sökmenlenür, sökmenlenmek.

sökrük. Kadının cinsel organı.

sökti. Kepek (Barsgân lehçesi).

sökti.

ol yamäg sökti: O, yamayı (giysiden) söktü.

ol ewin sökti: O, çadını söktü - evini yıktı.

ol bēghe sökti: O, beyin [başka birinin de olabilir] önünde diz çöktü.

Bu kullanımdan hareketle *söke oltur:* diz çökerek otur denir.

sökër, sökmek.

söktürdi.

ol tön söktürdi: O, giysinin dikişlerinin sökülmesini emretti.

Duvar ya da benzer bir şeyin yıkılmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

söktürür, söktürmek.

söktürdi.

ol anı söktürdi: O, onu, kendisine sövmesi için tahrik etti.

söktürür, söktürmek.

Kök-biçimi vav'lı olan (*ö*) *söktürdi'*dir; *ö* benzeşime maruz kalarak *ö* olmuştur.

söküldi.

tön söküldi: Giysinin [başka bir şeyin de olabilir] dikişleri söküldü.

Bir yapının yıkılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sökülür, sökülmek.

sökündi.

er bēghe sökündi: Adam beyin önünde diz çöktü.

ol tönün sökündi: O, giysisinin dikişlerini söküyormuş gibi göründü.

söknür, sökünmek.

söküş. Beddua etmek; karşılıklı olarak sövmek.

söküşdi.

olâr çhki söküşdi: Onlar birbirlerine sövdüler.

söküşür, söküşmêk.

söküşdi.

ol manğa tön söküşdi: O, bana giysinin dikişlerini sökmekte yardım etti.

Bir evin ya da benzer bir şeyin yıkımında yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Bu işte karşılıklı meydan okumayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

söküşür, söküşmêk.

söl. Ağacın nemliliği ya da etin tazeliği.

söllüg et: lıyce pişmemiş olan, hâlâ içinde kan phtılan bulunan et.

Şu atasözünde de geçer,

sögüt sölinğe qağıng qasıngâ: Sögüt için tazelik, kayın için sert kabuk uygundur - söğüt taze dallan, kayın kabuğu için

sörçek. bkz. sörçük.

sörçük (sörçek). Akşam sohbeti, toplantısı. *Oguzlar cim'i (ç) fetha'lı* [Arapçada a ya da e okutan üstün imi] okur ve **sörçek** derler.

söz. Söz; kelam; konuşma.**sözlêdi.**

ol manğa söz sözlêdi: O, bana söz söyledi [kelam etti].

sözlêr, sözlêmêk.

sözlendi.

ol sözin manğa sözlendi: O, bazı sözlerini bana söyledi, kelamını bana sundu.

sözlenür, sözlenmêk.

sözleşdi.

ol menig birle sözleşdi: O, benimle konuştu. Kök-biçimi sözleşdi'dir.

sözleşür, sözleşmêk.

sözletti.

ol meni sözletti: O, beni konuştu.

sözletür, sözletmêk.

sözñgri kişi. Heyecanlı bir biçimde saçma sapan konuşan kimse.

subı. Uzun ve sivri olan herhangi bir şey. Bir adamın başı yuvarlak değilse ona **subı** baş denir.

subıdı.

subıdı nêng: Uzun ve sivri bir şey.

subır, subımâq.

subilâdı.

subilâdı nēnġni: O, (enli olan) bir şeyin boyunu uzattı ve onun kenarlarını sivileştirdi.

subilâr, subilâmâq.

subıttı.

ol nēnġni subıttı: O, bir şeyin tepesini sivileştirdi ve onun boyunu uzattı – tıpkı bir çivi gibi.

subıtür, subıtmâq.

subrân. Uzun ya da yüksek olan herhangi bir şey; örneğin bir minare ya da benzerleri (Oguz lehçesi).

suburgân. Gömüt, mezar odası; kâfirlerin kabirleri. Şu atasözünde de geçer,

suburgânda ev bolmâs topurgânda aw bolmâs: Mezar odasından (yaşamak için) ev olmaz, çıplak topraklı yerde av bannmaz – av hayvanları suyun ve bitki örtüsünün olduğu yerlerde yaşar.

suç. Bir yere çarpıp geri dönen (ve bu hareketi düzenli olarak yapan, yani zıplayan) bir şeyin çıkarttığı sesin yansıması.

qılıç suç qıldı: Kılıç sıyrıp geçti.

er suç qıldı: Adam emirlere uymayı reddetti.

suçgurdı.

at suçgurdı: At [başka bir hayvan da olabilir] sıçrayazdı.

suçgurâr, suçgurmâq.

suçıdı.

at suçıdı: At [başka bir hayvan da olabilir] şaha kalktı.

suçîr, suçîmâq.

suçışdı.

atlâr qamug suçışdı: Atlar [başka hayvanlar da olabilir] hep birlikte sıçradı, şaha kalktı, tepindi.

suçışür, suçışmâq.

suçıttı.

ol atıg suçıttı: O, atı [başka bir hayvanı da olabilir] şaha kaldırdı.

suçıtür, suçıtmâq.

suçlundı.

qılıç qındın suçlundı: Kılıç kınından sıyrıldı – kılıç çekildi. Herhangi bir şey yerinden çekilip çıkartılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

suçlunür, suçlunmâq.

suçluşdı.

ol menig adâqtın tikēn suçluşdı: O, ayağımdan diken çıkarmakta bana yardım etti. Aynı zamanda kılıcı kınından çıkarmakta yardım etmeyi ya da bu işte çekişmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

suçluşür, suçluşmâq.

سۈۋ
suçıldı.

er tōnın suçıldı: Adam giysisini çıkardı. Koyun yüzülürse yine bu sözcük kullanılır.

suçlūr, suçulmāq.

Şu dōrtlükte de kullanılır,

(Bahan anlatıyor)

yagmur yagıp saçıldı

Yağmur taneleri etrafa saçıldı

tūrlüg çeçek suçıldı

Tūrlü çiçek topraktan dışarı çıktı

yinçü qāpı açıldı

İnciler ve mercanlar [yani beyaz tomurcuklar] açıldı

çindān yıpār yogruşūr

Sandalağacı ve misk koyun koyuna girer ve hoş kokuları yayılır

sūdı.

ol anğar boyūn sūdı: O, ona boyun eğdi [itaat etti].

ol manğa yūng sūdı: O, bana eğilmek için yūn gönderdi.

sūr, sūmāq.

سۈۋ
sūdıtı.

er sūdıtı: Adam [başka bir şey de olabilir] tükürdü.

sūđār, sūđmāq.

Şu atasözünde de geçer,

kōkhe suğsa yūzke tūşūr: Göge doğru tükürsen, tükürük yüzüne düşer. Bu atasözü, mevki olarak kendisinden yukarıda bulunan birine karşı düşmanca tavırlar sergileyen birine yönelik olarak kullanılır ve tıpkı göge doğru tüküren birinin tükürüğünün kendi yüzüne düşmesi gibi bu düşmanlık ve sonuçlarının da sonunda onu kötü etkileyeceğini öğütler.

sūđturdı. bkz. sutturdı.

سۈۋ
suğuq. Tükürük.

سۈۋ
sugdı.

ol qōydan qurut sugdı: O, koyunun sütünden çökelek yaptı.

sugār, sugmāq. Kökü sugurdi'dir.

suglıdı.

er qōyūngā suglıdı: Adam bir şey aramak için elini koynuna soktu. Başka herhangi bir yere el sokmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

suglūr, suglīmāq.

suglıttı.

ol anıg qōymğa elig suglıttı: O, bir şeyin aranması için birine onun koynuna elini sokmasını emretti.

suglūtūr, suglītīmāq.

سۈۋ
sugnāq. Bir Oguz kenti

sugruşdı.

qumlâr sūwug sugruşdı: Kumlar suyu [başka bir şeyi de olabilir] emdi.

sugruşūr, sugruşmāq.

sugruttı (sugrattı).

ol anı ewin sugruttı: O, onun evini arattı ve evin içinde olan her şeyi gördü.

sugrutūr, sugrutmāq.

suguldı.

sūw suguldı: Su çekildi. Memede sūt kesilirse yine bu sözcük kullanılır.

suglūr, sugulmāq.

sugulgān.

bu sūw ol tawraq sugulgān: Bu, toprağın her zaman hızla emdiği bir sudur. Bir pınarın suyu hızla kurursa yine bu sözcük kullanılır.

sugur. Gelincik. Kertenkeleyi andıran küçük bir hayvandır; derisinden yağmurluk yapılır.

sugurđı.

er sūw sugurđı: Adam suyu yudumladı.

qum sūw sugurđı: Kum suyu emdi.

ol qurut sugurđı: O, [kuruması için] çökeleğin suyunu çektirdi (Qarluk lehçesi).

ol yoqāru yārin sugurđı: O, göğe doğru tükürdü (Barsgān lehçesi). Diğer Türkler, aynı anlama gelen *suğtı* sözcüğünü kullanır.

Şu atasözünde de geçer,

hōkhe suđsa yūzke tūşūr: Göğe doğru tükürsen, tükürük yüzüne düşer. Bu atasözü, kendisinden büyük birine kafa tutmak isteyen, ancak hasmı üzerine çullanan birini anlatmak için kullanılır.

sugrur, sugurmāq.

sugurlug.

sugurlug tāg: Gelincikler tarafından istila edilmiş dağ.

sugut. Çökelek (Qarluk lehçesi).

sugut. Baharat, pirinç ve etin bağırsağa doldurulmasıyla yapılan sucuk; pişirilir ve yenir.

suli. Kölelere verilen adlardan. *Sūleyman* sözcüğünün kısaltılmış biçimi olabilir.

suma. Filizdeki buğday tanesi kurutulur ve öğütülür, daha sonra bundan bulamaç ya da ekmek gibi şeyler yapılır; bira mayası yapımında kullanılan filiz halindeki arpaya da suma denir.

sūn.

sūn hişi: Uysal ve iyi huylu kimse.

sün.

sün altun: Som altın parçası. Bu, bir parmaktan bir arşına kadar değişen uzunluklarda olabilir.

sundu.

ol marğa etmek sundı: O, bana ekmek [başka bir şey de olabilir] sundu.

sunâr, sumâq.

sünü. Evin girişleri.

sünü. Kişniş tohumu.

sunuşdı.

olâr êkhi etmek sunuşdı: Onlar birbirlerine ekmek sundular. Birbirlerine bir şey sunmakta yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sunuşûr, sunuşmâq.

sunzı. Bir tür pıreye verilen ad. Bunun bit olduğunu düşünüyorum.

sunğqur. Yırtıcı kuşlardan birinin adı. Bu *toğrı* [özgün metinde *toğrı* biçiminde, tı kullanılarak yazılmıştır -çn] kuşundan daha küçüktür.

suq.

suq yalnğûs er: Münzevi; bir dosttan ve destekten yoksun olan adam.

sūq.

sūq er: Açgözlü kimse.

sūq ernğêk: İşaret parmağı. Bu ifadenin gerçek anlamı "açgözlü parmak"tır, çünkü bu parmak yemeğe ilk önce ulaşır.

suqaq. Beyaz ceylan.

suqaq. Oguzların Farsileri ima etmek için kullandıkları ad.

bu suqaq ne tēr: Bu Farsi ne diyor?

suqaqlıg.

suqaqlıg tâg: Ceylanı çok olan dağ.

suqđum.

men anı ewke suqđum: Ben, onu eve soktum. Zor kullanarak, güç harcayarak bir şeyi başka bir şeyin içine, örneğin sapı baltaya sokmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

suqıdı.

ol anı suqıdı: O, onu parmağıyla dürtükledi.

suqır, suqımâq.

suqım. Çam kozalağı biçiminde kesilerek içi oyulan, daha sonra üç yanından delinerek oka takılan bir ağaç parçası; oktan ıslık gibi bir ses çıkmasını sağlar.

baqır suqım: Mars gezegeninin adı.

suqlundi.

anıg ađáqı ũtke suqlundi: Onun ayağı çukura girdi.

Bir şeyin içine giren ve orada sıkışıp kalan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

suqlunūr, suqlunmāq.

suqluq. Yiyecek konusunda açgözlü davranma.

suqluşdı.

suqluşdı nēng: Bir şey bir yere sıkıca yerleştirildi – örneğin kılıcın keskin kısmının kabzalarının içine sokulması ve sıkıca tutturulması.

suqluşūr, suqluşmāq.

suqru.

ewke suqru kirdim: Eve izin almadan, gizlice girdim.

suqtu. Karaciğer, et ve baharatların bağırsağa doldurulmasıyla yapılan sucuk; daha sonra pişirilir ve yenir.

suqturdı.

ol bīr nēngni bīrke suqturdı: O, bir şeyin başka bir şeyin içine sokulmasını emretti.

suqturur, suqturmāq.

suqıldı.

tawār ewke suqıldı: Mallar [başka bir şey de olabilir] eve getirildi.

suqulur, suqulmāq.

suqundı.

urāgut başın suqundı: Kadın başını yıkadı (Uç lehçesi).

suqnūr, suqunmāq.

surqıç. Kılıç, hançer, bıçak gibi şeyleri kabzalarına yerleştirip yapıştırmak için kullanılan reçine.

surqıçlandı.

biçēk surqıçlandı: Bıçağın sapı reçineyle yapıştınarak yerine takıldı.

surqıçlanūr, surqıçlanmāq.

er surqıçlandı: Adam reçine sahibi oldu.

surquçladı.

ol biçēk surquçladı: O, bıçağın [başka bir şeyin de olabilir] keskin kısmını kabzaya reçineyle tutturarak sabitledi.

surquçlār, surquçlāmāq.

suşaq. Kova. Belirli bir lehçede ben bu kullanımı işittim.

suşgāq. Ufak miktarlarda suyu taşımaya yarayan bir nesne; kepçe (Qarluk, Qıfçāq ve bütün göçebe halkların lehçelerinde).

sutti.

ol kişi yūzīŋge suttı: O, adamın yüzüne tükürdü. Kök-biçimi sūdtı'dır; zel (d) benzeşime maruz kalarak te (t) olmuştur.

sudār, suđmāq.

sutturdı.

ol anıg yūzīŋge sutturdı: O, (birinin) onun yüzüne tükürmesini sağladı. Bunun kök-biçimi sūdturdı'dır.

sūdturur, sūdturmāq – benzeşime maruz kalmıştır.

suviq. İçine su katılmış olan herhangi bir sıvı; yoğurt ya da pekmez suyla seyreltildiği zaman bu sözcük kullanılır.

suviq yogrut: Cıvk yoğurt.

suviq quğruq. Katır kuyruğu gibi uzun ve az kıllı olan kuyruk. Uzun ve az yapraklı bir ağacı anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir (Qıfçāq lehçesi).

sūw. Su.

Şu atasözünde de geçer,

sūw bērmēske sūt bēr: (Sana) su vermeyene sūt ver. Bu, sana kötülük yapana iyilikle karşılık ver çünkü yapacağın iyilik onu sana kul köle yapacaktır anlamına gelir.

suwaldı.

tarıg suwaldı: Tohum ekilmiş tarla sulandı. Üzerine su püskürtülen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

suwalur, şuwalmāq.

suwaldı.

ew suwaldı: Ev [başka bir şey de olabilir] sıvandı.

suwālur, suwalmāq.

suwaşdı.

ol maŋga ew suwaşdı: O, bana evi [başka bir şeyi de olabilir] sıvama işinde yardım etti. Bu işte meydan okumayı anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

suwaşūr, suwaşmāq.

suwgardı.

ol at suwgardı: O, ata [başka bir hayvana da olabilir] su verdi.

suwgarur, suwgarmāq.

suwıglandı.

ol bālīg suwıglandı: O, balın [başka bir şeyin de olabilir] cıvk olduğunu düşündü.

suwıglanūr, suwıglanmāq.

suwişdı.

yogurmuş ūn suwişdı: Hamur, içine çok fazla su bulunduğu için gevşek oldu. İçine çok fazla su

konulduğu için yoğunluğu azalan herhangi bir sıvıyı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

suwıŕ, suwıŕmāq.

suwlādi.

at suwlādi: At [başka bir şey de olabilir] su içti.

er titig suwlādi: Adam kile [başka bir şey de olabilir] su kattı.

suwlār, suwlāmāq.

suwlāg. Su verme, sulama yeri; yalak.

suwlāg. Bir yer adı.

suwlāng.

suwlāng yığāç: Yapraksız, gövdesinde dal olmayan bir çalı.

suwlāng.

suwlāng sāç: Düz ve cansız saç.

suwlandı.

suwlandı nēng: Bir şey sulandı [suyu çoğaldı] – tıpkı çok fazla su depoladığı için yumuşayan bir meyve ya da içinde sarı su [irin] biriken ve şişen bir yara gibi.

suwlanūr, suwlanmāq.

anıg kōzi suwlandı: Onun gözleri sulandı.

suwlattı.

ol çöpni suwlattı: O, bir şeyin tortusu üzerine [başka bir şeye de olabilir] su serptirdi.

suwlatūr, suwlatmāq.

↳ **suwluq.** Havlu; mendil.

↳ **suwsādi.**

er suwsādi: Adam [başka biri de olabilir] susadı.

↳ *suwsār, suwsāmāq.* Bunun kök-anlamı da bir şeyi/fistemeye ilişkindir.

↳ **suwsattı.**

ol anı suwsattı: O, onu susattı.

suwsatūr, suwsatmāq.

↳ **suwsıdı.**

sırke suwsıdı: Sirke keskinliğini yitirdi ve tadı suya benzedi.

suwsır, suwsırmāq.

↳ **suwsuŕ.** İçindeki alkol etkisi kaybolduktan sonra birden geriye kalan şey. Üzerine su katılan ayrına da böyle denir.

suwŕādı.

ol qulāqqa suwŕādı: O, onun kulağına (bir şeyler) fısıldadı.

suwŕār, suwŕāmāq.

sökelke suwşadı: Hastayı okudu, üfledi [büyüler fısıldadı]. Ş kullanılan bir değişik sesletimi vardır [bkz. *şuwşattı*].

sü. Asker veya ordu. Şu atasözünde de geçer,

otâgqa öpkelêp sūke sözlēmēdük: Çadın içinde (yoldaşlarına) sınırlendi (ve bundan sonra) askerlerle konuşmadı. Bu atasözü yaptığı bir iş nedeniyle birine kızan ve onun dostlarına da darlıp onlarla da konuşmayan kimseyi anlatmak için kullanılır. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>sū keldi yēr yapa</i>	Ordu geldi ve kapladı ülkenin ufkunu
<i>qazâr qarlıg tåg tapa(?)</i>	Karı dağları aşındırdı atlarının toynakları
<i>qaçtı aŋgar alp apa</i>	Alp Apa [aga] ondan kaçtı
<i>uwut bolup ol yaşâr</i>	Yaşadığı hezimet nedeniyle mahcup, utanç içinde saklanıyor

süçîdi.

süçîdi nēŋ: Bir şey tatlılaştı.

süçîr, süçîmêk.

süçig. Tatlı olan herhangi bir şey.

süçig. Şarap (özel bir kullanım). Bu sözcüğün birbirine karşıt iki anlamı vardır. İla vadisi halkları –Yagma, Tuxsı, Çigil kavimleri– *qızıl süçig*: kızıl içki derler.

süçindi.

er sözke süçindi: Adam, söylenen sözlerin tadına vardı ve bütünüyle onlarla meşgul olup aslı işine boş verdi.

süçinür, süçinmêk.

Şu atasözünde de geçer,

sözke süçinse bulun barir: Sözün tatlılığına kapılıp giden kimse sonunda kelamın tutsağı olur. Bu atasözünün ardında yatan bir hikâye vardır. İşittiği bazı sözler uğruna işini gücünü bırakın bir kimseyi anlatmak için kullanılır.

süçirdi.

açig nēŋ süçirdi: Acı şey tatlılaştı.

süçirêr, süçirmêk.

süçişdi.

süçişdi nēŋ: Bir şey bütünüyle tatlı hale geldi.

süçişür, süçişmêk.

süçitti.

ol açig nēŋni süçitti: O, ekşi ya da acı olan bir şeyi tatlandırdı.

ol yêrig süçitti: O, çorak toprağı, ekime uygun bir toprak haline getirdi.

süçitür, süçitmêk.

süglîn. Sülün. süwlîn bir değişim sesletimdir.

süksük. Ilgın ağacı.

sülēdi.

beg yağıqa sülēdi: Bey düşmanının üzerine baskın yaptı. Kök biçimi sülēdi'dir, vav (ū) düşmüştür.

sülēr, sülēmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

yaginġ tapa tetrū baqıp böğdenġ bile

ugrap qalı kelse sanġa qarşu sūle

Düşmanının yüzüne kararlı bir biçimde bak ve hançerini bile [hazır tut]

Ne zaman senin üzerine savaşıcak olsa onunla savaşı

süm.

süm süçig nēnġ: Çok çok tatlı bir şey (Oğuz lehçesi).

sümrüşdi.

ol menig birle sūw sümrüşdi: O, suyu [başka bir şey de olabilir] hızla yudumlama konusunda benimle yarıştı.

sümrüşūr, sümrüşmēk.

sümürdi.

ol sūtüg sümürdi: O, sütü [başka bir şeyi de olabilir] çabucak yudumladı.

sümür, sümürmēk.

sümürgēn.

bu er ol sūtüg sümürgēn: Bu adam, sütü [başka bir şeyi de olabilir] çabucak yudumlar.

sünġdi.

ördek qamışqa sünġdi: Ördek kendini sazların (ya da çallann) arkasına sakladı [oraya sindi]. Bir şeyin içine, örneğin izin almadan bir adamın evine giren ve orada sinen, saklanan bir kimseyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sünġēr, sünġēmēk.

sünġdürdi.

ol anı ewke sünġdürdi: O, onun evin içine girip, orada sinip saklanmasını sağladı.

sünġü. Mızrak; kargı; süngü.

sünġük. Kemik.

Şu atasözünde de geçer,

edġü er sünġüki erir atı qalır: İyi bir adamın kemikleri (toprağın altında) çürür, ama onun hatırası baki kalır. Bu atasözü birine iyilik yapmasını öğütlemek için kullanılır.

sünġüklendi.

oġlan sünġüklendi: Oġlan [başka bir şey de olabilir] kemiklendi, büyüdü.

sünġüklenūr, sünġüklenmēk.

sünġülēdi.

ol anı sünġülēdi: O, onu mızrakladı.

sünġülēr, sünġülēmēk.

sünġüş. Savaşta saldırı; mızrak dövüşü.

sünġüş. Bir erkek adı.

sünġüşdi.

ēhki er birle sünġüşdi: İki adam (savaş meydanında, at üstünde) mızrak dövüşü yaptılar.

sünġüşūr, sünġüşmēk.

süpründi. Süprüntü.**süprüldi.**

ew süprüldi: Ev süpürüldü. Bir adama sinirlendiğiniz zaman ona *süprül:* kimsenin umursamadığı süprüntüler gibi çek git dersiniz.

süprülūr, süprülmēk.

süpürdi.

ol ew süpürdi: O, evi [başka bir yeri de olabilir] süpürdü.

süpürūr, süpürmēk.

süpürgü. Süpürge.**sürçdi.**

at sürçdi: At [başka bir şeyi de olabilir] tökezledi.

sürçēr, sürçmēk.

sürçitti.

ol atın sürçitti: O, atın [başka bir şeyi de olabilir] tökezlemesine neden oldu.

sürçitūr, sürçitmēk.

sürdi.

ol at sürdi: O, at [başka bir hayvan da olabilir] sürdü.

er itig sürdi: Adam köpeği [başka bir şeyi de olabilir] kovdu.

sürēr, sürmēk. Beyin, herhangi birini ülkeden sürmesini anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

sürgilēdi.

ıt keyikni sürgilēdi: Köpek, yakalamak için geyiğin izlerini takip ederek onu önü sıra koşturdu. Bir şeyi yakalamak için kovalayan ve üzerine hamle eden herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

sürgilēr, sürgilēmēk.

sürk.

anıġ adāqı sürk büz teg: Onun ayağı buz gibi soğuk. Bu sözcük yalnızca bu bağlamda kullanılır.

sürsēdi.

ol atıg sürsēdi: O, atını [başka bir hayvanı da olabilir] sürmek istedi.

sürsēr, sürsēmēk.

sürtti.

ol etmēkke yağ sürtti: O, ekmeğe yağ sürdü; *ol yarmāqıg tāşqa sürtti:* O, parayı taşa sürttü.

Bir yere, bir şeye sürtülen/sürülen başka şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sürtēr, sürtmēk.

sürtük.

sürtük eşlēr: Cinsel olarak erkeklere değil de kadınlara ilgi duyan kadın [lesbiyen – sürtünerek ilişkiye girmekten hareketle]. “Sürtünen, ovuşturulan” herhangi bir şeye de *sürtük* denir.

sürtüldi.

sürtüldi nēng: Bir şey kendi kendine sürtündü ya da kendi kendini çizdi. Başka biri bu nesneyi sürter ya da çizerse de bu sözcük kullanılır – hem geçişli hem de geçişsizdir [hem edilgen hem etken].

terīke yağ sürtüldi: Deriye [başka bir yere de olabilir] yağ sürüldü.

sürtülūr, sürtülmēk.

sürtündi.

at yığāçqa sürtündi: At, ağaca [başka bir yere de olabilir] sürtünerek kaşındı; *er öziŋge yağ sürtündü:* Adam kendi üzerine yağ sürdü. Herhangi bir şeyin üzerine yağ sürüyor muş gibi görünürse yine bu sözcük kullanılır.

sürtünūr, sürtünmēk.

sürtürdi.

ol anı sürtürdi: O, onun bir yerden kovulmasını ve uzaklara sürgün edilmesini emretti.

sürtürūr, sürtürmēk.

ol anğar qōy sürtürdi: O, ona koyun [başka bir hayvan da olabilir] sürdü.

ol anğar tās sürtürdi: O, ona taş sürtürdü. Bunun geçişsiz hali de aynıdır.

sürtüşdi.

ol meniğ birle qoğuşqa yağ sürtüşdi: O, benimle deriye yağ sürme işinde yarıştı.

ol meniğ birle aşuq sürtüşdi: O, aşık kemiğini sürterek aşındırma konusunda benimle yarıştı.

sürtüşūr, sürtüşmēk.

sürüg. Sürü; sığır sürüsü.

bīr sürüg qōy: Bir koyun sürüsü.

Şu dizelerde de kullanılır,

*ögür sürüg qōy tēwe yundi bile
yumurlayu erkenin sūtin sagār*

Kendisine koyun, deve ve at sürüleri ihsan edilmiş kimse
(Onlardan fayda sağlamak istiyorsa) hayvanları sağlamak için [erkenden] bir araya
toplmalıdır

sürüldi.

at sürüldi: Atlar sürüldü.

er sürüldi: Adam [başka biri de olabilir] kovuldu.

monçuq sürüldi: Boncuk ovalanarak parlatıldı. Herhangi bir şey kendi kendini ovalarsa bu sözcük kullanılır – hem geçişli hem de geçişsiz [hem edilgen hem etken].

sürlür, sürlmêk.

sürülgên.

bu er ol tegme yêrdin tutçı sürülgên: Bu, her yerden kovulan bir adamdır.

süründi.

süründi er: Her mekânın istenmeyen kimsesi olan, her yerden kovulan adam.

süründi

kişi öz yênin süründi: Adam kendi vücudunu kaşdı.

sürnür, sürünmêk. Sert bir şeye vurulmasını, onun bir yere sürtülmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

sürüşdi.

ağır kısrâq birle sürüşdi: Aygır kısrâğı ısırđı – bunu, onun üstüne abanmak [onunla cinsel ilişkiye girmek] istediğinde yapar.

ol menig birle sürüşdi: O, beni kovalamaya çalıştı.

ol anda almın sürüşdi: O, onun kendisine olan borcunu zorla tahsil etti.

sürüşür, sürüşmêk.

süsdi.

üç süsdi: Öküz [başka bir hayvan da olabilir] tos vurdu.

süsêr, süsmêk.

süsgirdi.

sıgır erig süsgirdi: Öküz, adama tos vuruyordu [adamı neredeyse yaralıyordu].

süsgirêr, süsgirmêk.

süstürdi.

ol qoç süstürdi: O, koçları toslatı.

süstürür, süstürmêk.

süsündi.

er başın tāmqa süsündi: Adam olmayacak bir işe kalkışıyormuş gibi göründü – Adam, başını duvara vuruyormuş gibi göründü.

süsünür, süsünmêk.

süsüşdi.

ėkki qoçnġār sūsüşdi: İki koç birbirlerine tos vurdular [toslaştılar].

sūsüşūr, sūsüşmėk.

sūt. Süt.

sūtgerdi.

yogrut sūtgerdi: Yoğurt, sūt kadar sıvı hale gelene kadar çalkalandı – Yoğurt, sūt gibi olana kadar içine su katılarak çalkalandı.

sūtgerēr, sūtgermėk.

süwlīn. bkz. süġlīn.

süwre. Mızrak başı, kılıç ucu, minare, şiş ya da başka küçük şeyler gibi “sivri” olan herhangi bir nesne.

süwrittı.

ol yigāçıġ süwrittı: O, ağaç parçasının [başka bir şeyin de olabilir] ucunu sivriitti.

süwritūr, süwritmėk.

süzdi.

ol sūw süzdi: O, suyu [başka bir şeyi de olabilir] süzdü.

süzēr, süzemėk.

süzgün. Siyah, dikenli bir dağ ağacı.

süzlüdi.

sūw süzlüdi: Su [başka bir şey de olabilir] süzüldü.

süzlünūr, süzlünmėk.

süzlüşdi.

sūwlār qamug süzlüşdi: Sular süzülerek tamamen anındırdı.

süzlüşūr, süzlüşmėk.

süzme. Çökelek; lor peyniri.

süztürdi.

ol sūw süztürdi: O, suyun [başka bir şeyin de olabilir] süzülmesini emretti.

süztürūr, süztürmėk.

süzük.

süzük sūw: Temiz, berrak su. Temiz ve berrak olan herhangi bir şeye, örneğin bir yakuta da süzük denir.

süzüldi.

sūw süzüldi: Su [başka bir şey de olabilir] süzüldü.

süzlür, süzülmėk.

süzündi.

süzündi sūw: İyice süzülmüş su.

süzüñdi.

er öziñge sūw sūzūñdi: Adam kendisi için su sūzüyormuş gibi görüñdü.
süzünür, sūzünmek.

şa. Balıkçıla benzeyen alacalı bir kuş. Bu kuşa *erdemsiz şa*: faziletten yoksun kuş da denir, çünkü sürekli yere yakın uçmaktadır.

şabıñg. Demirden yapılmış bir çubuk (Çigil lehçesi).

şabuk. bkz. *terk, açıklıg.*

şal şul.

şal şul elıglıg: Beceriksiz, sakar, eli işe yakışmayan kimse.

şalâşu. Bir Çin dokuması.

şamüşa. Çemen.

şanbüy. Bir davette içip sarhoş olanlar için aynı gece tertip edilen içkili bir şölen; ziyafet (Kençek lehçesi).

şançu. Yukarı Çin yolu üzerindeki bir kent. İlk ünlünün uzatıldığı söyleyiş [*şançu*] daha doğrudur.

şap. Aceleyi, hızlı hareket etmeyi anlatan bir ilgeç, Arapçadaki *hellâ* sözcüğüne benzer.

şap kel: Çabuk gel [bkz. *şabuk, terk*].

şâp şâp.

ol anı şâp şâp boyunladı: O, onu böylesi bir ses [*şâp şâp*] çıkacak biçimde tokatladı.

ol qâgünug şâp şâp yêdi: O, dudaklarını şapırdatarak kavun yedi. Suyu bol başka bir şeyi, örneğin şeftaliyi şapır şupur yemeği anlatmak için de bu ifade kullanılır.

Bu sözcük Arapçaya da uygundur; çünkü Arapçada "dudakların çıkarttığı ses"e *şib* denir (*meşâfir* ["deve dudağı"]).

şar şur. Şiddetle ve gürültüyle yağan sağanak yağmurun sesinin yansıması olan ifade.

Herhangi bir sıvının böylesi bir ses çıkartmasını anlatmak için de bu ifade kullanılır. Bu sözcükteki *şın* (ş) *cim*'den (ç) dönüşmüştür.

şat. Yiğitlik, cesaret.

anıg ne şatı bâr: Onun ne kadar cesareti var? – olumsuz bir anlam taşır.

şatlandı.

ol bu işqa şatlandı: O, bu işi yapmaya cesaret etti.

şatlanür, şatlanmâq (Çigil lehçesi).

şâw. Uç'ta –tıpkı kül gibi– çamaşırları yıkamakta kullanılan bir bitki.

şekirtük. Şamfıstığı.

şeşdi.

er tügün şeşdi: Adam düğümü çözdü. Atın ya da bir hayvanın bağını çözmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

şeşer, şeşmek. bkz. şeşdi.

şeştürdi.

ol tügün şeştürdi: O, düğümü [başka bir şeyi de olabilir] çözdürdü. Bu, aynı anlama gelen ve *sin*'le (s) söylenen sözcüğün [şeştürdi] değişik sesletimidir. Benzer bir değişim Arapçadaki *misk* ile Farsçadaki *müşg* ya da Arapçadaki *sukker* ile Farsçadaki *şeker* ya da yine Arapçadaki *asker* ve Farsçadaki *leşker* sözcükleri arasında da vardır.

şin. Sedir, divan (Çigil lehçesi).

şi. Çin hakanlarını selamlarken kullanılan bir sözcük. Bu, anlam olarak, Arapçadaki *ebayte'l-la'n* ("kötülükten uzak olun!") ifadesine benzer.

şöpik. Meyve yendikten sonra geriye kalan ve atılan kısım – *şın* (ş), *cim*'den (ç) dönüşmüştür [çöpik].

şuglu. Tilki üzümü.

şunğla. Argu ülkesinde yetişen bir bitki; kökü çıkarılır ve yenir.

şutı. Bu, özgün dile ait bir sözcük değildir.

şuwşattı.

ol menig qulāqqa söz şuwşattı: O, benim kulağıma söz fısıldattı.

şuwşatür, şuwşatmāq.

şuwşaşdı.

ol anıg birle şuwşaşdı: O, onunla fısıldaşarak bir şeyler konuştu.

şuwşaşür, şuwşaşmāq.

şu/şü. *çu/cü*'nün yerine kullanılan bir ilgeç.

bargil şu: Git!; *kelşü*: Gel!

şük. Birini susturma amacıyla kullanılan bir sözcük. *Türkler şük tur*: sessiz ol der.

şünük. Çınar ağacı – *şın* (ş) *cim*'den (ç) dönüşmüştür [bkz. çünük].

şüt. Kök (*Hoten* lehçesi).

şütük. Öküz boynuzundan ya da başka bir malzemeden yapılan divit.

şütük saqāl: Seyrek sakallı – divite benzetilerek.

taban. Devenin toynağı.

tabanlâdı.

têve tabanlâdı: Deveye toynağıyla (ona) vurdu.

tabanlâr, tabanlâmâq.

tabanlıg.

tabanlıg tewe: Toynağı olan deve.

tada. Gözün tamamını görebileceği büyüklükte, yaklaşık on adım genişliğinde bir toprak parçası.

tadgün. Nehir; örneğin Fırat ya da benzerleri. Bu sözcük de, *ögüz* sözcüğü gibi, "herhangi bir akan su kaynağı"nı anlatmak için kullanılır.

tağu. İnsanın doğuştan gelen tabiatı.

tâdun. Bir yaşındaki buzağı.

tağun. Buzağı. Dışisine *tişi tağun* denir.

tâg. Dağ.

Şu atasözünde de geçer,

tâg tâgqa qawuşmâs, kişi kişike qawuşûr: Dağ dağa kavuşmaz (çünkü kişi de kendi yerlerine bağlanmış), insan insana kavuşur (bu uzun bir zaman alsada). Bu atasözü, uzun bir süre sonra sevgilisini gören birini anlatmak için kullanılır.

tagâr. İçine buğday ya da benzer şeyler konan çuval.

tagây. Dayı.

tagıldı (tıgıldı).

oq başağı taşqa tegip tagıldı: Ok temreni kayaya çarpınca hasar gördü ve kırıldı. Ucu sivri olan herhangi bir şeyin sert bir nesneye ya da taşla çarpılarak körelmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tagılır, tagılmâq.

tagıqtı.

ečkü tagıqtı: Keçi [başka bir hayvan da olabilir] yabanileşti; dağa kaçarak dağ keçisi oldu.

tagıqâr, tagıqmâq.

taglâdı.

ol atın taglâdı: O, atını dağladı [damgaladı].

taglâr, taglâmâq. Başka hayvanların dağlanması anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır. Bu dile ait özgün bir sözcük değildir.

taglattı.

ol atın taglattı: O, atını dağlattı [damgalattı].

taglatūr, taglatmāq. Farsiler bu sözcüğü [bkz. *dāg*] *Türklerden* almıştır, çünkü “atlara ve başka hayvanlara vurulan damga”yı anlatmak için *dāg* derler; buna ilişkin örnekler çoğaltılabilir, “kale” anlamına gelen *diz* sözcüğünü de *Türklerden* almışlardır, Türkçe de böylesi bir mekân için *tēz yēr*: yüksek yer ifadesi kullanılır.

tagna.

tagna yawa: Bir tür kası. Bunun şifa verici olan nektarı yoğurtla karıştırılır, *tutmāç*'in suyuna katılır.

taguzmaq.

taguzmaq er: Kısa boylu ve oldukça tımbul adam. *kaf* (*q*) kullanılan bir değişik sesletimi vardır [taquzmaq]. Boy olarak kısa ve en olarak geniş başka şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tāh tāh. Şahin salındıktan sonra onu geri çağırmaq için kullanılan bir ilgeç. Buradaki *h* durak işlevi görmektedir.

taxçek. Bir tür Çin ipeği.

tajik. Farsî – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (*j*).

tajiklêdi.

ol anı tajiklêdi: O, onu Farsî saydı ve onlarla bağlantılandırdı.

tajiklêr, tajiklêmek.

tāl. Dal; körpe ve düzgün ağaç kolu. “Uzun boylu ve ince bir adam”a, esnekliği bakımından dala benzetilerek *tāl bōdlug* denir; ancak bu ifade daha çok ince ve zarif genç kızları anlatmak için kullanılır.

talāgu. Ölümçül bir zehir. Aşırı ağrı ve kanlı ishalle kendini gösteren hastalığa da [dizanteri –çn] *talāgu* denir.

talāq. Dalak.

talas. At yarışında veya çevgen oyununda gerilen ip.

talās. [Arapçada] *Taraz* (*Tarāz*) olarak bilinen kent. Bu ada sahip iki kent vardır. Biri *ulug talās*, diğeri İslam sınırlarında bulunan *kūmi talās*'tır.

taldı.

er topıqı ağrı bile taldı: Adam, çatal değnekle topa vurdu. Bu, *Türklerin* oynadığı bir oyundur. Oyuna kimin önce başlayacağını belirlemek için bir oyuncu topa bu biçimde vurur; oyuna önce başlama hakkını bu vuruşu en iyi yapan oyuncu elde eder. Çelikçomak oyununda da [bir çubuğa başka bir çubukla vurarak onu havalandırma esasına dayalı bir oyun –çn] *taldı* sözcüğü kullanılır.

talar, talmāq.

taldurdu

taldurdu.

atlıg anı taldurdu: Atlı [başka bir şey de olabilir] ona çarptı.

taldurur, taldurmāq.

talgāg. İnsanın üzerine şiddetle inen ve onu neredeyse öldürecek olan tipi.

tāg üze talgāg boldı: Dağda kar ve tipi koptu.

talgān.

talgān ğ: Sara [epilepsi].

talğırdı.

art başı talğırdı: Dağ geçidinin başında tipi koptu.

talğırār, talğırmāq.

talgüç. Hayvan sırtına yüklenen denk ile ip arasına yerleştirilen bir ağaç parçası. İp buna sarılarak birkaç kez çevrilir; böylece ip iyice çekilerek gerilmiş, yük güvencili bir biçimde bağlanmış ve denk sarkık ve çarpık bir biçimde taşınıp dağılmaktan kurtulmuş olur.

talgüq. Kürek ya da kazmanın sapı ile başı arasına çakılan, sapı iyice tuturmaya yarayan ağaç çivi ya da pim.

talpındı.

quş talpındı: Kuş kanatlarını kırıştırdı ve çırdı. Kırpışan, titreyen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

talpınūr, talpınmāq.

talpırdı.

quş talpırdı: Kuş kanat çırdı.

tolwır talpırdı: Gelin çadırının kumaşı dalgalandı. Titreyen, sallanan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

talpırār, talpırmāq.

talpışdı.

quşlār qamug talpışdı: Kuşlar kanat çırdı.

batraq qamug talpışdı: Bayraklar dalgalandı, mızrak uçlarındaki ipek kumaşlar sallandı [ve benzer şeyler].

talpışur, talpışmāq.

talqa. Eksi üzüm; koruk – lām (l) re'yle (r) değışebilir [bkz. tarqa].

talqalandı.

üzüm talqalandı: Üzümler koruk haline geldi.

talqalanūr, talqalanmāq.

talqān. Kavut [arpanın unundan yapılan bir bulamaç].

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>oğlum öğüt algıl</i>	Oğlum öğüdümü dinle
<i>bilgisizlik ketër</i>	(Ve) cehaletten kurtul
<i>talqân kimniğ bolsa</i>	(Çünkü) kavutu olan kimse
<i>añğar bekmes qatâr</i>	Ona pekmez katar [yani akli olan kimse, nasihata değer verir]

talqıg. Sıradağların çakıştığı yer.

talqıg. İşlerin gerçekleşmesini engelleyen bir şey.

talqıldı.

talqıldı nēñg: Nesne itildi, sürüklendi.

İş talqıldı: İş ertelendi; ilerki bir zamana itildi; gerçekleşmesi engellendi.

yük talqıldı: Yük çekilerek sıraya yerleştirildi.

talqılür, talqılmāq.

talqışdı.

ol marñga uyma talqışdı: O, bana çizme yapımında kullanılan keçeyi dürmekte yardım etti.

Dürülen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

talqışür, talqışmāq.

talqıttı.

ol anıg işın talqıttı: O, birinin onun işini geciktirmesini sağladı.

ol yükni talqıttı: O, birinin yükü sıkıştırmasını sağladı - O, birine yükün düzgün durması için yük ile ip arasına bir ağaç parçası [talgüç] koyup bunu bükerek yükü emniyete almasını emretti.

talqıtür, talqıtmāq.

talqu. Dürülmüş, eğrilmiş herhangi bir şey.

talqu yışıg: Bükülmüş ip.

talturdı.

anı urup talturdı: O, onu neredeyse baylıtana kadar dövdü.

talturur, talturmāq.

talı.

talı nēñg: Seçilmiş bir şey.

talülâdı.

ol talülâdı nēñgni: O, bir şeyi seçti.

talülâr, talülâmāq.

tām. Duvar.

tam. Kapının sürgüsü

qapug tamlattı: Kapıyı sürgüledi.

taman. Kâşgar'ın içinden akan bir nehir.

tamar. bkz. tamur.

tamāta. Pişerken suyunu muhafaza etmesi için yağlı tavukların ya da etin üzerine yayılan, kadayıf (*qatâif*) hamuru kıvamında ince bir hamur.

tamçurdı.

yagmur tamçurdi: Yağmur çiseledi.

tamçırâr, tamçurmâq.

tamdi.

sûw tamdi: Su [başka bir şey de olabilir] damladı.

tamâr, tammâq.

tamdu. Ateş yakmak için kullanılan çalı çırpı. *tamduq* da denir.

tamga. Hakanın ya da benzer birinin mührü.

tamga. Herhangi bir denize, göle ya da nehre akan su kolu. Bir nehir ağzına [halîç] da *tamga* denir.

Şu dizelerde de kullanılır,

tamga sûwı taşra çıqıp tâgig ôtêr

artuçları tegre önüp tizgin yetêr

Bu nehrin suyu dağı delerek gelir

Kıyılarında at dizgini gibi sıra sıra ardıç biter [burada *tizig*: sıra ve *tizgin*: dizgin

sözcükleri arasında bir oyun yapılmaktadır]

tamgâlâdı.

ol bitig tamgâlâdı: O, hakanın mührünü mektuba vurdu.

tamgâlâr, tamgâlâmâq.

tamgalıq. Küçük bir ibrik.

tamgalıq. Bir kişiye tahsis edilmiş küçük sofrası. Kökü *tamgalıq*: mühürtenmiş'tir. Bu şuradan gelir; Hakanlar kendi ibriklerine ve üzerinde bir adama yetecek kadar şarap ve yemek bulunan kendi özel sofralarına mühürlerini vurur. Daha sonraları bütün küçük ibrikler ve masalar *tamgalıq*: üzerine mühür vurulması için hazırlanmış olarak adlandırılmıştır; bu mühür, Hakan dışındaki kimselerin o masadan yemek yemesini engellemek için vurulur. İkisinin eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle *gayn*'in (*g*), *kaftan* (*q*) değiştiğini söylemek doğru olacaktır.

tamgâq. Boğaz; gırtlak.

tamgaqlâdı.

ol anı tamgaqlâdı: O, onun boğazına vurdu.

tamgaqlâr, tamgaqlâmâq.

tamgırdı.

sûw tamgırdı: (Buzdan ya da başka bir şeyden) su damlayayazdı.

tamgırâr, tamgırmâq.

tamındı.

tamındı sūw: Su damlası.

tamındı.

ol õziñge yağ tamındı: O, kendisi için ve kendi kendine (bir şeyden) yağ sızdırdı.

taminūr, tamınmāq.

tamışdı.

sūw tamışdı: (Buzdan ya da başka bir şeyden) su damladı.

tamişūr, tamışmāq.

tamıttı.

ol sūwnı tamıttı: O, suyu [başka bir şeyi de olabilir] damlattı.

tamıtūr, tamıtmāq.

tamturdı.

ol anıg agzınğa sūw tamturdı: O, suyun ağızına damlatılmasını emretti.

tamturur, tamturmāq. Bu illetli bir sözcüktür.

tamturdı.

ol õt tamturdı: O, ateşi yaktı. Kandil yakmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tamdurur, tamdurmāq.

tamu. Cehennem.

Şu atasözünde de geçer,

tamu qapın açār-tawār: Rüşvet cehennemın kapısını bile açar – daha kaç kapıyı açabileceğini sen düşün! Bu atasözünü, işinin görülmesini arzulayan kimseye rüşvet vermesini öğütlemek için kullanılır.

tamülâdı.

ol sūwug tamülâdı: O, önüne set kurarak suyu bir yerde topladı.

tamülār, tamülāmaq.

tamur (tamar). Vücuttaki damar. *Oguzlar mim*'i (*m*) *fetha*'lı [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi] kullanarak *tamar* der. Onlar sözcükte her zaman hafifliği tercih eder ve *nasb* [*a* – yazacın üstün imi almış gibi *a*'yla okunması] en hafif ünlüdür, bu nedenle sürekli ondan faydalanırlar.

tamurlug.

tamurlug et: İçinde damarlar bulunan sert et.

tamuzdı.

ol sūw tamuzdı: O, suyun [başka bir şeyin de olabilir] damlamasına izin verdi.

tamuzur, tamuzmāq.

tān. Sabahın erken saatleri ve akşamın ilk vakitlerinde esen serin bir rüzgâr.

tana. Kışniş tanesi, tohumu (Uç ve Argu lehçesi).

tana. Bu sözcüğün Farsçadaki *dâne*: tohum, tane sözcüğünden Türkçeleştirildiğini düşünüyorum [bkz. yumgâq].

tançu. Lokma.

tançülâdı.

er etmêk tançülâdı: Adam ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] çiğnedi.

tançülâr, tançülâmâq.

tândı.

ol alımnı tândı: O, borcunu [başka bir şeyi de olabilir] inkar etti. Bir şeyi inkar eden herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tânar, tânmâq.

tanişdı.

olâr êkki alımnı tanişdı: Onlar, karşılıklı olarak birbirlerinin borcunu inkar etti.

tanişür, tanişmâq.

tanturdı.

ol manğa alımnı tanturdı: O, bana borcu [başka bir şeyi de olabilir] inkar ettirdi.

tanturur, tanturmâq.

tanu (yamu). "Söz konusu eylem gerçekleşecek, göreceksin" anlamına gelen iki ilgeç.

men bargây men yamu: Gideceğim göreceksin.

tanüdü.

ol manğa söz tanüdü: O, bana söz buyurdu. Bir şey tavsiye etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tanür, tanümâq.

tanuldı.

añgâr söz tanuldı: Ona söz [başka bir şey de olabilir] buyuruldu.

tanulür, tanulmâq.

tanuq. Tanık; şahit.

tanuqluq. Tanıklık; şahitlik.

tanuştı.

olâr êkki söz tanuştı: Onlar birbirlerine söz buyurdu. Kökü *tanüdü*'dir.

tanuşür, tanuşmâq.

tanuttı.

ol manğa söz tanuttı: O, bana, başkasına söz buyurmamı [salık vermemi] emretti.

tanutür, tanutmâq.

tanğ. Elek (*Argu* lehçesi) – *işba*"lı [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğer eklemek].

tañg.

tañg nēñg: Şaşılacak, olağanüstü bir şey.

tāñg kördüm: Bir mucizeye şahit oldum.

tañg. Tan; şafak.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>tañg ata yortalım</i>	Şafak söktüğünde yola koyulalım
<i>buğraç qanın irtelim</i>	Buğraç'ın [Yabāqu kavminin şefi] kanının hesabını soralım
<i>basmil bēgin örtelim</i>	Basmil beyini yakalım
<i>amdı yiğit yuwulsun</i>	Şimdi yiğitler taburlarında toplaşsın

tañg.

tañg attı: Şafak söktü.

tañg. Esas kısmı yıkılmış, ama temelleri hâlâ duran, kadim zamanlardan kalmış her türlü yapı; örneğin bir höyük ya da orada bir kalenin temelleri olduğu anlamına gelen toprak yığınları, yükseltiler.

tañg tonğ.

tañg tonğ etti: Ağır bir nesne katı bir şeyin üzerine düştüğünde böylesi bir ses çıkarttı.

tañgān. Başı beyaz bir karga.

tañgdı.

ol anıg başın tañgdı: O, onun başına kuşak bağladı.

İple ya da başka bir şeyle sıkıca bağlanan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tañgār, tañgmāq.

tañgıl.

tañgıl keyik: Önayaklarında çizgiler bulunan ceylan [başka bir hayvan da olabilir].

tañgıldı.

tañgıldı bāş: Adam kuşakla başını sardı - Baş bağlandı. İple bağlanan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tañgılūr, tañgılmāq.

tañgındı.

er başın tañgındı: Adam kendi başına kuşak bağladı.

tañgımūr, tañgınmāq.

tañgızdı.

er öpkesinde tañgızdı: Adam öfkeyle kabardı.

öpke tañgızdı: Ciğer şişti - ciğer şişirilirken üzerine sirke ve hardal dökülür ve ciğer şişer.

tañgızar, tañgızmāq.

tañglâdı.

er işig tañglâdı: Adam (belli bir) meselede şaşkınlık içinde kaldı.

tañglâr, tañglâmâq.

tañglaşdı.

kişiler bu işig tañglaşdı: Halk bu işe şaşırđı.

tañglaşür, tañglaşmâq. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yağmuru anlatıyor)

örđi bulıt mñgraşu

aqtı aqın münğreşü

qaldı bodun tañglaşu

köhrer taqı manraşür

Bulut yükseldi gürleyerek

Aktı seller çağıldayarak ve inleyerek

Halk kala kaldı hayret ederek

O, şimşekler çaktırıp gürütüler. koparıken

tañglattı.

ol meni tañglattı: O, beni şaşırttı.

tañglatür, tañglatmâq.

tañgsuq.

tañgsuq nêñg: Hayret verici ya da alışılmışın dışında olan herhangi bir şey.

tañgsuq aş: Ender bulunan bir lezzete sahip yiyecek.

tañguq. Sefere ya da benzer bir akına çıkan Hakan'a takdim edilen, süslü ipek kumaşlar ya da yiyeceklerden oluşın armağana verilen ad.

tañguq. Çevgen oyununda bir sayı kaydeden kimseye verilen ipek kumaş parçası.

tañguq. Savaş sırasında mızrakların uçlarına ve sancaklara kakılan ipek kumaş.

tañgut. Bir Türk kavminin adı. Çin yakınlarında otururlar, ancak kökenlerinin Arap olduğunu iddia ederler [metindeki bu cümle "ve kökenimiz (yani Türklerin kökeni) Arap derler" biçiminde de okunabilir -çn].

tap. Yeterli, kâfi anlamına gelen bir ilgeç.

bu aş manğa tap: Bu yemek benim için yeterli.

tap boldı: Kâfi.

tâp. Bir yaranın ya da sert bir darbenin deride bıraktığı hasarın izi.

tâp tûp.

ol anı tâp tûp urdı: O, ona her yandan, hızla vurdu.

tapa. "-e doğru" anlamına gelen bir ilgeç.

menig tapa keldi: O, bana doğru geldi.

tapâsı. Bir eylemi "onun inadına, ona rağmen" gerçekleştirdi [onun sevmediğı bir şey yaptı] anlamına gelen bir ilgeç.

ol anı tapâsı qıldı: O, ona rağmen [onun inadına, bir şey] yaptı.

tapālādı.

ol anı tapālādı: O, ona sitem etti ve onun hezimetinden keyif aldı.

tapālār, tapālāmāq.

tapar. Qıfçaq Hakanlarından *ināl* öz'ün iki oğluna verilen ad.**tapāru.**

ol menig tapāru keldi: O, bana yaklaştı - O, benim yanıma doğru geldi; *ol anıg tapāru bardı:* O, onun yanına doğru gitti.

tapa, “-e doğru” anlamına gelen bir ilgeçtir. *re* (r) ve *vav* (u) yazaç arttırımı sonucu eklenmiştir.

tapçân. Üzerinde ayakta durulan, şeklen sofraya benzeyen, üç ayaklı bir nesne. Başka türlü erişilemeyen üzüm salkımlarına ulaşip, onları toplamak için kullanılır.**tapçañg.** Sofra biçiminde, üç ayaklı bir nesne; bağ bekçisi üzümleri toplarken yukarıdaki salkımlara ulaşmak için bunun üzerine çıkar [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır -çn].**tapçurdum (tapşurdum).**

men ogulnu anasıñga tapçurdum: Ben, çocuğu anasına bıraktım [teslim ettim]. Buradaki *cim*'in (ç) kökü *şın*'dir [tapşur-]. Başka birini anlatmak için de kullanılabilir.

tapçurur, tapçurmāq.

tapdı.

qul tenğrike tapdı: Kul, Cenabı Hakk'a tapdı.

ol xānqa tapdı: O, Hakana [başka birine de olabilir] hizmet etti.

ol nēñni tapdı: O, kayıp olan bir şeyi buldu.

tapār, tapmāq.

tapı. Rıza; memnuniyet; ikna olma.

bu işta anğig tapısı kerēk: Bu işte onun rızası gerek.

bōdı tapı er: Orta boylu bir adam.

tapıldı.

tapıldı nēñg: Saklı olan nesne bulundu.

taplūr, tapılmāq.

tapındı.

men tenğrike tapındım: Cenabı Hakk'a tapındım ve O'nun emirlerine uydum.

ol bēgke tapındı: O, beye hizmet etti.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Oğluna hafifçe çıkışarak diyor ki, eğer bilge ve bilgili bir adamla tanışırsan...)

öğren anıg biligin künde anğār bāru

qotqılıqın tapıñgil qoğgil küwez nāru

Her gün yanına giderek ondan bigelik öğren
Gururu bir yana bırak ve alçakgönüllülükle ona hizmet et

tapınūr, tapınmāq.

tapış. İki adam arasındaki karşılıklı güven [bu güvenin bir neticesi olan birbirlerine vekâlet etme durumu].

taplâdı.

ol tönug taplâdı: O, giysiye [başka bir şeyi de olabilir] kabul etti ve giymeye razı oldu.

taplâr, taplāmāq.

taplâg. Bir şeye razı olmak.

bu işda senig taplâgıñg bār mu: Bu işte senin rızan var mı?

taplaşdılâr.

olâr bu işig qamug taplaşdılâr: Hepsî bu işe razı oldu.

taplaşūr, taplaşmāq.

taplattım.

men anı bu işqa taplattım: Ben onu bu işe razı ettim.

taplatūr men, taplatmāq.

taprıdı.

tewê taprıdı: Deve sıçradı. Bu sözcük yalnızca devenin sıçramasını anlatmak için kullanılır.

taprîr, taprîmāq.

taprışdı.

tewê qamug taprışdı: Develer sıçradı.

taprışūr, taprışmāq. Bu sözcük özellikle develer için kullanılır.

taprıttı.

er tewêşin taprıttı: Adam [başka biri de olabilir] devesini sıçrattı.

taprıttūr, taprıtmāq. Bu sözcük yalnızca develer için kullanılır.

tapşurdum. bkz. tapçurdum.

tapug. Hizmet.

tapug. Tapma.

tenğri tapugi: Allah'a (O'nun büyüklüğü artsın) ibadet etme.

tapuglug.

tapuglug er: Bir kişiye uzun zamandır hizmet eden adam.

tapuzdı.

ol manğa sōz tapuzdı: O, bana bir bilmece sordu.

tapuzur, tapuzmāq.

tapuzgu.

tapuzgu nēng: Bilmece.

tapuzguq. Bilmece.**tapzug.** Bilmece.

tapuzguq tapuzdum: Ona bir bilmece sordum.

taqāgu. Kümes hayvanlarına verilen genel bir ad. Aralarındaki ayrımı belirtmek için "horoz"a *erkek taqāgu*, "tavuk"a *tişi taqāgu* denir.

Şu atasözünde de geçer,

yazıdaqı süwlin eğer geli ewdēki taqāgu ıçgınma: Kırdaki sülünü avlamaya gittiğinde evdeki tavuğu kaçırma. Bu atasözü, birine, sahip olmadığı bir şeye ulaşmak için sahip olduğu şeyleri çarçur etmekten vazgeçmesini öğütlemek için kullanılır.

taqāgu.

taqāgu yılı: Oniki yıllık Türk takviminin yıllarından birinin adı.

taqdı.

er burunduq butluqa taqdı: Adam yulan devenin burun halkasına bağladı (Oguz lehçesi). Bir ipi herhangi bir yere bağlamayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

taqār, taqmāq.

taqı. "Daha, dahi, öteki gibi (*eyzan*)" anlamları veren bir ilgeç.

taqı yarmāq bēr: Bana [öteki gibi] bir para daha ver. Oguz lehçesinde "ile" anlamı da verebilir.

ol taqı anda: O dahi orada onlarla birlikte.

taqıldı.

et sişqa taqıldı: Et şişe [başka bir şeye de olabilir] dizildi.

taqılır, taqılmāq.

taqır taqır.

at ađāqı taqır taqır etti: Atların toynakları [nalları] böylesi bir ses çıkarttı. *tıkır tıkır* ifadesi de kullanılabilir; aynı anlama gelir.

taqturdı.

et sişqa taqturdı: (O) eti şişe dizdirdi.

taqturur, taqturmāq.

taquq. Tavuk (Türkmēn lehçesi).

taquqlug.

taquqlug er: Tavukları olan adam.

taquzmaq. bkz. taguzmaq.

târ. Herhangi bir şeyin dar olma durumu.

târ ew: Dar ev. Başka şeylerin darlığını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tār. Sal. Tulumlar şişirilir ve açık ağızları bağlanarak yan yana dizilirler; böylece suyun üzerinde çayıya benzeyen düz bir seki yapılmış olur ve insanlar bunun üzerine oturarak nehrin karşı kıyısına geçerler. Böylesi bir taşıt kamışlardan ya da ağaç dallarından da yapılabilir (Yabāqu ve Tatār lehçelerinde). bkz. sāl.

tār. Yağ tortusu. Arıtılmış yağ eritilip süzülerek kaptan alındıktan sonra kabın dibinde kalan pıhtılaşmış süt.

tarādi.

qīz saçın tarādi: Kız saçını taradı.

anıg sūsin tarādi: O askerlerini dağıttı [aynı ayrı yönlere gönderdi]. Bunun kök-biçimi *tardı* [*tārdı*]: bir şeyi ayırmak, dağıtmak, yaymak'tır. Bu iki eylemin geniş zamanlarının aynı olduğuna dikkat ediniz.

tardı: ayırdı; *tarār / tarādi;* *tarār.*

Bu kural tüm eylemler için geçerli değildir; ancak bazı ikiyazaçlı ve üçyazaçlı eylemlerin geniş zaman biçimi aynıdır, geçmiş zamanları ise farklılık gösterir. Nitekim *er art aşdı:* adam dağ geçidini aştı ve *ol aş aşādi:* o yemek yedi biçiminde iki ayrı eylem vardır, ancak ikisinin de geniş zamanı aynıdır [*aşār*].

ol suwqa qandı: O, suyla doldu - olabildiğince çok su içti; kana kana içti - *qanār, qanmāq.*

ol atın qanādi: O, atının damarını kesti ve onun kanını akıttı - *qanār, qanāmāmāq.*

Bu iki eylemin geniş zaman biçimleri birbirleriyle örtüşür, ama geçmiş zamanları ve eylemlikleri birbirinden farklıdır.

taraldı.

saç taraldı: Saç tarandı.

taralur, taralmāq.

tarandı.

ol saçın tarandı: O, başkasının yardımı olmaksızın saçını taradı.

tarānur, taranmāq.

taraslādi.

alp çerig taraslādi: Yiğit, düşmanın saflarını yardı, dağıttı; *çağrı qāzıg taraslādi:* Doğan, kaz sürüsünü dağıttı. Güç kullanarak bir şeyi dağıtan, parçalara ayıran herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

taraslār, taraslāmāq.

tarbın. Türklerden bir halk taifesi. Kendileri bir büyüğün emrindedir.

tārdı.

bēg sūsin tārdı: Bey askerini yaydı, dağıttı. Herhangi bir şeyi dağıtan birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tārār, tārmāq.

targāq. Tarak.

targıl.

targıl yılıq: Sirtında siyah beyaz çizgiler bulunan herhangi bir alacalı hayvan. Bu sıfat at dışındaki bütün hayvanlar için kullanılır.

tarıdı.

ol tarıq tarıdı: O, tarlayı [başka bir yeri de olabilir] ekti.

tarır, tarımāq.

tarıg. Bütün tahıllara verilen genel bir ad.

tarıg. Hemen hemen bütün Türk lehçelerinde “buğday,” yalnızca Oguz lehçesinde “darı” anlamına gelir. Bu ikinci kullanım yanlışır. *Oguzlar*, “buğday”a aşılıq der.

tarıgçı. Çiftçi.

tarıglāg. Ekili tarla.

tarıglıg.

tarıglıg yēr: Ekilmiş bir arazi; tahıl amban.

tarıglıq. Ambar.

tarıldı.

tarıq tarıldı: Tahıl [başka bir şey de olabilir] tarlaya ekildi.

tarılur, tarılmāq.

tarıldı.

tarıldı nērīg: Bir şey ayrıldı, dağıldı.

tarım. Batakhklara ve yutan kum alanlarına dökülen nehir kolları.

tarım. Uygur sınırında, *Kuça* yakınlarında bir yer adı. *üsmi tarım* da denir. Buranın içinden aynı ada sahip bir nehir geçer.

tarımlādı.

ol ögüzni tarımlādı: O, nehri, bir adadan öbür adaya, bir arkten öteki arka giderek geçti.

tarımlār, tarımlāmāq. Bu, bataklıklardan sakınarak nehrin geçildiğini anlatır.

tarımsındı.

ol tarıq tarımsındı: O, tohumu ekiyormuş gibi göründü, ama gerçekte bunu yapmadı.

tarımsınūr, tarımsınmāq.

tarındı.

er tarıq tarındı: Adam tarlayı ekiyormuş gibi göründü. Tarlayı tek başına ekmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tarınūr, tarınmāq.

tariqtı.

yēr tariqtı: Oda [başka bir yer de olabilir] çok dardı.

tariqār, tariqmāq.

tarıtgān.

bu er ol telim tarıg tarıtgān: Bu, tarlalan sıklıkla ekili olan bir adamdır.

tarmaldı.

anıg yūzi tarmaldı: Onun yüzü tırmalandı.

tarmalūr, tarmalmāq.

tarmāq. Pençe. Bir bitkiye de *qargāq tarmāqı:* karga ayağı denir.

tarmaqlandı.

böy tarmaqlandı: Altkavimler, oluşan şekil bir pençeye benzeyecek biçimde çadırlarını yana kurarak çölün her yanında konakladılar.

bala tarmaqlandı: Cıvcivin tırnakları belirirdi.

sūw tarmaqlandı: Su kollara ayrıldı.

tarmaqlanūr, tarmaqlanmāq.

tarmaşdı.

olar ekki tarmaşdı: Onlar birbirlerini tırmaladılar.

tarmaşūr, tarmaşmāq.

tarmattı.

ol anıg yūzin tarmattı: O, onun yüzünü tırmalanmasına neden oldu.

tarmatūr, tarmatmāq.

tarmuz. Küçük salatalık.

tarmut. Dağlardaki dereler ve vadiler.

tāg tarmut keçtim: Vadileri ve dereleri geçtim.

tarmutlandı.

sūw tarmutlandı: Su kollara ayrıldı.

tarmutlanūr, tarmutlanmāq.

tarqa. Koruk. talqa'nın değişik sesletimi.

tars. bkz. çars çars.

tartar (turtur [?]). Kumruya benzeyen bir kuş.

tartıg. Eyer bağı.

tartıg. Belli bir meselenin ortaya çıkması nedeniyle Hakanın, toplanması için maiyetine yolladığı çağrı.

beğden tartıgçı keldi: Beyden davetçi geldi.

tartıldı.

yarmāq tartıldı: Para [başka bir şey de olabilir] tartıldı.

tartılūr, tartılmāq. İp ya da benzer şeylerin gerilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tartın. Bir şefin emri altında bulunan halk kitlesi, maiyet.

tartın. Erzak.

tartındı.

er oglınğa tartındı: Adam çocuğuna aşın özen gösteriyordu [kendisine yapılan her iyiliğin, verilen her yemeğin çocuğuna ulaşmasını istiyordu].

ol ewke tarıg tartındı: O, evine buğday götürmeye kalkıştı. Göçebelerin yerleşik halktan erzak almasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tartınür, tartınmâq.

tartışdı.

ol manğa uruq tartışdı: O, bana ip germekte yardım etti.

tartışdı nêñg: Bir şeyin parçaları birbirini çekti.

ol meniğ birle ya tartışdı: O, benimle yayın ipini gerip çekmekte boy ölçüştü.

ol manğa altün tartışdı: O bana altın tartmakta yardım etti. Herhangi bir şeyi tartmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tartışür, tartışmâq.

tarttı.

ol yarmâq tarttı: O, para [başka bir şey de olabilir] tarttı.

ol yıp tarttı: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] çekti, gerdi.

ol tartın tarttı: O, kendine erzak edindi. Herhangi bir şeyi çekmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tartâr, tartmâq.

ol etükin tarttı: O, çizmelerini çıkarttı.

Şu atasözünde de geçer,

sûw körmêginçe etük tartma: Suyu görmeden çizmelerini çıkartma. Bu atasözü, birine acelecilikten kaçınmasını ve dikkatli davranmasını öğütlemek için kullanılır.

tartuq. Yagma ülkesindeki bir kentin adı.

tarüdi.

ew tarüdi: Ev [başka bir yer de olabilir] çok dardı.

er buşdı tarüdi: Adamın canı sıkındı ve kederliydi.

tarür, tarümâq.

tarundı.

er işta buştı tarundı: Adam bu mesele nedeniyle kederli ve kızgındı.

tarünur, tarunmâq.

tarus. Çatı.

taruslâdı.

ol ewin taruslâdı: O, evine çatı yaptı.

taruslâr, taruslâmâq.

tarutti.

ol anğâr ewin tarutti: O, onun evini, kendisi için çok dar olacak hale getirdi. Herhangi birinin bir şeyi daraltmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tarutür, tarutmâq.

tarxân. Putperestlere ait bir sözcük; "bey" anlamına gelir (Argu lehçesi).

tas. "Kötü" olan herhangi bir şey (Oguz lehçesi).

bu ât tas tegül: Bu at kötü değil.

tasal. Çevgen oyununda çizilen sınır. Bu sözcük **talas** sözcüğünün göçüşmeye maruz kalmasıyla oluşmuştur – böylesi bir değişime Arapçadaki *mâ fi'l-ard alaq* ve *le'aq* ["ülkede (hiç) otlak yoktu"] ifadesinde de rastlanır.

tasgâdi.

ol anı tasgâdi: O, onu tokatladı.

tasgâr, tasgâmâq.

tasgaşdı.

olâr êkhi tasgaşdı: Onlar birbirlerini tokatladılar.

tasgaşür, tasgaşmâq. Bu eylemin icrasında yardımlaşmayı ya da bu eylemi icra ederek boy ölçüşmeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tasgattı.

ol qulın tasgattı: O, kölesini [başka birini de olabilir] tokatlattı.

tasgatür, tasgatmâq.

tâş. Taş.

tâş tön. Dışa giyilen giysi.

tâş yêr. Açık, kimseye ait olmayan diyarlar; yabancı bir ülke.

taşaq. Taşak [testis]. İkisi birbirine bağlı olduğu için cinsel organa da taşaq denir.

taşaqılg.

taşaqılg er: Taşaklı adam.

taşdı.

êşiç taşdı: Tencere kaynayıp taştı; *sûw taşdı*: (Nehirdeki ya da kaptaki) su taştı.

taşâr, taşmâq.

taşgurdı.

êşiç taşgurdı: Güğüm neredeyse taşıyordu [taşayazdı].

taşgurâr, taşgurmâq.

taşıqtı.

er ewdın taşıqtı: Adam evden dışarı çıktı (Yagma, Tuxsı, Qıfçaq, Yabâqu ve bazı Türkmenlerin lehçesinde; Türklerin çoğu çıktı der).

taşıqâr, taşıqmâq.

taşırqân.

taşırqân közlüg: Gözü pek adam.

taşıtgân.

bu er ol ewiñge telim tawâr taşıtgân: Bu, her zaman evine [başka bir yere de olabilir] çokça mal taşıtan bir adamdır.

taşıtgân.

bu ôt ol eşiç taşıtgân: Bu, güğümün taşmasına neden olan bir ateştir.

taşıtı.

tarıg taşıtı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] bir yerden başka bir yere taşıttı.

taşıtür, taşıtmâq.

taşken. Şaş kentinin adı. Ebu Bekr el-Qaffâl eş-Şâsi'nin memleketidir. Kök-biçimi *tâş kend:* taş kent'tir.

taşladı.

ol ıtıg taşladı: O, köpeği taşıladı.

er taşladı: Adam [başka biri de olabilir] uzaklara gitti.

taşlâr, taşlâmâq.

taşlattı.

ol anı taşlattı: O, onun taşlanmasını emretti.

ol oğlını taşlattı: O, (seyahat ederek tecrübe kazanması için) oğlunu uzaklara yolladı.

taşlatür, taşlatmâq.

taştın.

er taştın bardı: Adam dışanya gitti.

taşüdi.

ol ewke yarmâq taşüdi: O, parayı [başka bir şeyi de olabilir] evine taşıdı.

taşür, taşümâq.

taşüg. Taşınabilir, bir yerden başka bir yere nakledilebilir mal.

taşurdı.

ot eşiç taşurdı: Ateş, güğümü taşırdı. Bulunduğu yerden taşan her türlü sıvıyı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

taşurür, taşürmâq.

taşurgân.

bu ôt ol eşiç taşurgân: Bu her zaman güğümü taşıran bir ateştir. Sarnıcın taşmasına ve suyun dağılmasına neden olan bir seli anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tat. Farsî (Türk lehçelerinin çoğunda).

Şu atasözünde de geçer,

tatıg közre tikëniğ tüpre: Farsiyi gözünden vur, dikenini kökünden kes.

tat. Uygur kâfirleri (Tuxsı ve Yagma lehçelerinde). Bu sözcüğü onların ülkelerinde, onların ağzından işittim. Bu sözcüğü *tat tawgâç*: Uygur ve Çini ifadesi içinde de kullanırlar. Yukarıdaki maddedeki atasözü aslında *Uygurlar* ve *Çinliler* için kullanılmakta ve onların sadakatten yoksunluğuna değinmektedir; “diken kökünden kesilemi, Uygur gözünden vurulmalı.” Başka bir atasözü de şöyledir, *tatsız türk bolmâs, başsız bôrk bolmâs*: Bir başlığın hiçbir zaman başsız kalmaması gibi bir Türk de hiçbir zaman Farsisiz [düşmansız] kalmaz.

tat. Kılıç ya da benzer şeylerin üzerinde oluşan pas.

Şu atasözünde de geçer,

qılıç tatıqsa iş yunçir, er tatıqsa et tinçir: Kılıç paslanırsa savaşının durumu kötüleşir, adam Farsleşirse [Farsi töresine bağlanırsa] eti kokar. Bu atasözü, birine, sadakatten ayrılmamasını ve kendi gibilerin arasında yaşamasını öğütlemek için kullanılır.

tatâr. Bir Türk kavmi.

tatgandı.

er aşıq tatgandı: Adam yemeği çok lezzetli buldu ve dudaklarını şapırdattı.

tatganür, tatganmâq.

tatıdı.

aş agızda tatıdı: Ağızdaki yemek lezzetliydi.

tatir, tatimâq.

Şu atasözünde de geçer,

kişi eti tirigle tatir: İnsan eti o canlıyken tatlıdır – Bu, insanın yalnızca sağlıklıyken zenginlik kazandığı, bu zenginlikle lezzetli hazlar edindiği ve böylece kendisinin de tatlı biri olduğu anlamına gelir.

tâtig. Hoş bir lezzet. *tâtig tâlig* ifadesinde kullanılır.

tatıglandı.

üzüm tatıglandı: Üzüm tatlandı. Herhangi bir şeyin tatlanmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tatıglanür, tatıglanmâq.

tatıglıg.

tatıglıg nêng: Tatlı olan bir şey. Kök-biçimi *tâtıglıg*'tır.

tatıgsâdı.

er tatıgsâdı: Adamın canı tatlı istedi.

tatıgsâr, tatıgsâmâq.

tatıldı.

aş tatıldı: Yemeğin [başka bir şeyin de olabilir] tadına bakıldı.

tatılür, tatılmâq.

tatındı.

tatındı sût: Hayvanın memesinde pıhtılaşıp sût.

tatıqtı.

türk tatıqtı: Türk, Farsileşti.

qılıç tatıqtı: Kılıç paslandı.

tatıqâr, tatıqmâq.

tatır.

tatır yêr: Bozkır.

tatırlıg.

tatırlıg yêr: Düz ve sert zemin.

tatırqa. Sepilenmiş beyaz deri.

tatırqu (?).

tatırqu yêr: Bitki örtüsü seyrek olan yer.

tatıttı.

tüz aşıg tatıttı: Tuz yemeğe lezzet verdi. Herhangi bir şeye tat katan bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tatıtür, tatıtmâq.

tatlâdı.

ol anı tatlâdı: O, onu Farsî sandı.

tatlâr, tatlâmâq.

tatlaşdı.

olar êhki birle tatlaşdı: Onlar birbirleriyle Farsça konuştular. Uygur lehçesinde konuşmayı anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

tatlaşür, tatlaşmâq.

tatruşdı.

olâr bir êkindike et tatrüşdı: Onlar birbirlerine et [başka bir şey de olabilir] tattırdılar.

tatruşür, tatrüşmâq.

tâturdı.

ol marîga aş tâturdı: O, bana yemek [başka bir şey de olabilir] tattırdı.

tâturur, tâturmâq.

taturdum.

men anğar aş taturdum: Ben, ona yemek tattırdım.

taturur men, taturmâq.

taturgân.

bu er ol aş taturgân: Bu (konuklarını ya da başkalarını) besleyen bir adamdır.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamın ardından ağıt yakıyor)

erdi aşın taturgân

Konuklarını besleyen

yawlaq yağıq qaçurgân

Düşmanlarını defedendi

ogrâq sūsin qaytargân

(Kararlılığıyla) ogrâk askerini geri döndürmüştü

bastı ölüm axtaru

(Şimdi) ölüm onu alaşağı etti

tavil. Avda doğan için çalınan davul. Bu sözcüğün, ikisinin eklemleme noktalarının yakınlığı nedeniyle *tı*'nin *te*'ye dönüştürülmesiyle Arapçadan alındığını düşünüyorum; zira Arapçada *galita* ve *galita* ("hata yapmak") ya da *qattara* ve *qaftara* ("koklamak") sözcüklerinde de böylesi bir dönüşüm vardır; öte yandan *Türkler* örneğin *Sâbit* sözcüğünü alıp değiştirerek *tübüt* şeklinde kullanmıştır. Ancak ben gerçek *Türkler* tarafından kullanılan bazı sözcüklerin İslam ülkesinin en uzak sınırlarında bile kullanıldığını bizzat işittim.

↳ **tavış.** Ses ve hareket. *tavış*'ın değişik sesletimi.

tawar. Canlı ya da cansız mal. *Oguzlar* ve *Oguz* lehçesine uyanlar *tavar* der.

Şu dörtlükte de kullanılır,

tawar himnig üklise

Kimin malı çoğalırsa

bëglük anğar kergeyür

Beylik ona yararır

tawarsızın qalıp bëg

Bey malsız kalınca

erensizin emgeyür

Adam toplamakta zorlanır [çünkü onlar yalnızca zenginlik arzusuyla onun yanında toplanırlar]

tawâr. Mal, eşya.

tawarlıg.

tawarlıg er: Malı olan adam.

tawarluq. Mal konan yer; kiler.

tawgâç. Maçin'e verilen ad. Burası Çin'e dört aylık yolculuk uzaklığındadır. Çin, aslında üç bölümden oluşur: doğudaki "Yukan Çin"dir, buraya *tawgâç* denir; "Orta Çin"e *xıtây* [özgün metinde *tı*'yla, *xıtây* biçiminde geçmektedir -çn] denir; "Aşağı Çin"e ise *barxân* denir ve burası *Kâşgar* havalisidir. Ama şimdilerde *tawgâç*, Maçin, *xıtây* da Çin olarak bilinmektedir.

tawgâç. *Tawgâç* bölgesinde yerleşik olan bir Türk kavmine verilen ad. Bu sözcükten hareketle *tat tawgâç*: *Uygur (tat)* ve *Çinli (tawgâç)* denir.

tawgâç. İnsan elinden çıkma kadim ve heybetli şeylerin hepsine *tawgâç eçi* denir. Bu Arapçadaki *şey 'adi* ["Ad kavmine ait olan"] ifadesine benzer. Bu sözcük hakanlar için de kullanılır ve *tawgâç xân*: ülkesi büyük ve köklü olan hakan denir.

tawgâç. *tat tawgâç* biçiminde bir ikilemede kullanılır. Burada *tat* sözcüğüyle Farsîler, *tawgâç* sözcüğüyle de *Türkler* anlatılır. Bence, anlam olarak daha doğru olan

kullanım daha önce belirttiğim [bkz. tat, tawgāç] kullanımdır. Bu ikinci kullanım İslam ülkesinde, ilki ise bu bölgede yaygındır. İkisi de doğrudur.

tawgāç.

tawgāç yodāsı: Yaprakları zambak yaprağına benzeyen ve ilaç olarak kullanılan bir çalı.

tawgāçlādı.

ol anı tawgāçlādı: O, onun Maçinle ilişkili olduğunu düşündü ve *tawgāçlardan* biri saydı.

tawgaçlār, tawgaçlāmāq.

tawgāçlandı.

er tawgāçlandı: Adam Maçin halkındanmış gibi giyindi.

tawgaçlanūr, tawgaçlanmāq.

tawılgüç. Hünnap.

tawılgüç. "Hünnap" anlamına gelen *tawılgüç*'un değişik sesletimi.

tawış. Ses ve hareket.

tawışgān. Tavşan.

tawışgān yılı: Oniki yıllık Türk takviminin yıllarından birinin adı.

tawışgān.

tawışgān ögüz: Uç kentinde akan bir derenin adı.

tawışlādı.

tawışlādı nēñg: Bir şeyde ses ve hareket oluştu.

tawışlār, tawışlāmāq.

tawrādı.

er tawrādı: Adam dayanıklılaştı, bedeni sağlamaştı. *tıgradı*'yla aynı anlama gelir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış arasındaki çekişmeyi anlatıyor)

<i>qış yāygaru sawlayūr</i>	Kış, Yaza seslenir
<i>er at menin tawrayūr</i>	Adamlar ve atlar bende dayanıklılaştır
<i>igler yeñe sewreyūr</i>	Hastalıklar (kışın) azalır
<i>et yeñ taqı bekrışūr</i>	İnsanların bedenleri ve etleri (kışın) sağlamaştır
<i>tawrār, tawrāmāq.</i>	

tawrandı.

er tawrandı: Adam davrandı - hızla bir şeyi yapacakmış gibi göründü.

tawranūr, tawranmāq.

tawrāq. Çabukluk; sürat.

tawrāqın kel: Çabuk gel. Bu sözcük sıfat olarak da kullanılır, nitekim *tawrāq işçi*: çalışkan işçi denir.

tawrattı.

er tawrattı: Adam acele etti.

tawratür, tawratmâq.

urâgut yıp tawrattı: Kadın ip eğirdi.

taxçek. Bir Çin ipeklisi çeşidi.

taxtu. Eğrilmeden önceki ham ipek.

tây. Tay. Şu dizelerde de kullanılır,

tegür menig sâwımı bilgêleke ay

tınar qalı atıtsa qısraq sanı tây

Benim sözlerimi bilgelere eriştir ve onlara de ki

Tay, atlar arasında sayılınca kısrağın dinlenir (çünkü artık ona değil yavrusuna binilecektir)

tayâdı.

ol anı tayâdı: O, ona yaslandı.

tayâr, tayâmâq.

tayâgu. Bir parça kurumuş kil; kesek.

tayandı.

ol mañga tayandı: O, bana dayandı, yaslandı. Herhangi bir şeye yaslanmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tayanür, tayanmâq.

tayâñgu. "Mabeyinci" anlamında kullanılan özgün sözcük. Arapça *hâcib* ("kapıcı") sözcüğü yaygınlaştıktan sonra bununla yer değiştirmiştir. Kökü **tayandı:** o bana dayandı'dır, çünkü Hakanlar mabeyincilere ihtiyaç duyar ve keza Hakan'ın tebaası da arzuhallerini Hakan'a sunmak ve yanıt almak için mabeyinciye bağımlıdır.

tayaq. Asa; baston; dayanak.

küdegü tayaq bērdi: Güvey, attan inerken dayanması için geline bir cariye ya da köle tahsis etti. Bu, zenginliği olanlar için bir gelenektir ve köle gelinin malı olur. Şu atasözünde de geçer,

tayaq bile taymās, tanuq sōzün bütmeś: Dayanağı olan kimse (çamurda) kaymaz, (tanıklığa uygun olmadığı müddetçe) tanığın sözü [sözünün doğruluğu] bilinemez.

tayaqlandı.

er tayaqlandı: Adam asa, baston sahibi oldu.

tayaqlanür, tayaqlanmâq.

taydı.

er taydı: Adam kaydı. Herhangi bir hayvanın ayağının çamur ya da yağmur nedeniyle kaymasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tayâr, taymâq.

taygân. Tazı. Şu atasözünde de geçer,

taygân yügrükin tîlkü sewmês: Tilki, hızlı koşan tazıyı sevmez. Bu atasözünü, belli bir üst-alt çekişmesi nedeniyle biri diğerini kıskanan iki bilgin için kullanılır.

tayıg.

tayıg yêr: Kaygan yer.

tayışdı.

ol anıg birle tayışdı: O, kayma konusunda onunla yarıştı.

tayışür, tayışmâq.

tayıttı.

ol anı suwqa tayıttı: O, onun kayıp suyun içine düşmesine neden oldu.

tayıtür, tayıtmâq. Bir şeyin kaydırılmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

taylanġ er. Zarif ve güzel, çehresi temiz, giysileri şık kimse. Bu sözcük genellikle gençler için kullanılır.

taylanġ yigit: Kibar ve zarif genç.

tayturdı.

ol anı suwqa tayturdı: O, onu suda kaydirdi.

tayturur, tayturmâq.

tayuq.

tayuq er: Genç, kibar ve zarif adam.

tayuqlandı.

yigit tayuqlandı: Genç adam züppe gibi giyindi.

tayuqlanür, tayuqlanmâq.

tâz. Dazlak; kel.

tâz at: Alacalı at.

tâz qöy: Boynuzsuz koyun.

tâz yêr: Çorak toprak. Şu atasözünde de geçer,

tâz at tawârçı bolmäs: Alaca atla yük taşınmaz [çünkü onun nalları kötüdür].

tazardı.

tazardı nêñg: Bir şey çıplaklaştı, yalınlaştı.

tazarür, tazarmâq.

tazgırdı.

er bâşı tazgırdı: Adamın başı kelleşti.

tazgırâr, tazgırmâq.

tazlâdı.

ol anı tazlâdı: O, onu kel saydı.

tazlâr, tazlâmâq.

tēdi.

ol maŋga andag tēdi: O, bana böyle söyledi.

tēr, tēmēk.

tēdīn. "Zaman" anlamına gelen bir sözcük.

bu tēdīn heldi: Bu zamanda geldi.

tēg. Benzetme [karşılaştırma] ilgeci.

ol andag tēg: O, onun gibi.

tegdi.

ol ewke tegdi: O, eve [başka bir yere de olabilir] ulaştı.

teğir, tegmēk.

Şu atasözünde de geçer,

ēwek ewke tegmēs: Aceleci adam eve ulaşamaz [çünkü acele ederek atını yorar ve sonunda bineksiz kalır]. Bu atasözü, birine ağır hareket etmesini öğütlemek için söylenir.

Şu dizelerde de kullanılır,

atgalır oqni azāq

tegmedi bu sāw uşāq

Bu fettan kadın bana kaynağı belli olmayan okunu atar – o, serseri ok atar

(Ama) bu iftira bana değmez – bu söz (iftira) bana değmez

tegildi.

anıg hōzi tegildi: Onun gözü körleşti.

teglür, tegilmēk.

teğin. Köle – bu kök-anlamıdır.

kümüş teğin: Derisi gümüş gibi açık renk olan köle; *alp teğin:* güçlü köle; *qutlug teğin:* kutlanmış köle.

Daha sonra *Hāqāniler* bu sözcüğü erkek çocuklar için söylenen basit bir unvan olarak kullanmaya başlamıştır. Yırtıcı kuşların adlarıyla bir araya getirilerek kullanılır.

çağrı teğin: Acımasız cesaretiyle doğana benzeyen **Teğin**; *küç teğin:* Güçlü **Teğin**.

Bu sözcüğün köleleri anlatmaktan çıkıp *Afrāsiyāb*'ın oğulları için kullanılan bir sözcük haline gelmesinin nedeni, onların babalarına olan saygıları nedeniyle, hem yazılı hem de sözlü olarak babalarına seslenirken "köleniz [kulunuz] şunları şunları yaptı, şunları şunları kıldı" ifadesini kullanmalarıdır. Bu, onların alçakgönüllülüğünü ve babalarına olan saygılarını gösterir. Daha sonra bu sözcük (tek başına söylendiğinde) onlar için kullanılır oldu; iki anlam arasındaki farkı açıkça belirtecek bir takım yardımcı unsurlarla birleştirilmesi pahasına kölelere verilen bir ad olarak kullanılmaya da devam etti.

teğindi. Çigil lehçesinde, Hakan'a ya da Bey'e birinin huzura geldiğini duyurmak için *ol teğindi*: o ulaştı denir. Gerçek anlamı "O, gelmesini lütfetmenizi istiyor"dur. Huzurdan ayrılırken de aynı ifade kullanılır. *Oğuzlar* bu ifadeyi sevmez.

teginür, teginmek.

teğing. Samur.

teğirme.

teğirme nēng: Çörek, değirmen ya da para gibi yuvarlak olan herhangi bir şey.

teğirmek. Devenin sırtına yüklenen tahtirevan. *Oğuzlar* buna *ügürmek* de der.

teğiş. Herhangi bir şeyin sınırı ya da had safhası.

teğiş. Bir erkek adı.

teğişdi.

olâr êkki bēgke teğişdi: Onlar yargılanmak için beyin önüne çıktılar.

menig elgim tarusqa teğişdi: Benim elim çatıya erişti.

teğişür, teğişmek. Şu atasözünde de geçer,

müş yaqrıqa teğişmēs, ayur kişi nēngi yaraşmās: Kedi asılı yağa erişemez, "insanoğlunun yiyecekleri zaten bana yaramaz" der. Bu atasözü, istediği bir şeye ulaşamadığında "ben zaten ondan bilerek vazgeçtim diyen birini anlatmak için kullanılır.

teğit. *teğin* sözcüğünün çoğulu. Kök-anlamı "köle"dir; ancak daha sonra *Hâqânilerin* oğullarına verilen, saygı belirten bir unvan olmuştur. Kuraldışı bir çoğuldur.

öge teğit: Halkın arasından sıyrılarak yükselen yurttaşlardan ve küçük soylulardan oluşan sınıf. *öge* unvanının kökeni *Zülkarneyn* zamanına dek uzanır; ateşkesten önce gerçekleşen bir olaya –onun ordularının öncü birlikleriyle *Türkler* arasındaki bir çatışmaya– ilişkin bir anlatıda geçer [ayrıntılar için bkz. *öge*].

teglük. Kör.

teglük hözlüg: Kör adam.

teğme. "Herkes" anlamına gelen bir sözcük.

teğme kişi öz bolmās, yāt yagıuq tüz bolmās: Herkes senin gibi olmaz (onlara sırnı açmamalı ve çok güvenmemelisin), yabancı ile yoldaş aynı değildir.

teğre. Halka; yuvarlak herhangi bir şeyin dış kenarı.

quduğ tegresi: Kuyunun [başka bir şeyin de olabilir] kenarı [halkası].

teğrek. Yuvarlak bir şeyin dış kenarı.

quduğ teğreki: Kuyunun kenarı.

teğsüt. Bedel ödeme esasına dayanarak bir şeyi başka bir şeyle, örneğin adi parayı iyi parayla değiştirme.

teğül. Değil (*Oğuz* lehçesi). Bu sözcük, *Arguların*, *dāg ol* ifadesinden türetilmiştir. *dal* (*d*) *te*'ye (*t*) ve *gayn* (*g*) titreşimli *kefe* (*g*) çevrilmiş, iki *elif* (*a*) atılmıştır.

tegürdi

tegürdi.

ol maŋga bęgdin sōz tegürdi: O, bana beyin [başka birinin de olabilir] sözünü getirdi.
tegürür, tegürmêk.

tegürgên.

bu er ol işig adāqqa tegürgên: Bu, işi sonuna kadar götüren bir adamdır.

tek. "Belli bir amacı olmayan" anlamına gelen bir sözcük.

tek heldim: Amaçsız geldim [bir şey istemek ya da yapmak için gelmedim, yalnızca geldim].

tek tur. "Sessiz ol!" (Oguz lehçesi).

teke. Erkek karaca. Bunun boynuzlarından yay yapılır

teke. Erkek keçi. Buradan hareketle sakalları seyrek olan birine, bunlar teke sakallına benzetilerek, *teke saqâl* denir.

tekne. Yalak; yemlik; tekne.

teldi.

er tām teldi: Adam duvarı [başka bir şeyi de olabilir] deldi.

teldi.

ol oglāqıg saqlıqqa teldi: O, oğlağı (süt emmesi için) süt veren keçinin yanına kattı. Bu, annekeçinin sütünün azalması ya da ölmesi ve oğlağın ya da kuzunun bakıma muhtaç kalması durumunda yapılır.

telër, telmêk.

telgēdi.

ol atāsın bulgādı telgēdi: O, babasının canını sıktı ve onu sinirtendirdi. *telgēdi* sözcüğü tek başına kullanılmaz, ancak *bulgādı* sözcüğüyle birlikte anlam kazanır.

telgēr, telgēmêk.

telgendi.

ol anğar bulgandı telgendi: O, ona kızdı ve canı sıkıldı. *telgendi* sözcüğü tek başına kullanılmaz, yalnızca *bulgandı* sözcüğünün tamamlayıcısı olarak kullanılır.

telgenür, telgenmêk.

telik.

Delik.

telim.

Herhangi bir şeyin çok olanı.

telim yarmāq: Çok para. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir savaşı anlatıyor)

telim başlar yuwuldīmat

yagı andın yawaldīmat

küçi anıg kewildīmet

qılıç qınqa küçün sıgıdı

Birçok başlar [yiğitlerin başları] yuvarlandı

Düşmanın öfkesi bu nedenle yatıştı

Gücü azaldı

(Ta ki) kılıç (üzerinde pıhtılaşan onca kan nedeniyle) zar zor

kinina sokulana kadar

telindi.

tām telindi: Duvar delindi.

telinür, telinmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

küçendi bilëkim Bileğime (onun sayesinde yazdığım onca bilgeliğin üzerine yüklediği
ağırılık nedeniyle) eziyet edildi

yagüdi tilëkim (Bilgiye olan) arzum (nihayete ermeye) yaklaştı

telindi biligim Bileğimin pınarları bileğimi yarararak fışkırtıyor

tegrüp anğar çertilür Ancak şimdi, zaman beni bu geçide yaklaştırdığında, yaşam
benden kaçıyor

telişdi.

olār çkki tām telişdi: Onlar duvarı [başka bir şeyi de olabilir] delme işinde birbirlerine meydan
okudular. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

telişür, telişmek.

telmirdi.

er telim telmirdi: Adam sanki bir şeyi ya da birini anyormuş gibi sağa sola bakındı.

telmirër, telmirmëk.

teltürdi.

ol tām teltürdi: O, duvarın delinmesini emretti. Buradaki ikinci *te* (*t*), *dal*'dan (*d*) değişmiştir [teldürdi]. Nitekim Arapçada *qatera alā 'iyālihi* ["o, onun, ailesine kabulü konusunda kısıtlayıcı davranı"] ifadesinin *qadera* sözcüğüyle de söylenilebilmesi benzer bir değişime örnek teşkil eder. Buna ilişkin olarak Cenab-ı Hakk'ın şu iki ayetini karşılaştırın: *ve men qudira 'aleyhi rizquhu* ("Rızkı kısılmış bulunana da Allah kendisine verdiğinden versin. ..." [K. 65:7]) ya da *ve emmā mebtelāhu feqadera aleyhi rizquhu* ("Ama Rabbi onu sinayıp rızkını daraltırsa ..." [K. 89:16]). Bu örneklerde de *dal*'ın (*d*), *te*'yle (*t*) değişmesine izin verilmiştir. *qadera* ("aldatmak") kökünden gelen *hatara* ve *hatala* sözcüklerinde de *te* (*t*) *dal*'dan (*d*) değişmiştir – bu örnekte üç değişim vardır [g~x, d~t, r~l].

teltürür, teltürmek.

telü. Ahmak (Oguz lehçesi).

tëlwe. Deli.

temen.

temen yinğne: Çuvaldız.

tëmin. "Kısa bir süre önce" anlamına gelen bir ilgeç; demin.

tëmin keldim: Az önce geldim.

temregü. Bir deri hastalığı.

temür. Demir.

Şu atasözünde de geçer,

kök temür keşü turmās: Mavi demir [kılıç] zarar vermeden hareketini bitirmez [çünkü bir şeye vurulduğu zaman onu yaralar]. Bunun bir başka anlamı daha vardır. *Qırqızlar, Yabāqu-lar, Qıřçāqlar* ve diğerleri biriyle ittifak yaptıklarında ya da yapılan bir anlaşma-ya taraf olduklarında kınından sıyrılmış bir kılıcı onun önüne yanlamasına ko-yarak *bu kök kirsün qızıl çıqsün:* anlaşmayı bozarsam bu (demir) mavi [mavi demir - kılıç] girsün kızıl [kanlı] çıksın derler. Bu, onların kılıç tarafından katledileceği, çünkü büyük kud-rete sahip olduğuna inandıkları demirin onlardan intikam alacağını anlatır.

temürgēn. Ok temreni (Oguz lehçesi).

temürlük (temürlüg). Demir eritilen yer. "Demire sahip olan kimse"yi anlatmak için aynı sözcük titreşimli *keç*le (ince *keç* - g) söylenir [**temürlüg**].

tenrīdi.

anıg başı tenrīdi: Onun başı döndü. Bu tam bir baş dönmesi değildir, daha çok, uy-kunun bastırıldığı, ancak uyumaktan sakınıldığı durumlarda bu yoksunluk nede-niyle başta oluşan karıncalanmayı anlatmak için kullanılır.

tenrīr, tenrīmēk [bu sözcük *sānrīdi* ya da *tawrīdi* da olabilir -çn].

tenġ. Denk, benzer.

tenġ tūş: Eş; akran.

tenġ. Olabilirlik; doğru yer ve zamanda gelişen bir şey. Şu atasözünde de geçer,

tenġsizde tegirmēn turgursa yaragsızda yār barīr: Yanlış bir yerde ve yanlış bir zamanda bir değirmen inşa edersen, olmayacak zamanda bozular. Bu atasözü bir işi yanlış zamanda yapan kimseyi anlatmak için kullanılır.

tenġdi.

quş tenġdi: Kuş süzüldü. Benzer bir şekilde, göğe doğru atılan ve uzaklaşarak gözden kaybolan oku anlatmak için de *oq tenġdi:* ok süzüldü denir.

tenġēr, tenġēmēk.

tenġeşdi.

tenġeşdi nēġ: Bir şey başka bir şey ile aynı seviyeye geldi; denk oldu.

tenġeşūr, tenġeşmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Savaşta kendisinden öğüt isteyen bir adamı anlatıyor)

meniġ bile kēġeşdi

Benden öğüt istedi

bilgi maġa tenġeşdi

(Böylece) akli benimki ile denk oldu

eren bile sūġūşdi

Mızrak kuşanıp adamlarla savaştı

alplār başın ol yuvār

Yiğitlerin başlarını (top gibi) yuvarlıyor

tenğgerdi.

ol bîr nēnğni birke tenğgerdi: O, bir şeyi başka bir şeyle dengeledi [iki şey arasında denge kurdu].

tenğgerūr, tenğgermēk.

tenğgüç. Yarım arşın yüksekliği kaldırılan herhangi bir şey, örneğin sacayağı ya da boy bakımından benzerleri.

tenğig. Hava.

tenğitti.

er oqın tenğittî: Adam oku göğe doğru attı.

tenğitūr, tenğitmēk.

tenğiz. Deniz.

tenğlēdi.

bîr nēnğ birke tenğlēdi: O, iki şeyi dengeledi.

tenğlēr, tenğlēmēk.

tenğlegüç. Çaylak – bir kuş türü (Oguz lehçesi).

tenğlegün. Çaylak (Oguzlar dışındaki Türklerin lehçelerinde).

tenğlendi.

er ışın tenğlendi: Adam bu işte çeşitli önlemler aldı.

tenğlenūr, tenğlenmēk.

tenğleşdi.

bîr nēnğ birke tenğleşdi: Bir şey, başka bir şeyi dengeledi [onunla denk oldu].

tenğleşūr, tenğleşmēk.

tenğri. Allah; azze ve celle [aziz ve celil olan (muhterem ve ulu)].

Şu atasözünde de geçer,

toyın tapugsāq, tenğri sewinçsiz: Kâfirlerin din büyüğü Cenab-ı Hak'a tapınmak ister, ama Allah (Onun büyüklüğü artsın) bu ibadetten hoşnut olmaz. Bu atasözü, birini memnun etmek için bir iş yapan, ancak bunu başaramayan kimseyi anlatmak için kullanılır.

Şu dizelerde de kullanılır,

tün kün tapun, tenğrike boynamağil

qorqap aᅇgar eymenü oynamağil

Allah'a gece gündüz ibadet et ve bu işten şaşma

O'ndan kork ve korkunda ve çekinimde oyunbaz olma

Kâfirler –Allah'ın gazabı üzerlerine olsun– göğe tenğri derler; aynı zamanda azametli gördükleri her şeyi, örneğin bir dağı ya da bir ağacı da tenğri olarak adlandırır ve önünde secde ederler. Bunlar bilge bir adama da tenğriken derler. Bunların sapkınlıklarından kaçarak Allah'a sığınınız.

tenġrikēn. Âlim; dindar bir adam (Müslüman olmayan *Türklerin* [kâfirlerin] lehçelerinde).

tenġtürdi.

ol quş tenġtürdi: O, kuşu saldı. Ok atmasını anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.
tenġtürür, tenġtürmêk.

tenġürdi.

er oq tenġürdi: Adam okunu göġe doğru attı ve ok gözden kayboldu. Kuşun elden bırakılınca uçup gitmesini anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.
tenġürür, tenġürmêk.

tepdî.

ol qulın tepdi: O, kölesini tekmeledi.
tepêr, tepmêk.

tepig.

ol qulın tepig tepdi: O, kölesine tekme vurdu.

tepidî.

tepidî yêr: Yer [başka bir şey de olabilir] tekmelendi.
teplür, tepilmêk.

tepidî.

er atın tepindi: Adam atı ayaklarıyla mahmuzladı. Ayaklarını herhangi bir nedenle hareket ettirmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.
tepinür, tepinmêk.

tepişdi.

ol menig birle tepişdi: O, benimle tekmeleşti.
tepişür, tepişmêk.

teviz. Bataklık ya da çorak yer.

teviz kişi: Haset eden kimse.

tevizlik. Haset; kıskançlık.

anıg tevizliki kimke talqâr: Onun hasedi kime zarar verir?

teprêdi.

teprêdi nêġ: Bir şey hareket etti [depreşti].
teprêr, teprêmêk.

teprendi.

teprendi nêġ: Bir şey hareket etti [depreşti].
teprenür, teprenmêk.

tepreşdi.

kişi qamug tepreşdi: Bütün halk kımıldandı [depreşti].

Hareket eden herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tepreşûr, tepreşmêk.

Şu dürtlükte de kullanılır,

(Yaz ile Kış arasındaki çekişmeyi anlatıyor, Kış, Yaz'a sesleniyor)

<i>ol qar qamug aqışın enêr</i>	Kar ve nem kışın iner
<i>aşlıq tarıg anın önêr</i>	Yazın tahıl böylece biter
<i>yawlaq yağı mende tınâr</i>	Zalim düşmanın öfkesi bende diner
<i>sen keliben tepreşûr</i>	Sen gelince (ey Yaz) o yine depreşir

tepretti.

ol tepretti nêñgni: O, bir şeyi hareket ettirdi.

tepretûr, tepretmêk.

er yağıqa tepretti: Adam düşmana saldırdı.

tepsêdi.

ol anı tepsêdi: O, onu kıskandı [ona haset etti]. Sözcüğün z'yle söylenen biçiminin değişik sesletimi [tepzêdi].

tepsêr, tepsêmêk.

tepsetti.

ol meni tepsetti: O, beni haset etmem için kıskırttı. Sözcüğün z'yle söylenen biçiminin değişik sesletimi [tepzetti].

tepsêtûr, tepsêtmêk.

tepûk. Eritilmiş kurşundan ağırşak biçiminde dökülen ve etrafına keçi tüyü ya da benzer şeyler sarılan bir şey. Oğlan çocukları buna ayaklarıyla vurarak bir oyun oynar [ayaktopu].

tepzêdi.

ol anı tepzêdi: O, onu kıskandı [ona haset etti].

tepzêr, tepzêmêk.

tepezşdiler.

olâr qamug bu işqa tepezşdiler: Onlar bu işte birbirlerine haset ettiler.

tepezşûr, tepezşmêk.

tepzetti.

ol meni bu işqa tepzetti: O, bu işte haset etmem için beni kıskırttı.

tepzêtûr, teqzetmêk.

ter.

er ter boldı: Adam utandı. Bu *er ir boldı* ifadesi yerine söylenir [bkz. ir].

têr. Ücret karşılığı işe koşulan adama verilen para.

terçi: Ücret karşılığı iş yapan kimse.

tēr. Ter.

terçi. Ücret karşılığı çalışan kimse.

tērdi.

ol tawār tērdi: O, mal [başka bir şey de olabilir] topladı [biriktirdi].

tērēr, tērmēk.

terēk. Kavak.

tereklik (tereklig). Kavaklık. "Kavak sahibi olan kimse"yi anlatmak için sözcüğün titreşimli *kefli* (ince *kef* – *g*) biçimi kullanılır [tereklig].

tergēş. Kalabalık oluşmasını sağlayan bir hareketin neden olduğu sıkışma.

suw tergēşi: Bir nehir arkındaki durgun su.

tergeşdi.

tewē tergeşdi: Develer [başka hayvanlar da olabilir] tek kol halinde yürüdüler. Birbiri ardına sıralanarak bir dizi oluşturan her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tergeşūr, tergeşmēk.

tergi. Kurulu sofa. Şu atasözünde de geçer,

tilin tergiğe tegir: Nazik konuşan (kimse) kurulu sofraya ulaşır. Bu atasözü, birine yetkinliğini konuşması aracılığıyla sergilemesini öğütlemek için kullanılır. Nitekim Arapçada da *el-meru mahbu tathe lisānihi* ["kişi dilinin altında gizlidir"] denir.

tergin. Bir araya gelmiş ve durağan herhangi bir şeyi anlatmak için tergin sözcüğü kullanılır.

tergin sūw: Durgun su.

tergin sū: Toplanmış asker.

tergü. Eyer kayışları.

teri. Deri; cilt.

terildi.

boğun terildi: Halk bir araya geldi [toplaştı].

yarmāq terildi: Para [başka bir şey de olabilir] toplandı [biriktirildi].

terlūr, terilmēk.

terilgēn.

bular boğun ol tutçı terilgēn: Bu her zaman bir araya gelen ve bir mesele üzerine anlaşılan bir halktır. Önce geri çekilip sonra tekrar toplanmak âdetinde olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

terim. *Afrāsīyāb* soyundan gelen prensler, prensesler ve büyüklü küçüklü başka soylu kişileri anlatmak için kullanılan bir unvan. *Hāqāniler* arasında bu unvan yalnızca Hanların oğulları için kullanılır, ne kadar büyük olursa olsun başka hiç kimseye layık görülmez. "Prensler"lere seslenirken de *altun terim* denir.

terinçek. İnce bir pelerin (Oguz lehçesi).

terindi.

ol ôzînge yemiş terindi: O, kendisi için kendi kendine meyve [başka bir şey de olabilir] topladı.
terinûr, terinmêk.

terinğ köl. êkki ôgûz sınırında bulunan bir göl.

terinğ.

terinğ tenğiz: Engin ve derin deniz. Oguzlar geniş ve derin olan her şeye *terinğ* derler.

terinğ ôri: Derin vadi.

terinğ bilge: Engin bilgiye ve hikmete sahip âlim.

terişdi.

ol manğa yemiş terişdi: O, bana meyve [başka bir şey de olabilir] toplamakta yardım etti. Herhangi bir şeyi derlemeyi ya da hasattan sonra tarlada kalan tahılı toplamayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

terişûr, terişmêk. Yarış da böyledir.

teritti.

er teritti: Adam [başka bir şey de olabilir] terledi. Bu sözcük [ya] *teri:* deri sözcüğünden türetilmiştir ve anlamı *teri ôtiti:* ter deriden geçerek dışarı çıktı'dır; *hemze düşmüş* ve ifade tek bir eylem biçimini almıştır. Ya da *ter:* ter sözcüğünden türemiştir ve anlamı *ter attı:* beden teri dışarıya attı'dır; *hemze düşmüş* ve ifade tek bir eylem biçimini almıştır.

teritêr, teritmêk.

terk. Türk ülkesinde bir kent adı.

terk.

terk kel: Çabuk gel. Herhangi bir işin çabuk görülmesine ilişkin bir emir verildiğinde *terk qil:* Acele et denir.

terken. *Hâqânîlerin* bir ülke ya da il üzerinde hâkimiyeti olan bir kimseye hitap ederken kullandıkları sözcük. Yalnızca *Hâqânîler* ve Hakanlar için kullanılır. "Ey sen itaat edilen" anlamına gelir.

terkin.

terkin kel: Çabuk gel. Kökü "acele" anlamına gelen *terk*'dir.

terklêdi.

ol ışığ terklêdi: O, işi hızlandırdı [işte acele etti].

terklêr, terklêmêk.

terlêdi.

at terlêdi: At terledi.

terlendi

ol atın terlêdi: O, atını kaşağıladı, atın üzerindeki ter ve pislik gibi şeyleri temizledi.

terlêr, terlêmêk. Bu sözcüğün biri geçişli, biri geçişsiz olan iki zıt anlamı vardır.

terlendi.

at terlendi: At [başka bir şey de olabilir] terledi.

terlenür, terlenmêk.

terletti.

ol atın terletti: O, atını terletti.

ol atıg terletti: O, atını kaşağıladı.

terletür, terletmêk.

terlik. Teri çekmek için eyerin altına konan keçe.

ternêk. Halkın belli bir işi, alınacak tedbirleri konuşup karara bağlamak için toplanmış meclis.

ternêgük. Topraktan sızan su. Bunun Arapçası *turnuq*'tur. *kaf (q), kef'e (k)* dönüşmüştür; bu [iki dile de] uygun bir sözcüktür.

ternêgüklendi.

suw ternêgüklendi: Su topraktan sızdı.

ternêgüklenür, ternêgüklenmêk.

ters. "Zorlu" olan herhangi bir şey.

ters iş: Zor iş.

tersindi.

bêg anğar tersindi: Bey ona öfkelenildi.

bâş tersindi: Yara kapanmışken yeniden açıldı [iltihap dinmişken yeniden azdı].

tersinür, tersinmêk.

tes. Oguzlar yuvarlak bir şeyi betimlerken aşırı vurgu yapmak isterlerse *tes tegirme* derler. Bu kullanım kurala aykırıdır. Türk lehçelerinin çoğunda kural, renkler ya da bir şeyin özellikleri anlatılırken pekiştirme yapılmak istendiğinde sözcüğün ilk yazacının alınması ve bunun *p*'yle birleştirilmesidir; ancak Oguzlar *m*'yle birleştirir. Örneğin *Türkler* "derin kurşuni" rengini anlatmak için *köp kök* derken, *Oguzlar köm kök* der. *kök*, "kurşuni" anlamına gelir. *Türkler*, ilk yazacı (*k*) alır ve bunu *p* sesiyle birleştirerek, pekiştirme sıfatı olarak *köp* derler, daha sonra rengin adını [*kök*] söylerler. *Oguzlar*, *p*'yi *m*'ye çevirerek "derin kurşuni" için *köm kök* derler. *Türkler* "sarı"ya sarıg, "açık sarı"ya *sap sarıg* derler. *s* alınmış ve pekiştirme sıfatını oluşturmak için *p*'yle birleştirilmiş ve sonra arkasına rengin adı eklenmiştir. "Boş yer, açık arazi"ye yazı denir. Betimlemeyi pekiştirmek için *yap yazı*: geniş bir açık arazi denir. Bütün pekiştirmeler bu kurala göre yapılır. Ancak *p*'nin *s*'ye dönüştürülmesine ilişkin bir kural yoktur.

teşik. Obur; karnı doymasına karşın gözü doymayan kimse.

teşildi.

qâp teşildi: Şarap tulumu yarıldı.

teşilür, teşilmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Öldürülen bir adamı anlatıyor)

qâni aqıp yuşıldı Kani akıp döküldü

qâpi qamug teşildi Sanki yanlan bir şarap tulumunda saklanıyormuş gibi

ölüg bile qoşıldı (Şimdi) ölümlle birleşti

tugmuş küni uş batâr Doğan güneşi şimdi batıyor [bahtı ve yaşanı bitiyor]

teşük. Erbezi torbasındaki yarık.

Şu atasözünde de geçer,

teşük suwda belgürer: Erkeğin yanğı suda belli olur. Bu atasözünü, aşırı övündüğü bir iş yapan kimseye "bunu bize gösterdiğin zaman iyi mi, kötü mü göreceğiz" demek için kullanılır.

teşüklledi.

ol amı teşüklledi: O, onun obur olduğunu düşündü.

teşüklër, teşüklëmek.

têtildi.

oglan têtildi: Çocuk akıllandı.

têtilür, têtilmek.

tetindi.

ol anğar tetindi: O, onunla cesurca yüzleşti. Şu atasözünde de geçer,

anıg yüziñge tetinü baqsa bolmäs: Onun yüzüne [güzelliğı nedeniyle] doğrudan bakamazsınız.

tetnür, tetinmek.

tetrü. Herhangi bir şeyin tersine dönmüş hali.

tetrüldi.

yël tetrüldi: Rüzgâr yön değıştirdi [güney rüzgân kuzeye, kuzey rüzgân güneye doğru esmeye başladı].

tetrüldi nêñg: Nesne kendi etrafında döndürüldü ve tersine çevrildi.

er qılqı tetrüldi: Adamın huyu [başka bir şeyi de olabilir] kötüleşti.

tetrülür, tetrülmek.

tetti.

qul bėgke tetti: Köle [kul], beye [başka birine de olabilir] karşı koydu.

ol anğar tetrü baqdı: O, ona dik dik baktı [sabit bakışlarla onun yüzüne baktı]. Güzel bir in-

san için aᅅgār tetrü baqsa bolmās: İnsan ona bakarken bakışlarını sabitleyemez denir. Bu aynı zamanda “yan yan bakmak” anlamı da verebilir.

tētēr, tētmēk.

tētürdi.

ol andag tētürdi: O, bunun, bu şekilde söylenmesine neden oldu.

tētürür, tētürmēk.

tew. Hile; dalavere. Şu atasözünde de geçer,

awçı neçe āl [burada bir hata söz konusudur, doğru sözcük tew olacak] bilse, adığ ança yöl bilİR: Avcı ne kadar hile bilirse, ayı da o kadar yol [kaçış yolu] bilir.

tewçidi.

ol tönug tewçidi: O, giysiyi seyrek bir biçimde dikti.

tewçir, tewçimēk.

tewçitti.

ol tönın tewçitti: O, giysinin seyrek bir biçimde dikilmesini emretti.

tewçitür, tewçitmēk.

tewdi.

ol etig sışqa tewdi: O, eti şişe [başka bir yere de olabilir] dizdi.

tewēr, tewmēk.

tewe. bkz. teşe.

tewē. Deve – hem tek bir deve hem de deve sürüsü anlamında. İki eklemleme noktası arasındaki titreşimli fe'yle (ince fe – w). *Oguzlar* deve der.

tewindi.

er eligin uwundi tewindi: Adam, (bir mesele üzerine kaygılanarak üzüntü ya da utançtan) yumruklarını sıkı.

tewinür, tewinmēk.

tewişdi.

ol menig birle et tewişdi: O, şişe et dizmekte benimle yanıştı. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu ifadeye başvurulur. “Dizilen, düzenlenen” başka şeyleri anlatmak için de kullanılır.

tewişür, tewişmēk.

tewlög. Hilebaz; dalavereci.

tewlögendi.

er tewlögendi: Adam kendini hilebaz saydı ve onların yolunu tuttu.

tewlöglenür, tewlöglenmēk.

tewrēn. Uçkur bağı ya da silah askısı yapmak için bir araya getirilerek örölmüş iplikler.

tewsi. Tepsi.

tewşēdi.

yıp qamug tewşēdi: İp, iki ucu bulunamayacak biçimde karıştı.

tewşēr, tewşēmēk.

tewşeldi.

etmēk uşaldı tewşeldi: Ekmek [başka bir şey de olabilir] ufalandı. Bunun kökü olan sözcük uşaldı'dır.

tewşelūr, tewşelmēk.

tewşetti (tūwşetti).

ol yīpig tewşetti: O, ipi karıştırdı, bu nedenle uçan bulunamadı.

tewşetūr, tewşetmek.

ol anig terin tewşetti (tūwşetti): O, onu, boncuk boncuk terlemesine neden olacak kadar yordu. Aynısıdır [geniş zaman ve eylemlilik]

tewşindi.

er iştā telim tewşindi: Adam bu işte çok etkindi.

tewşinūr, tewşinmēk.

tewürdi. bkz. ewürdi tewürdi.

tewürgēn. bkz. ewürgēn tewürgēn.

tēz. Her türlü yüksek yer. Farsiler bu sözcüğü almış ve kalelerine *diz* demiştir.

tēz: *Kāşgar'a* ait bir yayla. Yüksekliği nedeniyle buraya *turig art tēz* denir.

tēz: Bir diğer yaylanın adı.

tēz: Barsgān yakınlarındaki bir yayla.

tezdi.

keyik tezdī: Vahşi hayvan [başka bir şey de olabilir] kaçtı.

tezēr, tezmēk.

tezek. At gübresi.

Şu atasözünde de geçer,

tezek qārda yatmās edgū ēsīz qatmās: Tezek karn altında durmaz (çünkü sıcaklığı onu eritir); (benzer bir şekilde) iyi ile kötü birbirine karıştırılmamalıdır (çünkü birbirlerine benzemezler).

tezeklēdi.

at tezeklēdi: At [başka bir şey de olabilir] pisledi.

tezeklēr, tezeklēmēk.

tezgēk.

tezgēk er: İştēn ya da benzeri şeylerden kaçan adam.

tezgi. Düşmanın belirmesiyle birlikte halkın içine düşen ve kaçmalarına neden olan korku ve dehşeti anlatmak için *tezgi boldı* denir.

teziginç. Dağların ya da başka şeylerin kıvrımları ve bükümleri.

teziginç yolu: Dolambaçlı yol.

tezigindi.

çıgrı tezigindi: Çıknk [başka bir şey de olabilir] döndü.

ol yērig tezigindi: O, ülkenin her yanını dolaştı.

Bir yerin etrafında dolaşan [tavaf eden] herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

teziginūr, teziginmēk.

tezig. Korku ve dehşet (ve ardından gelen kaçış).

tezig kişi: Bir şeyden kaçan kimse.

tezigindi.

ol tezigindi: O, kaçıyormuş gibi göründü.

teziginūr, teziginmēk.

tezigişdi.

olār ēkki tezigişdi: Onlar birbirlerinden kaçtı.

tezigişūr, tezigişmēk.

tezigitti.

it heyikni tezigitti: Köpek, vahşi hayvanı kaçırıldı.

tezigitūr, tezigitmēk.

tıdıg. Bir şeyden alıkoyma; engelleme.

tıdıgılg.

tıdıgılg nēng: Kendisine ulaşmanın engellendiği bir şey.

tıdıldı.

er işten tıdıldı: Adam çalışmaktan kaçındı. Birinin onu işten alıkoymasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır – bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir [hem edilgen hem de etken].

tıdıldūr, tıdıldmāq.

tıdıındı.

tıdıındı nēng: Kendisine ulaşlamayan bir şey.

tıdıındı.

er iştin tıdıındı: Adam çalışmaktan kaçındı.

tıdıınūr, tıdıınmāq.

tıdıış. Engelleme; alıkoyma.

tıdıışdı.

olār bīr bīrig tıdıışdı: Onlar (belli bir meselede) birbirlerini engellediler.

tıdıışūr, tıdıışmāq.

tığlındı.

er iştin tığlındı: Adam işten [başka bir şeyden de olabilir] kaçındı [imtina etti]. Konuşurken te-reddüt etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tığlınür, tıđlınmāq.

tığtı.

ol anı aşqa tığtı: O, onu yemekten alıkoymdu. Herhangi bir engelleme ya da bir şeyden alıkoymayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tıđār, tıđmāq.

tıg.

tıg at: Rengi kırmızı ile kahverengi arasında olan at.

tıgđı.

oq başaqın tās tıgđı: Taş, (kendisine çarpan) temreni körleştirdi.

tıgār, tıgmāq.

tıgrādı.

er tıgrādı: Adam dayanıklılaştı, bedeni sağlamaştı.

tıgrār, tıgrāmāq [bkz. *tawrādı*].

tıgrāq.

tıgrāq er: Dayanıklı, güçlü adam.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>ogrāq eri tıgrāq</i>	Ogrāk kavmi dayanıklıdır
<i>yēmi anıg oglāq</i>	Yedikleri oğlaktır
<i>sūti ūze sagrāq</i>	Kimizlerinin üstünde her daim kadeh bulunur
<i>yēri taqı aqlāq</i>	Üstelik ülkeleri de çoraktır

tıgraqlandı.

er tıgraqlandı: Adam direngen davrandı.

tıgraqlanür, tıgraqlanmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Savaşta saldırıya geçen bir adamı anlatıyor)	
<i>tıgraqlanıp sehirtti</i>	Sebat edip bize saldırdı
<i>erin atın yügürtti</i>	Askerlerini ve atlarını ileri sürdü
<i>bizni qamug enğitti</i>	(Bu hareketiyle) hepimizi şaşırttı
<i>andağ sūke kim tetēr</i>	Böyle (saldıran) ordunun karşısında kim durabilir

tıgraşdı.

oglān tıgraşdı: Bebekler gürbüzleşti [dayanıklılaştı]. Bu sözcük *tıgrāq*: dayanıklı sözcüğün-den türetilmiştir.

tıgrattı.

oglın işqa tıgrattı: O, oğlunu değişimlere karşı dayanıklı hale getirdi ve ona işleri nasıl kararlılıkla idare edeceğini öğretti [oğlunu işte pişirdi].

tıgratūr, tıgratmāq.

tıkır tıkır. bkz. taqır taqır,

tıl. Söz (*kelâm*).

ol anğar tıl tegürdi: O, onu dili ve sözleriyle yaraladı.

tıl. Dil (*lisân* [ağızdaki dil]).

erdem başı tıl: Erdemin başı dildir – burada iyi söz söyleme ima edilmektedir, anlam olarak, Arapçadaki *el-meru mahbu tathe lisânihi* ["kişi dilinin altında gizlidir"] ifadesine benzer.

tıl. Lehçe (*lûgat*).

oguz tılı: Oguz lehçesi; *yabâqu tılı*: Yabâqu lehçesi. gibi. Bu sözcük, anlam bakımından, Arapçaya da uygundur; zira Arapçada da *el-lisân* sözcüğü hem "söz (*kelâm*)" hem de "lehçe (*lûgat*)" anlamlarına sahiptir; şu dizelerde de geçer

*innî etetni lisanün lâ userru bihâ
min 'alva lâ'acebun fihâ velâ saharû*

Bana yukarıdan sevinç duymadığım bir söz geldi

Onda şaşılacak ve gizemli bir şey yok

[Bu câhiliye devrinden İslam'a geçiş döneminin önemli şairlerinden biri olan el-A'sâ'ya ait bir methiyedir; *Tevhîdî*'nin *Kitabu'l-İmta'* ve'l-Mu'ânese kitabının edittörlerine göre *lisân* burada *risâle* ("mesaj") anlamında kullanılmaktadır ve "yukarı"dan kastedilen yer (*Hizânetü'l-Edeb*'ten [*Edep Hazinesi*] alıntılanarak) *Yukarı Necd*'tir –çn.]

tıl. Düşmandan alınan tutsak.

ül tuttım: (Düşmanın ne durumda olduğunu söylemek için) onun bir adamını kaçırdım.

tıl. Dil [*lisân* (ağızdaki dil)]. Şu atasözünde de geçer,

erdem başı tıl: Erdemin başı dil. Bu, anlam olarak, Arapçadaki *el-meru mahbu tathe lisânihi* ["kişi dilinin altında gizlidir"] ifadesine benzer.

tıl. Lehçe (*lûgat*).

uygur tılı: Uygur lehçesi; *xıtây tılı*: Çin lehçesi [Orta Çin'de yaşayan Türklerin konuştuğu lehçe].

tıl. Söz (*kelâm*) ya da sözcük.

ol bēgke tıl tegürdi: O, kaba sözcüklerle beye sövdü.

tıl. Casus.

yağıdan tıl tuttu: O, düşmandan bir adamı kaçıracak casusluk yaptırdı.

tılāq. Kadın cinsel organı (Çigil lehçesi).

tıldāg. Bir kişiyi yanlışlıkla suçlama; sözde bir neden bulma.

ol anġar tıldāg qılūr: O, onu yanlışlıkla suçlar.

Bu sözcük Farsça *bahâne* [vesile, sebep] sözcüğüyle aynı anlama gelir.

tılıqdı.

kişi menig birle tılıqdı: Adam benimle konuştu ve bilgi almaya çalıştı.

ol er eşiz tılıqtı: O adam kötü tavırları nedeniyle kınamaya ve küfre maruz kaldı.

İlk kullanım bir *Oguz* ifadesidir; *Türkler* bunu bilmez.

tılıqār, tılıqmāq.

tın. Ruh (*nefs*).

anıg tını kesildi: Onun nefsi ve ruhu yitti.

tın. Yular.

tın tızgın: Yular ve dizgin.

tīn. Dizgin.

tīn.

tīn kişi: Tembelce yatan, bir işle uğraşmayan kimse. Birkaç gün boyunca yatarak dinlenen bir hayvan için de bu sözcük kullanılır.

tınçıdı.

et tınçıdı: Et kokuştı.

tınçır, tınçımāq.

tınçışdı.

etlēr qamug tınçışdı: Bütün etler bozuldu [kokuştı].

tınçışūr, tınçışmāq.

tındı.

yağmur tındı: Yağmur dindi.

er ulug tındı: Adam derin derin soludu.

aruq tındı: Yorgun kimse dinlendi.

tınār, tınmāq.

Oguzlar birine konuşmamasını emretmek için *tınma* der. Bu, anlamı tersine çevrilmiş bir sözcüktür; aslında “susma; sessiz olma” anlamına gelir. *Türkler* ise bu anlamı verecek biçimde *tın*: sessiz ol sözcüğünü kullanır ve *tınma* dedikleri zaman “susma; sessiz olma” demektedirler. *Oguzlar* burada hatalı bir kullanımı sürdürmektedir.

tındurdı.

ol meni tındurdı: O, benim dinlenmeme izin verdi.

Bunun kökü *tındı*: *soludu*'dur.

tınıldı.

emgêhtin tınıldı: Harcanan aşın emekten ve çekilen sıkıntıdan sonra dinlenildi. Bu edeni belli olmayan [kişisiz] geçişsiz bir eylemdir. Bu dilde bunun sayısız örneği vardır. Arapçada bütün geçişsiz eylemler edenleri belli olmayan eylemler haline getirilmez; ancak Türkçede bu sıklıkla yapılır.

ewke barıldı: Eve varıldı; *tâgdın ınıldı:* Dağdan inildi.

tınılır, tınılmâq.

tınglâdı.

er sôz tınglâdı: Adam sözleri [konuşmayı] dinledi.

tınglâr, tınglâmâq.

tınglaşdı.

ol meniğ birle sôz tınglaşdı: O, sözleri dinlemede benimle boy ölçüştü.

tınglaşûr, tınglaşmâq.

tınglattı.

ol mañga sôz tınglattı: O, bana söz dinletti.

tınglatûr, tınglatmâq.

tıqdı.

ol qâpqa ün tıqdı: O, kaba un doldurdu. Bir kabın içine güç harcayarak, bastırılarak, itilerek konan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır. Salkımda sıkışık bir biçimde kümelenen üzüm tanelerine *tıqma üzüm* denir.

tıqıldı.

kendükke ün tıqıldı: Küpe un tıkıldı.

ewke kişi tıqıldı: Halk evde toplandı, oraya doluştu. Odanın kendisine çok küçük geleceği biçimde kalabalık olan bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tıqılûr, tıqılmâq.

tıqındı.

er yünğ tagârqa tıqındı: Adam, bastırarak ve iterek yünü çuvala tıktı.

aş tıqındı: (Kişi) yemek tıkındı – bu ifade yalnızca kızıldığı zaman söylenir.

tıqınûr, tıqınmâq.

tıqıştı.

kişi ewde tıqıştı: Halk eve doluştu.

tıqışûr, tıqışmâq.

tıqtı.

ol anğar aş tıqtı: O, ona zorla yemek yedirtti. Bunun kök-anlamı bir kabın içine güç harcayarak bir şeyi tıkıştırmaktır.

tıqtıtûr, tıqtıtmâq.

tıqturdı.

ünug qāpqa tıqturdı: Unu kaba tıktırdı. Benzer bir eylemin söz konusu olduğu başka şeyler için de bu sözcük kullanılır.

tıqturur, tıqturmāq.

tırnġaq. Tırnak (ya da pençe).

tırt tırt.

anıg tōnin tırt tırt yırttı: Onun giysilerini böylesi bir ses çıkacak biçimde, özensizce yırttı.

tış. Diş; insanın ya da başka bir hayvanın dişi.

tış. Saban demiri.

tış.

tış at: Alındaki beyaz leke gözlerinin yukarıdaki bölge boyunca uzanan at. Bu [Arapçada] *muberqı'* [Peygamber'in bindiği yıldırım gibi giden attan hareketle verilen bir ad] denen at ile *'usfūr* [uçan at] denen at gibidir.

tışlādı. bkz. **tışlēdı.**

tışlattı.

ol anı tışlattı: O, onu dişletti [birinin onu dişle ısırmasını sağladı].

tışlatūr, tışlatmāq. Şu dürtlükte de kullanılır,

(Bir av ve ziyafet gezisini anlatıyor)

çağrı berip quşlattı (Gençlere) doğanı verelim avlanmaları için

taygan ıdıp tışlatı Tazları salalım dişlemeleri için ceylanları

tīlkü tonġuz taşlatı Tilkileri ve domuzları; biz de taş atarak onlara yardım edelim

erdem bile öglelim Erdemimizle övünelim

tīt. Çam. Dağlarda yetişir.

tütüldü.

et bışıp tütüldü: Et lime lime olacak biçimde pişirildi. Eskiyen ve lime lime olan bir giysiyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tütülür, tütülmāq.

tıttı (tığtı).

ol anı tıttı: O, onu bir şeyden alıyordu. Kök-biçimi *tığtı*'dir; benzeşime maruz kalmış ve *zel (đ) te*'ye (t) dönüşmüştür.

tıđār, tıđmāq.

tıttı.

ol et tıttı: O, eti lime lime etti. Giysiyi eskiterek lime lime etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

Eti ve giysiyi parçalamanın eylemliği *kaf*'lidir (*q*).

tıttār, tıttmāq.

tuttu (?). bkz. tuttu.

tıydı (tığtı).

ol anı tıydı: O, onu kısıtladı, alıkoydu. Kök-biçimi zel'le (d – dh) söylenen tığtı'dır; hafifletilmiştir.

tıyār, tıymāq.

tigretti. bkz. tikretti.

tik. bkz. dik.

tikdi.

er tōn tikdi: Adam giysisi dikti.

atıg yılān tıkti: Yılan atı [başka bir şeyi de olabilir] soktu. Akrebin sokmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er yığāç tıkdı: Adam ağaç dikti. Dik olarak bir yere yerleştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tikēr, tikmēk.

Şu atasözünde de geçer,

tikmēğinçe önmēs tilēmeginçe bulmās: (Ağaç) dikilmedikçe büyümmez, (erek) aranmadıkça [peşinden koşulmadıkça] bulunmaz [ulaşılamaz]. Bu atasözü, birine, çaba harcamasını öğütlemek için kullanılır.

tiken. Diken. Bu söyleyiş yalnızca sadeleştirmek içindir. Kurala göre *k* ikilenmeli ve *tikken* denmelidir. Bu sözcük *tikdi*: bir şeyi deldi, toprağa dikti, sıvı bir şeyle dürttü sözcüğünden türemiştir. İlk *k* sözcüğün kökünün bir parçasıdır, ikinci *k* bir sıfat yapmak için eklenmiştir. Benzer örnekler verilebilir;

tewdi etni: O, eti (şişe saplayarak) deldi eyleminden sıfat yapılırken *etni tewgēn*: eti şişleyen (kimse) denir. Sözcüğe [eyleme], kökün parçası olmayan bir *kef* eklenir.

er çōmdı suwda: Adam suya daldı eyleminden sıfat yapılmak istenirse *suwqa çōmgēn* er: suya dalan adam; dalgıç denir. Sıfat yapmak için sözcüğe [eyleme] kökün parçası olmayan bir *kef* (g) eklenir. Eğer sözcüğün kökünde bir *kef* (k, g) varsa kural, sıfat yapmak için eklenen *kef*'in (k, g), *kef* (k, g) ikilenecek biçimde gelmesidir [düşürülmez]. Nitekim *er urāgutnı siktı*: adam, kadınla cinsel ilişkiye girdi ifadesinden sıfat yapılmak istenirse *sikkēn er*: sıklıkla cinsel ilişkiye giren adam denir. *tiken* sözcüğünün oluşumu da aynı biçimde gerçekleşir; ancak bir *kef*, sadeleştirmek için düşürülmüştür.

tiki (tegi [?]). Geceleri işitilen hışırtı sesi. *Türkler*, ölümlerin ruhlarının her yıl bir gece toplandığına ve sağken yaşadıkları yerleşimlere gidip ailelerini ziyaret ettiklerine inanırlar. Geceleyin bu sesi duyan kimse ölür. Bu, *Türkler* arasında yaygın olan bir inançtır. Sözcükte *t*, *kesre*'lidir [Arapçada *t*, *i* okutan im]; ama bence *nasb*'liymiş [yazacın üstün imi almış gibi *a* ya da *e*'yle okunması] gibi

okunması [tegi] daha iyi olurdu, çünkü evlendikten sonra ailesini ziyarete gelen bir kadını anlatmak için *tegdi keldi*: O, ziyarete geldi denir.

tikiglig.

tigiglig tön: Dikilmiş giysi.

tikildi.

yığaç tikildi: Ağaç dikildi. Dik bir şekilde bir yerleştirilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tikilür, tikilmêk.

tikiledi (teğiledi).

tikiledi (teğiledi) nêng: Bir şey hafifçe hışırdadı.

tikilêr, tikilêmêk.

tikim.

bîr tikim türmêk: Bir parça dürüm.

tikiş. Ortaklaşa beslenme.

tikişdi.

ol manğa türmêk tikişdi: O, beni dürümle [başka bir şeyle de olabilir] besledi.

tikişür, tikişmêk.

tikişti.

ol manğa tön tikişti: O, bana giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] dikmekte yardım etti.

tikişür, tikişmêk.

tiklindi.

yığaç tiklindi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] dikildi.

tiklinür, tiklinmêk.

tiklişdi.

yığaç tiklişdi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] dikildi.

tiklişür, tiklişmêk.

tikme.

tikme nêng: Dikilmiş herhangi bir şey.

tikrêdi.

at adâqı tikrêdi: Atın toynakları takırdadı.

oglân tikrêdi: Bebek emekledi.

tikrêr, tikrêmêk.

tikreşdi.

atlâr adâqı tikreşdi: Atlann toynakları takırdadı.

oglân tikreşdi: Bebekler emekledi.

tikreşür, tikreşmêk.

tikretti.

ol atn tikretti: O, atını bir tıkırtı sesi çıkacak biçimde koşuttu.

ol ogılnı tıgretti – aynı sözcüğün g'li bir değişik sesletimi ["o, bebeğini emekletti"].

tıgretür, tıgretmêk.

tiktürdi.

ol tön tiktürdi: O, giysinin dikilmesini emretti.

tiktürür, tiktürmêk.

tikü.

bîr tikü et: Bir dilim et.

Kök-biçimi iki k'lıdır [*tikkü*] ve hafifletilmiştir; bu bakımdan diğer kökteşlerine benzer [bkz. *tiken* maddesindeki açıklama –çn].

tiküç. Fırıncıların ekmek üzerine şekiller yapmak için kullandıkları sivri uçlu bir araç.

tikülêdi.

ol manğa et tikülêdi: O, bana bir lokma et [başka bir şey de olabilir] teklif etti.

ol bēgke nēng tikülêdi: O, beye rüşvet olarak bir şey verdi. Bu kullanım önceki kullanımdan türetilmiştir.

tikülêr, tikülêmêk.

tildi.

er yarındāq tildi: Adam (deriden) bir kayış kesti. Uzunlamasına kesilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tilêr, tilmêk.

tildürdi.

anı biçêk bile tildürdi: Onu bıçakla bıçaklattı.

tildürür, tildürmêk.

tilêdi.

ol anı tilêdi: O, onu aradı.

tenğri andag tilêdi: Cenabı Hak böyle istedi.

tilêr, tilêmêk.

tilêk. İstek (*murâd*).

tileşdi.

ol meniğ birle nēng tileşdi: O, kayıp olan bir şeyi arama konusunda benimle boy ölçüştü.

tileşür, tileşmêk.

tiletti.

ol anı tiletti: O, birine onu aramasını emretti.

tiletür, tiletmêk.

tilge.

bīr tilge et: Bir dilim et. Uzunlamasına kesilmiş herhangi bir şey için bu sözcük kullanılır. Nitekim "bir şerit gibi olan uzun ince toprak parçası"na *bīr tilge yēṛ* denir.

tili. Ok temreni üzerine sarılan sıırım.**tilim.**

bir tilim et: Bir dilim et. Uzunlamasına kesilmiş ya da yarılmış herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tilindi.

teri tilindi: Deri kayış yapılmak için uzunlamasına kesildi.

tilinūr, tilinmēk.

tiliṣdi.

ol manğa yarındāq tiliṣdi: O, bana deriyi kayışlar halinde kesmekte yardım etti.

tiliṣūr, tiliṣmēk.

tilkü. Tilki.

Bu aynı zamanda kız çocukları için kullanılan bir lakaptır. Bir kadın doğurduğu zaman ebeye *tilkü mü tugdı azu bōrī mü:* Tilki mi doğurdu [burada tilki kız anlamına gelir, çünkü kızlar çekingen ama kurnazdırlar], yoksa kurt mu [kurt oğlan çocuk anlamına gelir, çünkü oğlanlar cesurdur] diye sorarlar.

tilkūlendi.

er tilkūlendi: Adam tıpkı bir tilki gibi kurnazca yaltaklandı.

tilkūlenūr, tilkūlenmēk.

tiltūrdi.

er yarındāq tiltūrdi: Adam derinin kesilmesini emretti. Bir deri kayış ya da benzerleri gibi uzunlamasına kesilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tiltūrūr, tiltürmēk.

tīm. Ağzına kadar şarapla dolu olan şarap tulumu.

tīmçi: Şarap yapan veya satan kimse; meyhaneci. Bazen "şarap tüccarı"nı anlatmak için *tīm* denir; ancak ilk kullanım [*tīmçi*] daha doğrudur, çünkü *-çi* eki iş, uğraş, zanaat belirtir.

tin. Yular.**tin.**

tin tizgin: Yular ve dizgin.

tiṅg.

er tiṅg turdı: Adam dik durdu.

tirēdi.

ol qapug tirēdi: O, kapıyı destekleyerek dikti. Herhangi bir şeyi bir yere yaslayarak ya

da bir şeyle destekleyerek dik tutmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tirêr, tirêmêk.

tirêgü. Bir şeyi destekleyen herhangi bir şeye, örneğin bir sütuna ya da benzerlerine verilen ad.

tirendi.

er iştin tirendi: Adam çalışmaktan kaçındı. Herhangi bir şeyden imtina etmeyi, çekinmeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol tāmqa tirendi: O, duvara [başka bir yere de olabilir] yaslandı.

tirēnür, tirenmêk.

tireşdi.

ol menig birle tireşdi: O, benimle tartıştı.

Kapı iyice kapandığı zaman arkasına sürgü vurmakta yardımlaşmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tireşür, tireşmêk.

tireşdi.

yılıq tuyagin tireşdi: Hayvan sürüsü çok kalabalık olduğu için koşmaktan alıkondu [sürü toynaktan engellendi].

tireşür, tireşmêk.

tirgürdi.

tenğri ölüg tirgürdi: Allah ölüyü diriltti.

tirgürür, tirgürmêk.

tirig. Her hayvanın canlı [diri] olanı.

tirildi.

ölüg tirildi: Ölü dirildi.

tirlür, tirlmêk.

tirilgên.

bu er ol edgü säwın tirilgên: Bu, her zaman iyi bir ünle yaşayacak olan adamdır.

tiriñg.

qulâqım tiriñg etti: Kulaklarım çınladı. Böylesi bütün sesler için kullanılan bir yansıma.

yâsım tiriñg ettürdi: Yayını tıngırdattı – bu, yay telinin çıkarttığı sesin yansımasıdır.

tirsgêk. Dirsek [önkol].

tirsgêk. Göz kapağının kenarında çıkan sivilce.

tişedi.

teğirmên tişedi: Değirmen taşının dışlarını bile di. Bu ifade de ikinci kısım ortadan kaybolmuş ve ilk kısım onu da anlatır bir hal almıştır; nitekim *teğirmên* sözcü-

gü değirmenin tamamını anlatmak için kullanılan bir addır, ancak bilenler yalnızca değirmen taşının dişleridir.

ol orgâq tişedi: O, orağın ağzını biledi.

tişer, tişemək.

tişek. İki yaşındaki koyun.

tişeldi.

orgâq tişeldi: Orağın ağzı bilendi.

teğirmen tişeldi: Değirmen taşının dişleri bilendi. Testerenin dişlerinin bilenmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tişelür, tişelmək.

tişetti.

ol orgâq tişetti: O, orağın ağzının bilenmesini emretti. Değirmen taşının dişlerinin bilenmesini anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

tişetür, tişetmək.

tişi. Herhangi bir şeyin dişisi.

tişledi (tışladı).

ol anı tişledi: O, onu dişledi [dişiyle ısırıldı]. Aynı zamanda "o, onun dişine vurdu" demek için yine bu sözcük kullanılır.

tişler, tişlêmek (tışlâr, tışlâmâq).

tişlendi.

oglan tişlendi: Bebek diş çıkarttı.

orgâq tişlendi: Orağın ağzı bilendi.

tişlenür, tişlenmék.

titig. Kil.

titig.

bâş titig titti: Yara acıyla zonkladı.

Bu [cümle yapısı] pekiştirme amacıyla kullanılır. Bunun başka örnekleri de vardır,

ol erig urug urdı: O, adama sertçe vurdu.

ol qaçığ qaçdı: O, arkasına bakmadan kaçtı.

titir. Dişi deve.

titişdi.

ol manğa yünğ titişdi: O, eğirmeden önce yünü taraklayarak temizleme de bana yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır. İki kişinin birbirlerinin giysilerini yırtması da bu sözcükle anlatılır.

titişür, titişmék.

Şu atasözünde de geçer,

sökşüp urşur, otra tön titişür: Birbirlerine küfredeler ve kavga kızışır, aralarında kalan giysi yırtılır. Bu atasözünü, insanlara, birbirlerine sövmekten kaçınmalarını öğütlemek için kullanılır.

titiz.

titiz nēng: Tadı acı olan herhangi bir şey; örneğin halile ya da benzer bir şey.

titizlik. Acılık; tıpkı halilenin tadı gibi.

titreşdi.

kışi tumlığdın titreşdi: Halk soğuktan titreşti. Yerinden hareket eden bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

titreşür, titreşmēk.

tiz. Diz.

tizdi.

ol yinçü tizdi: O, inci dizdi.

ol sōz tizdi: O, sözcükleri bir araya getirdi [art arda dizdi].

tizēr, tizmēk.

tizig. Sıra; saf.

tizig tērek: Bir sıra kavak; *bīr tizig yinçü*: Bir dizi inci.

tizildi.

yinçü tizildi: İnciler (ya da dizeler) dizildi.

Kendi kendine ve kendi kendini düzeltten, sıraya koyan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır –hem geçişli hem de geçişsiz olabilir [hem edilgen hem de etken].

tizilür, tizilmēk.

tizildürük. Ayakkabımın ucuna konan bakır pullar.

tizilgēn.

bu nēng ol bīr bīrke tizilgēn: Bu, her zaman parça parça sıraya konan bir şeydir.

tizim.

bīr tizim yinçü: Bir dizi inci.

tizindi.

urāgut yinçūsın tizindi: Kadın incisini dizdi.

tizinür, tizimēk.

tizişdi.

ol menğig birle yinçü tizişdi: O, benimle inci (ya da dize) dizmekte yanıştı. Bu konuda yarıdımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tizişür, tizişmēk.

tizlêdi (tızlâdı).

bugra erig tizlêdi: (Cinsel olarak kızışan) deve-aygır adamın üzerine diz çöktü ve onu böylece ezdi. Bir şey üzerine diz çöken ve onu ezen bir insanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tizlêr, tizlêmêk(tızlâr, tızlâmâq).

tizletti.

ol tizletti nêngni: O, bir şeyin dizle ezilmesini emretti.

tizletür, tizletmêk.

tizlindi.

yinçü tizlindi: İnciler [başka bir şey de olabilir] dizildi.

tizlinür, tizlinmêk.

tizme. Şalvarın ya da iç donunun uçkurluğu. Buna benzeyen şeyler, örneğin torbanın ağzı da bu sözcükle anlatılır. Nitekim torba ağzı da uçkurluk gibi yapılıp ve daha sonra bağlamak için bir ip geçirilir.

to. *Telbîne* [kepek ununun süt ve balla karıştırılmasıyla yapılan bir bulamaç] gibi pişirilen bir una verilen ad; bu, haşlanmış buğdayın üzerine dökülür ve mayalanmaya bırakılır, daha sonra içilir – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazac ekleyerek ya da yazacı eğerek ızatmak] söz konusudur.

todundi.

er todundi: Adam tatmin olmuş [doymuş] gibi göründü. Kendi kendini tatmin etmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

todnür, todunmâq.

tôđ. Toy kuşu.

tôđ.

tôđ monçuq: Misk ve itir karışımından yapılan, cariyelerin taktığı boncuklar.

toğgurdı.

ol meni toğgurdı: O, beni doyurdu.

toğgurur, toğgurmâq.

Şu atasözünde de geçer,

ewlig toğgursa hōzi, yolqa bolür: Ev sahibi misafirin kamını doyurduğu zaman, misafirin gözü yolda olur [gitmek isteyecektir]. Bu atasözü, verilen bir ziyafetten sonra gitmek için ev sahibinden izin isteyen bir kimse için söylenir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Avlanmada kullandığı hayvanlarını – köpeğini ve atını- ödünç verdiği, ancak hiç bir şey avlayamayan bir avcuyu anlatıyor)

toğgurmadı itimni

Köpeğimi doyurmadı [onu doyuracak kadar av eti sağlayamadı]

turgurgalır atimni

[Onu çok fazla koşturduğu için] atım bir deri bir kemik kaldı

toğgurdı

sürdi menig qutumnu

Kazımı ve kuğularımı

qâz taqı qordâyımı

Talhimle birlikte elinden kaçırdı

toğgurdı.

ol meni bu iştin toğgurdı: O, beni bu işten bıktırdı.

tödıtı.

menig qarın töğıtı: Midem doldu.

töğâr/töğür – iki değişik sesletim, töğmâq.

toğurdum.

men anı toğurdum: Ben, onu doyurdum. Kök-biçimi toğgurdum'dur.

toğrur men, toğurmaq.

toğurgân.

bu er ol âçig toğurgân: Bu, her zaman açlan doyuran bir adamdır. Kök-biçimi toğurgân'dır.

tög. Atların toynaklarının yere vurmasıyla kalkan toz.

töğdı.

tög töğdı: Toz yükseldi.

tögâr, tögmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

agdı qızıl batrâq

(Müslüman askerlerinin arasında) kızıl sancak yükseldi

töğdı qara toprâq

Kara toprak toza kesti

yeşü kelip ogrâq

Ogrâk [atılan] bize yetiştı

toqşıp anın kēçtimiz

Hep birlikte üzerimize çullandılar ve biz (karşılık vermekte) geciktik

togrâdı.

et togrâdı: Eti (Tutmâç ya da başka bir şey için) doğradı.

togrâr, togrâmâq.

tograldı.

et tograldı: Et [başka bir şey de olabilir] doğrandı [parçalandı; kesildi].

togralür, togralmâq.

tön kirdên tograldı: Giysi kir nedeniyle lime lime oldu. Bacakta oluşan yarıkları ya da herhangi bir dokunmuş malzemede oluşan delikleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

togralür, togralmâq.

tograndı.

ol öziñge et tograndı: O, kendisi için et [başka bir şey de olabilir] kesiyormuş gibi göründü.

togranür, togranmâq.

togrâq. Bir söğüt cinsi.

tograşdı.

ol mañga et tograşdı: O, bana et doğramakta yardım etti.

tograşür, tograşmâq.

tograşdı.

tön kîrdin tograşdı: Giysi kir nedeniyle lime lime oldu. Yırtılmanın ya da parçalanmanın söz konusu olduğu herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tograşür, tograşmâq.

tograttı.

ol aňgar et tograttı: O, ona etin doğranmasını emretti. Bu yalnızca yenilebilir şeyler söz konusu olduğunda kullanılır.

togratür, togratmâq.

togrıl. Yırtıcı bir kuş. Bin tane kaz öldürür, ama yalnızca bir tanesini yer. "Bir erkek adı" olarak **togrıl** buradan hareketle kullanılır.

togrıl. Bağırsağa et ve baharatın doldurulmasıyla yapılan sucuk (Kençek lehçesi).

togru. Bıçak ağzının bitimindeki uzantı. Bu, kılıç, bıçak, hançer gibi şeylerin keskin parçalarının kabzayla birleşmesini sağlayan ince demirdir.

togruşdı.

ol menig bile yölqa togruşdı: O, benimle kestirmeleri kullanmak ve doğrudan bir yere ulaşmak konusunda boy ölçüştü.

togurdı.

ol mañga togurdı: O, yolu takip etmeyi bıraktı ve aceleyle benim yanıma geldi.

Bir şeye doğru körlemesine yönelen herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

togrur, togurmâq – te'de (t), işba' [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğer eklemek söz konusudur.

tolarsuq. Topuk; bu sözcük genellikle hayvanların topuğunu anlatmak için kullanılır.

toldrâdı.

böy toldrâdı: Halk her yana dağıldı.

toldrâr, toldramâq (Oguz lehçesi).

tolgâdı.

qîz yinçü tolgâdı: Kız (inci ya da başka bir malzemeden yapıma) küpe taktı.

ol yünğ tolgâdı: O, yün çilesi doladı.

anıq qarnı tolgâdı: Onun (kanlı ve sancılı ishal ya da başka bir şey nedeniyle) karnı ağrdı.

tolgâr, tolgâmâq.

tolgāg. Kadın küpesi.

yinçü tolgāg: İnci küpe.

tolgāg. Sıkıntı. *emgek tolgāg* denir; kök-anlamı "kanlı ve sancılı ishal ve karın ağrısı"dır.

anıg qarmı tolgār: Kanlı ishaliin ağrısı midesini tuttu.

tolgandı.

er ulındı tolgandı: Adam ağrıdan kıvrandı.

er özi tolgandı: Adam kanlı ve sancılı ishale yakalandı.

ol öziñge yūñg tolgandı: O kendisi için yünü çileler halinde dokudu.

tolganūr, tolganmāq.

tolgardı.

kōñglüm tolgardı: Kötü yiyecekler yemekten midem bulandı, neredeyse kusacaktım.

tolgarur, tolgarmāq.

tolgaşdı.

ol meniğ birle yūñg tolgaşdı: O, yün dolama konusunda benimle yarıştı. Herhangi bir şeyi bükmeyi, dolamayı anlatmak, aynı zamanda midenin ağrıdığını belirtmek için bu sözcük kullanılır.

tolgaşūr, tolgashmāq.

tolı. Gökten yağan dolu.

tolqūq. Şişmiş tulum.

toquqlandı.

toquqlandı nēñg: Nesne şarap tulumu gibi şişti.

tolquqlanūr, tolquqlanmāq.

tolturdı.

ol ayaq tolturdı: O, kabı [başka bir şeyi de olabilir] doldurdu.

tolturur, tolturmāq.

tolu.

tolu iđiș: Dolu kap. Neredeyse taşacak biçimde dolu olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır

tolun.

tolun āy: Dolunay.

tolwır. Gelin çadırı. Kadınlar için kurulur; süslü kumaşlar ve ipekten yapılmıştır.

toma.

toma buxsun: Fiçıda bulunan dan birasının en üste çıkan, köpüren kısmı.

tomrum.

tomrum yığāç: Kesilmiş bir odun parçası [tomruk] – örneğin ayakkabıcıların kullandığı kalıp ya da benzerleri.

tomruşdı.

ol menig birle yigâç tomruşdı: O, ağacı tepsi gibi yuvarlak kesmekte [tomruk yapmakta] benimle yarıştı.

tomruşür, tomruşmâq.

tomurdi.

er burnı tomurdi: Adamın burnu kanadı.

tomurdi.

er yigâç tomurdi: Adam, (direk ya da tomruk yapmak için) ağacı yuvarlak bir biçimde kesti.

tomurur, tomurmâq.

tomurgân.

bu ogul ol burnı tomurgân: Bu oğlan çocuğunun burnu her zaman kanar.

tön. Giysi.

tonatti.

ol meni tonatti: O, bana (kendisinin bir hediye olarak verdiği) giysiyi giydirdi.

tonatür, tonatmâq. Kökü tön ıdtı: O, ona giysi gönderdi'dir.

tonġ. bkz. taġ tonġ.

tonġ.

tonġ nêġ: İçi boş olmayan herhangi bir şey. Nitekim "hulfaotu"na *tonġ qamuş:* içi boş olmayan karnı denir.

tonġ. Donmuş olan herhangi bir şey.

tonġ et: Soğuktan donmuş olan et. Başka şeyler için de kullanılır.

tonġa. Kaplan. Bu, fili katleden hayvandır. Söz konusu olan kullanım sözcüğün kök-anlamıdır; buna karşın sözcük *Türkler* arasında korunmuştur ve anlamı varlığını sürdürür [burada Arapça ifadenin okunmasındaki farklar nedeniyle iki anlam çıkmaktadır; bir yorum, Kâşgarlı'nın, "sözcük kadim olmasına rağmen *Türkler* (bir unvan olarak) bunu hâlâ muhafaza eder" dediğidir; daha iyi bir yorum ise, Kâşgarlı'nın, "sözcük kökünde 'kaplan' anlamına gelse de *Türkler* bu anlamı unutmuş ve sözcüğü yalnızca (bir unvan olarak) muhafaza etmiştir" dediğidir -çn]. Bu sözcük genellikle unvan olarak kullanılır: *tonġa xân*, *tonġa teġin* ve benzerleri. *Türklerin* şefi olan *Afrâsiyâb Han*'ın unvanı *tonġa alp er:* kaplan gibi güçlü bir savaşçı; bir adam'dır.

tonġâlâdı.

er tonġâlâdı: Adam kahramanca bir iş yaptı.

tonġâlâr, tonġâlâmâq.

tonġdı.

sūw tonġdı: Su [başka bir şey de olabilir] dondu.

er tonġdi: Adam donarak öldü.

tonġar, tonġmāq.

tonġilādi.

nēnġ tonġilādi: Ağır bir nesne –yere düşen bir dibek- böylesi bir ses çıkarttı.

tonġilār, tonġilāmāq.

tonġra. Vücut kiri.

tonġuz. Domuz.

tonġuz. Türk takviminin oniki yılından biri.

töp. Top. **topıq** sözcüğünün kısaltılmış biçimidir.

topıq. Çevgen oyununda değnekle vurulan top.

topıq.

topıq sünġük: Topuk kemiği.

toplu. Mezar. Birine lanet okumak için *toplūqa tol*: mezarın seninle dolsun [mezara gir] denir.

toplundi.

tām toplundi: Duvar [başka bir şey de olabilir] delindi.

toplunūr, toplunmāq.

toplūq. Topraktaki çatlaklar, yarıklar.

toprādi.

ot toprādi: Bitki kuru dallar ve saptan ibaret kaldı.

toprār, toprāmāq.

toprāq. Toprak ya da dünya.

topraşdı.

yēq qurup topraşdı: (Nem yoksunluğu nedeniyle) toprak kurudu ve neredeyse üzerinden toz kalkacak duruma geldi.

topraşūr, topraşmāq.

toprattı.

qoy otug topratti: Koyunlar toprakta hiç ot kalmayacak biçimde bütün bitki örtüsünü yediler ve sonunda toz yükselir oldu.

topratūr, topratmāq.

topuldi.

ol ūt topuldi: O, delik deldi.

er tōnin topuldi: Adam giysisini çıkarttı (Oguz lehçesi).

toplūr, topulmāq.

topulgān.

kōk topulgān: Dağ kırtağı. Bu, tüylerinde çelik olduğu ve böylece dağ zirvelerini

delerek diğər tarafa geçtiği rivayet edilen bir kuşa verilen addır. Bu kuşun hikâyesi bana, bazı lütuflarından dolayı kendisine minnettar olduğum biri tarafından anlatıldı.

topulgân.

bu er ol çerig topulgân: Bu, (düşmanın) savaş safını delen [parçalayan] bir adamdır. Bunun kök-anlamı, *temür topludı: o*, demiri güç harcayarak deldi ifadesindeki kullanımdır.

topulgâq. Saz; bataklık otu.

topulgâq. Karın ve bağırsak bölgesindeki ağrı [kulunç].

topun. Mısır saplarındaki yumru (Uç lehçesi).

topunlug.

topunlug tarig: Yumruları olan mısır sapı.

topurgân.

topurgân yêr: Üzerinde yüründüğü zaman tozun kalktığı yumuşak, çıplak toprak.

topuz.

topuz yük: Binicinin üzerine rahatça oturamadığı yük (ya da semer).

toq.

toq kişi: İyice doymuş adam.

toq.

toq er: Türkler gibi, başının tepesinde saçı olmayan kimse.

toq yılıqı: Boynuzsuz bir hayvan.

toq toq.

toq toq etti: Katı bir şey, bir taşın başka bir taşa vurmasına benzeyen bir ses çıkarttı.

er kişi birle toq toq boldı: Adam ile kadın tartışılar.

toqaç. Yassı ekmek [pide]. Bu sözcük *toq er*: iyice doymuş adam [burada, örnekler arasında bir uyumsuzluk söz konusu; *toq²*'deki *toq er* örneğiyle karıştırmayın; bu, anlam olarak, *toq¹*'e ilişkin bir örnek] ifadesinden türetilmiştir; çünkü ekmek bir adamı tamamen doyurur.

toqıdı.

ol qapug toqıdı: O, kapıya vurdu [çaldı].

ol qulın toqıdı: O, kölesine vurdu – Oguz lehçesi; *Türkler* bu anlamı vermek için iki sözcüğü, bir arada kullanır ve *urdi toqıdı* derler.

temürçi qılıç toqıdı: Demirci, kılıç (ya da bıçak ya da benzer bir şey) dövdü.

er bōz toqıdı: Adam pamuklu kumaş [başka bir şey de olabilir] dokudu.

anı sūw toqıdı: Akan su onu boğdu ve sürükleyip götürdü.

erni yeşl toqıdı: Adamı cin çarptı.

toqir, toqimāq.

toqiladı

toqiladı.

toqiladı nēnġ: Katı bir nesne, sert bir şeyin üzerine düşerek -bir sütuna çarpan bir kalasın ya da benzerlerinin durumunda olduğu gibi- ses çıkarttı.

toqilār, toqilāmāq.

toqıldı.

er toqıldı: Adama dayak atıldı (Oguz lehçesi).

bōz toqıldı: Kumaş [başka bir şey de olabilir] dokundu.

qılıç toqıldı: Kılıç (ya da bıçak) dövüldü.

toqılır, toqılmāq.

toqımaq. Tokmak; çırpıcıların kullandığı tokmak.

toqındı.

er tāmqa toqındı: Adam duvara çarptı.

er toqındı: Adam dayak yedi (Oguz lehçesi).

qılıç toqındı: Kılıç dövüldü.

toqum toqındı: O, kendisi için hayvan kesti.

toqınūr, toqınmāq.

toqış. Savaş (*harb*). Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>toqış içre urıştım</i>	Savaşın en yoğun olduğu anda vuruştım
<i>uluğ birle qarıştım</i>	Büyük bir yiğitle kavgaya tutuştım
<i>tōğüz atın yarıştım</i>	Alni beyaz lekeli atımın üzerinde onunla yarışım
<i>aydım amdı al utār</i>	(Sonra bir ok atarak onu vurdum) ve dedim ki: "Al bunu <i>Utār</i> [bu bir adamın adıdır]

toqış. Bir ad.

toqıştı.

bēglēr toqıştı: Beyler [başka birleri de olabilir] savaştı.

toqışūr, toqışmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamı anlatıyor)

kūci tenġi toqıştı (O) tüm kudretiyle savaştı

oğuş qōnum oqıştı Boy birbirini çağırdı

çerig tapa yaqıştı (Yavaş yavaş) kavgaya tutuşmaya yaklaştılar

bizke kelip oç öter Bize karşı toplandılar ve intikam almak istiyorlar

toqıttı.

ol anıg boynm toqıttı: O, onun boynunu vurdurdu.

toqıttūr, toqıtmāq.

toqıttı.

ol bōz toqıttı: O, kumaş dokuttu.

ol qılıç toqıttı: O, kılıç (ya da bıçak) dövdürdü.

toqıtur, toqıtmāq.

ol qapug toqıttı: O, kapı çaldırdı [kapıyı vurdurdu].

toqlı. Altı aylık koyun.

toqluq. Tokluk.

toqluq. İnsanın kelliği; hayvanın boynuzsuz olması.

toqsōn. “Doksan” sayısı. Kökü *toqūz ōn*: dokuz tane on’dur. İki sözcük birleşerek tek sözcük haline gelmiştir.

toqu. Kemer tokası.

toqūlādı.

er qağış toqūlādı: Adam kayışa bir halka taktı.

toqūlār, toqūlāmāq.

toqum. Kesilecek hayvan – bu sözcük genellikle atlar için kullanılır.

toqurqa. Küp ya da ibrik gibi şeylerin üzerindeki musluk.

toqurqa. *Kāşgar*’ın yaylalarındaki bir yerin adı.

toquşgān.

ol er ol yawlāq toquşgān: O, savaşmayı seven, kavgacı ve öfkeli bir adamdır.

tōr. Kuş ya da balık avlamakta kullanılan kapan ya da ağ – *işba*’ [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

torīga. Tarlakuşu.

torpı. Henüz bir yaşına gelmemiş buzağı.

torplādı.

er torplādı nēñgni: Adam bir şey hakkında sordu soruşturdu.

torplār, torplāmāq.

torpun [?]. Araştırma, soruşturma; tahmin etme.

anıg ewin torpinla (?): Onun evinin nerede olduğunu araştır.

torpunlandı.

er torpunlandı: Adam bir meseleyi soruşturdu.

torpunlanūr, torpunlanmāq.

torqu. İpek.

Şu atasözünde de geçer;

tawgāç xānnig torqusı telim tenğlēmēđip bıçmās: Çin Hakanı’nın ipeği çoktur, ancak (kumaş yapmak için) kesmeden önce (o bile) ölçer. Bu atasözünü, birine, israftan kaçınmasını ve ölçülü olmasını öğütlemek için kullanılır.

torug. Atları tanımlamak için kullanılan bir sözcük [kök-anlamı olarak doru rengini anlatır; anlam genişlemesiyle "at" anlamında kullanılır –çn].

bu oğlanıg bîr torugqa aldım: Bu köleyi bir at karşılığı satın aldım. Kaplam [bir kavramın kapsamına giren öğelerin tümü –çn] söz konusu olduğu için develeri ya da sığırları anlatmak için de bu sözcük kullanılabilir.

torug at: Doru at.

torum. Yeni doğmuş deve. Dişisine, *tîşi torum* denir – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

torumlug.

torumlug er: Yeni doğmuş bir deveye sahip olan adam.

tos tos. Yumuşak bir şeye, örneğin kumaşa ya da keçeye vurulurken çıkan sesin yansıması.

tos tos urdı: Böylesi bir ses çıkacak biçimde vurdu.

tös tös.

anı tös tös urdı: O, ona gıysilerinin üzerinden hızlı hızlı vurdu.

tosun. Henüz binilmemiş tay.

toşgurdı.

ol ewin tawâr birle toşgurdı: O, evini malla doldurdu. Küpü, su ya da benzer bir şeyle doldurmaya anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

toşgurur, toşgurmâq.

töy. Ordunun konakladığı, çadır kurduğu yer; ordu karargâhı; ordugâh.

xân töy: Hakanın çadır kurduğu yer; karargâh. *Oguzlar* bu sözcüğü bilmezler.

töy.

töy otı: İlaç olarak kullanılan bir ot.

töy. Kap kacak yapmakta kullanılan kil.

toy eşîç: Çömlek.

töy. Toy kuşu. Bu, lehçelerindeki *zel'*i (*đ – dh*) *ye'*ye (*y*) dönüştürme kuralı uyarınca Çigil lehçesindeki *zel'*li (*đ – dh*) biçimi [töğ], **töy** olarak kullanan halkların yaptığı bir değişik sesletimdir.

toydı (töğtı).

qarın toydı: Kann doydı. Kök-biçimi *toğtı*'dir [töğtı] – daha önce belirttiğimiz gibi *zel* (*đ – dh*), *ye'*ye (*y*) dönüşmüştür; bu, gündelik kullanıma aittir.

toyâr, toymâq.

toyn. Kâfirlerin din büyüğü. Bu, bizdeki *alim* ya da *müfti* gibidir. Her zaman putların yanında bulunur ve kâfirlerin kitaplarını okur, boş itikatlar anlatır – onun sapkınlığından kaçarak Cenab-ı Hakk'a sığınırız.

Şu atasözünde de geçer,

bir toyın başı agrısa, qamug toyın başı agrımās: (Müslüman olmayan) bir din büyüğünün başı ağnsa, bütün (Müslüman olmayan) din büyüklerinin başı ağnmaz. Bu atasözü, belli bir nedenden dolayı, dostlarının yanında bir şeyi yemekten kaçınan birinin bıraktığı yiyeceği yemek için söz konusu dostların başka birini davet etmesini anlatmak için kullanılır.

• **töz.** Toz – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğer eklemek] söz konusudur.

töz. Yayların etrafına sarılan, huş kabuğuyla yapılmış kayış.

• **tözardı.**

töz tözardı: Toz yükseldi.

tözārur, tözarmāq.

• **tozgırdı.**

yēr tozgırdı: Toprak, üzerinden toz kalkacak duruma geldi [çok kurudu].

tozgırār, tozgırmāq.

• **toztıgān.**

bu at ol telim toprāq toztıgān: Bu, genellikle çok toz kaldıran bir attr.

• **toztıttı.**

ol toprāq toztıttı: O, toz kaldırdı [toprağı toza boğdu].

toztıtūr, toztıtmāq.

• **tögdi.**

er tüz tögdi: Adam tuzu [başka bir şeyi de olabilir] ezerek öğüttü.

tögēr, tögmēk.

• **tögnēdi.**

ol bāşın tögnēdi: O, yarasını dağladı.

tögnēr, tögnēmēk.

tögün. Dağlamak; yakarak işaret koymak.

• **tögüşdi.**

ol menig birle tüz tögüşdi: O, tuzu [başka bir şeyi de olabilir] öğütme işinde benimle yarıştı. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tögüşür, tögüşmēk.

• **tögüz.**

tögüz at: Alnında beyaz bir leke bulunan at.

tögüzlük. Alnında beyaz bir leke bulunan at. Şu atasözünde de geçer,

at tögüzlüki āy bolmās: Atın alnındaki beyaz leke ayın yerini tutmaz. Bu atasözü, daha büyük bir şeyin yerine geçmesi için küçük bir şey isteyen kimse için kullanılır.

tökdi.

oglan sūw tökdi: Oğlan su döktü. Şu atasözünde de geçer,

oglan sūw tökër ulug yāni sınūr: Oğlan çocuğu yere su döker, yaşlı adam (bu suda kayıp düşerek) bacağı kırar. Bu atasözü genç birinin yaptığı, ancak sonuçlarına yaşlı birinin katlandığı bir hatayı anlatmak için kullanılır.

tökleşdi.

tökleşdi nēng: Bir şeyler döküldü, aktı.

tökleşūr, tökleşmēk.

töklüdi.

sūw töklüdi: Su döküldü.

töklünūr, töklünmēk.

töktürdi.

ol sūw töktürdi: O, suyun [başka bir şeyin de olabilir] dökülmesini emretti.

töktürür, töktürmēk.

töküklüg.

töküklüg tarig: Dökülmüş buğday ya da başka bir şey.

töküldi.

sūw töküldi: Su döküldü. Tanelerden, ufak bileşenlerden oluşan ve dökülebilen buğday ve un gibi şeylerin dökülmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tökülür, tökülmēk – Bu eylem hem geçişli hem de geçişsizdir [hem edilgen, hem de etken].

töküşdi.

ol manğa tarig töküşdi: O, (harmanı dövmek için) buğdayı (kümeler halinde) dökmekte bana yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcüğe başvurulur. Suyu etrafa saçılacak biçimde dökmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

töküşūr, töküşmēk.

töl. Yavrulama mevsimi (Oguz lehçesi). “Yavru”ya da **töl** denir – *imāle* [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma] söz konusudur.

tölēdi.

qōy tölēdi: Dişi koyun yavruladı (Oguz lehçesi).

tölēr, tölēmēk.

tölek. Sessiz, rahat, sakin. Şu atasözünde de geçer,

aç ēwek toq tölek: Aç (yemek için) telaşlı, tok sakin olur [yemek geç kalırsa sinirlenmez] (Oguz lehçesi).

töletti.

ol qōy töletti: O, dişi koyuna yavruarken yardımcı oldu (Oguz lehçesi). Kök-anlamı “kışık

tüylerin dökülmesi"dir [tületti – tülēdi].

töletür, töletmek.

töndi.

ol ewiŋge töndi: O, evine döndü.

tönēr, tönmek (Oguz lehçesi).

töŋderdi.

ol ayāq töŋderdi: O, kabı [başka bir şeyi de olabilir] döndürdü [ters çevirdi].

töŋderür, töŋdermek.

töŋgitti.

er başın töŋgitti: Adam başını eğdi.

töŋgütür, töŋgitmek.

töŋgre.

er töŋgre tüşti: Adam yüzüstü düştü.

töŋgüşdi.

er töŋgüşdi: Adam başını eğdi.

töŋgüşür, töŋgüşmek.

töŋgütüti.

er başın töŋgütüti: Adam [başka biri de olabilir] başını eğdi.

töŋgütür, töŋgütmek.

töp. Arpa unuyla karıştırılıp yoğrularak hamur haline getirilen ve keçeden yapılmış bir beze sarılarak mayalanması için sıcak bir yere bırakılan haşlanmış buğday.

Daha sonra bu karışım yenir.

töpü. Bir dağın zirvesi; nitekim *täg töpüsi* denir.

töpü. İnsanın başının tepesi.

töpülēdi.

ol yagını töpülēdi: O, düşmanın başının tepesine vurdu [düşmanını tepeledi].

töpüler, töpülēmek.

tör. Evin [saygı duyulan kimselere ayrılmış] en önemli yeri – *işmām* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

törke keç: Evin başköşesine geç.

törçidi.

er iş törçidi: Adam işe başladı.

törçir, törçimək.

törçitti.

ol anğar iş törçitti: O, onu işe başlattı.

törçitür, törçitmek.

töre. Evin en önemli yeri ve itibar edilen kimselere sunulan oturağı [sedir] – te'nin (t) okunuşunda *ışmām* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

töre yoqlādi: O, evde sedire oturdu. *tör* de denir.

törkün. Boyun toplanma yeri; anne-baba evi.

qız törkünke keldi: Kız baba evine geldi. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yabāqu kavmine karşı savaşması için Hakan'a sesleniyor)

kelse apaŋ terkenim Gelse eğer Hakan'ım

etilgemet terginim Zenginliğim yitip gitmez

yağılmagay törkünim Boyumun evleri harabeye dönmez

amdı çerig çergeşür Şimdi savaş safları diziliyor (o bize yetişsin!)

törkünlendi.

ol bu ewni törkünlendi: O, bu evi kendi halkının evlerinden biri saydı ve içinde konakladı.

törkünlenür, törkünlenmék.

törpīdi.

er yığaç törpīdi: Adam ağacı [başka bir şeyi de olabilir] yonttu, rendeledi.

törpīr, törpīmék.

törpig. Keser ya da törpü [eğe]. Buna *törpigü* de denir.

törpigü. Ağacın pürüzlerini gidermeye yarayan keser.

törpişdi.

ol menig birle yığaç törpişdi: O, ağacın pürüzlerini giderme işinde bana yardım etti. Bu işte yanışmayı anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

törpişür, törpişmék.

törpitti.

ol münğüz törpitti: O, boynuzu [başka bir şeyi de olabilir] törpületti.

törpitür, törpitmék.

törpüldi.

yığaç törpüldi: Ağaç keserle yontuldu.

törpülür, törpülmék.

tört.

tört yarmāq: Dört para. Benzer bir şekilde “dört” tane olan her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır. Bunu *vav*'la (*ō – ou*), *tört* biçiminde kullanmak daha doğru bir söyleyiştir.

törtgil.

törtgil ew: Kare biçimindeki ev. Kare biçimindeki herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

törtünç. Dördüncü.

törü. Töre; gelenek. Şu atasözünde de geçer,

ël qalır törü qalmäs: Ülke terk edilir, ama töre terk edilmez. Bu atasözü, ataların törelerine bağlı kalmayı öğütlemek için kullanılır.

törüdi.

yalnıguq törüdi: Ademoğlu yaratıldı. Bu geçişsiz bir eylemdir ve *huliqa* ("O yaratıldı") anlamına gelir.

törür, törümek.

törütü.

tenğri yalnıguq törütü: Cenabı Hak, Âdemi (ve diğer mahlukları) yarattı.

törütür, törütmek. Oguz lehçesinde *törütü*, "bir şeyi yerli yerine koymak ya da bir işi doğru bir biçimde icra etmek" anlamına gelir. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>tenğri ajun törütü</i>	Tanrı dünyayı ve âlemi yarattı
<i>çıgrı ediz tezginür</i>	Felek durmadan döner
<i>yulduzları çerğesip</i>	Yıldızlar sıra sıra dizilir
<i>tün kün üze yörgeñür</i>	Ve gece güne (gün geceye) çevrilir

töş. Göğüs kemiği.

töşedi.

töşek töşedi: Döşek döşedi [yaydı].

töşer, töşemek.

töşek. Döşek.

töşeklik (töşeklig).

töşeklik barçın: Döşek yapmakta kullanılan kumaş. Buna –yani döşeğe– sahip olan kimseyi anlatmak için sözcüğün titreşimli *kef*'li (ince *kef* – g) biçimi kullanılır [töşeklig].

töşeldi.

töşek töşeldi: Döşek döşendi [yayıldı].

töşelür, töşelmek.

töşendi.

ol öziñge töşek töşendi: O, kendisine döşek döşeme [yayma] işini üstüne aldı.

töşenür, töşenmek.

töşetti.

ol töşek töşetti: O, döşek döşetti [yaydırdı].

töşetür, töşetmek.

töşletti.

ol anı töşletti: O, onun göğsüne [döşüne] vurularak dövülmesini emretti.

töşletür, töşletmek.

töz

əl töz neteg: Ülkenin ve reayanın durumu nasıl.

töz. Kök [asl; soy].

anıg tūpi tōzi kim: Onun kökü kim – kökeni kime dayanıyor?

tōzdi

er tumlugqa tōzdi: Adam soğuğa katlandı ve bu nedenle acıktı.

tōzēr, tōzmək (Qıfçâq lehçesi).

tüç. Tunç [sarı bakır; bronz].

tüdi

ol agzın tüdi: O, (onun) ağzını kapattı. Birinin kapattığı herhangi bir deliği anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tür, tümâq.

tudriç. Gübre (Argu lehçesi).

tüf. Yün ipliklerinin elle dokunmasıyla yapılan kuşak [bu se (t) yazacının Türk dilinde kullanıldığı tek örnektir ve burada da t, t olarak yorumlanmıştır –çn].

tüdü. Köylüler arasında suyu dağıtan adam.

tuğun. Köyün şefi; köylülere su dağıtan kimse.

tüg. Hakanın huzurunda çalınan davul [kös].

xân tüg urdı: Han, nöbet davulunu vurdu [nevbet (gülbâng) çaldırdı].

tüg. Tuğ (alem).

toqüz tüglug xân: Dokuz tuğlu han ya da Hakan. Egemenlik alanı ne kadar geniş ya da payeleri ne kadar çok olursa olsun, bir Hakan asla dokuzdan fazla tuğ kullanmaz. Çünkü dokuz sayısının uğurlu olduğunu düşünürler. Bu tuğlar *barçın* adı verilen kumaştan ya da turuncu renkteki ipekten yapılır. Bunu da [bu renkleri de] uğurlu sayarlar [ayrıca bkz. âl].

tüg. Su bendi.

suwqa tüg ur: Suyun önüne bir bent inşa et.

tüg. Herhangi bir şeyin kapağı ya da tıpası.

tünğlük tügı: Baca kapağı.

tuga. Hastalık; soluk alma güçlüğü [nefesin kesilmesi].

ğ tuga: Hastalık ya da soluk alamama [bkz. tunçuq-].

tugâqlıq. Süzgeç yapılacak bir ağaç parçası.

tugdı.

kün tugdı: Güneş doğdu.

ogul tugdı: Çocuk doğdu. Şu atasözünde de geçer,

müş oğlı muyâvu tugâr: Kedi yavrusu miyavlayarak doğar – Kedi yavrusu annesi gibi miyavlar.

Bu atasözü, babasının huylarını almış bir çocuğu anlatmak için kullanılır.

tugâr, tugmâq.

tuglâdı.

ol yârığ tuglâdı: O, yanđı kapattı.

tuglâr, tuglâmâq.

tugrâg. Dönüşte geri alınmak üzere, bir savaşta ya da bir törende binilmek üzere hakan tarafından askere verilen at.

tugrâg. Tuğra; hakanın mührü ya da imzası (Oguz lehçesi). *Türkler* bu sözcüğü bilmez ve kökenini ben de bilmiyorum.

tugraglandı.

oglân tugraglandı: Delikanlıya **tugrâg** [hakanın askerine törende ya da savaşta binmesi için verdiği ve daha sonra geri aldığı at] verildi.

tugraglanür, tugraglanmâq. Bir mektubun ya da belgenin üzerine mühür vurulmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır – Oguz lehçesinde.

tugsâq. Dul kadın. Bu sözcük genellikle *tül tugsâq* biçiminde, ikileme olarak kullanılır.

tugsug.

hün tugsug: Doğu; gündoğusu. bkz. **batsıg**.

tugturdı.

tenđri ogul tugturdı: Tanrı çocuk doğurttu [kadından çocuk meydana gelmesini sağladı]. Kökü **tugurđı**'dır – *t* almadan geçişli olan her eylemin [bu örnekte **tugurđı**] *t* eklendiği zaman çifte geçişlilik kazanması [yani biri emreden ve biri de eylemi gerçekleştiren iki eden aracılığıyla geçişli olması] kuralı akılda tutulmalıdır. şu örneklere bakınız;

süw içürdi: Suyun içilmesini sağladı/*süw içtürdi:* O, birine, suyun içilmesini sağlamasını emretti.

ol anı bogdı: O, onu boğdu/*ol anı bogturdı:* O, birine onu boğmasını emretti.

Benzer bir şekilde Arapçada da *leqata's-sünbul* ["O, buğdayın başaklarını topladı"] ve *elqatahu gayrahu* ["O, onları birine toplattı"] ya da *naqata'l-mushaf* ["O, metni noktalandı"] ve *enqatahu gayrahu* ["O, onu birine noktalttı"] denir – bir *elif (e)* eklenmesiyle eylem çifte geçişlilik kazanır. Bu örnekte de durum budur.

tugturür, tugturmâq.

tugurđı.

urâgıt ogul tugurđı: Kadın, çocuk doğurdu. Kaplam [bir kavramın kapsamına giren öğelerin tümü] söz konusu olduğu için hayvanların doğurması da bu sözcükle anlatılır.

tugrur, tugurmâq.

Şu atasözünde de geçer,

ata oğlu ataç tugâr: Bir erkeğin oğlu ergenliğe ulaştığında kuşkusuz babasına benzer.

tûl.

tûl urâgut: Dul kadın. Şu atasözünde de geçer,

yawlâq tîllig bêgde heru yalnîgûs tûl yêg: Kadının dul olması, ona sürekli söven bir kocası olmasından daha iyidir.

tulas.

tulas yûz: Kederli ve gamlı bir yüz.

tulum. Silah (genel bir ifade).

tulumlandı.

er tulumlandı: Adam silahlandı [silahlarını donandı].

tulumlanûr, tulumlanmâq.

tulumlug.

tulumlug er: Silahlı adam.

Şu dizelerde de kullanılır,

ônîgdün nelûk yalwarmadinîg qaç qata bêrdinîg tawâr

tulumlug bolup qatındinîg qânig emdi yêr suwâr

(Vergi olarak) o kadar mal vermeden önce neden merhamet için yalwarmadın

Şimdi silahlandın, direngen hale geldin (ama mal vermeye devam et, yoksa) kanın toprağı suâr

tulun. Şakak. İki değişik sesletimden biri [bkz. *tulunîg*].

tulun. At başlığının, başın sağ ve sol yanını kavrayan parçasına verilen ad.

tulunîg. Şakak.

tulunîg. Atın kulağının altına yerleştirilen ve şakaklardan geçen, atın başının içine yerleştirildiği donanım.

yûgün tulunîg: At başlığı takımı.

tulunîglâdı.

ol qulın tulunîglâdı: O, kölesinin çenesine ya da kulağının altına vurdu.

tulunîglâr, tulunîglâmâq.

tum. "Soğuk (hava)" – kök-anlamı olarak. Ancak *tumlug* sözcüğü hem "soğuk (hava)" hem de "her türü soğuk nesne" anlamında kullanılır.

tum. Atın derisinin tek renk olması.

tum qara at: Tümüyle siyah renkte olan at; *tum torug at*: Tümüyle doru olan at.

tumâgu. Nezle.

tumân. Duman; sis.

tumlidi.

sūw tumlidi: Su [başka bir şey de olabilir] soğudu.

tumlir, tumlimāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>kördi meni emleyū</i>	(Sevgilim) bana baktı ve bir bakışıyla beni iyileştirdi
<i>baqtı marğa imleyū</i>	Beni selamlayarak yanına çağırdı
<i>qaldım kõngül tumlıyū</i>	Onun arkasında kala kaldım ve (istrap nedeniyle) kalbim soğudu
<i>qadgu meni turgurūr</i>	Keder beni zayıf düşürür

tumlıg. Soğuk (ad ya da sıfat olarak kullanılır).

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>tumlıg kelip qapsadı</i>	Soğuk geldi ve dünyayı kapladı
<i>qulıg yāyig tepsedi</i>	Kutlu yaza haset etti
<i>qarlap ajun yapsadı</i>	Kar yağdırdı ve dünya neredeyse görünmez oldu
<i>et yen üşip emrişūr</i>	Vücutlar sanki içinde kancalar geziyormuş gibi titrer

tumlıg sözcüğünün kökü **tum**'dur.

ölüg yüzi tumlıg: Ölü adamın yüzü soğuk olur – bunun anlamı ölümden sonra hısımlarının ondan uzaklaşmasıdır.

tumlıglandı.

bu uğurnı tumlıglandı: O, bu zamanı çok soğuk buldu (ve fikrini değiştirdi).

tumlıglandı, tumlıglandı.

ol anğar tumlıglandı: O, ona soğuk davrandı – Onu haşin karşıladı ve sert bir ifade takındı.

tumlitti.

ol sūw tumlitti: O, suyu (ya da sütü ya da başka bir şeyi) soğuttu.

tumlitūr, tumlitmāq.

ol anıg kõnglin tumlitti: O, onu kızdırdı ve gönlünü soğuttu, bu nedenle o, onu artık sevmez oldu.

tumlitūr, tumlitmāq.

tumsa. Minber (Argu lehçesi) – özgün bir sözcük değildir.**tumşuq.** Kuş gagası.**tün.** Sakinlik; dinginlik.

kõngül tün boldı: Gönül dinginleşti.

tün.

tün ogul: İlk doğan. İster erkek ister dişi olsun, bir kadının doğurduğu ilk çocuk bu şekilde adlandırılır. İlk doğan dişiye *tün qız:* ilk kız denir. Bir kadının ilk kocasına da *tün bēg* denir.

tunçuqtı.

er tunçuqtı: Adam tıkanı ve soluk alamaz oldu.

sugur tunçuqtı: Gelincik kış uykusuna yattı. İnine kapanarak kış uykusuna yatan herhangi bir hayvanı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tunçiqār, tunçiqmāq.

tundi.

hōk tundi: Gökyüzü bulutlarla kaplandı.

qapug tundi: Kapı kapandı. Benzer bir şekilde "bir dağ geçidinin kar nedeniyle kapanması"nı anlatmak için *art tundi* denir.

tunūr – geniş zaman da *tunār* da denir, *tunmāq*. Böylesi eylemleri [yani geniş zamanı *ā*'lı olan eylemleri] *nasb*'li okuma [yazacın üstün imi almış gibi *a* ya da *e*'yle okunması] *Oguzların* ve *Qıfçâqların* üslubudur.

tunturdi.

ot atıg hōzin tunturdi: İlaç onun gözünü kapattı. Bir şeyin üstünü örten, onu kapatan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tunturur, tunturmāq.

tunḡşu. Şamdan; fener.

tunḡu. Sağır.

tura.

tura qalqan: Kalkan – düşmandan korunmak için insanın kendine siper ettiği herhangi bir şey.

turdi.

er yoqāru turdi: Adam [başka biri de olabilir] ayağa kalktı.

tumān turdi: Duman yükseldi.

turur, turmāq.

türdi.

er yoqāru türdi: Adam [başka biri de olabilir] ayağa kalktı.

türür, türmāq.

türdi.

āt türdi: At [başka bir hayvan da olabilir] zayıfladı, bir deri bir kemik kaldı.

türār, türmaq [Ana madde olarak bu sözcük, iki kez yer almaktadır –çn].

turgurdi.

ol atıg turgurdi: O, atı zayıflattı.

turgurur, turgurmāq.

turgurdi.

ol meni orundın turgurdi: O beni yerimden kaldırdı.

er tām turgurdi: Adam duvar ördü. İnşa edilen bir evi ya da yükseltilen herhangi

bir şeyi anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

turgurur, turgurmāq.

turı.

turı nēng: Tadı mazı gibi buruk olan herhangi bir şey. "Husuz bir kimse"ye *turı* kişi denir.

turıg.

turıg art tēz: Kāşgar yaylasının adı.

turıg. Dağdaki müstahkem mevkiiler.

turlāq. Herhangi bir sıska hayvan. Sağlıksız büyüyen birine de *turlāq* denir.

turma. Turp. Nitekim "havuç" a da *sarıg turma*: sarı turp denir. Argu halkı havuca *gēzri* der; bu sözcüğü Farsçadan –"havuç" anlamına gelen *cezer* sözcüğü– almıştır, ancak söyleyişte. inceltme (*rikkat*) söz konusudur. *Oguzlar* "havuç" a *geşür* der; onlar da bu sözcüğü Farsçadan almıştır. *Oguzlar* Farsilerle karışmaya başlayınca kendi dillerinden bazı şeyleri unutmuş ve bunun yerine Farsçayı kullanmaya başlamıştır. Nitekim *Oguzlar* Farsçada *āftābe* denilen "ibrik, güğüm, gülsuyu şişesi" ne *aftabe* der. "Gerdanlık" a *qalida* derler – bunun Arapçası *kilāde*'dir. *Türkler*, "ibrik, güğüm, gülsuyu şişesi" ne [*kumkuma*] *qumgān*, "gerdanlık ya da yüzük" e *baqan* der.

Biliniz ki *Oguz* lehçesi daha arıdır. *Türklerin* yalnızca ikili ifadelerde, kökün bir dahı ya da köke bağımlı bir yan unsur olarak kullandıkları adları ve eylemleri onlar tek başına da kullanır. Örneğin *Türkler*, *qattı qardı*: o iki şeyi karıştırdı der. *qattı*, "iki şeyi birbirine karıştırma" işini anlatan köktür; *qardı* yan unsurdur. *Oguzlar* kökü bir yana bırakır ve "iki şeyi birbirine karıştırdı" anlamına gelecek biçimde *qardı* sözcüğünü kullanır. Benzer bir biçimde *Türkler*, *edgü yawlāq* der – *edgü* "iyi," *yawlāq* "kötü" anlamına gelir ve yalnızca *edgü* sözcüğüyle birlikte ikili olarak kullanılır. *Oguzlar* bu sözcüğü tek başına kullanır.

turna. Turna.

turq. Herhangi bir şeyin uzunluğu.

bır sūngū turqı: Bir mızrak boyunda; *yēř ēni turqı:* Arazinin eni ve boyu.

turqıg. Utanç; haya.

ol menden turqıg: O, yaptığı bir şey nedeniyle benim karşımda utandı.

turqıglandı.

ol mindin turqıglandı: O, benim karşımda utanç duyacağı için (belli) bir işi yapmaktan kaçındı.

turqıglanūr, turqıglanmāq.

turqındı.

ol mindin turqındı: O, yapmak istediği, ama bana karşı utanç duyacağı için kaçındığı bir iş nedeniyle mahcup oldu.

turqınūr, turqınmāq.

turqlâdı.

ol yêr turqlâdı: O, arazinin enini ve boyunu ölçtü. Aynı zamanda bir atın ya da başka bir şeyin büyüklüğünü tahmin etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

turqlâr, turqlâmâq.

turqûn.

turqûn sûw: Durgun su.

turuglâg.

turuglâg yêr: İkamet edilen yer.

turugsâdı.

ol munda turugsâdı: O, burada ikamet etmek istedi.

turugsâr, turugsâmâq.

turuldı.

er iştin turuldı: Adam yaptığı işten tiksindi. Yemekten tiksinmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

turulur, turulmâq.

turum. Bir adamın boyu.

bîr er turumı sûw: Bir adam boyu derinliğindeki su. Başka şeyler için de kullanılır.

turumlâdı.

ol sûwug turumlâdı: O, suyun derinliğini kendi boyuna göre ölçtü.

turumlâr, turumlâmâq.

turumtây. Bir yırtıcı kuşun adı; avda kullanılan bir kuş. Bu adama saygı belirten bir unvan olarak turumtây adı verilebilir.

turundi.

ol manğa utru turundi: O, benim karşıma dikildi. Bir şeye karşı çıkmak ya da itiraz etmek için bu eylem icra edilirse yine bu sözcük kullanılır.

turnûr, turunmâq.

turundi.

at turundi: At [başka bir şey de olabilir] siskalaştı, bir deri bir kemik kaldı.

turnûr, turunmâq.

turundi.

er işta turundi: Adam işte [işin icrası sırasında] duraksadı.

turnûr, turunmâq.

turuq. Herhangi bir şeyin zayıf, sıska olmanı.

turuqlâdı.

ol atig turuqlâdı: O, atın [başka bir şeyin de olabilir] siskalaşacağını düşündü.

turuqlâr, turuqlâmâq.

туруqlandı.

ol bu atig turuqlandı: O, bu atın [başka bir şeyin de olabilir] aşırı zayıf olduğunu düşündü.

туруqlanūr, turuqlanmāq.

туруqluq. Sıskalık.**туруqtı.**

qān turuqtı: Kan damarda birikti, toplandı. Yarada iltihap toplanırsa yine bu sözcük kullanılır.

туруqār, turuqmāq.

turur. Bu, geçmiş zaman çekimli biçimi ve eylemliği olmayan bir geniş zaman eylemidir. "o, (herhangi bir şey)+dir" anlamına gelir.

ol tās turur: O taştır; *ol quş turur:* O, kuştur. Bu bir koşaktır [sıla – yüklemi özneye bağlayan öge; Türkçede ekeylemin üçüncü kişi eki, -dir, bildirme koşacı olarak kullanılır -çn]. Geçmiş zaman çekimli biçimi ve eylemliği olmaması bakımından Arapçadaki *yenbegi'*ye ("gerekli") benzer.

tūrur. Geniş zaman çekimindeki bir eylem.

Tıpkı Arapçadaki *yede'u* ("izin verir") ya da *yeğeru* ("izin verir") sözcükleri gibi geçmiş zaman çekimi ve eylemliği yoktur. Bu sözcük, adı anılan şeyin o andaki durumunu ve konumunu işaret eder.

ol ewde tūrur: O (şu an) evdedir – bu "şu an evde ayakta durduğu" anlamına gelmez [bkz. *türdi*]; *er sökel tūrur:* Adam (şu an) hastadır – bu "adamın ayakta durduğu" anlamına gelmez.

\ turuşdı.

kiçig ulug birle turuşdı: (Bir tartışmada ya da başka bir durumda) küçük büyüğe karşı çıktı.

туруşūr, turuşmāq.

Şu atasözünde de geçer,

kiçig uluqqa turuşmās qırgūy sunğqurqa qarışmās: Küçük (güçlü olsa bile) büyüğe karşı koyamaz (çünkü büyük kurnaz ve akıllıdır), tıpkı atmacanın *sunğqur*la boy ölçüşemeyecek olması gibi.

туруşgān.

bu er ol kişi birle tutçı turuşgān: Bu, her zaman insanlara muhalefet eden bir adamdır.

↗ tusu. Yarar; şifa.

ol ot manğa tusu qıldı: O ilaç bana yaradı.

↘ tusuldu.

bu ot anğār tusuldu: Bu ilaç onun için yararlı oldu. Bir şeye yararlı olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır. Bunun kökü *tusu boldi'*dir.

tusulur, tusulmāq.

↘ tusuqtı.

bu ot maŋga tusuqtı: Bu ilaç bana iyi geldi, yaradı.

tusuqār, tusuqmāq.

↘ tūş. Benzer; eşit; denk.

anıg tūşı: Onun dengi.

↘ tüş. Karşı; bir şeyin karşı karşıya olmak.

ewim tüşı: Evimin karşı.

↘ tüş. Kemer kayışlarının ucuna takılan altın ya da gümüşten yapılmış toka – *işba'* [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

↘ tuşāg. Köstek; atın önayaklarına takılan bir tür kelepçe.

↘ tuşāgu.

at tuşāgu boldı: Atın ayağına köstek vurma zamanı geldi. Başka şeyleri kösteklemeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

↘ tuşandı.

er ađāqı tuşandı: (Korkudan) adamın ayakları kösteklenmiş gibi sabitlendi ve bacakları birbirine dolaştı. Şu atasözünde de geçer,

arslān kökrese at ađāqı tuşānur: Aslan kükreyince, atın bacakları kösteklenir. Bu atasöz, büyük birine kafa tutmaya niyetlenen, ama yüzleşme zamanı gelince bundan kaçınan zayıf bir adamı anlatmak için kullanılır.

tuşānur, tuşānmāq.

↘ tuşdı.

ol maŋga tuşdı: O, benimle karşılaştı.

tuşār, tuşmāq.

↘ tuşgurdum.

men ogulnı atāsıŋga tuşgurdum: Ben, baba ile oğulu buluşturdum. Herhangi iki kişinin buluşturulmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

tuşgurur men, tuşgurmāq. Kök-biçimi *tuşurdu*'dur [bkz. *tuşurdı*].

↘ tuşlādım.

men anı tuşlādım: Ben onunla karşılaştım.

tuşlār men, tuşlāmāq.

↘ tuşlandı.

bır nēŋg bīrke tuşlandı: Bir şey, başka bir şeyle karşı karşıya geldi - karşıya yerleştirildi.

tuşlanūr, tuşlanmāq.

↘ tuşlattı.

ol yēriĝ aŋgar tuşlattı: O, onu, uzaktan hıza aldığında karşıya gelecek biçimde küçük bir

yerde ayakta durdutu. Aynı zamanda birinin, bir şeyi soruşturmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tuşlatūr, tuşlât māq.

✎ **tuşu tuşu.** Eşegi durdurmak için kullanılan bir sözcük. *t* ile *ş* arasında yazılmayan bir *r* vardır [*turşu*]; bu belli bir konuşma biçimidir.

✎ **tuşurdi.**

ol meni sanğa tuşurdi: O, beni senle buluşturdu.

tuşurur, tuşurmāq.

✎ **tutāşı. tutşı** sözcüğünün değişik sesletimi [bkz. **tutşı**].

men sanğa tutāşı barīrmen: Ben sana her zaman [alışkanlık olarak] gelirim.

tutgāq. Düşmanın küçük, ileri kollarını ve casuslarını yakalamak için geceleri çıkartılan birlik.

✎ **tutgūç.** Kahvaltı.

✎ **tutgūn.** Tutsak.

✎ **tutma.** Sandık.

tutmāç. İyi bilinen bir *Türk* yemeği. Bu *Zülkarneyn*'in azıklarından biridir. Şöyle ki, *Zülkarneyn* karanlıklar diyarından çıktığında halkın erzağı azalmıştı ve onlar aç olduklarından yakındılar, dediler ki *bizni tutma āç:* bizi (burada) aç tutma – izin ver varalım yurtlarımıza gidelim. *Zülkarneyn*, bu hususta, hikmet sahibi adamlarına danıştı ve onlar da bu yiyeceklerle çıkageldiler. Bu yemek vücuda güç, yanaklara renk verir ve çabuk hazmedilmez. **Tutmāç** yendikten sonra, suyu da içilir. *Türkler* bu yemeği görünce ona **Tutmāç** dedi. Kökü "bizi aç tutma" anlamına gelen *tutma aç*'tir. Sadeleştirme amacıyla iki *elif* (*a*) atılmıştır. Buradaki anlam "kendini aç bırakma, bu yemeği al ve ye"dir.

✎ **tutsug.** İstek ya da vasiyet.

men anğar tutsug tutuzdum: Ben ona vasiyetimi sundum.

✎ **tutsuqdi.**

er yagıqa tutsuqdi: Adam tutsak alındı.

tutsuqār, tutsuqmāq.

✎ **tutşı.** Yakın, yan yana olan şeyler.

anug yēri menig yērke tutşı ol: Onun ülkesi, benim ülkeme yakındır. *şım*'ın *cim*'e yakınlığı nedeniyle *tutçı*'da denilebilir. Bu sözcüğün diğer değişik sesletimi de **tutāşı**'dir.

men sanğa tutāşı barīrmen: Ben sana her zaman [alışkanlık olarak] gelirim [yakınlıktan dolayı].

tutti (**titti** [?]).

bāş tutti (*titti*): Yara acıyla zonkladı.

tutār, tutmāq.

* tutti.

it keyik tutti: Köpek ceylanı [başka bir hayvanı da olabilir] yakaladı. Bir şeyi yakalayan herhangi birini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol manğa elig tutti: O, benim elimi tuttu – o, bana kefil oldu. Şu atasözünde de geçer, *elig tutgınça ot tut*: El tutacağına ateş tut – Birine kefil olmaktansa, ateşi tutmak daha iyidir (çünkü kefil olmak daha sonra üzüntü getirir).

tutār, tutmāq.

* tutturdı.

bēg ogrını tutturdı: Bey, hırsızın yakalanmasını emretti.

tutturur, tutturmāq.

* tutug. Rehine; teminat.

tutug. Cin çarpması.

anıg tutuğı bār: O çarpılmış.

* tutuglug.

tutuğlug yēr: Cinlerin uğrak yeri olmuş, üzerinden geçip gitmeye çalışanların mutlaka zarar gördüğü yer.

* tutuldi.

keyik tutuldi: Vahşi hayvan [başka bir hayvan da olabilir] yakalandı.

tutlür, tutulmāq.

* tutunçu.

tutunçu ogul: Evlat edinilmiş çocuk.

* tutundi.

kün tutundi: Güneş tutuldu; *ay tutundi*: Ay tutuldu.

bēg mini ogul tutundi: Bey [başka biri de olabilir], beni oğlu olarak kabul etti [evlat edindi].

er keyik tutundi: Adam tek başına çaba harcayarak ceylanı yakaladı. Birinin tek başına herhangi bir şeyi yakalamasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.

öt tutundi: Ateş tutuştu.

tutunür, tutunmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Aşk anlatıyor)

üdig oti tutünup

öpke yürek qagrulür

Tutkunun ateşi tutuştuğunda

Ciger ve yürek kavrulur

ol awurta tutundi: O, sütanne edildi.

ol meni ötüğçi tutundı: O, beni Hakan'ın yanında şefaathçi olarak işe aldı. Bunun eylemliği de aynıdır.

tutuq. İğdiş edilmiş; hadım.

tutuq. Bir erkek adı.

tutuqladı.

ol oğlın tutuqladı: O, oğlunu iğdiş etti ya da onun, hadım olan kimselerle ilişkide olduğunu düşündü.

tutuqlār, tutuqlāmāq.

tutuqlandı.

urāgut tutuqlandı: Kadın, kendini koruması için bir hadım tuttu.

tutuqlanūr, tutuqlanmāq.

tuturqān. Pirinç.

↪ **tutuş.** Tartışma, çekişme – “özel bir ad” anlamına gelen **tutuş** sözcüğünden [bkz. alttaki madde] daha sert söylenir.

tutuş. Bir erkek adı.

↪ **tutuşdilār.**

olār ekki tutuşdilār: Onlar birbirlerini tuttular. Başka bir şeye tutunan [yapışıp bırakmayan] herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tutuşūr, tutuşmāq.

tutuzdum.

men anğār sōz tutuzdum: Ben, ona bir öğüt ya da bir emir verdim ya da aklında tutması onun yararına olan bir söz söyledim.

tutuzur, tutuzmāq.

tutuzgu.

tutuzgu nēng: Salık verilen [yapılması ya da buyrulması doğru olan] şey.

tuwırdı.

at qulāqın tuwırdı: At kulaklarını dikti. Bu, bir şey duyduğu için atın kulaklarını havaya kaldırdığı anlamına gelir.

tuwırār, tuwırmāq.

↪ **tuwrādı.**

uşāq nēng tuwrādı: Küçük şey –tıpkı kuzunun koyun haline gelmesi gibi– büyüdü.

tuwrār, tuwrāmāq. Bu sözcük, *tuwuz yinçü:* büyük inci ifadesindeki *tuwuz* sözcüğünden türetilmiştir.

↪ **tuxsı.** Qayās'ta ikamet eden bir Türk kavmi. *tuxzı çigil* de denir.

↪ **tuyag.** Toynak.

at tuyagı: At toynağı.

tuyaglıg.

tuyaglıg yıldı: Toynaklı hayvan.

tuydı.

er işin tuydı: Adam meselenin gizli kalan yönünü sezdi.

tuyār, tuymāq.

tuyın.

tuyın er: Cimri, ele sıkı adam.

tuysuqdı.

er tuysuqdı: Adam aldatıldığını idrak etti.

tuysuqār, tuysuqmāq.

tuyturdı.

ol maŋga sōz tuyturdı: O, benim (söz konusu) konuşmanın ayırında olmamı sağladı.

tuyturur, tuyturmāq.

tuyuq.

tuyuq kişi: Cimri kimse.

tuyuq.

tuyuq hūn: Gökyüzünün bulutlarla kaplı olduğu, kapalı gün.

tuyuq.

tuyuq qapug: Kilitli kapı.

- **tūz.** Tuz – işba' [vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazac ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak] söz konusudur.

↘ **tuzādı.**

ol et tuzādı: O, eti tuzladı. Bu, tuzladı sözcüğünün yerine kullanılır.

tuzaq. Avlanma için kurulan tuzak, kapan.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>ikledi mēniġ ađāq</i>	Ayağım kaza eseri takıldı
<i>hōrmedip ogrı tuzāq</i>	Görmedim toprağın altında saklı olan tuzağı
<i>igledim andın uzāq</i>	Çekiyorum uzun zamandır bunun acısını
<i>emlegil amdı tuzāq</i>	Sevgilim yarama merhem ol

- ↘ **tuzaq.** Sevgilinin çekiciliğini överken söylenen bir söz; *tuzaqı* da denir.

- ↘ **tuzgu.** Gelip geçerken uğrayan bir hısımlık ya da tanıdığa sunulan yiyecek cinsinden armağan.

↘ **tuzgulandı.**

ol maŋga tuzgulandı: O, bana bir armağan (yiyecek ya da başka bir şey) sundu.

tuzgulanūr, tuzgulanmāq.

tuzlādı.

ol et tuzlādı: O, (çömleğin içine tuz atarak) eti [başka bir şeyi de olabilir] tuzladı.

tuzlār, tuzlāmāq.

tuzlandı.

et tuzlandı: Et [başka bir şey de olabilir] tuzlandı.

tuzlanūr, tuzlanmāq.

tuzlattı.

ol et tuzlattı: O, etin [başka bir şeyin de olabilir] tuzlanmasını emretti.

tuzlatūr, tuzlatmāq.

tuzluq. Tuzluk.

tū. Tüy.

bīr tū saç: Bir tutam saç.

tū. Renk.

tūdeş tōnlār: Hepsini aynı renkte olan kumaşlar.

tū. Atın derisinin rengi.

atınġ ne tūlūg: Atının rengi ne?

tūbūt. Türk ülkesinde yerleşik olan kalabalık bir kavim. Yaşadıkları bölgelerde göbekleri yani misk-keseleri kesilip alınan miskgeyikleri bulunur. *Tūbūtler*, *Sabit*'in torunlarıdır. Bu Yemenli bir adamdır; orada bir suç işlemiş ve daha sonra korkmuş ve gemiyle Çin'e gelmiştir. Bu toprakları sevmiş ve yerleşmiştir. Çocukları ve torunları Türk ülkesinde binbeşyüz fersahlık bir alanda yaşayacak kadar çoğalmıştır. Toprakları doğuda Çin, batıda Keşmīr, kuzeyde Uygur ülkesi ve güneyde Hint deniziyle çevrelenmiştir. Dillerinde hālâ bazı Arapça kökenli sözcüklere rastlanır, tıpkı *uma*: anne (*ūmm*) ya da *aba*: baba (*eb*) gibi.

tūbütlēdi.

ol anı tūbütlēdi: O, onu tūbūt saydı, onlarla ilişkilendirdi. *Tūbūt* bir kavimdir.

tūbütlēr, tūbütlēmēk.

tūbütlendi.

er tūbütlendi: Adam tūbūt gibi giyindi – bu, Türk ülkesine yerleşmiş bir kavimdir.

tūbütlēnūr, tūbütlēnmēk.

tūdeş.

tūdeş nēnġ: Aynı türden olan bir başka şeye benzeyen herhangi bir şey. Bunun kökü *tū*: tūy'dür. Bir hayvan için *bu at ne tūlūg*: bu atın rengi ne denir. *-daş/-deş*, yakınlık, benzerlik bildiren bir ilgeçtir. "Bir rahimden doğan iki aynı çocuk"a *qarındaş* denir; *qarīn*, "rahim" anlamına gelir, sözcüğe sonek olarak *-daş* gelince anlamı "rahim-kardeşliği [aynı rahimi paylaşanlar]" olur. "Meme"ye, *emig* denir; "aynı memeyi emen iki

bebek" *emigdeş*: emme-kardeşleri [birlikte emenler] olarak adlandırılır. "Aynı yerden gelen iki insan"a *yêrdeş* [yêrdeş] denir. "Kardeş"e *qadaş* denir; kökü qa: kap'dır, buna -daş soneki geldiğinde "aynı kapta, yani aynı annenin rahminde yatan iki kişi" anlamını kazanır. *könğüldeş*: gönül-arkadaşı sözcüğü de böyledir; *könğül*: gönül, kalp demektir. Dolayısıyla *tûdeş* de "aynı rengi paylaşan" demektir.

tügdü.

er tügün tügdü: Adam düğümü [başka bir şeyi de olabilir] düğümledi [bağladı].

tügêr, tügmêk. Şu atasözünde de geçer,

tûn tügmîşni tîşm yazmâs: Dille bağlanan dişle çözülmez. Bu atasözü, birine sözünde durmasını öğütlemek için kullanılır.

tüge. İki yaşma ulaşan buzağı. Dişisi de [yine] tüge şeklinde adlandırılır.

tügek. Yükleri iyice sıkıştırarak tutturmak için ipin iki ucuna takılan ahşap halka.

tügi. Darının, kabukları ayıklandıktan sonra geriye kalan taneleri [tohumu]

tüglündü.

sûw boguzda tüglündü: Su boğazı tıkadı ve adam öksürdü.

yıp tüglündü: İp [başka bir şey de olabilir] düğümlendi.

tüglünûr, tüglünmêk.

tüglüşdü.

ıplâr tüglüşdü: İpler düğümlendi - ipler birbirlerine bağlandılar.

tüglüşûr, tüglüşmêk.

tügme. Dügme. Gömlek, hırka, kaftan gibi şeylerin düğmesi.

tügmelendi.

er tügmelendi: Adam gömleğinin dügmelerini ilikledi.

tügmelenûr, tügmelenmêk.

tügsîn. Dört ipli düğüm [bir tür örgü]. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yazı anlatıyor)

tegme çeçêk üküldü

Türü çiçek deridi

boquqlanıp böğüldü

Tomurcuklar açıldı

tügsîn tügün tügüldü

Örgü düğümle bağlandı

yazgâimat yörgüşûr

Açılarak yine birbirine dolaşır

tügsîn. Mevki olarak Hakan'dan sonra üçüncü konumdaki, halktan birine verilen unvan.

tügüldü.

tügün tügüldü: Düğüm düğümlendi. Herhangi birinin bu düğümü düğümlediğini anlatmak için de aynı ifade kullanılır

tüglür, tügülmêk. Hem geçişli hem de geçişsizdir.

tügüldi.

aş boguzda tügüldi: Yemek, boğazda düğümlendi ve adam tıkandı.

tügülür, tügülmek.

tügülgên.

bu yıp ol tügülgên: Bu her zaman düğümlenen bir iptir.

tügülgên.

bu er ol tutçı qāşı kōzi tügülgên: Bu (can sıkıntısından dolayı) süreki surat asan bir adamdır.

tügün. Dügün.**tügündi.**

ol tügün tügündi: O, düğümü (kendi başına) düğümledi – sanki düğümlüyormuş gibi gözükmesini anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

tügünür, tügünmek.

tügüşdi.

ol meniğ birle tügün tügüşdi: O, düğümü düğümleme konusunda benimle yarıştı. Bu işte yardımlaşmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tügüşür, tügüşmek.

tükedi.

iş tükedi: İş bitti.

bu aş qamugqa tükedi: Bu yemek herkese yetti. Bu sözcüğün iki karşıt anlamı vardır.

tükel. Tamam, eksiksiz olma hali. "Tam olan bir şey"e de tükel denir.

tükel algıl: Tamamını al.

tüketti.

ol işın tüketti: O, işini bitirdi.

tüketür, tüketmek.

tükü tükü. Yavru köpeği çağırarak için kullanılan bir ifade.**tülêdi.**

at tülêdi: At [başka bir hayvan da olabilir] kışık tüyünü döktü ve yeni tüy çıkardı.

tülêr, tülêmek. Kök-biçimi tülêdi'dir ve vav (û) düşmüştür.

tülek. Hayvanların kışık tüylerini döktükleri mevsim.

ol qöy tülêkinde heldi: O, koyunların kirkıldığı mevsimde geldi.

tülêk.

tülêk yılgı: Kışık tüylerini döken hayvan.

tümen. Herhangi bir şeyin çok olanı.

tümen türlüg sözlêdi: Her türlü şey üzerine çokça söz söyledi.

tümen miñg. Bin kere bin [bir milyon].

tümen miñg yarmâq: Bir milyon para.

tümiledi.

eşyêk tümiledi: Eşek tıns tıns gitti – bu, eşeğin sekerek koştuğu anlamına gelir. Genellikle kullanılan biçimi *tümilendi*'dir.

tümülêr, tümilêmêk.

tümrüg. Tef (Oguz lehçesi).

tün. Gece.

tünle keldim: Gece geldim.

tünedi.

ol mende tünedi: O, geceyi benim yanımda geçirdi.

tünêr, tünêmêk.

tünêk. Hapishane; zindan (Barsgân lehçesi).

tünerdi.

tünerdi yêr: Mekân karanlık oldu. Zaman anlamında da kullanılır.

tünerür, tünermêk.

tünêrig.

tünêrig yêr: Herhangi bir karanlık yer. "Mezar"a da *tünêrig* denir.

er tünêrigke kirdi: Adam mezara girdi.

tünetti.

ol qonuqlug ewde tünetti: O, konuğunu gece evde ağırladı.

tünetür, tünetmêk.

tünêglük. Baca ya da pencere.

tünêgüldi.

er iştin tünêgüldi: Adam işten umudunu kesti.

tünêgür. Kadının kayınları – kocasının erkek kardeşleri, babası, annesi gibi.

tünêgürlêdi.

ol meni tünêgürlêdi: O beni kayını olarak düşündü.

tünêgürlêr, tünêgürlêmêk.

tünêgürlendi.

ol manğa tünêgünlendi: O, kendisini benim kaynım saydı.

tünêgürlenür, tünêgürlenmêk.

tünêgüşdi.

tonêguz tünêgüşdi: Domuz, bakışlarını adamın üzerine dikerek saldırmaya hazırlandı.

er tünêgüşdi: Adam bir emri yerine getirme konusunda tereddüt etti ve emri veren kimseye tiksiniyerek dik dik baktı.

tünêgüşür, tünêgüşmêk.

tüp. Herhangi bir şeyin kökü.

yığāç tūpi: Ağaç kökü.

tūp. Temel.

tām tūpi: Duvar temeli.

tūp. Bir insanın kökü ya ad kökeni.

tūplūg eren: Soylu adam.

tūpgerdi.

ol ışığ tūpgerdi: O, işin aslını merak etti ve izleri takip etmeye başladı.

tūpgerür, tūpgermēk.

tūpi. Şiddetli rüzgâr. Şu atasözünde de geçer,

qalın bulutug tūpi sūrēr qaranġqu ışığ urunç açār: Kalın, karanlık bulutlan ancak güçlü rüzgâr (gökyüzünden) sūrēr götürür, (benzer bir şekilde) saray mahkemesinde çözülmez gibi görülen bir davayı rüşvet çözer. Bu atasözü, bir şeye ihtiyaç duyan kimseye rüşvet vermesini öğütlemek için kullanılır.

tūplēdi.

ol ışığ tūplēdi: O, meselenin kökenine indi, konuyu derinlemesine araştırdı.

tūplēr, tūplēmēk.

tūplendi.

yığāç tūplendi: Ağaçlar köklendi.

er tūplendi: Adam zenginleşti. Köklenen herhangi bir şeyi anlatmak için kullanılır.

tūplenür, tūplenmēk.

tūpleşdilēr.

olār bu ışığ tūpleşdilēr: Onlar bu işin aslını [kökenini] araştırdılar.

tūpleşür, tūpleşmēk.

tūpletti.

ol bu ışığ telim tūpletti: O, bu meseleyi ayrıntılı bir biçimde inceletti.

tūpletür, tūpletmēk.

tūpirdi.

tūpi tūpirdi: Rüzgâr eserek toz toprak savurdu.

tūpirēr, tūpirmēk.

Şu atasözünde de geçer,

tütüşmēginçe tüzülmēs tūpirmēginçe açılmās: (İki adam arasında) kavga olmadan barış olmaz, rüzgâr esmeden gökyüzü berraklaşmaz. Bu atasözü, birinden, tartışan iki adamı uzlaştırmasını istemek için kullanılır.

türdi.

ol bitig türdi: O, kitabı [başka bir şeyi de olabilir] dürdü.

türēr, türmēk.

türgök. Bohça.

türgeklendi.

tön türgeklendi: Giysi, bohçaya sarıldı.

türgeklenür, türgeklenmök.

türk. Türk ülkesindeki bir kentin adı.

türk. Allah'ın selamı üzerine olsun Nuh'un oğlunun adı. *hel etâ ale'l-insâni hinun mine'd-dehr* ("İnsanın üzerinden, *(henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı)* uzun bir süre geçmedi mi" [K. 76:1]) ayetinde Adem'in (s.a.v.) adı nasıl "insan" olarak geçiyorsa, Allah, Nuh'un oğlu Türk'ün evlatlarına seslenirken de bu adı kullanır. Bu ayette genel bir ad (*ism*) bir kişi (*vâhid*) için kullanılmıştır; *leqad halaqnê'l-insâne fi ahseni taqvimin sümme radadnâhu esfele sâfilin ille'l-lezine âmenû ve amilû's-sâlihât* ("Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağılarının aşağısına çevirdik. Yalnız inanıp iyi işler yapanlar hariç. ..." [K. 95:4-6]) ayetindeki kullanımda bir topluluk adıdır (*ism-i cem'*), zira kimse bu sözcüğün kapsamı dışında değildir. Aynı şekilde Türk, Nuh'un oğlunun adı olduğunda bir tek kişiyi bildirir. Oğullarının adı olduğunda "insan" (*el-beşer*) sözcüğü gibi bir topluluğu ifade eder; çoğul veya tekil olarak kullanılır. Aynı şekilde *Rûm* adı İshak'ın (s.a.v.) oğlu Esav oğlu Rûm'un adıdır. Oğulları da bu adla anılmıştır.

Biz diyoruz ki, Türk, Allah'ın verdiği bir addır. Bize ehli mübarekten Şeyh ve İmâm el-Hüseyn ibn Halef el-Kâşgarî dedi, ona da İbn el-Garqî demiş: *Ibn Ebî'd-Dünyâ* diye tanınan Şeyh Ebû Bekr el-Mugîde'l-Cerçerânî'nin *Ahîr Zamana Dair (el-mûellef fi âhiri'z-zamân)* adlı kitabında aktardığı ve isnat zinciri Peygambere (s.a.s.) dayanan bir hadise göre Allahü Teâlâ "Benim bir ordum vardır, Ona Türk adını verdim. Onları doğuya yerleştirdim. Bir halka kızsarsam, Türkleri o halk üzerine musallat kılarım" diyor. İşte Türklerin bütün mahlukattan üstünlüğü şudur: Cenab-ı Hak onlara isim vermeyi kendi üzerine almıştır; onları arzın en yüce ve en havadar yerine yerleştirmiştir; onlara kendi ordum demiştir. Bunun yanında onların güzellik, zarıflık, incelik, terbiye, hürmet, büyüklere saygı, sadakat, tevazu, haysiyet ve cesaret gibi her biri sayısız methi mazur gösterecek erdemlerini zikretmeye gerek yoktur.

Şu dörtlükte de vurgulanır,

(Bir adamı methediyor)

qaçan körse anı türk

ayga anıg aydaçı

munğar tegir ulugluq

munda naru keslinür

Türk kavimleri onu gördüğünde [onun Türk olduğunu gördükleri zaman]

Derler ki şeref

Ve haysiyet (bu adama) yaraşır

Ondan sonrası mahrum kalır

Sözcüğü tekil biçimi Türk'ken, çoğul biçimi de böyledir. *kim sen*: Sen kimsin? sorusunun yanıtı, *türk men*: Ben Türk'üm'dür.

türk süsi atlandı: Türk ordusu at bindi.

türk. Meyvelerin olgunlaşma evresinin ortalarını anlatan bir zaman ilgeci.

türk üzüm ôdi: Üzümün olgunlaşma evresinin ortası.

türk quyâş ôdi: Gün ortası; *türk yigit*: Gençlik çağının baharında olan delikanlı.

türklêdi.

ol meni türklêdi: O, benim Türk olduğumu düşündü. Arap olmayan birisi olarak düşünmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

türklêr, türklêmêk.

türkmên. Bunlar *Oguzlardır*. Bu adı almalarına ilişkin bir hikâyeye vardır; rivayet olunur ki,

Zülkarneyn, *Semerland*'ı geçmiş ve Türk ülkesine doğru yönelmişti. O vakit Türk hakamı *Şu* adında genç bir adamdı. Büyük bir ordusu vardı. *Baläsâgün* yakınındaki *Süyâb* kalesinin inşasına başlayan [bizim için fetheden] kişi de o idi. *Süyâb* kalesinde konuşlanmış ordusunda yer alan beyler için her gün üçyüztümüş davul vurulurdu.

Bu adamın –*Zülkarneyn*'i kastediyorum– yaklaştığı kendisine haber verilmiş; “onunla savaşalım mı, buyruğunuz nedir?” demişler.

Bunun üzerine *Şu*, ileri kol olmaları ve onun [*Zülkarneyn*] nehri ne zaman geçtiğini bildirmeleri için *Hocend*'in kıyısına kırk komutanını yollamış. Bu müfreze Hakan'ın askerlerinden hiç biri fark etmeden vazife için ayrılmış ve Hakan bu öncüler için kaygılanıyormuş. Hakan'ın sefere giderken bile yanına aldığı büyükçe bir gümüş kazanı varmış; bu, suyla doldurulur, kazlar ve ördekler içinde yüzdürülmüş. Ona “savaşalım mı?” diye sorulduğunda şöyle yanıtlamış: “Şu kazların ve ördeklerin suya nasıl da daldıklarına bakın!” Bu yanıt oradakileri telaşlandırmış, çünkü onun ne savaşmak na da geri çekilmek için hazır olmadığını düşünmüşler.

Zülkarneyn nehri aşmış ve müfreze gece Hakan'a ulaşarak bu geçişi haber vermiş. *Şu* o gece teyakkuz haline geçmiş ve doğuya kaçmış. Hakan'ın bu çekileşe dair kimseyi ikaz etmeden ayrılışı üzerine halk arasında büyük bir kargaşa hasıl olmuş. Her kim bir binek bulursa kendini onun üzerine atmış ve Hakan'la birlikte gitmiş –biri, diğerinin hayvanına el koymuş ve diğeri birinin hayvanını kapıp kaçmış– böylece sabah gelip çıktığında ordugâh bomboş bir düzlük görünümündeymiş. Bu devirde henüz hiçbir şehir ya da yerleşim –misal *Tirâz* [Talas], *Sipencâb* [Sayram], *Baläsâgün* ve diğerleri– yoktu ve bilinenlerin hepsi daha sonra inşa edildi. O zamanlar halkın tamamı göçebeydi.

Hakan ordusuyla birlikte ricat ettikten sonra, geride aileleriyle birlikte yirmiiki adam kalmış. Bunlar gece vakti hayvanlarını toparlayıp, zamanında yüklenip kaçmamışmış. Bu adamlar kitabımızın başında adlarını anıp, hayvanlarına vurdukları damgaları ayırt ettiğimiz, *Qınıq, Salgur* ve diğerlerinden mürekkep olanlardır. Yirmiikiler ya yayan olarak oradan uzaklaşmak ya da oldukları yerde kalmak üzerine düşünüp durmaktaymış. Bu sırada yüklerini sırtına vurmuş ve böylece aileleriyle birlikte ordunun ardında bıraktığı iz boyunca yürüyen iki adam görmüşler. Bu adamlarla karşılaştıklarında söz konusu zatlar bitap düşmüş ve ağır yüklerinin altında terlemiş haldeymiş, dolayısıyla onlarla istişare etmek için durmuşlar. Onlar –yirmiikileri kastediyorum– demiş ki “Siz ikiniz! Bu adam –yani *Zülkarneyn*– bir seyyahıtır, bir noktada katiyen durmaz. Bizi de bırakıp gidecektir ve biz böylece kendi ilimizde kalabiliriz.” Söyledikleri şey Türkçe de “Siz ikiniz! Durun! Kalın! Dayanın!” anlamına gelen *Qāl aç* sözüdür. Daha sonra bu [yüklerini sırtlanmış] adamlar *xalaç* olarak anılır olmuş. Bu *Xalaçların* kökenidir; iki kavimden meydana gelirler.

Zülkarneyn zuhur edip bu insan taifesini ayırt edici işaretleri ve Türk damgasıyla kuşanmış olarak gördüğünde [kim olduklarını] sormadan önce [Farsça] *türk mânând* “Bunlar Türk benziyor” demiş. O zamandan bu zamana adları bu biçimde kalmıştır. Kökende yirmidört kavimden oluşurlar, ancak iki *xalaç* kavmi belli hususlarda [birtakım mevcutlarla] onlardan ayrılır ve bu nedenle aralarında sayılmazlar. Menşeleri budur.

Hakan [Şu] Çin’e doğru gitmiş ve *Zülkarneyn* de onun peşine düşmüş. Uygur ülkesi yakınında ona yaklaştığında Hakan onun üzerine bir öncü müfreze yollamış ve *Zülkarneyn* de buna karşılık olarak bir müfreze yollamış. Gece boyunca savaşmışlar ve mağlubiyet *Zülkarneyn*’in müfrezesine belâ olmuş. Bu çarpışma *altün qan* –bugün bu *altün xân* olarak bilinen bir dağın adıdır– denen bir yerde vuku bulmuşmuş. Böylece *Zülkarneyn* hakanla barışmış ve Uygur ülkesindeki şehirleri inşa etmiş. Ve bir süre orada kalmış.

Hakan Şu, *Baläsâgün*’a avdet etti. Kendi adıyla, Şu olarak anılacak şehri kurdu ve oraya bir muskanın raptedilmesini emretti. Bugün bile leylekler bu şehre kadar ulaşır, ancak katiyen bunun ötesine geçmez. Demek ki bu tılsım onun zamanından bizim zamanımıza dek baki kalmıştır.

türlüg. Bir şeyin farklı türlerini anlatan bir sözcük.

qaç türlüg nēñ: Bir şeyin farklı türleri; *qaç türlüg söz aydım:* Her türlü şeyi söyledim.

türlüندی.

türlüندی nēñ: Nesne dürüldü ya da katlandı.

türlünür, türlünmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>iğimni ögermen</i>	Tanma şükrederim (İhsan ettikleri için)
<i>biligni bögermen</i>	Yetkinliğimi [hikmeti] çoğaltırım (onun inayetiyle)
<i>könğülni tügermen</i>	Gönlümü (bununla) düğümlerim
<i>erdem üze türünür</i>	(Çünkü) gönlüm erdemle dürülür

türmek. Dürülmüş ekmek.

türmeklendi.

ötmek türmeklendi: Ekmekten dürüm yapıldı.

türmeklenür, türmeklenmek.

türtti.

könke yağ türtti: Köseleye yağ sürdü.

Herhangi bir sürme ya da silme [ovma] eylemini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

türtet, türkmek.

türtüldi.

terike yağ türtüldi: Deriye [başka bir şeye de olabilir] yağ sürüldü.

türtülür, türtülmek.

türtündi.

ol özinge yağ türtündi: O, kendine [kendi üstüne] yağ sürdü. Yağ sürüyormuş gibi görürse yine bu sözcük kullanılır.

türtünür, türtünmek.

türtüşdi.

ol menig birle qoğuşqa yağ türtüşdi: O, deriye yağ sürme konusunda benimle yarıştı.

Herhangi bir şeyin üzerine bir şey sürmeyi ya da sıvamayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

türtüşür, türtüşmek.

türüldi.

bitig türüldi: Kitap [başka bir şey de olabilir] dürüldü.

türlür, türülmek.

türündi.

er öz bitigin türündi: Adam, kendi kitabını kendisi dürdü.

türnür, türünmek.

türüşdi.

ol manğa bitig türüşdi: O, bana kitabı [başka bir şeyi de olabilir] dürmekte yardım etti.

türüşür, türüşmek. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüş. Durma, duraklama yeri ya da zamanı (*menzil*).

tüş ôdi: Durma zaman.

tüş.

tüş ôdi: Dinlenme [şekerleme yapma] zamanı.

tüş. Açık saçık düşler (*ahlâm – hulm*'un çoğulu).

tüş körmüş oğlan: Ergenlik çağına erişmiş [slak düş (*hulm*) görmüş] oğlan.

tüş. Rüya; rüyet.

tüş yôrdi: Rüyayı yorumladı.

tüşdi.

er attın tüşdi: Adam attan indi.

er tãmdm tüşdi: Adam duvardan düştü. Attan düşmeyi ya da bir yerden düşen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüşêr, tüşmêk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

tegre awıp egrelim

Düşmanın etrafını çevirelim

attın tüşüp yügrêlim

Atlanımızdan inip yayan ilerleyelim

arslanlayı kökrelim

Aslanlar gibi kökreyelim

hũçi anın kewilsün

Onun gücü böylece zayıflasın

Şu atasözünde de geçer,

êwek sinğêk sũtke tüşũr: Aceleci sinek süte düşer [ve ölü]. Bu atasözü, birine telaşlı davranmaması gerektiğini öğütlemek için kullanılır.

tüşêdi.

ol tüş tüşêdi: O, rüya gördü. "Islak bir düş (*hulm*) görmesi"ni anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüşêr, tüşêmêk.

tüşgün. Kitre ağacı. bkz. tüşürgün.

tüşgünlendi.

tãg tüşgünlendi: Dağ kitre ağacıyla kaplandı.

tüşgünlenür, tüşgünlenmêk.

tüşlendi.

elgin tüşlendi: Yolcu, yola devam etmeden önce, gün ortasında kısa bir süre uyumak için durdu.

tüşlenür, tüşlenmêk.

tüşlük.

tüşlük ôdi: Dinlenmek için durma ve konaklama zamanı.

tüşürüm. Eğrilmiş ip yumağı (Argu lehçesi).

tüşük.

tüşük kişi: Miskin, ayak kimse.

tüşürdi.

ol eligdîn yarmâq tüşürdi: O, parayı [başka bir şeyi de olabilir] elinden düşürdü.

men anı attın tüşürdüm: Ben, onun attan inmesine neden oldum. Düşmesine neden olmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüşürür, tüşürmek.

tüşürgü. Bir su kaynağının arka açılan ağzı; değirmenden çıkan suyun akıntıyla birleştiği yer ve benzerleri.

tüşürgün. Kitre ağacı. Bir değişik sesletimi vardır [bkz. tüşgün].

tütek. İbrik ya da semaver gibi şeylerin ağzı.

tütetti.

öt tütün tütetti: Ateş duman tüttürdü - ateş duman çıkardı.

tütetür, tütetmek.

tütsüg.

tütsüg kişi: Kavgacı, huysuz kimse.

tütün. Duman. Şu atasözünde de geçer,

öt tütünsüz bolmäs

yigît yäzuqsuz bolmäs

Ateş dumansız olmaz

Genç günahsız durmaz

tütürdi.

ol anğar it tütürdi: O, onu yakalaması için köpeğini üstüne saldı. *tütgürdi* de denir. Bunun kök-biçimi üç te'li (t) olan *it tütürdi*'dir - *teşdid* [bir yazacı çift okutan ve şedde denilen im] vardır; daha sonra hafifletme amacıyla bir *te* (t) atılmıştır.

tütrür, tütürmek.

tütüşdi.

ol maŋga keyik tütüşdi: O, bana av hayvanını yakalama işinde yardım etti. Avlanma konusunda yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

olär ekki tütüşdiler: O ikisi tartıştı.

tütüşür, tütüşmek. Kök-anlam ilk kullanımdaki anlamdır.

tüvek. Yaş söğüt ağacının dalının kabuğu çıkartılır [böylece bir üfleme borusu ortaya çıkar]. Bu bir boru gibidir. İçine fındık ya da yuvarlak şeyler konur ve [üflelemek suretiyle bu taneleri atarak] küçük kuşları vurmak için kullanılır. Böylesi bir boru kamıştan da yapılabilir (Çigil lehçesi).

tüweklık. Küçük kuşları vurmak için üfleme borusu yapmakta kullanılan dal.
tüwşedi.

anıg teri tüwşedi: Onun her yanını boncuk boncuk terler kapladı.

tüwşēr, tüwşēmēk.

tüwşeldi.

yıp tüwşeldi: İp çok fazla kullanıldığı için karıştı. Karışan başka şeyler için de kullanılır.

tüwşelūr, tüwşelmēk.

↘ **tüz.** “Düz, yatay” olan herhangi bir şey.

tüz yēr: Düz yer.

↘ **tüz.**

tüz yēr: Düz yer.

↘ **tüzdi.**

bēg ēlin tüzdi: Bey ülkesini düzene soktu [teşkilatlandırdı].

ol yēriḡ tüzdi: O, yeri [başka bir şeyi de olabilir] düzleştirdi.

tüzēr, tüzēmēk.

↘ **tüzerdi.**

yēr tüzerdi: Yer [başka bir şey de olabilir] düzleştirdi.

tüzerūr, tüzermēk.

↘ **tüzeşdi.**

ol maḡa yēr tüzeşdi: O, bana yeri [başka bir şeyi de olabilir] düzleştirmekte yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

tüzeşūr, tüzeşēmēk.

↘ **tüzgürdüm.**

men anı tüzgürdüm: Ben ona armağan verdim.

tüzgürūr men, tüzgürmēk.

tüzlüdi.

tüzlüdi yēr: Yer [başka bir şey de olabilir] düzleştirildi. **tüzlüdi**'nin değişik sesletimi.

ış tüzlüdi: İş [başka bir şey de olabilir] düzeldi – iş, yoluna kondu.

tüzlünūr, tüzlünmēk.

↘ **tüzüldi.**

yēr tüzüldi: Yer [başka bir şey de olabilir] düzleştirildi.

ış tüzüldi: İş düzeldi – iş, yoluna kondu.

tüzülūr, tüzülmēk.

tüzün. Yumuşak huylu (*halim*). Şu atasözünde de geçer,

tüzün birle uruş ütün birle tireşme: Yumuşak huylu kimselerle tartış (çünkü seninle uzlaşacaktır), ancak küstah ve anlayışsız kimselerle tartışma (mutlaka üstün gelirler).

u / ū

ū. Uyku.

uğidim: Uyudum – *zamme* (u) ile *kesre* (i) arasında kaldığı için *vav* (ū) düşmüştür.

ū. Kefil.

men anı ūqa aldım: Ben ona kefil oldum.

uç. Tanınmış bir kent – *elif, işba*’lıdır.

uç. Türk yazısını yazmakta kullanılan kalemin yapıldığı, dağlarda yetişen bir ağaç; aynı zamanda bu ağaçtan kirmen ve baston da yapılır.

ūç. Bir şeyin ucu; sonu.

butaq ūçı: Dalın ucu.

ūç. Bir şeyin tükenmesi, azalması (Oguz lehçesi).

böyda ne ūç bār: Halkta sayıca azalma yoktur.

ūç.

ūç ēl: Sınır.

uça. Arka.

uçān. İki yelkenli tekne (Qıfçaq lehçesi).

uçdı.

quş uçdı: Kuş uçtu; *anıq qutı uçdı*: Onun bahtı kaybolup gitti.

er attın qoğı uçdı: Adam attan düştü.

uçguq. Nezle.

uçlandı.

uçlandı nēñg: Bir şey sivrileşti – ucu oluştu.

uçlanur, uçlanmāq.

uçmāq. Cennet. Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlk baharı anlatıyor)

türlüg çeçek yazıldı

Çeşit çeşit çiçek yanılarak açıldı

barçın yağım kerildi

(Sanki) ipekten bir halı serildi

uçmāq yeri körüldi

Cennet ülkesi görüldü

tumlig yana kelgūsüz

(Mevsim o kadar ılıman ki) kış bir daha hiç gelmeyecek

uçruşdı.

öl manğa quş uçruşdı: O kuş uçurmakta bana yardım etti. Kuş uçurmakta rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uçruşūr, uçruşmāq.

uçuqtı.

iş uçuqtı: İş sona erdi.

uçuqār, uçuqmāq.

uçurdı.

ol quş uçurdı: O, kuş uçurdu.

ol anı attın uçurdı: O, onu attan [başka bir yerden de olabilir] düşürdü.

uçrur, uçurmāq.

uçurgān.

bu er ol quşıg uçurgān: Bu, sık sık kuş uçuran bir adamdır. .

uçuz.

uçuz nēñg: Ucuz olan bir şey.

"Aşağılık ve rezil bir adam"a da **uçuz** denir.

bēg anı uçuzlādı: Bey onu küçümsedi.

uçuzlādı.

bēg anı uçuzlādı: Bey, ona küçümser bir biçimde muamele etti.

uçuzlār, uçuzlāmāq.

uçuzlandı.

ol bu nēñni uçuzlandı: O, bu şeyin ucuz olduğunu düşündü.

uçuzlanur, uçuzlanmāq.

uçuzluq. Değerin düşük olması; ucuzluk.

uçuzluq. Aşağılama; küçük görme.

ūd. Öküz (Çigil lehçesi).

ūd yılı: Oniki yıllık Türk takviminin yıllarından birinin adı.

udluq. Inek ahırın (Argu lehçesi).

udmaq. Yandaş, çirak (*şākird*).

udun. Hoten kentinin adı. Hoten kentinin sakinlerine de **udun** denir.

uduqluq. İnsanın bir şey üzerine bilgisizliği, gaffleti.

uğıdı.

er uğıdı: Adam [başka biri de olabilir] uyudu.

uğır, uđımāq.

uğıdım. bkz. ü'.

uğındı.

öt uğındı: Ateş söndürüldü; *yula uğındı:* Kandil [başka bir şey de olabilir] söndürüldü.

uğnur, uđınmāq.

anıg qutu uğındı: Onun bahtı söndü.

uğıq.

uğıq er: Uykulu, uyuklayan bir adam.

uğışdı.

ol menig birle uğışdı: O (hangimizin daha çok uyuyacağını görmek için) benimle uyuma yarış yaptı.

ağaq uğışdı: Ayak uyuştu.

yogrut uğışdı: Süt koyulaşarak yoğurt haline geldi.

uđıřūr, uđıřmāq.

uđıtġān.

bu ot ol kişini uđıtġān: Bu, insanları uyutan bir ilaçtır.

uğıtma. Yumuşak, taze peynir.**uğıttı.**

ol mini uğıttı: O beni uyuttu.

uğıtur, uđıtmāq.

uğıttı.

ol yogrut uğıttı: O, sütü mayalayıp yoğurt yaptı.

ol uğıtma uğıttı: O, peynir yaptı.

ol ot uğıttı: O, ateşini söndürdü.

Üstteki maddeyle aynı geniş zaman çekimine ve eylemliğe sahiptir.

uğlaşdı.

ıwıq bir birke uğlaşdı: Dişi geyikler birbirinin arkasından yürüdü.

uđlařūr, uđlařmāq.

uğlattı.

ol oġın manġa uğlattı: O, çocuğunun, kendisini ardı sıra takip etmesini sağladı.

uğlatur, uđlatmāq.

uğluq. Bacağın kalın kısmı.**uğmaqlandı.**

er uğmaqlandı: Adam yandaş ve şakird sahibi oldu.

uğmaqlanur, uđmaqlanmāq [bkz. *udmaq*].

uğu. Tepecik; toprak yığını.

qum uğu: Kum tepeciği.

Buradan hareketle "Argu da bir kent adı," *uğu kend'*dir.

uğu. "Arka; geri" anlamına gelir.

men anıġ uğu keldim: Ben onun gerisinden geldim.

men senig uğu bardım: Ben senin ardından geldim - seni takip ettim.

uđŭlâdı

uđŭlâdı.

ol anı uđŭlâdı: O onun ardından gitti - ona uydu.

uđŭlâr, uđŭlâmâq.

uçuz.

Şu atasözünde de geçer,

tilkü ôz yinke ũrse uçuz bolŭr: Tilki kendi inini hor görürse uyuz olur. Bu atasözü, kendi kavmini, boyunu ya da kentini yadırgayan, ayıplayan bir kimseye öğüt vermek için kullanılır.

uçuzlâdı.

ol anı uçuzlâdı: O, onun uyuzuna iyileştirdi.

uğuzlâr, uğuzlâmâq.

uğuzlug.

uğuzlug kişi: Uyuz olan kimse.

ŭg. Çadırın üst kısmındaki çubukların her biri.

ugan. Şeyler üzerinde, onları etkileyebilecek gücü olma durumu.

ugan tenĝri: Her şeye kadir tanrı.

uglitti.

ol tawârın uglitti: O, zenginliğini arttırdı.

uglitur, uglitmâq.

ugrâdı.

bĝ anĝar ugrâdı: Bey [başka biri de olabilir] ona uğradı.

ugrâr, ugrâmâq.

Herhangi bir yere uğramayı, gitmeyi anlatmak için de bu sözcüğe başvurulur.

Şu dizelerde de kullanılır,

qolsa qalı ugraban berĝil taqı azuqluq

qargış qılır ũmelĕr yunçig körŭp qonuqluq

Konuk sana uğrar ve azık isterse ona bunu ver

(Eĝer) kötü aĝırlanırsa konuk sana lanet eder

ugrâg. Amaç; niyet.

ugraldı.

ol yĕrke ugraldı: O bölgelere gitmeye niyetlenildi.

ugralur, ugralmâq.

ugraşdı.

ĕkki yagı ugraşdı: İki düşman [başka birileri de olabilir] birbirine doğru yöneldi.

ugraşur, ugraşmâq.

ugrattı.

ol meni işqa ugrattı: O, beni işe yönlendirdi.

ugratur, ugratmâq.

uguq. Çizme.

ugur. İmkân; fırsat; bir işin gerçekleşmesinin olanaklı olması.

bu iş ugurlug boldı: Bu işin gerçekleşmesi mümkün hale geldi.

ugur. Bir şeye karşılık olarak alınan armağan (*ivâz – Oguz lehçesi*).

atqa ugur aldım: Ata karşılık (bir şey) aldım.

ugur. Zaman; vakit.

ne ugurda keldiñg: Ne zaman geldin?

ugur. Saltanat [devlet].

bëg ugurında meniğ işim ėtildi: Benim işlerim beyin saltanatı sırasında refaha kavuştu.

ugur. Hayır ve bereket [uğur] (*Oguz lehçesi*). Bir yolcuya *yöl ugur bolsün:* yolun uğurlu olsun denir. Bu ifade yalnızca bir yolculuk söz konusu olduğunda kullanılır.

ugurladı (*ogurladı*).

er işin ugurladı: Adam işi erteledi [hemen icra etmeyip bekledi] ve sonra tam zamanında gerçekleştirdi.

ugurlâr, ugurlâmâq.

Buradan hareketle *er tawâr ogurladı:* adam malları çaldı denir, çünkü bu eylemi icra etmek için doğru zaman beklenmiş ve fırsat kollanmıştır. Bu eyleme ilişkin diğer açıklama da bunun, *ogri:* hırsız sözcüğünden türetildiğidir; hafifletme amacıyla *ye (î)* atılmıştır. Ben ikinci açıklamayı tercih ediyorum, ancak ikisi de doğru ve akla yatkın gözüküyor.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Düşmana pusu kuran Tarıgut Beyini anlatıyor)

<i>bëgim özin ogurladı</i>	Beyim düşman askerinden sessizce kaçtı
<i>yarag bilip ugurladı</i>	Pusuya yatıp doğru zamanı bekledi
<i>ulug tenğri agırladı</i>	Cenabı Hak onu zaferle şereflendirdi
<i>anın qut qıw tozi togdı</i>	Onun kutu ve serveti böylece yükselir

ugurlandı.

ugurlandı nêñg: Bir şeyin vakti geldi – icra edilmesi için doğru zaman geldi.

yöl ugurlandı: Yol uğurlu [mübarek] oldu.

at ugurlandı: (Armağan edilen) ata karşılık olarak bir şey verildi (*Oguz lehçesi*).

ugurlanur, ugurlanmâq.

ugurlug.

ugurlug iş: Tam zamanında yapılan [münasip] iş.

ugut. Bira yapımında kullanılan bir maya. Çeşitli otlar arpa unuyla karıştırılır, bu karışım hamur gibi yoğrulur ve fındık büyüklüğünde kesilerek kurumaya bırakılır. Ortaya çıkan maya, arpayla birlikte haşlanmış buğday karışımının üzerine, bir batman buğdaya bir ölçü [fındık büyüklüğündeki] maya konacak biçimde ufalanarak serpilir. Buğday daha sonra temiz bir şeyle sarılır ve üç gün mayalanmaya bırakılır, bu sürenin ardından bir küpe alınır ve on gün daha mayalandırılır. Son olarak üzerine su dökülür ve iyice süzülür. Bu buğday şarabıdır.

ül. Her türlü duvarın temeli.

tām ūlī: Duvar temeli.

ula. Bozkırda (*sava*) yol bulmayı sağlayan bir işaret. Şu atasözünde de geçer, *ula bolsa yöl azmās bilig bolsa sōz yazmās:* Bozkırda işaret (*irem*) varsa yol şaşılmaz, kişi de akıl varsa sözünde yanılmaz.

ulādı.

ol yıp ulādı: O, ipin [başka bir şeyin de olabilir] iki ucunu birleştirdi.

ol yagūq ulādı: O, hisimlik, akrabalık bağlarını güçlendirdi.

ulār, ulāmāq.

ulāg. Beyin emriyle bir habercinin hizmetine koşulan ve habercinin böylesi başka bir ata ulaşana kadar bindiği at.

ulāg. Giysi yaması.

ulāgu.

ulāgu nēng: Bir şeyi onarmakta kullanılan herhangi bir şey, örneğin giysi yaması.

ulandı.

ulandı nēng: Bir şey, başka bir şeyle birleştirildi.

ulānur, ulanmāq.

ulār. Keklik.

ularlıg.

ularlıg tāg: Kekliği çok olan dağ.

ulaşdı.

bīr nēng bīrke ulaşdı: Bir şey başka bir şeyle birleşti, buluştu.

ulaşūr, ulaşmāq.

ülattı.

ol yıp ūlattı: O, kendisine ip bağlattı.

ūlatur, ūlatmāq.

uldañg. Çarığın tabanı. Şu atasözünde de geçer,

ıtqa uwut itsa uldañg yēmēs: Köpeğe edepli olma döve döve öğretilse, çarığın tabanını ısırmaz. Bu atasözü, birine, tevazu göstermesini öğütlemek için kullanılır. “Çok

da hoşgörülü olmayan bir tutumla edepli olmaya zorlanan kişi, tevazudan uzak davranışından vazgeçer" anlamına gelir.

ulgattı (ulgādtı).

oglan ulgattı: Bebek büyüdü. Kök-biçimi *ulgādtı*'dır; benzeşime maruz kalmıştır.
ulgatur, ulgarmāq.

ulıdı.

böri ulıdı: Kurt uludu. Geceleyin korkunç bir biçimde havlayan köpeği ya da şiddetli bir acıya katlanan ve kurt uluması gibi inleyen bir adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ulır, ulımaq.

Şu atasözünde de geçer,

yazıda böri ulısa ewde it bagrı tartışur: Bozkırda kurt ulusa, (onun duygularını paylaştığı için) evde köpeğin ciğeri sızlar. Bu atasözü hısımların duygudaşlığını anlatmak için kullanılır.

ulıgu.

bu ugr ol böri ulıgu: Bu, kurdun [başka bir hayvanın da olabilir] uluyacağı zamandır.

ulınç.

ulınç yöl: Dolambaçlı yol. Kıvrımlı, yılankavi olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ulınç.

ulınç yöl: Kıvrımlı yol. [Ana madde olarak bu sözcük, sözlükte iki kez yer almaktadır -çn].

ulındı.

ulındı nēnġ: Ağaca dolanan ip ya da kıvrılan yılan gibi sarılan ve bükülen herhangi bir şey.

yol ulındı: Yol kıvrıldı.

ulnur, ulınmāq.

ulışdı.

böri barça ulışdı: Bütün kurtlar [başka hayvanlar da olabilir] uludu.

Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>ulışıp eren bōrleyü</i>	(<i>Afrāsiyāb</i> 'in ardından çektikleri ıstapla) adamlar kurt gibi ulur
<i>yırtıp yaqa örlayı</i>	Yakalarını yırtarak feryat eder
<i>sıqrıp ũni yūrlayı</i>	Bir çığırtkan gibi sesleri titrer
<i>sıgtap hōzi örtülür</i>	Gözleri gözyaşıyla örtülene dek ağlarlar
<i>ulışur, ulışmāq.</i>	

ulıtgān.

bu er ol itin ulıtgān: Bu sık sık köpeğini havlatan bir adamdır.

ülittı.

ol anı urup ülitte: O, onu, yediği dayak nedeniyle (kurt uluması gibi) inleyene dek dövdü.
ülitur, ülitmâq.

ülittı.

ol anıq boynın ülitte: O, onun boynunu [başka bir şeyi de olabilir] büktürdü.
ülitur, ülitmâq.

ulnattı.

ol oqın ulnattı: O, okunun gövdesinin eğrilğini, oku ters çevirerek [başı ile çentiğinin yerini değiş-
tirerek giderdi.

ulnatur, ulnatmâq.

ulug. "Büyük (*kebir*)" olan herhangi bir şey. Şu dizelerde de kullanılır,

uluglûqug balsa sen edgü qılın

bolgûl kişig bēglēr qatın yaxşı üläñ

Büyük itibar ve etki sahibi olduğunda doğru davran

Beyler katında her zaman hayırlı işler yapan kimse ol

uluglâdı.

teñgri meni uluglâdı: Cenabı Hak bana şan vererek beni mübarek kıldı.

bēg meni uluglâdı: Bey beni ulu saydı.

uluglâr, uluglâmâq.

Şu atasözünde de geçer,

ulugnu uluglâsa qut bulür: Biri (yaşından dolayı) yaşlıya saygı gösterirse kut sahibi olur.

ulugluq. Büyüklük; şeref.

ulugluq teñgrike: Büyüklük Allah'a (şükür ve övgü O'nadır) mahsustur.

ulugluq. Yaşça büyük olma durumu.

ulugsâdı.

er atta ulugsâdı: Adam atın büyük olanını istedi. Büyük olan herhangi bir şey için kul-
lanılır.

ulugsâr, ulugsâmâq.

ulun. Okun gövdesi, temrensiz kısmı.

ulunlug.

ulunlug er: Ok gövdesine sahip olan kimse.

uluq. Yağır; atın iki omzu arasındaki bölge. Şu atasözünde de geçer,

uluq yağrı oğûlqa qalir: Yağırdaki yara oğula (miras olarak) kalır. Bu, söz konusu bölge ki-
rişlerin ve eklemelerin birleşme yeri olduğu için böylesi bir yaranın kolay iyi-
leşmeyeceği anlamına gelir.

uluş. Köy (Çigil lehçesi). *Baläsâgün* ve komşusu olan Argu ülkesinin halkının lehçesinde "kent" demektir. Nitekim *Baläsâgün* kentine *qüz ülüş* denir.

ulyân. Bir bitkinin güzel kokan ve yenebilen kökü.

uma. Anne (Tübüt lehçesi) – bu, onların dilindeki Arapçadan kalma sözcüklerden biridir [bkz. aba, tübüt].

umây. Doğum yaptıktan sonra kadının rahminden çıkan bir şey [plasenta]; bu bir keseye benzer ve "çocuğun rahimdeki eşi" olarak adlandırılır. Şu atasözünde de geçer,

umâyqa tapınsa ogul bulür: umây'a tapan kimse çocuk sahibi olur. Kadınlar bunu iyi bir alamet olarak kabul eder.

umdı.

ol mending nêng umdı: O, benden bir şey istedi.

umâr, ummâq.

umdu. İmrenmek; yalvararak istemek.

umdücü: Dilenci.

umdücü. Dilenci.

umunç. Umut.

umunç teŋrike tut: Umudun Allah'tan (Onun büyüklüğü artsın) olsun.

umunç. Umut.

umunç teŋrike: Umut Allah'tan (Onun büyüklüğü artsın).

umundum.

men teŋridin umundum: Ben umudumu Allah'a (Onun büyüklüğü artsın) bağladım.

umnur, umunmâq.

ün. Un.

unâdı.

ol bu işig unâdı: O, bu işe razı oldu; *sen unâdınġ mu*: Sen kabul ettin ve niza gösterdin mi?

unâr, unâmâq.

unaşdilâr.

bu işig olâr qamug unaşdilâr: Onlar bu meselede [başka bir şeyde de olabilir] uzlaştı.

unaşürlâr, unaşmâq.

unattı.

men unâmâs erdim ol mini unattı: Ben (bu işten) memnun olmadım, ama o beni (işe) razı etti.

unâtur, unatmâq.

unitgân.

bu er ol söz unitgân: Bu adam sık sık sözünü unuttur.

unıttı.

ol sözün unıttı: O sözlerini [başka bir şeyi de olabilir] unuttu.

unitur, unıtmâq.

üqa. bkz. ü².

uqđı.

ol er işın uqđı: Adam onun işini anladı.

uqđr, uqmâq.

uqrıq. Kement. Şu atasözünde de geçer,

tâgig uqrıqın egmēs, tenğizni qayguqın bōgmēs: (Yüce) dağ kementle eğilmez, denizin önü kayıkla kesilmez. Bu atasözü, büyük bir iş, küçük bir itiraz nedeniyle reddedilmez anlamına gelir.

uqsâdı.

er sōzûg uqsâdı: Adam sözü anlamak istedi.

uqsâr, uqsâmâq.

uqturđı.

o manğa anıg sōzın uqturđı: O, benim, onun sözlerini anlamamı sağladı.

uqturur, uqturmâq.

uquıldı.

bu sōz uquıldı: Bu sözler bilindi, anlaşıldı.

uqlur, uqulmâq.

uquş. Akıl; anlayış.

uquşlug kişi: Anlayışlı, akıllı kimse.

uquşlug.

uquşlug er: Anlayışlı, akıllı adam.

uquştılâr.

olâr bu işig uquştılâr: Onlar bu meseleyi anladı.

uquşürlâr, uquşmâq.

urâgün. İlaç olarak kullanılan bir Hint uyuşturucusu.

urâgüt. Kadın.

ürdı.

elgindêki nêngni yêrde ürdı: Elindeki şeyi yere koydu. Şu atasözünde de geçer,

kümüş hünke ursa altun adâqın kelîr: Gümüş [para] güneşe konduğunda, altın ona yürüyerek gelir. Bu atasözü, birine, isteklerini yerine getirmek istiyorsa para harcamaktan çekinmemesini öğütlemek için kullanılır

ol qulın ürdı: O kölesini [başka birini de olabilir] dövdü.

urür, urmâq.

urğa. Büyük, çok dallı ağaç (Oğuz lehçesi; aynı zaman da Arğu lehçesinde de kullanılır).

urı. Erkek çocuk.

urı oglân: Erkek çocuk.

urq. uruq [“ip”] sözcüğünün kısaltılmış biçimi (Oğuz lehçesinde). Bu, Arapçadaki 'unq ve 'unuq (“boyun”) sözcüklerindeki hafifletmeye benzer.

urra. Erkeklerde görülen kasık fitiği [kasık yarığı] (Oğuz lehçesi).

ursâdı.

ol anı ursâdı: O, ona vurmaya arzuladı ve buna niyet etti.

ursâr, ursâmâq.

ursuqtı.

er ursuqtı: Adam dayağa maruz kaldı.

ursuqâr, ursuqmâq.

urt. İğnenin deliği.

urug. Herhangi bir şeyin tanesi (*habbe*). Ekilen tohuma da **urug** denir.

urug ekti: Tohum ekti. Hısımlar ve akrabalar da buna benzetilir ve **urug tarıg** olarak adlandırılır.

uruglâdı.

ol kebêz uruglâdı: O pamuğun tanelerini [tohumlarını] ayıkladı. Herhangi bir meyvenin çekirdeğini çıkarmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uruglâr, uruglâmâq.

uruglandı.

tarıg uruglandı: Tahıl tanelendi.

kebêz uruglandı: Pamuk tohum büyüttü. Herhangi bir meyvenin gelişmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uruglanur, uruglanmâq.

uruglug.

uruglug altün: İşlenmiş ya da para olarak basılmış altın [başka bir şey de olabilir].

urugluq.

urugluq bugdây: Tohum yapılmak için'saklanan buğday. Tohum olarak saklanan başka tahılları anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uruldı.

er uruldı: Adama [başka birine de olabilir] vuruldu - adam dövüldü.

urlür, urulmâq.

tergi uruldı: Sofra kuruldu.

tüg uruldı: Nöbet devulları vuruldu.

urumdây. Panzehir olarak kullanılan bir taş.

urunç. Rüşvet.

urunçaq. Emanet. Bu sözcük *urunçaq* biçiminde de söylenebilir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Bir adamı kınıyor)

urunçaq alıp yermedi

Emaneti [borç] almakta isteksizlik etmedi

alimlig körü armadı

Alacaklıyı görünce onu oyalamaktan da çekinmedi

adaşlıq üze turmadı

Arkadaşlığını da sürdürmedi

qalın eren terğeşür

(Şimdi) büyük bir ordu topladı (ve benim üzerime doğru geliyor)

urundi.

ol özin urundi: Bir işten dolayı hissettiği pişmanlıkla kendi kendini dövdü. Vuruyormuş gibi yapmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er suvluq urundi: Adam sarığını sardı.

urāgut bürünçük urundi: Kadın peçesini örttü.

urnur, urunmāq.

uruq. İp.

uruqlug.

uruqlug qova: İpli kova.

uruqluq.

uruqluq yünğ: İplik yapmak için kullanılan yün.

uruş. Tartışma. “Savaş” anlamında da kullanılır.

uruşdı.

anıg birle uruşdı: Onlar birbiriyle tartıştı. Beyler ya da benzerleri bağlamında kullanıldığında “savaşmak” anlamına gelir.

urşür, uruşmāq.

Şu atasözünde de geçer,

alplār birle uruşma, bēglēr birle turuşma: Yiğitlerle savaşma, beylere karşı durma.

Şu dörtlükte de kullanılır,

eren alpi oqıştılār

Yiğitler çağıştı [birbirlerinin adını bağırdılar]

qınğır kōzün baqıştılār

Göz ucuyla bakıştı

qamug tulmun toqıştılār

Tüm silahlarıyla çarpıştı

qılıç qınqa küçün sıgdı

(Üzerinde kuruyan kanın çokluğundan) kılıç kına güç sıgana kadar

us. İyi ile kötüyü ayırt edebilme (*temyiz* – Oguz lehçesi).

ol us boldı: O, iyiyi kötüden ayırt etti.

usbarı. Külde pişirilen ekmeğin yağın içine ufalanması ve bu karışımın üzerine şeker dökülmesiyle yapılan bir yemek.

usdı.

er usdı: Adam susadı.

usar, usmāq.

usdum.

men ayla usdum: Ben öyle sandım (Oguz lehçesi). [Geniş zaman ve] eylemlik biçimi [yukarıdaki maddedeki kullanımlarla] aynıdır.

usıtgān.

bu quyāş ol kişini usıtgān: Bu, insanı susatan bir yaz sıcağıdır. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>usıtgān quyāş qapsadı</i>	Yaz sıcağı bizi sardı
<i>umunçlug ağaş tepsedi</i>	Özlenen yoldaş bize haset etti
<i>ertiş suwm keçsedi</i>	Düşman Ertiş nehrini geçeyazdı
<i>bödun anın ürküşür</i>	(Bu nedenle) halk korkuya kapılır

usıttı.

tüzlug et mini usıttı: Tuzlu et beni susattı.

usıtur, usıtmāq.

uslādı.

ol uslādı nēngni: O, iyi ile kötüyü ayırt etti (Oguz lehçesi).

uslār, uslāmāq.

usmı.

usmı tarım: İslam ülkesinden Uygur ülkesine dek akan ve burada kumiann arasında emilerek kaybolan büyük bir nehir.

usrıq. Uykulayan, uyku bastırılmış adam.

usuqtı.

er usuqtı: Adam susadı.

usuqār, usuqmāq.

Şu atasözünde de geçer,

usuqmışqa sāqiq qamug sūw körnür: Susamışa bütün seraplar su görünür. Bu atasözü, ihtiyaç içinde olan bir adamın, gördüğü her şeyi, ihtiyaç duyduğu nesne olarak algılamasını anlatmak için kullanılır.

üsüz.

üsüz kişi: Uykusuz kimse.

uşaldı.

etmēk uşaldı: Ekmek [başka bir şey de olabilir] ufalandı.

uşalur, uşalmāq.

uŝāq. İftira.

uŝāq sōz: İftira eden sözler.

uşaq.

uşaq nēng: Küçük olan şeyler.

Buradan hareketle “bebekler”e *uşaq oglān*, “odun kıymıkları”na da *uşaq ötüng* denir. Bu sözcük tekil anlam verecek biçimde kullanılmaz; yalnızca çoğul olarak kullanılır.

uŝaqlādı.

ol anı uŝaqlādı: O, onun küçük olduğunu düşündü - onu küçümsedi.

Şu atasözünde de geçer,

yagını uŝaqlāsa başqa çıqār: Düşmanı küçümsersen başına gelir. Burada ima edilen şey “küçümsendiği takdirde düşmanın başa geleceği, hüküm verip felakete neden olacağı”dır.

uŝaqlādı.

ol menig sōzümni uŝaqlādı: O, benim sözlerimi yanlış anladı ve onlara kara çaldı.

uŝaqlār, uŝaqlāmāq.

uŝaqlıq. Bir meselede çocuk gibi davranmayı anlatmak için kullanılan sözcük.

uŝaqlıq qılma: Çocuk olma.

uŝatti.

ol etmēk uŝatti: O, ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] ufalattı. Ezilen, öğütülen ya da ufalanan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uŝatır, uŝatmāq. bkz. *uwŝatti.*

uşgün. bkz. *quşgün.*

uşuq. Miğfer; tolga. Bu sözcükteki *elif*, *ye*'den (*y*) dönüşmüştür [yuŝuq]; bu [Arapçada] *alma*'i ya da *yalma*'i (“parlak”) denmesine benzer.

utandı.

ol mendin utandı: O, benden utandı.

utanūr, utanmāq (Oguz lehçesi).

utgun. Eyerin sol yanındaki enli bir kayış; kolan halkası bu kayışa geçirilir ve dile bağlanır.

utluq. *Taraz* [talās] kenti yakınlarındaki bir kentin adı. Onların lehçesinde *utluq*, “ahır” anlamına gelir [burada söz konusu olan lehçe, az önce anılan kentin, yani adı “ahır” anlamına gelen, ancak *Argu* lehçesindeki gibi *udluq* biçiminde değil, *utluq* biçiminde söylenen kentin halkının lehçesidir. Bu lehçeye ait olduğu belirtilen bir başka sözcük de *çubulmak*: kurutulmuş elma'dır -çn].

utmiŝ. Bir erkek adı.

utru. Herhangi bir şeyin karşı karşıya olması, yüz yüze bakması.

ol manğa utru keldi: O, benimle karşı karşıya geldi - o, benimle tanışmaya geldi.

utrülandı.

ol anğar utrülandı: O, onunla yüz yüze gelecek biçimde durdu.

utrulanur, utrulanmâq.

utrundi.

ol manğa utrundi: O, bana karşı koymak istedi.

yêl yığâçqa utrundi: Rüzgâr ağacın üstüne doğru esti.

utrurunur, utrunmâq.

utruşdı.

ol anğar utruşdı: O, belli bir meselede ona karşı çıktı.

ol manğa utruşdı: O, benimle karşı karşıya geldi.

utruşûr, utruşmâq.

utsuqtı.

ol yarmâq utsuqtı: O, oyunda ütüldü - para kaybetti. Başka şeyler için de kullanılır.

utsuqâr, utsuqmâq. Şu atasözünde de geçer,

sınâmasa arsiqâr saqınmasa utsuqâr: Bir şeyi sınımasa kişi onla aldatılabilir, (bir meselenin en başında) ögüt almazsa kişi alt edilir.

utti.

ol anı utti: O (oyunda ya da başka bir şey de) onu yendi [üttü].

utâr, utmaq. Şu dörtlükte de kullanılır,

qış yây bile toqıştı

Kış, yaz ile dalaştı

qıngır kôzün baqıştı

Göz ucuyla bakıştı [her ikisi de birbirine kızgın gözlerle baktı]

tutuşqalı yaqıştı

Tutsak etmek için [her ikisi de birbirine] yaklaştı

utgâlımat ugraşûr

Birbirlerini mağlup etmeyi arularlar

utün. Utanmaz; rezil.

ütunç.

ütunç iş: Utanç verici, rezil bir iş (Oguz lehçesi). Kökü "hayâ; edep" anlamına gelen *uwut* sözcüğüdür.

utunç.

utunç iş: Utanılacak iş (Oguz lehçesi).

utuş. Bir erkek adı.

utuşdı.

ol anıg birle yarmâq utuşdı: O onunla bir parasına [başka bir şey üzerine de olabilir] bahse girdi.

utuşur, utuşmâq.

uvut. "Hayâ" anlamına gelen uwut'un değişik sesletimi.

Buradaki kural şudur; "iki eklemleme noktası arasındaki her fe (w), vav'a (v) dönüşebilir." Örneğin "peygamber" anlamına gelecek biçimde hem yalâvaç hem de yalâwaç denebilir. "İlaç olarak kullanılan bir bitki" hem yawa hem de yava olarak adlandırılır. Nitekim *Sipencâb* olarak da bilinen sayram kenti lehçesindeki âvan: ağaçlar ve ewin'in değişik sesletimi olan evin: tahıl tanesi sözcükleri de bu kural dahilindedir.

uwa. Bir yemek adı. Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konulur, daha sonra suyu süzülerek içerisine şeker ve buz atılır. Serinletici bir yiyecek olarak yenir.

uwdı.

ol etmêk uwdı: O, ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] ufaladı.

uwâr, uwmâq.

uwşattı.

ol etmêk uwşattı: O, ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] ufalattı.

uwşatur, uwşatmâq. Bu doğru olan biçimdir; **uşattı** da denir.

uwuldı.

uwuldı nêng: Nesne ufalandı.

uwlur, uwulmâq.

uwundı.

ol ôziŋge etmêk uwundı: O, kendisi için ekmeği ufaladı.

uwnur, uwunmâq.

ol elgin uwundı: O, (başına gelen bir talihsizlik ya da aldığı kötü bir haber ya da çektiği acı nedeniyle) ellerini ovuşturdu.

uwuş. Bir şeyin kırıntıları.

uwuş etmêk: Ekmeğin kırıntıları.

uwuşdı.

ol manğa etmêk uwuşdı: O, ekmeği ufalama işinde bana yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

uwşür, uwuşmâq.

uwut. Edep; hayâ.

uwutgardı.

ol meni uwutgardı: O, beni utandırdı.

uwutgarur, uwutgarmâq.

uwutlandı.

er uwutlandı: Adam utandı. Oguzlar birkaç yazacı atarak utandı der.

uwutlanur, uwutlanmâq.

uwutlug.

uwutlug kişi: Utangaç kimse.

uxşadı. bkz. oxşadım.

uya. Kuş yuvası.

uya. Kardeş; hısım.

Şu dizelerde de geçer,

(Kardeşler arasındaki sevgi yoksunluğunu anlatıyor)

tawār üçün tenğrini eğlemeğip

uya qadaş oqlını çınla bogār

Zenginlik uğruna Tanrı'dan yüz çevirir [gözü yalnızca mal görür, Tanrısını unuttur]

Kendi kardeşinin oqlunu gerçekten [mal uğruna] boğazlar

uyadsılıq.

uyadsılıq er: Utancın hâkim olduğu kimse.

uyälâdı.

kuş uyälâdı: Kuş yuva yaptı.

uyälâr, uyälâmâq.

uyaldı.

ol mendin uyaldı: O, bu iş nedeniyle benden utandı ve sürdürmekten çekindi.

uyalur, uyalmâq.

uyattı.

ol mindin uyattı: O, benden utandı. Kök-biçimi *uyâğtı*'dir – benzeşime maruz kalmıştır.

uyâğur, uyâğmâq.

uyaz. Küçük sivrisinekler (Oguz lehçesi).

uydı.

ol ünug uydı: O, (sıkı ve bozulmadan durması için) onu [başka bir şeyi de olabilir] (çuvala) bastı.

uyâr, uymâq.

uygur. Türk hakaniyla barış yaptıktan sonra Zülkarneyn'in inşa ettirdiği beş kent-ten oluşan bir ülkenin [vilayet] adı.

Muhammed Çaqr Tonqa Hân oğlu Nizâmü'd-din İsrâfil Togân Teğîn, kaynağın babası olduğunu bildirerek bana şunları anlattı: Zülkarneyn Uygur ülkesi yakınına geldiğinde Türk Hakanı onun üzerine dört bin adam yollamış. Başlıklarındaki kanatlar şahin kanatları gibiymiş ve hem önleri hem arkaları dönükken aynı biçimde ok atabilirlermiş. Zülkarneyn bu adamlar karşısında hayrete düşmüş ve "bunlar kendi kendilerini idare ederler (beslerler)" anlamına gelecek biçimde [Farsça] *inân höd hõrende* demiş – bunlar başkalarının

yiyeceğine ihtiyaç duymaz, zira av onlardan asla kaçamaz ve istedikleri zaman onu yerler. Böylece bu ülkeye *hudhur* (*xudxur*) dendi. Daha sonraları bu sözcükteki (ilk) *hı* (*x – h*) *elife* (*u*) dönüştü. Bu durum boğazsıl yazaçlarda sıklıkla görülür; birbirlerine, özellikle de *hı elife*, *elif hı*'ya dönüşür.

Bu kitabın yazarı Mahmüd der ki: buna uygun olarak atalarımıza, beylerimize *xamîr* (*hamîr*) denirdi, çünkü *Oguzlar emîr* diyemez ve *elifi* (*e*), *hı*'ya (*x – h*) dönüştürerek *xamîr* (*hamîr*) biçiminde kullanırlardı. Türk ülkesini *Sâmânilerin* elinden alarak fetheden atamıza *el-'amir* denirdi [Besim Atalay bunu tashihle *hemîr tegîn* olarak okumuştur, ancak en muhtemel okuma ve tashih *el-'amir bahr tegîn* (*el-hamîr*'in özgün metinde hatalı yazılışı) ya da *el-'amir nasr tegîn*'tir; bu zat Gazneli Mahmüd'la birlikte 389/992'de *Sâmânî* devletine son veren *Arslan İlig Nasr ibn Alî*'den ziyade Buhârâ'yı 382/992 yılında *Sâmânîlerden* alan *Buğra Han Hârûn el-Hasan ibn Süleyman*'dır –çn]. Tıpkı size gösterdiğim gibi *elifi hı*'ya dönüştürmüşlerdir.

Uygur'a gelince; *hı*'yı (*x*) *elife* (*u*) dönüştürürnce *hud*'daki (*xud*) *zel*'i (*d*) de *ye* (*y*) haline getirmişlerdir – bu önemli bir kuraldır, *zel* (*d*) *ye* (*y*) yapılabilir. *hur*'daki (*xur*) *hı*'yı (*x*) da *gayn* (*g*) yaparlar – *hı*'nın *gayn*'la ve *gayn*'in *hı*'yla yer değiştirmesi (Arapçada da) uygun görülen bir durumdur, tıpkı *hatara=gadara* ["ihânet etti"] sözcüklerinde olduğu gibi.

Bu ülkede beş kent vardır, bu kentlerde yaşayan halk kâfirlerin en güçlüleri ve en iyi okçulardır; bu kentler *Zülkarneyn*'in yaptırdığı *sulmı*, *qôço*, *canbalıq*, *bêş balıq*, *yanğı balıq*'tur.

uyturdı.

ol ün uyturdı: O, unu [başka bir şeyi de olabilir] çüvâla bastırdı.

uyturur, uyturmâq.

uyuldı.

uyuldı nêñg: Bir şey –unun çüvâla basılması gibi– sıkıştırıldı.

uyulur, uyulmâq.

uyuşdı.

ol aňgar qâpqa ün uyuşdı: O, çüvâla [başka bir şeye de olabilir] un basmakta ona yardım etti.

uyuşur, uyuşmâq.

üz.

üz kişi: Zanaatında mahir [eli uz] olan kimse.

uzaq.

uzaq iş: Bitmesi uzun zaman alan iş.

yalâvaç uzaq bardı: Haberci gideli uzun zaman oldu.

uzaqlıq. Bir işte ağır hareket etmek ya da geç kalmak.

uzatgân.

bu er ol işig uzatgân: Bu adam işi daima uzatır.

uzattı.

ol yışig uzattı: O, işi [başka bir şeyi de olabilir] uzattı.

ol işig uzattı: O, işi uzattı, geciktirdi.

uzâtur, uzatmâq.

üzlandı.

er üzlandı: Adam zanaatında iyi bir işçilik sergiledi.

üzlanür, üzlanmâq.

uzun. Herhangi bir şeyin "uzun" olanı.

ü / ū

ū. Çağırın kişiye yanıt vermek için kullanılan bir ilgeç. Eğer birine “Hey Muhammed!” diye seslenilirse, o “ū: buyur, emrin nedir?” diye karşılık verir.

üç. “Üç” sayısı.

üç yarmaq: Üç para.

üçgil. Üçgen.

üçleç. Tavşan vurmaya yarayan tüysüz bir ok; uçları bir demir parçasıyla birleştirilmiş üç çubuktan oluşur.

üçlendi.

üçlendi nēnġ: Bir şey üç (tane) oldu.

ekki qāz üçlendi: İki kaz [başka bir şey de olabilir] üç oldu.

üçlenür, üçlenmēk.

üçün. “Neden ya da amaç” bildiren bir ilgeç.

senig üçün keldim: Senin yüzünden geldim.

üçünç. “Üçüncü.” “İkinci”ye de ekinç denir.

Bu, bir kuraldır; yani on sayısından küçük olan herhangi bir sayı söz konusu olduğunda, bu sayının, kendinden önceki bir sayıyı takip ettiğini anlatmak için kök sözcüğe *nun* (n) ve *cim* (ç) eklenir: **törtünç**: dördüncü ve **beşinç**: beşinci gibi – bunların kökleri **tört**: dört ve **bēş**: beş sözcükleridir; bu anlamı vermek için köklere *nun* (n) ve *cim* (ç) eklenmiştir. Onlukları da bu biçimde ifade etmek uygundur: **önünç**: onuncu, **yigirminç**: yirminci gibi. Bu deġişmez bir kuraldır.

üğig. Tutkunun, arzunun yarattığı heyecan ya da şevk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

üğig mīni qomitti

Sevgili için duyduğum arzu beni şevke getirdi

saqınç marġa yomitti

(Ve) kaygı benimle bir oldu

kōnġlūm anġār emitti

Gönlüm ona meylettiği zaman

yüzüm menig sargarūr

Yüzüm saranyor

üdürdi.

ol üdürdi nēnġni: O, bir şeyi seçti ya da tercih etti.

üğrür, üđürmēk.

üçlendi.

yılıq üçlendi: Kısraklar kızıştı.

üçlenür, üđlenmēk.

üdrēdi.

üdrēdi nēng: Bir şeyden alınan ürün bol, bereketi oldu.

üdrēr, üdrēmēk.

üdrig.

üdrig nēng: Gelişen, büyüyen bir şey.

üdrētti.

ol tawārig üdrētti: O, zenginliğini çoğalttı.

üdrētür, üdrētēmēk.

üdrüldi.

üdrüldi nēng: Bir şey seçildi, kenara ayrıldı.

Kenara ayrılan [seçilen] bir grup adamı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

anıg erēni üdrüldi: Onun adamları ayrıldı [seçildi].

üdrülür, üdrülēmēk.

üdrüm. Bazı şeyler içinden seçilmiş olan ya da bunların en iyisi.

üdründi.

üdründi nēng: Seçilmiş bir şey.

üdrüş. Şeyler arasında seçim yapma.

üdrüşdi.

ol manğa tawār üdrüşdi: O, malları seçmekte bana yardım etti.

üdrüşür, üdrüşēmēk. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üdürgēn.

bu er ol tegme nēngni üdürgēn: Bu daima şeyler arasında seçim yapan bir adamdır.

ügi. bkz. ūhi.

ügmek. Kadınlara taktıkları altın veya gümüşten yapılmış küpe. Kök-anlamında bu sözcük eylemlilik biçimindedir.

ügmeklendi.

urāgut ügmeklendi: Kadın küpe taktı.

ügmeklenür, ügmeklenēmēk.

ügre. Şehriye. Tutmaç'a benzer; tek farkı bunun daha ince kesilmiş olmasıdır.

ügrīdi.

urāgut bēşik ügrīdi: Kadın beşiği salladı.

Bir yandan yaltaklanırken diğer yandan kumpas çeviren birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol anı ügrīdi: O, sanki bir bebekmiş gibi onu salladı.

ügrīr, ügrīmēk.

ügrildi.

bēşik ügrildi: Beşik sallandı.

ügrilür, ügrilmek.

ügrişti.

ol anğar bēşik ügrişti: O, beşik sallamakta ona yardım etti.

ügrişür, ügrişmek.

ügritti.

ol anğar bēşik ügritti: O, ona beşik sallattı.

ügritür, ügritmek.

ügrüg. Bebeğin beşiğini sallama.

ügür. Darı. Bu sözcük *Türkler* tarafından kullanılır; *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez.

ügür.

yāg ügür: Susam (Oguz lehçesi).

ügürgēn. Taneleri olan bir bitki. *Qarluk Türkmēnleri* bu bitkiyi yer.

ügürlük. Darının koyulduğu yer. "Darıya sahip olan kimse"yi anlatmak için sözcük titreşimli *kef*'le (ince *kef* – g) söylenir [ügürlüg].

ügürmek. bkz. tegirmek.

ügüş.

ügüş yılaq: Hıysuzlaşmış, denetimden çıkmış hayvan [ayrıca bkz. igiş].

ūhi. Baykuş.

Türklerin çoğu bu sözcüğü *ūgi* biçiminde *kef* (g) kullanarak söyler ve bu kullanım daha doğrudur; zira Türk dilinde *hı* (h) bulunmaz.

ūhi. Baykuş. *Türklerin* çoğu –titreşimli *kef*'le (g)– *ūgi* der.

üjme. Dut – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (j).

üjmelendi.

yığaç üjmelendi: Ağaç dut verdi.

üjmelenür, üjmelenmek.

üjük. Seslem (*heca'*).

bitig üjüklēdi: Yazıyı seslemledi – seslemlerine ayırdı. Alfabadeki her bir yazaca (*harf*) da *üjük* denir.

bu ne üjük ol: Bu yazaç hangisidir? – iki eklemleme noktası arasındaki *ze*'yle (j).

ükdi.

ol yarmāq ükdi: O, para [başka bir şey de olabilir] binkirtirdi.

ükēr, ükmek.

ükek. Tabut; sandık.

ükek. Kenti çevreleyen surlardaki savaş için tahkim edilmiş burç.

ükeklêdi.

ol tāmıg ükeklêdi: O, kent surlanının üzerine burçlar yaptı. Herhangi bir şeyin üzerine kutu kapatmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ükeklêr, ükeklêmêk.

ükeklik. Sandık yapmak için kullanılacak tahta parçası.

ükeklig.

ükeklig tām: Üzerinde burçlar olan sur.

ükil. Çok (Qıfçaq lehçesi).

ükil kişi: Çok sayıda insan.

üklîdi.

üklîdi nêng: Bir şey büyüdü.

üklir, üklîmêk.

üklitti.

ol nêngni üklitti: O, zenginliğini artırdı.

üklitür, üklitmêk.

üklüşdi.

bîr nêng bîr üze üklüşdi: Kum, kamışlar üzerinde toplaşan çekirge sürüsü ya da bir halk kalabalığı gibi bir şey, başka bir şeyin üzerine yığıldı.

üklüşür, üklüşmêk.

ükme.

ükme toprâq: Yığıma toprak. Üst üste yığılmış, biriktirilmiş herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ükmêk. Yığılmış, biriktirilmiş olan herhangi bir şey. Tıpkı ügmek sözcüğü gibi bu da kök-anlamında eylemlik biçimindedir.

üksêdi.

ol toprâq üksêdi: O, toprak (ya da buğday ya da başka bir şey) yığmak istedi.

üksêr, üksêmêk.

üktürdi.

ol miñg yarmâq anar üktürdi: O, onu para [başka bir şey de olabilir] biriktirmekle görevlendirdi.

üktürür, üktürmêk.

üküldi.

toprâq üküldi: Toprak [başka bir şey de olabilir] yığıldı.

üklür, ükülêmêk.

ükülgên.

bu nêng ol tutçı ükülgên: Bu, daima yığılan bir şeydir.

üküm.

bîr üküm yarmâq: Bir yığın para.

ükün. Para, gül ve benzer şeylerin yığını.

ükün toprâq: Bir yere yığılmış toprak.

üküş.

üküş nēnġ: Herhangi bir şeyin çok olana. Şu atasözünde de geçer,

tîrîġ esen bolsa, tānġ üküş körür: Yaşayan ve sağlıklı olan kimse çokça hayret verici şey görür.

üküşlêdi.

er tawârın üküşlêdi: Adam zenginliğinin çok fazla olduğunu düşündü.

üküşlêr, üküşlêmêk.

ülêdi.

ol yarmâq ülêdi: O, parayı [başka bir şeyi de olabilir] paylaştırdı [üleştirdi].

ülêr, ülêmêk.

üleşdi.

olâr êkki tawârın üleşdi: O ikisi, onun mallarını bölüştü ve onun payına el koydu.

üleşür, üleşmêk.

ülêtü. Bir adamın burnunu silmek için cebinde taşıdığı ipek kumaş parçası [ipek mendil].

ületti.

ol çığâyqa yarmâq ületti: O, paranın yoksullar arasında dağıtılmasını emretti.

ületür, ületmêk.

ülgü. Tedbir.

ülker. Ülker takımyıldızı (*süreyya*). *ülker çerig* olarak bilinen bir savaş taktiği vardır – Askeri birlikler taburlar halinde kaçar, daha sonra bir tabur geri dönüp saldırdığında tüm taburlar ona uyar. Bu savaş hilesini uygulayarak nadiren bozguna uğrarlar.

ülüg. Pay (*nasîb*) – *ışmâm* [bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama] söz konusudur.

ülüş. Pay (*nasîb*). Kök-biçimi *şın* (ş) yerine *kefl*idir (g) [ülüg]. Bu Mecnûn'un şu sözünde de örneğini gördüğümüz biçimde Arapçanın dişil sonesinde *kef*'in (k) *şın*'la (ş) yer değiştirmesine benzer: *fe aynâsi aynâhe ve cidûsi ciduhe* ["senin gözlerin onun gözleri ve senin gerdanın onun gerdanı gibi"] – burada aslında *aynâki* ve *cidûki* demektedir.

ülüş. Halk arasında payların dağıtılması. *şın* (ş) *kef*'le (g) yer değiştirmiştir; tıpkı şu değişik okumada *rabbuki* ve *tahtaki* sözcükleri yerine *qad ca'ale rabbuşi tahtaşi seriyye* ("... Rabbin alt tarafında bir su arkı var etti." [K. 19:24]) denmesi gibi.

üm. Şalvar.

üme. Birinin evinde konaklayan konuk. Şu atasözünde de geçer,

üme kelse qut kelîr: Konuk geldiğinde kut da gelir [bu nedenle konuk bir yük olarak değil de, bir lütuf olarak kabul edilmelidir].

Şu dizelerde de kullanılır,

kelse qalı yarlıg bolup yunçig üme

heldür anuq bolmiş aşig tutma uma

Sana harap görünümüyle ve bitap bir halde bir konuk geldiğinde

Ona hazırda ne yiyecek varsa sun ve onu bekler ve umar kılma

ümgük. Kafatasının yumuşak kısmı – bingıldak.

ümleşü.

ol anig birle çögên urdı ümleşü: O, onunla şalvanna bahse girerek çevgen oynadı.

ümleşür, ümleşmek.

ümzük. Eyer-ağacının ön veya arka ucu.

ün. Ses. ün biçiminde de söylenir.

ün. Ses – hem uzun hem de kısa ünlüyle [ün] söylenebilir.

ündēdi.

ol meni ündēdi: O beni çağırdı [seslendi].

ündēr, ündēmek.

ündeşdi.

ol anig birle ündeşdi: Onlar birbirlerine seslendiler.

ündeşür, ündeşmek.

ünğdi.

ol yigâç ünğdi: O, tahtada [başka bir şeyde de olabilir] bir delik açtı. Duvarın temelini oyarak onu zayıflatmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ünğēr, ünğmek.

ünğtürdi.

ol anğar yigâç ünğtürdi: O, ona tahtada bir delik açtırdı.

ünğtürür, ünğtürmek.

ünğüldi.

yigâç ünğüldi: Ağaç [başka bir şey de olabilir] oyuldu.

ünğülür, ünğülmek.

ünğür. İn; mağara.

üp. Renkler için kullanılan bir pekiştirme ilgeci.

üp ürünğ: Bembeyaz – saf beyaz (Çigil lehçesi).

üpgük. İbikib (çavuşkuşu – hüdhüd – Çigil lehçesi). bkz. üpüp.

üplēdi.

ol anıg tawārın üplēdi: O, onun malını yağmaladı.

üplēr, üplēmēk.

üpleldi.

er tawārı üpleldi: Adamın malı yağmalandı.

üplelūr, üplelmēk.

üplendi.

anıg tawārı üplendi: Onun malı yağmalandı – ona bir gece baskını yaptı.

üplenūr, üplenmēk.

üpleşdi.

bodun bīr çkindi tawārın üpleşdi: Halk birbirinin malına akin etti.

üpleşūr, üpleşmēk. Bu sözcük “yağmalama”yı anlatmak için kullanılır.

üpletti.

ol anıg tawārın üpletti: O, onun malını yağmalattı.

üpletūr, üpletmēk.

üpüp. İbibik. üpgük'ün değişik sesletimi.

ürdi.

ol öt ürđi: O ateşe [başka bir şeye de olabilir] üflēdi.

ıt ürđi: Köpek havladı.

ürēr, ürmēk.

ürkti.

qōy ürkti: Koyun (gece ya da gündüz, kurt ya da benzer bir şey nedeniyle) ürkütü.

bodun ürkti: Düşmanın ortaya çıkmasıyla birlikte halk ürkütü ve dehşete kapıldı.

ürkēr, ürkmēk (ürkēmēk [?]).

ürküldi.

ürkünç bolup ürküldi: Halkın kaçışmasına neden olan bir ürküntü baş gösterdi.

ürkülūr, ürkülümēk.

ürkün. Düşmanın yaklaşması nedeniyle halkı saran ve kalelere ve hisarlara kaçmalarına neden olan dehşet ve korku.

ürkütti.

ol qōy ürkütti: O, koyunu [başka bir şeyi de olabilir] ürküttü.

ürkütūr, ürkütümēk.

ürngēk. Alçıtaşı.

ürngērdi.

ürngēndi nēng: Nesne beyazlaştı.

ürngērūr, ürngērmēk.

ürpek. Tüyleri kabarmış insan ya da hayvan.

ürperdi.

er ürperdi: Adam öfkesini gösterdi - kavgada diklendi.

taqâgu ürperdi: Horoz dövüşmek için tüylerini kabarttı.

anıg yëni ürperdi: Adamın tüyleri diken diken oldu.

ürperür, ürpermek.

ürpeşdi.

eren ürpeşdi: Savaşçılar [başka birileri de olabilir] öfkelerini belli etti.

ürpeşür, ürpeşmek.

Şu dörtlükte de kullanılır,

eren arıg ürpeşür Savaşçılar birbirlerine öfkeli gözlerle baktı

öçin kekin irteşür Intikam almak istiyorlar

saqal tutup tartışur (Savaşın şiddeti içinde) birbirlerinin sakalları çekip tartıyorlar

kögsi ara öt tütür (Sanki) herkesin göğsünde intikam ateşi yanıyor

ürpetti.

er başın ürpetti: Adam saçlarını kabarttı.

ürpetür, ürpetmek.

ürüldi.

er öwkesinde ürüldi: Adam öfkeyle şişindi.

qâp ürüldi: Tulum şişirildi.

ot ürüldi: Ateş üflendi. Bu eylem geçişli ya da geçişsiz kullanılabilir. Şu atasözünde de geçer,

yalnğuq urulmuş qâp ol, agzı yazlup alqınür: Ademoğlu şişmiş tulum gibidir, ağız açılınca hava gider [söner].

ürülgän.

bu er ol öpkän ürülgän: Bu, öfkeyle (tulum gibi) kabaran bir adamdır.

ürünğ. Herhangi bir şeyin beyazı. Oguzlar buna aq der.

ürünğ. Tırnağın üzerinde bulunan beyaz leke.

tırnğaq ürünği: Tırnaktaki beyazlık.

ürünğ. Kâhine verilen ücret.

elig ürünği bër: Ücreti ver - elin beyazını ver.

ürüşdi.

ol manğa öt ürüşdi: O, bana ateşe üflemede yardım etti.

ürşür, ürüşmek.

üs. Akbaba. Şu dörtlükte de kullanılır,

<i>keldi maŋga tāt</i>	Geldi bana bir <i>tāt</i> [tat – Uygur kâfir]
<i>aydım amdı yāt</i>	Dedim ona şimdi yat [onu öldürdüm]
<i>quşqa bolup et</i>	Kuşlara ol et [av eti yaptım]
<i>seni tiler us böri</i>	Akbabalar ve kurtlar seni arasın

[İkinci dizedeki “şimdi yere yat” biçimindeki ifade “şimdi ey yad (yabancı)” biçiminde bir seslenme de olabilir –çn]

üşkebeç. Kuru üzüm.

üstēg. Eklenen miktar, çoğalma (*ziyâde*); tıpkı binin üzerine yüz eklendiğinde olduğu gibi.

men üstēg bērdim: Ben eklenen miktan ona verdim.

üsteldi.

sūw üsteldi: Su arttı ya da suyun üzerine su eklendi. Başka şeyler için de kullanılır.

üstelür, üstelmēk.

üstem. Eyer kayışlarına ya da kemer tokalarına işlenen altın veya gümüş [kakma].

Bu, *Oguzların, sāxt* [Farsçadan aktarılmış bir sözcük] dediği şeydir.

üsterdi.

ol maŋga üsterdi: O, belli bir meselede bana karşı çıktı.

ol qılmış ışın üsterdi: O, yaptığı şeyi inkâr etti. Inkâr edilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üsterür, üstermēk.

Şu atasözünde de geçer,

tüzün birle uruş, ütün birle üsterme: Yumuşak huylu kimseyle tartış (çünkü seninle uzlaşacaktır), ancak utanmaz ve arlanmaz kimseyle tartışma (kaba ve onur kırıcı davranır).

üstün. “Yukarıda; üstün” anlamına gelen bir ilgeç.

anda üstün: Ondan yukarıda – ondan üstün.

üşdi.

ol oq üşdi: O, okta [başka bir şeyde de olabilir] bir delik açtı.

etmēkke telim kişi üşdi: Halk ekmeğe [başka bir şeyde de olabilir] üşüştü – ekmek için toplandı.

üşēr, üşmēk.

üşēdi.

ol yēriğ üşēdi: O, toprağın üstünü dikkatle aradı.

üşēr, üşēmēk.

üşeldi.

anıg ewi üşeldi: Onun evi arandı. Aranılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

üşelür, üşelmēk.

üşenġ.

üşenġ tâş: Düz, pürüzsüz taş. yüşenġ'nin değişik sesletimi.

üşerdi.

anıġ kôzi üşerdi: Onun gözü kamaştı; açlık nedeniyle ya da bir şeye çok yakından baktığı için gözleri karardı.

üşêrür, üşermek.

üşergên.

bu er ol kôzi üşergên: Bu (açlık ya da benzer şeyler nedeniyle) gözleri sürekli kararan bir adamdır.

üşetti.

ol anıġ evin üşetti: O, birine, onun evini aramasını emretti. Herhangi bir şeyin aranmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üşetür, üşetmek.

üşîdi.

er üşîdi: Adam üşüdü - soğuk adamı alt etti.

üşîr, üşîmek.

üşîk. Meyveleri donduran [yakan] ve büyümelerini engelleyen soğuk.

üşiklêdi.

ol keyikni üşiklêdi: O, ceylanı, soğuk onu zapt etmişken yakaladı. Başka şeyler için de kullanılır.

üşiklêr, üşiklêmek.

üşitti.

ol meni tumlıġġa üşitti: O, beni soğuġa [dışarı] çıkartarak üşüttü.

ol sücüg üşitti: O, tatlı nektarı [bir içecek çeşidi] soğuması için dışarı koydu.

üşitür, üşitmek.

üşkirdi.

ol itıġ keyikke üşkirdi: O, köpeğini av hayvanına karşı kıskırttı. Bir adamın herhangi bir şeye karşı kıskırtılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yılan üşkirdi: Yılan tısladı. Bir adamın ıslık çalmasını ya da bir akbabanın acı acı çığlık atmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu atasözünde de geçer,

üs üşkirse ölür: Akbaba birinin yüzüne karşı çığlık atarsa bu, o kişinin öleceğine işkin bir işarettir. Bu çığlığı kötü bir kehanet olarak yorumlarlar.

üşkirür, üşkirmek.

üşkürdi.

ol unıtımış sözüġ üşkürdi: O, unuttuġu [başka bir durum da söz konusu olabilir] sözleri hatırladı.

üşkürür, üşkürmek.

üştürdi.

ol oq üştürdi: O, okun (temrendeki) yuvasının delinmesini emretti. Dar bir delik açmayı anlatmak için bu sözcük kullanılır.

üştürür, üştürmek.

üt. Duvardaki ya da bir tahta parçası üzerindeki delik – vav (û) ince okunur.

ütîdi.

ol tonug ütîdi: O, giysinın kınşıklıklarını bir demirle ütiledi ve onu düzgünleştirdi.

ütîr, ütîmek.

ütleşdi.

ütleşdi nēng: Nesne parçalara ayrıldı.

ütleşür, ütleşmek.

ütüti.

ol bâşig ütüti: O, baştaki saçların uçlarını [başka bir şeyi de olabilir] yaktı.

ütēr, ütümek.

ütüg. Şekli malaya benzeyen, ısıtılan ve giysinın üzerindeki kırışıklıkların üzerine bastırılarak sıcaklığın etkisiyle düzleşmelerini sağlayan bir demir parçası; ütü.

ütüldi.

qöy başı ütüldi: Koyunun [başka bir hayvanın da olabilir] başındaki tüyler yakıldı.

ütür, ütölmek.

üyükti.

anıg ađāqı qumda üyükti: Onun ayağı yutan kuma battı.

anıg ađāqı üyükti: Onun ayağı bir taş nedeniyle incindi.

üyker, üyükmek.

üz. Yağ.

üzlüg mün: Yağlı çorba.

üz. Yağ – ünlü ince okunur.

üzlüg aş: Yağlı yemek.

üz. Sağır.

üz kişi: Sağır adam.

üzdi.

ol yıp üzdi: O, ipi ya da ipliği [başka bir şeyi de olabilir] kesti ya da kopardı.

üzēr, üzümek.

üzîdi.

küp üzîdi: Küp sızdırdı. Sızdıran toprak kaplar için bu sözcük kullanılır.

qulâq üzîdi: (Gürültü nedeniyle) kulak neredeyse sağır oluyordu – kulak sağır oluyordu.

üzîr, üzümek.

üzitti.

ol amg qulâqm üzitti: O (çok fazla konuşarak) onu sağır etti.

sirke küpni üzitti: Sirke [başka bir şey de olabilir] (ekşiliği nedeniyle) küpün sızdırmasına neden oldu.

üzitür, üzitmek.

üzlendi.

eşiç üzlendi: Tenceredeki yağ yukanda toplandı.

üzlenür, üzlenmek.

üzlüdü.

uruq üzlüdü: İp [başka bir şey de olabilir] koptu.

üzlünür, üzlünmek.

üzlüşdi.

üzlüşdi nēng: Bir şey kesildi ya da koptu.

bēgi kişi üzlüşdi: Kan ile koca arasındaki evlilik bağı atıldı – kan ile koca ayrıldı.

alımlıg bērimligdin üzlüşdi: Alacağı ile borçlu arasındaki borç feshedildi.

üzlüşür, üzlüşmek.

üzsēdi.

ol yışıg üzsēdi: O, ipi kesmek istedi ve buna niyetlendi.

üzsēr, üzsēmek.

üztürdi.

ol yıp üztürdi: O, ipi [başka bir şeyi de olabilir] koparttı.

üztürür, üztürmek.

üzüklük. Kesilme durumu.

üzüldi.

üzüldi nēng: Bir şey kesildi ya da koptu.

üzlür, üzülmek.

üzülgēn.

bu yışıg ol üzülgēn: Bu, daima aniden kopan bir iptir.

üzüm. Üzüm.

üzümlendi.

bağıç üzümlendi: Asma çardağı üzümlele kaplandı.

üzümlenür, üzümlenmek.

üzüşdi.

ol maŋga üzüm üzüşdi: O, bana üzüm toplama işinde yardım etti. Bir ipi koparmayı ya da üzüm toplama işinde yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

üzüşür, üzüşmek.

V

---

va. Bir kimsenin ikinci bir kimseye verdiği emrin yadsınmasına ilişkin ikinci kişinin kullandığı bir reddetme ilgeci.

va ne tēr sen: Vay sen ne diyorsun? – Söylediğin şeyi reddediyorum. Aynı zamanda acı ve elem belirten bir ilgeçtir.

varaṅg. bkz. *oraṅg.*

xafsi. Hokka.

xalaç (qâl aç). bkz. türkmen.

xân. Onların [*Türklerin*] en büyük hakanı. *Afrâsiyâb*'ın torunlarına bu ad verilir. *Afrâsiyâb*, *Xâqân*'dır [*Hâqân*]. Bu adın verilmesine ilişkin uzun bir hikâye vardır.

xanda. bkz. qanu; qanda.

xara. bkz. xün.

xasni. Bebeklerin büyümesi için kaymağın içine katılarak yedirilen bir Hint ilacı.

xayu. bkz. qayu; qanu.

xıtây. Orta Çin.

xıyâr. bkz. marâz.

xîz. bkz. qîz.

xoc xoc. Keçileri güderken kullanılan bir ifade [bu *hı* yazacı'nın, bir değişik sesletim olmaksızın kullanıldığı yegâne örnektir ve Arapça çevriyazıda *h* olan bu yazıç burada *x* olarak geçmektedir -çn].

xuçûnek. bkz. çuçûnek.

xuluñg. Çin'den getirilen, pek çok renkte olabilen bir ipek.

xumâru. Miras.

bûni atamdan xumâru buldum: Bunu babamdan miras olarak aldım.

xumâru. Hatıra (*tezkiye*) olan bir mal. Bu, Türklerin bir geleneğidir; bir ilin şefi öldüğünde zenginliğinin önemli bir kısmı Hakan için ayrılır. Ayrılan bu zenginliğe *xumâru*: ondan bir hatıra denir. Bu sözcük bir erkek adı ya da bir kadın adı olarak da kullanılır. Aynı zamanda yolculuğa çıkan bir kimse, kendisini hatırlamaları için hısımlarına bir şeyler bırakır ve buna da *xumâru* denir.

xumârülandı.

er xumârülandı: Adama (bir dostundan ya da başka birinden) miras kaldı.

xün.

xün iş: Kaba, nazik olmayan bir şey; *xün xara işleme:* Hantal, beceriksizce, hareket etme.

xutu. Çin'den getirilen bir balık duyargası. Kimine göre bu, bıçak sapı yapılan bir ağaç köküdür. Yemeklerin zehirli olup olmadığını anlamaya da yarar. Çorba ya da başka bir yemek bir kapta bununla karıştırılır; eğer içerisinde zehir varsa altında ateş olmamasına rağmen yemek kaynamaya başlar. Yine bu duyarga kabın içine konduğunda duman çıkmamasına rağmen kabın kenarları buğulanır.

xuzâr. *Türklerin* ülkesinde bir yer adı.

y

ya. Yay.

Şu atasözünde de geçer,

qurmuş kiriş tügülmēs, uqruqun tæg egilmēs: Gerilmiş yay teli bağlanmaz, (yüksek) dağ kementle eğilmez [örnek cümlede bir hata söz konusudur, ya: yay sözcüğü yerine kiriş: yayın iki ucu arasında gerili olan tel sözcüğü kullanılmıştır -çn]. Bu atasözü, birine, önemli bir işe zayıf bağlarla bağlanmamasını öğütlemek için kullanılır.

ya. Reddetme bildiren bir başka ilgeç [bkz. va].

yabâqu. Bir Türk kavmi.

yabçân. Pelinotu. yawçân bir değişik sesletimdir; kural uyarınca w, b'ye dönüşür.

yabîtaq.

yabîtaq at: Üzerinde eyeri ya da eyer örtüsü bulunmayan at.

ol atıg yabîtaq mündi: O, üzerinde eyer olmaksızın atı sürdü.

yaçandı.

ol mendin yaçandı: O, işi yapmakta başarısız olduğu için (benim önümde) mahcup oldu.

yaçanür, yaçanmâq.

yadâg. Yayan olan kimse; yaya.

yadıñg.

yadıñg sūw: Bir zemine yayılan sığ su.

yadâgılıq. Yayan olarak seyahat etmek; yayalık.

yadıglıg.

yadıglıg tōşek: Yayılmış döşek.

yadıldı.

sū yadıldı: Asker [başka bir şey de olabilir] yayıldı [dağıldı].

tōñg künke yadıldı: Giysi güneşin önüne yayıldı [serildi]. Yayılan [serilen] herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yadılr, yadılmâq.

yadıldı.

yâg tōnda yadıldı: Yağ giysinin [başka bir şeyin de olabilir] üzerinde yayıldı.

yadılr, yadılmâq.

yadıım. Döşek; yaygı [halı, kilim]. Nitekim *mekferi*'ye ["serilecek şey"] *tülüg yadıım*: tülüg yaygı [halı] denir [buradaki sözcük *mekferi* değil *fagfûri* ("Çin işi - Çin halısı") de olabilir -çn]. Bu sözcük özgün dile ait değildir.

yağındı.

ol tönin künke yağındı: O, giysisini güneşe yaydı [güneşin önüne serdi]. Giysi dışındaki şeyler için de kullanılır.

yağınür, yađınmāq.

yağısdı.

ol anğar tōşek yağısdı: O, döşeğı yayma işinde ona yardım etti. Bu işte yarışmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yağışür, yađışmāq.

yağlışdı.

sü yağlışdı: Askerler her yana yayıldı [dağıldı]. Bir şeyin başka bir şey üzerinde, örneğin ince mürekkebin kötü kâğıt üzerinde dağılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yağlışür, yađlışmāq.

yađsādı.

ol tōşek yađsādı: O, döşek yaymak istedi ve bunu neredeyse yapıyordu - o, döşek yayayazdı.

ol süşin yađsādı: O, askerini [başka bir şeyi de olabilir] yaymak [her yana dağıtmak] istedi. Hamurun açılmak üzere olduğunu anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yađsār, yađsāmāq.

yāđtı.

ol yāđtı nēñgni: O, bir şeyi -örneğin tepsi üzerine ekmeyi- yaydı.

yađār, yađmāq. bkz. yattı.

yāğ. Sıvı yağ.

sāğ yāğ: Tereyağı [sağyağ]. *Oğuzlar* "içyağı"na yāğ der.

yagān. Fil. İki değişik sesletimden biri [bkz. yanğān]. *yagān teğin* biçimindeki bir erkek adında da kullanılır.

yaganlıg.

yaganlıg er: File bakan kimse; fil çobanı (*feyyāl*).

yagāq. Ceviz.**yagaqlıg.**

yagaqlıg yığāç: Cevizi ağaç.

yagaqlıq. Cevizlik; ceviz korusu.

yagdı.

yagmur yagdı: Yağmur yağdı. Şu atasözünde de geçer,

qulugqa (qut) qoşa yagār: Bahti açık adamın üzerine'çifte şans yağar.

yagār, yagmāq. Karın ve dolunun yağışını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yagı. Düşman.

yagılâdı.

ol anı yagılâdı: O, ona karşı düşmanlık etti.

er yagı yagılâdı: Adam düşmanla savaştı.

yagılâr, yagılâmâq.

yagıldı.

yagmur yagıldı: Yağmur [başka bir şey de olabilir] yağdırdı.

yagılür, yagılmâq.

yagıqtı.

bēglēr bir birke yagıqtı: İki bey birbirine düşman oldu.

yagıqâr, yagıqmâq.

yagır. Bir hayvanın sırtındaki yara; yağır [eyerin sürtünmesi sonucu oluşan yara – çn].

yagırlıg at: Yağırılı at.

yagırlâdı.

ol atın yagırlâdı: O, atın yağırını iyileştirdi.

“Yağır oluşmasına neden olma”yı anlatmak için *ol atıg yagırttı:* O, atın sırtında yağır oluşmasına neden oldu denir. Bu Arapçadaki *teribe* (“yoksul olma”) ile *etrebe* (“zengin olma”) ve *qaseta* (“hatalı davranma”) ile *aqseta* (“uygun davranma”) kullanımlarına benzer.

yagırlâr, yagırlâmâq.

yagırlandı.

tēwe yagırlandı: Devede [başka bir hayvanda da olabilir] pek çok eyer yağırını oluştu.

yagırlanür, yagırlanmâq.

Hayvanın yağır nedeniyle kaşınmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yagırlıg.

yagırlıg tēwe: Yağırılı deve [başka bir hayvan da olabilir].

yagış. Kâfirlerin putları için bir sunu olarak ya da bir adığa istinaden kestikleri kurban hayvanına verilen ad.

yagitgân.

tenğri ol yagmur yagitgân: Yağmuru yağdıran Cenabı Hakk'tır.

yagitgân.

ol kişi ol tutçı yagitgân: O, banştan sonra düşmanlığı sürdüren bir kimsedir.

yagıttı.

tenğri yagmur yagıttı: Allah yağmur yağdırdı.

yagitür, yagitmâq.

yagız. Koyu kahverengi; kızıl ile siyah arasındaki bir renk. "Dünya" buna benzetilir ve *yagız yêr* denir.

yagız at: Yağız at.

yaglâdı.

er qoğuş yaglâdı: Adam deriyi [başka bir şeyi de olabilir] yağladı.

yaglâr, yaglâmâq. Kök-biçimi *yâglâdı*'dır.

yaglandı.

yaglandı nêng: Bir şey yağlandı [üzerine yağ sürüldü].

yaglanûr, yaglanmâq.

yaglattı.

ol qoğuşnı yaglatır: O, derinin [başka bir şeyin de olabilir] yağlanmasını emretti.

yaglatûr, yaglatmâq.

yagma. Bir Türk kavmi. Bunlara *qara yagma* da denir.

yagma. Taraz [talâs] kenti yakınlarındaki bir köyün adı. Bu kullanım ilk kullanımdan [bkz. *yagma*¹] hareketle söz konusu olmuştur.

yagmalandı.

er yagmalandı: Adam Yagma üslubunda giyindi ve onlar gibi davrandı.

yagmalanûr, yagmalanmâq. Bu [anlam olarak, Arapçadaki] *vegayse 'aylâne ve men tegayyese* ("... ve Kays-Aylân [Kuzey Arabistan'da kurulmuş eski bir kabile birliği] ve Keysânî olanlar ... - onlar gibi giyinen ve onlara benzeyenler") ya da *tema'dada'r-racul* ("adam, kendini Maadd kabilesindenmiş gibi gösterdi") ifadelerine benzer.

yagmur. Yağmur. *yamgur* bir değişik sesletimdir. Şu atasözünde de geçer,

neçe me opraq keğük erse yagmurqa yarar: Kepenek ne kadar eskimiş olursa olsun, yağmurda işe yarar. Bu atasözü, uşaklarından birisini, aptallığı nedeniyle işten çıkartmak isteyen birisine uşağı aptalda olsa onu kovmamasını, çünkü belli işler için bu uşağın uygun olabileceğini, dolayısıyla onu işe koşarak kendisinin dinlenebileceğini öğütlemek için söylenir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

quydı bulit yagmurın

Bulut yağmurunu koyuverdi

kerip tutâr aq torîn

Gererek beyaz ağını gökyüzüne

qırqa qoğtı ol qarın

Bıraktı kannı dağın üzerinde

aqın aqar anğraşûr

Oradan akar sel inleyerek ve gürleyerek

yagmurçıl.

yagmurçıl yêr: Çok fazla yağmur alan yer - yağmurlu yer.

Bu bir kuraldır, bir şey başka bir şey üzerindeki etkisini hiç durmadan sürdürürse, söz konusu etkiyi yaratan eylemin türedigi ada sonek olarak *cim* (ç, c) ve

lam (l) getirilir. Böylece o şeyin sıfat hali elde edilir. Nitekim *tüpiçil yēr*: rüzgârı yer denir; *tüpi*: şiddetli rüzgâr sözcüğüne sonek olarak *cim* (ç) ve *lam* (l) getirilir ve bu sözcük çokluk bildiren bir sıfat haline gelir. "Her zaman hasta olan bir adam"a da *ığçil* denir. Ancak bu kural nadiren kullanılır.

yagrıtı.

ol menig atig yagrıtı: O, atımda [başka bir hayvanımda da olabilir] yağır oluşmasına neden oldu.
yagrıtür, yagrıtmaq.

yagru (yaqru).

ol anğar yagru yorımās: O, onun yakınına gitmez. Bunun kök-biçimi *-kaf*la (q) söylenen- *yaqru*'dur; [ekleme noktaları arasındaki] yakınlık nedeniyle *kaf* (q) *gayn*'la (g) yer değiştirir. *yaqru* sözcüğü Arapçadaki *yeqrubu* ["o, yakına gider"] sözcüğüne benzer. *vav* (ü), *yeqrubu* sözcüğündeki *be*'den (b) dönüşmüştür.

yagsādi.

er yagsādi: Adam tereyağı ya da sıvı yağ istedi.
yagsār, yagsāmāq.

yagsidi.

yagsidi nēng: Bir şey [burada hatalı bir kullanım vardır; "adam" olması gerekiyor -çn] sıvı yağın tadını aldı.

Şu atasözünde de geçer,

yaqrı yağı yagsimās: İçyağını döken kimse sıvı yağ gibi aktığını göremez - içyağı sıvı yağ gibi akmaz.

yagsir, yagsimāq. Kök-biçimi *yagsādi*'dir - benzeşime maruz kalmıştır.

yagturdi.

tenğri yagmur yagturdi: Cenabı Hak yağmur [başka bir şey de olabilir] yağdırdı.
yagturur, yagturmāq.

yagüdi.

bēg helmēki yagüdi: Beyin [başka birinin de olabilir] gelişti yaklaştı.
yagür, yagümāq.

yagüq.

yagüq yēr: Yakın bir yer.
yaq yagüq: Hısımlar, akrabalar.

yaguşdı.

bir nēng birke yaguşdı: Bir şey, başka bir şeye yaklaştı.
yaguşür, yaguşmāq.

yagutgân.

ol hişi ol özin yagutgân: O, iyilikleriyle kendisini daima insanlara yaklaştıran bir adamdır.

yaguttı.

ol atıg maŋga yaguttı: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] benim yakınım getirdi [yaklaştırdı].

yagutür, yagutmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

kelse üme tüşürgil tınsun anıg aruqluq

arpa saman yagutgil bulsunatı yaruqluq

Sana konuk gelirse onun (attan) inmesine yardım et ki dinlenebilsin

Ve onun yanına saman ve arpa götür ki at istirahatın aydınlığını hissetsin

yāh. “Evet, peki” anlamına gelen bir ilgeç. Bu *at tut:* atı tut diyen birini yanıtlamak için kullanılır ve *yāh* biçiminde karşılık verilir.

yāl. Atın yelesi; yelenin uzadığı bölge. Bütün lehçelerde.

at yāl: Atın yelesinin olduğu bölge - üzerinde yelenin uzadığı deri.

yala. Belli bir meseleye dair suçlama, töhmet altında bırakma. Bir tür hamur işine *yalaçı yuga* (*yuvga*): katlanmış ekme [katmer] denir. Bu hamur işi çok inee olması nedeniyle en ufak bir dokunuşta bile kırılır, insanlarda fırıncıyı suçlar ve “bunu sen kırdın!” derler.

yalāçı.

yalaçı er: Birini, bir şey nedeniyle, suçlama konusunda aceleci davranan bir adam. Bir tür “katlanmış ekme”e [katmer] *yalāçı yuvga* denir; çünkü bu ufak bir dokunuşla bile kırılır.

yalādı.

ol aŋgar ogrı yaladı: O, onun hırsızlık yaptığından [başka bir şeyden de olabilir] şüphelendi ya da onu hırsızlıkla [başka bir şeyle de olabilir] itham etti.

yalār, yalāmāq.

yalaldı.

aŋgar quruq yala yalaldı: O, yapmadığı bir şeyle [kuru iftirayla] suçlandı.

yalalür, yalalmāq.

yalaşdı.

olār bīr ekindike ogrı yalaşdı: Onlar karşılıklı olarak birbirlerinin hırsızlık yaptığında şüphelendi ya da birbirlerini bunla itham ettiler.

yalaşür, yalaşmāq.

yalāwaç. Peygamber (*resul*). *yalāwaç* bir değişik sesletimdir.

yalāwar. Hakamın yolladığı elçilere verilen ad (Uygur lehçesi). Şu atasözünde de geçer,

yaş ot köymēs, yalāwar ölmēs: Yaş ot yanmaz, elçi ölmez [Nasil ki taze çimen yanmıyorsa - taşıdığı haber, yollayan kimse için ihanet ya da kötülük taşısa bile- elçi de ölmez]. Bu, Allahü

yaldı

Teâlâ'nın ayetine benzer [K. 5:99]: "Elçi'ye düşen, sadece duyurmaktır. ..." (*mâ ale'r-rasûli ille'l-belâg*).

yaldı.

öt yaldı: Ateş alevlendi.

bâş yaldı: Yara yandı.

kûn yûzûg yaldı: Güneş yüzünü yaktı.

yalâr, yalmâq.

yaldırıldı.

kûn yaldırıldı: Güneş donuk, belli belirsiz bir biçimde parıldı. Şimşegin ya da ateşin zayıf bir biçimde parlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *yaldırıldı*'dir.

yaldırır, yaldırımâq.

yaldırık (yoldırık).

yaldırık nêng: Tıpkı cilalanmış bir kâse ya da benzer bir şey gibi ışıldayan bir nesne. "Süslenip püslenmiş bir kadın"a da *yaldırık eşlêr* denir. Her iki kullanımda da *ye (y) zamme*'li olabilir [Arapçada *o, ô, u, ü* okutan ötre imi – *yoldırık*]

yalga.

qara yalga: *Fergâna* ile *Türk* ülkesi arasındaki aşılamaz bir dağ geçidi.

Şu atasözünde de geçer,

qara mûng helmeginçe qara yalga keçme: Kara bela üzerine gelmediği sürece, *qara yalgay* geçme [çünkü bu geçidi aşmak zordur ve geçit her zaman karla kapanmış durumdadır].

yalgâdı.

ayâq yalgâdı: Kâseyi [başka bir şeyi de olabilir] yaladı.

yalgâr, yalgâmâq.

Şu atasözünde de geçer,

yaqâdâqı yalgâgâlı eligdêki içgimür: Yakasındakini [yakasına düşen yiyeceği] yalamaya çalışan, elindekinden olur [elindeki kâsenin yitmesine izin verir]. Bu atasözü bir şeye gözünü diken ve onu elde etmek için sahip olduğu her şeyi harcayan bir kimse için söylenir – bu kimseye elindeki şeye sahip çıkması ve yoksun olduğu şeye imrenmeyi bırakması öğütlenir.

yalgân. Yalan. Bu sözcük aynı zaman da sıfat olarak da kullanılır.

yalgân kişi: Yalancı.

yalgân söz: Yalan söz.

yalgandı.

er çanâq yalgandı: Adam kendini çanak [başka bir şey de olabilir] yalamaya verdi.

yalganür, yalganmâq.

yalgandırđı.

er yalgandırđı: Adam (birini) yalan söylemekle suçladı.

yalgandırūr, yalgandırmaq.

yalğaşdı.

olār bāl yalğaşdı: Onlar balı [başka bir şeyi de olabilir] birlikte yaladı.

yalğaşūr, yalğaşmaq.

yalgattı.

ol anğar bāl yalgattı: O, ona bal yalattı.

yalgatūr, yalgatmaq. bkz. *yalwattı.*

yalgu. Dedikoducu, rezil bir adam (Oguz lehçesi).**yalıg.**

taquq yalıgı: Horoz ibiği.

yalıg. At yelesi. yal'ın değişik sesletimi. yeł biçiminde kullanımı [sözlükteki yeł maddeleri içinde bu anlama gelen bir kullanım mevcut değildir -çn] her iki kullanımdan da daha doğrudur.**yalıg.** Eyer-ağacının ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm; eyer kaşı. Bu iki kaşı birbirinden ayırt etmek için birine *önğdünki yalıg*: öndeki kaş ve diğerine *kėdinki yalıg*: arkadaki kaş denir.**yalıglandı.**

taquq yalıglandı: Horoz ibiktendi - horozun ibiği büyüdü. Atın yelesinin uzamasını anlatmak için de 'bu sözcük kullanılır.

yalıglanūr, yalıglanmaq.

yalım.

yalım qaya: Yalçın kayalıklı ve çıplak dağ. Şu atasözünde de geçer,

telim sözüg uqsa bolmās, yalım qaya yıqsa bolmās: (İnsan) kalabalık sözleri anlamaz, (tıpkı) sarp kayayı yıkamayacağı gibi. Bu atasözü, birine, konuşmasının uzunluğunda ölçülölüğü elden bırakmamasını öğütlemek için kullanılır.

yalın.

öt yalını: Alev.

yalındaq.

yalındaq er: Çıplak adam.

yalındı.

er yalındı: Adam [başka biri de olabilir] soyundu.

yalınūr, yalınmaq.

yalıŋ.

yalıŋ qılıç: Yalın [kıynından çıkarılmış] kılıç.

yalıŋg.

yalıŋg er: Çıplak (*uryân*) adam. Çıplak olan (*ârti*) herhangi bir şeyi anlatmak için de *yalıŋg* sözcüğü kullanılır.

yalma. Kalın kaftan, yağmurluk [*yalmaq*]. Farsiler bu sözcüğü *Türklerden* alarak *yalmah* demiş, daha sonra Araplar da bunu Farsilerden alıp, *he'yi (h) kafa (q)* çevirerek *yalmaq* demiştir; bu değişim tıpkı [Fasçadaki] *kende'ye handek* ("ark") ve [Farsçadaki] *yâre'ye yaraq* ("bilezik") demelerine benzer. Hatta *Zû'r-Rumma* [Emevi devrinin büyük şairlerinden biri, eski şiir geleneğini sadakatle devam ettirmiştir doğumu tahmini 696, ölümü 735 yılıdır -çn] şu dizesinde bu sözcüğü zikreder: *ke-ennehu muteqabbî yalmaqin* ("sanki yalmak giymiş gibiydi"). Arap-çalıştırılmıştır. Hiç kimse bu sözcüğü *Türklerin* Farsilerden aldığını iddia edemez, çünkü ben bu sözcüğü en uzak sınırlarda yaşayan kimseyle karışmamış *Türklerin* ağzından da duydum; aynı zamanda onların böylesi yağmurluklara (*mimtar*) diğer halklardan daha fazla ihtiyacı vardır, çünkü onların ülkelerinde yağmur ve kar bereketlidir.

yalıŋgu. Kızların oynadığı bir oyun [*salıncak*]. İpin iki ucunu bir ağaca ya da direğe bağlarlar; daha sonra bir kız ipin tam ortasına oturur ve yeri ayağıyla itmek suretiyle yukarı ve aşağı doğru sallanır.

yalıŋgülâdı.

qız yalıŋgülâdı: Kız [başka biri de olabilir] salıncakta oynadı.

yalıŋgülâr, yalıŋgülâmâq.

yalıŋguq. Allah'ın selamı üzerine olsun Âdem'e verilen bir ad. Şu atasözünde de geçer,

yalıŋguq oğlu yôqâdûr edgü atı qalîr: Âdemoğlu (ölümle birlikte) yiter gider, (eğer hayırlı amel-ler yapmışsa) arında iyi adı kalır. Bu atasözü, birine erdemli davranmasını öğütlemek için kullanılır.

yalıŋguq. İnsanoglu. Şu dizelerde de kullanılır,

yağı erür yalıŋguqıŋ nêŋgi tawâr

bilig eri yâğısın nêlûk sewêr

İnsanoğlunun zenginliği onun düşmanıdır

Bilge bir adam neden düşmanını sevsin ki

yalıŋguq. Cariye (Oguz, Qıfçâq ve Suvâr lehçeleri)

yalıŋgûs.

yalıŋgûs er: Yalnız bir adam [başka biri de olabilir]. Şu atasözünde de geçer,

yalıŋgûs qâz ötmês: Yalnız kaz ötmaz. Bu atasözü, birine, başkalarının yardımını istemesini öğütlemek için kullanılır.

yalpı.

yalpı nēng̃: Tıpkı derinliği olmayan bir tabak gibi ağaçtan oyulmuş her türlü geniş nesne.

yalqđı.

ol yāgqa yalqđı: O, sıvı yağ yüzünden midasını hasta etti.

yalqār, yalqmāq.

Şu atasözünde de geçer,

yalqsa yeme yāg edgū, kōysē yeme kün edgū: Tereyağı hazımsızlığa neden olsa da (yavan ve tuzlu yiyecekten) yeğdir, güneş yaksa da (bulutlu ve puslu havadan) yeğdir.

yalrıttı.

kırşēn anıg yūzin yalrıttı: Beyaz boya onun yüzünü parlattı. Bir nesneyi parlatan, ışıltıdan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

ol qumgānıg yalrıttı: O, güğümü cilalayarak üzerindeki pası yok etti, ta ki güğüm parlıdayana dek. Parlıdayan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yalrıttūr, yalrıttmāq.

Bu iki eyleme bakıldığında [yalrıttı ve yolrıttı -çn], ye'nin (y) *fetha*'lı [a ya da e okutan üstün imi - yalrıttı] olduğu eylemin, *zamme*'li [o, ō, u, ü okutan ötre imi - yolrıttı] olduğu eylemden daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

yalt.

yalt qaya: Çıplak bir dağ ya da yalçın bir kaya. "Sert" olan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yaltga. Bir şeyle alay etme.

ol anı yaltga qıldı: O, onunla alay etti.

yalturđı.

tūpi ōtug yalturđı: Rüzgār ateşi alevlendirdi.

yalturur, yalturmāq.

yalwādı.

er yāg yalwādı: Adam yağ [başka bir şeyi de olabilir] yaladı. Bu sözcük aynı anlama gelen [özgün eserde bir üstteki madde olan] *yalgādı* sözcüğünden daha çok kullanılır.

yalwār, yalwāmāq.

yalwandı.

er agzın yalwandı: Adam dilini çıkardı ve dudaklarını yaladı.

yalwanūr, yalwanmāq.

yalwardı.

ol maŋga yalwardı: O, benden, arzusunu gerçekleştirme için yardım etmemi istedi - o, bana yalvardı.

yalwarur, yalwarmāq.

yalwattu.

ol anğar yāg yalwattu: O, ona yağ yalattı. *gayn*'lı (g) olan biçimin [yalgattu] değişik sesletimi.

yalwatūr, yalwatmāq.

yam. Toz tanesi; çerçöp.

kōzke yam tūšti: Göze toz kaçtı.

yām. Göze ya da başka bir şeye kaçan toz tanesi ya da çerçöp.

yamādı.

ol tōn yamādı: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] yamadı.

yamāg. Yama. Şu atasözünde de geçer,

barçm yamağı barçınqa, qars yamağı qarsqa: İpek yama ipeğe (daha uygundur), yün yama yüne (daha uygundur). Bu atasözü "her şey kendi cinsinden olanla güzel" anlamında kullanılır.

yamağlıg.

yamağlıg tōn: Yamalı [onanılmış] giysi.

yamağlıq.

yamağlıq bōz: Yama olarak kullanılmak üzere hazırlanmış kumaş parçası [başka bir şey de olabilir].

yamāgu.

bu tōn ol yamāgu: Bu giysi onanılmalı – bu giysiyi yama yapılmalı.

yamaldı.

tōn yamaldı: Giysiyi [başka bir şeye de olabilir] yama yapıldı.

yamalūr, yamalmāq.

yamān. Herhangi bir şeyin rezil, çok kötü olanı.

yamān iğ: Fil hastalığı [cildin ve kasların aşırı kalınlaşmasına neden olan bir hastalık –cı].

yamandı.

er tōnın yamandı: Adam kendi giysisini yamama işini üzerine aldı.

yamānūr, yamānmāq.

yamār. *yamār sūwı*'nın geçtiği yerin adı. Bu, Yabāqu bozkırlarında akan büyük bir nehirdir.

yamaşdı.

ol anğar tōn yamaşdı: O, ona giysiyi [başka bir şeye de olabilir] yama yapmakta yardım etti.

yamaşūr, yamaşmāq. Bu işte çekişmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yamaşdı. *mayışdı* sözcüğünün değişik sesletimi; sözcük göçüşmeye maruz kalarak

yamaşdı olur.

yamāşūr, yamaşmāq.

yamgur. bkz. yagmur.

yamız. Cinsel organın her iki yanında, uyluğun içten en üst kesiminde yer alan bölge [kasık].

yamladı.

ol ewin yamladı: O, evini süpürdü.

yamlâr, yamlâmâq.

yamlân. Bir tür sıçan.

yamlaşdı.

ol anğar ew yamlaşdı: O, ona evi [başka bir yeri de olabilir] süpürme işinde yardım etti.

yamlaşür, yamlaşmâq.

yamlattı.

ol ewin yamlattı: O, evinin süpürülmesini emretti.

yamlatür, yamlatmâq.

yamlıg.

yamlıg hõz: Toz kaçmış göz. Kök-biçimi yamlıg'tır.

yamraşdı.

qõzı yamraşdı: Kuzular dişı koyunlarla karıştı [kaynaştı]. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Yazı anlatıyor)

qoçnğâr teke seşildi

(Yazın gelişiyile) koç ve tekeler (dişı ve koyun ve keçilerden) ayrıldı

saglıq sürüg qoşuldı

Sağılmak için dişı koyun sürüleri birleştirdi

sütler qamug yuşuldı

(Memelerden) bolca süt aktı

oglaq qõzı yamraşür

Oğlaklar ve kuzular (süt emmek için) anneleriyle kaynaşır

yamu. "Bu sözleri kabul ettin ve sana söylenen şeyi yapmak için bunları iyice anladın mı?" anlamına gelen bir ilgeç.

sen bargıl yamu: Gideceksin, değil mi? Bunun kökü, "evet" anlamına gelen bir ilgeç olan *yah* sözcüğüdür. Sondaki *mîm* (m) ve *vav* (u) [*ya* (*yah*)-*mu*] soru ekidir.

yân. Kalça kemiginin uçları. Kalça kemiginin kendisine de *yân* denir.

yana. "Yine; ikinci kez" anlamına gelen bir ilgeç.

yana keldi: Yine [ikinci kez] geldi.

yana. "Geri dönme" bildiren bir ilgeç.

yana keldim: Geri döndüm, ikinci kez geldim.

yançıldı (yençildi).

qâgün yançıldı (yençildi): Kavun (ya da benzer bir şey) ezildi.

yançılür, yançılmâq (yençilür, yençilmêk).

yançuq. Kese.

yandaq tikèn. Kitre ağacı [geven].

yandaq çeker. *Farsilerin kudret helvası [terencübîn].*

yandı.

er yöldan yandı: Adam seyahatten [başka bir yerden de olabilir] döndü.

bêg anı yandı: Bey [başka biri de olabilir] onu tehdit etti.

Şu atasözünde de geçer,

yalnġuq menġgü tirilmês, sinqa kirip kërü yanmäs: Âdemoġlu sonsuza dek yaşayamaz, mezara bir kez girdikten sonra oradan geri dönüş yoktur.

öt yandı: Ateş alevlendi – l’li biçimin [yaldı] değişik sesletimi (Qıfçâq lehçesi).

er yandı: Adam kustu.

yanâr, yanmâq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Düşmanı anlatıyor)

yandı erinç ugragı Belki de niyetinden vazgeçti [amacından geri döndü]

keldi berü tügragı (Çünkü) onun elçisi bize geldi

özi quyı ogragı (Ancak) vadinin dibinde ve yamaçlarında

alplâr qamug tergeşür Yigitler savaş için sıralanmış bekliyor

yandıq.

yandıq at: Bir kusuru, sakatlığı olan at.

yandurdı.

ol anı ewke yandurdı: O, onu eve [başka bir yere de olabilir] döndürdü.

er yandurdı: Adam kustu – **yandı** sözcüğünün değişik sesletimi. “Tehdit etme”yi anlatmak için de bu sözcük [yandurdı] kullanılır.

yandurur, yandurmâq.

yanıg. Kusma.

ol yanıg yandı: O, çok kustu.

yanıg. Tehdit.

bêg yangında tüşme: Beyin [başka birinin de olabilir] tehdidine maruz kalma.

yanlıq. Çoban heybesi.

yanüdü.

er biçek yanüdü: Adam bıçağı (ya da kılıcı ya da benzer bir şeyi) bilebilir. Bu, bıçağın usta eline teslim edilip onarılmasını ve bilenmesini anlatır.

yanür, yanümâq.

yanuldı.

biçek yanuldı: Bıçak [başka bir şey de olabilir] elden geçirildi ve bilendi.

yanülur, yanulmâq.

yanüt. Yanıt.

söz yanütü: Bir söze verilen karşılık.

yanut. Karşılık (*ivâz*); bedel.

yanuttı.

ol anğar biçek yanuttı: O, bıçağın bilenmesini ya da elden geçirilmesini emretti.

yanutür, yanutmâq.

yanğ. Bir şeyin kalıbı ya da örneği; aynı şekle sahip başka bir şey yapmak için ölçülerin alınmasında kullanılır.

börk yanğı: Başlık kalıbı – kâğıttan üçgenler veya yuvarlaklar kesilir ya da kilden topa benzer bir şey şekillendirilir ve başlık yapılacak ipekli kumaş bunlar uyarınca ölçülerek kesilir. Herhangi bir şeyin kalıbı da bu şekilde kullanılır.

yanğa. Bir nehrin kıyısı; bir arkin kenarı (Oguz lehçesi).

yanğalduruq. Kepeneğin omuz bölgesine dikilen ve bir tipi ya da fırtınadan korunmak için başın üzerine örtülen keçe parçası.

yanğân. Fil. *Oguzlar* bu sözcüğü bilmez [bkz. *yagân*]

yanğâq. Dişlerin ağzın her iki yanında üzerine dizildiği kemik [yanak kemiği]

yanğâq. Herhangi bir şeyin yanı. Buradan hareketle "kapının yanında bulunan direkler"e *qapug yanğâqı* denir.

yanğı.

yanğı nêng: Herhangi bir şeyin yeni olanı.

yanğıla.

ol işig yanğıla qıldı: O, işi yeniden yaptı; yeniden başladı.

yanğilâdı.

ol tonın yanğilâdı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] onararak yeniledi.

yanğılâr, yanğilâmâq.

yanğılğân.

yanğılğân er: Yapmaya başladığı her işi unutan ya da yanlış yapan adam.

yanğluq. Olaylarda, konuşmada ya da eylemlerde ortaya çıkan bir hata.

yanğqu. Yankı. Şu atasözünde de geçer,

yazmâs atım yağmur, yanğilmâs bilge yanğqu: Kusursuz atıcı yağmurdur (çünkü hedefi oldukça geniş olan yeryüzüdür, bu nedenle hedefini asla ıskalamaz), yanılmaz bilge ise yankıdır (çünkü ne söylediyse yanıt olarak size tam olarak aynıyı verir). Bu atasözü, hata yapan bir kimse adına özür dilemek için söylenir.

yanğqulâdı.

tâg yanğqulâdı: Dağ yankıladı. Bu, bağırdığın sesi sana geri yansıtarak dağın yanıt vermesi durumunu anlatır.

er qulâqı yaŋqûlâdı: Adamın kulağı bir sesi yakaladı [işitti], bu nedenle adam kafasını sağa sola çevirdi.

yaŋqûlâr, yaŋqûlâmâq.

yaŋqurdı.

er yaŋqurdı: Adam sanki bir ses ya da çağrı duymuş gibi sağına soluna bakındı.

yaŋqurâr, yaŋqurmâq.

yaŋrâdı.

ol bir söz yaŋrâdı: O, bir sır olarak saklanması gereken bir şey söyledi.

yaŋrâr, yaŋrâmâq.

yaŋgraq. Dibinde insanın üzerinden atlayarak ya da benzer yöntemlerle aşabileceği bir su akan sarp dağ vadisi.

yaŋgrattı.

ol aŋgar sôzûg yaŋgrattı: O, ona bir sır olarak saklanması gereken sözü söyledi.

yaŋgratûr, yaŋgratmâq.

yaŋşsaq.

yaŋşsaq er: Geveze bir adam.

yaŋşattı.

ol anıg başın yaŋşattı: O, onun kulaklarını uğuldatacak ve başını ağrıatacak kadar çok konuştu.

yaŋşatûr, yaŋşatmâq.

yâp yöp. Hile; üçkâğıt.

yâp yöp qıldı: Hile yaptı.

yap. Herhangi bir şeyin yuvarlak olanı.

yap yarmâq yôq: Hiç yuvarlak param -değerini kaybetmemiş, sağlam param- yok.

yap. Kırpık yün; yapağı.

yûŋg yap: Yün ve yapağı.

yapaŋg.

yapaŋg yêr: Yutan kum; bataklık. Bu, hayvanların bacaklarının içine battığı kumluk bir alandır; hayvanı buradan çıkarmak oldukça zordur.

yapâqu. Kırpık yün; yapağı. Saçlar keçeleşir, birbirine dolanırsa *yapâqu boldı* denir.

yapâqu.

yapâqu sûwı: Kâşgar dağlarından çıkarak Fergâna Özçend [ôzkend] boyunca akan bir nehir.

yapâqulâq. Yüksek ateş nedeniyle titreme (Yabâqu ve Yemêk lehçelerinde).

yapâqulaq. Baykuş (Yabâqu ve Yemêk lehçelerinde).

yapçundı.

oqqa yeŋim yapçundı: Okun tüyüne zıncı yapıştırıldı - Tüye zıncı sünülerek oka yapıştırıldı. Bir

şeye yapıştırılan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yapçunür, yapçunmâq. Hem şim'li (ş) [*yapşundı*] hem de fe'li (w) [*yawçundı*] değişik sesletimleri vardır.

yapçurdı.

ol ôqqa yüg yapçurdı: O, tüyü oka yapıştırdı. fe'yle (w) söylenen *yawçurdı* bir değişik sesletimdir.

yapçurur, yapçurmâq.

yapgâq. Kuş avlamakta kullanılan bir tür tuzak.

yapguç. Eşek ve benzer hayvanları sürerken kullanılan bir değnek [ayrıca bkz.

yaptaç]

yapgut. Yastık; kırpık yün ya da kıl.

yapı. Eyer örtüsü (Çigil lehçesi).

yapıglıg.

yapıglıg qapug: Sürgü vurulmuş [kapalı] kapı.

yapındı.

er qalqan yapındı: Adam kendini bir kalkanla korudu - kalkanla örtündü.

ol qapug yapındı: O, kapıyı kendi başına kapattı.

yapınür, yapınmâq.

yaprı yêr. Engebesiz ve geniş arazi.

yaprı qulâq. Sarkık kulak.

yaprittı.

at qulâqın yaprittı: At kulaklarını dikti. Bu durum, atın bir şeye tekme atacağı ya da bir şeyden korktuğu zamanlarda görülür.

yapritür, yapritmâq.

yapruıldı.

bir nêng bîrke yapruıldı: Bir şey başka bir şeye yapıştı.

tön yapruıldı: Giysi, iç kısımları birbirine yapışacak kadar yıprandı.

yapruılır, yapruılmâq.

yapruşdı.

ol aňgar yêr yapruşdı: O, ona yeri düzleştirmekte yardım etti.

yapruşür, yapruşmâq.

yapsâdı.

er etmêk yapsâdı: Adam ekmek yapmak [ekmeği finna koyup pişirmek] istedi. "Kapıyı kapamak isteme"yi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er tüzâq yapsâdı: Adam kapıyı (yakalamak için kuşun üzerine) atmak istedi.

yapsâr, yapsâmâq.

yapşundi. bkz. yapçundi.

yapşurdu.

ōqqa yeḷim yapşurdu: O, okun tüyüne zımk yapıştırdı. *cim*'li (ç) olan biçimin [yapçurdu] değişik sesletimidir.

yapşurur, yapşurmāq.

Bu değişim [Farsça bir ad olan] *Behrām Çûbin*'in [bir *Sāsānî* hükümdarı] *Şâbin* biçiminde Arapçalaştırılmasındaki değişime benzer.

yaptaç (yapguç [?]). Küçük bir kepenek.

yaptı.

er qapug yaptı: Adam kapıyı kapattı.

er tōr yaptı: Adam (kuşların ya da başka bir şeyin üzerine) ağı attı.

eşlēr ötmek yaptı: Kadın tandırın içine eklemek yapıştırdı – Kadın ekmeği fırına koydu.

er tām yaptı: Adam duvar inşa etti.

yapār, yapmāq.

yapturdu.

ol anğar qapug yaptırdı: O, ona kapıyı kapatmasını emretti.

ol anğar tām yaptırdı: O, onu duvar inşa etmekle görevlendirdi.

ol anğar ötmek yaptırdı: O, ona eklemek yaptırdı.

yapturur, yapturmāq.

yapuldu.

qapug yapuldu: Kapı kapandı [kapatıldı]. Herhangi bir şeyin kapanmasını anlatmak için yine bu sözcük kullanılır.

yaplūr, yapulmāq.

yapurdu.

ol yeḷig yapurdu: O, zemini düzleştirdi.

er sōzūg yapurdu: Adam sözü gizledi.

yapurur, yapurmāq.

yapurgân.

bu er ol işin yapurgân: Bu her zaman işlerini saklayan ve ketum bir adamdır. Herhangi bir şeyi gizlemeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yapurgāq. Ağacın yaprağı Kitabın yapraklarına da yapurgāq denir.

yapurttı.

ol sōzūg yapurttı: O, sözlerin (ya da meselenin) bir sır olarak saklanmasını emretti.

ol yeḷig yapurttı: O, herhangi birinin yeri düzleştirmesini sağladı. Dağınık herhangi bir şeyin parçalarının bir araya getirilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yapurtūr, yapurtmāq.

yapuşdı.

yelim yügke yapuşdı: Zamk tüye yapıştı. Bir nesneye yapışan herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

it keyikke yapuşdı: Köpek av hayvanına sıkıca yapıştı ve bırakmadı.

yapuşur, yapuşmāq.

yapuşgān.

ol er ol işqa yapuşgān: O, her işi sıkı bir biçimde ele alma, işe asılma alışkanlığında olan bir adamdır.

Azimli, direşken olan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yapuşgāq. Atların ya da başka hayvanların kuyruklarına takılan fındık büyüklüğünde tüylü dikenlere sahip bir bitki. Benzer bir biçimde "bir işe azimli bir biçimde aslan bir adam"ı anlatmak için de **yapuşgāq** sözcüğü kullanılır.

yāq. bkz. yūq.**yaqa.** Yaka.**yaqdı.** Yaktı.

er başqa yaqıg yaqdı: Adam yarayı sardı – Yaraya yakı sardı.

ol aňgar yaqdı: O, ona yaklaştı.

anıg kelmēki yaqdı: Onun gelişi yaklaştı.

ol aňgar elig yaqdı: O, ona eliyle [başka bir şeyle de olabilir] dokundu.

yaqār, yaqmāq.

yaqı yuqı.

yaqı yuqı er: Yağ çeken, yaitaklanan, dalkavuk adam.

yaqıg. Şişkinliklerin üzerine sarılan bez; yakı.**yaqıldı.**

aňgar yaqıldı: O, onunla temasa geçirildi.

yaqılūr, yaqılmāq.

yaqın. Herhangi bir şeyin yakın olanı

yaqın yēr: Yakın yer.

yaqın er: Yakın olan bir adam; hisım.

Şu dizelerde de kullanılır,

(İnsanlardaki sadakat yoksunluğunu ve nefreti anlatıyor)

yaqın yaquq körmedip nēnēni kūdūr

qağaş tapa it kēpi qīngır baqār

(İnsanoğlu) hismine saygı duymaz, zenginliğe tamah eder

Kardeşine (kerniğini başkalarından saklayan) bir köpekmiş gibi dik dik bakar

~ yaqışdı.

ol anğar yaqıg yaqışdı: O, ona (yaraya) sargı uygulamakta yardım etti.

anıg helmêhi yaqışdı: Onun gelişi yaklaştı. Gelişine az kalan, yakında olan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Güzel ve etkili konuşan adam konuştuğu zaman *anıg êrni yaqışmâs:* (Konuşmasındaki hız ve akıcılık nedeniyle) onun dudaktan asla bir araya gelmez denir.

yaqışûr, yaqışmâq.

~ (yaqrı. İçyağı.

Şu dizelerde de kullanılır,

bışrılur yaqrı qayâq

toşgurur yogrı çanâq

Pişirilir içyağı ile kaymak

Doldurur kap ile çanak

~ yaqrılandı.

qöy yaqrılandı: Koyun şişmaniladı, yağlandı.

yaqrılanûr, yaqrılanmâq.

~ yaqrıqan. Fındık büyüklüğünde kırmızı meyveleri olan bir bitki; dudaklar rüzgârdan çatladığı zaman üzerlerine bu meyvenin kabukları yapıştırılır ve iyileşirler.

~ yaqrıqân. Donmuş [buz kesmiş] içyağı; kesildiği zaman içyağı parçaları dökülür. *yaqrı.* bkz. *yagru.*

~ yaqturdi.

ol bâşqa yaqıg yaqturdi: O, yarasına sargı sanılmasını emretti.

ol anıg ewînge ôt yaqturdi: O, onun evinin yakılmasını emretti ve ateşi de o yaktı.

yaqturur, yaqturmâq. Birinin herhangi bir şeye dokunmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

~ yaqu. Yağmurluk (*mimtar*). Kök-biçimi *yâgqu*'dur, hafifletilmiştir.

~ yaqurdi.

ol atıg mañga yaqurdi: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] benim yakınımaya getirdi.

yaqrur, yaqurmâq.

~ yaqurdi.

kişi yaqurdi: Adam iç geçirdi [derin bir soluk alıp bunu yavaş yavaş verdi].

yaqrur, yaqurmâq.

~ yâr. Suların açtığı yarıklar ya da uçurum.

~ yar. Salya.

anıg yarı aqtı: Onun salyası aktı.

yaradı.

ol nēng anğar yaradı: O şey ona uydu [yaraştı].

yarār, yarāmāq.

Bir şeye olur, uygundur verilmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu atasözünde de geçer,

ata tōmı ogulqa yarāsa atāsın tilēmēs: Babanın-giysileri oğula olduğunda babasını istemez.

Bu, babasının giysileri kendisine uygun geldikten sonra oğulun artık babasının yaşamasını istemediği ve böylece mirası alabileceğini düşündüğü anlamına gelir. Bir başka yorum da artık yaşamak için babasına ihtiyaç duymadığı, çünkü kendi ihtiyaçlarını giderebildiğidir. Oğuzlar, yöl yarāsun: yol yarasın - seyahatinde amacına ulaş derler.

Z

yarag. Fırsat; imkân; bir işin gerçekleşmesi için doğru zaman ve mekân. Şu atasözünde de geçer,

iş yarāğında, sart asığında: Olaylar (gerçekleşmeleri için) fırsatı, tüccar kârını gözler - eğer kâr elde edeceğini biliyorsa sevdiği bir şeyi satmaktan bile çekinmez.

yarāğ. Fırsat; imkân; bir işin gerçekleşmesi için doğru zaman ve mekân.

iş yarāğı (kōr): İş için doğru zamanı ve seyri gör. **yarag** sözcüğünün değişik sesletimi.

yaraglıg.

yaraglıg iş: (Gerçekleşmesi) mümkün olan bir iş.

yarāmsındı.

ol maŋga yarāmsındı: O bana yaltaklandı.

yarāmsınūr, yarāmsınmāq.

yarandı.

at yarandı: At, yanşa alışması için bir yolda koşturuldu.

ol maŋga yarandı: O, bana yaltaklandı.

yanūr, yaranmāq.

yarasa (?). bkz. yersgü.

yaraşdı.

olār ekki yaraşdı: Onlar meselede birbirleriyle uyuştu, anlaştı. Şu dördlükte de kullanılır,

(Anlaşmalarına karşın kendisine kazık atan bir adamı anlatıyor)

ortuq bolup bilişdı O benimle ortak oldu ve birbirimizi bildik

menig tawār satışdı Malımı satmama yardım etti

biste bile yaraştı (Ancak) biste'yle anlaştı

kizlep tutār tayımu (Ve) tayımı benden sakladı

biste sözcüğü tüccarları evinde konuk olarak ağırlayan bir kimseyi anlatmak için kullanılır. Tüccar onun evine yerleşir ve o da tüccarın mallarını satar, ko-

yunlarını güder ve evde kaldığı sürece tüccarı ağırlar. Tüccar evden ayrılırken biste koyunların yirmide birini alır. Bu Tuxsı, Yagma ve Çigil kavimlerine ait bir âdettir; bunu yaptıklarına tanık oldum.

yaraşūr, yaraşmâq.

yaratgân.

tenğri ol yērig yaratgân: Cenabı Hak dünyanın [başka şeylerin de olabilir] yaratıcısıdır.

yarattı.

tenğri yalñguq yarattı: Allah, Âdem'i (ve diğer mahlukları) yarattı. *Oguzlar, ol tönug yarattı:* O, giysiye uydurdu [tam ölçüsünde ve şeklinde yaptı] der.

bu etükni mañga yarat: Bu çizmeyi bana uydur.

ol özindin söz yarattı: O, kendi kendine yalan uydurdu.

yaratūr, yaratmâq.

yardı.

er yığaç yardı: Adam odunu [başka bir şeyi de olabilir] yardı. Başka şeyler, örneğin yere kazık çakılarak sınırların belirlenip toprağın paylaşılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yarār, yarmâq.

yarıldı.

qâp yarıldı: Şarap tulumu [başka bir şey de olabilir] yarılıp açıldı.

yarılūr, yarılmâq.

yarım. Herhangi bir şeyin yarısı.

almıla yarımı: Elmanın [başka bir şeyin de olabilir] yarısı.

yarımladı.

ol yölug yarımladı: O, yolu yarıladı. Başka şeyler için de kullanılır.

yarımlār, yarımlâmaq.

yarımlandı.

yarımlandı nēñg: Nesne yarımlar şeklinde paylaşıldı.

yarımlanūr, yarımlanmâq.

~ **yarın.** Kürekkemiği. *Türklerin* buna ilişkin olarak şöyle bir sözü vardır,

~ **yarın bulgansa el bulganūr:** Kürekkemiği zayıflarsa [güçten düşerse] ülke de zayıflar.

yarındaq. Keçi derisinden kesilen bir Türk kayışı.

yarınladı.

ol anı yarınladı: O, onun kürekkemiğine vurdu.

yarınlār, yarınlâmâq.

yarıq. Zırhlı giysiye ve vücuda giyilen zırha verilen genel bir ad. Bunları ayırt etmek için "zırhlı giysi"ye *küpe yarıq*, "zırh"a *sây yarıq* denir.

yarıq. İnsanın uyluklarının sonlandığı ve kalçasının şekillenmeye başladığı bölge.

Bu sözcük *yarıldı nēng*: bir şey yarıldı, ikiye ayrıldı ifadesinden türetilmiştir; çünkü edep yerlerinden itibaren insanın bacakları birbirinden ayrılır, insanın kalça bölgesinden aşağısı yarık gibidir.

yarıqlandı.

er yarıqlandı: Adam zırhlı giysi giydi – Adam zırh kuşandı.

yarıqlanūr, yarıqlanmāq.

yarıqlıg.

yarıqlıg er: Zırhla kaplanmış adam.

yarış. At yarışı.

ol at yarıştı: O, atları yarıştırdı.

yarış. Malın iki adam arasında bölünmesi, paylaşılması.

yarışdı.

ol anıg birle at yarışdı: O, benimle at yarıştırdı [özgün metinde burada bir hata söz konusudur; ya çevirinin “o, onunla at yarıştırdı” biçiminde yapılması ya da Türkçesinin “ol benimle birle at yarışdı” olması gerekmektedir –çn].

ol anıg birle tawār yarışdı: O, onunla malı paylaştı. Bu ifade mirastaki payların bölüştürülmesine ilişkin olarak da kullanılır.

yarışūr, yarışmāq.

yarladı.

ol arıgıg yüziñge yarladı: O, onun yüzüne tükürdü.

yarlar, yarlamāq.

yarlıg. Biçare; yoksul.

yarlıg er: Biçare adam.

yarlıg. Hakanın hükmü ya da buyruğu (Çigil lehçesi; Oguzlar bu sözcüğü bilmez).

yarma.

yarma yuvga: Bir tür katlanmış ekmek [katmer]. Uzunlamasına yarılan herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

yarmandı.

er tāmqa yarmandı: Adam duvara [başka bir şeye de olabilir] tırmandı.

yarmanūr, yarmanmāq.

yarmaq. Para [Uygur lehçesinde yartmāq].

yarmaqlandı.

er yarmaqlandı: Adam para sahibi oldu.

yarmaqlanūr, yarmaqlanmāq.

yarmaş. Kötü öğütülmüş, kalın taneli un.

yarmaş ün: İyî öğütülmüş ün. Bu da iki zıt anlama sahip olan sözcüklerden biridir; ancak gerçekte bu sözcüklerin kök-anlamları aynıdır.

yarp.

yarp nēng: Sağlam bir şey (*muhkem*).

yarp. Biri neşe içinde olduğu zaman yüzünü kaplayan ışıldama.

anıg yarpı yazıldı: Sevinç duyduğu için yüzünün kınşıklan açıldı [yüzü ışıldadı].

yarpattı.

ıglıg yarpattı: Hasta iyileşti.

oglan yarpattı: Bebek emekledi.

yarpatür, yarpatmaq. Kök-biçimi *yarpādtı*'dir. benzeşime maruz kalmıştır.

yarpuz. Fesleğen; bir bitki.

yarpuz. Firavun faresi. Yılanları öldüren bir hayvan. Şu atasözünde de geçer,

yılan yarpuzdın qaçār, qanča barsa yarpuz utru kelür: Yılan (daima) firavun faresinden kaçır, (ama) nereye giderse gitsin fare onun karşısına çıkar. Bu atasözü sevmediği bir şeyden uzaklaşmaya çalışan, ancak sürekli onunla karşı karşıya gelen biri için kullanılır.

yarsgāg. Dağdaki ya da başka bir yerdeki kaygan bir kesim.

yarsıdı.

ol yarsıdı nēngni: O, bir şeyi iğrenç buldu; onun tiksindirici olduğunu düşündü.

yarsır, yarsımāq.

yarsınçığ.

yarsınçığ nēng: Tiksindirici bir şey.

yarsıqdı.

er oğlının yarsıqdı: Adam oğlundan ayrı düştü. Bu durum içlerinden biri çölde kaybolur ve biri bir yere, diğeri başka bir yere ulaşırsa ya da biri düşmana tutsak olursa gerçekleşir.

yarsıqār, yarsıqmāq.

yarsıttı.

ol anı yarsıttı: O, bir şeyin ona iğrenç görünmesini sağladı ve o tiksindiği için bunu yiyemedi.

yarsıtür, yarsıtmāq. Kökü *yār sūdtı*: (İğrenç bulunduğu bir şeyi ağızdan dışarı) tükürdü ifadesidir; benzeşime maruz kalmıştır.

yarşı. "Bir şeyi yarıya bölen kimse"yi ya da "bir şeyin yarısı"nı anlatmak için kullanılan sözcük.

anıg yarşısı bu: O, onunla bölüşen, yarısını paylaşan kimsedir.

ol meniğ birle tām yarşı: O, benimle bir evi yan yarıya paylaşan bir komşudur – bu, "aramızda bir duvar vardır ve evlerimiz bu duvarla birbirinden ayrılır" anlamına gelir.

yarşım.

bir yarşım yêr: Bir at yarışı parkuru büyüklüğündeki arazi.

yartım.

bir yartım boğun: Kitleden [halkın bütününden] ayrılmış bir grup insan.

yartmâq. "Para" anlamına gelen yarmâq sözcüğünün Uygur lehçesindeki karşılığı.

yartu. Yonga; talaş. Buna benzetilerek "üzerinde yazı yazılan tahta"ya da yartu denir.

yarturdi.

ol anğar yığaç yarturdi: O, ona odunu [başka bir şeyi de olabilir] yarmasını emretti.

yarturur, yarturmâq.

yaru.

yaru yelim: Balık tutkallı.

yarüdi.

kün yarüdi: Güneş doğdu [ışıklandı]. Karanlık bir yerin aydınlanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yarür, yarümâq.

yarüdi yaşüdi. bkz. yaşüdi.

yaruq.

yaruq yêr: Aydınlık bir yer.

yap yaruq nêng: Çok parlak bir şey.

yaruq. Yarık; topraktaki, duvardaki, dağdaki, camdaki bir çatlak.

bu ayaqniğ yaruqı bâr: Bu kabın çatlağı var.

yaruqluq. Işık (*nür*); aydınlık.

yarutgân.

kün ol ajunug yarutgân: Güneş her zaman dünyayı aydınlatır.

yâs. Kayıp; hüsrân

anğig telim yâsı tegdi: O çok fazla kayıp yaşayarak acı çekti.

yâs. Ölüm; yıkım (*mevt*; *helâk*) (Oguz lehçesi).

anıg oğlu yâs boldı: Onun oğlu öldü.

yasdı.

bêg süsin yasdı: Bey askerlerini dağıttı [evlerine yolladı]. Bunun kök-anlamı *er yâsın yasdı*:

Adam yayın telini çözdü, çıkarttı ifadesindeki anlamdır.

xân çuvâç yasdı: Han başı üzere yükselen hanlık çadırını çözdü.

yasâr, yasmâq.

yasgâç. Hamur tahtası. Kökü *yası yığaç*: yassı ağaç'tır.

yası.

yası nêng: Geniş, enli bir şey; yassı.

yasıç. Yassı temren.

yasilâdı.

ol yasilâdı nêrîgni: O, bir şeyi genişletti [yassılaştırdı] – tıpkı sofrada açılan hamur ya da benzer şeyler gibi.

ol sôzûg yasilâdı: O, ima etme yoluna başvurmadan her şeyi açıkça söyledi.

yasilâr, yasilâmâq.

yasıldı.

iş yasıldı: Mesele müdahale edilmeden akışına bırakıldı ve bir süre sonra ortadan kalktı.

ya yasıldı: Yayın teli çözüldü.

sû yasıldı: Askerler [başka bir şeyler de olabilir] dağıtıldı [evlerine yollandı]. Dağılan, yayılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yasilür, yasilmâq.

yasimân. İçinden su boşaltılırken lıkır lıkır ses çıkartan testi.

yasıç. Yay kılıfı (Türk lehçelerinde). *Oguzlar* ve *Qıfçâqlar* bu sözcüğü bilmez ve aynı anlama gelecek biçimde *qurmân* sözcüğünü kullanırlar. Şu atasözünde de geçer,

opraq yasıqdın tözlug ya çıqâr: Eski püskü bir kılıftan iyi gerilmiş bir ok çıkabilir. Bu ifade [anlam olarak, Arapçadaki] “sıska bir adam görüp onu haffie alma/giyileri içinde asi bir aslan gibidir” ifadesine benzer.

yasıqlıg.

yasıqlıg ya: Kılıf içindeki yay.

yastâdı.

ol anğar yastuq yastâdı: O, ona minder yasladı [sırtına yastık koyarak onu rahat ettirdi].

ol manğa sôz yastâdı: O, bana sözle bir şeyler ima etti, ama açık konuşmadı.

yastâr, yastâmâq.

yastaldı.

yastuq yastaldı: Minder yaslandı.

oq amaçqa yastaldı: Ok, hedefin kenarına çarptı.

yastalür, yastalmâq.

yastuq. Yastık; minder.

yasul.

yasul tâg: Yamâçlı dağ. Her türlü eğimli araziye anlatmak için *yasul* sözcüğü kullanılır.

yaş. (Yenilebilen) yeşil yapraklı bitkiler ya da zerzevat.

yaş ot: Taze saman. Bu sözcük söz uzatımıyla *yaş yoş* [yâş yôş] biçiminde de söylenir.

yâş. Gözyaşı.

közüm yâşı aqdı: Gözüm yaşı aktı.

yâş. (Yenilebilen) yeşil yapraklı bitkiler.

yâş yêdim: Yeşillik yedim.

yâş. Herhangi bir şeyin taze olanı.

yâş et: Taze et.

yaşadı.

er uzün yaşadı: Adam uzun yaşadı.

yaşâr, yaşâmâq.

yaşâgu.

bu er ol uzün yaşâgu: Bu adam uzun yaşamalı. Bu aynı zamanda yer ve zaman bildiren bir addır.

yaşângurdi.

anig kôzi yaşângurdi: Onun gözü güneş ışınları nedeniyle kamaştı ve yaşardı.

yaşângurur, yaşângurmâq.

yaşardı.

ot yaşardı: Ot yeşerdi.

yaşarür, yaşârmâq.

yaşarttı.

yağmur otug yaşarttı: Yağmur bitki örtüsünü yeşertti.

yaşartur, yaşartmâq.

yaşdı. Saklandı.

ol meni körüp yaşdı: O, beni görünce saklandı. Şu atasözünde de geçer,

têwê münüp qöy ara yaşmâs: Deveye binen (kişi kendisini) koyunların arasında gizleyemez.

Bu atasözü, herkes tarafından bilindikten sonra gizlenmeye çalışılan bir meseleye ilişkin olarak kullanılır.

yaşâr, yaşmâq.

yâşıl çüvit. Yeşil renk.

yâşıl. Herhangi bir şeyin yeşil olanı. "Parlak yeşil"e *yap yâşıl* denir ve bu sözcük, söz uzatımıyla *yâşıl yôşul* biçiminde de kullanılır.

yaşın. Şimşek. Hikmete dair olan bir Türk deyişi şöyledir,

himnig bile qâş bolsa yaşın yaqmâs: Kimin yanında qâş [saydamırsı, pürüzsüz ve beyaz bir taş, mühür yüzüğüne takılır (*yada taş*)] varsa ona şimşek değmez – çünkü bu taşın doğasında insanı şimşekten koruma vardır. Aynı zamanda bu taş, beze sarılıp ateşe atıldığında yanmaz, hatta kendisiyle birlikte bezin da yanmamasını sağlar. Bu sınanmıştır. Bir adam susamışsa bu taşı ağzına koyar ve susuzluğu geçer.

yaşınlğ

yaşınlğ.

yaşınlğ bulut: Şimşekli bulut.

yaşıqtı.

köz yaşıqtı: Güneşten dolayı göz kamaştı.

yaşıqâr, yaşıqmâq.

yaşladı.

at yaşladı: At [başka bir hayvan da olabilir] baharda biten yeşilliklerde otladı. Kök-biçimi *yaşladı*'dir; ancak –tıpkı buna benzeyen diğer örneklerde olduğu gibi– hafifletme amacıyla *elif* atılmıştır.

yaşlâr, yaşlâmâq.

yaşlğ.

yaşlğ kôz: Yaşlı göz.

yaşlğ.

yaşlğ er: Yaşlı adam. Yaşlı olan herhangi bir hayvanı anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *yâşlğ*'tir.

yaşnâdı.

yaşın yaşnâdı: Şimşek çaktı. Parıldayan herhangi bir şeyi, örneğin cilalanmış bir kâseyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yaşnâr, yaşnâmâq.

yaşnattı.

teŋri yaşın yaşnattı: Tanrı şimşegi çaktırdı. Bir adamın kılıcını ya da başka bir şeyi parlatmasını ya da parıldayan veya ışıldayan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Şu dizelerde de kullanılır,

yaşnat qılıç başı üze qaqqıl yar-a

bıçlıp anıg boynı taqı qalqan tura

Kılıcın (düşmanın üzerinde) ışıldamasını sağla ve böylece onun kafası kopacaktır

Darbeyi boyuna (sertçe) indir ki kalkanı ve zırhı yarlınsın

yaşru.

ol yaşru heldi: O, gizlice geldi; *yaşru iş:* Gizli iş.

yaşruşdı.

olâr (ekki [?]) sôzûg yaşruşdı: Onlar, bu sözleri [başka bir şeyi de olabilir] gizleme konusunda anlaştı.

yaşruşûr, yaşruşmâq.

yaşsâdı.

ol mindin yaşsâdı: O, benden saklanmak istedi.

yaşsâr, yaşsâmaq.

yaşüdi.

er yarüdi yaşüdi: Adam keyiflendi ve neşelendi. yaşüdi sözcüğü tek başına kullanılmaz, ancak bir ikilemenin içinde [yarüdi yaşüdi] boy gösterir.

yarür yaşür, yarümâq yaşümâq.

yaşurdi.

ol nēng yaşurdi: O, bir şeyi gizledi.

yaşrur, yaşurmâq.

yaşurgân.

ol er ol nēngin yaşurgân: O, zenginliğini [başka bir şeyi de olabilir] gizleme alışkanlığında olan bir adamdır.

yaşut.

yaşut nēng: Gizli bir şey.

Söz uzatımıyla *yaşut beküt* biçiminde de kullanılır.

yât kişi. Yabancı (*ecnebi*).

yât bâz yağıl: Brak yabancılar dağılsın [yayılsın].

yât. Yağmur ya da rüzgâr getirmek için taşlarla yapılan kamlık.

yat. Yağmur, rüzgâr ya da benzer şeyler getirmeye yarayan bazı özel taşlar [*yada* (?)] kullanarak icra edilen bir tür kamlık. Bu, *Türkler* arasında yaygın olan bir şeydir. Ben buna Yagma ülkesinde bizzat şahit oldum; her yanı saran bir yangını durdurmak için yapıldı. Cenab-ı Hakk'ın izniyle yazın ortasında kar yağdı ve gözlerimin önünde yangını söndürdü.

yatan. Ok atmaya yarayan ahşap bir yay.

yatan. Hallaç yayı.

yatañg. Yünü kabartmakta, didmekte kullanılan yay [hallaç yayı].

yatgâq. Bir Hakan'ın ya da kalenin muhafızı.

yatgâq yattı: Adam geceyi muhafızlıkta geçirdi.

yatgaşdı.

öl anıg birle yatgaşdı: O, onunla birlikte yattı.

yatgaşür, yatgaşmâq.

yatgaşıq.

yatgaşıq ugrı: Gecenin üç bölümden oluştuğu düşünülürse gecenin ilk bölümü (Yalnızca belli bir lehçede).

yatgaşuq. Yatak arkadaşı.

yatgurdı.

ol anı yatgurdı: O, onun yere uzanmasına izin verdi ve onu uyuttu.

yatgurur, yatgurmâq.

yatıg. Uyku.

anı yatqında tutgıl: Onu uykusunda yakala.

yatıq. Uyku. Aynı zamanda "uyunan bir yer"i anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

anı yatqında tuttı: Onu uykusunda ya da uyuduğu yerde yakaladı.

yatıqtı.

yaguq kişi yatıqtı: Hısm, yabancı oldu.

yatıqār, yatıqmāq.

yatlādı.

yātçı yatlādı: Kâhin [kam - şaman] yağmurun yağması ve bulutların gelmesi için taşlarla kamladı

ol anı yatlādı: O, onu yabancı saydı - Onun bir yabancı olduğunu düşündü.

yatlar, yatlamāq.

yatlattı.

bēg yatlattı: Bey kama, kamlık yaparak yağmur yağdırıp rüzgār getirmesini emretti.

yatlatūr, yatlatmāq. Bu Türk ülkesinde iyi bilinen bir uygulamadır; taşları kullanarak yağmur yağdırır, rüzgār ve tipi estirirler - Cenab-ı Hakk'ın izniyle.

yatsādı.

er yatsādı: Adam gece bir yere yerleşmek, yatmak ve uyumak istedi.

yatsār, yatsāmāq.

yattı.

er yattı: Adam [başka biri de olabilir] uyukladı.

yatūr, yatmāq.

yattı.

ol tönug künke yattı: O, giysiği [başka bir şeyi de olabilir] güneşe serdi [yaydı]. Kök-biçimi yağtı'dır; benzeşime maruz kalmıştır.

yađār, yađmāq.

yatturdı.

ol anğar tōşek yatturdı: O, ona döşek yaydırdı. Yayılan, serilen herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yatturur, yatturmāq. Kök-biçimi yağturdı'dır; benzeşime maruz kalmıştır.

men anğar sūsın yatturdum: Ben ona askerini dağıtmasını [yaymasını] emrettim. Başka şeyler için de kullanılır.

yatuq. İki tür iplikten dokunan yünlü bir kumaş; bunun arışları [boyuna dokunan iplikler] yün, argaçları [enine dokunan iplikler] pamuktur.

yatuq.

yatuq nēng: Atılan, unutulmuş bir şey (*metrük*).

yatuq kişi: Tembel bir kimse.

Oğuzların kendi ülkelerinde bir zümre vardır ki bunlar asla göç etmez ya da akınlara ve seferlere katılmazlar, bunlara *yatuq*: Tembel olanlar, geride bırakılmışlar denir.

yava. Suyu *tutmâç*'a renk vermekte kullanılan bir bitki [*türtât* – ilaç olarak da kullanılır]. Yumuşak *vav*'la (*w*) söylenen biçimin [*yawa*] değişik sesletimi.

yawa. İlaç olarak kullanılan bir bitki (*türtât*).

yawa.

yawa yêr: İlik yer.

yawaldı.

oglân yawaldı: Bebek uslandırdı – bebek haşarıktan vazgeçirildi.

yawlür, yawalmâq.

yawaş.

yawaş kişi: Yumuşak huylu, mülayim kimse. Benzer bir şekilde “uysal ya da evcil” bir hayvana da *yawaş* denir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Tavsiyelerde bulunuyor)

<i>qoldaş bile yaraşgil</i>	Birini dostun yaptığında ona saygı göster ve onunla uzlaş
<i>qarşıp adın üdürme</i>	Karşı çıkma ya da onun yerine başkasını seçme
<i>bek tut yawaş taqâgu</i>	Evindeki (uysal) tavuktan sıkıca tut
<i>süwlin yazın eğerme</i>	Kırda sülün kovalama (evdeki tavuktan olursun)

yawaşlandı.

er yawaşlandı: Adam şefkat, hoşgörü gösterdi.

yawaşlanür, yawaşlanmâq.

yawçân. bkz. *yabçân*.

yawçundi. bkz. *yapçundi*.

yawgân.

yawgân aş: Etsiz [*yavan*] yemek.

yawganlandı.

er aşig yawganlandı: Adam yemeği *yavan* buldu ve yedikten sonra kendini aç hissetti.

yawganlanür, yawganlanmâq.

yawgu. Hakandan iki seviye aşağıda bulunan halktan bir kişiye verilen unvan.

yawgu. Barsgân yakınlarındaki bir kentin adı. *Yawgu* kentinin yakınlarındaki bir dağ geçidine *yawgu art* denir.

yawınç. İla'ya yakın bir kentin adı.

yawışgu. Alıç ya da muşmula. *yumuşga* bir değişik sesletimdir.

yawlaq.

yawlaq kişi: Kötü huylu kimse.

yawlâq. Herhangi bir şeyin kötü olanı (Oguz ve Qıfçaq lehçeleri).

Şu dizelerde de kullanılır,

külse kişi yüzünge körklüg yüzin körüngil

yawlaq ködez tiligni edgü sawıg tilengil

Biri senin yüzüne güldüğünde onu güler yüzle karşıla

Dilini (kötülükten) sakın ve (konuşmada) iyi kelamı ara

yawlâq.

yawlâq sarıg: Bir beyin adı. *yawlâq* sözcüğünün kök-anlamı "herhangi bir şeyin güçlü olanı"dır.

yawlâq qatıg yığaç: Çok sert ve sağlam olan ağaç.

yawrıdı.

er yawrıdı: Adamın durumu kötüleşti ve (yoksulluk ve hastalık nedeniyle) bünyesi zayıfladı.

yawrıır, yawrımâq.

yawrıttı.

ol anı yawrıttı: O, onu zayıflattı.

yawrıttür, yawrıtmâq.

yawuz. Herhangi bir şeyin kötü, rezil olanı.

yawuzlâdı.

ol yawuzlâdı nêng: O, bir şeyin kötü olduğunu düşündü.

yawuzlâr, yawuzlâmâq.

yawuzlandı.

ol atıg yawuzlandı: O, atı [başka bir şeyi de olabilir] kötü buldu.

yawuzlanür, yawuzlanmâq.

yaxsındı.

er qaftân yaxsındı: Adam belini bağlamadan ve kollarını geçirmeksizin kaftanı omzuna aldı.

Hırka ya da benzer bir şeyin bu biçimde giyilmesi de böyle anlatılır.

yaxsınür, yaxsınmâq.

yaxşı. Herhangi bir şeyin iyisi, güzeli.

yaxşı nêng: İyi bir şey; *yaxşı iş:* İyi bir iş.

yây. İlkbahar. Şu atasözünde de geçer,

küz heligi yâyın belgölüg: Sonbaharın gelişi ilkbahardan bellidir. Bu atasözü, sonu ve sonuçları en başından beri belli olan bir şeyleri anlatmak için söylenir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

- yây körkinğe inanma* İlbahara güvenme (onun tomurcukları ve parlak renkleri sana umut vermesin)
- sular üze tayanma* Suya yaslanma (çünkü dünyanın güzelliklerinden ve ilkbahar esintilerinden aldığı hazzı iftihat edenler suya yaslanmaktadır)
- şizlikig anunma* Kendini kötülük için hazırlama
- tılda çıqâr edgü söz* (Halkı hoşnut edecek) iyi sözler dökülsün dilinden

yaya. Kalça, kıç; özellikle insanınkini anlatmak için kullanılır.

yaya. Kalça, kıç; özellikle insanınkini anlatmak için kullanılır.

Bu tür bir ad ne söyleyişte, ne de yazılışta eksiklidir; çünkü ikinci kök-yazaç ünlü-almıştır, yalnızca ikinci kök-yazaçları ünlü-almayanlarda eksiklik görünür.

yaydı.

ol sūwda tōnug yaydı: O, giysiye suyun içinde çalkaladı, çitiledi.

ol meniñ köngül yaydı: O, benim gönlümü [başka bir şeyi de olabilir] meylettirdi.

yēl yığāçig yaydı: Rüzgâr ağacı salladı.

yayār, yaymāq.

yayguq. Atın meme ucu. Bazıları *yazguq* der (Qıfçâq lehçesi).

yayıg.

yayıg kişi: Kararsız, döneke, bir ona bir buna meyleden adam.

yayıldı.

yığāç yayıldı: Ağaç (rüzgâr ya da başka bir şey nedeniyle) sallandı. Herhangi bir şeyin kendi kendine sallanmasını, eğilip bükülmesini anlatmak için bu sözcük kullanılır.

yayıldı sū: Asker yayıldı. Başkası da böyledir. *zel*'le (*đ*) *yağıldı* biçiminde kullanılır.

yayılr, yayılmāq.

yayılgān.

yayılgān kişi: Kararsız, bir işte sebat etmeyen kimse.

yayım. Keten tohumu. Kırmızı renkte olması ve yağının kandillerde kullanılması dışında susam tohumuna benzer.

yayındı.

ol sūwda tōnın yayındı: O, giysisini suyun içinde çalkalama, çitileme işini kendisi üstlendi.

yaymūr, yayınmāq.

yayıq.

yayıq kişi: Kararsız, döneke, bir ona bir buna meyleden adam – *gayn*'lı (*g*) biçimin [*yayıg*] değişik sesletimi. Bu değişim, "pişmiş et" anlamına gelen *bışıq et* ifadesindeki *bışıq* sözcüğü ile bunun değişik sesletimi olan *bışıq* arasındaki değişime benzer.

yayıqtı.

õđ yayıqtı: Mevsim ilkbahar oldu.

yayıqâr, yayıqmâq.

yaylâdı.

er tâgda yaylâdı: Adam dağda yayladı – Aadm yazı dağda geçirdi.

yaylâr, yaylâmâq.

yaylâg. Yayla; yaz otağı.

yaylattı.

ol anı tâgda yaylattı: O, onu dağda [başka bir yerde de olabilir] yaylattı – O, onu yazı geçirmesi için dağa [başka bir yere de olabilir] yerleştirdi.

yaylatür, yaylatmâq.

yayqaldı.

sūw yayqaldı: Su çalkalandı [dalgalandırdı]. Çalkalanan herhangi bir sıvı için de bu sözcük kullanılır. Bir şeye şiddetle meyleden bir adam da buna benzetilir ve *er kõnğli yayıldı yayqaldı:* onun gönlü meylettir denir. *yayqaldı* bir değişik sesletimdir.

yayqalür, yayqalmâq.

yayturdı.

ol tōnin suwda yayturdı: O, giysisinin suda çalkalanmasını emretti. Çalkalanan, karıştırılan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yayturur, yayturmâq.

yâz. Yaz. Şu atasözünde de geçer,

yâzin qatıglansa qışın sewnür: Yazın sıkı çalışın (ve kazanan), kışın sevinir.

yazâdı.

er qışlâgda yazâdı: Adam ilkbaharı kışlakta [başka bir yerde de olabilir] geçirdi.

yazâr, yazâmâq.

yazaq. Otlak (Yagma ve Tuxsı lehçelerinde).

yazdı.

ol tügün yazdı: O, düğümü çözdü.

ol bitig yazdı: O, kitap yazdı (Oguz lehçesi).

ol sōzinde yazdı: O, konuşmasında bir hata yaptı.

ol anı uru yazdı: O, ona neredeyse vuruyordu [vuruyazdı].

ol keyikni yazdı: O, av hayvanına doğru yaptığı atışı ıskaladı. Şu atasözünde de geçer,

yazmâs atım bolmâs, yañılmâs bilge bolmâs: Hiç ıskalamayan atıcı olmaz (ve benzer bir şekil-de) hiç yanılmayan bilgin yoktur.

yazâr, yazmâq.

yazı. Açık arazi; ova.

yazığçı. bkz. yorığçı.

yazıglıg.

yazıglıg at: Çözölmüş [başboş] at. Başka şeyler için de kullanılır.

yazıldı.

tügün yazıldı: Dügüm [başka bir şey de olabilir] gevşedi.

yazındı.

er qürin yazındı: Adam kuşağını [başka bir şeyi de olabilir] çözme işini kendi üzerine aldı.

yazınür, yazınmâq.

yazıqtı.

yıl yazıqtı: Mevsim ilbahara döndü.

yazıqâr, yazıqmâq.

yazışdı.

ol anğar tügün yazışdı: O, düğüm çözme işinde ona yardım etti. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yazışür, yazışmâq.

yazışdı.

ol manğa ya yazışdı: O, yayın telini [başka bir şeyi de olabilir] çıkarma işinde bana yardım etti.

yazışür, yazışmâq.

yazlattı.

ol qöyın yaylâgda yazlattı: O, koyununu yaylada yaylattı – O, koyununa yazı yaz otağında geçirtirdi.

yazlatür, yazlatmâq.

yazlındı.

tügün yazlındı: Dügüm [başka bir şey de olabilir] gevşedi.

yazlınür, yazlınmâq.

yazlışdı.

tügünlër yazlışdı: Dügümler [başka şeyler de olabilir] gevşedi.

yazlışür, yazlışmâq.

yazsâdı.

ol qürin yazsâdı: O, kuşağını [başka bir şeyi de olabilir] çözmek istedi.

yazsâr, yazsâmâq.

yazturdı.

ol anğar tügün yazturdı: O, ona düğümü [başka bir şeyi de olabilir] çözdürdü.

ol anı oqta yazturdı: O, ona, ok atarken hedefi iskalattı. Konuşmada hata yapmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yazturur, yazturmâq.

yazuq.

yazuq at: Bağından çözülmüş, boşanmış at. Bağ çözülen, kösteğinden serbest bırakılan herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

yazuq.

yazuq et: Sonbaharda çeşitli baharatlarla kurutulan ve yazın yenmek için saklanan et. Bu sözcük, *yâz oq ye*: yalnızca yazın ye ifadesinden türetilmiştir;, çünkü hayvanlar yazın zayıflar ve ancak kurutulmuş eti olan kimse iyi et yiyebilir.

yazuq. Günah. Şu atasözünde de geçer,

öt tütünsüz bolmäs, yigit yäzuqsuz bolmäs: Dumansız ateş olmaz, (benzer bir şekilde) günahsız genç yoktur. Bu atasözü, bir günah işleyen ve insanlar tarafından suçlanan bir genci mazur görmek için kullanılır.

yazuqladı.

beğ anı yazuqladı: Bey onu bir suçla itham etti.

yazuqlâr, yazuqlâmâq.

yazuqlug. Günahkâr.

yêdi.

er aş yêdi: Adam yemek [başka bir şey de olabilir] yedi.

yêr, yêmek.

yêdi.

ol aş yêdi: O, yemek [başka bir şey de olabilir] yedi. *Yabâqu* lehçesinde *beğ kişini yêdi*: Bey adamın malını yedi, yağmaladı biçiminde kullanılır.

vêr, yêmek.

yêdişdi.

ol manğa yetgêk yêdişdi: O, heybeyi ya da bohçayı ya da benzer bir şeyi dikme konusunda bana yardım etti.

yêdişûr, yêdişmek.

yêdildi.

yetgêk yêdildi: Bohça dikildi ve eşyalar içinde denk yapılmış oldu.

yêdlür, yêdilmek.

yêditi.

ol yetgêk yêditi: O, heybeyi ya da keseği dikti.

yêdêr, yêdmek.

yêdtürdüm. bkz. yettürdüm.

yêg. "Daha iyidir (*hayr*)" anlamına gelen bir ilgeç. Yalnızca bir karşılaştırma söz konusuysa kullanılır.

bu at anda yêg: Bu at, şundan daha iyidir [hayırlıdır].

y k. Şeytan. Şu atas z nde de ge er,

bilmif yek bilm d k kişiden y g: Bildiĝin Şeytan bilmediĝin adamdan hayırlıdır. Bu atas z , birine, tanidiklarına saygı g stermesini  ĝ tlemek i in kullanılır.

y l. Esinti.

y l. Cin.

er y lpindi: Adamı cin  arptı.

y l k g n. bkz. k g n.

y ldi.

atlıg y ldi: Atı acele etti.

y l r, y lm k.

y ldi.

aş y ldi: Yemek [başka bir Şey de olabilir] yendi.

y l r, y lm k.

y ldi.

aş y ldi: Yemek [başka bir Şey de olabilir] yendi.

y l r, y lm k.

y ldirdi.

y l y ldirdi: R zg r esti.

y ldir r, y ldirm k.

y lgin.

y lgin atlıg: Acele eden, koŝturan atlı. Oguzlar ye'yi (y) elife (e)  evirerek "gezgin"e  lgin der.

y lim. Oka t y yapıştırmakta ya da benzer yapıŝtırma işlerinde kullanılan zamk.

yarı y lim: Balık tutkalı.

y liml di.

ol oq y liml di: O, oka t y yapıştırdı.

ol y lug y liml di: O, yolda bir d ŝman pususu ya da ileri kolu olup olmadıĝını g rmek ve haber getirmek i in askeri birliklerin  n nden gitti.

y liml r, y liml m k.

y limlendi.

oq y limlendi: Oka tutkal yapıştırdı. Ya da başka bir Şeyin oka yapıŝtırılması i in tutkal s r ld .

y limlen r, y limlenm k.

y lin. Kısraĝın ya da herhangi bir toynaklı hayvanın [diŝisinin] memesi.

yeliŋg. R zg rın  ok fazla estiĝi bir yer.

bu yeliŋg k n: Bu, r zg rlı bir g n.

yelñedi.

bę yelñedi: Kısrağın memesi (doğurma zamanı gelince) şıştı – bu, hayvanın memesinin sütle dolduğunu gösterir.

yelñēr, yelñēmēk.

yelpik. Cin çarpması.

erke yelpik tegdi: Adamı cin çarptı.

yelpindi.

oglan yelpindi: Çocuğu cin çarptı.

ol öziriğe yel yelpindi: O, kendini yelledi – O, kendine esinti vuracak biçimde yelpaze salladı.

yelpinūr, yelpinmēk.

yelpirdi.

yel yelpirdi: Rüzgār esti.

er yelpirdi: Adam sanki cin çarpmış gibi sağa sola dönüp durdu.

kepek yelpirdi: Kepek nemlendi. Toprağın üzerine zayıf bir yağmur (çisenti) düşmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yagmur yelpirdi: Yağmur toprağın üzerini nemlendirdi.

yelpirēr, yelpirmēk.

yelpişdi.

ol anğar sinğēk yelpişdi: O, sivrisinekleri kovma konusunda ona yardım etti. Yelpaze sallama, yelleme işinde yardım etmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yelpişūr, yelpişmēk.

yelpişdi.

kepek yelpişdi: Kepeğin kırntıları (nemlenerek birbirlerine) yapıştı.

yelpişūr, yelpişmēk.

yelpitti.

ol atqa aşbar yelpitti: O, atın (saman ve kepekten oluşan) yemini ıslattı.

yelpitūr, yelpitmēk. “Toprağın üzerini nemlendiren çiseleyen yağmur”u anlatmak için de *yagmur yērig yelpitti* denir.

yelpitti.

ol anğar sinğēk yelpitti: O, ona bir yelpaze yardımıyla sinekleri kovdurttu.

yelpitūr, yelpitmēk.

yelü. Tayıları bağlamak için kullanılan ip. Kısraklar kırmız için sağılacağı zaman tayılar tek bir ipe bağlanır, böylece kısraklar sağılmak için onların etrafına toplanır.

yelwi. Büyü; sihir. “Büyücü”ye *yelwiçi* denir.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Sevgilisini anlatıyor)

yelwin anıg kôzi

Onun gözü büyüldür (bunlarla tutsak eder)

yelgin anıg ôzi

Ruhu bir gezgindir

tölun âyin yûzi

Yüzü dolunay gibidir

yardı meniñg yûrêk

(Bana bir bakış attı ve böylece) parça parça oldu gönlüm

yelwirdi.

tolwir yelwirdi: Gelin çadırı (rüzgânın etkisiyle) sallandı.

yelwirêr, yelwirmêk.

yem.

ôt yem: Lezzet veren şeyler ve baharatlar. Söz uzatımıyla kullanılır, yem sözcüğü tek başına kullanılmaz.

yêm. Yiyecek.

yêm keldür: Yiyecek getir.

yemdü. Edep yerleri ve çevresi.

yemêçük. Buğday taşınan küçük bir çuval.

yemêk. Bir Türk kavmi. Biz onları *Qıfçâqların* bir kolu saydık. Oysa *Qıfçâq Türkleri* kendilerini ayrı bir topluluk olarak kabul eder.

yemet. "Evet" anlamına gelen bir ilgeç. *emet* de denir. *ye* (y), *eliften* (e) dönüşmüştür.

yemiş. "Meyve"ler için kullanılan genel bir ad. Genellikle ağaçların meyvelerini anlatmak için kullanılır.

yemişlendi.

yıgâç yemişlendi: Ağaç meyve verdi [meyvelendi].

yemişlenür, yemişlenmêk.

yemrüşdi.

ol anğar yıgâç yemrüşdi: O, ağacı kökünden sökme işinde ona yardım etti.

yemrüşür, yemrüşmêk.

yemsindi.

er aş yemsindi: Adam yemeği yiyormuş gibi yaptı, ama gerçekte yemedi.

yemsinür, yemsinmêk.

yemürdi.

er yıgâç yemürdi: Adam ağacı [başka bir şeyi de olabilir] kökünden söküp çıkarttı.

yemürür, yemürmek.

yemürgên.

bu sūw ol yıgâçig yemürgên: Bu, ağaçların kökünden söküp atan bir sudur. Bir şeyi kökünden söken herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yēn. İnsan bedeni.

yençdi.

ol qāgūnug yençdi: O, kavunu ayağı altında ezdi. Birinin ısırarak ezip, birbirine kattığı herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yençēr, yençmēk.

yenetti (yenēdti).

bāş yenetti: Yara iyileşti.

yenētūr, yenetmēk. Kök-biçimi yenēdti'dir, benzeşime maruz kalmıştır.

yengeç. Yengeç (Oguz lehçesi).

yenīdi.

urāgut yenīdi: Kadın doğurdu.

yenīr, yenīmēk.

Bu sözcük yalnızca bir kadının doğurmasını anlatmak için kullanılır; diğer hayvanların doğurmasını ifade etmek için yavrunun adı alınır ve buna *-lādi* soneki eklenir.

ingēk buzāgūlādi: İnek buzağı doğurdu; *buzāgu* "buzağı" anlamına gelir ve buna doğumu ifade eden bir eylem haline getirmek için *-ladi* eklenir. "Kuş yavrusu"na *bala* denir, "kuş yavruladı" demek için *quş balālādi* ifadesi kullanılır. Bir kısrakın doğurmasını anlatmak dışında tüm hayvanlar için kural budur. "Tay" a *qulun* denir, "kısrak doğurdu" anlamına gelecek biçimde *qısrāq qulnādi* ifadesi kullanılır; oysaki *qulunlādi* sözcüğünü kullanılmalıydı, ancak bu sözcük kullanılmadı, çünkü *nun* (n) ve *lām* (l) aynı noktada eklenir ve birbiriyle yer değiştirebilir ve böylece ifade sadeleşir. *arslān enūklēdi:* aslan yavruladı.

urāgut yenīdi ifadesinin kökenini izah etmek için iki olası yol vardır. Bunlardan biri bunun *yenik nēng:* hafif bir şey ifadesinden türetildiğidir, zira kadın doğurunca hafifler ve onun bu durumunu anlatmak için *yenīdi* denebilir. *nun* (n), *kesre*'lidir [Arapçada *ı, i* okutan im], ancak bu türden sözcükler için geçerli olan kural uyarınca *zamme*'li [Arapçada *o, ö, u, ü* okutan ötre imi] olmalıdır. Diğer açıklama ise bunun *yēn:* beden sözcüğünden türetildiğidir – kadın doğurduğunda kendi bedeninden bir beden çıkartmaktadır. Her iki açıklama da makuldür.

yenīgü.

bu urāgut ol yenīgü: Bu kadın doğurmak üzeredir.

yenik. Herhangi bir şeyin hafif olanı.

yenitti.

er urāgutnı yenitti: Adam kadını doğurttu.

yenitūr, yenitmēk.

yēng. Elbise kolu, yeni.

yən̄gdi.

er anı yən̄gdi: Adam (bir işte) onu yendi [alt etti] (Oguz ve Qıfçaq lehçeleri).

yən̄gēr, yən̄gmēk.

yən̄gge. Yenge; büyük erkek kardeşin karısı.

yən̄ğşürdi.

ol isig sūwug tumlugqa yən̄ğşürdi: O, ılık hale gelene kadar sıcak suyu soğuk su ile karıştırdı.

yən̄ğşürür, yən̄ğşürmek.

yəpp̄gil.

yəpp̄gil tōn: Mor giysi. *lām* (l), *nun*'dan (n) dönüşmüştür [bkz. *yəpp̄gin*].

yəpp̄gīn.

yəpp̄gīn nēng: Koyu yeşil ya da koyu mor renkte olan bir şey.

yəpp̄gin.

yəpp̄gin tōn: Mor giysi. *lām*'lı biçimin [*yəpp̄gil*] değişik sesletimi.

yəpp̄p̄n. Koyu kırmızı. Kırmızı dağ lalesinin renginde olan herhangi bir şey. Şu atasözünde de kullanılır,

qılnu bilse qızıl keđēr, yarānu bilse yaşıl keđēr: Eğer (bir kadın) nasıl cilveli ve fındırdek olunacağını biliyorsa kızıl ipek giyer, nasıl alımlı ve cana yakın olunacağını biliyorsa yeşil ipek giyer. Burada kocanın, karısına bu ipekleri armağan etmesi gerektiği vurgulanıyor.

yēr. Dünya, yer, toprak anlamlarında kullanılır.

yēr. İşlemeli ipek kumaşın ya da *şagfūrī*'nin [Çin işi kumaş] iki yüzünden biri – arışları [boyuna dokunan iplikler]. Diğer renklerden baskın ve ağırlıklı olan renk.

yaşıl yēr̄lig barçın: Yeşil rengin hâkim olduğu ipeklili kumaş – bu renk, kumaşın köküdür [zemin rengidir] ve diğer renkler dallandır [ikincil renkler].

yērç̄i. Deneyimli rehber.

yērdeş.

yērdeş kişi: Hemşeri. Eğer iki adam aynı kenttense, her ikisi de diğeri için *yērdeş*'tir (Oguz lehçesi).

yər̄di.

ol butıq yər̄di: O, dalı [başka bir şeyi de olabilir] ikiye ayırdı [yardı]. Yaş olan herhangi bir şeyi, keskin bir aletle kesmeksizin uzunlamasına ikiye ayırmayı, yırtmayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yēr̄r, yēr̄mēk.

Bunların ilki [bkz. *yardı*] daha şiddetli bir yarmayı anlatır, ikincisindeki yarma eylemi ise daha nazik, kolayca icra edilmektedir. Şu atasözünde de geçer,

tapug taş yēr̄r, taş başıg yarār: Hizmet taşı, taş başı yarar – Hizmet etmek taşı kolayca orta-

dan ikiye böler, ancak taş başı yarar. Bu atasözü, efendisine yönelik olarak iyi bir davranış sergileyen ya da düşmanlarıyla çatışırken ona yardım eden bir uşağı anlatmak için kullanılır.

yêrdi.

er aşig yêrdi: Adam yemekten öğrendi; *ol erig yêrdi:* O, adamı ayıpladı, kınadı.

yêrêr, yêrmêk (Oguz lehçesi).

yêrildi.

butiq yêrildi: Dal ağaçtan ayrıldı [koptu]. Yaş olan herhangi bir şeyin yarılıp ayrılmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yêrlür, yerilmêk.

yêrilgên.

bu butiq ol tutçı yêrilgên: Bu daima çatlayan, yanlan bir daldır.

yêrim. Herhangi bir şeyden kesilmiş şerit.

butiq yêrimi: Dalın yansı. Kök-anlamı “yarılmak”tır.

yêrindi.

ol butiq yêrindi: O, yeşil dalı [burada yazılıştaki bir belirsizlik söz konusudur, bu ifade “hurma yaprağını” da olabilir -çn] kendi kendine ikiye ayırdı.

yêrinür, yêrinmêk.

yêrişdi.

yêrişdi nêng: Nesne -yarıldığı için- dağıldı.

er yêrişdi: Adam [başka biri de olabilir] gülümsedi.

yêrişür, yêrişmêk.

it tîşî yêrişdi: Köpeğin dişi zayıfladı.

yêrittî.

ol işke yêrittî: Adam belli bir işte tembel ve uyusuk davrandı.

yêritür, yêritmêk.

yersgü. bkz. aya yersgü.

yêrsindi.

er yêrig yêrsindi: Adam bir yere yerleşti ve buraya alıştı - Adam bir yeri yurt edindi.

yêrsinür, yêrsinmêk.

yêrtürdi.

ol anğar butiq yêrtürdi: O, onu dalı ikiye ayırmakla görevlendirdi.

yêrtürür, yêrtürmêk.

yêrük. Çatırtı.

yêrük eşlêr. Cinsel organ [vajina] ile gödenbağırsağını [rektum] ayıran bölgenin, iki uzuv arasındaki aralığın yırtılmasına maruz kalan kadın.

yerük nêng. Uzunlamasına yanlararak güzelliğini yitirmiş herhangi bir şey.

yêşêdi.

ol etmêk yêşêdi: O, ekmeği [başka bir şeyi de olabilir] yemek istedi.

yêşêr, yêşêmek.

yetîgên. Yedikardeş yıldızı [Büyükayı].

yetildi.

ol sūke yetildi: O ordunun [başka bir şeyin de olabilir] arkasından yetişti.

yetilûr, yetilmêk.

yetiz. Herhangi bir şeyin geniş, enli olanı.

yetiz qadış: Enli kayış; *yetiz yêr:* Geniş arazi.

yetizlik. Bir şeyin eni.

yetrûdi.

songug burunqa yetrûdi: Son, baş ile birleştirildi – Son, başa kabıldı.

yetrûlûr, yetrûlmêk.

yetrûm.

yetrûm saç: Sıkıca toplandıktan [bağlandıktan] sonra salınan [açılan] saç.

yetrûşdi.

olâr êkki bir birke at yetrûşdi: Onlar, atın [başka bir şeyin de olabilir] arkasından yetişme işinde birbirlerine yardım ettiler.

yetrûşûr, yetrûşmek.

yetşêdi.

ol meni yetşêdi: O, bana neredeyse yetişti [yetişeyazdı].

yetşêr, yetşêmek.

yetşikti.

er yetşikti: Adam kocadı – Adam geçkinlik çağına erişti.

qaçqın er yetşikti: Kaçan adama yetişildi.

yetşikêr, yetşikmek.

yetti.

ol meni yetti: O bana [başka birine de olabilir] yetişti.

yêtêr, yetmek.

yêtti.

ol at yêtti: O, atı (ya da kör bir adamı ya da başka bir şeyi) tutup yanında götürdü [rehberlik etti].

yêtêr, yêtmek.

yetti. Yedi sayısı.

yetti qat kôk: Yedi kat gök.

yettürdüm. Birinin başka birine malları denk yaptırmasını ya da benzer toplama, yerleştirme eylemlerini anlatmak için bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi *yedürdüm*'dür; benzeşime maruz kalmıştır.

yëtüt. Ordudaki ihtiyat birlikleri. Bu sözcük *yëtüt saç*: sıkıca toplandıktan sonra salınan saç ifadesinden alınmıştır.

yëve. *yëve* sözcüğünün lehçesel değişik sesletimi – *Oguzların* bir altkavmi [kolu]. Aynı zamanda Oguz lehçesinde "sıcak bir yer" anlamında kullanılan *yava yër* sözcüğünün değişik sesletimi. Daha önce anlattığım gibi *v*, yumuşak *w*'ye dönüşür.

yëve. *Oguzların* bir altkavmi [kolu]. *vav*'la, *yëve* biçiminde de söylenebilir; aynı zamanda *elif*'le (*e*), *ëve* olarak da kullanılır.

yëwildi.

sü yëwildi: Askeri birlikler birbirlerine yetişti.

begni yëwildi: Bira olgunlaştı. Bu, buğday ve dandan yapılan bir içkidir.

bilig yëwildi: Akıl olgunlaştı.

Mevsimi gelen herhangi bir şeyi ya da bir şeyin sonunun başına yetişmesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yëwlür, yëwilmek.

yëz. Kamıştan daha ince ve yumuşak bir bitkidir ve göçebeler tarafından çadır örtüsü ve perde yapımında kullanılır [bkz. *çig*].

yëzëdi.

yëzëk qamug yërig yëzëdi: Öncü, herhangi bir düşman askeri olup olmadığını görmek için bütün arazide devriye gezdi.

yëzër, yëzëmëk. Bu sözcük az kullanılır.

yëzëk. Bir ordunun öncü birliği, ileri kolu.

yezne. Büyük kız kardeşin kocası.

yıba. Herhangi bir şeyin nemli, yaş olanı (*Oguz* lehçesi).

yıdışdı.

yıdışdı nëng: Bir şey içten içe çürüdü.

yıdışur, yıdışmâq.

yıdıdı.

et yıdıdı: Ek kokuştu. Pis kokan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yıdır, yıdıdı (yıdıdı).

yıdıdı.

yıdıdı nëng: Bir şey pis koktu [bozuldu]. Bu kötü bir sözcüktür (*redie*).

yıdıg. Pis kokan herhangi bir şey.

yıdıg.

yıdıg ot: Sedefotu – Kâşgar lehçesi; Uç ve Barsgân lehçelerinde ildirük [Uç lehçesinde ildirük –çn], Oguz lehçesinde yūzerlik denir.

yıdıgıhq. Hem “pis koku” hem de “çürüme” anlamına gelir.

yıdladı.

ol yıpār yıdladı: O, misk [başka bir şey de olabilir] kokladı.

yıdlār, yıdlāmāq.

yıdlandı.

et yıdlandı: Et [başka bir şey de olabilir] kötü koktu [bozuldu].

yıdlanūr, yıdlanmāq.

yıdlaşdı.

yıqlı yıdlaşdı: Sığırlar [başka hayvanlar da olabilir] koklaştı.

Şu atasözünde de geçer,

hişi sözleşü yıqlı yıdlaşu: İnsan (bir diğerini) konuşarak, sığır koklaşarak (tanır).

yıdlaşūr, yıdlaşmāq.

yıgaç. Odun; ağaç parçası.

yıgaç. Erkeğin cinsel organı.

yıgaç. Fersah.

bir yıgaç yēr: Bir fersah yer.

yıgaç. Ağaç ya da çalı.

üzüm yıgācı: Üzüm asması [ya da benzer bir şey]; *yagāq yıgācı*: Ceviz ağacı. elifle (a), yıgāç biçiminde kullanmak daha iyidir.

yıgāç. yıgaç'ın değişik sesletimi. Dört değişik sesletimden [yıgaç, yıgāç, ıgaç, ıgāç] biri.

yıgaçlandı.

yēr yıgaçlandı: Yer ağaçlandı.

yıgaçlanūr, yıgaçlanmāq.

yıgaçlıq. Ağaçlık yer; orman. Aynı zamanda “ahşap ev; baraka” anlamına da gelir.

yıgdı.

ol meni aşqa yıgdı: O, beni yemek için [başka bir şey için de olabilir] alıkoymdu.

ol tarıg yıgdı: O, buğday [başka bir şey de olabilir] topladı ve yıgdı. Herhangi bir şeyi biriktiren birini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yıgār, yıgmāq.

yığıldı.

er iştın yığıldı: Adam işi yapmaktan kaçındı [kendini alıkoymdu].

Başka birinin onu alıkoymasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır – hem

yığıldı

geçişli hem geçişsiz [hem edilgen hem etken].

yıgilür, yigilmâq.

yığıldı.

boğün yığıldı: Halk toplandı.

yarmâq yığıldı: Para [başka bir şey de olabilir] toplandı [biriktirildi].

toprâq yığıldı: Toprak [başka bir şey de olabilir] yığıldı.

yıgilür, yigilmâq – bir üstteki maddenin geniş zaman ve eylemliğiyle aynı.

yığılgân.

bu yêr ol munda kişi yığılgân: Bu, halkın her zaman toplandığı yerdir.

yıgım.

yıgım toprâq: Yığılmış toprak [tümsek; tepecik]. *mîm (m) nun'dan (n) dönüşmüştür.*

yığın.

yığın toprâq: Toprak [başka bir şey de olabilir] yığını [bkz. yıgım].

yığındı.

er ôzinêge yarmâq yığındı: Adam kendisi için kendi kendine para biriktirdi.

yıgımür, yığınmâq.

yığışdı.

ol manğa bugdây yığışdı: O, buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] toplayıp yığma işinde bana yardım etti.

yığışür, yığışmâq.

yıglâdı.

oglân yıglâdı: Bebek [başka biri de olabilir] ağladı.

Şu dizelerde de kullanılır,

yelgin bolup barduqı könglüm anğâr bağlayu

qaldım erinç qadguqa eşim uğu yığlayu

Sevgilim seyyah olup gitti ve ben gönlümü onun aşkına bağladım

Eşim için ağlıyorum sanki onun ardında yalnızca üzüntü çekmek için kalmışım gibi

yıglâr, yıglâmâq.

yıglaştı. bkz. ıglaştı.

yıglattı.

ol anı yıglattı: O, onu ağlattı.

yıglatür, yıglatmâq.

yıgılışdı.

sü qamug yığılışdı: Bütün birlikler birbirlerine yetişti [toplaştı].

yığılışür, yığılışmâq.

yıgrıldı.

er tumlugqa yıgrıldı: Adam soğuktan kollarını bağladı [büzüldü].

tön yıgrıldı: Giysi yıkandığı için çekildi [büzüldü].

yıgrılür, yıgrılmāq.

yıgturdı.

ol anğar tarıg yıgturdı: O, ona buğdayı [başka bir şeyi de olabilir] toplatıp yığdırdı.

Birinin yemek için alıkoyulmasını emretmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yıgturur, yıgturmāq.

yıl. Yıl (sene).

bır yıl keçti: Bir yıl geçti.

yılān. Yılan.

oq yılān: Kendini insanın ya da başka bir şeyin üzerine doğru atan engerek.

yılān yılı: Türk takviminin oniki yılından biri.

yıldız. Ağacın kökü. Egretilemeli olarak insanın soyu (neseb) anlamında kullanılır.

tüplüg yıldızlıg: Soyu asil ve köklü.

yıldızlandı.

yıgāç yıldızlandı: Ağaç köklendi.

Bir adamın bir yere yerleşmesini ve burayı benimsemesini [yurt edinmesini] anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

er yıldızlandı: Adam köklendi - Adamın soyu bir yere yerleşerek kök saldı - Adamın soyu köklü ve asil hale geldi.

yıldızlanür, yıldızlanmāq.

yılğün. Ilgın.**yılgunlandı.**

yęř yılgunlandı: Yerde ilgın bitti.

yılgunlanür, yılgunlanmāq.

yılıdı.

sūw yılıdı: Su [başka bir şey de olabilir] ılıdı.

yilir, yilimāq.

yılıg.

yılıg sūw: ılık su. Sıcak ile soğuk arasında bir sıcaklıkta olan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır [bkz. ılıg].

yılıghq. ılıklik; sıcaklık.**yılınçga.**

yılınçga aş: Yağsız, tuzsuz ve lezzetsiz yemek.

yılışdı.

suwlār qamug yılışdı: Bütün sular [başka bir şey de olabilir] ıltı.

yılışūr, yılışmāq (yılışūr, yılışmēk).

yılıttı.

er yılıttı: Adamı sıtma tuttu ve bedeni sıtma nedeniyle sıcaktı – bu kullanım geçişsizdir.

er sūwıg yılıttı: Adam suyu ısıttı – bu kullanım geçişlidir.

yılıttūr, yılıttmāq.

yılmırdı. bkz. yilmirdi.

yılıqı. Bütün dört ayaklı çiftlik hayvanlarına verilen genel bir ad.

yımurtga.

yımurtga yāş: (Ispanak ya da karnabahar gibi) kökü olmayan herhangi bir yaş, yumuşak sebze.

Yerken hatır hutur ses çıkan şeylere ve ayrıca "hıyar" a yımurtga denir.

yımşān. Qıfçaq ülkesinde biten bir yabancı meyvenin adı.

yıp. Dokumada kullanılan iplik.

yıp. Atları bağlamakta kullanılan halat. Aynı zaman da "ıp" e de yıp denir.

yıpār. Misk – titreşimsiz *be`yle* (sert *be – p*).

yıparlıg.

yıparlıg kesürgü: İçi misk dolu olan kese. Şu atasözünde de geçer,

yıparlıg kesürgüdin yıpar ketse yiği qalır: Kesedeki misk gitse de, ardında hoş kokusu kalır.

Bu atasözü bir iyilik yapan ve bu iyiliğin faydası ortadan kalktıktan sonra bile yaptığı iyiliğin izi kendisini terk etmeyen, bu nedenle hâlâ minnetle anılan bir adamı anlatmak için kullanılır.

yıpladı.

urāgut yūzin yıpladı: Kadın [ıp kullanarak] yüzündeki tüyleri aldı.

yıplār, yıplāmāq.

yıpladı (yipleği).

er yıpladı: Adam ip üzerinde oynadı [yürüdü] – *yıplār, yıplāmāq (yiplēr, yiplēmēk).*

yıplaşdı.

urāgutlār yūzin yıplaşdı: Kadınlar birbirlerinin yüzündeki tüyleri [iple] aldılar.

yıplaşūr, yıplaşmāq.

yıplattı.

urāgut yūzin yıplattı: Kadın yüzündeki tüyleri [iple] aldırttı.

yıplattūr, yıplatmāq.

yıqdı.

ol ewin yıqdı: O, evini [başka bir şeyi de olabilir] yıktı.

yıqār, yıqmāq.

yıqıldı.

tâm yıqıldı: Duvar [başka bir şey de olabilir] yıkıldı.

yıqılür, yıqılmâq.

yıqılğan. Yıkılğan.

ol tâm ol tutçı yıqılğan: Bu, daima yıkılan bir duvardır. Başka şeyler için de kullanılır.

yıqışdı.

ol anğar tâm yıqışdı: O, duvan [başka bir şeyi de olabilir] yıkma işinde ona yardım etti.

yıqışür, yıqışmâq.

yıqşadı.

ol tâm yıqşadı: O, duvan [başka bir şeyi de olabilir] yıkmak istedi.

yıqşâr, yıqşâmâq.

yıqturdı.

ol anıg ewin yıqturdı: O, onun evini yıktırdı. Başka şeyler için de kullanılabilir.

yıqturur, yıqturmâq.

yır. Aşk şiirleri, şarkıları (*gazel, gınâ*).

yır. Türkü; şarkı (*gınâ*).

ol yır yırladı: O, bir türkü söyledi. Bu sözcük genellikle aşk duygularını anlatan türkülerini (*gazel*) ifade etmek için kullanılır. Aynı zamanda ır da denir; *elif (i) ye'den (y)* dönüşmüştür.

yırâdı.

yırâdı nēng: Bir şey uzaklaştı.

yırâr, yırâmâq.

yırâgu. Çalgıcı (*mutrib*); şarkıcı (*muganni*).

yırâq.

yırâq yēr: Uzak bir yer. Uzakta olan hısımları ya da başkalarını anlatmak için de bu sözcüğe başvurulur.

Şu dizelerde de kullanılır,

ugragım kendü yırâq

bulnadı mēni qarâq

Arzuladığım şey uzak

(Ancak sevgilimin) gözbebeği aldı beni tutsak (bu nedenle hedefime ulaşamıyorum)

yıraqlandı.

er yērig yıraqlandı: Adam bir yerin çok uzakta olduğunu düşündü.

yıraqlanür, yıraqlanmâq.

yıraqlıq. Uzaklık.

yıratı.

ol anı yıratı: O, onu uzağa yolladı.

yıratūr, yıratmāq.

yırçu. Mezar (*habr*).

yırladı.

er yırlādi: Adam bir türkü söyledi.

yırlār, yırlāmāq.

yırtıldı.

tōn yırtıldı: Giysi yırtıldı.

yırtılūr, yırtılmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Zamanı anlatıyor)

atsa oqın kezgerip kim turānı yıgdaçı

tāgıg ugrasa ōzi quyı yırtılūr

Üzerine çentik açtıktan sonra okunu gerip atsa önüne kim engel koyabilir?

Bir dağa nişan alsa vadi ortasından yırtılarak ayrılır

yırtındı.

ol tōnın yırtındı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] yırtıyormuş gibi göründü.

yırtınūr, yırtınmāq.

yırtışdı.

ol anğar bōz yırtışdı: O, ona bez [başka bir şey de olabilir] yırtmakta yardım etti.

yırtışūr, yırtışmāq.

yırttı.

ol tōnın yırttı: O, giysisini [başka bir şeyi de olabilir] yırttı.

yırtār, yırtmāq.

yışılğān. bkz. buşulğan.

yış. İnış; aşağıya doğru eğimli yer (*hebūt*).

art yış: Çıkış ve iniş. İnış" anlamına gelen bir diğer sözcük de ʿn'dir; art sözcüğü ise "dağ geçidi" anlamına gelir.

yış. İnış; aşağıya doğru eğimli yer (*hebūt*).

art yış: Çıkış ve iniş.

yışıg. Deve kolanında kullanılan sıırım [sicim kalınlığındaki kösele].

yışıglıg.

yışıglıg er: [pli [ipi olan] adam.

yışım. Tozluk; soğukta bacaklara giyilen bir şey [dolak].

yışımlandı (yışimlendi).

er yışımlandı (yışimlendi) : Adam tozluk giydi.

yışımlanūr, yışımlanmāq (yışimlenūr, yışimlenmēk).

yi. Giysinin dikişi. Bu sözden hareketle "terzi"ye *yīçi* denir.

yi. Dağdaki dar bir patika.

yi yigāç: Sık dallı ağaç. Kök-biçimi "sıkıştırmış; sık" anlamına gelen *yīgi* [yigi] sözcüğüdür; hafifletilmiştir.

yīgi tış: Birbirlerine yakın, sıkışık olan dişler.

yīçi. bkz. *yi*.

yīg.

yīg et: Çiğ et. Çiğ olan herhangi bir şeye de *yig* denir.

yigde. İğde.

yigen. Hasırotu; saz.

yigi.

yigi yigāç: Dallar birbirine girmiş [sık dallı] ağaç. Bazen *kef* (g) atılabilir ve *yi yigāç* denir.

yigi tış: Birbirlerine yakın, sıkışık dişler.

tōn yigi tik: Giysiye sık dikişle dik. "Dikiş"e kök-biçimi olan *yigi* sözcüğünden dönüştürerek *yi* denir.

yigirme (yigirmi). Yirmi. *yigirmi* bir değişik sesletimdir.

yigirminç. Yirminci

yigit. Herhangi bir şeyin genç olanı.

yigitlik. Gençlik.

ēssiz anıg yigitliki: Yazık onun gençliğine.

yigne. İğne.

temen yigne: Büyük iğne, çuvaldız.

yigrendi.

anıg yēni yigrendi: Onun tüyleri ürperdi.

er etni yigrendi: Adam, etin çiğ olduğunu düşündü ve yemekten iğrendi.

yigrenūr, yigrenmēk.

yigtürdi.

tār etūk adāqıg yigtürdi: Dar çizme ayağı sıkı.

yigtürür, yigtürmēk.

yīk. Gem. *yūgūn yīki*: at başlığının gemi de denir.

yīk. İğ – titreşimsiz *kef*'le (sert *kef* – *k*). *elif*'le (*i*) söylenen *ik*'in değişik sesletimidir;

tıpkı Arapçadaki *elma'i* ve *yelma'i* ("büyücü") ya da *elēded* ve *yelēded* ("kusur bulan kimse") sözcükleri arasındaki değişim gibi.

yıklēdi.

ol yēriḡ yıklēdi: O, topraḡı ayakları altında ezdi, çiğnedi. Bu sözcük *elifi* (i) *ye'ye* (y) çevirenlerin lehçesine aittir; bozulmamış (*faṣīh*) biçimi *iktēdi*'dir.

yıklēr, yıklēmēk.

yiliklig.

yiliklig sūnḡūk: İiki kemik.

yilmirdi.

sūw yilmirdi: Su ılır gibi oldu [ılıy Yazdı].

yilmirēr, yilmirmēk.

yimlēdi.

ol manḡa yimlēdi: O, bana göz kırptı.

yimlēr, yimlēmēk. Kök-biçimi *imlēdi*'dir.

yin. Hayvan dışkısı; gübre.

qōy yini: Koyun pisliḡi.

yin.

arslān yini: Aslanın ini. Tilkinin yataḡı ya da herhangi bir yırtıcı hayvanın ini de yin olarak adlandırılır [bkz. *in*]. Şu atasözünde de geçer,

tilkū ōz yinke ūrse uḡūz bolūr: Tilki kendi yataḡına hırlarsa perişan olur. Bu atasözünü kavmini kusurlu bulan ama onlarsız da yapamayan kişiye söylenir. Şu dörtlükte de kullanılır,

(İlk bahane anlatıyor)

quş qurt qamug tirildi

(Bahane meltemi esince, ölmüş olan) kurtlar ve kuşlar dirildi

erkek tıṣı tērildi

Erkek ve dişi bir araya geldi

ōḡūr alıp tarıldı

Düzensiz bir sürü oluşturdular

yınqa yana kirgūsūz

Bir daha ilerine girmeyecekler

yinçge. İnce ya da narin olan herhangi bir şey.

yinçge torqu: İnce ipek.

yinçge qız: Odalık; cariye.

yinçge kiṣi: Zahit, kendini adanmış, kulluk eden adam.

yinçgēlēdi.

ol neḡni yinçgēlēdi: O, bir şeyin ince olduğunu düşündü - O, bir şeyi inceltti.

yinçgēlēr, yinçgēlēmēk.

yinçgēlendi.

ol manḡa yinçgēlendi: O, alçakgönüllülük gösterdi ve bana boyun eğdi.

ol qızıḡ yinçgēlendi: O, kızı odalık olarak aldı.

qul tenġriġke yinċġelendi: Kul tevazu gösterdi, zühd sahibi oldu, ibadet etti oruç tuttu, namaz kıldı ve Alemlerin Rabbi olan Allah'a boyun eğdi (*tavâze'a, tezahhada, te'abbede, sâme, sallâ, haza'a*).

yinċġelenür, yinċġelenmêk.

yinçü. Inci. Cariyelere de bazen yinçü denir.

Şu atasözünde de geçer,

ültüg yinçü yerde qalmâs: Delik inci yerde kalmaz [biri gelecek ve onu alacaktır]. Bu atasözü, kızların bakire ve bekâr olarak kalamayacaklarını, birinin çıkıp onlarla evleneceğini belirtmek için kullanılır. *Oguzlar ve Qıfçâqlar ye'yi (y) cim'e (c) çevirir ve buna cinçü derler.*

yindi.

ol anig ewin yindi: O, onun evini aradı. Kök-biçimi *yindti*'dir; hafifletilmiştir.

yindêr, yindmêk.

yindürdi.

anig ewin yindürdi: O, çalındığından şüphelendiği bir şeyi bulmak için onun evini arattı.

yindürür, yindürmêk.

yiñg. Sümük.

yiñgdegü. Bir oğlan çocuğuna söverken söylenir; "sümüklü" anlamına gelir.

yiñgitti.

er yiñgitti: Adam sümükürdü. Kök-biçimi *yiñg attı:* sümük attı ifadesidir.

yiñgitür, yiñgitmêk.

yişildi.

anig elgi işqa yişildi: Onun eli işe alıştı.

yitig.

yitig biçek: Keskin bıçak. Kılıç ya da benzerleri gibi keskin olan herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

yitig.

yitig er: Akıllı, keskin zekâlı adam.

yitti.

yitti nêñg: Bir şey kayboldu [yitti].

yitêr, yitmêk.

yittürdi.

ol anġar yarmâqın yittürdi: O, ona para [başka bir şey de olabilir] kaybettirdi.

yittürür, yittürmêk.

yitük. Başiboş, kaybolmuş hayvan.

Şu atasözünde de geçer,

yitüklüg anāsi qōyun açār: Kayıp hayvanın sahibi (hayvanın) anasının koynunu açar [hayvanı anasının koynunda arar]. Bu atasözü, onu mazur görmeyi öğütlemek için kullanılır.

yitüklēdi.

ol at yitüklēdi: O, kayıp atını [kayıp başka bir hayvanı da olabilir] aradı.

yitüklēr, yitüklēmēk.

yitürdi.

er yarmāq yitürdi: Adam para [başka bir şey de olabilir] kaybetti.

yitürür, yitürmēk.

yīzewi.

yīzewi (yētiz ewi) tēz: Barsgān yakınlarındaki bir yaylanın adı.

yoğluşdı.

bitiglēr yoğluşdı: Yazılar [başka bir şey de olabilir] silindi.

yođluşūr, yođluşmāq.

yođsādi.

ol bitig yođsādi: O, yazıyı silmek istedi.

Kılıçtan kanı silerek temizlemeyi ya da benzer bir eylemi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yođsār, yođsāmāq.

yōđtı.

ol toprāq yūzindin yōđtı: O, yüzünden kiri [tozu toprağ] silip temizledi.

ol bitig yōđtı: O, kitabı [yazıyı] sildi.

yōđār, yōđmāq.

yoğug. Başkasının suçu nedeniyle cezalandırılan kimse.

anıg yoğugı toqındı: O, başka birinin suçunun kötü sonuçlarından etkilendi.

yoğug. Oğlan çocuklarına sövmek için kullanılan bir sözcük (Kençek lehçesi).

yoğut sözcüğüyle eşdeğerli olarak kullanılır.

yoğuldı.

qān qılıçtın yoğuldı: Kan kılıçtan silinerek temizlendi.

anıg atı ēdin yoğuldı: Onun adı Sultanın kayıtlarından silindi. Silinerek temizlenen ya da silinerek yok edilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yoğlur, yođulmāq.

yoğundı.

ol kōzdin yaş yoğundı: O, gözlerinden yaş sildi. Aynı zamanda bir adamın bir şeyi, başka bir şeyin üzerinden kendi başına silerek temizlemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yođunūr, yođunmāq.

yoğuğu.

ol qılıçtın qān yoğuğu: O, kılıçtan kanı silip temizlemekte ona yardım etti. Yazıyı silmeyi, bir sıvının bıraktığı izi temizlemeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.
yođuđuŕ, yođuđuŕmāq.

yoğut.

yoğut nēnġ: Kendisinde iyi hiçbir şey olmayan [uğursuz] nesne. Birine hakaret etmek için **yoğut** denir.

yoğ. Ölü gömüldükten sonra üç ya da yedi gün içinde verilen yemek.

yoğdu. Devenin çenesinin altındaki uzun tüyler.

yogladı.

ol ölüġke yogladı: O, ölüñün ardından [ölü için] yemek verdi. Bu *Türklerin* bir geleneğidir.
yoglar, yoglamāq.

yogrı. Çanak; geniş bir kâse. Şu atasözünde de geçer,

aş tatğı tüz yogrın yēmes: Yemeġe lezzeti tuz verir, (ama) tuz çanakta (tek başına) yenmez. Bu atasözü, insanlara ölçülülük öğütlemek için kullanılır.

yogru. Devenin uzun tüyleri. *yogrūy* da denir. Bu sözcükteki *re* (*r*), *dal*'dan (*d*) dönüşmüştür [bkz. **yogdu**]; tıpkı Arapçadaki *'akare*~*'akade* ["dil'in kökü"] sözcükleri gibi.

yogruldı.

ün yogruldı: Un [hamur] yoğruldu.

yogrulŕ, yogrulmāq.

yogrum.

bır yogrum ün: Bir kerede yoğrulacak miktarda un [hamur].

yogruğu.

ol anġar ün yogruğu: O, un [hamur] yoğurma işinde ona yardım etti.

suğuq ağızda yogruğu: Tükürük ağızda kurudu.

yogruđuŕ, yogruđuŕmāq.

yoguç. Bir nehrin ya da su yolunun karşı yakası. Adam hangi yakada olursa olsun diğer yaka onun için **yoguç**'tur.

yoguç keçtim: Nehrin diğer yakasına geçtim.

yogün. Herhangi bir şeyin büyük, şişkin olanı.

yogurgüç. Şehriye hamurunu açmaya yarayan oklava.

yogurqān. Yorgan; yatak örtüsü.

yogurttı.

ol anġar un yogurttı: O, ona un [hamur] yoğurttu.

yogurtur, yogurtmāq.

yöl. Yol. "Seyahat"e de yöl denir.

aňgar yöl çıqtı: Ona yolculuk göründü – bu kullanıma yalnızca beklenmedik bir seyahat söz konusu olduğunda başvurulur.

yolaq. Çöldeki küçük yol.

yolaq.

yolaq barçın: Çizgili [çubuklu] ipek kumaş. Üzerinde çizgiler ya da yollar bulunan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Kök-biçimi yölaq'tır.

yoldırdı.

qılıç yoldırdı: Kılıç parıladı. Mücevherler için de bu sözcük kullanılır. *fetha*'lı biçiminde [Arapçada *a* ya da *e* okutan üstün imi – yaldırdı] yayılan ışığa, *zamme*'li biçiminde [Arapçada *o, ö, u, ü* okutan ötre imi – yoldırdı] mücevherlerin parılamasına gönderme yapar.

yoldırır, yoldırmāq.

yoldırıq. bkz. yaldırıq.

yolırttı.

ol öt yolırttı: O, ateşi alevlendirdi.

ol tūçug yolırttı: O, pirinci ya da bakın – üzerine güneş vursa da vurmasa da ışıdayan bir kâse ya da kalkan gibi – parılayana ve ışık saçana dek cilaladı ve parlattı.

yolırtür, yolırtmāq.

yolsüz. Yolunu kaybeden kimse. Kök-biçimi yölsüz'dür.

yomdardı.

ol kişini yomdardı: O, halkı [başka bir şeyi de olabilir] topladı.

yomdarur, yomdarmāq.

yomgi.

yomgi nēňg: Bir araya gelip toplanmış, sayıca fazla olan bir şey.

kişi yomgi keldi: Halk topluca geldi.

yomitgān.

ol kişilēr ol yomitgān: Bu her zaman aynı fikirde olan, ortak görüş altında toplanan bir halktır.

yomıttı.

kişi yomıttı: Halk [başka bir şey de olabilir] toplandı.

yomitür, yomitmāq.

yonāq. Eşek, öküz ya da benzer hayvanların semerlerinin altına konan bir şey.

yond. Atlar – bu sözcük, tıpkı [Arapçadaki] *ibil* ("develer") sözcüğü gibi hem tekil hem de çoğul anlamda kullanılabilir.

yond eti yıpār: At eti misk (gibi kokar) – At eti pişirildikten sonra soğumaya bırakıldığında ondan güzel bir koku yükselir.

yond yılı. Türk takviminin oniki yılından biri.

yonındı. Yonga; talaş.

yonındı.

ol yığaç yonındı: O tahtayı [başka bir şey de olabilir] yontuyormuş gibi göründü.

yoninür, yoninmâq.

yonuldu.

yığaç yonuldu: Tahta [başka bir şey de olabilir] yontuldu.

yonulür, yonulmâq.

yonuşdı.

olâr, bîr bîrke oq yonuşdı: Onlar birbirlerine ok [başka bir şey de olabilir] yontmakta yardım ettiler. Bu işte boy ölçüşmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yonuşür, yonuşmâq.

yonğadı.

ol anı bēgke yonğadı: O, onu beye şikâyet etti - Beye onun hakkında yalan yanlış şeyler anlattı.

yonğâr, yonğâmâq.

yonğäg. Beye birini gammazlamak; beyin huzurunda birine kara çalmak.

anı yonğäg yonğadı: Onu Sultana gammazladı.

yonğattı.

ol anı bēgke yonğattı: O, onun beye [başka birine de olabilir] gammazlanmasını sağladı.

yonğâtür, yonğâtâmâq.

yöp.

yâp yöp: Hile; üčkâğit. yöp sözcüğü tek başına kullanılmaz, yalnızca ikilemeye girildiğinde anlamlı olur. Ancak *Oguzlar*, *ol anı yöplâdı*: O, onu aldattı der.

yopâdı.

er işig yopâdı: Adam işi savsakladı ve üzerine düşmedi.

yopâr, yopâmâq.

yopâgu.

yopâgu iş: Önem verilmemesi ve tamamlanmadan bırakılması gereken iş.

yopaldı.

iş yopaldı: İşe önem verilmedi ve tamamlanmadan bırakıldı.

yopâlür, yopalmâq.

yopandı.

er iştm yopandı: Adam işi ihmal etti.

yopânür, yopanmâq.

yopattı.

ol işig yopattı: O, işi savsakladı ve başkasının da savsaklamasına neden oldu.

yopilâdi

yopatür, yopatmâq. Bu sözcüğün kök-anlamı hile yapmaktır; *Oguzlar, ol anı yopilâdi:* O, onu aldattı der.

yopilâdi.

ol anı yopilâdi: O, onu (hileyle) aldattı. Şu dördlükte de kullanılır,

tañğut xâni yopilâdi Tañğut hanı hile yaptı (ve Qâtünsini hakanını aldattı)

ölüm birle töpülêdi Başının tepesine ölüm getirecek biçimde vurdu

qaşaşları tapâlâdi Kardeşleri (hezimete uğrayana) serzenişte bulundular (ve düşmanları bu felaketten memnun oldu)

ölüm kôrüp yüzi agdı Bu ölümün kaçınılmaz olduğunu görünce rengi soldu ve yüzü değişti

yopilâr, yopilâmâq (Oguz ve Qıfçaq lehçelerinde). Diğer *Türkler* böylesi bir kullanimaya ender olarak başvurur, "hile"yi anlatmak için *yâp yöp* ifadesini kullanır ve bu ifadeden bir eylem türetmezler.

yöq. "Değil, yok" anlamına gelen bir ilgeç.

ol munda yöq. O, burada değil.

yoq.

yoq yêr: Yokuş yer.

yoqlattı.

ol anı tığqa yoqlattı: O, onu dağa [başka bir yere de olabilir] tırmandırdı.

yoqlatür, yoqlatmâq.

yorbâş. bkz. *borbâş.*

yorîdi.

er yorîdi: Adam [başka biri de olabilir] yürüdü. Yürüyen ya da yolculuk eden herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yorîr, yorîmâq.

Şu atasözünde de geçer,

tünle yorıp kündüz sewnür, kiçigde ewlenip ulgâdu sewnür: Gece yolculuk eden kimse gündüz sevinir (çünkü mesafeleri görmeden kateder), gençken evlenen kimse yaşlılıkta sevinir (çünkü onun ihtiyaçları için çocukları çalışır ve o rahat eder).

yorîga.

yorîga at: Rahvan at.

yorîgçı. Gelin ile güveyin akrabaları arasında söz getirip götürən aracı (Oguz lehçesi).

yorîgu.

yorîgu yêr: Yürünecek ya da koşulacak yer. Bu, yer belirten bir addır; zaman için de kullanılabilir.

yorınça. Yonca (Oguz lehçesi).

yorinçga. Yonca.

yoriq.

yoriq tıl: İyi, doğru konuşma.

yoriq. İnsanlara yönelik davranış; tutum.

atıg yoriqı neteg kişi bile: Onun halka yönelik tutumu ve davranış nasıldır?

yoriq. Yürüyüş [yürüme tarzı].

at yoriqı neteg: Atın yürüyüşü nasıl? Su ya da benzer şeylerin "akış biçimi"ni anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yorişdı.

ol meniğ birle yorişdı: O, yürüme konusunda benimle yarıştı.

torqu yorişdı: İpek kumaşta [başka bir şeyde de olabilir] izler, çizgiler oluştu. Bu, ipek kumaş yıpranmaya yüz tuttuğu zaman gerçekleşir.

yorişür, yorişmâq.

yoritgân.

yoritgân kişi: Sürekli osuran kimse.

yoritti.

ol meni telim yoritti: O, beni çok fazla yürüttü.

ot anıg qarnm yoritti: İlaç onun bağırsaklarını gevşetti - Onu ishal yaptı.

yoritür, yoritmâq.

yorttı.

atlıg yorttı: Atlı rahvan gitti.

yortür/yortâr (iki değişik sesletim), yortmâq.

yortug. Savaş gününde ya da konaklama yerinden ayrıldığında hakanın yanında bulunan eşlikçiler [korumalar].

yortuşdı.

ol meniğ bile yortuşdı: O, yürüme konusunda benimle yarıştı.

yortuşür, yortuşmâq.

yoş. Kalabalık (Oguz lehçesi).

boğün yoş böldi: Halk toplaşıp kalabalık yarattı.

yōş.

yāş yōş: Sebzeler, yeşillikler - söz uzatımıyla.

yotturdum (yoğturdum).

men anğar bitig yotturdum: Ben ona yazı sildirdim. Kök-biçimi yoğturdum'dur. Herhangi bir şeyi izi tamamen yok oluncaya kadar silip temizlemeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yotturur men, yotturmâq.

yovlic. Keçinin ince, yumuşak tüyü.

yowdı.

eşyêk yowdı: Eşek koşabildiği kadar hızlı koştu.

ol anı ârdı yowdı: O, onu hile yaparak aldattı.

yuwdı sözcüğüyle aynı geniş zaman ve eylemliğe sahip.

er qadaşın qurdı yowdı: Adam hismiyle bağlarını güçlendirdi, onunla zenginliğini paylaştı ve şefkatiyle onu etkisi altına aldı.

yowâr, yowmâq.

yowsâdı (yöwsêdi).

ol marğa tawâr yowsâdı (yöwsêdi): O, zenginliğini [malını] benimle paylaşmak istedi.

yowsâr, yowsâmâq (yöwsêr, yöwsêmêk).

yowuşdı (yöwüşdi).

olar êhki yowuşdı (yöwüşdi): Onlar birbirleriyle yardımlaştı ve [zenginlik] paylaştılar.

yowuşûr, yowuşmâq (yöwüşûr, yöwüşmêk).

yozâdı.

qöy yozâdı: Dişi koyun döl vermedi. Kısırak dışında, erkeğiyle çiftleşen, ancak yavru doğuramayan herhangi bir hayvanı anlatmak için bu sözcük kullanılır; kısrağın hamile kalamamasını anlatmak için *be qısır boldı:* Kısırak kısır kaldı denir.

yozâr, yozâmâq.

yölêdi.

ol tāmıg yölêdi: O, duvan [başka bir şeyi de olabilir] destekledi.

yölêr, yölêmek.

Şu dördlükte de kullanılır,

ulugrı tilêr men

Ululuk [bilgelik] aradım

tawârın yölêr men

(Ve onu) zenginlikle [zaferle] destekledim

tilekni bulâr men

Dileğime ulaştım

yılqım anğâr üplenûr

(Böylece zenginliğim ve) hayvanların yağmalanır

yölêgü.

yölêgü nêrîg: Bir şeyi desteklemek için kullanılan başka bir şey.

yölekkik (yölekkig).

yölekkik yığâç: Bir şeyi desteklemek için kullanılan tahta.

yölekkig yığâç: Bir şeyle desteklenmiş ağaç.

yöleldi.

tām yöleldi: Duvar desteklendi.

yölelûr, yölelmêk.

yördi.

urāgut oğlin beşiklin yördi: Kadın çocuğunu beşikten çözdü.

yörër, yörmek.

yördi.

urāgut oğlin beşiklin yördi: Kadın çocuğunu beşikten çözdü. Bağları çözülen, gevşetilen herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yörër, yörmek.

yöre. Bir şeyin yakın çevresindeki alan; yöre (*havâlt – Oguz lehçesi*).

yörgêdi.

ol ağâqın yörgêdi: O ayağını [başka bir şeyi de olabilir] sardı. Birinin sardığı herhangi bir şeyi anlatmak için de yine bu sözcük kullanılır.

yörgër, yörgemek.

yörgemeç. Etrafına ince bir bağırsak dolanarak yuvarlatılan işkembe; bu daha sonra kızartılarak ya da haşlanarak yenir.

yörgenç. Yoldaki ya da başka bir şeydeki "kıvrım"lar veya "dönemeç"ler anlamına gelen tezginç sözcüğüne benzer.

yörgenç. Ağaca dolanan ve onu kurutan bir bitki; sarmaşık.

yörgendi.

uruq yigâçqa yörgendi: İp, ağaca [başka bir şeye de olabilir] sarıldı.

er yogurqānga yörgendi: Adam yorgana [başka bir şeye de olabilir] sarıldı.

yörgenür, yörgenmek.

yörgeşdi.

yigâçqa yıp yörgeşdi: İp, ağaca [başka bir şeye de olabilir] sarıldı. Kendini başka bir şeyin üzerine saran bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yörgeşür, yörgeşmek.

yörgetti.

ol yıp yörgetti: O, (ona) dokuma ipliğini (bir şeyin üzerine) sardı. Ayak-sargısını [dolak] ya da başka sargıları sardırmaı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yörgetür, yörgetmek.

yörüg. Yorum (*tabir*).

tüş yörügi: Düşlerin yorumu [rüya tabiri].

yörüg. Sözlerin anlamı ve açıklaması (*fehva, tefsir*).

söz yörügi: Kelamın tefsiri.

yörüldi.

ogul beşiklin yörüldi: Bebek, beşikten çözüldü.

yörlür, yörölmek.

yöwtürdi.

ol qadāşınğa nēnġ yöwtürdi: O, onun hisımlarıyla ve kardeşleriyle paylaşmasını sağladı.
yöwtürür, yöwtürmêk.

yöwüş. Akrabalarına giysi ya da mal vererek yardım etmek. Bu sözcük çoğunlukla kocasına sunulan bir geline ilişkin olarak kullanılır. Çünkü gelinin çeyizi için akrabaları geline çeşitli armağanlar verirler. Şu atasözünde de geçer,

yöwüşlüg kelin küdêgü yawaş bulür: Akrabalan armağanlar yağdıran bir gelin nazik ve iyi kalpli bir güvey bulur [çünkü onu böylesine zengin donanmış görünce kocası ona müşfik davranır].

yu. Kadınların bir şeyden utandıkları zaman kullandıkları bir ilgeç.

yubqa. *fe*'li [w – yuwqa] biçimin değişik sesletimi. Tıpkı Arapçadaki *usrub*≈*usruf* (“kurşun”) ya da *mastaba*≈*mastafa* (“kanepa”) ya da *bânid* [Farsçadaki *pânid*] ve Arapçalaştırılmış biçimi olan *fânid* [“bir tür şekerleme”] sözcüklerinde olduğu gibi *be* (*b*) *fe*'ye (*f* – *w*) dönüşmüştür.

yüdi.

er tön yüdi: Adam giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] yıkadı.

yür, yümâq.

Şu atasözünde de geçer,

qânig qân bile yümâs: Kan kanla yıkanmaz – halk arasındaki kargaşa başka bir kargaşayla çözülmez, yalnızca barışla çözülür.

yüdi.

ol tön yüdi: O, giysiyi [başka bir şeyi de olabilir] yıkadı.

yür, yümâq.

yudruqlandı.

er yudruqlandı: Adam elini yumruk yaptı.

yudruqlanür, yudruqlanmâq.

yudruq. Yumruk. Şu atasözünde de geçer,

yâtnig yâgliğ tiküsinden öznig qanlig yudruq yeğ: Yabancıнын yağlı lokmasından hisminin kanlı yumruğu yeğdir. Bu atasözü, tartışan hisımları barıştırmak için kullanılır.

yuga. bkz. yuvga.

yugruş. Türklere halkın arasından gelip de vezirlik makamına yükselen bir adama verilen ad. Bu işe yatkın ya da geniş bir yandaş kitlesine sahip de olsa atlı bir savaşıya [süvariye] ya da benzerlerine bu unvan verilmez. Bu makam Hakandan bir seviye aşağıdadır. Yağmurda, karda ve sıcakta başı üzre kurulan kara ipekten bir çadır [güneşlik, *kubbe*] kendisine verilir [çuvaç: Han çadırın].

yul. Pınar; su kaynağı.

çoqrama yul: Fışkıran kaynak.

yül. Pınar; su kaynağı.

yula. Kandil. Şu dizelerde de kullanılır,

*tegme ėwek ışqa hõrüp turgıl ele
çaqmaq çaqıp ėwse qalı uğnür yula*

Bir işe aceleyle girişme, (başlamak için) dur ve onun doğasını anlamak için bak
Kıbriti çakan kişi bunu telaşla yaparsa, (hızlı) hareketi nedeniyle) kandil söner

yulaq.

yul yulaq. Çok küçük bir pınar. *lâm'a (l) kaf (q)* eklenmiştir. Şu dizelerde de kullanılır,

*aqturur hõzüm yulâq
tüş qılır ördek yugâq*

Gözüm yaşı pınar gibi akar (ta ki gölcükler oluşana kadar)
Ördekler ve diğer sokuşlan buraya konar

yulaqlandı.

yēr yulaqlandı: Toprakta pek çok pınar vardı.

yulaqlanūr, yulaqlanmâq.

yular. Atın yuları.

yond başın yulârlap kenki ye: Atın başını pişirip yemek istediğinde önce yulan sıkıca tak ki kaçmasın; sonra yersin. Bu atasözünü, birine atını denetim altında tutmasını ve başıboş bırakmamasını öğütlemek için kullanılır.

yulâr. At yuları.

yularlandı.

at yularlandı: Ata yular takıldı.

yularlanūr, yularlanmâq.

yularlıg.

yularlıg at: Yularlı at.

yuldi.

er bulunug yuldi: Adam tutsağı salıverdi.

er tutug yuldi: Adam rehinde bulunan bir şeyi kurtardı.

er quş yuldi: Adam tüyerini yolabilmek için kuşu kaynayan suya soktu. Posttan kıl yolmayı ya da benzer şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

urâgut başın yuldi: Kadın başını kurtardı - Kadın karşılık olarak çeyizini vererek kocasından ayrıldı.

yulâr, yulmâq.

ol bitig yuldi: O, kitabın bir suretini çıkarttı.

(Geniş zaman ve eylemliği) aynıdır.

yuldruga

yuldruga (yuldruga). Devedikeni – Kılıç gibi uzayan bir bitki. Bu sözcükte *dal* (d) da ünlü alabilir ve yuldruga biçiminde söylenir.

yulduz kôl. Kuça, Kiñgüt ve Uygur arasındaki sınırdaki bulunan bir göl.

yulduz. “Yıldız”ları anlatmak için kullanılan genel bir ad.

Daha sonra yıldızlar kendi aralarında şu şekilde ayrılır: *eren tûz*: Jüpiter yıldızı (gezegeni); *qara quş*: Terazi (*mîzân*) Takımyıldızı [kitapta daha önce *eren tûz*: Terazi Takımyıldızı, *qara quş*: Jüpiter olarak geçmiştir; özgün metin bu biçimdedir –çn]; *ülker*: Ülker takımyıldızı [Süreyya]; *yeñigên*: Yedikardeş yıldız [Büyükayı]; *temür qazug*: Kutupyıldızı; *baqır suqım*: Mars.

yulıdı.

beg bodunug yulıdı: Bey halkın üstüne akın ederek yağmaladı.

yulır, yulimâq.

yulimân. Yıkıcı ve tamamen harap edici akın ve yağma

yulışdı.

boğun bîr êkindîni yulışdı: Halk birbirinin üstüne akın ederek karşısındakini talan etti.

yulşür, yulışmâq.

yulıttı.

bêg böynı yulıttı: Bey, bir kavmin üzerine baskın yapılarak onların yağmalanmasını emretti.

yulıtür, yulıtmâq.

yulqaşdı.

yulqaşdı nêñg: Bir şey kazındı ya da sıynıdı.

yulqaşür, yulqaşmâq.

yulqdı.

tâş anıñ ağaqın yulqdı: Taş onun ayağını sıyardı ve yaraladı. Bir şeyin üzerinde sıyrığa, çiziğe neden olan herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yulqâr, yulqmâq.

yulqıdı.

ol andın nêñg yulqdı: O, ondan bir şeyi kazıyıp çıkarttı – Bu “o, onu kullandı,” “onun üzerinden bir kâr elde etti” anlamına gelir.

yulqâr, yulqmâq.

yulqındı.

yulqındı nêñg: Bir şey sıynıdı.

yulqınür, yulqınmâq.

yulqışdı.

olâr bîr êkindîdin nêñg yulqışdı: Onlar birbirlerinden yarar sağladılar.

yulqışür, yulqışmâq.

yulturdı.

ol bulunug yulturdı: O, birine, tutsağın serbest bırakılması için fidye verirdi.

ol taqāgūnı yulturdı: O, tavuğu [başka bir şeyi de olabilir] yoldurdu. Tüyleri olup da yolunan herhangi bir şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.

ol qulın yulturdı: O, kölesinin, para vererek kendisini ondan satın almasına izin verdi.

yulturur, yulturmāq.

yulug. Fidyeye. Şu dizelerde de kullanılır,

miñg kişi yulugı bolup özinge

bergeler özün anıg kōzinge

Binlerce kişi onun ruhu için fidyedir

Onun gözlerinin bir bakışı için ruhlarından vazgeçerler

öz sözcüğü bu ikilikte "ruh" anlamında kullanılır; halkın bunu nasıl bir bağlamda söylediğini daha önce anlatmışım [bkz. *öz qonuqı*].

yuluglug.

yuluglug kişi: Fidyeye ödenmiş kişi.

yulun. Omurilik.**yulundı.**

saç yulundı: Tüy yolundu.

qul yulundı: Köle, sahibine kendi ederini ödeyerek azat oldu.

bulun yulundı: Tutsağın fidyesi ödendi ve serbest bırakıldı.

urāgut yulundı: Kadın (kocasına çeyizini bırakarak) boşandı.

yulnūr, yulunmāq.

yumgāq. Yuvarlak ya da kıvrımlı herhangi bir şey.

yumgāq tana: Kışın tohumu (Uç lehçesi) – tana sözcüğünün de Farsçadaki *dāne*: tohum, tane sözcüğünden Türkçeleştirildiğini düşünüyorum.

yumgaqlandı.

yumgaqlandı nēng: Bir şey yuvarlak yapıldı.

yumgaqlanūr, yumgaqlanmāq.

yumluşdı.

kōzlēr yumluşdı: Gözler kapandı [yumuldu].

yumluşūr, yumluşmāq.

yumuşadı.

yumuşadı nēng: Bir şey yumuşadı.

yumuşār, yumuşāmāq.

yumuşaq. Herhangi bir şeyin yumuşak olanı.

yumşaqlandı.

ol maŋga yumşaqlandı: Adam bana karşı uysal, saygılı ve yaltaklanan bir biçimde davrandı.
yumşaqlanūr, yumşaqlanmāq.

yumşattı.

ol teri yumşattı: O, deriyi sepiledi.

ol qatıg nēŋni yumşattı: O, katı bir şeyi yumuşattı.

ol sōzūg yumşattı: O hızlı *hızı* ve kısık bir sesle konuştu. Birinin Kur'an-ı Kerim'i hızlı okuyarak ezberlemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yumşatūr, yumşatmāq.

yumundı (yümündi).

ol kōzin yumundı (yümündi): O, gözlerini kapıyormuş gibi göründü.

yumnūr, yumunmāq (yümnūr, yümünmēk).

yumur. Hayvanların körbağırsağı.

yumurlandı.

sū yumurlandı: Askerler [başka birileri de olabilir] toplandı (Oguz lehçesi).

yumurtga. Tavukların ya da başka kuşların "yumurta"sı. İnsanların ya da başka hayvanların taşaklarına [testis] da yumurtga denir.

yumuş (yumuş). İki adam ya da başka birileri arasındaki mesaj (*risāle*). Nitekim "melek"e de *yumuşçı* derler; çünkü [Arapça] *melek* sözcüğü "mesaj (*risāle*)" anlamına gelen *elūk* sözcüğünden türetilmiştir. Türklerin kendi dilinde "melek" anlamına gelen bir sözcük yoktur.

yumuşga. bkz. *yawışgu*.

yumuz (yumız).

yumuz (yumız) er: Tombul, semiz adam.

yunçıdı.

er yunçıdı: (Yoksulluk nedeniyle) adamın durumu kötüleşti. Şu dörtlükte de kullanılır,

(Zamanı anlatıyor)

bilge bügü yunçıdı

Bilginin vaziyeti kötüleşti

ajun anı yançıdı

Zaman ona dişlerini geçirdi

erdem eti tınçıdı

(Şimdi) erdemini eti kokuşur

yerke tegip sürtülür

Dünyaya ne zaman rastgelse (zayıflığı nedeniyle) yıpranır

tançadı sözcüğünün kök-biçimi *tançgādı*'dır; dörtlüğün uyak düzeni bunu gerektirdiği için *gayn* (g) düşmüştür. Oguz ve Qıfçaq lehçelerinde böylesi bir atlamaya izin verilir, çünkü onlar adlarda ve eylemlerde ortadaki *gayn*'ı (g) düşürürler. [Buradaki dilbilgisel bilgilendirme elbette yukandaki dörtlükteki eylemlerden birine ve büyük olasılıkla da *tinçıdı*'ya ilişkindir; ancak bu kesin değildir -çn].

unçığ.

yunçığ iş: Zayıf koşullara sahip olduğu için kolay kolay çözülemeyecek güç bir mesele.

yunçığ er: Zayıf, kötü durumda olan adam.

Şu dörtlükte de kullanılır,

ödleg arıg kewredi	Zaman türnden gevşedi
yunçığ yawuz tawradı	Düşkün ve gizlenmiş olan giderek güçlendi
erdem yeşme sewredi	(Ve) erdem zayıfladı
ajun bēgi çertilür	Dünyanın beyi [Afrasiyâb Han] göçüp gittiğinden beri

unçırdı.

er işi yunçırdı: Adamın işi kötüleşti.

yunçırâr, yunçırmâq.

unçıttı.

ol anı yunçıttı: O, onu incitti.

yunçitür, yunçıtmâq.

yundaq. Dışkı; özellikle at dışkısını anlatmak için kullanılır.

Şu atasözünde geçer,

yağınğig erse kerek yundaqı tegir: Düşmana ait olsa da, at gübresinin değeri vardır - düşmana ait olsa bile zenginlik gereklidir, ondan geriye hiçbir şey kalmasa bile atının gübresi kalır ve sen bu gübreyle ateş yakabilirsin.

yundı. Yemek yedikten sonra kâsenin yıkandığı su.

yundı.

er suwda yundı: Adam suda yıkandı.

er yundı: Adam aptes aldı (Oguz lehçesi).

yunâr, yunmâq.

yunguq. Çögenotu [üşnân - kökü sabun gibi kullanılan bir bitki, yunmâq: yıkamak eylemiyle ilişkisine dikkat edin].

Şunu bilin ki bir âlet, araç gereç adı yapmak için eylem gövdelerine kaf (q) eklenir; tıpkı orgâq: orak sözcüğünün ördı: o, ot biçti sözcüğünden türemesi gibi. Aynı kural bu sözcükte de geçerlidir, yüdü, "o, (giysiyi) yıkadı" anlamındadır ve bu sözcük de "onun (giysileri) yıkamakta kullandığı şey" anlamına gelir. Gördüğümüz gibi eylem gövdelerine sonek olarak kaf (q) getirilmiştir.

yung. Çigere yapışık, yumru bir et parçası; bunu yalnızca kadınlar yer, erkekler asla yemez.

yung. Deve ya da koyun yünü.

yung. Pamuk (Argu lehçesi). Yagma ve Qarluk lehçelerinde de bu şekilde adlandırılır.

yunğladı.

ol qōyın yunğladı: O, koyununun yününü kırktı.

yunğlar, yunğlāmāq.

yunğlattı.

ol qōyig yunğlattı: O, koyununun (ya da devesinin) yününü kırktırdı.

yunğlatūr, yunğlatmāq.

yunğu. *Bārmān* kentinde akan bir nehir. Bu kent *Afrāsıyāb*'ın oğlu tarafından bu nehrin kıyısına inşa ettirilmiştir ve bu oğulun adı *Bārmān*'dir; dolayısıyla kente onun adı verilmiştir. Bu tıpkı *Rūm* ülkesinin adının, Tanrı esenlik versin, İshak peygamberin oğlu *Esav*'ın oğlu *er-Rūm*'dan gelmesi gibidir.

yuq. Kâsedeki yemek artığı; bulaşık. Söz uzatımıyla *yuq yaq* biçiminde de kullanılır.

yūq.

yāq yūq: Kâsedeki yemek artığı; bulaşık. Buradan hareketle “uzak bir akraba”ya *yāq yūq qadaş*; bu ifade “o, bize, yemek artığının kâseye yapışık olduğu gibi [gevşek bir biçimde] yapışık” anlamına gelir.

yuqdı.

eligke yāg yuqdı: Eline yağ bulaştı.

anıg uğuzı anğar yuqdı: Onun uyuzu başka birine de bulaştı. Herhangi bir şeyin başka bir şeye bulaşmasını ya da üzerine sıçramasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yuqār, yuqmāq.

yuqturdı.

ol anğig tōnıñga yıpār yuqturdı: O, onun giysisine misk sürdürdü.

yuqturur, yuqturmāq.

yuqıldı.

tōnqa qara yuqıldı: Giysiye [başka bir şeye de olabilir] kara (mürekkep) bulaştı.

yuqlūr, yuqulmāq.

yuquşdı.

uçuz yuquşdı: Uyuz (nem nedeniyle vücutta hızla) yayıldı.

yuquşūr, yuquşmāq.

yurç. Bir kadının kendinden küçük erkek kardeşi. Bir erkeğin erkek kardeşi ile bir kadının erkek kardeşi birbirinden ayrılır. Erkeğin erkek kardeşine eğer kendisinden gençse ini, eğer yaşlıysa eçi denir. Erkeğin kendinden küçük kız kardeşine *siñgil*, kendinden büyük kız kardeşine *eke* denir. Kadının kız kardeşi ise küçükse *baldız*, büyükse *eke* olarak adlandırılır.

yurt. Harabe halindeki eski yerleşimler.

yurun. Bir kesimlik ipek kumaş parçası. *yurun yuqa* da denir.

yurunlug.

yurunlug urāgut: İpek kumaş parçalarına sahip olan kadın.

yusıqlıg.

yusıqlıg er: Başına tulga giymiş, yüzünü demir zırhla örtmüş adam.

yuşdı (yüşdi).

ol bēgni yuşdı (yüşdi): O (testinin ağzından) birayı aktı.

Bu [*bēgni – begni*], buğday, arpa ve darıdan yapılan bir içkidir.

yuşār, yuşmāq (yüşēr, yüşmēk).

yuşıldı (yüşildi). Sirke ya da bira gibi şeylerin testiden akıtılmasını anlatmak için kullanılır.

yuşılūr, yuşılmāq (yüşilūr, yüşilmēk).

yuşuldı.

qān yuşuldı: Kan (yaradan ya da başka bir yerden) fışkırdı.

yuşulūr, yuşulmāq.

yuşulgān.

bu bās ol qānı yuşulgān: Bu, sürekli kanın aktığı bir yaradır.

yüt. Kışın gelen soğukla birlikte vahşi hayvanları ve çiftlik hayvanlarını öldüren felaket.

yutiqtı.

yılqı yutiqtı: Yağan karla birlikte hayvanları soğuk ısırdı. Bu, hayvanların soğuktan donarak öldüğü anlamına gelir.

yutiqār, yutiqmāq.

yutti.

ol yumurtgānı yutti: O, yumurtayı [başka bir şeyi de olabilir] yuttu (Oguz ve Qıfçaq lehçeleri).

yūtār, yūtmāq.

yuvga. Katmerli yufka.

yuvug. "Sel suyunun yuvarladığı iri kaya parçaları" anlamına gelen *yuvug* sözcüğünün değişik sesletimi.

yuwdi.

er topıq yuwdi: Adam topu yuvarladı.

yuwār, yuwmāq.

Şu dizelerde de kullanılır,

(Zenginliğini arttırmayı, mal biriktirmeyi anlatıyor)

tawar yığıp suw aqın ęndi saqm

qorum hepi ığisin qōdı yuwār

Malını yığıp zenginliğini arttıranın (dağın zirvesinden) bir selin geldiğini düşünmesini sağla
lır kayaları yuvarladığı gibi onun malını da sürükler götürür

yuwga. Piç.

yuwgalandı.

ogul yuwgalandı: Çocuk yaramazlaştı, terbiyesizleşti.

yuwgalanūr, yuwgalanmāq.

yuwgattı (yuwgādtı).

oglan yuwgattı: Çocuk yaramazlık, terbiyesizlik yaptı. Kök-biçimi yuwgādtı'dır;
benzeşime maruz kalmıştır.

yuwgatūr, yuwgatmāq.

yuwlundı.

yuwlundı nēng: Bir şey yuvarlandı.

yuwlanūr, yuwlanmāq.

yuwluşdı.

qorumlār qamug yuwluşdı: Kayalar [başka şeyler de olabilir] tümden yuvarlandı.

yuwluşūr, yuwluşmāq.

yuwqa. Herhangi bir şeyin ince olanı.

Şu atasözünde de geçer,

anāsı tewlūg yuwqa yapār, ogli tētig qoşa qapār: Anası kumaz somunu ince yapar, oğlu zeki
(onları) ikiye ikiye çalar. Bu atasözü, bir araya gelen iki becerikli insanı anlatmak için
kullanılır.

yuwqalandı.

ol manğa yuwqalandı: O, bana yaltaklandı ve uysal davrandı.

yuwqalanūr, yuwqalanmāq.

yuwsādı.

ol topıq yuwsādı: O, topu [başka bir şeyi de olabilir] yuvarlamak istedi.

yuwsār, yuwsāmāq.

yuwturdı.

ol topıq yuwturdı: O, topu [başka bir şeyi de olabilir] yuvarlattı.

yuwturur, yuwurtmāq.

yuwug. "Sel suyunun tepelerden yuvarladığı kaya parçası" [*culmādu sahrin hattahu's-seylū min'ali* – bu *Muallaqat'ü-Imru'ul-Qays*'tan (Kâbe duvarına asılan as-
kı şiirlerinden –*muallāka*– birinin şairi) yapılmış bir alıntıdır, şiirde şair atını

böylesi bir sele benzetir –çn]. Tepede yürüyen bir insan ya da hayvanın vadinin tabanına yuvarladığı kaya parçalarını anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

yuwuldı.

topıq yuwuldı: Top (başka bir şey de olabilir) yuvarlandı.

yuwlür, yuwulmāq.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Kendisine ihanet eden bir adamı anlatıyor)

aydım anğar sawulma Dedim ona aldanma

qulbāq udu yuwulma Qulbāq'ın peşinden yuvarlanma

yuwga suwın suwulma Bilinmeyen bir kaynaktan gelen [piç] suyu arama

qaptı menig qāyımı Benim Qāy'ımı (bu kavimden getirilmiş kölemi) aldı götürdü

yuwuşdı.

olār bīr bīrke topıq yuwuşdı: Onlar birbirlerine top yuvarladılar.

yuwuşūr, yuwuşmāq.

yüdrük. Üzerine eşya ya da giysi yığılan yükselti [platform].

yūđti.

ol yük yūđti: O, yükü taşıdı [yüklendi].

yūđer, yūđmēk.

yüğürdi.

ol teşweke yük yüğürdi: O, yükü deveye (başka bir şeye de olabilir) yükledi.

yüğrür, yüđürmēk.

Şu dizelerde de kullanılır,

agruq ağır işiñni ađnāguqa yüğürme

açrub özünğ üşerip ađnāgunı toğurma

Kendi ruhunun yükünü başkasına yüklemeye

Başkasını iyice doyururken sen aç ve gözleri kararmış kalırsın

yüğüşdi. Yükleşti.

ol eħki tarıg yüğüşdi: Onlar buğdayı (başka bir şeyi de olabilir) yükleme işinde birbirlerine yardım ettiler. Bu işte rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır.

yüđüşūr, yüđüşmēk.

yūğ. Kuş tüyü.

yügletti.

ol oq yüğletti: O, oka tüy taktı.

yüğletür, yüğletmēk. Kok-biçimi *yüğletti'*dir; benzeşime maruz kalmıştır [ünlü kı-salmıştır].

yügrük.

yügrük at: İyi koşan at – Yarış atı. *Oguzlar* “akıllı ve ferasetli bir âlim”e *yügrük bilge* der.

yügrüm.

bir yügrüm yer: Bir koşuda koşulacak büyüklükte alan.

yügrüşdi.

oğlan yügrüşdi: Oğlan çocukları [başka birileri de olabilir] koştu.

yügrüşür, yügrüşmêk.

yügür. “Darı” anlamına gelen ügür sözcüğünün değişik sesletimi.

yügürdi.

er yügürdi: Adam hızla koştu.

yügrür, yügürmek.

Şu dizelerde de kullanılır,

ündep ulug tapāru tawraq kelip yügürgil

qurğaq yilin boğun kōr qanda tüşer qōdı il

Yaşlı bir adam (seni) çağırıldığında (çağnya yanıt ver ve) onun yanına hızla git

Kuraklık yılında halkın nereye yerleştiğine bak ve onların yanına yerleş

Bu, “başına ne değişim gelirse gelsin halkına sadık kal” demek için kullanılan bir ifadedir.

ol bōz yügürdi: O, bezin anşlarını [boyuna dokunan iplikler] dokudu.

yügürür, yügürmek.

yügürgēn. Ulak; kurye. Çin tüccarları adına, kervan ulaşmadan önce İslam ülkesine giden ve onlardan haberler getiren, iletişimlerini sağlayan kimse.

yügürgēn at: İyi koşan at [başka bir şey de olabilir] – Yarış atı.

yügürgün. Darı gibi kırmızı taneleri bulunan bir bitki. *Türkmēnler* bu taneleri yer. yügürtti.

ol anı yügürtti: O, onu koşturdu.

yügürtür, yügürtmêk.

yük. Yük.

bir yük bugdāy: Bir yük buğday – Ağır bir yük.

yüklēdi.

ol teşweke yūk yüklēdi: O, yükü deveye [başka bir şeye de olabilir] yükledi.

yüklēr, yüklēmêk.

yükletti.

ol yük yükletti: O, (ona) yükü yükletti.

yükletür, yükletmêk.

yüksedi.

yüksedi nēnġ: Bir şey yüksek ya da uzundu.

yüksēr, yüksēmēk.

yüksek.

yüksek tāg: Yüce dağ.

“Yüksek, yüce, ulu” olan herhangi bir şeyi anlatmak için **yüksek** sözcüğü kullanılır. Bu sözcük *yġg*: kuş tüyü sözcüğünden türetilmiştir; çünkü kuş tüyünün doğasında yükselmek ve yukarılara çıkmak vardır. “Uzun” olan herhangi bir şey de bu şekilde adlandırılır.

Şu dizelerde de kullanılır,

ūs es hōrūp yüksek qalıq qōdi çoqār

bilge kişi öğüt berip tawraq uqār

Akbaba avını gördüğü zaman yüksekte olduğu havadan aşağıya iner

Bilge kişinin avı ise öğüttür, onu duyduğu zaman (ezberler ve) anlar

yüksetti.

ol tām yüksetti: O, bir duvar yüksetti [inşa etti]. Birinin yükselttiği herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yüksetūr, yüksetmēk.

yüksük. İğne batmasını önlemek için terzilerin parmak uçlarına taktıkları, pirinçten ya da deriden yapılan, okçukların parmak-koruyucularına benzeyen bir şey [yüksük].

yükünç. Namaz (*salāt*) (Qıfçaq lehçesi).

tenġrike yükünç yüküندی: Cenabı Hak için namaz kıldı.

ol bēghe yükünç yüküندی: O, beyin [başka birinin de olabilir] huzurunda başını eğdi.

yüküندی.

qul tenġrike yüküندی: Kul, Cenabı Hakk'ın önünde secde etti.

toyın burxānqa yüküندی: Kâfirlerin din büyüğü puta secde etti.

ol manġa yüküندی: O, bana itaat etti ve saygıyla önümde eğildi.

yükünūr, yükünmēk.

Şu dörtlükte de kullanılır,

(Sevgilisinin hayalini anlatıyor)

yükünüp manġa imledi

közüm yaşın yamladı

bagrım başım emledi

elgin bolup ol keçēr

Başını eğerek beni selamladı ve sanki "hizmetinizdeyim" dedi

(Bir göründü ve) gözümdeki yaş sildi

Ciğerimdeki yarayı iyi etti

(Sonra) bir seyyahmış gibi geçti gitti

yüldi.

er saç yüldi: Adam saçını traş etti.

yülîr, yülîmêk.

yüligü. Ustura.

Oguzlar bu sözcüğü bilmez ve "ustura"ya kerây der.

yülildi.

saç yülildi: Saç traş edildi.

yüülür, yüülmêk.

yülitti.

er saçın yülitti: Adam saçını traş ettirdi.

yülitür, yülitmêk.

yümdi.

er kôz yümdi: Adam gözlerini kapadı [yumdu].

yümêr, yümmêk.

yümtürdi.

ol anıg kôzin yümtürdi: O, onun gözlerini kapattırdı [yumdurdu].

yümtürür, yümtürmêk.

yümülgên.

bu er ol kôzi yümülgên: Bu daima uyuklamak için gözlerini kapatan bir adamdır.

yün.

yün quş: Tavuskuşu.

yün arıq. *Baläsâgün* yakınlarındaki bir yaylanın adı.

yürek. Yürek; kalp.

yüreklig: Yürekli, yiğit savaşçı.

yüreklendi.

er yüreklendi: Adam [başka biri de olabilir] cesaret gösterdi.

yüreklenür, yüreklenmêk.

yüreklig.

yüreklig er: Yürekli, cesur adam.

yüşeng.

yüşeng taş: Düz taş. bkz. üşeng.

yüz. Yüz.

Şu atasözünde de geçer,

yüzke körme erdem tile: Yüzün güzelliğine ya da çirkinliğine bakma, insandaki terbiyeye bak.

Bu, anlam olarak, *İsam*'ın *inneme'l-meru bi asgareyhi bi qalbihi ve lisânihi* ["İnsan iki küçük kısımda, kalbinde ve dilinde var olur"] sözüne benzer.

yüzdü.

er suwda yüzdü: Adam suda yüzdü.

iriňg yüzdü: Irin (vücutta ya da yarada) birikti, kabardı.

er toqum yüzdü: Adam hayvanı kesti ve derisini yüzdü.

yüzër, yüzmek.

yüzerlik. Sedefotu (Oguz lehçesi). bkz. yığıg.

yüzlendi.

ol maňga yüzlendi: O, yüzünü bana döndü.

er yüzlendi: Adam halk arasında saygı gördü. Onlardan saygı görmek istemesini anlatmak için de bu sözcük kullanılır.

yüzlenür, yüzlenmek.

yüzlüg.

ekki yüzlüg er: İkiyüzlü adam.

ekki yüzlüg köznüğü: Ayna.

yüztürdi.

ol anğar qöy yüztürdi: O, ona koyun [başka bir şey de olabilir] yüzdürdü.

ol anı suwda yüztürdi: O, onu suda yüzdürdü.

yüztürür, yüztürmek.

yüzük. Yüzük.

Z

---

zānbı. Bir çekirge türü.

zānbı art. qoçnġār başı ile *Balāsāgūn* arasındaki bir dağ geçidi.

zap zap. Adımların hızlı atılmasına ilişkin yansıma bir ilgeç.

zap zap bargıl: Çabuk ol.

zaq zaq. Koçları tos vurmaya teşvik etmek için kullanılan bir kışkırtma ifadesi.

zaranza. Yalancisafran bitkisi.

zaranza urġı: Yalancisafran tohumu.

zargunçmūd. Bir tür fesleġen. Bu Farsçada *peleng müşġ* ["kaplanmiski"] denilen ottur.

zūngūm. Bir Çin ipeklisi türü.

KİTAPTA GEÇEN DİL KAVRAMLARI

Dil kavramlarının Türkleştirilmesinde öncelikle açıklayıcı olma niteliği gözetilmiştir. Divânü Lugâti't-Türk üzerine yapılmış diğer dillerdeki çalışmalar ve özgün eser kıyaslanarak ve son aşamada tutarlı bir üslup yakalama arzusuyla Prof. Dr Berke Vardar yönetiminde hazırlanan Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü [ABC Kitabevi, İstanbul, 1988] temel alınarak ekteki sözlükçe oluşturulmuştur.

adıl: Dilsel bağlamda daha önce anılan bir ögeyi, bildirişime katılan bir kimseyi, sözcenin oluşturulduğu sırada gözlem alanına giren bir varlık ya da nesneyi gösteren biçimbirim ve bu niteliği taşıyan biçimbirimlerin oluşturduğu dilbilgisi ulamı. Adıllar, ad soylu biçimbirimlerin önemli bir bölümünü oluşturur, genellikle adların yerini tutar, kişi, soru, iyelik ilgi, gösterme ya da belgisizlik kavramını içerir.

akıcı ünsüz: Ağız yolunun kapanması ya da açılmasıyla oluşan ünsüz (*re, lâm, nun*); *selâset*.

akışma: Kulağa hoş gelen seslerin birbirini izlemesi.

artdamaksallaştırma: Yumuşak damak bölgesinde, sert damağın art uç noktasıyla küçük dil arasında oluşturulan ses.

belirteç: Bir eylemin, bir sıfatın, bir ilgecin, bir bağlacın ya da kendi türünden bir başka birimin anlamını etkileyen, onu kesinleştirerek ya da kısıtlayarak belirleyen birim.

benzeşim: Bir sesin söz zincirinde kendisinden önce ya da sonra gelen bir başka sesle birlikte bulunmasından doğan ve birinden öbürüne özellik aktarımı yoluyla gerçekleşen değişim.

buyrum: Eylemin yapılması gerektiğini buyurarak anlatan isteme kipi.

ce'm beyne's-sâkineyn: Ünsüz [*sâkin*] kümesi.

çeker harfleri: *elif, vav, ye* [*matres lectionis*].

damaksallaştırma: Bir sesin eklemleme bölgesini artdamaktan öndamağa kaydırma; *imâle* [iki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma].

eden: Etken biçimde oluşa katılan öge.

edilgen eylem: Öznenin, yapılan işin etkisi altında kaldığını belirten çatıyla kurulan eylem; *meçâl*.

eğretilme: Düzdeğişmeceye karşıt olarak, dizisel bağıntılar düzleminde ortak anlambirincikler kapsadıklarından aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasının sağlayan sözcükleri kaldıran kullanma sonucu oluşan değişmece.

ekeylem: Ad soylu dil birimlerinin yüklem işlevi üstlenmesini sağlayan eylem.

ekleme noktası: Sesler oluşturulurken eklemleyicilerin birbirine yaklaşması ya da değmesi sonucu ses yolunun daraldığı ya da tıkanıldığı yer; çıkak.

eksikli: Ad ya da eylem çekimine girmekle birlikte ilişkin olduğu veznin tüm biçimlerini içermeyen sözcükler; *nâkıs* [*menkûs*].

eylem: Fiil; *fi'l*.

eylemlilik: Başlıca işlevi, eylemin belirttiği oluşu göstermek olan ad özellikli eylemsi.

fasih: Bozulmamış, öz dile ait sözcük.

fetha: *a* ya da *e* [düz ve geniş ünlü] okutan üstün imi.

geçişli: Nesneyle kullanılan eylem; *müteaddî*.

geçişsiz: Nesnesiz kullanılan eylem; *lâzım*.

genizsil: Geniz yoluyla (nazal) çıkarılan ses; *gunne*.

göçüşme: Bir sözcük içinde birbirini izleyen iki sesbiriminin yer değiştirmesi.

hafifletme: Kolaylık sağlama amacıyla sözcükten bazı yazaçların düşürülmesi; sadeleştirme; *tahfif*.

hafz: Kesre imi.

hareke: bkz. sesçil im.

hecâ': bkz. seslem.

hemze: Arapçada *elif*, *vav*, *ye*, *he* üzerine konan işaret – gırtlak vuruşu; *elif*'in adı.

ilgeç: Önünde yer aldığı ya da ardından geldiği birimle başka bir birim ya da tümcenin geri kalan bölümü arasında ilgi kurmaya yarayan birim; *edât*.

illet: *elif*, *vav*, *ye* yazaçlarından biri.

imâle: İki ses arasından, asıl seslere dahil edilemeyecek bir ses çıkartma; bkz. *damaksillaştırma*.

ince ünlü: Ağız boşluğunun ön bölümünde oluşan ünlüler (*e*, *i*, *ö*, *ü*); *rakik*. bkz. *rikkat*.

îrab: Sözcüğün sonundaki yazacın ya da imin değişmesi.

- işba'**: Vezin gerektirdiği için sözcüğe bir yazaç ekleyerek ya da yazacı eğerek uzatmak; kalın ünlüye eğme.
- işmâm**: Bir yazacın asıl sesçil imini vurgulama.
- kalın ünlü**: Ağız boşluğunun art bölümünde oluşan ünlüler (a, ı, o, u); *işba'*.
- kapları**: Bir kavramın kapsamına giren, o kavramın tanımladığı öğelerin tümü.
- katmerlenme**: Bir sözcükte ortadaki yazaç ile son yazacın aynı yazacın tekrarlanması ibaret olması; teşdid de söz konusudur.
- kesre**: ı ya da i [düz ve dar ünlü] okutan esre imi.
- kişisiz**: Kişi belirtisi olmayan eylem kipleri ile üçüncü tekil kişi çekimlerinde öznesi belli olmayan eylem biçimleri için kullanılan bir ifade; *mechûl*.
- koşaç**: Yükleme özneye bağlayan öge; Türkçede ekeylemin üçüncü kişi eki, *-dir*, bildirme koşacı olarak kullanılır; *sıla*.
- kök-yazaç**: Bir sözcüğün kökünde bulunan esas yazaç; *harf-i aslî*.
- lîn**: Yumuşatarak çekme; bkz. *medd-i lîn*.
- medd**: *elif, vav, ye'yi* çekerek uzatma.
- medde**: *medd* imi.
- medd-i lîn**: *vav* ile *ye* sesçil imsiz [harekesiz] olup kendinden önceki yazaç üstün imi almışsa *medd-i lîn* olur.
- menkûs**: bkz. *eksikli*.
- misâl**: İlk yazacı illet yazaçlarından biri olan sözcük.
- muzâaf**: bkz. *katmerlenme*.
- nâkis**: bkz. *eksikli*.
- nasb**: Yazacın *fetha'*lıymış gibi *a* yada *e'*yle okunması.
- ortaç**: Eylemden türemiş, çoğunlukla sıfat, bazen de ad olarak kullanılan eylemsi; *fer'i fi'l*.
- ötre**: bkz. *zamme*.
- rakik**: bkz. *rikkat*; yuvarlama.
- ref**: Bir sözcüğü *zamme'*li [ötre – yuvarlak ünlülük (o, ö, u, ü)] okuma.
- rikkat**: İncelik.
- rubâî**: Dörtlü, dörtle ilgili; bkz. *Zevâtü'l-erba'a Kitabı*; dört yazaca sahip olan [sonu illetli] sözcükler.
- sâkin**: Harekesiz yazaçlar; bkz. *ünsüz*.

salâbet: Sertlik.

sâlim: İçinde illet yazaçlarından (*elif, vav, ye*) biri bulunmayan sözcük.

sesçil im: Arapçada bir yazacın nasıl okunacağını gösteren ve *fetha* [üstün], *kesre* [esre], *zamme* [ötre] denilen imlerden herbiri; *hareke*.

seslem: Bir tek sesleme eylemiyle çıkarılan ses ya da sesler öbeği; *hecâ'*.

sıla: bkz. *koşaç*.

söyleyiş: Sesleme edimi sırasında seslerle bürünsel öğeleri söyleme, gerçekleştirme biçimi.

söz uzatımı: Değişik gösterenler aracılığıyla aynı gösterileni aynı sözcüde yineleme.

sözceleme: İki susku arasında yer alan söz zinciri parçasını –yani sözceyi– belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirme.

sülâsi: Üçlü, üç şeyden meydana gelen; bkz. *Zevâtü's-selâse Kitabı*; üç yazaca sahip olan [ortası illetli] sözcükler.

şedde: bkz. *teşdid*.

tahfif: bkz. *hafifletme*.

tenvîn: Sözcüğün sonunu *nun* gibi okutmak üzere konan iki üstün (*-en*), iki esre (*-in*), iki ötre (*-ün*).

teşdid: Bir yazacı çift okutan ve *şedde* denilen im.

titreşimli: Ses tellerinin titreşimiyle nitelenen sesler için kullanılır; ötümlü de denir; *sedalı*.

titreşimsiz: Ses telleri titreşmeden oluşan sesler için kullanılır (*p, ç, q, k*); ötümsüz de denir; *sedasız*.

topluluk adı: Birçok öğeden oluşmakla birlikte bütünlük gösteren, birlik sunan bir topluluğa verilen tekil ad.

ünlü-alan: Sesçil imlerden birini alan yazaç.

ünlü-almayan: Sesçil im almamış yazaç.

ünlülenme: Vezinde söz konusu olan ünsüzler ve ünlüler dışında olan, okunuşta veznin içine katılan ve anlamı değiştiren bir dizi ünlünün eklenmesi.

ünsüz: Harekeyle [sesçilim] okunmayan yazaç (*harf*); *sâkin*.

ulam: Dilbilgisel ya da anlamsal sınıflandırma birimi; çeşitli ortak dilbilgisel ve anlamsal ölçütlere göre dil öğelerinin yerleştirildiği ya da oluşturduğu sınıf.

vav-ı âtrfa: Atıf vavı; bağlaç; Arapça veya Farsça iki sözcüğü birbirine bağlarken, ilk sözcük ünsüzle bitmişse bu yazacı *û* gibi okutur [*ilim ve irfan=ilm ü irfan*], ünlüyle

bitmişse iki sözcüğü bağlayan *vav*, *vü* biçiminde okunur [*kaza ve kader=kaza vü kader*].

yalın: Türemiş ya da bileşik sözcüğe karşıt olarak, kök nitelikli bir anlambirim özelliği taşıyan sözcük; *mücerred*.

yansıma: Dış gerçeklik düzleminde var olan ses ya da gürültüleri, işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge.

yazaç: Bir alfabeyi oluşturan ve tek başına ya da kendisiyle aynı türden öğelerle birlikte bir sesi ya da ses öbeğini göstermek için kullanılan yazı öğelerinin, çizimsel belirtkelerin her biri; *harf, ünsüz*.

zamme: *o, ö, u, ü* [yuvarlak ünlü] okutan ötre imi.